

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ
JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS
JOGI NÉPRAJZI KUTATÓCSOPORT

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 11.

ÉLŐ JOGSZOKÁSOK

Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok

Szerkesztette:
Nagy Janka Teodóra–Bognár Szabina–Szabó Ernő

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2023

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 11.
Sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
jogineprajz.hu

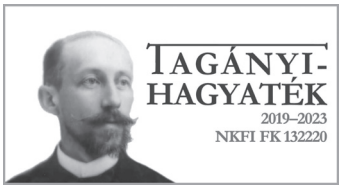
A kötet megjelenését támogatta:

MINISZTERELNÖKSÉG

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTÉRIUM

BETHLEN GÁBOR Alap

VÁSÁRHELYI TESTAMENTUM ALAPÍTVÁNY

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 11.

ÉLŐ JOGSZOKÁSOK

Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok

Szerkesztette:
Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2023

joginéprajz.hu

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023

ISSN 2064-888X
ISBN 978-963-626-213-6 (nyomtatott)
ISBN 978-963-626-214-3 (elektronikus)

© Szerzők 2023
© Szerkesztők 2023

Szerkesztők:
Nagy Janka Teodóra
Bognár Szabina
Szabó Ernő

Lektor:
Homoki-Nagy Mária
Horváth József
Mezey Barna

Szaknyelvi fordítás:
Falus Orsolya (angol)
Hőnig Klára (német)
Matla Gabriella (spanyol)

Kiadja:
Pécsi Tudományegyetem KPVK
Felelős kiadó: Prof. Dr. Szécsi Gábor dékán

Technikai szerkesztő: Szabó Ernő
Nyomda: Séd Kft., Szekszárd

Tartalomjegyzék

Előszó (Szili Katalin) 1

Élő jogszokások kötetbe rendezve (Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina) 3

Bánkiné Molnár Erzsébet: *Szabályalkotó tevékenység a Jászkun kerület községeiben (1702–1745) és a székely falvakban* 9

Bárth János: *Öröklődő elköteleződések és jogosultságok a székely közösségekben* 21

Bognár Szabina: *Jogszokásgyűjtés és jogszociológia. Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának nemzetközi előzményeiről* 33

Deáky Zita: *A gyermekágy időszaka a jogszokások tükrében* 49

Domokos Mariann: *Jog és irodalom a ponyván. Népi jogtudat, jogismeret és jogi szocializáció a 19. század végén* 59

Falus Orsolya: *„Lovagrendi családjog" A középkori keresztes lovagrend, mint „nagycsalád"* 77

Frey Dóra: *Öröklési jog és családstruktúra a Dél-Dunántúl magyar és német lakossága körében a 20. század első felében* 89

Gelencsér József: *A hősi halottak emléke a családi sírjeleken* 105

Homoki-Nagy Mária: *A gyámok kötelezettsége a 18–19. században* 117

Horváth József: *A kiskorú árvákról való gondoskodás Győr megye falvaiban a 19. század első felében* 127

Kiss Anna: *Bűnbe esett balladai hősök. A népi jogtudat megjelenése Arany János balladáiban* 139

Kothencz Kelemen: *Jogi néprajzi adatok a Baja környéki 19. század közepi válóperekben* 153

Lanczendorfer Zsuzsanna: *A gyermekkel kapcsolatos normasértések, bűntettek a magyar népballadákban* 163

László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat mint jogi kultúrtörténeti lenyomat* 177

Matla Gabriella: *A spanyol jogszokáskutatás eredményei: a gyermekre vonatkozó jogszokások* 187

Mezey Barna: *Adalékok a család büntetőjogi védelmének történetéhez* 203

Nagy Janka Teodóra: *„Törvényt szabni az asszonyoknak" Egy 18. századi jogszabálygyűjtemény jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi adatai* 215

Njari, Denis: *A magyar nyelv használati joga Eszéken az Osztrák-Magyar Monarchia idején* 235

Rácz Balázs Viktor: *Kísérlet egy speciális végrendeleti rendelkezés értelmezésére a kora újkori erdélyi végrendeletek alapján* 245

Sallai Balázs: *A jegyesség a szatmári népi jogszokásokban Luby Margit gyűjtései és a korabeli magyar joggyakorlat tükrében* 261

Szabó Ernő: *„Némely ájtatosak, de a régészetben járatlanok, ezen faragványban a szent családot akarák tisztelni" Két római sírkő népi interpretációja Rómer Flóris útijegyzeteiben* 273

Varga Csaba: *Ami természetes és ami mesterséges – a társadalomfejlődés, a népi és az alkotott jog párhuzama tükrében* 285

Zeneemyadar, Batbayar: *Mongol jogszokások: házasság és család* 297

Krónika 301

Résumé / Resümee / Resumen 327

Személy- és tárgyszómutató 343

Pillanatképek a Kutatócsoport életéből 347

Előszó

Lectori salutem!

A Pécsi Tudományegyetem immár 21 éve mondhatja el magáról, hogy egy különleges, országosan is unikális kutatásnak ad otthont: a 2011-ben Szekszárdon megalakult, az akkori Illyés Gyula Kar, a mai Kultúratudományi Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar keretei között működő *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* tudományos munkájának.

A Kutatócsoport 35 külföldi és magyarországi tagja jól reprezentálja a kutatások tudományterületeit. A nemzetközi és hazai egyetemek jogtörténészei és etnográfusai, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz legnevesebb európai és hazai kutatói, a néprajztudomány, az antropológia, a társadalom- és történettudomány, a levéltári, a muzeológiai kutatások képviselői valamennyien Tárkány Szücs Ernőt, a magyar jogi néprajz nemzetközi hírű képviselőjét tekintik elődüknek, szellemi atyjuknak.

A Kutatócsoport neve mára már tudományos védjeggyé vált. A névjegyen pedig ott szerepel 11 nemzetközi interdiszciplináris konferencia és a Kutatócsoport könyvsorozatának, a *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtárnak* most megjelenő 11., a magyar jogi néprajz, jogi kultúrtörténet legújabb kutatási eredményeit bemutató tanulmánykötete. A kutatóműhely tagjai *Prof. dr. Nagy Janka Teodóra* PhD elnök és *Prof. Dr. Mezey Barna DSc*. társelnök vezetésével feladatuknak tekintik a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet kutatási eredményeinek népszerűsítését, a tudományos programok szervezését, a rendszeres tapasztalatcserét, a nemzetközi és hazai kutatási együttműködések megvalósítását, a Tárkány Szücs-i életmű gondozását, a hazai „élő jogszokások" feltérképezését és rendszerezését, illetve ezek közvetítését a jogalkotás és a jogalkalmazás számára. Szimbolikusnak is tekinthető, hogy a Kutatócsoport tevékenységét névadójának fia, *Dr. Tárkány Szücs Attila, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány* kurátora támogatásával valósítja meg.

A *Pécsi Tudományegyetem és az Universitas Quinqueecclesiensis Alapítvány, mint fenntartó* az egyetemi autonómia tiszteletben tartása mellett rendkívül fontosnak tartja és a jövőben akár önálló szervezeti keretek között is támogatni kívánja a Kutatócsoport munkáját, amelyek úgy szólnak a múltról, a jövőről és a fenntarthatóságról, hogy közben a jelen bonyolult világában is segítenek eligazodni.

Az egyetem egyet jelent a fenntarthatósággal: a ma egyetemi polgárai az elkövetkező évtizedek társadalom-, gazdaság- és kultúraformálói, érték-, illetve értékrendteremtői. Komoly felelősség, milyen példát mutatunk számukra, hogyan készítjük fel őket a nemzedékükre váró kihívásokra. Nem mindegy, hogy majd a *jólét* egyszerű elérését, vagy a *jóllét* megvalósítását fogalmazzák meg célként. Hogy ezeréves történelmünket, a sokszínűség gazdagította magyar kultúrát, a nemzedékek és közösségek szokásokban, jogszokásokban, szokásnormákban megőrzött testamentumát mennyiben tekintik értéknek, kiteljesítendő életminőségnek.

Az „élő népi jogszokások" a magyar nemzeti emlékezet különleges értékei, amelyek évszázadokon keresztül meghatározták a magyarság életét, ma is nemzeti identitásunk elidegeníthetetlen részei. A „fent" írott, törvények alkotta joga mellett a

„lent", azaz a magyar nép legszélesebb rétegeinek mindennapjaiban a jogszokások évszázadokon át változó, de ma is eleven világa jelentette és jelenti a nemzeti összetartozás, a közösségi kohézió alapját.

Ez volt az üzenete a „Hazai élő jogszokások" címmel 2023. május 31-én Pécsett, június 1-én Szekszárdon megrendezett nemzetközi interdiszciplináris konferenciának is, és ezek a gondolatok köszönnek vissza, kerülnek tovább gondolásra a most megjelenő *„Élő jogszokások – Jogi néprajzi és jogtörténeti tanulmányok"* kötetben.

A *Pécsi Tudományegyetem* és az *Universitas Quinqueecclesiensis Alapítvány Kuratóriuma* fontosnak tartja és támogatja a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kutatási eredményeinek mind szélesebb körben történő megismertetését, a nemzeti hagyományokon alapuló sajátosságok nemzetközi szintéren történő felmutatását. Személyesen azt kívánom, váljanak fenntarthatóakká a jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti, történeti és néprajzi kutatások eredményei – közöttük az „élő népi jogszokásokon" keresztül a nemzettudat, a nemzeti önértékelés, a nemzeti identitás erősítése – a fiatal kutató- és jogértő, továbbá jogalkotó és jogalkalmazó generációknak történő átadással.

Pécs, 2023. december 13.

Dr. Szili Katalin kurátor
Universitas Quinqueecclesiensis Alapítvány

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-01

Élő jogszokások kötetbe rendezve

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* könyvsorozata, a *Jogi Néprajzi és Jogi Kultúrtörténeti Kiskönyvtár* 11. kötetének címe: *Élő jogszokások – jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Az *Élő jogszokások* cím tükrözi a kutatási irány elődök – mindenekelőtt Ehrlich, Tagányi, Tárkány Szücs és Kocher – által kitaposott ösvényein járás, a közös gondolkodás és az egymást erősítő, összeadódó kutatások diszciplinaformáló eredményeit.

Az *élő jog* fogalmát az osztrák jogtudós, *Eugen Erlich*, a jogelmélet és a jogszociológia atyja a szabadjogi iskola egyik kulcsfogalmaként határozta meg a mindennapokban érvényesülő, szokásokban, követett szabályokban testet öltő, döntésekben és magatartásokban megjelenő jog, szabály és magatartás egységeként. Kötetünk címe a Takács Péter által a szabadjogi iskola két magyarországi követőjének tekintett, a terepkutatások szükségességének, mint az élő jog megismerési lehetőségének pragmatikus módszere miatt a néprajztudományhoz szorosan kapcsolódó *Tagányi Károly* és *Tárkány Szücs Ernő* munkássága előtti tisztelgés is.

A hazai élő jogszokások gyűjtéséről címmel Tagányi Károly 1919-ben jelentette meg a magyar jogi néprajz első tudományos programadó tanulmányát. A történész új dimenziót nyitott a magyar jogszokáskutatás számára, amikor a jelenkutatások szükségessége mellett az erlichi forrásmegismerés fogalmába beletartozóként értelmezte a történeti és jogtörténeti forrásokat. Tárkány Szücs Ernő, a jogtörténész Bónis György tanítványaként kapcsolódott be a két világháború közötti, a jogi modernizációhoz kapcsolódó, de a Savigny-féle gondolkodásmódot is integráló, Györffy István néprajzosként egy „magyarabb" jog létrehozása szándékával kezdeményezte jogszokáskutatásba, amely a két tudományterület sajátos találkozását jelentette – inkább a francia, mint az osztrák eszmetörténeti előzményekre alapozva. Az élő jogszokások fogalma a Tárkány Szücs Ernő formálta értelmezésben élt tovább és legitimálódott a *Magyar jogi népszokások* (1981) monográfia megjelenését követően a hazai kutatásban: mint a „fent" írott jog szabályozta világától elkülönülő, a „lent" autonóm közösségei által alkotott és alkalmazott jogi vonatkozású szokásrend.

A második világháborút követően, ahogyan ezt Varga Csaba jogfilozófus professzor is részletesen elemzi munkáiban, a szocializmus keretei között a jog társadalmisága alapvetően megváltozott. Hogy ismét felvetődhessen – elsősorban eszmetörténeti szempontból, a jogfilozófia, a jogelmélet, a jogszociológia és a jogantropológia diszciplináris keretei között – az élő jog vizsgálatának szükségessége Magyarországon, újra a polgári társadalom jog- és intézményrendszerére volt szükség. A két világháború közötti jogi néprajzi gyűjtések és saját további kutatási eredményeit 1961–1984 között Tárkány Szücs Ernő is elsősorban a nemzetközi tudományos fórumokon hasznosíthatta.

Magyarországon a jogtörténészek voltak azok, akik az új jogi kultúrtörténeti kutatási irányok révén – elsősorban Kajtár István pécsi jogtörténész professzor és Gernot Kocher, a Rechtsarchäologie kiváló képviselőjeként számon tartott grazi jogtörténészprofesszor együttműködésének eredményeképpen – felismerték mind a magyar

magánjog, mind a közjog forrásai között az egyes történeti korokban az élő jogot és kutatásának szükségességét. Mezey Barna jogtörténész professzor Tárkány Szücs Ernő elkülönítő és szembeállító (kontradiktórius) definícióját beemelve a magyar jogtörténetbe és a jogi kultúrtörténetbe a jogszokások kutatását, a jogforrásokon túl a joggyakorlatot is meghatározónak tekintette a korabeli élő jog és a jog társadalmi, kulturális környezete megismerésében. Ezzel megteremtette a különböző diszciplinák (jogtörténet, jogelmélet, jogfilozófia, jogszociológia, antropológia, néprajztudomány, történettudomány) felől érkezők számára a közös kutatás elméleti és módszertani alapját, intézményes keretként pedig megalakult a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (PTE KPVK).*

A Kutatócsoport immár 11. nemzetközi és interdiszciplináris konferenciájára – amely 2023. június 1–2-án Pécsett és Szekszárdon a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, az ELTE-MTA Jogtörténeti Kutatócsoport (HUN-REN), az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság Jogtörténeti Albizottsága, a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya és a HUN-REN Bölcsészettudományi Központ Néprajztudományi Intézet együttműködésével; a Miniszterelnökség, a Kulturális és Innovációs Minisztérium és az NKFIH FK 132220 *„Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége"* pályázat támogatásával került megrendezésre – a hazai jogtörténészek, jogászok, történészek és néprajzosok mellett Mongóliából, Erdélyből és Horvátországból is érkeztek előadók. A tudományos program kiváló lehetőséget teremtett a nemzetközi és a Kárpát-medence magyarsága körében folytatott jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti kutatások legújabb eredményeinek megismerésére és a tudományközi szakmai párbeszédre.

Az *Élő jogszokások – jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti tanulmányok* kötet huszonhárom írása a konferencián elhangzott előadásokból és szakmaközi diszkussziókból építkezik, a kutatási terület jelenidejű tudományos helyzetképét is kirajzolva. *Varga Csaba* jogelméleti tanulmánya a népi jog és az alkotott jog különbségeit, keletkezésének körülményeit, formalizáltságát vizsgálva egyrészről új feladatokat fogalmaz meg a jogfilozófia számára, másrészt a népi jog fogalmának pontosításával új támpontokat kínál a jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti kutatások számára (Varga Csaba: *Ami természetes és ami mesterséges – a társadalomfejlődés, a népi és az alkotott jog párhuzama tükrében). Bognár Szabina* egy, a jogszociológia tudománnyá formálódása idején Eugen Ehrlich és Valtasar Bogišić munkássága körül kialakult elsőbbségi vitából kiindulva reflektál a jogszociológia és a jogszokásgyűjtések kapcsolatára (Bognár Szabina: *Jogszokásgyűjtés és jogszociológia. Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának nemzetközi előzményeiről*). *Nagy Janka Teodóra* tanulmánya tetten érési kísérlete a magyar nyelvű jogi néprajz megjelenésének egy 18. századi jogforrásgyűjteményben a jogtudomány, a jogi kultúrtörténet és a jogszabályi rendelkezések élő jogszokásokkal magyarázása, értelmezése során. (Nagy Janka Teodóra: *„Törvényt szabni az asszonyoknak" Egy 18. századi jogszabálygyűjtemény jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi adatai). Bánkiné Molnár Erzsébet* a „lent jogába", az autonóm közösségek jogszokásokban gazdag világába ad betekintést, párhuzamot vonva a Jászkun kerület és a székely faluközösségek normaalkotói gyakorlata között. (Bánkiné Molnár Erzsébet: *Szabályalkotó tevékenység a Jászkun kerület községeiben (1702–1745) és a székely falvakban). Njari Denis* tanulmányában egy etnikai közösség normáinak alapos történeti

kronológiai vizsgálatára vállalkozik (Njari Denis: *A magyar nyelvhasználati joga Eszéken az Osztrák-Magyar Monarchia idején).*

Erlich úgy fogalmazott, hogy „a jogász nem teremt jogot, hanem meg kell találnia a jogot". A hazai jogtörténészek, különösen a „szegedi iskola" és annak vezető professzora, Homoki-Nagy Mária kutatásaiban alapvető ennek történeti szemléletű alkalmazása, pragmatikus módszereként pedig a levéltári forráskutatás és a jogszabályszövegek mellett a bírói gyakorlat megismerése. A kötet öröklésjogi tanulmányait is ez a megközelítés köti össze. *Homoki-Nagy Mária* az általa korábban monografikusan is feldolgozott Szentes mezővárosi végrendeleti forrásokra alapozva a magyar jogtörténet egy nagymúltú témáját fogalmazta újra (Homoki-Nagy Mária: *A gyámok kötelezettsége a 18–19. században*). A gyámok és árvák viszonyrendszeréből *Horváth József* rendkívül alapos forráskutatása az árvákról gondoskodást vizsgálja (Horváth József: *A kiskorú árvákról való gondoskodás Győr megye falvaiban a 19. század első felében*), *Frey Dóra* az öröklési jog és a családstruktúra sajátos összefüggéseit egy speciális jogi kultúrával rendelkező, zárt és hagyományos paraszti etnikai közösségben elemzi (Frey Dóra: *Öröklési jog és családstruktúra a Dél-Dunántúl magyar és német lakossága körében a 20. század első felében*). Az erdélyi archaikus jogtörténeti, történeti és néprajzi források közreadása komoly szakmai kihívást jelent a kutató számára tudományos pályája bármely szakaszán. *Bárth János* tapasztalt, elismert néprajzkutatóként avatott kézzel nyúl a történeti/jogtörténeti témákhoz, elsősorban a mikroközösségek jogszokásait tárva fel. (Bárth János: *Öröklődő elköteleződések és jogosultságok a székely közösségekben*).

A tanulmánykötet tudományos csemegét jelenthet nemcsak a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet sokszínűségében rejlő erejét bizonyító változatos témaválasztások, de az interdiszciplináris kutatói közelítések és módszertanok miatt is. Erre kiváló példa *Mezey Barna* jogtörténeti tanulmánya a családvédelem büntetőjogi eszközei kapcsán, amely kutatásaik során ismét jogtörténeti alapvetésnek tekinthető a néprajzosok és a történészek számára is. (Mezey Barna: *Adalékok a család büntetőjogi védelmének történetéhez*). *Falus Orsolya* a jogi kultúrtörténet gazdag anyagából egy különleges témájú és szemléletű tanulmánnyal helyezi új struktúrába a középkori egyházi szervezeteket. (Falus Orsolya: *„Lovagrendi családjog" A középkori keresztes lovagrend, mint „nagycsalád"*). Az emberélet fordulóihoz kapcsolódó szokáskörök rendkívül gazdagok jogszokásokban. Erre példa *Deáky Zita* a téma kutatásában műfajavató írása (Deáky Zita: *A gyermekágy időszaka a jogszokások tükrében*) éppen úgy, mint *Zeneemyadar, Batbayar* a házassághoz kapcsolódó mongol jogszokásokról írott, a magyar kutatók számára is figyelemre méltó tanulmánya (Zeneemyadar, Batbayar: *Mongol jogszokások: házasság és család*). A néprajz klasszikus szokásai az idő múlásával átalakulnak, módosulnak. A polgári házasságról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk megjelenését megelőzően a jogszokásoknak fontos szerepe volt a válóperek során. Ezek gazdag forrásanyagából ad ízelítőt *Kothencz Kelemen* írása (Kothencz Kelemen: *Jogi néprajzi adatok a Baja környéki 19. század közepi válóperekben*). Az emberélet fordulói közül a halál, a temetés köréhez kapcsolódik *Gelencsér József* tanulmánya, akinek biztos kezű témaválasztása egy különleges jogi néprajzi jelenség, kutatási téma jogszokásainak bemutatására ad lehetőséget. (Gelencsér József: *A hősi halottak emléke a családi sírjeleken).*

A tanulmánykötetben jelen vannak a jogot és az irodalmat összefűző szálakat vizsgáló írások is – természetesen a folklór területén találva kapcsolódási pontokat. *Lanczendorfer Zsuzsanna* korábbi, elsősorban a népballadákban megjelenő jogi folklór témájában megvalósított kutatásokat folytatva a gyermekekkel kapcsolatos negatív jogcselekményeket vizsgálta (Lanczendorfer Zsuzsanna: *A gyermekkel kapcsolatos normasértések, bűntettek a magyar népballadákban*). Kiss Anna Arany János balladáit vette górcső alá – kapcsolódva a Kutatócsoport korábbi, népi jogtudat vizsgálataihoz (Kiss Anna: *Bűnbe esett balladai hősök. A népi jogtudat megjelenése Arany János balladáiban*). *Domokos Mariann* a jogi folklór gazdag tárházából, a ponyvairodalomból merített. Következtetéseinek összegzése különösen figyelemre méltó Erlich és Tagányi az élő jogra, jogszokásokra vonatkozó kutatásainak tükrében. (Domokos Mariann: *Jog és irodalom a ponyván. Népi jogtudat, jogismeret és jogi szocializáció a 19. század végén*).

A Kutatócsoport küldetésnyilatkozata külön hangsúlyozza a fiatal kutatók támogatásának fontosságát. Ezért is fontos, hogy a kötetben több fiatal, tudományos pályája elején álló kutató tanulmánya szerepel. *László Balázs* a hazai jogtörténet kiváló fiatal képviselője egy törvényjavaslatban megjelenő jogszokások, jogi kultúrtörténeti hatások elemzésére vállalkozik. (László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat mint jogi kultúrtörténeti lenyomat*). *Matla Gabriella* folytatva a spanyol jogszokáskutatás eredményeinek ismertetését, a gyermekekre vonatkozó rendkívül gazdag jogszokásanyagból merít. (Matla Gabriella: *A spanyol jogszokáskutatás eredményei: a gyermekre vonatkozó jogszokások*). *Rácz Balázs Viktor* a Kutatócsoport végrendeletekkel foglalkozó forráskutatásait és azok elemzéseit gazdagítja értő módon történeti és jogtörténeti szempontokkal. (Rácz Balázs Viktor: *Kísérlet egy speciális végrendeleti rendelkezés értelmezésére a kora újkori erdélyi végrendeletek alapján*). *Sallai Balázs* a társdalomnéprajzban kitüntetett figyelemben részesített jogszokás, a jegyesség élő szokásjogának a joggyakorlatban való megjelenését vizsgálja a jogtörténész szemével (Sallai Balázs: *A jegyesség a szatmári népi jogszokásokban Luby Margit gyűjtései és a korabeli magyar joggyakorlat tükrében*). *Szabó Ernő* rendkívül alapos kutatástörténeti és forráselemzését adja két, a római joghoz kapcsolható tárgyi emlék utóéletének a magyar vallási népi kultúrában (Szabó Ernő: *„Némely ájtatosak, de a régészetben járatlanok, ezen faragványban a szent családot akarák tisztelni" Két római sírkő népi inter-pretációja Rómer Flóris útijegyzeteiben*).

A tanulmánykötetet a Kutatócsoport 2022–2023. évi kutatási eredményeit, tudományos közéleti tevékenységét összefoglaló fejezet és a tagnévsor zárja *(Krónika*). A kötet több tudományterületet is érintő, rendkívül gazdag adatainak szélesebb körű használhatóságát tárgymutató, a kutatási terület eredményeiről tájékozódni kívánó külföldi kutatókat, partnerintézményeket pedig angol, német és spanyol nyelvű ismertető segíti.

A Kutatócsoport könyvsorozatában megjelenő tanulmánykötetek és monográfiák egyrészt lehetőséget adnak a legújabb hazai és nemzetközi kutatási eredmények publikálására és azoknak a tudományos közélettel történő megismertetésére, másrészt alkalmat jelentenek a folyamatos párbeszédre, a műhelymunkára. A *Jogi Néprajzi és Jogi Kultúrtörténeti Kiskönyvtár* 11. *Élő jogszokások – jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti tanulmányok* címmel megjelent kötetének tanulmányai nemcsak egyéni szakmai

pályák tudományos stációi, hanem a közös pályázatok, kutatási együttműködések és a doktori iskolák keretei között megvalósuló tudományos utánpótlásnevelés reményteljes eredményeibe is betekintést nyújtanak.

Szekszárd–Pécs, 2023. Luca napján

Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-02

Szabályalkotó tevékenység a Jászkun kerület községeiben (1702–1745) és a székely falvakban

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET
(történész, levéltáros, ny. múzeumigazgató, Kiskun Múzeum)

Legislative Activity in the Municipalities of the Jászkun District (1702–1745) and in the Szekler Villages

The study reviews the emergence of community legal customs, known as the Jászkun redemption, established before 1745 within the administrative and juridical unit of the Jászkun district, based on archival documents. The author compares the methods of creating local laws in the Jászkun district with the statute-making processes in the Szekler villages. She identifies the common origins of local legislation in both areas and delves into the examination of the societal impact of local laws and statutes.

Keywords: folk law, legal customs of Jászkun District (1702-1745), redemptio, Jászkun statutes, Szekler village laws in Transylvania

A jász-kun és a székely autonómia jogi alapjai

Az 1279. augusztus 10-én királyi kettős pecsét alatt kiadott oklevelet, amit Szűcs Jenő bullának, mások keresztségi kiváltságlevélnek neveznek, a kunok alkotmánylevelének tekinthetjük. Benne az engedmények egyik része az etnikai különállás megtartását, másik része autonómiájuk szabályozását célozta, belefoglalva a kun társadalom szokásjogát. Jogot kaptak a letelepülésre elnyert koronabirtok szabad birtoklására. A kiváltságlevél fontos eleme alsófokú autonómiájuk elismerése, amelybe befoglalták a kun társadalom szokásjogát.

A kun törvény megszületésekor a kunok nemzetségi társadalomban éltek. A legfontosabb környezetükhöz való illeszkedésük elősegítése, keresztény hitre térítésük, s ezáltal megtelepítésük volt. Más történészekkel egyetértve azt gondolom, a jászok kiváltságai a kunokéval azonosak, de legalább hasonlatosak voltak.[1] Autonómiájuk a 14. századtól, s főleg a 15. században kialakult székszervezetektől bizonyítottan azonos módon fejlődött, mint a kunoké.

A székelyek kiváltságait nem egyetlen kiemelt privilégium jeleníti meg, amint a kunoknál a kun törvény. A székelység különleges jogalanyiság volt, ami a székely vérből származást és az azzal járó jogok összességét jelentette. „Veleszületett nemzetségi jog, amit a székely nem csak szülőföldjén élvezett, de nem vesztett el, hanem magával vitte, ha máshová költözött is."[2] A 13. századi székely telepítéseket a területek királyi várbirtok volta tette lehetővé. Körükben a nemzetségi földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett, a hivatalviselésben a leszármazás szerinti helyébe a birtok szerinti. Autonómiájuk széleskörű belső önkormányzatot engedett, ami a székely községek maguk számára hozott rendtartásain nyugodott. A székely jogszokásokat

[1] Kiss 1979: 45–46; Botka 2000: 27–28; Szabó 1974.
[2] Szádeczki-Kardoss 1927: 53.

1555. április 24–én Marosvásárhelyen az erdélyi országgyűlés kodifikálta. Az ekkor törvényerőre emelt 88 pontos jogi szabályozás egészen 1848-ig autonómiájuk vezérfonala maradt.[3] A székely kiváltságokat, ahogyan a 15. századtól a kunokét és a jászokét is, bizonyos jogokra vonatkozóan időről időre módosították, megerősítették, társadalmukhoz igazították.

Az említettekből kitűnik, hogy a 13. század a magyarországi nagyobb autonóm egységek kialakulásának a kora. Magyarország nemzetiségei közül a németek, azaz a szászok és a székelyek mellett a jászok és kunok rendelkeztek külön jogra támaszkodó autonómiával. Autonómiájuk különbségei a népcsoportok belső társadalmi berendezkedésének különbségeiből következtek. További fejlődésükre ugyanez mondható. A székely székek az ősi szervezeti felépítést megtartva a vármegyékhez közeledtek. Katonai jellegük viszont megóvta őket a teljes hasonulástól, s megtartotta a székely szabadság egyedi vonásait. A kun autonómia sajátossága, hogy a királyi kiváltság dokumentuma, a „kun törvény" évszázadokra feledésbe merült. A törvény szövegére tételes hivatkozás nem történt, de paragrafusai a gyakorlatban érvényesültek, s a köztudatba beépültek. 1279-ben a kun törvény kijelölte letelepedési területeiket, de annak koronabirtok jellegén nem változtatott. Gyárfás István szerint a 15. században átalakuló magánjogi viszonyokból ered a jellegzetes jászkun leányági és özvegyi öröklési jog kialakulása.[4] A jász és kun székek, illetve településeik helyi igazgatása és jogszolgáltatása megőrizte az autonómiát, de a magyar falvakhoz igazodott.

A kunok és jászok jogszolgáltatását az 1630. évi 43. tc. kapcsolta össze, de a nádorok címébe csak I. Lipót uralkodásától foglalták be „Comes et Judex Jazygum et Cumanorum" megnevezéssel. A jász- és kun székek területei Kis- és Nagykunsággá formálódtak, majd a 17. század közepén felbukkant a „districtus" kifejezés, de még a széki tagoltság is funkcionált. A Kunság és a Jászság függetlenedése a vármegyéktől az időről-időre hangoztatott, megerősíttetett kiváltságaik, a nádori főhatóságuk, s kinevezett nádori főkapitányuk, és az eltérő és elkülönült adózásra törekvésük által történt. A folyamatban 1682 a határkő, amely a vármegyéktől való elszakadásukat, s a jászkun autonómia megújulását jelezte. Igaz ez az autonómia csak rövid ideig maradhat majd életben.

Szabályalkotó tevékenység a Jászkun kerületben

Az 1682-től önállósuló Jászkun kerület a nádor legfőbb bírósága és saját kapitányaik joghatósága alá került[5]. I. Lipót király még 1682-ben megengedte, hogy „minden következendő időkig tisztjeiket és más bíróikat maguk választhassák és nevezhessék ki maguk közül, akiket akarnak"[6]. Önkormányzatukat 1696-ban a szabad költözési jog, valamint a rév és vámmentesség egészítette ki. 1701-ben azonban a király eltörölte az összes kiváltságot, amit a jászok és kunok az idők során a magyar királyoktól kaptak, s kötelezte őket mindazon terhek teljesítésére, amelyekre az ország más jobbágyai is kötelezettek[7]. Az eltörölt kiváltságok közül a továbbiakban is fel-fel

[3] Vofkori 1999.
[4] Gyárfás 1883: 446–447.
[5] Pintér (szerk.) 1910: 27.
[6] Pintér 1910: 74. Közli Kiss 1979: 39.
[7] Pintér (szerk.) 1910: 76–77.

bukkant: a szabad bíróválasztási, a szabadköltözési, a harmincad- rév- és vámmentesség joga. A jogfosztási folyamat betetőzéseként 1702. március 22-én megköttetett az adásvételi szerződés a Német Lovagrenddel. A koronabirtokon elterülő Jászkun kerület földje és népe földesúri uralom alá került, a korona csupán a királyi jogokat tartotta meg: az állami adóztatás és a katonai beszállásolás jogosultságait. Az akció óriási felzúdulást és ellenállást váltott ki, a beiktatási ceremóniákon a megjelentek szóban és írásban kifejezték tiltakozásukat. A beiktatáson a Budáról és Egerből kivezényelt katonai alakulatok jelenlétét magyarázta, hogy „a Német Lovagrendnek eladott jászkunok, akik magukat szabad embereknek állítják, de bizonyítani nem tudják, minélfogva jobbágyoknak tekintendők, ellenséges magatartást tanúsítanak az új földesúrral szemben".[8] Az adásvétel a kerület minden lakóját jobbágysorba süllyesztette volna, de később a nemesek kérelmére a Lovagrend nagymestere ígéretet tett a nemesi kiváltságok meghagyására. Az ígéret tartalmazta, hogy a nemesek „nem lesznek alávetve olyan bíráskodásnak, mint a colonusok, a rusticusok, a jobbágyok, földjeiket, rétjeiket, minden ingatlan és ingó vagyonukat törvényesen, igaz jogcímmel bírhatják, mint más nemesek."[9] Témánk szempontjából kiemelendő, hogy a kerületek és településeik közigazgatása változatlanul megmaradhatott, a főkapitány és a nádor főhatósága azonban eltöröltetett. A főkapitány irányítási funkcióit a Lovagrend által kinevezett adminisztrátor látta el, aki nem egyszer önhatalmúlag a főkapitány megnevezést alkalmazta önmagára. A partikuláris kerületek élén (Kiskun, Nagykun, Jász kerület) továbbra is választott kapitányaik állhattak.

Az elkövetkező időszak a Jászkun kerület népe számára óriási anyagi megterhelést és szabadságaik sárba tiprását hozta. Az elkeseredett lakosság szinte természetes következményeként az 1703-ban kirobbanó Rákóczi-szabadságharcban Rákóczi mellé állt, aki elismerte kiváltságaikat. A szabadságharc bukását követően 1710-től a Lovagrend ismét gyakorolta földesúri hatalmát. A választott kapitányok hatásköre névlegessé vált, közgyűléseket csak a földesúr által kinevezett provisorok engedélyével és jelenlétében tarthattak.

Kiépült a lovagrendi adminisztráció, de megmaradt és egyre differenciáltabb lett a helységek önkormányzati igazgatása. Bár teljes autonómiáról szó sem lehetett, bírósági gyakorlatukban választott tisztségviselőik számontartották az egykori kiváltságokat. A tilalom ellenére a községek vezetői titokban gyűléseztek Jászberényben, s közös panasziratokat szerkesztettek a Lovagrendhez és Bécsbe az Udvari Kamarához. Titkos közgyűléseik megbízásából 1711-től küldöttjeik voltak Pozsonyban, akik az eladatás megszüntetésén fáradoztak. A közbenjárások hatására 1715-ben az országgyűlés napirendre tűzte a Jászkun kerület ügyét. A követek állást foglaltak amellett, hogy a koronabirtok eladása törvénytelen volt, s az 1715. XXXIV. tc.-ben az öröktulajdont zálogra változtatták.[10]

Az összeírások minden jászkun településen a környező mezővárosok igazgatásához hasonló közigazgatási szervezetről tanúskodnak. A hivatali írásbeliség egykorú

[8] Kiss 1979: 53.
[9] Kiss 1979: 59.
[10] Bánkiné Molnár 2005: 35–46.

iratai hűen tükrözik az önkormányzat működését.[11] A községek szervezettségét nem lehetett többé semmissé tenni. A nagykun településeken, a Felső-Kiskunságban és Halas mezővárosban a XVI. század közepétől hatott a protestáns szellemiség, mely támaszul szolgált önállósági törekvéseikhez. Halason (Kiskunhalason) a városi tanács, majd megalakulása után a presbitérium gyakorolta az egyházfegyelmet. A református egyházközség anyakönyvében 1690 és 1792 között összesen 289 paráznaságot jegyeztek fel, az egyéb vétségek száma elenyésző. Mindössze 5 tolvajság és egy-egy káromkodás, ill. hamis esküvés lett megörökítve.[12] A többségében szintén reformátusok által lakott Nagykun kerületben gyakran alkalmazták a közösség előtti megszégyenítést. Az egyház által eklézsiakövetésnek nevezett megszégyenítés a templomban zajlott, a szentmisén megjelentek előtt. A bűnhődésre kötelezett megvallotta vétkét a közösségnek és bűnbánata megerősítéséül megfogadta, hogy többé nem követi el azt. Az ily módon nyert megbocsátás mellett legtöbbször a tanács bírósága is kiszabta a szerintük megérdemelt büntetést, pálcázás vagy pénzbüntetés formájában. Túrkeve tanácsi jegyzőkönyvébe 1726–1730 között tíz olyan esetet jegyeztek be, amelyben a vétkest eklézsiakövetésre ítélték. A bűnelkövető megszégyenítése minden esetben a vasárnapi istentiszteleten történt, mert akkor a település minden lakosa köteles volt a misén megjelenni, tehát az egész falu tanúja lehetett a bűnbánatnak. Igaz, a megszégyenítő procedúra után az ügyet lezártnak tekintették, s a bűnös továbbra is a faluközösség tagja maradhatott. A lakosság előtti megszégyenítő büntetésnek ezt a fajtáját nem csak a kun és jász településeken gyakorolták, a székelyek körében is alkalmazták. Gazda Enikő Orbaiszék példáján keresztül az egyházi büntetések egyik leggyakoribb formájának említi,[13] szerinte főleg a paráznaságot büntették a közösség előtti nyilvános bűnbánat kiszabásával. Túrkevén esküszegőket és tolvajokat is büntettek eklézsiakövetéssel.[14]

A jászsági települések többségükben a római katolikus vallást követték, maguk szervezték gazdasági életület, tanácsaik önállóan irányították a települést, melynek rendjét közösen tartották fenn az egyházzal. A helyi bíráskodási gyakorlat talán korszakunkban támaszkodott legerőteljesebben a lakosság erkölcsi ítéletére, szokásnormáira. Példaadó a székváros Jászberény volt, ahol 1701-ben a helyi bíróság arra ítélt egy káromkodót, hogy *„fában hallgasson misét és prédicatiot egy vasárnap, illyetén conditio alat hogy ha maszor azon dolgot el követii kővel verettessen agyon."*[15] Az ítéletet a főbíróval az élen 3 tagból álló testület hozta. Hasonló ítéletekről a következő évekből több feljegyzést olvashatunk a jegyzőkönyvben. A helyi tanács ítélkezésében egyértelmű a jogszokások ismerete. A szokásra alapozott közéletben a tulajdon és az erkölcs elleni jogsértések esetében a falu közössége hallgatólagosan elfogadta az őseitől reá hagyományozódott írott törvényben, statutumban sem rögzített büntetési szokásokat. A hitszegők bűnhődésébe például, a jász településeken is beletartozott az eklézsiakövetés, ami akár mellékbüntetés is lehetett. 18. századi levélből tudjuk,

[11] MNL JNSZML [Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megye Levéltára] fondjainak és állagainak jegyzéke 1988.

[12] Szakál 2014: 422.

[13] Gazda 2000.

[14] Bánkiné Molnár 2018: 301–307. Az eklézsiakövetésre és további megszégyenítő büntetésekre a Jászkunságból példákat említ: Nagy 2013, 2019.

[15] MNL JNSZML Jászberény, Protocollum 1696–1720. 9.

hogy egy jászberényi ember Jászkiséren vitába keveredett arról, hogy a pataki vagy a debreceni kollégium jobb. A vita közben azt mondta, hogy Patakról deákot ne hozzanak, mert a patakiak az ünnepre köszöntő levelet készítenek, amiért pénzt kérnek. A férfit eklézsia káromlással vádolták meg és a bíró kalodára ítélte. A férfi az ítélet után hallotta, azt beszélik, hogy a süvegét kivetik az Eklézsiából.[16] Utóbbi mellékbüntetés talán jobban megszégyenítette a bűnöst, mint a kalodába zárás, hiszen a közösség megvetését fejezte ki. A tolvajok bűnhődésében a megszégyenítéssel összekapcsolt fenyítést alkalmazták, amikor a tolvajt a templom előtti botozás után még pellengérre állították, esetleg az általa ellopott tárgyat is közszemlére tették. A lakosok megkárosítói pedig akár kitagadással, földjük elvételével bűnhődhettek. A károkozások a bíróság döntése alapján a kártérítés mellett pénzbüntetést vagy testi fenyítést vonhattak maguk után. A felsoroltak bármelyik büntetési fajtáját elszenvedhette, aki meggondolatlanul káromkodott és cselekedete a bíróság elé adatott. Jászdózsán 1744-ben írásba foglalták, miként és milyen büntetést kapjanak az Isten ellen káromkodók. „ *A Szent Lélek Malaszttya és Istennek segíttségébül tettünk ilyen törvényt, mellyet meg is tartunk, s mind pedig megh tartatunk alattunk valókkal is, hogy valaki Isten ellen káromkodik Attával, és Teremtettével akár ki légyen az, minden személy válogatás nélkül az Deresben, vagy is a Templomnál lévő kalodában meg csapatik, vagy is Büntettetik ötven pálczával, vagy 50 korbácsval, mely büntetést semmi néműfizetése az Bűnösnek, vagy más adománya ell nem vétetik, mely Káromkodókra vigyázók is rendeltettek…"*[17] Tehát a helyi jogszokások alapján szabták ki a penitenciát.

A földesúri hatalom alá tartozó Jászkun kerületben a községek tanácsa minden településen kiterjesztette joghatóságát az erkölcsi normák megtartatására. Az esetek feljegyzése a tanács jegyzőkönyvében olvasható. Például, amikor Túrkeve felesküdött mészárosa Mészáros Varga István egy neki levágásra átadott marhát „*mázsálatlan*" mért ki, „*hiti ellen cselekedett*"[18] megszégyenítő bűnhődése a becsapott közösség előtt megfelelt a helyi jogszokásoknak és a református egyház erkölcsi elvárásainak. A Nagykun és a Kiskun kerület protestáns többségű településein a 18. század első felében a helység- és az egyházvezetés összefonódott szervezetileg. Az összefonódást tükrözik azok a bejegyzések, amelyek a túrkevei tanács jegyzőkönyvében az egyház által is büntetendő vétkek büntetési tételeiben mutatkoznak.[19] A valláserkölcsi normák megtartását a lelkészek és a presbiterek felügyelték, de tevékenységükben mindenkor támaszkodhattak a tanácsra, a világi hatalom helyi testületére. Több szenátor az egyháztanácsban is funkcionált. Az összefonódás bizonysága éppen a tanácsi jegyzőkönyvekben feljegyzett egyházi büntetések sora. Kisújszálláson, ahol a falu török idők utáni betelepítését 1717-től számíthatjuk, kezdetben szintén a tanács töltötte be az egyháztanács szerepét, és a helyi prédikátor jelenlétében büntették meg a valláserkölcs ellen vétkezőket. Kisújszálláson[20] csak a 18. század utolsó harmadában működött külön egyházi ítélőszék, a megelőző évtizedekben a főbíró látta el az egyházgondnoki feladatokat, s az egyház irányításában több tanácsnok vett részt.[21]

[16] MNL JNSZML Jászberény keltezetlen levelek a XVIII. századból Rsz. 433.
[17] MNL JNSZML Jászdózsa Protocolluma 1738–1782./1744.11.
[18] MNL JNSZML Túrkeve , Protocollum 1730. 39.
[19] Barna 2018: 182–231.
[20] Szabó 1987.
[21] Ducza 2014: 15–21.

Kunhegyesen[22] 1754-től dokumentálták a házassági anyakönyv utolsó lapjain az egyház fegyelmi ügyeit.

A Jászkun kerület népe soha nem békélt meg a földesúri alávetettséggel. Az ellentétek folytonos forrása volt, hogy a Német Lovagrend, majd 1731 után az új földbirtokos Pesti Invalidus Ház sem tudta a tervezett, robotkényszeren alapuló majorsági gazdaságokat kialakítani. Ehhez sem puszta, sem munkaerő nem állt rendelkezésükre. A jászkunsági községek csak a földesúri árenda fizetésére voltak hajlandók, majorságok létesítéséről hallani sem akartak. A majorsági gazdálkodáshoz szükséges robot bevezetése ellen az adásvételi szerződés adta az ellenállási lehetőséget. A szerződésbe befoglalták, hogy a jászkunságiak a királyság törvényeiben elfogadott szokás szerint kötelezhetők robotra, így az adott helyzetben őket csak külön országgyűlési határozattal lehetett volna robotra kényszeríteni. A Lovagrend az országgyűlést megkerülve inkább amellett maradt, hogy az árenda összegébe a robot értéke is bennfoglaltatik.

Sajnos hiteles helyi források alig maradtak a földesúri alávetettség első évtizedéből. A helységek jegyzőkönyvei[23] az 1720 utáni időszakból tartalmaznak témánk szempontjából érdemleges bejegyzéseket. A jogélet fejlődését azonban a jegyzőkönyvekben gazdasági, számadási és bíráskodási bejegyzések már 1720 előtt is bizonyítják. Érzékelhető, hogy a község választott elöljáróin keresztül irányítóan szólt bele a lakosság legkülönbözőbb megnyilvánulásaiba, maga szervezte a helyi közösséget. A legtöbb helyi rendeletre – az írásbeli statutum hiánya miatt – a bekövetkezett jogsértés büntetésének feljegyzéséből következtethetünk. Amikor a veszekedő felek a tanács jelenlétében békét kötöttek egymással, a vétkesek már a békekötéskor felhatalmazták a tanácsot, hogy az a békesség felbontása esetén büntetést szabjon rájuk. Mindezt kezük vonásával és a tanács jelenlévő tagjainak névszerinti felsorolásával hitelesítették. Máskor a *helytelen felfortyanást* elkövető a pénzbüntetés mellett ismétlődés esetére a régi szokásra hivatkozva elfogadta, hogy „*ha az után elkövetem régi mód szerént az Város haza ablakán örök gyalázatomra az Süvegem is hajíttassék ki*".[24] Mindenkire, aki a bírói parancsolat ellen vétett a megszégyenítés várt, pellengérre állították, nyilvánosan megbotozták vagy egyéb büntetést szabott rá a helyi ítélkező fórum. Túrkeve ítélkezésében például, a vizsgálati személy bűnösségét az ítélkezés első fóruma a tanács szavazással döntötte el. A „*felek megjelentek a faluházban, ahol a Bíró Úr a N Tanátsal törvényszéket ült",* meghallgatták a pereskedőket és a tanukat majd szavaztak. A büntetést az kapta, akit többen tartottak bűnösnek.[25] A döntést, a közösségi együttélés szigorú szabályait a lakosság elfogadta, hiszen a bíráskodás jogforrásai a népgyűlések gyakorlatában és a helyi jogszokásokban, tehát saját értékrendjükben gyökereztek.

1726 tavaszán Jászfényszaruban a „ *Jász Fényszarusi Bírák, Tanács, és Közönséges Lakosok"* közösen határozták el, hogy 4 kérelmező helyi gazda megtarthassa az előző

[22] Dienes 2002: 45–52.

[23] Jászberényben 1696-tól, Jászfényszaruban 1697-től, Jászalsószentgyörgyön 1736-tól, Jászdózsán 1739-től, Jászmihálytelken1735-től maradtak meg a tanács jegyzőkönyvei. A Nagykun kerületből Túrkeve, Karcag, Kunmadaras tanácsi jegyzőkönyvei tekinthetők a redempciót megelőző korszak hiteles forrásának. A Kiskun kerületben Kiskunhalas városkönyve 1709-től tartalmaz bejegyzéseket.

[24] MNL JNSZML Jászberény, Protocollum 1696–1720. 42. 1717. ápr.7.

[25] MNL JNSZML Túrkeve Tanács jkv. 1729. márc. 21. Közli Örsi 1996: 5–59.

évi kertek alatti földjét.[26] A határozatból két jogszokás alkalmazására következtethetünk. Az első azoknak a gazdáknak a nagyobb megbecsüléséről tanúskodik, akik régebben éltek a faluban. Őket a helyi közösség előnyben részesítette, hiszen helyben lakásuk gazdálkodásuk, a közösségbe történt beilleszkedésük mintegy előjogot biztosított az új beköltözőkkel szemben. Ugyanekkor mivel a nevezett gazdák arra törekedtek, hogy a ház fundushoz közelebbi, ezért könnyebben művelhető földet szerezzenek, rést ütöttek azon a korábbi jogszokáson, mely szerint a település közös földjének felosztása házsor szerint mindenkinek egyenlő módon történt. Régebben ugyanis nem részesítettek előnyben egyes személyeket, hanem évenként máshol kezdték az osztást, tehát az új parcella nem volt azonos az előző esztendőben használttal. A változást legitimálta, hogy a négy nevezett lakos kérelmére nem csak a tanács tagjai hozták meg a határozatot, bár ők hitelesítették. A jegyzőkönyvben olvasható, hogy a jelenlévő közönséges lakosok egyet értettek a változással. Formálisan nem tekinthetjük a rendelkezést falutörvénynek, mégis a szabadság emlékét megőrzött közösség önrendelkezése tükröződik a falu határozatában. Jászkiséren a megszaporodó tilalomtörések irányítják figyelmünket arra, hogy a tilalomtörők valójában a földbirtoklás régi szokásai ellen cselekednek. 1724-ben tilalom ellen véghez vitt gyep szántásért 3 forint büntetést szabott ki a bíró, ráadásul a vetést lefoglalta a falu szükségére.[27] Hasonló büntetést kapott a többi gyeptörés tilalmát elkövetett gazda is. Két esztendő múltán 1 forintra enyhült a gyeptörés büntetése, bizonyára ekkor már a közvélemény nem ítélte olyan nagy véteknek a gyeptörést, hiszen közérdek volt a vetésterület növelése, bár köztudott volt a csóvázott karók birtokhatárt jelölő funkciója. Az új szabályozás Jászberényben született meg, ahol határozatba foglaltatott, hogy a legeltetésre használt puszták és a szántók között olyan széles utat kell hagyni, amely alkalmas arra, hogy azon nyolcökrös szekér vagy ekés fogat elférjen, sőt megfordulhasson. A földműveléshez bizonyára nyolcökrös fogatra volt szükség, ám mivel nem minden gazda rendelkezett ilyen fogattal, többen összeálltak, cimboráltak, amint később az összeírásokban is az igaerő nagyságát jelző fogalom lett a cimbora ökör. A bekövetkezett változások rögzítésére nem alkottak írásba foglalt statutumot, azt a tanács határozata pótolta. A határozat precedenst szolgáltatott a változáshoz, s a továbbiakra jogszokást teremtett. A népi jogalkotás kis körei – az említetthez hasonlóan – a mindennapi élet számos problémájára teremtettek megoldást.

A helyi tanács feladata volt a népesség együttélésének szabályozása. A Jászkun kerületnek 1702-ben bekövetkezett eladatása után megmaradt koronabitoki státusza, sőt, továbbélt 1731 után is, amikor a kerület földesura a Pesti Invalidus Ház lett. A koronabirtok autonómiájába beletartozott a különböző szintű szervezeti egységek önkormányzata, igazgatása és jogszolgáltatása, a statutum alkotására és a hozott rendelkezések végrehajtására is kiterjedő hatalom. Ugyanekkor a Német Lovagrend és később a Pesti Invalidus Ház is törekedett minél több szabadságjogot elvonni, földesúri hatalmát minden szinten érvényesíteni. A helységek az eladatás első pillanatától számos vonatkozásban ellenálltak a földesúri törekvéseknek. A caducitas, azaz a magvaszakadtak utáni örökösödés a kerületben nem a földesurat, hanem a

[26] MNL JNSZML Jászfényszaru Protocollum 1., 1726. 12.
[27] MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. 20.

helyhatóságot illette ugyanúgy, mint a szabad királyi városokban. Életben tartották a lakosság szabad költözési jogát, tiltakozásaiknál a helyi tanácsok gyakran fenyegetőztek, hogy a túlzott terhelés miatt kiköltöznek a kerületből. Amellett, hogy a robotkényszert soha nem sikerült elfogadtatni a lakossággal, a községek tanácsai élükön a főbírókkal, a beneficiumok kezelési és felügyeleti jogát megőrizték, s azok jövedelmeiből saját gazdasági forrást nyertek önkormányzataik működtetéséhez. A királyi kisebb haszonvételek a földesúri jövedelmekhez tartoztak volna, de a helyhatóságok ellenállása miatt a földesúri hatóságok nem tudták felmérni azokat. A helyi elöljáróságok a beneficiumokról semmiféle nyilvántartást nem vezettek a földesúrnak, aki éppen ezért csak részben tudta e jövedelmet az árendába beszámítani. Életben maradt régi jogforrásokban gyökerező vámmentességük is. Amikor a pestisjárvány után a nagykunsági állatkereskedőktől vámot szedtek, a kerületek kérelmére Pálffy János nádor megújította országos vám- és harmincad-mentességüket.[28] Ez sok egyéb bizonyság mellett a nádorral tartott jogfolytonos kapcsolatról tanúskodik, annak ellenére, hogy a nádor a jászkunok legfőbb bírói tisztségét 1702 óta nem gyakorolhatta. 1734-ben Karcag is mezővárosi rangot kapott, immáron mindhárom kerület központja mezőváros volt. A földesúri udvarházakat és allodiumokat a Pesti Invalidus Háznak nem sikerült létrehoznia, viszont mindhárom kerületben a lakosság költségén felépültek a kerületi székházak.

1731 után, amikorra a lakosság szabadparaszti státusza taksás jobbágyi gyakorlatra változott, a helységek saját rendszabályaikkal igyekeztek mederben tartani mindennapjaikat. A lakosokkal kibővített tanácsüléseken hozott határozatok lényegében helyi rendeleteknek, paragrafusokra nem tagolt statutumoknak tekinthetők. Statutum jellegű rendelkezések születtek összkerületi, kerületi és települési szinten. A rendelkezések egymásra épülése megfigyelhető a helyi rendeletek szövegében, illetve azok hierarchiájában. Mindez közvetett módon bizonyítható, hiszen nem áll rendelkezésünkre a megalkotott rendszabások halmaza, amint az a székelyek vonatkozásában Imreh István[29] közléseiből ismert. A Jászkun kerület vonatkozásában csupán néhány megmaradt dokumentumból következtethetünk a rendszeres helyi rendeletek alkotására és érvényesülésükre. Túrkeve például 1730-ban kerületi statutumra hivatkozik a bírósági eljárásban szükséges hatáskörök megtartásánál. Az ítélkezési gyakorlatban szintén kerületi statutumra hivatkozik 1731-ben Jászjákóhalma, 1737-ben Karcag, Halas mezővárosban 1740-ben magatartási szabályokat alkottak kerületi törvényszéki határozathoz igazodva.[30] Teljes terjedelmében megmaradt a kerületek alkapitányának elnöklésével megtartott Jászkun kerületi közgyűlésen hozott statutum. A szabályrendeletet 1737. november 20-án fogadták el és hirdették ki a közgyűlésen jelenlévők előtt, hatálya a kerület minden falujára és mezővárosára kiterjedt. A Lacházán tartott közgyűlés statutuma tartalmazta, hogy *„Minden lakos a maga panaszát köteles bejelenteni. A főbíró minden hétfőn összehívja a tanácsülést, erről a megelőző vasárnap este a kisbíró útján értesíti az esküdteket […] ha valaki a bíró parancsának ellenszegül, vagy csak hallgatással elmulasztja, megfogattassék, a prédikációig*

[28] Kiss 1990.
[29] Imreh 1973.
[30] Kiss 1992: 184–195.

pellengérre állván, az egész nép láttára megcsapattassék. Ha valamelyik bíró a tanács végzéseit nem hajtja végre 6 Ft büntetést fizessen."[31]

Külön particularis kerületi szabályzatok is születtek. 1740-ben a Kiskun kerületre érvényes határozatban Mária Terézia királynő kegyes parancsolatára hivatkozva rendelkeztek a káromkodókról, a kocsmai verekedésekről, a tilos helyen pipázókról és a rendelkezéseket megszegők büntetéséről. Ez esetben felsőbb rendelkezés helyhez szabásáról volt szó, a rendekezést a kerületi kapitány hirdettette ki a kerület népének, záradékolva a megjegyzést miszerint a helyi elöljárók kötelessége a rendelkezés megtartását tisztségük elveszítésének terhe mellett felügyelni.

A Jászkun kerület településein mindenütt tanácsi irányítással és lakossági közreműködéssel zajlott a *helyi törvények* alkotása. 1738-ban Jászberény mezőváros tanácsa arról alkotott statutumot, hogy ha valaki a tanács utasítására nem jelenik meg a városházán 3 forintra büntettessék, továbbá arról, hogy a tanács utasításainak milyen esetekben tartoznak engedelmeskedni a város lakosai,[32] például, pénzbüntetést szabtak ki a gazdára, ha nem jelent meg a bíróválasztáson. Karcagújszálláson a bérekről hoztak tanácsi határozatot. A Nagykun kerületi Kunmadaras faluban 1736-ban ötpontos szabályzatot fogadtak el az adózásról.[33] A kollektív szabályozó tevékenység az élet szinte minden területére kiterjedt, 1743-ban még az öltözködés mikéntjére is.

A székely és a jász-kun helyi jogalkotás különbségei

A fellelt statutumok alapján megkíséreltem összehasonlítani a székely és a jászkun helyi jogalkotást. Ismételten megemlítem, hogy mindkét etnikum és terület bizonyos külön jogokra épült autonómiát nyert a 13. században.

A székely falvakban a communitas fogta össze a helység lakosságát. A communitas olyan intézménye volt a székelységnek, amely az életnek keretet nyújtott, a gazdálkodásnak, az igazgatásnak szervezett formákat biztosított, a falu lakóit egybe fogta és képviselte más társadalmi alakulatokkal, főleg pedig a felsőbb hatóságokkal szemben."[34] A faluközösség belső ügyeit a falugyűléseken, a faluszéke és a választott elöljárók intézték. A falugyűléseken – ahol a falutörvényeket hozták – a falu minden lakosa megjelenhetett és részt vehetett a törvényhozás folyamatában. A falu gazdasági életét a falugyűlés irányította, a rendbontók megbüntetésére a maguk által elfogadott falutörvények adtak felhatalmazást. A kisebb törvénykezési ügyek fóruma a faluszéke, a mindennapok rendjének megóvásában a falutörvények útmutatása szerint ítélkezhetett.

A Jászkun kerület településeinek helyi törvényalkotása, amint a helységek igazgatását szabályozó statutumok, szervezett intézményi keretek között a helyi Tanács közreműködésével születtek. Bár az írásban megmaradt legrégebbi kerületbeli statutumok mintegy százötven évvel később keletkeztek a székely falutörvényeknél mégis számos, a népesség megőrzött szabadságából eredő hasonlóságot fedezhetünk fel gyökereikben. Kétségtelenül megállapítható, hogy a 13. században elnyert etnikai

[31] MNL PML Kiskunlacháza Tanácsának iratai: Caps. A. F. 3. No 7./1737.
[32] MNL JNSZL Jászberény Protocolluma 1738. febr. 6.
[33] MNL JNSZML Kunmadaras tanácsi jkv. 1736. 344; Örsi 1995: 193.
[34] Imreh 1973: 21.

autonómiákból kisarjadt önrendelkezés idővel mind a Jászkun kerületben mind a székely székekben helyi rendeletekben, falutörvényekben öltött testet. 1745 előtt a Jászkun kerület helyi törvényeinek legfőbb sajátosságát az jelentette, hogy többségüket a tanácsok gyűléseiben alkották és fogadták el sokszor feltüntetve az ülésen megjelent közlakosok nevét is. Utóbbiakkal a hozott és elfogadott rendelkezés hitelességét erősítették. Tehát a Jászkun kerületben a helyi szabályok kevés kivételtől eltekintve nem népgyűlésben születtek, mint a székely falvak helyi szabályai. A lakosság mégis tiszteletben tartotta hiszen saját szabadon választott elöljáróik a lakosok egy részének közreműködésével alkották és alkalmazták közösségük rendjének megtartására.

Irodalomjegyzék

BARNA Gábor

2018 Adatok a vallás szerepéhez a Nagykunság életében. In Örsi Julianna (szerk.): *A Nagykunság földje és népe.* 182–230. Szolnok – Túrkeve: Túrkevei Kulturális Egyesület – Finta Múzeum – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

2005 *A jászkun autonómia*. (Dél-Alföldi évszázadok 22) Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.

2016 A földbirtoklás és földhasználat jogszokásai a Jászságban a 18. században. In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére*. 129–136. Szolnok: Damjanich János Múzeum.

2018 Az egyház hatása a kun kerületek helységeinek jogi kultúrtörténetére, népi kultúrájára. In Örsi Julianna (szerk.): *Jászkunsági gyökerek.* 301–308. Szolnok – Túrkeve: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület – Túrkevei Kulturális Egyesület.

BOTKA János

2000 *Kunok-Jászok Katonáskodása és ünnepi bandériumai*. Lakitelek: Antológia Kiadó.

DIENES Erzsébet

2002 A református egyház irányító szerepe az egyháztagok mindennapi életében. Kunhegyes jegyzőkönyvi és anyakönyvi bejegyzéseinek néhány tanulsága a 18–19. századból. *Egyháztörténeti Szemle* 3:2. 45–52.

DUCZA Lajos

2014 A református egyházközség születése. In Ducza Lajos – Gulyás Sándor – Mihály Árpád: *Kisújszállási református gyülekezet és templom története.* (Helytörténeti füzetek 32) Kisújszállás: Kisújszállás Város Önkormányzata – Kisújszállási Református Egyházközség – Kisújszállási Művelődési Központ és Könyvtár.

GAZDA Enikő Sz.

2000 Egyházi büntetések Orbaiszéken a 18. században. *Acta. A Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum Évkönyve* 1. 313–324.

GYÁRFÁS István

1883 *A jász-kunok története III. 1301–1542-ig.* Kecskemét: Szilády.

IMREH István

1973 *A rendtartó székely falu*. Bukarest: Kriterion.

KISS József

1979 *A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1990 Helyhatósági bíráskodás a Jászkun Kerületben az 1730–40-es években. *Cumania. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve* 12. 255–293.

1992 A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest: Akadémia Kiadó.

NAGY Janka Teodóra

2013 Közvélemény büntetések a Jászkunságban. In Mészáros Márta (szerk.): *Jászkunság kutatása 2012: legújabb eredmények a Jászkunság régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában*. 346–360. Kiskunfélegyháza: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága.

2019 A református egyházfegyelmezési gyakorlat jogi kultúrtörténeti emlékei: szégyenkövek a Dunamelléki Református Egyházkerületben. In Borsy Judit (szerk.): *Reformáció a Dél-Dunántúlon*. 63–77. Pécs – Kaposvár – Szekszárd: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára – Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára – Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára.

ÖRSI Julianna

1996 Túrkeve története a XVIII. században. In Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe II.* 5–59. Túrkeve: Túrkeve Város Képviselőtestülete.

1995 A jászkun törvények megvalósítása a mindennapi gyakorlatban. *Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve* 10. 87–109.

PINTÉR Jenő (szerk.)

1910 *Jászberény r. t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye*. Jászberény: Balázs Ny.

SZABÓ Lajos

1987 *Kisújszállás város története II. Kisújszállás története a XVI. századtól a XIX. század első negyedéig*. Kisújszállás: Karcagi Ny.

SZABÓ László

1974 A jászok magyarországi betelepedése. In Tóth János (szerk.): *Jubileumi évkönyv a Jász Múzeum Alapításának 100. évfordulójára*. 9–20. Jászberény: Jász Múzeum.

SZAKÁL Aurél

2014 Szégyenkő és pellengér a Duna-Tisza közén. In Kothencz Kelemen (szerk.): *Határjelek és hagyásfák.* (Bajai dolgozatok 18) 420–432. Baja: Türr István Múzeum.

SZÁDECZKI-KARDOSS Lajos

1927 *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest: Franklin.

VOFKORI Mária

1999 A közigazgatási és jogi intézményrendszer és annak fejlődése a székelyeknél. In Kiss András – Kovács Kis György – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára.* 584–603. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-03

Öröklődő elköteleződések és jogosultságok a székely közösségekben

BÁRTH JÁNOS
(etnográfus, történész, ny. múzeumigazgató, c. egyetemi docens SZTE BTK)

Inherited Commitments and Rights in the Szekler Communities

Studying 18–19th century archival written documents of Székely village communities and parishes, the lucky and attentive researcher can find agreements and settlements that testify to inheritable commitments and acquisition of rights between an individual and a community. The commitment could be made from the point of view of an individual and his descendants, as well as from the point of view of the community. The same can be said about the accrual of a right. Good examples of the individual's commitment are provided by the contracts that perpetuate one way of maintaining and operating the old village gates, in which the village community ensured the performance of the task by donating a piece of land. For the received land, the entrepreneur also undertook the obligation on behalf of his descendants "from heir to son, from survivor to survivor", to take care of, supervise, i.e. "maintain" the village gate. Decades later, this kind of commitment appeared as a living legal custom in the minds of the people of the village. ("The Hajdús, who keep the gate".) The commitment of the community to an individual and his descendants occurred in cases where the individual supported the currently needy community with a relatively large amount (donation of money, land) and thereby acquired inheritable rights. For example, a resident of foreign origin ("Romanian religion"), but wishing to integrate, gave considerable money to the Catholic Szekler religious community for the purchase of a bell, for which the community promised that the new bell would be rung for him and their descendants as well. Such entitlement became natural after decades, as the willing individual soon integrated into the Székely community through the mutual gesture.

Keywords: Szeklers, individual and community, legacy commitment, integration of newcomers, vow commitment

A XVIII–XIX. századi székely faluközösségek és egyházszervezeti egységek levéltári írott dokumentumait tanulmányozva a kutató rátalálhat olyan megállapodásokra, egyezségekre, nyilatkozatokra, amelyek egyén és közösség közti örökíthető elköteleződésekről, valamint apáról fiúra szálló jogosultság-szerzésekről tanúskodnak.

Az örökített elköteleződésnek és jogosultság-szerzésnek többféle formája, útjamódja létezett a székely újkor évszázadaiban. Tágabb értelemben az elköteleződés fogalomkörébe tartozik az önmagukat jobbággyá, vagyis valamely szabad személy alávetettjévé adó *fejekötött jobbágyok* kérdésköre, amellyel itt nem foglalkozom, mert az erdélyi történeti irodalomból[1] megismerhető. Ugyancsak az utódokra is örökített elkötelezett állapot egyik formájának tekinthető a *templom jobbágya*, *megye zsellére* néven emlegetett személyek függősége. Róluk külön könyvet írtam[2], ezért itt nem foglalkozom velük.

[1] A „fejekötött jobbágy" kifejezés tartalmára: Imreh–Pataki 1979: 173–175; Tüdős 2001: 22–28.
[2] A templom jobbágyáról: Bárth 2011.

Az általam most vizsgált elköteleződések és jogosultság-szerzések többnyire kétfélék, két csoportba sorolhatók: 1. Egyén és utódai elköteleződése valamely közösségnek. 2. Közösség elköteleződése valamely egyénnek és utódainak. Mindkét formára jellemző, hogy az elköteleződés alapja anyagi természetűnek tekinthető.

Az első esetben a közösség ad valamiféle bónumot, például földdarabot az egyénnek, aki utódai nevében is vállalja bizonyos szolgálatok, közösség érdekében végzett tevékenységek, járandóság-szolgáltatások megtételét (Függ. 1., 2., 3.)

A második esetben az egyén adományoz valamit, például pénzt a szükséghelyzetben lévő közösségnek, amiért a közösség elkötelezi magát, hogy az egyén és utódai örök időkig élvezhetik a közösség által biztosított valamely jogosultságot.

Álljon itt három példa az egyén elköteleződésére!

1. A hajdani falukapuk[3] *tanórak kapuk* „tartását", vagyis rendszeres javítását, működtetését, felügyeletét a faluközösségek többféle módon is megoldhatták. Egyik módszernek tekinthető: föld adományozása annak, aki utódai nevében is kötelezi magát a feladat folyamatos, rendszeres elvégzésére. A háromszéki Hilib faluközössége 1823-ban a közföldek egyik darabjának örökös adományozásával biztosította az egyik falukapu gondviselésének ellátását. Az elköteleződő családfő, Hajdú Mihály hilibi lakos, a közösségtől kapott földdarabért vállalta, hogy maga és utódai „fiúról fiúra, maradváról, maradvára" „tartják" az „Osdola felől való tanór kaput" (Függ. 1.). Az efféle elköteleződés évek múltán bizonyára élő jogszokás képében jelent meg a falu népének tudatában. „Hajdúék, akik tartják a kaput" – így beszéltek az elköteleződött famíliáról.

2. 1711-ben Szabó Lőrinc idegen jövevény letelepedési helyet kért a háromszéki Gelence faluközösségétől. A kommunitás adott neki egy kis földdarabot, amelyre házat építhetett. Cserébe vállalta, hogy maga és utódai örök időkre évi egy forinttal és egy font viasszal támogatják a gelencei Szent Imre templomot. A gelencei faluközösség tehát egy beltelek adományozásával és a beltelekért vállalt elköteleződés kontraktusba foglalásával kímélte a falu népét egy rendszeres, ismétlődő kiadástól, és elősegítette a nevezetes, freskókkal ékes műemléktemplom működését (Függ. 2.).

3. A háromszéki „Esztelnek megyéjéhez" tartozó Csomortán filiális falu a XIX. század első felében kedvező áron adott a rászoruló Német Antalnak egy kis „lakjószágot". A megjutalmazott személy elkötelezte magát és minden utódját, hogy a beltelek birtoklásáért a szükséges módon szolgálja a faluközösséget. Német Antal, aki vállalta, hogy Csomortán Altizesének pásztora lesz egész életében, 1842-ben meghalt. A csomortáni kommunitás gyűlésen döntött arról, hogy Német Antal fia, ifjabb Német Antal az apjától megörökölt lakótelek birtoklásáért miként szolgálja „falusfeleit". A falugyűlés határozata és a megkötött kontraktus szerint maga és utóda is megmaradhat a beltelek birtoklásában, de évente 1 forint miseborpénzt kell fizetnie a „megye" Esztelneken álló „megyés templomának". Csomortán filiális falu tehát idősebb Német Antal hajdani elköteleződését arra használta 1842-től, hogy támogassa saját „megyés templomát" és ezáltal kímélje a csomortániakat az egyik templomtámogató kötelességük fizetnivalójától (Függ. 3.).

[3] A falukapu fogalmára: Bárth 1996: 146–149; Bárth 2007: 83–86.

A közösségi elköteleződést, illetve a vele együtt járó örökíthető egyéni jogosultságszerzést az alábbi öt példával szemléltetem:

1. 1771-ben az udvarhelyszéki katolikus Máréfalva új templomot akart építeni, mert a régi kicsi, rossz állapotú és messze fekvő volt. Az építkezéshez hiányzott a megfelelő telek, lehetőleg a falu közepén. Két „bébíró" família tagjai felajánlották ingyen a templomteleknek alkalmas földet: a szombatfalvi Barabás Sándor és István, valamint az udvarhelyi Kaptza Ferenc, Lőrinc és Ignác. Az adományért Máréfalva kommunitása elkötelezte magát a „bébíró" Barabás és Kaptza famíliának, hogy azon túl Máréfalvi ingatlan birtoklása nélkül is gyakorolhatják azokat a „bébíró" jogokat, amelyeket a belterületi föld birtoklása idején gyakoroltak: makkoltathatnak és erdőlhetnek a máréfalvi közerdőben. Korábbi „gyepütartási" kötelezettségüket is átvállalta a faluközösség (Függ. 4.).

2. 1806-ban a „román vallású" Mihálykó nemzetség családfői, akik a római katolikus Máréfalva társadalmában éltek, egy kisméretű harangot adományoztak a helység temploma számára. A falu óriási többségét jelentő római katolikus székely közösség az adományért elkötelezte magát, hogy attól az időtől kezdve a máréfalvi harangokkal a Mihálykó famíliára is fognak harangozni (Függ. 5.).

3. 1862-ben a román eredetű görögkatolikus kozmási Kelemen János 7 forinttal támogatta a római katolikus templom új harangjának öntését. Ezzel elérte, hogy maga és utódai számíthattak haláluk esetén az alcsíki katolikus székely falu harangjának szavára (Függ. 6.). 1863-ban néhány más görögkatolikus kozmási lakos is követte példáját, mégpedig Kelemen, Ábrahám, Szennyes családi nevűek.

4. 1850-ben Ábrahám Mihály kozmási görögkatolikus lakos egy kis harangot adományozott faluja római katolikus templomának. Ezért az alcsíki „Kozmás megyéje" ígéretet tett, hogy az adományozótól, családtagjaitól és azok utódaitól haláluk, temetésük alkalmával „nem tagadtatik" meg a harangozás (Függ. 7.).

5. 1778-ban Demjén Sámuel oroszhegyi plébános feljegyezte, hogy még elődei idején, amikor az oroszhegyi templomot építették, akkor az udvarhelyszéki római katolikus faluban élő, valószínűleg román eredetű Tifán Péter 3 magyar forintot adott az építkezésre, és ugyanúgy hordta a követ, mint székely „falusfelei". Magatartása jutalmaként a római katolikus község elkötelezte magát, hogy Tifán Péter utódai: János, István, Péter, András jogot kapnak a harangszóhoz és a katolikus temetőbe temetkezéshez. Ezáltal a Tifánok integrálódhattak Oroszhegy székely társadalmába, és a Varságot benépesítő oroszhegyi római katolikusok egyik havasi tanyalakó „vezető famíliájává" válhattak (Függ. 8.).

Létezett olyan örökített elköteleződés is, amely a fent bemutatott két típus egyikébe sem sorolható, mert vallási buzgóságból sarjadó fogadalom sarkallta (Függ. 9.). A példaként közölt elköteleződés haszonélvezőjének a Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt homoródkarácsonfalvi katolikus templom, illetve a templomot fenntartó homoródkarácsonfalvi katolikus közösség tekinthető. Az elköteleződő személy, Rátz Ferenc miklósvárszéki assessor, maga és utódai nevében a segítő Szűz Máriának tett fogadalmat azzal a felajánlással, hogy élete végéig évente Sarlós Boldogasszony napján, vagyis július 2-án, 1 rajnai forintot fizet, egy megjelölt baróti földdarabot birtokló örökösével pedig ugyanannyit fizettet a homoródkarácsonfalvi templomnak. Ez a

különös fogadalmi elköteleződés egyrészt a vallási fogadalmak[4], a keresztállító és keresztfenntartó nyilatkozatok[5], másrészt az egyházi terminológiában „misealapítványnak"[6] nevezett úri és köznépi hagyatkozások, végrendelkezések világa felé vezet.

A példák szaporíthatók, de talán ennyi is elegendő annak érzékeltetésére, hogy az egyéni és közösségi elköteleződéseknek, jogszerzéseknek milyen szerepe volt a XVIII–XIX. századi székely falvak társadalmában, különösen a közösségi hálók és a jogszokások formálódásában.

Függelék

1.

Hilib kommunitása örökösen átad egy „föld-szaporítást" Hajdú Mihálynak a földje szomszédságában, aki utódai nevében is vállalja az Ozsdola felől való „tanór kapu" „tartását"

(1823)

Hajdú Mihály kontraktusa

Münk alább subscribált Hilibfalvi Hütösség és possessorátus Úr adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik, mostaniaknak és ez után következendőknek quod in hoc anno prezenti 1823, die 28-dik marci, midőn volnánk itten Nemes Orbai Székben Hilibfalvában az gyalog katona Nagy Jósef házánál öszve gyülekezve, jöve előnkbe ut Comonitas eleibe Orbai Széki Hilibi gyalog katona Hajdú Mihálj, az küis önként maga szabad akarattyából kérvén Comonitásunkot, hogy adgyon a Hilibi Comonitás egy öl jószágot a maga jószága mellett, és az tanor kaput, az Osdola felül valót eltartya örökösön érette. Mely kérésit meg tekintvén Comonitásunk ... oda is egy német öl jószágot az magáé mellett, végig ki az mező szélyin, vicinusa nap nyugatrol megint az Comonitás szabad helje, délröl és észokrulis a faluén bütűződik azon egy öl jószág. Ezen kimért és vicinált jószágot adá az Comonitás az írt Hajdú Mihálj ő kegyelminek és feleséginek Héja Kalára aszszonnak örök örökben fijúrol fijúra, maradvánrol maradvánra jureovocabiliter, hogy Hajdú Mihálj ő kegyelmeis, maradványnyais mindenkor azon fenn írt Osdola felöl való tanór kaput tartozik jó estatusban tartani, örökösön fijúrol fijúra, maradvánrol maradvánra uljanképpen, hogy az mikor az Comonitas hibásnak tanálja, mindenkor meg büntetheti az falunak törvénye szerént, és így a Comonitásis birodalmában botsátá az fenn írt jószágot evictio mellett.

Mely fenn írt örökös és meg másolhatatlan alkalom, hogy mindenekben az fenn írt mód szerént ment légyen végben, arrol adgyuk ezen örökös contractualis levelünköt a mü igaz hitünk szerént, meljet tulajdon kezünk subscriptiónkkal és szokott petsétünkkel meg erősítünk az fenn írt esztendőben napon és háznál.

Nagy Jósef
Hilibfalva Notariusa

[4] Bárth 2010.
[5] Bárth 2022.
[6] Bárth 2012: 247–254.

Az alsó temető mellett való kolatot tartya Hajdú Mihálj a maga jószágának az külső végiben adott jószágért, az melynek hossza az mező felöl az Csere felé ki öt öl, széjessége 7 öl, belöl az hosszúsága 3 öl. Ezen kimért jószágot adá az Comonitás örökösön fijúrol fijúra maradvánrol maradvánra, hogy azon fenn írt kolatotis tartozzék Hajdú Mihálj és posteritása örökösön tartani mindenkor jó estátusban büntetés alatt.

Anno 1823, die 28-dik marci.

Nagy Jósef
Hilibfalva Nótáriusa

Ezen kontraktusban írt jószágnak az külső végiben még ada Hilib falva Hajdú Mihálj ő kegyelminek és feleségínek egy kevés szaporítást 10, ides tíz R. forintokért örökösön, melynek hossza kifelé 3 német öl, széjessége küjel 11 öl, nap kelet felül való oldalon hegyesen szaporodik 11 német [öl] *hosszúságig.*

Melynek igaz úgy létiröl igaz hitünk szerént adgyuk ezen írásunkot 1830, die 6-dik aprilis az Nagy Jósef házánál.

Nagy Jósef Notarius
Fábján János Hütös, gyalog katona
Vajda János Hütös, gyalog katona

Hilibi Nemes Osvát János
Hilibi Nemes Vajda János
Fejes Ádám Hilibi [Hütös]

Jegyzet:
KM. A. HK. [36.], 1823. márc. 28. (Két kiegészítéssel)

2.

Szabó Lőrinc jövevény letelepedési helyet kér Gelence faluközösségétől. A kapott házhelyért utódai nevében is elkötelezi magát, hogy évente 1 forintot és 1 font viaszt ad a gelencei teplomnak

(1711)

Mü Kovács János és Vajda István mind ketten Orbai Székben Hilibben lakó nemes személyek, kik az ide alább meg írt dologban kézenfogott bírák vagyunk, adgyuk tudtára mindeneknek a' kiknek illik, mostaniaknak és jövendőbélieknek ez mü levelünknek rendiben quod in hoc anno praesenti 1711 die vero 28 mensis junÿ. Mikoron volnánk Orbai Székben Gelenczén az Ecclesia házánál, jövének mü előnkben ilyen két részről való személyek, úgy mint ab una Pál Mihály mostani Gelenczei falus bíró, az egész Gelencze falva képében, ab alia vero egy Szabó Lőrincz nevű idegen ember, kikis magok jó akarattyokból minket fenn specificált személyeket mind két részről bírálának meg ilyen dologból, tudni illik:

Ezen fenn említett Szabó Lőrincz nevű idegen ember akarván itt Gelenczén le telepedni, instála azon az jámbor falunak, hogy az jámbor falu megszánván őtöt és meg tekéntvén ezen a földön idegen voltát, adna az jámbor falu néki egy darabocska lak helyet, az hová magának egy hajlékocskát csinyálhatna, és ő is az jámbor faluhoz hálátlan nem lenne. Meg szánván azért az jámbor falu ezen Szabó Lőrincz nevű szegény idegen embert, ada itt az Porondon az templom előtt egy darabocska lak helyet örökösön, Szabó Lőrinczis ígíré arra magát, hogy minden esztendőben az jámbor falunak

megyebírái kezekben négy Evangyelisták miséjinek szolgáltatására ad egy egy forintot és a templom számárais egy egy font viaszat, mikor pedig az négy Evangelisták miséjének szolgáltatása a' két filiálison lészen, akkoris meg adgya az egy egy forintot az Megye bíráinak, melyis legyen az templom számára olyankor, de viasszal nem tartozik akkor. Affelett az jámbor faluis magát igéré arra, hogy semmi nemű contributiora, húzásra vonásra nem eröltetik Szabó Lőrinczet és posteritását, sem bíró sem polgár semmiért házához nem megyen egyébért, hanem, kitől Isten őrizzen, ha lopott marhának az nyomát más faluk határáról Gelenczének határára hoznák, és azt a falunak meg kellene fizetni, tehát az mi reá esnék benne, aszt tartozzék meg adni.

De egyébből /:a' mint fellyebbis megírtuk:/ mindenből valami a' jámbor falun szokott esni, minden némű nevezendőből eximálá a' falu, senki semmiben nem contradicálván ellene, melyetis a' jámbor falu vel is parte, vel in toto ha violálna, tehát Szabó Lőrinczis a meg ígírt taxával nem tartozik, és a' hova akar oda mehet, Szabó Lőrinczis contra, ha meg ígírt forintot annuatim meg nem adná, úgy Posteritásaiis, a' faluis őtöt és Posteritásit a' neki adatott falu helyiről exturbálhassa, és falu számára maradgyon.

Mely dolog mü előttünk fenn specificált személyek előtt így menvén véghez. Adgyuk müis az dolognak nagyobb bizonyságára, erősségére és meg maradására ez mü levelünköt fide nostra mediante szokott pecsétünk és kezünk írása alatt.

Joannes Kovács	*Pro illiterato*
Nobilis de Hilib	*Stephanus Vajda*
	Nobilis de Hilib

Jegyzet:
GEPI. Plébániai iratok 1711.

3.

Német Antal házhelyet kért és kapott Csomortán faluközösségétől, ahol házat épített. Vállalta, hogy a falu Altizesének pásztora lesz élete végéig. Halála után fiára szállt az elköteleződés terhe. A falugyűlés úgy döntött, hogy ifjabb Német Antal a filiális helység nevében évente fizessen 1 forint borpénzt az esztelneki anyatemplom számára

(1842)

Mü kik ide alább meg írt személyek vagyunk kézen fogott köz bírák, adgyuk tudtára és örök emlékezetire mindeneknek a kiknek illik, mint a mostaniaknak, mint pedig ez után következendőknek ezen levelünknek rendiben quod in hoc anno praezentÿ 1842. die 27-dik november, midőn lettünk volna itten Csomortánba a mostani fungens falus Bíró, Bíró István házánál, meg jelenék mü előttünk providus Német Antal, feleségével Hajdú Rósával és gyermekeivel együtt, tudni illik mint hogy ennek előtte sok évekkel adott volt a néhai Attyának, Német Antalnak a Nemes Csomortáni Közönség a néhai Jánó Mihály Bíróságába egy darab lak jószágot a falu derekába 8 magyar forintokért, melynek vicinusa délről Bíró István, észokrol lovas katona Mátyás Sigmond. Táli kondicione volt a vásár, hogy a néhai Attyais köteleszte volt magát, hogy Nemes Csomortán falvájának altízi[ben] *pásztorkodgyék. Mivel hogy marada nagyobb fiára Antalra, Komonitásunknak közönséges gyűlése tartatván arrol, hogy mi szolgálatot vállal magára, hogy azon falu szabad jószágán lakik, a melyre a Nemes falunak kívánsága az, hogy esztendőnként mostantol kezdve minden esztendőbe a Templom számára borpénzbe bé*

fizessen egy forintot váltóba fiúrol fiúra örök örökre azon jószágba meg maradására, a melyre köteleszte is magát Német Antal, hogy minden posteritása beis fizeti. Emellett eviktsiótis fogada a Nemes Komonitás minden háborgatók ellen.

Melynek valóságos így létiről adgyuk müis ezen hitelesen költ kontraktuális levelünköt a mü igaz hitünk szerént tulajdon nevünk le írásával kik írni tudunk, kik nem tudunk keresztvonásunkkal s szokott petsétünkkel meg erősítünk. Anno, die ut supra.

Bíró István falus Bíró *Fülöp Jósef notarius*
Mátyás János + *Veres János vice megyebíró*
Felszegi Ferentz + *Gyergyai Tamás Hütös*
Bartos Ferentz jubilátus lovas katona

Jegyzet:
ESZPI. Plébániai iratok, 1842.

4.

Máréfalva kommunitása „bébírós" jogokat biztosít a szombatfalvi Barabás és az udvarhelyi Kaptza atyafiaknak, miután azok ingyen a falunak adományozták máréfalvi beltelküket az építendő templom helyeként

(1771)

Infra scripti recognoscimus tenore Praesentium significantes quibus expedit universis: quod in hoc Anno praesenti 1771. die vero 13-a mensis 8-bris. Midőn volnánk Nemes Udvarhely Székben Máréfalván a mostani Plébánus Tisztelendő Pater Lábas János Uram ő Atyasága parochiális házánál, jövének mü előnkben ily két fél személyek, ab una meg írt széki Szombatfalvi Barabás Sándor és István Uraimék, Udvarhelyi Kaptza Ferentz maga és testvér báttyai, úgy mint Kaptza Lőrintz és Ignátz uraimék képekben, kik is minnyájon Nemes emberek, ab alia vero parte Máréfalvi Olosz Ferentz, Máréfalva Megyéjinek Bírája, Miklós János, Kováts András és Bíró János Megye Esküttei, Küssebb Lukáts István Szentegyház fia, Csíki Ferentz Máréfalvi Falus Bíró, Páll György falu Notariussa, Olosz Péter, Páll Jósef és Ferentz, felső Lukáts Péter, László István és Péter, Kováts István, Tőősér Péter és alsó Kováts János ő kegyelmek, tellyes Máréfalva Megyéjinek és Falujának képében s nevében, kik is minnyájon Nemes Személyek.

Ezek minnyájon mü nékünk kézen fogott köz Bíráknak kezeket bé adván, tőnek egy más között ilyen Istenes és örökösön meg állandó alkalmat és egyezést, hogy tudniillik: mint hogy a Máréfalvi mostani Parochiale Templom a falutol félre szinten a Kőlyuk alatt vagyon, mely régentén építtetett Sz. Imreh Hertzeg tiszteletére, de annak félen való léte mián, mind a tisztelendő P. Plebanus uram ő Atyasága, mind pedig a Megye, igen bajoson érkezhetett Isteni szolgálatra, de azon templom is régisége mián utolsó pusztulásra hanyotolván, Felséges Királyi és Apostoli Asszonyunktol az Nemes Megye nem tsak újra építésére nyert szabadságot, hanem az ő Felsége Apostoli Szent Kegyességéből annak újra építésére Nemes Székünk ordinárius Notariussa Tit. Tibád Ferentz uram által hét, idest 700 R. forintokot obtineált, melyre nézett

Mü az egész Falut meg visgálván, az új templom építésére leg alkalmatosbb s díszesebb helyet találtunk az mostanis parochiális ház megett, mely hely vagyon in vicinitátibus egy felöl a Falu között lévő ország úttya, más felől az néhai Csíki György özvegye László Judith szilvás kertye. Ezen jószág pedig lévén a felyebb meg írt Barabás Sándor és István és meg írt Kaptza uraimék örökségek, akik ezen örökségeket adák és engedék

örökösön a Nemes Megyének, hogy arra építsenek templomot, úgy mint azon által, mint hogy minden fizetés nélkül adgyák és engedik, valamint szintén ennek előtte úgy ez után is azon jószág után ide Máréfalvára bé bírhassanak: makknak idején ad instar aliorum a proportione sertéseket bé adhassanak, ha a Falu közönséges helyit fel osztaná a Falu, ott is a proportione részeket tartozzék a Falu ki adni. Ellenben ha az határra költés lenne, a proportione meg írt Barabás és Kaptza uraimék tartozzanak concurrálni; effelett, hogy az Lázon fel az Oláh ösvenyig meg írt Barabás és Kaptza uraimék, magok és a maradványok számaikra, másoknak kertében vagy kaszáló helyin fát nem vágván, magok és maradványok bé a Fenyéd vizíig, úgy másutt is a Falu közönséges erdejében szabadoson erdőlhessenek, de másokot magokkal oda erdölni ne szoktassanak, ha pedig ő kegyelmekkel mások mennének erdölni, azokat ő kegyelmek injuriájok nélkül meg állogolhassák. Ezt is annectálván, hogy Ványolós nevű helyen az fenn meg neveztük ben való jószág után lévén az meg írt Barabás és Kaptza uraiméknak egy darab Gyepüjek, azt is a jámbor Falu magára vállalá, hogy ez után tsinálni fogja.

Mely fenn meg írt punktumok örökösön és álhatatoson meg tartására a fenn meg írt Máréfalvi személyek, úgy sokan többeken is a Máréfalvi lakosok jelen lévén, igírik és obligálák magokot, tellyes Falu képében, sub vinculo 50, idest ötven M. forintok vinculuma alatt, úgy hogy mint magok a Contrahens Felek mint pediglen az maradványi toties quoties desummalhassák, mely condescenssiojokot Barabás és Kaptza uraiméknak mü előttünk szépen meg köszönék a fenn írt Máréfalvi lakosok.

Mely dolog e szerént menvén végben mü előttünk, kézen fogott Bírák előtt müis fide nostra mediante meg írtuk és szokott pecséteinkkel s subscriptiónkkal meg erősítettük.

Gregorius Bodó	*Michael Sebestyén de Fantsal*
nobilis de Szent Király	[udvarhelyszéki tisztségviselő*:*
ejusdem loci Plebanus	„assessor" (székülő)]

Jegyzet:
UGYL. Máréfalva. Plébániai iratok, 1771.

5.

A Máréfalván lakó „román vallású" Mihálykó atyafiak egy kis harangot adományoznak a falu római katolikus székely közösségének. Cserébe a többségi közösség kötelezi magát, hogy a Mihálykókra is úgy harangoznak, mint a római katolikusokra

(1806)

Mü Nemes Udvarhely Székben Máréfalván lakó és ide alább neveket subscribált személyek, kik vagyunk minnyájan az írt faluban lakó szabad személyek

Adgyuk ezen contractus levelünket a kiknek illik, mind mostaniaknak, mind következendőbélieknek ezen levelünknek rendében quod in hoc anno praesenti 1806. die 1-ma X-bris, midőn volnánk a fenn írt Székben és faluban, a Tisztelendő Plebánus Török György úr házánál, a holis jelen lévén mü előttünk ilyen két fél személyek, vagy is vásárló felek, úgy mint egy részről a fenn meg írt Széki, Máréfalvi Fő Megye Bíró Pálfi Jósef a közönséges Megye képében, más részről ugyan Máréfalván lakó Mihálykó János, Mihálykó Dániel, Mihálykó Lászlóné és Mihálykó Josef, a ki mostan ugyan Csík Sögödben commorál, a kik is tőnek mü előttünk ilyen vásárlást, hogy tudni illik, lévén a fennebb meg nevezett Mihálykó János, Dániel, Lászlóné és Jósef őkegyelmeknek egy közönséges harangjok, a mellyet Szent Antalra lehet húzni, az nevezett harangot adák és

ajándékozák a Máréfalvi Magyar vagyis Catholikus templomhoz olyan conditiók alatt, hogy mikor az írt Mihálykóknak halottyok történik, az írt Magyar Anya Szentegyháznál tartozzanak a mennyi harangok vadnak mind azokkal ezzel egyetemben harangozni harangok bére nélkül, mellyet meg is ígértek a közönséges megye képében az elöl járók örökösön, meg másolhatatlanul, fiúról fiúra. Mind ezek pedig leg főbb képpen a fenn tisztelt Plebánus úr közben járása által lettek és mentek véghez, fenn hagyván aztot, hogy a harangozónak a miképpen a magyarok fizetnek, azon képpen fizessenek őkegyelmek is.

Mely dolog és örökös vásár mindenekben a meg írtuk mód szerént ment véghez, melynek erősségére és jövendőbeli meg állására adgyuk ezen contractus levelünket a mü igaz hitünk szerént, az írás tudók tulajdon nevünk subscriptiojával, az írás tudatlanok kereszt vonásukkal és szokott petsétünkkel coroborálván az ... írt esztendőben és napon.

Georgius Török — *Parochus Máréfalviensis*

Gáll Elek — *Máréfalvi Cantor*

Lukáts István +, László András +, Pálfi János + és Imre András + minnyájan Megye hitesei,

Oroszhegyi Márton András és
Fenyédi Gergely Tamás

Jegyzet:
UGYL. Máréfalva. Plébániai iratok. 1806.
A megállapodás hátsó borítójára írt későbbi megjegyzés: „*1851-iki nagy égésben az oláh atyafaik által adományozott harangocska a többivel együtt leolvadván, bent nevezett oláh atyafiak a harangozásra nézve minden igényüket elvesztették. Láiber Antal helybeli lelkész*"

6.

Kozmás római katolikus egyházközsége a „román vallású" Kelemen János kérésére kinyilatkoztatja, hogy az új harang vásárlását pénzzel támogató kérelmezőre és utódaira úgy fognak harangozni, mint a római katolikusokra

(1862)

Alatt írtak adjuk tudtára ezen rendeinkben mindeneknek, akiknek illik, mostaniaknak és következendőknek, hogy Csík Kozmási görög egyesült hitű Kelemen János azon kérelemmel folyamodván hozzánk, hogy harangjaink használatát bizonyos fizetésiért bocsátanák vele közre. Mü kérésit meg hallgatván részt is engedénk azokbol oly fel tétel mellett, hogy mivel a nagy harang öntetésekor minden első osztályban lévő R.no Catholikus híveink külön külön 7 M. forintot fizetett, ennyit most fizessen le Kelemen János, és nem tsak maga, nője és gyermekei, hanem ezeknek maradékai is használják harangainkot temetés és más alkalommalis, úgy mint azon által, hogy az ezután szerzendő harangok fizetésibe mind Kelemen János maga, mind gyermekei és ezeknek minden maradvái ember kort érve, külön külön azon arányba folyajanak bé, és vegyenek részt az ezután szerzendő harangok ára fizetésibe, mint a Községünkbe létező több R.no Catholikus híveink paterfamiliái szám szerint. Mitha valami okból tenni vonakodnék valamelyik közülök ipso facto a harangok élvezésitől ki zárva légyen.

Kelemen János ezen írt 7 M. forintot mai napon béfizette.
Kelt Kozmáson a Papi laknál febr. 2-án az 1862. évben.

Mártonffi János	*Kovács György curator*
Plébános	*Kozma Jósef*
	Kozma István
	Orbán Ferencz

Az 1863. évben öntetett második harang árába bé folytak két új forintyával a következendő Kozmási Románok, ú. m.: Kelemen Miklós, Ferentz, Ábrahám János, György, János min., Szennyes János, Kelemen János, de ezen utolsó csakis egy új ft-tal, miértis a harangok használása a fennebbi fel tétel mellett ezeknek is meg engedtetett. Kozmás, dec. 13-dik 1863.

Kovács György curator	*Mártonffi János*
Kemény Ignátz Bíró	*Plébános*

Jegyzet:
CSGYL. Kozmás. Temat. rend. köt. 1. doboz. Megyekönyv (1813–1878). 2. rész. [213–214]

7.

Ábrahám Mihály görögkatolikus kozmási lakos egy kis harangot adományoz a többségi római katolikus közösségnek, amiért ígéretet kap, hogy rá és utódaira is harangoznak a kozmási templom harangjaival.

(1850)

Örök emlékül

Ezen 1850. év április 16-án Kozmási görög egyesült hitű Ábrahám Mihály ajándékozott a templomunknak egy hat fontos csengetyűt, mely minden készületivel edgyütt került néki 28 M. ft. és 30 xrba. Ezen Istenes indulattyából származott adományát méltányolva, meg igérte Nemes Megyénk közönsége írt Ábrahám Mihály eő kegyelmének, hogy magának, nőjinek, gyermekeinek és ezek maradvánnyainak halálok és temetések alkalmával a harangozás meg nem tagadtatik.

Mártonffi János	*Kovács György*
Kozmási lelkész	*főmegye Bíró*

Jegyzet:
CSGYL. Kozmás. Tem. rend. kötetek. 1. doboz. Megyekönyv (1813–1878). 2. rész. Sz. n. [259]

8.

Tifán Péter, aki valószínűleg román származású görögkatolikus jövevényként került a római katolikus székely Oroszhegyre, pénzzel és kőhordással támogatta a templom építését, ezért Oroszhegy „megyétéjől", utódaira vonatkoztatva is, just kapott a harangszóhoz és a temetőhöz

(1788)

Notandum.

Mikor az oroszhegyi mostis fenn álló Templomot építették, akkor Oroszhegyben lakó alszegi Tifán Péter,akinek fiai János, István, Péter és András, adott volt a Templom számára 3 magyar forintot, és azon kivül követ úgy hordott, mint más gazda ember, olyan feltétel mellett, hogy a harangozáshoz és a temetkezéshez olyan jussal élhessen mint akár melyik megyebéli ember, maga és maradékai, mely jussát meg is tartotta és

gyakorlotta azután, mostis az én időmben, és ebben nem háborgattatott. Ide bé is írtam a jövendőbelieknek emlékezetére ezen dolgot, kezemnek aláírásával, Oroszhegyben, die 9-na ápr. 1788.

Demién Samuël
oroszhegyi plebanus

Jegyzet:
UGYL. Oroszhegy. Számadáskönyv (1788–1863). (Oldalszám nélkül a kötet elején)
A Tifánok sorsáról bővebben a fenti adat nélkül: BÁRTH János 2001. 48–52.

9.

Rátz Ferenc miklósvárszéki assessor nyilatkozata arról, hogy vallásos buzgóságból sarjadt fogadalma alapján maga és egy megjelölt baróti szántóföldet birtokló utódai évente 1 forintot fizetnek a homoródkarácsonfalvi Sarlós Boldogasszony templomnak
(1809)

Alább írt adom tudtára mindeneknek, akiknek illik, mostaniaknak és következendőknek, hogy ezen folyó 1809-dik esztendőben júliusnak 1-só napján, gyakor ízben tapasztalván az Úr Jésus Szentséges Annyának hathatós pártfogását, fiúi háladatosságbol önként mind magamot, mind successoraimot, posteritásimat le kötelezem változhatatlanul arra az alább meg írt Tisztelendő Plébanus Urak, mint általam választott Regius Urak előtt. Vagyon nékem Nemes Miklósvár Székben, a Nemes Baróthi határban az erdő felöl a Nemes Comunitástol magam szorgalmatossága által szerzett Belikhát nevezetű helyen egy két, id est 2 köblös szántó földen, melynekis délről vicinussa Kováts Jósef és Bede Mátyás posteritásai, északrol pedig a Balás fiak. Ezen földemröl minden esztendőben a Karátsonfalvi Romano Catholica Templomnak, mely Boldogságos Szűz látogatása tiszteletére vagyon szentelve, mint én míg Úr Isten életemnek kedvez, mint posteritásim az akkori bútsúkor, az az 2-da julii minden esztendőben adgyák és adgyanak egy, id est 1 R. forintot in perpetuum, a mit ha posteritásim nem akarnának tellyesíteni, tehát ezen írásom erejével hatalma légyen a fungens Karátsonfalvi Tisztelendő Plébánus Úrnak egygyet értvén a Baróthi Tisztelendő Plébánus Úrral, nevezett földemet másnak, olyannak mivelés végett által adni, aki az egy id est 1 R. forintot a tisztelt Templom számára Karátsonfalván esztendőnként szándékom szerént bé szolgáltassa. (...) A Boldogságos Szűzhez való háládatosságbol tett ígéretemnek s fogadásomnak állandóságára adom ezen tulajdon kezem írásával s petsétemmel megerősíttetett írásomat.

Baróthon, anno 1809. die 1-a júlii.
Rátz Ferentz
Nemes Miklósvár Szék Hites Assessora
Mü előttünk, mint Rátz Ferentz uram által requiráltatott Regiusok előtt
Hodor Imre
Baróthi Plébánus előtt
Székely András
Karátsonfalvi Plébánus előtt

Jegyzet:
UGYL. Homoródkarácsonfalva. Plébániai iratok 1809.

Levéltári rövidítések

CSGYL	Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár (A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Csíkszeredai Gyűjtőlevéltára, Csobotfalva)
ESZPI	Esztelneki Plébánia irattára
GEPI	Gelencei Plébáina irattára
KCM. A. HK.	Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum. Adattár. Hilibi kontraktusok kötete.
UGYL	Udvarhelyi Gyűjtőlevéltár. (A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára)

Irodalomjegyzék

BÁRTH János

1996 *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya.* Kalocsa: Kalocsai Múzeumbarátok Köre.

2001 *Varság, a székely tanyaközség.* Kecskemét:

2007 *Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVIII–XIX. században.* Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet és a Bárth. Bt.

2010 A fogadalom ereje. In Mód László–Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60. esztendős Barna Gábor tiszteletére.* 411–416. Szeged

2011 *Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása. Fejezetek a katolikus székelység egyháztörténetéhez.* Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet és a Bárth Bt.

2012 *Szentgyörgy megyéje Alcsíkban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához.* Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet és a Bárth Bt.

2022 Mélykúti keresztállítók. In Vukov Anikó (szerk.): *Öltések. Tanulmányok Bárkányi Ildikó köszöntésére*. 289–296. Szeged: Móra Ferenc Múzeum

IMREH István – PATAKI József

1979 A székely falu gazdasági–társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés (1595–1596)*. 146–190. Bukarest: Kriterion Kiadó.

TÜDŐS S. Kinga

2001 *Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken (1616–1698).* Marosvásárhely: Mentor Kiadó

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-04

Jogszokásgyűjtés és jogszociológia. Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának nemzetközi előzményeiről

BOGNÁR SZABINA

(néprajzkutató, jogász, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK NTI, adjunktus PTE KPVK)

Collection of Legal Customs and Legal Sociology. On the International Antecedents of Károly Tagányi's Legal Customs' Collection Program

Tagányi's legal customs' collection program is a dense historical overview of international research. The question is rightly raised, what became the fate and afterlife of the research listed in Tagányi's program. At the same time as the first collections of European legal customs, Eugen Ehrlich formulated the concept of living law, with which he founded the science of Legal Sociology. The relationship between Legal Sociology and the legal customs' collections is still determined by the priority debate that developed around the work of Ehrlich and Bogišić. Based on this discussion, the present study shows the present-day evaluation of the legal customs' collections described by Tagányi.

Keywords: sociology of law, collection of legal customs, codification, historical legal school, history of international research

Bevezetés: egy elsőbbségi vita margójára

A jogszociológia atyjának tekintett „oszták jogtudós",[1] Eugen Erlich[2] (1862–1922) 1913-ban megjelent *Grundlegung der Soziologie des Recht* (A jogszociológia megalapozása) című híres munkájának vége felé elődeiről ír: „Savigny tanítványáról, a horvát Bogišić-ről és Savigny műveinek másik ismerőjéről, a spanyol Costáról".[3] Erlich

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

[1] Ehrlich munkásságáról lásd: Badó 2005: 137–150; Takács 2017.

[2] Eugen Ehrlich a történeti jogi iskola hagyományaihoz kapcsolódva kétféle jogi normát különböztet meg: a döntésre szolgáló normákat, amelyeket az állami szervek, különösképpen a bíróságok alkalmaznak a jogviták eldöntése során, és az élet olyan tényeiből, kötelékeiből kifejlődött szabályokat, mint a család, a falusi közösségek, a gazdasági élet. Ehrlich álláspontja, hogy ez utóbbi, az „élő jog" irányítja, befolyásolja elsősorban az emberi magatartást. A nemzetközi jogszociológiai társaság (The Law and Society Association) 2004-ben arra tekintettel, hogy a tömegdemokráciákban a társadalom szabályozásának megértésében újra nagy szerepet kapott a jogi pluralizmus, valamint az élő jog kutatása, Eugen Ehrlichnek szentelte éves találkozóját (Hertogh 2009). Eugen Ehrlich munkásságának részletesebb értékelése: Barta–Ganner–Voithofer 2013.

[3] Ehrlich 1913: 375. „Der Beselersche Gedanke wurde weitab von seiner Heimat verwirklicht von einem Schüler Savignys, dem Kroaten Bogisic, und einem anderen Kenner der Werke Savignys, dem Spanier Costa. Beide suchen sich die Wissenschaft des Volksrechts zu verschaffen nicht durch Feststellung von Rechtssätzen, sondern durch Untersuchung der Rechtsverhältnisse und Rechtseinrichtungen. Bogisic hat für seine Zwecke einen umfangreichen, mehr als 800 Fragen umfassenden Fragebogen entworfen und hat die Antworten, die ihm von allen von Südslawen bewohnten Gegenden zukamen, seinem Werke (Zbornik sadasnih pravnih obicaja juznih Slovena) zugrunde gelegt, während Costa sich durch unmittelbare persönliche Anschauung der von ihm beschriebenen Rechtsverhältnisse und Rechtseinrichtungen

egyúttal határozottan elutasítja azokat a „Bécsben elhangzott vádakat", hogy ő direkt hallgat Bogišić munkásságáról, és számba veszi, milyen gyakran hivatkozott műveire. Hogy miben volt első Eugen Erlich, és miben „utánozhatatlan" Valtasar Bogišić élő jogszokások gyűjtését célzó programja, s hogy kapcsolódik mindehhez a spanyol Costa – Nagy Janka Teodóra és Matla Gabriella munkája révén a magyar szakirodalomban is ismert – életműve,[4] azért érdemes részletesen megvizsgálni, mert ez a mai napig meghatározza, hogy miként alakul a jogszociológia és a jogszokásgyűjtés (a népi jogéletkutatás) kapcsolata.

Jelen cikkben nem vállalkozhatunk Tagányi széles spektrumú nemzetközi kutatástörténeti áttekintésében feldolgozott tudományos kezdeményezések utóéletének teljeskörű feltárására; így jórészt csupán a bevezetőben kiemelt szerzők megvalósult jogszokásgyűjtő programjának tanulságainak számbavételére, tudományformáló szerepének ismertetésére szorítkozhatunk. Az elsőbbségi vita egyes elemeinek, valamint Ehrlich, Bogišić és Costa munkásságának vázlatos egybevetését az indokolja, hogy egyetértünk Takács Péter azon felvetésével, mely szerint hazánkban a „szabadjogi mozgalom közvetett hatása a jogi népszokások összegyűjtése".[5] Takács Péter *A szabadjogi mozgalom jelentősége a jogszociológiában és a jogelméletben* című munkájában Tagányi Károly és Tárkány Szücs Ernő munkásságát emeli ki, mint „akik ha nem is osztották a szabadjogászat elméleti programját, megvalósították a programból következő gyakorlati elemek egyikét, a még élő magyar jogi népszokások összegyűjtését".[6] Takács Tárkány Szücs Ernő *Magyar jogi népszokások* című monográfiája kapcsán így fogalmaz: „persze nem szabadjogi elméletet alkotott, hanem a néprajztudomány egyik feladatát teljesítette; a szabadjogi mozgalom által elterjesztett gondolati előfeltételek nélkül azonban ez aligha sikerülhetett volna neki".[7]

Baltazar Bogišić, az európai jogi néprajz megalapítója

Baltasar (Baldo, Valtazar) Bogišić (1834–1908) minden kétséget kizárólag a népi jogéletkutatás európai úttörője.[8] Bogišić munkásságát a korabeli magyar tudományos közvélemény élénk figyelemmel kísérte.[9] Így nem csoda, hogy a jogszokások gyűjtésére irányuló programja is hamarosan meghallgatásra talált. Bogišić valóban újszerű kezdeményezése iránti érdeklődés első nyomait Magyarországon az 1880-as évektől két történész, Thallóczy Lajos (1857–1916) és Tagányi Károly (1858–1924) levelezésében találjuk.[10] Bogišić kutatásaiban a német történeti jogi iskola (mindenekelőtt

die Grundlage für sein zweibändiges Werk: Derecho consuetudinario y economia populär en Espana geschaffen hatte. Der zweite Band enthält übrigens auch fremde Arbeiten. Nach der Methode von Bogisic ist das Werk von Bobcev über bulgarisches Gewohnheitsrecht verfaßt: Sbornik na blgarski juriditski obitschai."

[4] Nagy–Matla 2022: 257–278, 2021: 52–60; Nagy 2022: 45–60; Matla 2018: 261–270, 2021: 331–342.

[5] Takács 2017: 17.

[6] Takács 2017: 8. A magyar gyűjtések kutatástörténetéről és forrásairól: Bognár 2016; Nagy 2017, 2018: 261–264.

[7] Takács 2017: 18. Tárkány Szücs Ernő munkásságáról bővebben lásd: *Acta Ethnographica Hungarica* 67:1. (2022) 1–152; Nagy–Bognár (Hg.) 2021.

[8] Az életrajzi adatok forrása: Breneselović 2011; Đivanović 1987; Zimmermann 1962.

[9] Bogišić könyveit szakfolyóiratokban ismertették, forrásközleményeire rendszeresen hivatkoztak.

[10] Bognár 2011: 165–182; 2012: 333–352.

Friedrich Carl von Savigny) és az angol történeti iskola (historical school), jelesül Sir Henry James Sumner Maine eredményeit egyesítette.[11] Levelezésben állt a jogi néprajz/jogi etnológia korszakának jeles képviselőivel, a teljesség igénye nélkül, Maine mellett Josef Kohlerrel, a francia Paul Sébillot-tal és Fridrich Kraussal.[12]

Bogišić a témában írt első tanulmánya a zágrábi Književnikben jelent meg 1866-ban *O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnih običaja kod Slovena* címmel.[13] Ebben a német történeti jogi iskola eredményeit felhasználva fejtette ki álláspontját a jogszokások gyűjtésének szükségességéről. Egy évvel később, 1867-ben az akadémia kiadványaként jelent meg *Pravni običaji u Slavena* című könyve.[14] Ezzel egyidejűleg kinyomtatták Bogišić 352 pontból álló, a nép közt élő jogszokások összegyűjtését szolgáló kérdőívét, mely két részből állt: az első, magánjogi részében 78 kérdés vonatkozott a család- és öröklési jogra – ezek jó része a házközösség intézményének minél pontosabb megismerését szolgálta –, 29 a dologi-, 32 a kötelmi jogra. A kérdőív második, közjogi részében kaptak helyet a közigazgatásra, a polgári és büntető eljárásokra, illetőleg a büntetőjogra vonatkozó kérdések. Bogišić néprajzi gyűjtőprogramjával a fellelhető történeti forrásokat, tudományos feldolgozásokat kívánta kiegészíteni. Nagyszabású gyűjtése eredményeit 1874-ben tette közzé (*Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena: Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga Juga*).[15] Ez volt az első, és egyben az utolsó – Bogišić életében megjelent – forrásközlés a kérdőív alapján gyűjtött szláv jogszokásokról.[16] Nemcsak tervezett sorozatának – (*Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionales etiamnum vigentium*) – csonkán maradását élte meg kudarcként, a beérkezett anyagot is egyenetlennek értékelte – a Monarchiához tartozó, hatékonyabb adminisztrációval rendelkező területeken a gyűjtés jóval sikeresebb volt, mint például a bolgár és a török részeken, ezért újabb felméréseket tartott szükségesnek.[17]

Bogišić nagy hangsúlyt fektetett az írott jogi emlékek gyűjtésére is. Tervbe vette, hogy összeállítja az önálló szláv államok jogi emlékeinek gyűjteményét (1872).[18] Ez az álma azonban nem valósult meg, ugyanakkor számos forrást közzétett, melyek közül feltétlen említést érdemel az 1272. évi dubrovniki statútum,[19] illetve a Thallóczy Lajos által magyar nyelven kiadott Knin és Nona közötti terület jogi szokásainak teljes

[11] Maine-re, az angol történeti iskola megalapítójára Savigny munkássága nagy hatást gyakorolt. Maine 1861-ben megjelent Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel című műve korszakhatár a jogi etnológia történetében. Maine álláspontja, hogy a jogi etnológia és a jogösszehasonlítás nem csupán a jogtörténet illusztrációját szolgálja; a „comparativ jurisprudence" sokkal inkább a helyes törvényalkotás és a jogfejlesztés hatékony eszköze. Hamza 2006: 434–439. Részletesebben: Čepulo 2010: 71–116.

[12] Mosin 1954: 16–40.

[13] Bogišić 1866.

[14] Bogišić 1867.

[15] Bogišić 1874.

[16] Posztumusz forráskiadvány: Bogišić 1984.

[17] Zimmermann 1962: 238.

[18] Niederhauser 1995: 329.

[19] Bogišić–Jireček 1904.

szövege.[20] Bogišić 1873 és 1888 között – Nikita montenegrói fejedelem felkérését elfogadva – a szokásjogok figyelembe vételével összeállította Montenegró új Polgári Törvénykönyvét (Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru), mely 1893-ban igazságügy-miniszteri bársonyszéket hozott számára.[21]

A montenegrói kódex nagy érdeklődésre tartott számot, azonnal lefordítottak franciára (1892), spanyolra (1893), németre (1893), olaszra (1900), oroszra (1901) és angolra (1892, 1897).[22]

Bogišić jogszokásgyűjtő kérdőívével később több európai országban, valamint Oroszországban is (különösen a Kaukázusban) kutatták „a nép közt élő jogi szokásokat".[23] A gyűjtés – ahogy erről magyarul elsőként Tagányi Károly is beszámolt – magyar területeket is érintett, a Bánság és Bács megye csajkás kerületének szláv lakosai jogszokásaira is kiterjedt a felmérés.[24] Ezek feldolgozására mielőbb szükséges sort keríteni.

Niederhauser Emil *A történetírás története Kelet-Európában* című munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy későbbi korok – mindenekelőtt az 1950-es évek – bírálói túlzottnak tartották Bogišić hagyománytiszteletét, s „romantikus" történeti jogi iskolához való ragaszkodását: megítélésük szerint Bogišić szlavofil: Savigny „germán érzületét szláv hévvel helyettesítette".[25] Mára ez az álláspont teljességgel átértékelődött: Bogišić azon kevés tudós egyike, aki, bár életművének nagyobb része nem világnyelven jelent meg, mégis Európa-szerte általánosan ismert és elismert.

Baltazar Bogišić jogszokásgyűjtő programja célkitűzésében és struktúrájában mintául szolgált Tagányi Károly számára. Jegyzetei tanúsága szerint Tagányi Bogišić munkájából indult ki, ezt formálta át a nemzetközi szakirodalom alapján, és erre fűzte fel saját anyaggyűjtését is. A Pécsre került Tagányi-könyvtár Bogišić kötete bejelölései, bejegyzései alapján Tagányi Károly a kutatástörténeti és a család- és öröklési jogi fejezeteiben is Bogišić elemzéséből indult ki.[26]

---

[20] „Bogišić a raguzai ferencesek kézirattárából kiadta az olasz összeírás teljes szövegét 1867-ben, a zágrábi akadémia Rad-jában" (Tagányi 1919: 2.). Thallóczy Lajos szintén nagyra értékelte az írott jogi emlékeket, mindenekelőtt a statútumok forrásértékét: „Tömérdek kiadatlan becses anyag van még, kivált a szigetekre vonatkozólag a zárai helytartótanácsi levéltárban, és nemzedékekre vár még az a munka, mely a ragúzai tribunális levéltár több ezer kötetre menő gyűjteményében lappang. […] Arról a nagy kincsről, amely a mi levéltárainkban is a régi szlavóniai szokásjogra vonatkozik, csak Csánki Dezső t. barátom és mi tudunk." (Thallóczy 1896: 151.)

[21] Luković 2008: 175–188; 2009.

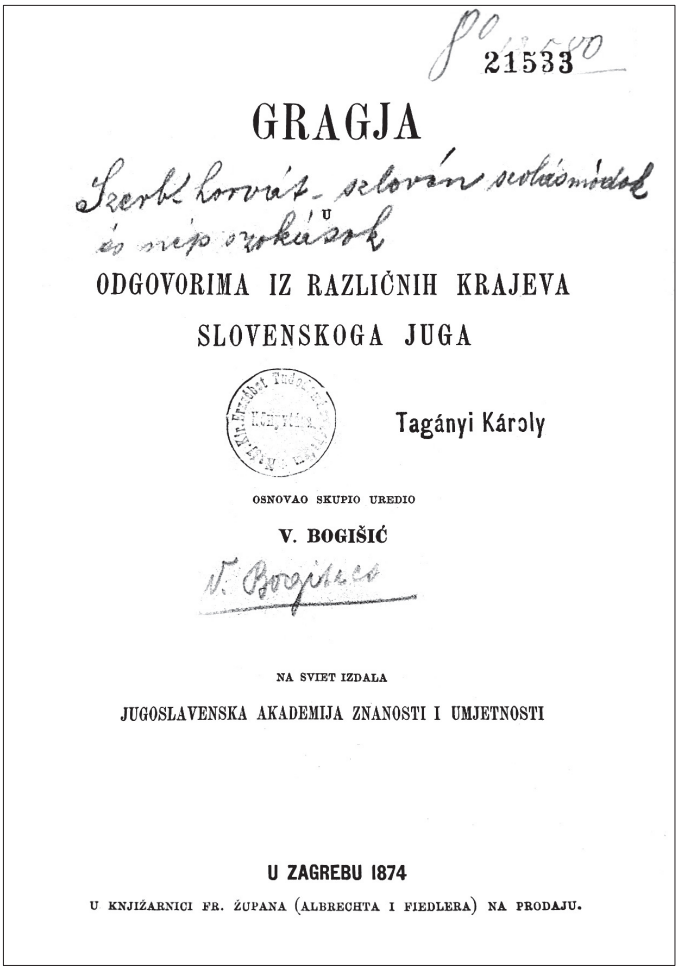
[22] Petit 1998: 212.

[23] Nagy 2020, 2021.

[24] Tagányi 1919: 9.

[25] Niederhauser 1995: 329.

[26] Szeberényi Gábor négy tanulmányban mutatta be a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülésének körülményeit és jelentőségét. (Szeberényi: 2014a: 453–472, 2014b: 117–137; 2015: 84–102; 2016: 92–107.) Ugyanő hívja fel a figyelmet a Tagányi bejegyzéseinek (margináliák) tudománytörténeti jelentőségére. A Bogišić kötetben mindössze egy terjedelmesebb bejegyzés szerepel, amiben Tagányi Paikertre hivatkozva óvatosságra int Bogišić adataival kapcsolatban. LXI. oldal Pitanja „Nagy elővigyázattal használandó Paiker szerint (Zeitschrift für Soc und Wirtschaftgeschichte 1899. VII. évfolyam 298/9 lapon a 2. részben példa a 335 lapon Herczegovináról közöltek hihetetlen abszurd dolgok a 139ik kérdésre adott feleletben." Valószínűsíthetően Paikert J. Peisker: *Die serbische Zadruga*

21533

GRAGJA

Szerb-horvát-szlovén szokásmódok és népszokások

ODGOVORIMA IZ RAZLIČNIH KRAJEVA

SLOVENSKOGA JUGA

Tagányi Károly

OSNOVAO SKUPIO UREDIO

V. BOGIŠIĆ

V. Bogišić

NA SVIET IZDALA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

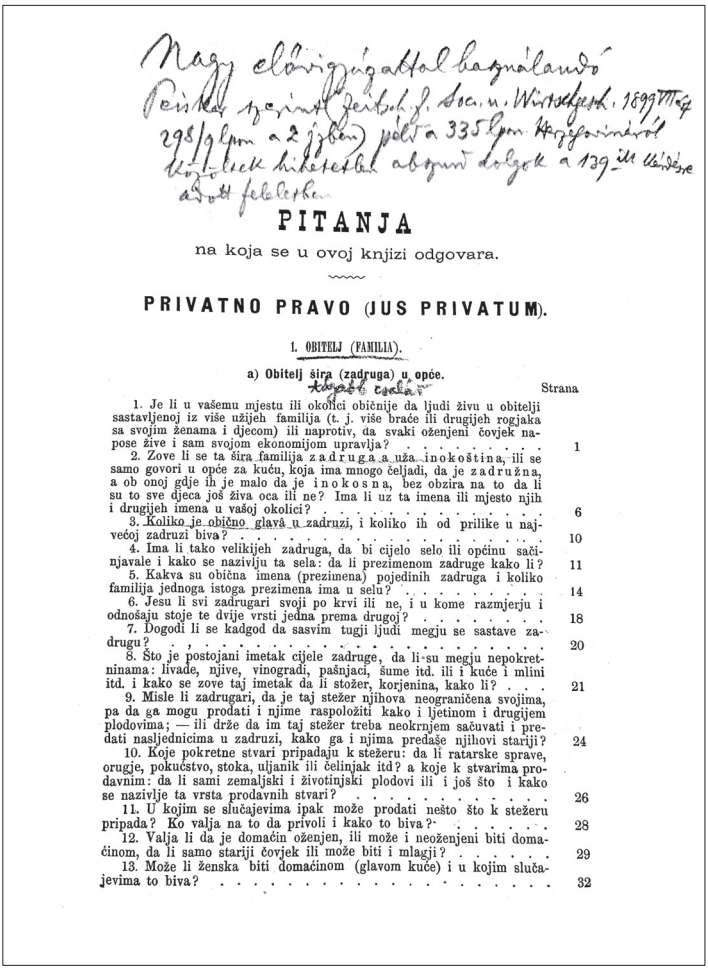
U ZAGREBU 1874

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

1. kép: Bogišić könyve Tagányi könyvtárából
(Forrás: PTE EKTK Történeti Gyűjtemények Osztálya, jelzet: 21533)

Tagányi, ahogy Bogišić, a történeti források kiegészítését várta a jogszokásgyűjtő programtól. Címében, az élő jogszokások (sadašnjih pravnih običaja) struktúrájában, s gyakran fogalomhasználatában is hasonló a két könyv. Tagányié több mint négy évtizeddel később azonban a legfrissebb eredményeket is figyelembe vette, köztük Bogišić kérdőívével a Kaukázusban gyűjtött anyagokat.

című cikkére utalt (Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte 7. Bd., H. 2 (1900), 211–326). Ennek 298. és 299. oldalán a 2. lábjegyzetben Peisker valóban úgy fogalmaz, hogy Montenegróról két szakértő számolt be „indokolatlanul általánosítva", s közülük „Luka Vukalović néha teljesen hihetetlen, sőt abszurd dolgokról is beszámol, mint pl. a kérdőív 139. kérdése".

PITANJA

na koja se u ovoj knjizi odgovara.

PRIVATNO PRAVO (JUS PRIVATUM).

I. OBITELJ (FAMILIA).

a) Obitelj šira (zadruga) u opće.

Strana

1. Je li u vašemu mjestu ili okolici običnije da ljudi živu u obitelji sastavljenoj iz više užijeh familija (t. j. više braće ili drugijeh rogjaka sa svojim ženama i djecom) ili naprotiv, da svaki oženjeni čovjek napose žive i sam svojom ekonomijom upravlja? 1
2. Zove li se ta šira familija zadruga a uža inokoština, ili se samo govori u opće za kuću, koja ima mnogo čeljadi, da je zadružna, a ob onoj gdje ih je malo da je inokosna, bez obzira na to da li su to sve djeca još živa oca ili ne? Ima li uz ta imena ili mjesto njih i drugijeh imena u vašoj okolici? 6
3. Koliko je obično glavâ u zadruzi, i koliko ih od prilike u najvećoj zadruzi biva? 10
4. Ima li tako velikijeh zadruga, da bi cijelo selo ili općinu sačinjavale i kako se nazivlju ta sela: da li prezimenom zadruge kako li? 11
5. Kakva su obična imena (prezimena) pojedinih zadruga i koliko familija jednoga istoga prezimena ima u selu? 14
6. Jesu li svi zadrugari svoji po krvi ili ne, i u kome razmjerju i odnošaju stoje te dvije vrsti jedna prema drugoj? 18
7. Dogodi li se kadgod da sasvim tugji ljudi megju se sastave zadrugu? 20
8. Što je postojani imetak cijele zadruge, da li su megju nepokretninama: livade, njive, vinogradi, pašnjaci, šume itd. ili i kuće i mlini itd. i kako se zove taj imetak da li stožer, korjenina, kako li? . . . 21
9. Misle li zadrugari, da je taj stežer njihova neograničena svojima, pa da ga mogu prodati i njime raspoložiti kako i ljetinom i drugijem plodovima; — ili drže da im taj stežer treba neokrnjem sačuvati i predati nasljednicima u zadruzi, kako ga i njima predaše njihovi stariji? 24
10. Koje pokretne stvari pripadaju k stežeru: da li ratarske sprave, orugje, pokućstvo, stoka, uljanik ili čelinjak itd? a koje k stvarima prodavnim: da li sami zemaljski i životinjski plodovi ili i još što i kako se nazivlje ta vrsta prodavnih stvari? 26
11. U kojim se slučajevima ipak može prodati nešto što k stežeru pripada? Ko valja na to da privoli i kako to biva? 28
12. Valja li da je domaćin oženjen, ili može i neoženjeni biti domaćinom, da li samo stariji čovjek ili može biti i mlagji? 29
13. Može li ženska biti domaćinom (glavom kuće) i u kojim slučajevima to biva? 32

2. kép: Tagányi bejegyzése Bogišić könyvének LXI. oldalán
(Forrás: PTE EKTK Történeti Gyűjtemények Osztálya, jelzet: 21533)

Eugen Ehrlich és Baltasar Bogišić

Manfred Rehbinder német jogtudós *Valtazar Bogišić in der Sicht des Rechtssoziologen Eugen Ehrich* című cikkében vállalkozott arra, hogy feltárja a bevezetésben említett elsőbbségi vita körülményeit.[27] Ehrlichet idézi, aki visszautasítja, hogy el akarta hallgatni Bogišić munkásságát, hisz már 1909-ben megjelentetett jogtörténeti előadásaiban[28] is hivatkozott Bogišić két művére. Ehrlich Bogišić 1874-ben megjelent munkája kapcsán így fogalmazott: Bogišić, „az egyik legnagyobb jogász", aki dalmátként

[27] Rehbinder 2013: 37–43.
[28] Ehrlich 1909.

tisztában volt azzal a szakadékkal, amely hazájában az írott jog és a között a jog között tátongott, amely szerint az emberek valóban élnek.[29] Ehrlich Bogišić gyűjtésének bevezetőjét is lefordította és úgy kommentálta, hogy Bogišić a zadruga intézményének bemutatása során világossá tette, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK), különösen annak a családjoggal és az öröklési joggal foglalkozó főbb szakaszai nem érvényesültek és nem is érvényesülhetnek, mivel „a bírák a körülmények miatt kénytelenek voltak a törvényi rendelkezéseket figyelmen kívül hagyni, a parasztok pedig azokat kijátszani és azokkal ellentétesen cselekedni". Ehrlich sarkosan fogalmaz az OPTK szokásjogi rendelkezéseivel kapcsolatban, mely szerint a szokásjog csak akkor érvényes, ha azt a törvény kifejezetten elismeri; ez esetben – így Ehrlich – „a jövő évszázadok jogtörténészének azt kellene rögzítenie, hogy nincs ilyen jogilag elismert szokás, a polgári törvénykönyvben foglalt jogot úgy kellene ábrázolnia, mint ami korunkban is érvényes Dalmáciában, annak ellenére, hogy az csak papíron létezett a dalmát paraszt számára. A kérdés az, hogy nem lenne-e jobb és hasznosabb, ha egyáltalán nem lenne jogtörténetünk, mintha lenne egy ilyen jellegű."[30]

Rehbinder egyértelművé teszi, hogy nem állíthatjuk azt, hogy Ehrlich hallgatott volna Bogišić munkásságáról, hisz 1911-ben a nagy tekintélyű Schmollerschen Jahrbuchban és a Juristische Blätterben megjelent esszéiben, valamint 1913-as *Grundlegung…* című művében is felhívta a figyelmet Bogišić kutatásaira. Ehrlich ezekben a munkáiban határozottan visszautasította a plágium vádját is, sőt kihangsúlyozza, hogy „azt se vallhatom be, hogy szociológiai munkám alapgondolatát neki köszönhetem."[31] Magyarázatként hozzáfűzi, hogy Bogišić művei általában hozzáférhetetlenek a nyugat-európai közönség számára már csak a nyelv miatt is. A kettejük kutatása közötti különbségeket hangsúlyozva Ehrlich úgy fogalmaz, hogy „Bogišić kérdőíve a jogi eszmék és az azokon alapuló elmaradott társadalmi rend megértésének remekműve", ugyanakkor „általános gondolatokat" hiába keresnénk a munkájában. Ez utóbbi alatt Ehrlich elmélet nélküliséget, illetve új szempontú adatelemzést értett. Sőt, egyenesen szűklátókörűséggel vádolja Bogišić-et: „az eredeti társadalom sajátos intézményeire korlátozódik, a legkevésbé sem érdeklik a magasabb erkölcs, a gazdagabb élet, a modern közélet feltételei".[32] Ehrlich szerint ő maga túllépett Bogišić-on. Rehbinder ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy Ehrich Hans Kelsennel az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitikban a jogszociológia, mint tudomány jellegéről folytatott vitában ismét elismerte Bogišić jelentőségét, sőt azt hangsúlyozta, hogy „ő írta az egyetlen olyan törvénykönyvet, amely teljes mértékben megfelel Savigny jogalkotással szemben támasztott követelményeinek", s úgy jellemezte, hogy ez a munka „nem szorítkozik kizárólag a történeti megértésre". Rehbinder szerint ezzel Ehrlich megcáfolja azt a korábbi állítását, hogy Bogišić nem koncentrált eléggé a jogi fogalmakra és csupán az elmaradott társadalomra jellemző jogintézményekre szorítkozott.[33]

[29] Rehbinder 2013: 37–43
[30] Rehbinder 2013: 38.
[31] Ehrlich 1913: 392.
[32] Ehrlich 1913: 392.
[33] Rehbinder 2013: 40–41.

Lényeges kérdés a jogszociológia és a népi jogéletkutatás kapcsolatában, hogy értelmezhető-e úgy a jogszociológia (Ehrlich munkássága), mint amely túllép / meghaladja a Bogišić által végzett felméréseket, s vajon Bogišić a jog etnikai és történeti sajátosságait keresve valóban szem elől tévesztette-e, hogy „egy modern jog csíráit is meg lehetett volna találni", s munkája sem az elméletalkotást sem a modern kodifikációt nem szolgálta.

Rehbinder a választ a fenti kérdésekre Werner G. Zimmermann 1962-es, Bogišićról szóló monográfiájában találja meg. Zimmermann is ellentmondást észlel Ehrlich azon állításával szemben, miszerint Bogišić a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatta a „modern" jog intézményei iránt; és Zimmermann szerint az sem helytálló, hogy „hiába keresnénk általános eszméket" Bogišić munkásságában.[34] Ehrlich téves megítélésnek oka egyértelmű Zimmermann számára: Erlich nem ismeri eléggé Bogišić munkásságát. Zimmermannt idézi Rehbinder: „A történelmi oldal sokkal kevésbé foglalkoztatta Bogišićot, mint a szociológiai, a múlt kevésbé, mint a jelen, és az általános elméletek sokkal kevésbé vonzották, mint az, ami konkrétan megfigyelhető volt, ami törvényhozási és szociálpolitikai következményeket követelt."[35] A Bogišić-féle jogszokásgyűjtő program tehát a kezdetektől (jog)szociológián alapult és hangsúlyozottan jelentek meg benne szociálpolitikai problémák.

Reihmann összegzése szerint Ehrlich tévedett abban, hogy Bogišić történelmi érdeklődése és „a jogirodalom haldokló maradványai iránti elkötelezettsége" mellett figyelmen kívül hagyta az „új jog csíráit". A 2011-ben megjelent Bogišić emlékkötetre, mint a „jogtudományok klasszikusának" szánt jóvátételre tekint, mely egyúttal „visszatérés a kulturális örökségünkhöz".[36]

Az élő jogszokások (kodifikációs célú) gyűjtése a kezdetektől túlmutatott tehát a történeti érdeklődésen. A szociálpolitikai szempontokat fókuszba helyezve próbálta közelíteni a „fent és a lent", az állami szabályozás és a hétköznapok megélt jogát, miközben nagy hangsúlyt helyezett a kutatásmódszertani kérdések tisztázására, és arra, hogy hosszútávon biztosítsa a tudományterület fennmaradását. Nem volt ez másképp a spanyol Costa esetében sem.

Bogišić és Costa

A másik, Ehrlich által Savigny ismerőjeként említett jogtudós: Joaquín Costa (1846–1911). Az 1895-ben akadémikusnak választott Costa a 19. századi spanyol tartományok szokásjogban és jogszokásokban megjelenő helyi jogait – Savigny-hez hasonlóan – a néplélek tükröződésének tekintette, mely védendő és a jogalkotásban érvényre juttattandó érték.[37] (Ugyanakkor Matla Gabriella idézi Jesús Delgado véleményét, miszerint Costa közelebb áll a modern jogszociológia egyik alapítójának tekintett Eugen Erlich munkásságához mint Savignyéhez.[38])

---

[34] Rehbinder 2013: 41.

[35] Rehbinder 2013: 42. idézi Zimmermannt 1962: 335.

[36] Breneselović 2011. A kötetben több tanulmány érinti Bogišić munkájának jogszociológiai vonatkozásait: pl. Marjanović 2011: 141–148; Meder 2011: 517–538.

[37] Matla 2021: 332–333.

[38] Matla 2021: 332.

Costa személyesen gyűjtötte anyagát. Fontos volt számára a jogszokások beágyazottságának vizsgálata: hitelességre törekedve kikérdezte a helyi lakosokat szokásaikról, életmódjukról, a régi hagyományokról is. Mint fogalmazott: „a népi kultúra forrásából kell inni… az élő tényeket összegyűjteni".[39] Costa több mint félszáz etnográfiai-antropológiai jellegű cikket publikált a szokás, a vallás, a folklór és a mitológia témakörében.[40]

Costa határozottan fellépett a földbirtokos oligarchák és a korrupt politikai rendszer ellen, politikai törekvéseiben mindvégig kiállt a nép gazdasági és társadalmi helyzetének javítása mellett – ezzel éles társadalomkritikát fogalmazott meg.[41] A társadalomkritika és a politikai aktivitás – elegendő itt talán Savigny és Bogišić politikai szerepvállalására utalnunk – szintén velejárója a kodifikációs igénnyel folytatott jogszokásgyűjteseknek.

Nagy Janka Teodóra és Matla Gabriella a spanyol jogszokáskutatásról adott értő áttekintései a jogszokáskutatás számos sajátosságára rávilágítanak. Nagy Janka Costa munkássága kapcsán azt emeli ki, hogy abban a dogmatikai szemlélet dominál[42], amely „közvetlen visszacsatolást ad korának aktuális társadalmi és gazdasági kérdéseire. Costa szerepvállalása a spanyol társadalomban azonban szükségszerűen jóval szélesebb volt. Az általa gyűjtött aragón jogszokások kiváló alapot jelentettek jog-, gazdaság- és társadalom-politikai célkitűzései körülhatárolásához. Globális világképpel rendelkező pedagógus, jogász, filozófus, közgazdász, író, az agrárium jó ismerője volt, aki megtapasztalta, megismerte, leírta és értelmezte kutatása tárgyát, sőt széles társadalompolitikai célkitűzései megvalósítása eszközének és argumentumának is tekintette a szokásjogot, amely a modernizáció szükségességét is jól érzékelteti."[43] Szintén Nagy Janka az, aki Costa és Tagányi munkásságát párhuzamba állítva a földközösség kutatásának európai jogi etnológiai beágyazottságát, módszertani hasonlóságát és szociális dimenzióját egyaránt kiemeli.[44] Costa a jogon keresztül értelmezte a spanyol társadalom problémáit, holisztikus nézőpontja alapján – hasonlóan Tagányihoz – a spanyol társadalomtudományok egyes ágainak (pl. antropológia, közgazdaságtan, szociológia) előfutára és társalapítója lett; munkássága révén „a spanyol jogszokáskutatás a mai napig élő és gyakorolt kutatási területté" vált.[45]

Bogišić és Costa munkásságának egybevetéséről – utalva Ehrlich megjegyzésére – Carlos Petit Calvo közölt tanulmányt 2020-ban a História do Direito hasábjain: „Madrid és Cetinje, a balkáni állam kis fővárosa között, ha komolyan vesszük Ehrlichet, van egy szilárd kapocs".[46] Petit Calvo szerint Bogišić, „a német történeti iskola kései örököse" jogszokásgyűjteményét az Emil Durkheim által kanonizálni kívánt szociológiai módszer alapján állította össze, így az „teljes mértékben megfelelt a pozitivista tudásmodell követelményeinek"; Montenegró Bogišić által összeállított törvénykönyvét egyenesen „a szociológus kódexeként" említi. Petit Calvo szerint azzal, hogy Bogišić a

[39] Matla Gabriella fordítása (Matla 2022: 50).
[40] Matla 2022: 50.
[41] Matla 2022: 49.
[42] Nagy 2022: 52–53.
[43] Matla 2022: 52.
[44] Nagy 2022: 46.
[45] Matla 2021: 338; Nagy–Matla 2022: 277–278.
[46] Petit 2020: 134.

zadrugát „kollektív jogalanyként" beépítette Montenegró törvénykönyvébe szembement a korszak individualista jogszemléletével, melyet a frissen elfogadott, számos kritikát kiváltó spanyol polgári törvénykönyv is képviselt, s melyet Costa úgy jellemzett, hogy az „rosszul igazodik jogi szokásaink valóságához".[47]

Joaquín Costa egy pályázati rendszerrel stabilizálta a jogszokásgyűjtések hátterét, mely a későbbiekben az intézményesülés alapja is lett. Costa maga szövegezte a pályadíjak kiírását, melyet Petit Calvo hosszasan idéz: „minden egyes szokást a lehető legkörültekintőbben kell leírni, minden részletre kiterjedően, nem elszigetelten, hanem környezetében, egy organizmushoz kapcsolódóan… amelyek kialakulását vagy születését meghatározták, és ha lehetséges, rámutasson a járásonként vagy faluról falura mutatkozó eltérésekre, valamint arra, hogy ezek milyen okból és miért következnek be".[48] A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése egy tudománytörténeti sikertörténet, ahol egy jól kidolgozott publikációs pályázati rendszerből szerves fejlődés eredményeként fentartható intézményrendszer jön létre, egyúttal a jogszokáskutatás a spanyol közgondolkodás és a nemzeti identitás fontos építőkövévé vált.[49]

Záró gondolatok

Tagányi Károly a spanyol kutatásról, mint pozitív kivételről írt „a saját népüknél élő jogszokásokat alig gyűjtő nyugati nemzetek" között, külön is nevesítve Costa aragóniai gyűjtéseit és a földközösségekre vonatkozóan megjelent munkáját.[50] Ez a különbségtétel jelentős, hisz maga Tagányi is alapvetően a két kutatási tradíció, a Bogišić féle „élő jogszokások gyűjtése", és a Joseph Kohler munkássága nyomán kiteljesedett, a gyarmati adminisztráció céljait szem előtt tartó un. „Fragebogen projekt" alapján kezdett hozzá a „kérdőpontok" megfogalmazásához.[51] Tagányi munkájának értékét

[47] Petit 2020: 136.

[48] Petit 2020: 138.

[49] Nagy 2022: 51.

[50] Tagányi 1919: 52; Nagy 2022: 50. Tagányi így összegezte a spanyol gyűjtéseket: „A nyugati nemzetek, a saját népüknél élő jogszokásokat úgy látszik alig gyűjtik, talán csak a spanyolt kivéve, a hol legújabban négy, gyűjtésen alapuló munkáról (Z. Costa. Costumbres juridico-economicos de alto Aragon. 1884. Derecho consuetudinario de alto Aragon. 1886. továbbá Derecho consuetudinario y economía popular de España. Barcelona, 1902. I., II. és Altamira y Crevea Derecho consuetudinario y economia popular de la provincia de Alieante. Madrid, 1905.) van tudomásunk." (Tagányi 1919: 11)

[51] Tagányi aprólékos munkával fordította le a Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (ZfvRw) különböző számaiban megjelent kérdéssorokat, majd a hazai viszonyok szempontjából lényegesnek ítélt kérdések hátterét egy-egy rövid, de rendkívül tartalmas összehasonlító jogtörténeti, nyelvészeti tanulmánnyal világította meg. A német jogi etnológia történetében különösen jelentős a ZfvRw 1878-as elindítása. Az alapítók célja az volt, hogy a lehető legtöbb nép jogéletének ismert tényeit hozzáférhetővé tegyék az összehasonlító jogtudomány számára. Az új folyóirat jelentősége, hogy az etnológiai jogtudomány számára fórumot teremtett, felhívásaival gyűjtésre inspirált. A folyóirat harmadik évfolyamától kezdve kapcsolódott be a szerkesztői munkába Joseph Kohler (1849–1919). Kohler az összehasonlító jogtudomány művelését szigorúan empirikus alapon tételezte; a jogi etnológiát az összehasonlító jogtudomány részének tekintette. Kohler 1893-ban készítette el kérdőívét a Német Gyarmatosító Társaság számára. A kérdőívet a gyarmati adminisztráció minden német gyarmatra elküldte. A kérdőíves lekérdezés úgy jelent meg ebben az időben, mint az egyetlen elérhető, praktikus kutatási módszer, mely viszonylag gyors eredményeket produkál, és általa a kolóniák népességének nagy része elérhető. Mai szemmel nézve természetesen számos problémája volt ennek a módszernek. Rüdiger

nemcsak az adja, hogy az amúgy is rendkívül terjedelmes kérdéssorokat a hazai viszonyokra való alkalmazás során további részletkérdésekkel egészítette ki, hanem az is, hogy a hozzájuk fűzött példasorokban – már a családjog és öröklési jog körét felölelő első füzetben is – összehasonlító történeti módszerrel a magyar jogélet több, korábban félreértett vagy vitás jelenségét megmagyarázta. Tagányi nemzetközi kapcsolatai, tudományos gondolkodásának forrásai az – itt említetteken túl is – könnyen beazonosíthatók, hiszen a magyar jogszokásokat a családjog és az öröklési jog vonatkozásában tárgyaló könyve nagyon pontos lábjegyzeteket tartalmaz. Ezekből is látszik, hogy a Tagányi-féle jogszokásgyűjtés egyáltalán nem elszigetelt jelenség volt.

Az európai kutatások közül azonban kiemelkedik két bástya: „Madrid és Cetinje": a spanyol Costának sikerül az intézményesítés, Bogišić-nak pedig a kodifikáció. A jogszokáskutatás módszertanát – tekintettel az akkor formálódó szociológia módszertanára – ők ketten dolgozták ki: ez a nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tevő, az adatgyűjtést és a téma behatárolását is szolgáló kérdőíves kutatás. Azokban a „szerencsés" esetekben, amikor megtörténhetett az elkészült kérdőívek lekérdezése, relatíve nagy adatmennyiség áll rendelkezésre a helyi jogrendszerekről, melyek mára pótolhatatlan értékkel bírnak. A kutatások szociológiához kötöttségét jelzi továbbá, hogy a párizsi Nemzetközi Szociológiai Intézetnek (Institut International de Sociologie) Costa 1898-tól tagja, Bogišić pedig 1902-ben elnöke lett.[52]

Összességében megállapíthatjuk, hogy a XIX. századi népi jogszokás gyűjtéseknek ma új reneszánsza van.[53] Különösen azokon a területeken, ahol a „hazai" értsd nem gyarmati jogszokások kutatása valósult meg. Ebbe a tudományos diskurzusba illeszkedik a Tagányi-hagyaték feltárása is.

Schott szerint talán a legnagyobb hiányossága az volt, hogy a kérdőív európai jogászok asztalán készült. Az európai jog kategóriáit használva a kérdőíveket összeállítók kevés érzéket tanúsítottak arra, hogy a bennszülöttek jogi gyakorlatát és fogalmait alkalmazzák. A „Fragebogen projekt" eredményeinek publikálását az első világháború kitörése megakadályozta; Josef Kohler közvetlenül a háború után meghalt. A háborús vereség a német gyarmati rendszer összeomlását eredményezte, ezért „a bennszülöttek joga" iránti érdeklődés jelentőségét vesztette.

[52] International Institute of Sociology (http://www.iisoc.org). A jogszokásgyűjtők közül a későbbiekben elnökséget vállalt még az intézetben: Maksim Kovalevsky és René Maunier.

[53] Foblets–Goodale–Sapignoli–Zenker (ed.) 2022.

Irodalomjegyzék

BADÓ Attila

2005 Eugen Ehrlich és a jogszociológia. In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretetreméltóbbak egyike. Loss Sándor emlékkönyv.* 137–150. Debrecen: DE Állam- és Jogtudományi Kar.

BARTA, Heinz – GANNER, Michael – VOITHOFER, Caroline (Hg.)

2013 *Zu Eugen Ehrlichs 150. Geburtstag und 90. Todestag.* (Innsbrucker Beiträge zur Rechtstatsachenforschung 5) Innsbruck: Innsbruck University Press.

BOGIŠIĆ, Baltazar

1866 O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnih običaja kod Slovena. *Književnik* 3. 1–47, 161–241, 408–476.

1867 *Pravni običaji u Slovena: privatno pravo*. Zágráb: Dragutina Albrechta.

1874 *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena I. Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga Juga*. Zágráb: Tisak Dionička Tiskare.

1984 *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

BOGIŠIĆ, Baltazar – JIREČEK, Konstantin (ed.)

1904 *Liber statutorum Civitatis Ragusii*. (Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalum 9) Zagrabia: Societas Typographica.

BOGNÁR Szabina

2011 Valtasar Bogišić's Programme on Collecting Legal Customs: its Influence within Hungary. In Breneselović, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine.* 165–182. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.

2012 Baltasar Bogišić jogszokásgyűjtő programjának hatása Magyarországon: Tagányi Károly A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. In Czövek Judit – Dyekiss Virág – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. 333–352. Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság.

2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

BRENESELOVIĆ, Luka (ed.)

2011 *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine.* 165–182. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.

ČEPULO, Dalibor

2010 West to East - East to West: Baltazar Bogišić and the English School of Historical and Comparative Jurisprudence. In Pokrovac, Zoran (Hg.): *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert Studien zur europäischen Rechtsgeschichte*. (Studien zur europäischen Rechtsgeschichte 248) 71–116. Frankfurt am Main: Klostermann.

ĐIVANOVIĆ, Stane

1987 *Baltazar Bogišić (1834–1908)*. Cavtat: Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu.

ERLICH, Eugen

1909 *Die Rechtsfähigkeit*. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht.

1913 *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München–Leipzig: Duncker & Humblot.

FOBLETS, Marie-Claire – GOODALE, Mark – SAPIGNOLI, Maria – ZENKER, Olaf (ed.)

2022 *Oxford Handbook of Law and Anthropology.* Oxford: University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198840534.001.0001

HAMZA Gábor

2006 Sir Henry Maine és az összehasonlító jog. In Hamza Gábor – Nótári Tamás (szerk.): *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* 434– 439. Budapest: Korona.

HERTOGH, Marc (ed.)

2009 *Living Law: Rediscovering Eugen Ehrlich*. (Oñati International Series in Law and Society) Oxford: Hart Publishing.

LUKOVIĆ, Miloš

2008 Valtazar Bogišić and the general property code for the principality of Montenegro: Domestic and foreign associates. *Balcanica* 39. 175–188.

2009 *Bogišićev Zakonik: priprema i jezičko oblikovanje*. Beograd: Balkanološki institut SANU.

MARJANOVIĆ, Miloš

2011 Osnivači sociologije prava: Bogišićev uticaj na Erliha i nastanak sociologije prava. In Breneselović, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine.* 141–148. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.

MATLA Gabriella

2018 A spanyol jogszokáskutatás úttörője: Joaquín Costa Martínez. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7) 261–270. Szekszárd: PTE KPVK.

2021 A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése: Joaquín Costa öröksége. In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) 331–342. Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTI.

2022 *A polgári kor gyermekvédelmi szabályozásának előzményei a magyar és a spanyol jogban, különös tekintettel a XIX-XX. századi jogszokáskutatásokra.* [Doktori értekezés]. Pécs: PTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája.

MEDER, Stephan

2011 Valtazar Bogišić und die Historische Schule. Rechtssoziologische und rechtsethnologische Folgerungen aus Savignys Rechtsquellenlehre. In Breneselović, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine.* 517–538. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.

MOSIN, Vladimir

1954 Izvještaj o radu na Uređenju Bogišićeva Archiva u Cavtatu (katalog rukopisa i naučnog Bogišićeva Archiva). *Ljetopis Jugoslavenske Akademije Knjiga* 59. 16–40.

NAGY Janka Teodóra

2017 *A magyar népi jogéletkutatás (1939–1948) története és forrásai.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 6) Szekszárd: PTE KPVK.

2018 A jogi népéletkutatás (1939–1948) nemzetközi előzményei, elméleti és módszertani kérdései, eredményei a hazai interdiszciplináris tudományfejlődésben. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 8) 251–316. Szekszárd: PTE KPVK.

2020 The influence of V. F. Miller on the research of hungarian jassy customary law (Влияние вс. Ф. Миллера на исследование венгерского / Ясского обычного права). *Kavkaz-forum* 2. 83–89. https://doi.org/10.46698/a8581-7739-0980-g

2021 Europäische rechtliche Volkskunde und ungarische rechtliche Volkskunde. Volksrechtsforschung (1939–1948). *Jogtörténeti Szemle* 19: különszám. 39–47.

2022 Új adatok a falusi földközösségek kutatástörténetéhez: Tagányi Károly és a jogi néprajz új eredményei. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 30. 45–60.

NAGY, Janka Teodóra – BOGNÁR, Szabina (Hg.):

2021 Tárkány Szücs Ernő: *Rechtsgeschichte und Volksbräuche (Ausgewählte Studien)*. Budapest: Gondolat.

NAGY, Janka Teodóra – MATLA, Gabriella

2021 The Characteristics of Researching Legal Customs in Spain and Hungary in the Light of the Accomplishments of Joaquín Costa Martínez and Ernő Tárkány Szücs. *Jogtörténeti Szemle* 19: Special issue. 52–60.

2022 Las características de la investigación del derecho consuetudinario en España y en Hungría a la luz de la obra de Joaquín Costa y Martínez y Ernő Tárkány Szücs. *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos* 44. 257–278. https://doi.org/10.4067/s0716-54552022000100257

NIEDERHAUSER Emil

1995 *A történetírás története Kelet-Európában*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

PEISKER, Jan

1900 Die serbische Zadruga. *Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte* 7:2. 211–326.

PETIT, Carlos

1998 The Code and the Goats - Western Law in Less-Western Cultural Contexts – On the Code of Property of Montenegro. *Zeitschrift für Neure Rechtgeschichte* 20. 212–224.

2020 Um código de sociólogos? O caso do código da propriedade do Principado do Montenegro. *História do Direito* 1:1. 132–140. https://doi.org/10.5380/hd.v1i1.78724

REHBINDER, Manfred

2013 Valtazar Bogišić in der Sicht des Rechtssoziologen Eugen Ehrlich. In Barta, Heinz –Ganner, Michael – Voithofer, Caroline (Hg.): *Zu Eugen Ehrlichs 150. Geburtstag und 90. Todestag.* (Innsbrucker Beiträge zur Rechtstatsachenforschung 5) 37–43. Innsbruck: Innsbruck University Press.

SZEBERÉNYI Gábor

2014a A levéltárnok és tanítványa. Historiográfiai háttérrajz Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In Csóka-Jaksa Helga – Schmelczer-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor (szerk.): *Pedagógia – oktatás – könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 12) 453–472. Pécs: PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont.

2014b Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki" történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (I. közlemény). *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 1:2. 117–137. https://doi.org/10.15170/paaa.2014.01.02.07

2015 Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki" történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (II. közlemény). *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 2:2. 84–102. https://doi.org/10.15170/paaa.2015.02.02.05

2016 Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki" történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (III. közlemény). *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 3:1. 92–107. https://doi.org/10.15170/paaa.2016.03.01.07

TAGÁNYI Károly

1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

TAKÁCS Péter

2017 A szabadjogi mozgalom jelentősége a jogszociológiában és a jogelméletben [kézirat]. https://jet.sze.hu/images/Jogszociol%C3%b3gia/T.%20P.%20A%20SZABADJOGI%20MOZGALOM%20-%20%20.pdf (2023.12.05)

THALLÓCZY Lajos

1896 Horvát szokásjog 1551–1553-ból. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 3. 142–169.

ZIMMERMANN, Werner Gabriel

1962 *Valtazar Bogišić 1834–1908. Ein Beitrag zur südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19*. Jahrhundert. Wiesbaden: Steiner.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-05

A gyermekágy időszaka a jogszokások tükrében

DEÁKY ZITA
(néprajzkutató, ny. egyetemi docens, ELTE BTK Néprajzi Intézet)

The puerperal period in the context of legal customs

The postnatal period is part of an archaic system of rites of purity and impurity. The separative, protective elements and rules of conducts became a community norm and regulatory system in the Christian culture on the basis of the Old Testament religious law (MOSES III 12: 1-8), and were incorporated into the legal folk customs and, from the end of the 19th century, into the laws protecting the workers and the factory workers.

Keywords: religious law, rules of conduct, community norms

Az alábbiakban a női életút egy szakaszán, a gyermekágyi időszakon keresztül irányítom a figyelmet arra, hogyan válik egy vallási törvény a keresztény kultúrkörben normává, szokásjoggá, majd a 18. század végétől egészségügyi szabályozások egyik tárgyává, és a 19. század végétől a nőket és a családokat védő világi törvénnyé.

A születés témaköre komplex módon foglalja magába mindazokat az élettani és egyúttal társadalmi folyamatokat és jelenségeket, amelyek a létet, a lét folytonosságát biztosítják, a női – férfi princípium meghatározottságát alakítják. Összességében a termékenységet, a reprodukciót, az életigenlést, az egyén és a közösség összetartozását, egymás iránti felelősségét is tartalmazzák, amelyeket minden kultúra épp saját fennmaradása, jelene és jövője érdekében szabályoz. Évezredek óta a női vér univerzális szimbólum, így a menstruációval, a szüléssel, a gyermekágyi tisztulással járó vérzés minden emberi társadalomban sajátos vélekedést és viszonyt alakított ki a nőiség ezen alapmeghatározottságával. A női vérrel kapcsolatos minden élettani jelenség kultúr- és vallásantropológiailag a rituális tisztaság és tisztátalanság archaikus rendszer keretében értelmezhető, és az adott kultúrára jellemző világszemlélet vagy világmagyarázat része.[1] Ehhez tartozik az élet és halál, a termékenység és terméketlenség, a férfi és nő, a jó és rossz dichotómiái is, amelyek az élet teljességét fogják át. Az időszakosan megjelenő, minden nő közösségi státuszát, családi és közösségi szerepeit kijelölő, jogait és kötelességeit is meghatározó vérzés olyan átmeneti periódus, amelyhez viselkedési szabályok, értékrendek, felfogások, képzetek és hiedelmek köre, óvó-védő tiltások és előírások kapcsolódnak, valamint sajátos tér- és tárgyhasználat. Mindezeket az adott társadalom határozza meg, melyben az egyén és kisebb-nagyobb közössége feladata és felelőssége, morális kötelessége ezek meg- illetve betartása.

Victor Turner liminalitás-fogalma, mely a „társadalmi dráma" egy szereplőjének ki- és beilleszkedését, határhelyzeti státuszát vagy átmeneti értékét írja körül egy

[*] A szöveget korábbi, a gyermekágyi időszakkal foglalkozó munkáim alapján állítottam össze (1995; 1996; 2005; 2019, amelynek egy része megjelent Deáky–Krász 2005; és most Krász 2023-as könyvében is.

[1] Douglas 1966; Sumner 1978: 765–777; Deáky–Krász 2005: 187–200; Krász 2023: 171–179.

afrikai rituális színtér példájával,[2] éppúgy idetartozik, mint Arnold van Gennep átmeneti rítusokhoz kapcsolódó értelmezése, amelyben e szempontból a terhességet, a szülést és a gyermekágyat egésznek, egységnek tekinti.[3] A kultúraelméleti és társadalomtörténeti értelmezések is mutatják, hogy a születéssel az újszülött és anyja minden társadalmi és kulturális (családi, közösségi, vallási) rendszerben valamifajta rituális köztesség-helyzetbe kerül, melynek érvényét a vallási, kulturális szabályok illetve a hagyományok és az adott közösség határozza meg, tartja fenn és kontrollálja.

Ha a gyermekágyi időszakra koncentrálunk, láthatjuk, hogy az újszülött megszületése, majd köztes – még a társadalmi elismerés („beavatás") előtti – helyzete, továbbá gyermekágyas anyja tisztulásos időszaka (ez nevezhető „liminális szakasznak", mivel előtte-utána egy „küszöbként" jellemezhető, átléphető periódus van) szimbolikus jelentéstérbe kerül azáltal, hogy be- illetve visszailleszkedése a családi-társadalmi közösségbe nemcsak a folyamat lényege, de feltétele is. Az időlegességnek, a „köztes" állapotnak, pontosan a környezet felkészülését és a család egyensúlyát biztosító átmenetiségnek ez a rituális volta egyszerre jellemzi a kisdedet és a gyermekágyas anyát is, akiknek „mindennapi életből" kikerülése és oda visszakerülése voltaképpen a rítusok szabályozott rendje szerint alakul. A csecsemő még nincs „befogadva", még nem lépett be a felekezeti, közösségi létbe, ez állapota így az átmenetre vonatkozó rítusok folyamatába illeszkedik, és ennyiben szakrális jelleget is kap, noha a szakrális befogadás, a templomi szertartás, a keresztelő csak a későbbiekben következik el. Az anya a terhesség, majd a szülés és végül a gyermekágy elkülönítő, megtisztuló/megtisztító/ folyamata után kerül vissza a társas lét (ismét) profán normái közé. Ezek a minőségek valamilyen formában mindenütt jelen vannak, a legtöbb társadalom él velük és megőrzi tartalmait, vagy legalább formáit, szertartásait.[4]

A közösség által elvárt speciális magatartásformák elsősorban tiltásokon keresztül épülnek be a gyermekágyasok mindennapjaiba, amelyek minden esetben preventív célokat, a gyermek és az anya testi-lelki védelmén keresztül a világ rendjét, így a szűkebb és tágabb közösség és környezet védelmét is szolgálták. A szülés után az anyák és gyermekük életének évezredekig a legveszélyesebb, gyakran életét és halálát eldöntő átmenti időszaka a gyermekágy volt, különösen az első néhány nap és hét. Éppen ezért, sűrítve jelentek meg a vallási képzetek és előírások, magatartási szabályok, az anyát és gyermekét védő tabuk, óvó-védő hiedelmek és szokások, mindezeket átfogó és megjelenítő közösségi normák, kontroll-mechanizmusok. Két különleges státuszba került élet, az anya és gyermeke számára meghatározó, léthelyzetek küszöbeit átlépő, azoktól elválasztó rituális értelemben tisztátalan események – szülés, születés – indítják el ezt az átmeneti, egyben tisztulási időszakot, amely épp átmeneti és tisztátalan volta miatt mindenkit és mindent veszélyeztethetett. Ideje, rendje, szabályai és határai voltak a gyermekágynak, amit az egyén, a kis- és nagyobb csoport betartott, betartatott, kontrollált, és csak annak letelte után és ritualizált lezárásával szűnt meg

[2] Turner 2006: 674–710; Turner 2002: 107; van Gennep (1909); Eliade 1999.

[3] lásd van Gennep (1909): 71–77; Eliade 1999: 89–122.

[4] Csonka-Takács 1999: 270–272; 2002: 412–428; Deáky 2005: 73–96; Deáky–Krász 2005; Krász 2023: 171–179.

az elválasztás, a veszélyes átmenet, és vált folytathatóvá a normális élet, amikor a család, a közösség újra visszanyerhette egyensúlyát.[5]

A gyermekágyi időszak többféle képzetet és tudást egyesítő, többféle céllal szerveződött, egyéni és közösségi érdekek által formálódott élethelyzet, amely minden kultúrában meghatározott rend, hiedelmek és szokások, magatartási formák, közösségi kontroll mellett zajlott évezredeken keresztül. Valóságos és szimbolikus térbeli határok, csak erre az időszakra *előírt* viselkedési szabályok, sajátos tárgyi kultúra, női szolidaritás és egymást segítő mechanizmusok, társadalmi érintkezési formák alakították mindezt a szakralitás érvényességével. Az a gondolat/képzet, hogy a tisztátalan nő cselekedeteivel, érintéseivel sérti az isteni rendet, és káros hatással lehet környezetére, közösségére, (sőt, mintegy „teremtő" személlyé válik az utódnak életet adva!) tartotta meg érvényességét évszázadokon keresztül. A tabuk, mágikus képzetek és rítusok sora egy biológiai folyamatot illesztenek a hagyományokba és a kulturális rend részévé teszik, amely egyúttal a mikrokozmosz és a makrokozmosz azonosítása révén magában foglalja a természeti rendet is.[6]

Minden kultúra és vallási rendszer ismeri valamilyen formában ezt az *átmeneti*, az egyént a közösségétől elválasztó időszakot, mindenhol a nők feladatkörébe, kompetenciájába tartoztak ezek az események és léthelyzetek – a terhesség, a szülés és a gyermekágy alatt az anya gyakorlati és spirituális segítése. Mivel mindezek alapvetően a női rituális tisztátalansággal függnek össze, férfiak nem vettek benne részt, de ismeretkészletük része volt, ezért tudták mégis *kulturálisan felügyelni* a folyamatokat.[7] A női tudás része volt a biológiai folyamatok, valamint a rítusok, a mágikus képzetek ismerete is, azok gyakorolták és vettek részt az egymás segítő tevékenységekben, akik már maguk is szültek, azaz beavatódtak, ezzel újra és újra megerősítették a női összetartozásukat, megélhették segítő, kontrolláló, az egyén és közösség érdekeit is óvó, védő, a rítusokat használó szerepüket, létkérdésekben is döntő jelentőségüket.[8]

Minden kultúrában és vallási rendszerben megtaláljuk a tiszta és tisztátalan dichotómiát, az ehhez kapcsolódó megtisztító liminális időszakot és rítusokat is, de ez eltérő időre szól, és eltérő szabályokkal veszik körül az átmeneti elkülönítést.[9] A zsidó-keresztény kultúrkörben az ótestamentumi hagyomány élt tovább. A zsidók számára a tisztasági és szentségtörvényeket Mózes III. könyvének 15. fejezete határozza meg, szűkebben a női tisztátalanság idején betartandó viselkedési szabályokat a 19–26. versek tartalmazzák. Mózes III. könyvében külön törvény vonatkozik a gyermekágyas asszonyra.

„2. Ha az asszony lebetegszik, és fiat szül, tisztátalan legyen hét napig; az ő havi betegségének ideje szerint legyen tisztátalan (…) 4. Azután harminczhárom napig maradjon otthon a vértől való tisztulás miatt; semmi szent dolgot ne illessen, a szent helyre se menjen be, míg el nem telnek az ő tisztulásának napja. 5. Ha pedig leányt szül, két hétig

[5] Douglas 1966: 155–156; A magyarországi viszonyokról összefoglalóan: Deáky–Krász 2005: 187–200; Krász 2023: 171–179.

[6] Kisdi 2018: 287.

[7] Douglas 2003: 69–82; Kisdi 2015: 409.

[8] A gyermekágyas házánál összejövő nők közös rítusaira európai párhuzamokat is hoz Eliade 1999: 95.

[9] A kultúratörténet számos aspektusából lásd Birket-Smith 1969: 269–274.

legyen tisztátalan, mint havi betegségekor, és hatvanhat napig maradjon otthon a vértől való tisztulása végett." [10]

Látható, hogy a női vérzéshez, a tisztuláshoz kapcsolódó elkülönítő parancsok, a tiszta és a tisztátalan elválasztása, a természet jelenségeire és változásaira figyelő, óvó-védő rendszabályokban nyert erkölcsi értelmet, ami évezredek óta napjainkig meghatározza és szabályozza a vallásos zsidó családok életét, valamint a férfi-nő kapcsolatot. Az Újszövetségben nem találkozunk a rituális tisztátalanság fogalmával, így a menstruáció és a gyermekágyi tisztulás veszedelmes, ártó hatásával, az elkülönülés követelményével. A folytonosság része azonban, hogy az ótestamentumi, a női tisztátalanságra megfogalmazott törvények nagy része – a tisztátalanság fogalma és a hozzá kapcsolódó óvó-védő, elkülönítő szabályok – normatív jelleggel élt tovább a keresztény közösségek mindennapi hagyományaiban még a 20. században is.

Végülis a keresztény Európában – az újszülött nemétől függetlenül – hat hét volt a gyermekágy időszaka, amely során a vallási előírások mellett a közösség az óvó-védő szokásokba beépítve segítette, társadalmi státusztól függetlenül, a gyermekágyas anyát és a családját az elvárt magatartási formák betartásában.[11] Az anya és az újszülött védelme volt az elsődleges, ugyanakkor a mozgás- és cselekvéskorlátok, a különféle érintéstilalmak és viselkedési előírások a közösség érdekét is szolgálták. Ezek megtartásában, a normális rend és a hagyományok szerint nem maradtak egyedül az anyák. Európában általánosan, így Magyarországon is a 20. század közepéig, a szüléssel egyidőben életbe lépett a női egymást segítő mechanizmus minden társadalmi csoportban. A kölcsönösség és a szokásjog alapján a rokonasszonyok és a barátnők egymás között egyenletesen elosztották a terheket, és 7–14 napig segítséget nyújtottak., amik konkrét gyakorlati segítségben és lelki, spirituális támogatásban is megnyilvánulhattak. A segítésben egyébiránt részben benne volt a viszonosság, a szükséghelyzet komolysága, a rokonság vagy lakóközösség kapcsolati hálója, a családi térben érvényesülő szokásjogok széles köre is. A gyermekágy alatt érvényes tabuk és viselkedési normák egy paraszt vagy iparos nő és a szűk családja számára betarthatatlanok lettek volna, ha nem lett volna külső segítség. Pontosan a szülés utáni egy-két hét közösségi szerepvállalása, ritualizált eseményei mutatnak rá az egyén és a közösség egymásrautaltságából eredő együttműködésre, a rokoni, műrokonsági (pl. keresztszülőség, komaság), baráti és szomszédsági kapcsolatok védőhálójára. Kölcsönösségről volt szó, a felismert közös érdek által éltetett szolidaritásról, amelyben mindenkinek az élete során változóan, de szigorúan kijelölt szerepei, ahhoz tartozó kötelességei voltak.

A gyermekágy alatt elsősorban a nők szerepvállalása volt a hangsúlyos, mivel az anyát kellett ebben az átmeneti időszakban segíteni abban, hogy betarthassa tisztátalanságából származó elkülönítő szabályokat, valamint időlegesen megkímélni őt a megerőltető női, háziasszonyi feladatoktól (mosás, főzés, takarítás, vízről való gondoskodás, álltatok ellátása stb.) A nőtársak szolidaritásának legismertebb megnyilvánulása a látogatással egybekötött ételvivés volt a legyengült asszony és családja

[10] Mózes III. 12: 1–8. Károli G. ford.

[11] A tisztátalanságra vonatkozó tabuk kettős jellegűek: távolító, egyszersmind oltalmazó. Ld. Sumner 1978: 767; Csonka-Takács 1999: 270–272; 2002: 412–428; Deáky 2005: 73–96; lásd még Huizinga 1938: 54.

számára, amely hozzájárult az anya felerősödéséhez, lelki támogatásához és a bő tejelválasztához.

Ez a támogatás és segítség azonban, nem mindenkinek járt. A terhesség, a szülés a férjezett asszony joga és kötelessége volt, a megesett lány házasságon kívül gyermekével vétett az egyházi és világi törvények, a közösségi normák ellen. Bár a megesett lányra is vonatkoztak a gyermekágyi vallási és hagyományszabta elkülönítési szabályok és viselkedési normák, azonban nem terjedt ki rá és gyermekére a közösségi szolidaritás. Ő csak a bábára, a legszűkebb hozzátartozóira, az anyjára, nőtestvéreire számíthatott, de ha normaszegése miatt el kellett hagynia közösségét, akkor rájuk sem.

A történelem során végig a gyermekágyi időszak rendkívül sok veszélyt jelentett a legyengült asszony és az újszülött számára, ami sokszor a leggondosabb ellátás mellett is tragédiával, halállal, súlyos betegségekkel végződött. Gyakran az elkeseredett anya vagy a család okokat, bűnbakot keresett. Nem véletlen, hogy a kora újkori magyarországi boszorkányperekben a bábákkal szemben felhozott és megfogalmazott vádakban gyakran szerepelt a gyermekágyban fekvő nők és csecsemőjük elleni rontó tevékenység, vagy csak gondatlan eljárás. Mindenképpen jelzik ezek a perek, hogy jogtörténeti szempontból is vizsgálhatóak és értelmezhetőek a gyermekágyi időszakhoz kapcsoló tevékenységek, hiedelmek, vélekedések és vádak.

A vallási előírások és a közösségi hagyományok, valamint a hiedelmek ősi örökségként, az ókortól a középkoron át fennmaradtak. Az orvosok az ókortól ismerték a tisztulásos időszak veszedelmeit, de ők a betegség és egészség rendszerén belül, a racionalitás mentén érveltek a gyermekágyas nők fokozott védelme érdekében. Tudták jól, hogy fájdalmas szervi elváltozást, elhúzódó betegségeket, vagy maradandó károsodásokat okozhat, ha a gyermekágyas asszony nem pihen, nem tudja kímélni magát, hanem a szülés után rögtön felkel, nehéz munkát végez, vagy férjével hál a hathetes tisztulásos ideje alatt. Amikor az orvosok megszólaltak e gyakorlat ellen, akkor a vallási hagyományokból eredő szabályokat egészségügyi javallatként, orvosi tanácsként vitték tovább, amivel elismerték és erősítették azok érvényességét. Például 1788-ban a Túróc-Zólyom megyei főorvos egy jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy a gyermekágy alatti helyes viselkedést a Biblia megszabta, és ha betartanák azt a nők, kevesebb baj történne: „*(…) minden nőnek a bibliai bölcsek törvénye kell, hogy ebben a veszélyes szülés utáni időszakban zsinórmértékül szolgáljon, amely törvények negyven napban jelölik meg a nők szülés utáni megtisztulásának idejét*", ezért felszólította a papokat és az okleveles bábákat arra, hogy felvilágosító munkájukkal szóban, templomi prédikációban bírják rá a „*tudatlan falusi asszonyokat*" a vallási előírások betartására.[12] Tekinthetjük úgyis ezeket a sorokat, hogy a korabeli orvostudományi érvek elismerték a vallási szabályok érvényességét, illetve egymást kiegészítőnek is tekintették.

A 18. század második felében új folyamat indult el azzal, hogy az orvosok beadványokban, javaslatokban sürgették a szülést, a születést kísérő magas mortalitás visszaszorítását. Ennek adminisztratív, államilag szervezett lehetősége Mária Terézia uralkodása alatt teremtődött meg a társadalomjobbító, népességmegtartó, egészségügyet is javítani akaró szándékok keretében. Az állami feladatok között szerepelt a

[12] MOL C 66 Nr. 6. pos. 106/1788. lásd még Deáky–Krász 2005: 187–200; Krász 2023: 171–179.

bábák tevékenységének szigorú ellenőrzése és szabályozása, valamint oktatásuk megszervezése. Olyan folyamat indult el a bábaság modernizálása, állami ellenőrzése, oktatásuk többszintű bevezetése terén, amely a 19. század végétől teljesedett ki, és elhúzódott a 20. század közepéig, a kórházi szülések kizárólagosságáig. Közben a bábák, akár képzetlen (paraszt) vagy képesítettek (okleveles) voltak, évszázadok óta ott álltak a terhes, a szülő és gyermekágyas nők mellett. A gyermekágyas hat hetet olyan önálló időegységnek tekintették részben az ótestamentumi törvények, részben az állami szabályozások miatt, amely az ő tevékenységüket és kötelezettségüket is – az anya biológiai felépülésének szakaszait követve a vallási törvényeknek és a világi adminisztratív szabályozásoknak is megfelelően – tagolta. A hat hét lejárta utáni „kiavatódással" a közösség előtt ők is lezárták a szüléshez, a születéshez tartozó feladatokat, és nem terhelte tovább őket a felelősségvállalás sem.

A 20. század közepéig, az otthon szülésekig fennmaradt, hogy a bábáknak „hivatalból" is kötelességük volt a gyermekágyas asszony látogatása. Ez az eljárás a gyermekágyas körül, egy korábban is gyakorolt szokást rögzített előírt kötelességként a bábák minden rétege számára, és képzettségtől függetlenül, mindenkinek ezt a jogszokásokra épült gyakorlatot kellett követnie a falusi, városi közösségekben, a parasztoknál és a polgári családoknál egyaránt.[13]

Az első 8–10 napban minden nap akár kétszer is megjelent a háznál, ellenőrizte az asszony felépülését, a tej minőségét, az újszülött állapotát, a köldökét, lemosta az anyát, megfürdette a gyermeket és kimosta a pelenkákat és a véres ruhákat is. Majd naponta egyszer vagy ritkábban ment, de hat hétig szigorúan figyelemmel kellett kísérnie az anya és gyermeke állapotát. Ez biztosította a gyermekágyas és az újszülött „szakszerű" ellátását, a bába is felelősséggel tartozott munkájáért, aminek tragikus kimenetele gyakran a szülés utáni napokban következett be.

Második nagy korszaknak tekinthetjük a 19. század második felét, amikor a magas csecsemőhalandóság és az anyai mortalitás az egyik legégetőbb társadalmi kérdéssé vált Magyarországon. Az ellene való küzdelem egyik oldalán Semmelweis Ignác felfedezése és tevékenysége állt, a másik oldalon a bábaügy reformja, amely az 1880-as évekre összekapcsolódott Tauffer Vilmos szülész-nőgyógyász, orvostanár nevével. Működése kezdetén, 1881-ben kezdte gyűjteni az egész országra kiterjedően a szülészeti adatokat, és ezzel napjainkig tartó, világszerte egyedülállónak számító, egységes szülészeti statisztikának tette le az alapjait. Számszerűsített eredményeit először 1891-ben tette közé, amelyek tragikus állapotokra világítottak rá. E szerint 1896-ban a 650 163 születésből 160 081 gyermek nem élte meg az első évét és 9117 községben nem volt képzett bába,[14] annak ellenére, hogy a 19. század végére, az okleveles bábák száma jelentősen megnőtt. Sőt szakmai szervezetet hoztak létre, folyóiratot adtak ki, egyre öntudatosabbá váltak.

Mivel a magas anyai halandóság mögött legtöbbször a gyermekágyi láz állt, ezért az 1889. évi 2771/89-es belügyminisztériumi rendelet 13 §-ban adott ki utasítást a bábák számára. Ebben nemcsak a kötelező karbolos kézmosás és az eszközök tisztítása állt, hanem eltiltottak őket a *gyermekágyi megbetegedésben szenvedők* ápolásától

[13] Deáky 1996.
[14] Tauffer 1891.

is. A 10. §-ban pedig kijelentik: *„Az által, hogy a bába a jelen rendelet szabályait és rendelkezéseit pontosan meg nem tartja, a gondozására bízottak megbetegedését, vagy halálát okozhatja, a gondatlanság által okozott súlyos testi sértés vagy halál pedig a büntető törvénykönyv szerint szigorúan büntettetik."*[15]

1894-ben kiegészült: a gyermekágyi láz megelőzése érdekében megtiltotta bábáknak a vérrel és egyéb váladékokkal szennyezett ruhák mosását. De eltiltotta őket olyan feladatoktól is, ami addig tevékenységi körükbe tartozott, így a fertőző betegek kezelésétől, a halottmosdatástól és öltöztetéstől is.[16] A belügyminisztériumi rendelet épp azokat a feladatokat szűkítette, amelyeket a gyermekágyasok számára kellett elvégezniük a korábbi jogszokások szerint. A tiltás hatására konfliktusok alakultak ki országszerte a szülő nők és a bábák között, illetve az okleveles és parasztbábák között is, elsősorban a falvakban és a kisvárosokban. Az okleveles bábák ugyanis már nem mostak pelenkát sem, részben mert rendeletileg tiltották ezt, részben tanultságukra hivatkozva magasabb szinten, korszerűbben akartak dolgozni. A paraszt és a cédulás bábák azonban a tiltások ellenére továbbra is elvégezték az addigi, a szokások által elvárt feladatokat, így inkább őket hívták a szülésekhez, mint az okleveles bábákat. Tulajdonképpen a gyermekágyi feladatok állami szabályozásánál vált el élesen a két bábacsoport tevékenysége, felerősödtek az érdekellentétek, ezen a ponton ütközött a legélesebben a hagyomány és a modernizáció, amelynek gazdasági vonatkozása is volt.[17] A megoldást gyakran az jelentette, ha az okleveles bábák kisegítőt vettek maguk mellé a gyermekágyas ellátásánál, aki némi juttatásért elvégezte a tiltott vagy éppen szakszerűséget nem igénylő feladatokat, így a mosást is.

Nem érvényesülhettek kellő mértékben a 19. század végi bába-utasítások, már csak azért sem, mert vidéken, a kis településeken nem, vagy csak alig működött okleveles bába, vagy az utóbbit nem fogadta el a helyi női közösség. Az, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy új utasítást adott ki 1902-ben, és megerősítette a korábbi rendeleteket, és ki is bővítette azokat,[18] arra is figyelmeztet, hogy a falvakban továbbra is a hagyományok szabta kereteken belül működtek az alacsony képzettségű és a képzetlen parasztbábák. Egyúttal nem kerülhetjük meg azt az állami törekvést, amely a korszerűbb anyavédelmi törekvésekhez vezettek, annak intézményrendszerével és új szereplőivel, a védőnőkkel, akik a gyermekágyas asszonyok ellátásában is szerepet kaptak.

A gyermekágyas nő helyzete a munkásvédelmi intézkedésekben szintén a témához tartozik, de Göndör Éva jogtörténeti munkássága felment a téma részletes kifejtése alól.[19] Csak jelezni szeretném, hogy a gyermekágyi hetek kérdése először az iparban dolgozó munkásnőkkel kapcsolatban jelent meg Magyarországon is. Az első ipartörvény, az 1872. évi VIII. törvénycikk nem rendelkezett a női munkavállalókról, de a második ipartörvény, az 1884. évi XVII. törvénycikk 116. §-a már igen, és e szerint az

[15] A gyermekágyi láz meggátlása czéljából követendő eljárás tárgyában a bábák számára kiadott rendelet. Magyar Közigazgatás, 1889. (7) 23. sz. 5–6.

[16] A rendeletet közli a Bába-Kalauz 1895. II. évf. 4. sz. 73.

[17] Deáky 2019: 156–166.

[18] Rendelet és utasítás okleveles bábák számára. Budapesti Közlöny, 1902. (36) 243. sz.

[19] Göndör 2010; 2011; 2012.

iparban dolgozó nőket a szülés után négy hétig felmentik a munkakötelezettség alól.[20] Látható, hogy a törvény nem vette figyelembe sem a vallási, sem a szokásjogi, sem az orvosilag ajánlott hat hetes időszakot, és ez így is maradt 1919-ig, míg Magyarország nem csatlakozott a Nemzetközi Munkaügyi Szervezethez, az ILO-hoz. Persze ez sem hozott azonnali változást, csak az 1928. évi XXVII. törvénycikk 2. §-ának 3. cikke mondta ki, hogy *"Az összes ipari és kereskedelmi köz- és magánüzemekben vagy azok mellékűzemeiben, azok kivételével, amelyekben csak egy- és ugyanazon család tagjai vannak alkalmazva. a) nőt a szülést követő hat hét alatt nem szabad foglalkoztatni;"*[21] Sőt a törvénycikk az Általános indoklás 8. §-ában kitágítja a lehetőséget: *„A lebetegedést követő hat héten át az Egyezménynek megfelelően megtiltja a törvényjavaslat a nő foglalkoztatását. A hatheti védelmi idő az orvosok megítélése szerint az esetek túlnyomó részében elegendő. Kivételesen előfordulhat azonban, hogy a nőnek egészségi állapota a terhesség vagy a szülés következtében annyira hanyatlik, hogy hat hétnél hosszabb kíméleti idő válik szükségessé. A szakasz második bekezdése biztosítja ennélfogva a nőnek azt a lehetőséget, hogy a hatheti idő eltelte után négy héten át megtagadhassa a munkát, ha megfelelő orvosi bizonyítványt mutat fel."*[22] Az 1928. évi XXVII. törvénycikk a mezőgazdaságban dolgozó nőkre, így a summásokra, uradalmi cselédekre, mezőgazdasági bérmunkásokra nem vonatkozott, mégis előrelépésnek vehetjük és egy, a munkát vállaló anyákat segítő szabályozás kezdetének.

Az a tény, hogy munkásnőket segítő törvénykezés 1928-tól a szülés előtti és utáni hat hetes szabadságot írta elő, jelzi, hogy a gyermekágyas időszak a 20. század elejére még őrizte az ótestamentumi törvények hagyományokba és a jogszokásokba beépült időszakosan érvényes elkülönítő, óvó-védő elemeit, amelyeket a gyáripari és munkásvédő törvények – már egészségügyi, szociális és szociálpolitikai indokkal – legitimizáltak és a világi családjogi rendszerbe illesztettek.

[20] 1884. évi XVII. törvénycikk 116. §: Nők szülés után négy hétig szerződésileg kötelezett munkájuk teljesitése alól a szerződés megszünése nélkül felmentvék. Forrás: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88400017.TV&targetdate=&printTitle=1884.+%C3%A9vi+XVII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev (Utolsó letöltés: 2023. 09. 20.)

[21] uo.

[22] 1928. évi V. törvénycikk indokolása az iparban, valamint némely más vállalatban foglalkoztatott gyermekek, fiatalkorúak és nők védelméről. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800005.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D48 (Utolsó letöltés: 2023. 09. 20.)

Irodalomjegyzék

BIRKET-SMITH, Kaj

1969 *A kultúra ösvényei. Általános etnológia*. Budapest: Gondolat.

CSONKA-TAKÁCS Eszter

1999 Női tisztátalansági tabuk a magyar néphitben. In Küllős Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és folklórban*. 266–272. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága.

2002 A test és a ház tabui az átmeneti rítusokban. In Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* 412–428. Budapest: Balassi.

DEÁKY Zita

1995 A szülés és a kisgyermekgondozás a 18–19. századi egészségügyi forrásokban. In T. Bereczky Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun. Az 1993. október 15–16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia eladásai.* 139–158. Szolnok: Damjanich János Múzeum.

1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban. (18. század vége – 20. század közepe).* (Centrál-Európa Alapítványi Könyvek 6) Budapest: Centrál-Európa Alapítvány.

2005 A női tisztaság és tisztátalanság. A menstruáció különböző aspektusai Magyarországon. In Keszeg Vilmos – Tötszegi Tekla (szerk.): *Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára.* (A Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 13) 73–96. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

2019 Az okleveles bábák érdekérvényesítő fórumainak kialakulása (1893–1914). In Sipos Balázs – Krász Lilla (szerk.): *A női kommunikáció kultúrtörténete*. 156–166. Budapest: Napvilág Kiadó.

DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla

2005 *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század).* Budapest: Osiris.

DOUGLAS, Mary

1966 *Purity and Danger. An analysis of concepts of pollution and taboo.* London: Routledge – Kegan Paul.

2003 *Rejtett jelentések*. Budapest: Osiris.

ELIADE, Mircea

1999 *Misztikus születések. Tanulmány néhány beavatástípusról*. Budapest: Európa Kiadó.

GENNEP, Arnold van

(1909) *Átmeneti rítusok*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, 2007.

GÖNDÖR Éva

2010 A szülési segélyezés kialakulásának története a magyar társadalombiztosításiban. *Jogtörténeti Szemle* (4). 8–15.

2011 A szülési segély története a magyar társadalombiztosítási jogalkotásban. *Jog – Állam – Politika.* 3:1. 81–97.

2012 A nők munkában való részvétele és az anyaság védelmének munkajogi eszközei a gyermekgondozási segély bevezetéséig. *Jog – Állam – Politika*. 4:1. 83–108.

HUIZINGA, Johan

1938 *A középkor alkonya*. Budapest: Athenaeum.

KISDI Barbara

2015 Minden dolgok jó kezdete. Jól szülni és jól születni. In Smid Bernadett (szerk.): *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára*. 397–420. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet.

2018 Perinatális mágia. Mágikus képzetek a szülés körüli néphagyományban. In Dávid Nóra – Fodor György – Öze Sándor (szerk.): *Tíz évhét. Tanulmánykötet Fröhlich Ida 70. születésnapja alkalmából*. 287–302. Budapest: Szent István Társulat.

KRÁSZ Lilla

2023 *Születés és anyaság a régi Magyarországon: 16. század – 20. század eleje*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

SHORT, Roger V.

1983 Az emberi szaporodás evolúciója. In Sullerot, Evelyne (szerk.): *A női nem – tények és kérdőjelek*. 213–244. Budapest: Gondolat.

SUMMER, William Graham

1978 *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége.* Budapest: Gondolat.

TAUFFER Vilmos

1891 *A szülészet ügyének (bábaügy) állása hazánkban, mint a gyermekek és gyermekágyasok nagy halálozásának egyik tényezője. Javaslatok a szülészeti intézmény fokozatos fejlesztésére.* Budapest: Athenaeum.

TURNER, Victor

2002 *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Budapest: Osiris.

2006 Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* 674–710. Budapest: Panem – McGraw-Hill.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-06

Jog és irodalom a ponyván. Népi jogtudat, jogismeret és jogi szocializáció a 19. század végén

DOMOKOS MARIANN
(néprajzkutató, jogász, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK NTI)

Law and literature in popular readings. Legal consciousness, legal knowledge and legal socialisation at the end of the 19th century.

The paper aims to highlight a barely known corpus, a group of sources of Hungarian popular education readings. By analysing the 'Histories, Songs' series of cheap prints, it examines how the emerging modern bourgeois state tried to promote the application and enforcement of law in a practical way, through legal education at the end of the 19th century.

Keywords: popular readings, law and literature, knowledge and opinion about law, legal consciousness, legal education

A joghoz való hozzájutás a modern jog hatékonyságának sarkalatos pontja, ennek megfelelően a jogismeret vélelme a jogbiztonság egyik alappillére.[1] Ennek ellenére csak kevés figyelem irányult az írott és íratlan jog összetett, sokfelé ágazó kapcsolatrendszerének kutatása során a jogszabályok tényleges érvényesülésének történeti aspektusaira, szűkebben a köznép törvényismeretére, a jogtudatot meghatározó objektív és szubjektív tényezőkre, valamint a jogi ismeretszerzés lehetőségeire. A jog működésének hatásrendszerben való vizsgálatára, az elérendő jogi cél és a megvalósult társadalmi állapotok összehasonlító leírására-elemzésére elsősorban a jogszociológia hivatott, történeti dimenzióban azonban irodalom- és médiatörténeti, társadalomnéprajzi, különösen jogi néprajzi illetve jogi kultúrtörténeti kutatások számára is hasznos következtetésekkel szolgálhat az állampolgárok jogi edukációjára, az állami normák és jogintézmények laikus ismeretére valamint általában a szokásjognak az állami joghoz való viszonyára fókuszáló kérdésfeltevés. Ebből a szemléleti alapállásból az alábbi dolgozat a 19. századi populáris olvasmányoknak a jogtudat-formálásban és a jogi ismeretterjesztésben betöltött szerepét kívánja hangsúlyozni néhány konkrét példán keresztül.

A jogi kultúra és az európai jogi gondolkodás szerves része az *ignorantia iuris non excusat* alapelve, a jogrendszer funkcionális működéséhez ugyanis elengedhetetlenül szükséges annak a tételnek az általános elfogadottsága, amely szerint a jog nem

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

[1] E felfogás jogelméleti vonatkozása, hogy a megfelelő hivatalos módon való kihirdetés a jogszabály létrejöttének is feltétele, azaz a jog alapvető érvényességi kelléke (Vinnai 2012: 125). Azonban a formális, szabályszerű kihirdetéssel/közzététellel nem jár együtt automatikusan a jogi normák tényleges elterjedése és gyakorlati alkalmazása, amit a modern jogismeret és jogtudat-kutatások is alátámasztanak. A jogismeretre és a jogról alkotott véleményekre vonatkozó ún. KOL-vizsgálatokról (KOL = Knowledge and Opinion about Law) áttekintően ír Berl Kutchinsky (Kutchinsky 1979), az újabb hazai jogtudat-kutatások eredményeinek összegzését lásd: Fleck et al. 2017; H. Szilágyi 2018.

tudása nem mentesít a következmények, a felelősségre vonás alól. Az a kérdés, hogy mit tudunk a jogra vonatkozó ismeretszerzés folyamatairól mindig relevánsnak tekinthető, különösen élesen vetődik fel azonban bizonyos történelmi korszakokban, például amikor a jogi berendezkedés alapjaiban változik meg, de az információhoz való hozzáférésnek még az elvi lehetősége sem azonos valamennyi társadalmi réteg számára. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen kísérleteket tett az állam például a polgári rend és a modern tömegkommunikáció kialakulásának kezdetén a kisvárosi lakosság, vagy a társadalom nagy részét kitevő, elzártabb vidéki agrárnépesség jogi nevelése érdekében. A társadalom normatív működését és a mindennapi életviszonyokat évszázadokon keresztül a törvények mellett legerőteljesebben a valláserkölcsi előírások, szokásjogi normák és a jogszokások határozták meg.[2] A rendi társadalomból a modern polgári társadalomba való átmenet a 19. század második felében alapvető változásokat hozott magával, nem csupán politika-, gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból, de a jogrendszer, a jog érvényesülése és az egyéni jogtudat tekintetében is. Az 1848-as közjogi átalakulást követően különleges helyzetet eredményezett, hogy bár a jogalkotás egy gyökeresen új magánjogi rendszer kialakításába kezdett,[3] a kodifikáció kényszerűen félbeszakadt, ennek okán pedig a rendi kor szokásjoga sok tekintetben még hosszú ideig tovább élt, a gyakorlatban számos vitás, megoldatlan jogesetet generálva.[4]

Jelen dolgozat elsődleges célja, hogy felhívja a figyelmet a jogi nevelés történetének kiaknázható forrásaira, konkrétabban az állampolgári és jogi ismeretterjesztés, valamint a jogtudat alakításának egy viszonylag korai, sajátos, a nyomtatott írásbeliség médiumára építő propagandaeszközére és kommunikációs stratégiájára: az állam által támogatott és kontrollált népművelő ponyvákra.[5] Másfelől az olcsó és tömegesen terjesztett, ponyvafüzetekben megjelent művek felmutatásával a „jog és irodalom" kapcsolódási pontjait vizsgáló kutatási irányzathoz is szeretne csatlakozni, tekintettel arra, hogy a fent említett populáris olvasmányok szerzői különböző irodalmi műfajok (többnyire verses és prózai fikciós elbeszélések, falusi történetek) felhasználásával kívántak a tömegek gondolkodására, műveltségére és mentalitására hatást gyakorolni.[6] Az irodalmi szövegek iránti jogászi érdeklődés jellemzően célorientált,

[2] A jog, a szokásjog és a jogszokás fogalmi elhatárolásához és történetiségéhez lásd Mezey 2009; Mezey 2022.

[3] A rendi társadalomban szervesen összefonódott magyar közjog és magánjog 1848-as elméleti szétválasztásával az alanyi jogok rendszere és a magánjogi jogképesség többé már nem az egyén jogállásától függött, ettől fogva valamennyi magyar állampolgárra azonos magánjogi jogszabályok vonatkoztak. A sajátos történelmi viszonyok okán azonban a részletszabályokat rendezni hivatott, egységes magánjogi kódex kidolgozására csak később került sor (Horváth 2006: 53).

[4] Homoki-Nagy Mária például egy 1841-től közel másfél évtizedig húzódó öröklési per iratanyagának tanulságai alapján mutatott rá arra, hogy az ősiség eltörlését követően sem lehetett figyelmen kívül hagyni a régi szokásjogi szabályokat és hogy a sokáig biztos pontnak tekintett jogintézmény megszüntetése a gyakorlatban súlyos anomáliákhoz vezetett. (Homoki–Nagy 2014).

[5] Az írott jog médiatörténeti megközelítésű, populáris nyomtatványok felőli olvasatára a polgári házasság jogintézményének (1894. évi 31 tc.), valamint az 1892. évi valutareform bevezetése kapcsán tettem kísérleteket: Domokos 2021; Domokos 2023a.

[6] A „jog és irodalom" mozgalom a jogi és irodalmi szövegek/szövegvilágok együttes olvasásából, egymás kontextusában való értelmezéséből indul ki. Kutatása az 1970-es években lendült fel, egyik első

pedagógiai ihletettségű. Az irodalmi műveknek a formális jogi oktatásban való gyakorlati hasznáról, eszközjellegéről és edukatív aspektusairól könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, a professzionális jogászképzésben gyakran alkalmazott szövegkorpusz azonban szinte kizárólag a magas irodalom jól ismert, kanonikus darabjaira összpontosít.[7] Ehhez hasonlóan az irodalomtörténeti indíttatású szövegelemzések is jellemzően a klasszikus irodalom kiemelt darabjaiból indulnak ki, amelyek jobb megértését várják a jogi szempontok érvényesítésétől.[8] Érthető módon ezen törekvések mellett elhomályosulnak a laikusok jogismeretének és jogtudatának alakítására alkalmazott irodalom forrásai és történeti perspektívái,[9] noha a köznép körében való jogi ismeretterjesztés igénye a 19. század közepe óta rendszeresen jelen van a társadalmi közbeszédben, a 20. század eleje óta pedig a jogi diskurzusokban is.[10] Alföldy Ede járásbíró 1902-ben a következő jogpolitikai problémára hívta fel a jogalkotók és jogalkalmazók figyelmét: „Aki a jogszolgáltatás terén működik, annak a figyelmét alig kerülheti ki az a sajátságos körülmény, hogy az úgynevezett köznép jogiérzéke nem áll mindig összhangban az általános jogszabályokkal."[11] Alföldy ebben az összefüggésben rávilágított az ignorantia iuris non excusat elv számonkérhetőségének problémájára, illetve kiemelte az állami szerepvállalás jelentőségét a jogi ismeretterjesztés terén.[12] Évtizedekkel később a népi jogéletkutatás egyik úttörő alakja, Papp László ugyanebben a szellemben hasonló gondolatot fogalmazott meg: „a helyes jogpolitikának bizonyos mértékben szinte lelkiismeretbeli kérdése kellene, hogy legyen a jogintézménynek és jogszabályok alapelemeinek, valamelyes vázának könnyen érthető módon való, állandó közlése, ha a szankciók alkalmazása független a tudástól és nemtudástól."[13] Papp a széles körű jogi ismeretterjesztés érdekében vetette fel (1940-ben) a *nép*

képviselője, a mozgalom megalapítójaként számontartott filozófus-jogászprofesszor, James Boyd White (White 1973). Az amerikai jogelmélet hatása alatt formálódó irányzat hazai recepciója az 1990-es évek óta körvonalazódik (Kiss 2008; H. Szilágyi 2010; Nagy T. 2010; Nagy T. 2015; Nagy T. 2018).

[7] A jog és irodalom kapcsolatrendszerében rejlő lehetőségekről és a jogi felsőoktatásban játszott szerepéről lásd pl. Ward 1995, Rixer 2012.

[8] Arany János munkáinak jogi szempontú vizsgálata számos, különböző tudományterületről érkező kutató figyelmét keltette fel (pl. Takáts 2007, Horváth 2011, Gelencsér 2014: 138–139; Bognár–Homoki-Nagy–Nagy 2017).

[9] Kivételként említhető Nagy Janka Teodóra dolgozata, amely a 19. századi jogi edukáció iskolai keretek között érvényesülő gyakorlatára hívta fel a figyelmet egy jogi ismeretterjesztő munka (Zsoldos 1842) valamint az ennek alapján szerkesztett kéziratos töredék összeolvasásával. Dolgozatában textológiai érveket hozott annak igazolására, hogy a bemutatott kéziratos forrás a mezőőri törvényről (1840. évi 9. tc.) szóló népszerűsítő jellegű munka alapján, azt katekizmusszerű módon feldolgozva, a jogszabály nehézkes szövegét leegyszerűsítve iskolai használatra készült (Nagy J. T. 1993). A polgári és jogi ismeretek nem jogászképzésre szakosodott iskolai oktatásáról áttekintőleg ír Kajtár 2000: 74–78.

[10] Itt jegyzem meg, hogy Zsoldos Ignác említett könyvéről szóló egyik korabeli ismertetés anonim szerzője csak a népkönyvek és a népiskolák útján tartotta elképzelhetőnek, hogy a törvények „a' nép' életébe is átmenjenek." U. 1842: 204.

[11] Alföldy 1902: 250.

[12] „A törvény nem tudásával senki sem védekezhetik. Ez tiszteletreméltó szabály, de kegyetlenné válik akkor, ha az állam nem nyújt alkalmat minden tagjának arra, hogy a törvényekkel megismerkedjék. Jó volna megfontolni, hogy történtek-e mulasztások ezen a téren és hogy miképpen kellene azokat orvosolni." Alföldy 1902: 251.

[13] Papp 1940: 408. Papp László népi jogéletkutatásban játszott szerepéről részletesen ír Bognár 2016: 96–125.

nyelvén megírt, olcsó kiadású oktatókönyv alkalmazásának, mint a jogi szocializáció hatékony eszközének lehetőségét.[14] E felvetés azonban nem volt teljesen újszerű, hiszen már az 1880-as évektől kezdve (a korábbi, alkalomszerű kísérletekhez képest) rendszeres és koncepciózus módon megvalósult, államilag szubvencionált gyakorlat volt a jogi és állampolgári ismeretek népszerűsítésének Papp által is említett, populáris olvasmányokon keresztüli útja. A treforti művelődéspolitika számára ugyanis megfelelő stratégiának látszott a nagy tömegek számára befogadható formában, közérthető nyelven és stílusban íratott, nagyon olcsón (gyakran ingyen), hatalmas példányszámban terjesztett füzetes népművelő ponyvakiadványok előállítása, amelyek a köznép számára immár anyagi és szellemi tekintetben is könnyen hozzáférhetőek voltak.[15] A fentiekből kiindulva a dolgozat a továbbiakban egy a médiatörténet, az irodalomtörténet és a jogtörténet metszéspontjában álló különleges forrást (forráscsoportot) szeretne bemutatni a 19. század utolsó harmadából, amely a laikusok jogi műveltségének fontos, eddig azonban kevés figyelmet kapott közvetítő közege volt.

Didaxis és populáris olvasmányok: a népművelő ponyva

A 19. században a magyar paraszti művelődés gyökeres változásokon ment keresztül, amelynek egyik jellemzője volt, hogy a korábban dominánsan orális jellegű népi kultúra egyre jobban átalakult az alfabetizáció és a nyomtatott írásbeliség térnyerésének köszönhetően. A század végére lassan, de látványosan kezdtek beérni a magyar közoktatás polgári átalakítást célzó művelődéspolitikai folyamatok és a kötelező népoktatás bevezetésének (1868. évi 38. tc.) köszönhetően mind szélesebb társadalmi rétegek kapcsolódhattak be az olvasáskultúrába. A dualizmus kori művelődéspolitika a tömegkommunikáció hatékony eszközét találta meg az ingyenesen szétosztott vagy nagyon olcsón, mindössze néhány krajcáros áron terjesztett füzetes kiadványokban.[16] A kontrollált tartalmú, államilag támogatott kiadványok egyrészt az olvasóvá nevelés és ezzel összefüggésben a magyar írók és irodalom támogatását tűzték ki célul,[17] másrészt az általános jellegű művelődéspolitikai szándékok mellett kiváló lehetőséget nyújtottak a kormányzati propaganda számára többek között gazdaságpolitikai törekvések, valamint az újonnan bevezetett jogszabályok és társadalmi intézmények népszerűsítésére is. A ponyvairodalom elkötelezett támogatója Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, neki köszönhetően jöhetett létre neves írók bevonásával a P. Szathmáry Károly által szerkesztett *Jó könyvek a magyar nép számára*

[14] „A népművelődési előadássorozatok időnként egy-egy, inkább általánosabb természetű kérdést beiktatnak ugyan programmjukba, ez a megoldás azonban csekély értékű. Hogy mi volna a tökéletesebb mód és eszköz, elgondolkoztató kérdés. Talán a nép nyelvén megírt, olcsó kiadású oktatókönyv jelenthetné a hasznos megoldást." Papp 1940: 408.

[15] E gyakorlatról bővebben: Domokos 2023a: 141–154.

[16] Pogány 1978: 314; Lengyel 1982: 41–41. Farkas 2019.

[17] A korabeli közbeszédben a „jó" könyvek támogatása mellett gyakran ismételt érvként hangzott el a morális szempontból károsnak tekintett vásári ponyvák (pl. betyárok rablótetteiről szóló olvasmányok) leszorításának szükségessége. A ponyvák megnemesítését célzó törekvésekről áttekintést nyújt: Farkas 2019; Domokos 2023a: 143–151.

elnevezésű könyv-,[18] majd a *Magyar Mesemondó* címen ismert ponyvasorozat.[19] A *Jó könyvek* szerkesztését Trefort 1886-ban saját emberére, a népművelési szakember Ferenczy Józsefre[20] bízta, aki a hatékonyabb terjesztés érdekében a kiadványsorozatot a Révai testvérektől egy másik kiadóhoz, a népies kiadványairól ismert Méhner Vilmoshoz vitte, emellett pedig a korábbi szerkesztői koncepciót is átalakítva új, a célközönség kompetenciáit és elvárásait szem előtt tartó népművelő ponyvasorozatokat, a *Magyar Mesemondó*t és ezzel párhuzamosan a *Históriák, Nóták*at indította útjukra.[21]

A Históriák, Nóták *című ponyvasorozat és a köznép jogi műveltsége*

A populáris nyomtatványok, kalendáriumok és ponyvafüzetek – az utóbbi években örvendetes módon élénkülő irodalomtörténeti és folklorisztikai érdeklődés ellenére – mindmáig a magyar kultúrakutatás módszertanilag lenézett olvasmányai közé tartoznak. Emiatt még a szerencsés módon fennmaradt szövegek nagy része is feltáratlan, így sajnálatos módon nem csupán egyes kiadványokat, de teljes korpuszokat is elkerült a kutatói figyelem. A dolgozat további részében egyetlen, kevéssé ismert szeriális szövegegyüttes, a *Históriák, Nóták* című ponyvasorozat jogi vonatkozásait vizsgálom meg abból a szempontból, hogy a jogi kultúra és a jogi ismeretterjesztés milyen lenyomatai őrződtek meg az egyes, állami kontroll alatt formálódott füzetes olvasmányokban.[22] Az irodalomtörténész és néprajzkutató Pogány Péter a populáris kiadványok történetében korszakváltásként értékelte a Ferenczy József által szerkesztett és a kultusztárca által szubvencionált ponyvasorozatok, a *Magyar Mesemondó* és a *Históriák, Nóták* megjelenését.[23] Ennek fényében tanulságos hosszabban idézni Ferenczy József szerkesztői programjából: „Ismerem népünk tudatlanságát, korlátolt felfogását, tudományos, ipari, közjogi, közgazdasági s egyéb kérdésekben; ismerem naivságát, becsületes őszinteségét, hiszékenységét, pazarló természetét, politizáló hajlamát, úrhatnámságát; megfigyeltem néplélektani szempontból minden jó és rossz tulajdonait, s ezeket mind számba kell vennem a részére készülő olvasmányok összeválogatásánál, megíratásánál."[24] Az 1886 nyarán egymással párhuzamosan induló, az erkölcstelennek és károsnak tekintett vásári ponyvákhoz hasonló (terjedelem, tipográfia, papír, illusztráció, címadási gyakorlat stb.) formában, ám eltérő tartalommal kiállított két népművelő sorozat azonos koncepció mentén, neves szerzők közreműködésével jött létre és állt fenn egészen 1904-ig. Az olvasmányok a takarékos, józan életű, önművelő, békés természetű, családja iránt felelősséget vállaló, embertársai (különösen szülei) iránt tisztelettel viselkedő, jogait és kötelességeit ismerő, hazájához,

[18] A kérdést Császtvay Tünde a professzionalizálódó irodalommal összefüggésben érintette (Császtvay 1997: 61–64; 2011: 601–604).

[19] Lengyel 1982.

[20] Ferenczy József (1855–1928) író, irodalomtörténész, gyakorló pedagógus, az Országos Közoktatási Tanács, a vallás- és közoktatásügyi miniszter tanácsadó-véleményező szervének tisztségviselője.

[21] A *Jó könyvek*… kiadásáról és konfliktusairól részletesen a kiadó vezetője, Révay Mór János, a két új sorozatról a szerkesztő számolt be: Révay 1920: I. 91–105, Ferenczy 1891.

[22] A *Magyar Mesemondó*ról és ikersorozatáról, a *Históriák, Nóták*ról Lengyel András írt először (Lengyel 1982), a sorozatok propaganda-funkciójával és részletesen a *Históriák, Nóták*kal egy önálló tanulmány foglalkozik (Domokos 2023b).

[23] Pogány 1978: 318.

[24] Ferenczy 1891: 273.

uralkodójához lojális, törvénytisztelő állampolgár eszményképét közvetítették a potenciális olvasók számára, miközben meghatározott alapismereteket (többek között egészségügyi, gazdasági, jogi témákban) is megfogalmaztak és terjesztettek. A *Magyar Mesemondó* és a *Históriák, Nóták* közti különbség némiképp műfajilag,[25] de legfőképpen a terjedelem és az ár tekintetében mutatkozott meg: az előbbi egy íves, azaz 16 oldalas, 4 krajcáros füzeteket közölt, az utóbbi rövidebb, fél ív terjedelmű és két krajcárért árusított kiadványokat foglalt magában. A *Magyar Mesemondó*ban fennállása alatt 156 füzet, az olcsóbb és rövidebb *Históriák, Nóták*ban eddigi ismereteink szerint összesen 266 füzet jelent meg,[26] mindezek egyenként is jelentős, 20–40 ezer példányban kerültek forgalomba a hosszú 19. század utolsó évtizedeiben.[27] A *Jó könyvek…* támogatási gyakorlatát folytatva a kultuszminisztérium valamennyi füzetből sokezer példány vásárlására kötelezte magát, amelyeket aztán állami és egyházi intézményrendszerek útján (pl. a tanfelügyelőségeken keresztül, miniszteri utasításokban rögzített módon) ingyenes juttattak el a célközönség, a lakosság nagy részét kitevő, kulturális termékekkel kevésbé ellátott társadalmi rétegek számára. A kultuszminiszter Trefort Ágoston, majd hivatali utódja Csáky Albin fő célja a népművelő ponyvákkal a köznép által elérhető és kedvelt, ám erkölcstelennek tekintett rossz ponyvakiadványok hasznos és szórakoztató olvasmányokkal való kiszorítása volt. Az ellenőrzött tartalmú, esztétikailag és politikailag megfelelő irányú ponyvafüzetek azonban ezen túl határozott propagandacélokat is szolgáltak. Ehelyütt nincs lehetőség a sorozatban feldolgozott témák részletes ismertetésére, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a füzetekből kirajzolódó változatos tárgykör egyszerre jelzi a vidéki társadalom (felülről látszódó) problémáit, illetve az ezek leküzdésére törő hivatalos gazdaság- és művelődéspolitikai szándékot.[28] Lengyel András a Méhner Vilmos által kiadott népművelő ponyvanyomtatványok csoportosítására a következő tematikus rendszert

[25] A *Históriák, Nóták* nagyobb hangsúlyt fektetett a hagyományos dalkultúra megreformálására, ennek érdekében a sorozat mintegy 10%-a (cca. két tucat füzet) műdalokat közölt. A szerkesztő a köznépi ízlésnemesítés szándéka mögötti elgondolásról a következőképpen vallott: „[…] mivel ismerem sok-sok dalaik trágár tartalmát, arra is gondolnom kellett, hogy jó nótákat adjak nekik…" Ferenczy 1891: 210.

[26] Lengyel 1982: 42–45. A *Históriák, Nóták* egyes füzeteinek teljes címleírását lásd Domokos 2023b függelékében.

[27] A példányadatokról lásd pl. Ferenczy 1891: 211. Pulszky Ferenc az Akadémia egyik ülésén nyolc évvel a sorozatok megindítása után 8 millió forgalomban lévő példányról szólt (*Budapesti Hírlap* 1895. január 29. XV., 29., 10).

[28] A sorozat az egészségügyi, tudományos, közjogi, pénzügyi, gazdasági és ipari ismeretek terjesztése mellett általános erkölcsi elveket hangsúlyozott, különösen a család és a munka vonatkozásában és több irányban igyekezett érzékenyíteni a társadalmat (pl. a vallási türelem vagy az állat- és természetvédelem irányában is). Számos füzet irányul a babonaság, a kuruzslás (pl. [Ferenczy József]: *Mit beszélt a Jövendőmondó? Okos embernek való elbeszélés*) az alkoholizmus, a kártyaszenvedély ellen (Igazmondó Ambrus diák [Pósa Lajos]: *„Csak egy kortyot!" Tanulságos történet*; Murányi Sándor: *Kenderesi Gábor szomorú esete, vagy az ördögök itala. Tanulságos igaz történet a magyar nép számára*) vagy az olyan súlyos társadalmi-népességpolitikai problémák megoldására, mint az egykézés, a magzatelhajtás, a nagy gyermekhalandóság vagy a kivándorlás (Gabányi Árpád: *Az angyalcsináló vagy Hogyan lett Kádár Julis falu bolondja*; Kulcsár József: *Szózat a magyar néphez; Miért pusztul a magyar nép? vagy Milyen legyen a gyermekápolás. Egy öreg doktor jó tanácsai a magyar népnek*; Szabó Tamás: *Mi van a tenger alatt?*). Az olvasmányok ezek mellett fontos aktuálpolitikai kérdésekre is reflektáltak, erőteljesen van jelen a szövegekben az 1890-es évektől az agrárszocializmus és az aratósztrájkok problémája is (Fülöp Áron: *A szoczialista szűrszabó*; Varsányi Gyula: *Az aratás.* Elbeszélés; Brankovics György: *Márton remete* stb.)

alakította ki: 1. a műdalokat közzé tevő füzetek funkciója az ízlésnemesítés és a szépirodalom fogyasztásának előkészítése volt 2. a felvilágosító, ismeretterjesztő alkotások a korszerű egészségügyi és gazdálkodás ismeretek népszerűsítése érdekében íródtak 3. több ponyvafüzet szerzője kísérletezett az irodalmi és a történelmi tudat átalakításával, 4. az állampolgárrá nevelés jegyében készült művek pedig a társadalmi szabályok és intézmények fontosságát hangsúlyozták.[29] Ezen utolsóként említett témakörön belül szeretném néhány példával szemlélteni a 19. század végi jogi ismeretterjesztés és jogi szocializáció ponyvai útját, amelyek általánosságban a jogi attitűd, a joghoz való viszonyulás alakítását és konkrét közjogi és magánjogi ismeretek, valamint az újonnan bevezetett társadalmi intézményekre és szabályokra vonatkozó információk átadását célozták.

Jogtudat, jogi attitűd, törvénytisztelet

A *Históriák, Nóták* elnevezésű ponyvasorozat számos darabja jeleníti meg a jogilag és államilag elvárt társadalmi viselkedést többnyire olyan fiktív, de a hitelesség igényével fellépő realista elbeszéléseken keresztül, amelyek jellemzően egy speciális vidéki társadalmi közegben az élő gyakorlat és a hatósági normák valamely konfliktusát ábrázolják.[30] Több ponyvafüzetben hangsúlyosan jelennek meg a jogszabályismeret, a normatudás és a törvénytisztelet kérdései, valamint ezek erkölcsi, társadalmi és jogi aspektusai. Ennek egyik példája *A törvénytudó Dániel históriája* című anonim elbeszélés, amely 1890-ben jelent meg a sorozat 99. számú darabjaként.[31] A történet szerzője a sorozat szerkesztője, Ferenczy József, aki „egy egyszerű falusi paraszt ember", az okos, becsületes és szerény Könyves Fonyó Dániel történetén keresztül ábrázolta az ideális, törvénytisztelő állampolgárt, aki mindig megteszi kötelességeit, de sohasem hagyja veszni a jogait. A cselekmény alapszituációja szerint a faluban éppen követválasztás zajlik, a lakosság pedig zúgolódik a magas adók miatt a hatalom ellen.[32] A rebellis szólamok ellenpontjaként hangzik el az olvasmány nagy részét kitevő monológ a másodlagos narrátor, Fonyó Dániel szájából. Fonyó a falusi társadalom józan gondolkodású, olvasott tagjaként az adózás és az adófizetés hasznáról és közpolitikai vonatkozásairól, a törvény előtti egyenlőségről, a jogok és kötelezettségek összefüggéseiről értekezik a falubelieknek.[33] Azáltal, hogy az utak, hidak, iskolák, kisdedóvók

[29] Lengyel 1982: 48.

[30] Itt jegyzem meg, hogy a sorozati címbe emelt és sok füzet alcímében is szereplő *história* kifejezés a paraszti kultúrában általában valamilyen megtörtént (legalábbis annak vélt), megrendítő, fontos eseményről szóló híradást jelent. Vö. Takács 1958.

[31] A mű füzetben közölt címe a címlapon feltüntetetthez képest kissé eltérő helyesírással szerepel [Ferenczy] 1890. A kiadás éve a sorozat legtöbb kiadványán nincs jelölve, azokat a sorozati szám és a korabeli recenziók alapján állapítottam meg (Vö. Domokos 2023b).

[32] „Szidták nagy zajongva a kormányt, az országgyűlést, az urakat, a kik mind csak új adókon törik a fejüket, hogy a népet sanyargassák." [Ferenczy] 1890: 3.

[33] „Látják kigyelmetek – így kezdett szólni – mind azt kiabálja: éljen a haza, de arra egyik sem gondol, hogy miből éljen. Tele torokkal azt lármázzák: éljen az egyenlőség, de azért az öreg Ábrahámot valamennyi megöklözné, ha itt volna […] Azelőtt a parasztnak nem voltak csak kötelességei, ma pedig olyan jogai vannak, mint akármelyik úrnak. Beleszólása van minden közügybe, papot, tanítót, bírót, jegyzőt választhat, követet küldhet az országgyűlésbe a hol a törvényeket készítik. Több joga van ma az utolsó falusi parasztnak, mint azelőtt a' városi úrnak volt." uo. 3.

vagy a honvédő és rendfenntartó intézmények haszna mellett rávilágít mindezek költségoldalára is, a történetnek az a végső konklúziója, hogy a több jog több kötelességgel is jár. Az állampolgári kötelességek között pedig az elbeszélés érvelése szerint a legelső helyen a törvénytisztelet áll, ugyanis ez képezi alapját „a társadalmi és állami rendnek".[34]

Alkotmányjogi alapvetés, követválasztás, jogalkotás

Az állami berendezkedés jogi alapjait, az államformát, a jogalkotás folyamatát és a választási rendszer bemutatását vállalta magára a sorozat egy másik olvasmánya. Az *Éljen a haza! Minden igaz magyar embernek való beszéd* című prózai elbeszélés „egy garabonciás diák" álnévű szerzőtől jelent meg szintén 1890-ben a népművelő ponyvasorozat részeként.[35] A kerettörténetet ebben az esetben is egy felfokozott hangulatú, ezúttal tragikus kimenetelű képviselőválasztás adja. A falusi történet[36] szerint a csapófalvi kocsmában összeverekednek a tivornyázó jelöltek, melynek következtében sokan megsérülnek, egy legény életét veszti. Nagy per kerekedik az ügyből, a büntetőtárgyalás során pedig a törvényszéki elnök az elemi alkotmányjogi kérdésekről, az állami berendezkedésről, a dualista államszervezet mibenlétéről és a jogalkotás folyamatáról oktatja ki a jelenlévőket.[37] A jogi ismeretek átadása mellett az olvasmány erkölcsi példázattal is szolgál, a narrátor expressis verbis felhívja a figyelmet arra, hogy „a tisztességes magyar honpolgár azért választja meg a képviselőjét, hogy a hazájának használjon vele […] mert igaz magyar ember a hazáját szereti és nem rontja meg ilyen csúnya viselettel."[38] A történet szerint a törvényszék végül harminc verekedőt csukatott be, ehelyütt is hangsúlyozva, hogy „a törvény előtt minden magyar polgár egyenlő."

Büntetőjog, pénzhamisítás, pénzrendszer működése

Egy pénzhamisításba keveredett főhősről szóló történet elmesélésével nem csupán közjogi, tételes büntetőjogi ismereteket, de ennek kapcsán pénzügyi alapismereteket is közvetített a *Bognár Miska esete. Vagyis: Mire való a pénz a magyar embernek?* címen 1888-ban megjelent elbeszélés.[39] Kenedi Géza, az ismert ügyvéd és

[34] „Első kötelessége minden tisztességes állampolgárnak a törvények tiszteletben tartása […] A törvények tisztelete alapját képezi a társadalmi és állami rendnek, maguk a törvényhozók is engedelmességgel tartoznak a törvénynek, sőt még a koronás király is arra kötelezi magát, hogy mind megtartja a törvényt, mind pedig minden alattvalójával megtartatja." uo. 6–7.

[35] Garabonciás diák [Szokoly Viktor?] 1890. (Az OSZK munkatársai Szokoly Viktornak tulajdonítják a mű szerzőségét, ezt látszik alátámasztani, hogy a Garabonciás diák álnevet Gulyás Pál szerint használta a jogász végzettségű Szokoly. Gulyás 1956: 636).

[36] A *falusi történet* kifejezés amellett, hogy a cselekmény helyszínére utal, egy speciális, irodalmi műfajt is jelöl, amelynek jellegzetességét a valósághoz való viszonya, a kortárs paraszti létforma konfliktusainak reális ábrázolásmódja és sajátosan kritikus társadalomszemlélete adja. A műfaj magyar recepciójáról lásd: Hansági 2022: 217–297.

[37] „Látom már, hogy kendtek csak esznek-isznak a képviselőválasztás alatt, meg napi díjakat akarnak zsebrevágni. De azt nem tudják, hogy mire való a képviselőválasztás, meg hogy miből áll az *ország*, amiért kendtek egymást fejbe verik." uo. 5.

[38] uo. 7.

[39] Vizsgálóbíró [Kenedi Géza] 1888.

hírlapíró álnéven publikált története Szentmihályon játszódik, fő mondanivalója a vizsgálóbírónak a lefülelt pénzhamisítóval folytatott dialógusából bontakozik ki. A bíró a tárgyalás során a Csemegi-kódex rendelkezéseivel összhangban a pénzhamisításért járó büntetési tételeket ismerteti,[40] magyarázata azonban nem korlátozódik a jogi kioktatásra, azt ugyanis valódi népművelő szándéktól vezérelve, pedagógiai szempontokat is figyelembe véve tágabb keretek közé illesztette. A hatóság képviselője többek között azt is elmagyarázza a tudatlan, de egyébként becsületes Bognárnak, hogy hányféle és milyen címletű pénz van forgalomban az országban (*aprópénz, arany- és az ezüst-pénz, papiros-pénz*), melyiket miről lehet felismerni és a bankók mögött milyen fedezet áll, ezáltal nem csak azt képes megértetni főhősével, hogy bűncselekményt követ el az, aki felhatalmazás nélkül bankót nyomtat, hanem azt is, hogy *miért* veszélyeztet gazdasági-társadalmi érdekeket a pénzhamisítás bűncselekménye.[41] E történetben is megfogalmazódik a konkrét pénzügyi-jogi ismereteken túlmutató általánosabb morális tanulság. A ponyvaolvasmány munkaerkölcsre vonatkozó konklúziója szerint ugyanis „a ki sok pénzt akar szerezni […], dolgozzék érte becsülettel."[42]

Pereskedési hajlam, ősiség és öröklési jog

Köztudott, hogy a magyar jogi kultúrát nagyon erős pereskedési hajlam jellemzi.[43] A magyar nép „perlekedési viszketegségéről", „pörlekedési mániájáról" a kiegyezést követő évek politikai közbeszédében gyakran cikkeztek, különösen a bizonytalan jogi körülményekkel és az alsóbb fokú bíróságok körüli rendezetlen állapotokkal összefüggésben.[44] A ponyvasorozat negyedik darabja *A perlekedő atyafiak* című 1886-ban megjelent verses elbeszélés ugyancsak erre a problémára reflektál. A mű joggyakorlott szerzője, Dömötör Pál[45] – feltehetőleg szakmai tapasztalatai által intencionálva – a hiábavaló és oktalan pereskedés káros következményeit mutatja be egy öröklési per tanulságos ismertetésének segítségével.[46]

[40] „A büntető törvény azt, a ki a pénzt hamisítja, egészen 10 esztendeig tartó fegyházzal is fenyíti […] Szerencséje kendnek Miska, hogy nem lett kész az a bankó! A törvény azt is bünteti, a ki a hamis pénzt, a mit mástól igazi helyett kapott, mikor látja, hogy hamis, mégis tovább adja. Erre is súlyos büntetés van, egész 3 esztendeig." uo. 7. Vö. 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről, 203–212. §.

[41] A pénzhamisító főszereplő eleinte nem értette, hogy miben áll a papírpénz értéke, és így tettének súlyával sem volt tisztában. A történet végére azonban a tanulságot maga fogalmazta meg: „A bankót sem adják ingyen, látom, mert az, a ki nyomtatja az is megfizeti aranyban, ezüstben, amit igér e bankó hasán." uo. 8.

[42] Vizsgálóbíró [Kenedi Géza] 1888: 7.

[43] Pl. Kulcsár 1997: 148; Visegrády 1997: 129; Visegrády 2019: 171. A pereskedési hajlam dokumentálására Magyarországon az 1970-es években történtek az első jogszociológiai kísérletek: Kulcsár 1982: 196–229.

[44] N. N. Országgyűlés. A főrendiház ülése május 2-án. *Szegedi Híradó* 1870, 12, 45. [1.] Tóth 1872: 37.

[45] Dömötör Pál (1844–1920), a neves bácskai jogászdinasztia tagja, költő és műfordító Baján végezte középfokú tanulmányait (csakúgy mint a sorozatszerkesztő, Ferenczy József is), később ügyvédként majd járásbíróként tevékenykedett (Szinnyei 1893: 1060–106.), elsősorban a szerb nép- és műköltészet fordítójaként vált ismertté (Veselinović Šulc 1982: 122–131).

[46] [Dömötör Pál] 1886.

„Édes atyámfia! fogadd a tanácsot:
Soh'se perlekedjél, ha nincs igazságod.
Ámde az igazság nemcsak szóban, tettben:
Hanem irva is van a törvénykönyvekben […]"

E sorokkal kezdődik Dömötör elbeszélő költeménye, melyben amellett sorakoztat fel érveket, hogy megfelelő tájékozottsággal és jogismerettel elkerülhető a hosszadalmas, súlyos anyagi és erkölcsi károkat okozó pereskedés. A *megtörtént igaz história* alcímmel ellátott történet egy létező bácskai településen, Kis-Csávolyban (ma Baja része) játszódik, főhőse a nagybátyja örökségéért pereskedő Rutaki János. A történetben szereplő pernek – azon túl, hogy felfogható egy jogi attitűd kritikájaként – magánjogi referenciái is vannak, ugyanis a szerző konkrét öröklési jogi szabályokkal, illetve azok nem tudásával illusztrálja e pereskedés hiábavalóságát. A magyar öröklési jog sajátos, nagy hagyománnyal rendelkező vonása az, hogy törvényes öröklés esetén jelentőséget tulajdonít a vagyon eredetének, a versből kiolvasható jogi tényállás is erre a megkülönböztetésre vezethető vissza. A történet alapproblémája abból ered, hogy Rutaki János nagybátyja 1848 előtt hunyt el, öröksége végrendeleti úton az egyik testvérére, Józsefre szállt. Ugyanakkor az örökhagyó másik testvére, Rutaki apja az örökségért nem tett lépéseket, fia azonban mégis igényt tartana az ősi juss felére. Végső soron az ősiség eltörlésével megváltozott öröklési jogi szabályok (pontosabban e szabályok ismeretének hiánya) adják a cselekmény fő konfliktusát, az ősiségi nyílt parancs rendelkezései szerint ugyanis csak meghatározott ideig lehetett volna érvényesíteni a műben is felmerülő öröklési igényeket.[47] Bár a vers szerint Rutkaiék a jogvesztő határidőt elmulasztották, még a jogi szakismeretekkel rendelkezők sem tudták lebeszélni a főhőst a vélt jussa iránti pereskedésről:

„…Hiába mondotta volt az a jó ember,
Hogy kár a tintáér', stempliér', mert nem nyer
Hogy a jus elveszett örökre, végképpen,
Mert *még ezernyolcszázötvenhárom- s négyben*
Kellett vón' keresni, mint a törvény írja:
Senki azt fejéből kiverni nem birja."[48]

A perlekedő atyafi így hiába jár törvényszéktől a királyi tábláig és a Kúriáig, a pert végül elveszíti, miközben szinte teljes romlásba taszítja családját. Az elbeszélő költemény azonban egy mesei fordulattal mégiscsak szerencsés véget ér, a pernyertes egyszer csak beállít unokaöccséhez és megkéri Rutaki János lányát unokája számára, jegyajándékként pedig felajánlja a per tárgyát, az elvesztett örökrészt:

[47] Az 1852. november 29-én kelt ősiségi pátens értelmében „1853. május 1-jétől kezdve az öröklött (ősi) és szerzett vagyon közti különbség a rendelkezési jogra s törvényes örökösödésre befolyással nem bír." A korábbi öröklési igényekre vonatkozó pereket ennek értelmében legkésőbb az OPTK (Osztrák Polgári Törvénykönyv) behozatalától számított egy éven belül, 1854. május 1. előtt kellett megkezdeni (Tóth 1854: 38–39.)

[48] [Dömötör Pál] 1886: 4. Kiemelés D. M.

„Oda lépett s mondá: »János öcsém, im, lásd:
A mit ugy kivántál, elhoztam az irást.
Vagyonom feléről, – de mégis nem neked,
Vegye át azt tőlem egyetlen gyermeked.
Te neked nem adom, mert te azt elvernéd,
No nem a korcsmában, hanem elperelnéd,
Perlekednél rajta, ha nem éppen másért:
Árgyrus királylyal a tündérországért […]"[49]

Ugyancsak a magyar ember perlekedő hajlamát példázza a sorozat egy másik, 1895-ben közölt, szerzőségét tekintve is különleges darabja. A szerkesztő Ferenczy József írta a *Kinek fütyölt a fülemile? Mulatságos história* című olvasmányt Arany János ismert, nemzetközi vándoranekdotán alapuló *A fülemile* című (1854) verse nyomán.[50] A ponyvafüzet Arany költeményét nem eredeti formájában, hanem prózában elmesélve közli egy rövid, az irodalmi ismeretterjesztés jegyében fogalmazott bevezető és a történet tanulságát részletesen magyarázó, terjedelmes kommentár kíséretében.[51] Ferenczy szerint az általa kiemelten kezelt *fülemile história* a magyar ember karakterét, szívét, lelkét, gondolkodását tükrözi vissza, mint mondja „az apellálás vérében van a magyar embernek" és „keresi a jussát ott is, a hol nincs."[52] Hosszasan taglalja a pereskedéssel járó erkölcsi és anyagi károkat, valamint a bosszúból indított és a becsületsértési perek értelmetlenségét és elkerülhetőségét mindezek mellett pedig a jogviták békés úton való rendezését ajánlja olvasói figyelmébe.

Magánjogi jogügyletek alaki érvényessége, állampolgári kötelezettségek

1890-ben jelent meg ismeretlen szerzőtől *A bölcs biró, vagy a ki beveszi a jótanácsot, megment sok költséget, fáradságot* című, illusztrált, nyolc oldalas ponyvafüzet.[53] A prózában írt elbeszélés főszereplője Sikátor község „egyszerű földműves polgára," a falu legnépszerűbb és legbecsületesebb embere, Erdősi János. A didaktikus történet szerint Erdősit a közössége bíróvá választja, az olvasmány a falusiak bíró elé került ügyes bajos panaszainak jogi értelmezését és megoldásait tárgyalja. A ponyvafüzet összesen tíz, a 19. század végi falusi társadalomban gyakran előforduló közjogi és magánjogi jogesetet mutat be. Ezek egy része a lakosság többségét érintő állampolgári kötelezettségekre hoz példát, más részük a földadásvétellel, örökléssel, végrendelkezéssel járó jogi problémákat vet fel. Az elbeszélés szerint többen a tankötelezettség

[49] uo. 7.

[50] Vö. Horváth 2011: 28.

[51] „Arany János a magyar nemzet nagy költője, ékes rigmusokban megírta a fülemile históriáját, hadd mondjam én el itt folyó beszédben ezt a mulatságos esetet, mert a nagy költők munkáival is úgy vagyunk mint a szentirással, apró pénzre váltva kell forgalomba hozni a nép között, hogy minél többen okuljanak belőle. A tudósok munkáinak, a költők iratainak is az a czéljok, hogy forogjanak a nép között, ne pedig a szekrénybe zárva őriztessenek." [Ferenczy József] 1895: 2. Arany műveinek ponyván való terjesztése már korábban is felvetődött, annak megvalósítása azonban szerzői jogi akadályokba ütközött (Révay 1920: 93), feltehetőleg Ferenczy is hasonló megfontolásból fogalmazta át sajátos módon a verset. A költemény cselekményének leírása a 2–4. oldalakon, a magyarázó kommentár az 5–8. oldalakon olvasható.

[52] uo. 5–6.

[53] N. N. 1890.

alóli felmentés kieszközlése érdekében fordulnak a bíróhoz: a panaszosok változatos indokokat felsorolva jellemzően azért nem szeretnék iskolába járatni a gyerekeiket, mert nem tudják gazdasági hasznukat nélkülözni, egyszerűen szükség van otthon a segítségükre. A bíró minden esetben a törvény betartására hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva azt is, hogy ellenkező esetben büntetés vár a szülőkre.[54] Egy másik ügyben egy apa a hadkötelezettség alól szeretné felmentetni a fiát, még akár csalás és vesztegetés árán is. A kötelesség alól ez esetben sem lehet kibújni sőt, büntetésből még a szolgálati időt is megtoldják. A bíró elé került ügyek többségét különböző magánjogi jellegű ügyletekből adódó jogvita képezi. Ezek legfőbb tanulsága az, hogy a szerződések és egyéb okiratok csak a megfelelő alaki követelmények és az előírt eljárásjogi szabályok betartásával váltják ki a célzott joghatást. Különösen az adásvétel és az öröklési jog terén jellemzően felmerülő, vitás helyzeteket mutatja be az elbeszélés, gyakorlati útmutatást nyújtva ezek megelőzésére.[55] Az olvasmányban ezen túl felvetődik a jogi ismeretterjesztés egy másik lehetséges, szóbeli útja. A történet szerint a sikátori bíró és a jegyző – látva a falubeliek hivatali ügyekben való tájékozatlanságát – arra az elhatározásra jutnak, hogy népművelő felolvasásokat és magyarázó előadásokat fognak tartani a közösséget érintő, gyakoribb vitás ügyekről, annak érdekében, hogy a falusiak jobban megismerhessék és megérthessék jogaikat és kötelességeiket.[56]

A köznépi ismeretterjesztés és mentalitásformálás jegyében, az állami művelődéspolitika irányítása alatt, kifejezetten propagandacélok szolgálatában jöttek létre a hosszú 19. század utolsó évtizedeinek fent bemutatott népművelő ponyvái, amelyek egy jelentős része az éppen alakulóban lévő modern társadalom polgárainak jogtudatát és jogismeretét vette célba. Az alapjaiban megváltozó társadalmi rendszerben való eligazodást segítette számos, Ferenczy József ponyvasorozatában megjelent populáris olvasmány, amelyek a potenciális olvasóközönség elvárásait is figyelembe véve, irodalmi eszközökkel kívántak oktatni és egyúttal szórakoztatni is. A ponyvafüzetekben közzétett rövid verses és prózai elbeszélések az alapvető állampolgári jogok és kötelességek bemutatása, a jogrend, a törvények és a hatalom képviselői iránti bizalom erősítése mellett konkrét közigazgatási intézkedések, szociális intézmények és újonnan létrehozott jogszabályok bemutatására, értelmezésére és népszerűsítésére

[54] Ahogyan az egyik panaszosnak fogalmazott a bíró: „a törvényt senki kedvéért megszegnünk nem áll hatalmunkban, különösen nem szabad ezt tenni a törvény őreinek és végrehajtóinak." Egy másik, gyerekét az iskolából visszatartó szülőnek pedig arra vonatkozóan, hogy a törvény hatálya alól senki nem vonhatja ki magát, ekként érvelt: „Ha november 7-ig felvezetve s beiratva nem lesz [a fia], büntetés alá esik.") uo. 4–5.

[55] Pl. ingatlan adásvétele során a telekkönyvben előzetesen tájékozódni kell az esetleges terhekről, megfelelő kötelezvényt kell szerkeszteni a jogügyletről, késlekedés nélkül be kell vezetni az adásvételt a közhiteles nyilvántartásba, öröklés esetén szintén be kell jegyeztetni a jogváltozást, az örökösök közti egyezséget, az érvényes végrendelet szerkesztésekor a tanuknak tisztában kell lenni az örökhagyó akaratával és egyforintos bélyeget kell tenni rá stb.

[56] „A biró sajnálkozva falubelijeinek sok ügyekben való járatlanságán, a jegyzővel közösen elhatározták, miszerint téli estéken az olvasókörben a fenn elősorolt ügyekről népszerű felolvasást és magyarázatot fog tartani, hogy a lakosokat a felesleges fáradozásoktól és költségektől megkimélje s bíróskodása idejét hasznossá és áldásossá tehesse." uo. 8.

is alkalmasnak bizonyultak.[57] Jelen dolgozat a teljesség igénye nélkül a *Históriák, Nóták* című államilag szubvencionált ponyvasorozat néhány darabját a korabeli jogi szocializáció kontextusában értelmezte, egyúttal igyekezett a jogtudat- és jogismeret történeti kutatásának és a paraszti polgárosodás folyamatának megértéséhez hozzájárulni egy sajátos, több tudományterület irányából is kiaknázható forráscsoportot felmutatásával.

[57] A dolgozat terjedelmi korlátai miatt csak példaként említem, hogy a *Históriák, Nóták* című sorozatban többek között közérthető olvasmányok jelentek meg a népszámlálás intézményének értelmezéséről ([Ferenczy József]: *A bölcsőtől a sirig*), az 1900. évi 16. törvénycikkel létrehozott gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról (Szabó Tamás: *Szerencse a szerencsétlenségben*), a tűzkár és a jégverés elleni biztosítás intézményéről ([Ferenczy József]: *Erdős Péter története vagy a kinek nem ártott sem tűz, sem jégeső*), az 1892. évi pénzügyi reformról ([Ferenczy József]: *Hogy leszünk az apró pénzzel? Vagy forint és krajczár helyett korona és fillér*), vagy az 1889-ben bevezetett, a tömegek számára az olcsó utazás lehetőségét megteremtő új vasúti zónatarifa-rendszerről ([Ferenczy József]: *A zónás atyafiak*).

Források

[DÖMÖTÖR Pál]

[1886] *A perlekedő atyafiak. Megtörtént igaz história*. (Históriák, Nóták 4) Budapest: Méhner Vilmos.

[FERENCZY József]

[1890] *A törvénytudó Dániel historiája.* (Históriák, Nóták 99) Budapest: Méhner Vilmos.

[1895] *Kinek fütyölt a fülemile? Mulatságos história.* (Históriák, Nóták 178) Budapest: Méhner Vilmos.

Garabonciás diák [SZOKOLY Viktor?]

[1890] *Éljen a haza! Minden igaz magyar embernek való beszéd. Írta egy garabonciás diák.* (Históriák, Nóták 108) Budapest: Méhner Vilmos.

N. N.

[1890] *A bölcs biró, vagy a ki beveszi a jótanácsot, megment sok költséget, fáradságot.* (Históriák, Nóták 152) Budapest: Méhner Vilmos.

Vizsgálóbíró [KENEDI Géza]

[1888] *Bognár Miska esete. Vagyis: Mire való a pénz a magyar embernek? Elbeszéli: A vizsgálóbiró maga.* (Históriák, Nóták 50) Budapest: Méhner Vilmos.

Irodalomjegyzék

ALFÖLDY Ede

1902 A köznép jogi ösmeretei. *A Jog* 21:36. 250–251.

BOGNÁR Szabina

2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

BOGNÁR Szabina – HOMOKI-NAGY Mária – NAGY Janka Teodóra

2017 A népi jogtudat Arany János műveiben. In Cieger András (szerk.): *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!" Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai.* 101–130. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Országos Széchényi Könyvtár – Universitas Kiadó.

CSÁSZTVAY Tünde

1997 A halottak nem kérdeznek vissza. In Kalla Zsuzsa (szerk.): *Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok*. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei 7) 60–68. Budapest: PIM.

2011 A tintakuli ára. A korai dualizmus irodalmának pénzgazdasága. *Helikon* 57:4. 592–614.

DOMOKOS Mariann

2021 „Éljen Wekerle s a polgári házasság!" Propaganda és populáris kultúra a 19. század végén. In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) 221–240. Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTI.

2023a „Az arany ember vagy a rongyos bankó" Valutareform a ponyván. In Balogh Gergő – Hites Sándor – S. Laczkó András (szerk.): *Poétai ökonómiák. Költészet és gazdaság az irodalomtörténetben.* 141–162. Pécs: Verso.

2023b Propagandaponyvák a dualizmus kori Magyarországon. A Históriák, Nóták a művelődés és a politika szolgálatában. *Korall* 24:93. 73–93.

FARKAS Judit Antónia

2020 Állam, társadalom és könyvfogyasztás. A „jó" magyar könyvek kiadásának, vásárlásának és olvasásának serkentésére tett kísérletek a 19. század utolsó harmadában. In Farkas Judit Antónia – Gali Máté – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor (szerk.): *Veritas Évkönyv 2020*. 74–94. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár.

FERENCZY József

1891 „Magyar Mesemondó" *Néptanítók Lapja* 24:24. (márc. 25.) 209–212.

FLECK Zoltán – KISS Valéria – TÓTH Fruzsina – NEUMANN László – KENÉZ Anikó – BAJNOK Dávid

2017 *A jogtudat narratív értelmezése*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

GULYÁS Pál

1956 *Magyar írói álnév lexikon.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

GELENCSÉR József

2014 *„Őseink szokásait követtük…"* (*Jogtörténet, jogi népszokás, művészet*). Székesfehérvár: Vörösmarty Társaság.

HANSÁGI Ágnes

2022 *Irodalmi kommunikáció és műfajiság. A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HOMOKI-NAGY Mária

2014 „Az ősiség eltörlése elvileg kimondatván". In Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára* (Acta Juridica et politica) 185–197. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

HORVÁTH Attila

2006 *A magyar magánjog történetének alapjai.* (Jogtörténeti értekezések 33) Budapest: Gondolat Kiadó.

2011 Arany János jogi esetei. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a »jog és irodalom« köréből*. 25–38. Budapest: Szent István Társulat.

H. SZILÁGYI István

2010 *Jog – irodalom. Tanulmányok a „jog és irodalom" köréből.* Szeged: SZTE ÁJK Összehasonlító Jogi Intézet

H. SZILÁGYI István (szerk.)

2018 *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017*. (Tanulmányok 42) Budapest: Pázmány Press.

KAJTÁR István

2000 Jog és iskola. *Iskolakultúra* 10:2. 71–82.

KISS Anna

2008 *Jog és irodalom. Bűnbe esett irodalmi hősök.* Budapest: Publicitas Art Media Kft.

KULCSÁR Kálmán

1982 A jog szerepe a viták kezelésében. In uő.: *Gazdaság, társadalom, jog*. 191–233. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

1997 *Jogszociológia.* Budapest: Kulturtrade Kiadó.

KUTCHINSKY, Berl

1979 „A jogtudat": a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In Sajó András (szerk.): *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok*. 401–429. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

LENGYEL András

1982 Egy népművelő ponyvasorozat, a Magyar Mesemondó (1886–1904). *Magyar Könyvszemle* 98:1. 40–50.

MEZEY Barna

2009 Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből.* 13–25. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2022 Right of the "Above" and the "Below". On the Border of Customary Law and Custom: The Legal Customs. *Acta Ethnographica Hungarica* 67:1. 87–97.

NAGY Janka Teodóra

1993 A mezei rendőrségről (Jogszabály és népi jogismeret). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 18. 237–244.

NAGY Tamás

2010 *Josef K. nyomában –jogról és irodalomról–*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor.

2015 „S ő levelemre városunkba jön", avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak? In Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletről.* (ELTE Jogi Kari Tudomány 28) 115–168. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2018 *Egy arkangyal viszontagságai. Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben*. Budapest: Gondolat Kiadó.

PAPP László

1940 Népi jogélet, népi jogismeret. *Magyar Szemle* 38:5(153). 405–408.

POGÁNY Péter

1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest: Magyar Helikon.

RÉVAY Mór János

1920 A „Jó könyvek" és a népirodalom. In uő.: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai I.* 90–105. Budapest: Révai.

RIXER Ádám

2012 Jog és szépirodalom. *Iustum Aequum Salutare* 8:2. 165–193.

SZINNYEI József

1893 *Magyar írók élete és munkái II.* Budapest: Hornyánszky Viktor.

TAKÁCS Lajos

1958 *Históriások, históriák.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

TAKÁTS József

2007 Arany János szokásjogi gondolkodása. In uő.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok.* 202–233. Budapest: Kijárat Kiadó.

TÓTH Lőrincz

1854 *Az ősiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. november 29-ki Legf. Nyíltparancs ismertetése s magyarázata*. [Második átdolgozott s bővített kiadás] Pest: Heckenast Gusztáv.

1872 *Szemle a jogászgyűlések munkássága s eredményei felett.* Pest: Eggenberger.

U.

1842 A' mezei rendőrség' főbb szabályai. [ism.] *Athenaeum* 6/2:26. 204–205.

VESELINOVIĆ ŠULC Magdolna

1982 *A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében.* (Értekezések, monográfiák 5) Újvidék: A magyar nyelv, irodalom és hungarológiai kutatások intézete.

VINNAI Edina

2012 Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat. In Bencze Mátyás–Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. *Egyetemi jegyzet.* 123–143. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

VISEGRÁDY Antal

2019 A magyar jogi kultúráról. *Polgári Szemle* 15:4–6. 153–177. https://doi.org/10.24307/psz.2019.1211

1997 *A jog hatékonysága.* Budapest: Unió.

WARD, Ian

1995 *Law and Literature. Possibilities and Perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511519260

WHITE, James Boyd

1973 *The Legal Imagination*. *Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*. Boston: Little, Brown and Company.

ZSOLDOS Ignácz

1842 *'A mezei rendőrség' főbb szabályai. Az 1840: IX. törvényczikkely' nyomán írta Zsoldos Ignácz.* Pápa: [k. n.].

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-07

„Lovagrendi családjog”
A középkori keresztes lovagrend, mint „nagycsalád”

FALUS ORSOLYA
(jogtörténész, egyetemi docens, Dunaújvárosi Egyetem TTI)

"Knightly Family Law" - the medieval Crusader Order as "Extended Family"

From secular knights, the "bellatores", to the order of the Crusaders, there was a long road in the first centuries of the Middle Ages. The organization of the hospitaller crusader order functioned like an “extended family”, headed by the Grand Master as the exerciser of paternal authority. The purpose of the paper is to present the functions similar to the "extended family".

Keywords: Crusaders; Middle Ages; hospitaller; extended family; paternal authority

Bevezetés

A „nagycsalád” a néprajzi szakirodalomban ismert speciális szerkezetű családforma,[1] ahol három, esetleg négy (öt) generáció – nagyszülők, szülők, gyerekek, unokák – élt egy telken, sokszor egy lakóházban, közösen gazdálkodva, patriarchális rendszerben.[2]

A nagycsalád a paraszti család 3 fő típusának egyike. Megkülönböztethetjük a „kiscsaládi” és a Tárkány Szücs Ernő által „törzscsaládnak” nevezett együttélési formáktól, ahol a kiscsalád egy házaspárból és gyermekeikből, a törzscsalád pedig két, szoros együttműködésben élő kiscsaládból, vagy egy felbomlott nagycsaládból állt össze.[3]

Bár a szakirodalom ezt a párhuzamot a mai napig még nem vizsgálta, a nyilvánvaló funkcionális eltérésekből eredő különbségeken túlmenően mégis észrevehető egyezéseket is mutat ez az együttélési forma a szerzetesi közösségével, valamint ennek sajátos formájával, a keresztes lovagrendekével.

A diszkrepancia nyilvánvaló abban a tekintetben, hogy a nagycsalád vérségi alapon szerveződött, abban férfiak és nők éltek együtt, továbbá egyik legfontosabb célja a reprodukció volt, míg a szerzetes- és lovagrendek a hit talaján, az üdvösség megszerzése érdekében, azonos nemű tagokból szerveződött, szüzességi fogadalmat tett tagok együttélésének színterei. Ezeken a – kétségkívül társadalmilag alapvető – jellemzőkön kívül azonban olyan egyéb, szintén sarkalatosnak mondható hasonlóságok is tapasztalhatóak ezeknek az „élettereknek” a működésében, mint az együttélés helye, a munkamegosztás, a családfő szerepe, a közös gazdálkodás irányítása, az idősek tisztelete, valamint az egyén-közösség viszonyrendszer alakulása.

A jelen tanulmány – anélkül, hogy a perceptuális szintű, globális *azonosság, hasonlóság, különbözőség* – logikai-filozófiai hátterét feltárná, ezen „viszonyító sajátosságok”[4]

[1] Morvay 1980: 684–685.
[2] Balassa–Ortutay 1980: 46.
[3] Tárkány Szücs 1981: 430–434.
[4] Nagy 2003: 269–314.

mentén von párhuzamot a tradicionális paraszti nagycsaládi és a keresztes lovagrendi élettér, mint „viszonyító rutin”[5] között.

A keresztes lovagrend, mint „élettér”

A szerzetes közösségektől és a lovagi létformától a keresztes lovagrendekig

A világi lovagoktól, a „*bellatores*”-tól a keresztes lovagok rendjeiig hosszú út vezetett. Valószínűleg az egyháznak az Isten békéje, a *„pax Dei”*, *„treuga Dei”* biztosítására tett törekvéseivel összefüggésben, az egyház által támogatott testvérületek, confraternitások, voltak a mozgalom kiinduló pontjai.[6]

Az egyház által támogatott szentföldi zarándoklatok útját ugyanis védelmezni kellett, és ezt a feladatot olyan világi testvérületek vállalták magukra, amelyek erre a célra már a 11. század elején létrejöttek. Az ilyen konfraternitásokból később kialakult lovagrendek tagjai szerzetesi fogadalmat tettek, amelyben engedelmességet, szegénységet és szüzességet fogadtak. Természetesen ez alól is van kivétel, ugyanis a Parmában, a 13. században alapított „Krisztus lovagsága” tagjai nem tettek szüzességi fogadalmat, valamint a spanyol „Santiago Rend” tagjai közé házas rendtagokat is felvett, akiktől annyit követelt meg a regulájuk, hogy házasságuk megtartása mellett tartózkodjanak a testi kapcsolattól.[7]

Ezeket a testvérületeket a közös cél tartotta össze: biztonságos útviszonyokat, valamint szállást és ellátást biztosítani a zarándokoknak. Az ilyen lovagrendek közül emelkedtek ki azok, akiknek tevékenységi köre a megbetegedett utazók ápolásával is kiegészült. Őket nevezzük ispotályosoknak, azaz betegápoló rendeknek.

Ennek az új közösségi formának a jellemzője a szemlélődő életet (*vita contemplativa*) élő szerzetesrendektől eltérően a tevékeny élet (*vita activa*), és az annak keretein belül elérni szándékozott életszentség. Életmódjuk és ordójuk ennek megfelelően eltért a szerzetesek és kanonokok rendjeiétől. Nem vállalhatták a leélendő élet helye állandóságának elvét sem (*stabilitas loci*), hiszen harcos életmódjuk állandó mobilitásra késztette őket.

A legfontosabb különbség azonban, ami az addigra már kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette az új keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státus három formáját alakították ki: lovagok (*milites*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok, vagy káplánok (*presbyteri* vagy *capellani*). A szolgáló testvérek csoportját nehéz megkülönböztetni a fizetett szolgálóktól, akik azonban nem tartoztak a rend saját joghatósága, „*iurisdictio*”-ja alá.[8]

A lovagrendeket az is megkülönböztette a szerzetesiektől, hogy nem fogadtak el a hívektől gyermekoblációt – gyermekfelajánlást –, sőt, a noviciátusi – jelölti – intézményt is csak erősen korlátozott formában működtették.[9] A Szentföldön ugyanis igen gyakran szenvedtek jelentős emberveszteségeket, amelyet rövid időn belül kellett

[5] Nagy 2003: 275–276.
[6] Falus 2015: 28; Falus 2019: 24.
[7] Hunyadi–Pósán 2011: 15.
[8] Hunyadi–Pósán 2011: 17.
[9] Hunyadi–Pósán 2011: 17.

pótolniuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendek, és közülük elsősorban is az ispotályosok, rendházaikba nem fogadtak volna be árva gyermekeket. A johanniták például sok helyen neveltek árvákat, azonban nem az utánpótlás volt ezzel a küldetésük, hiszen közülük éppen olyan arányban kerültek ki rendtagok, mint a kívülről jelentkezők közül. Ennek oka azonban részben vagyoni volt: a rendbe belépő új tag, avagy családja adományokat adott a rendház számára, amelyet természetesen árva gyermek esetében nem is remélhettek. A lovagrendekhez lazább kötelékkel kapcsolódtak az adományozók, a „*donatus*"-ok is. Az adományok lehettek egy összegűek, vagy évenkénti rendszerességűek, pénzbeliek, birtok-, vagy egyéb ingó-adományok. Ellentételezésként a konvent imádkozott és miséket tartott az adományozók, illetve családjuk egészségéért, lelki üdvéért. Sokakat közülük a rend temetőjében helyeztek halála után végső nyugalomra. A támogatók másik csoportját a csatlakozott tagok, a „*confraterek*" alkották, akik rendszerint életük során egyetlen nagyobb adományt juttattak a lovagrend részére, méghozzá abból a célból, hogy kívánságuk szerint, azonban legkésőbb halálukban a rend tagjaivá válhassanak. Nevüket az adomány nagyságával együtt a „*Liber confratrum*"-ban (Testvérek könyve) rögzítették.[10]

Nem egyszerű feladat megkülönböztetni egymástól az egyszeri adományt tevő donatust a confratertől. Az bizonyos azonban, hogy a confraterek – a donatusokkal ellentétben – engedelmességi fogadalmat tettek, ezért jogosulttá váltak például arra is, hogy a rendtagokkal együtt étkezhessenek. Olyan eset is előfordult, hogy a confrater később a rend teljes jogú tagjává vált, természetesen kizárólag akkor, ha nem volt házas. Rendelkezünk adattal olyan templomos confraterekről, akik a rendtagokkal együtt éltek. A johannita statútumok 1239-től tartalmaztak olyan rendelkezéseket is, amely kifejezetten a confraterek részére írták elő, hogy „*septaine*" (heti egy böjttel töltött elzárás, esetenként vesszőzéssel, korbácsolással) terhe mellett kötelesek megjelenni minden rendtag temetésén, hacsak hivatalból máshová nem rendelték őket.[11] Azt is tudjuk, hogy confrater nem csak világi személy lehetett, hanem másik szerzetesi közösség tagja is. Így fordulhatott elő 1358-ban az is, hogy magyar johanniták egy bencés szerzetest vettek fel confrateri státusba.[12]

A templomosok rendjénél speciális tagsági formaként tűnt fel a határozott időre szóló tagság, a „*milites ad terminum*". Ez lehetővé tette a gyors utánpótlást emberveszteségek idején, ráadásul mintegy a „próbaidő" lehetőségét teremtette meg azok számára, akik egyelőre idegenkedtek a szigorú hármas szerzetesi fogadalom végleges, élethosszig tartó vállalásától.[13]

A lovagrendek adminisztratív és gazdasági alapegységei a rendházak *(domus*) voltak, a hozzájuk tartozó birtokokkal (*camera, membrum*). Több rendház élén állt a „*preceptor*" (*commendator, Komtur*). Olyan eset is előfordulhatott, hogy preceptorium rendházak nélkül működött, amikor ispotályos rendek egy szervezeti egységben rendház nélkül több ispotályt (*hospicium, hospitale*) működtettek a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt. A preceptorokat a rendek generális káptalanjai, vagy maga, a rend nagymestere nevezte ki. A preceptoriumokat tartományok, perjelségek *(prioratus)*,

[10] Falus 2015: 29.
[11] Hunyadi–Pósán 2011: 18.
[12] Hunyadi–Pósán 2011: 18.
[13] Hunyadi–Pósán 2011: 19.

illetve Landkomturságok fogták össze. A 13. század második felétől kezdődően egy-egy nagyobb terület perjelségeit „nyelvek" (*linguae*) szerint szervezték meg.[14]

Regulák, szabályzatok

A lovagrendek működését is a szigorú hierarchia szabályai határozták meg. A konventek tagjai általában hetente egy alkalommal, vasárnaponként gyűltek össze, hogy a meghatározott liturgikus keretek között káptalant tartsanak a rendház aktuális ügyeinek megtárgyalása céljából. Tartományi káptalant – melyen a rendházak vezetői üléseztek – általában évenkénti rendszerességgel hívtak össze a tartományi mester, avagy a perjel vezetésével, méghozzá jellemzően a tartomány valamely jeles szentjének ünnepnapjára. A legfőbb döntéshozó szervek a ciszterci mintára létrehozott generális káptalanok voltak, ahol a tartományok vezetői, továbbá a delegált tagok jelentek meg, és amely leggyakrabban évente ült össze a központi házakban. A tartományok elöljárói ilyenkor szolgáltatták be adójukat, jogorvoslatot kértek rendtartományuk ügyes-bajos dolgaiban, és megválasztották a rendi tisztségviselőket is. A rendek élén a nagymester állt, akit nagyobb, pápai bullával megerősített lovagrendek esetén a pápa, egyebekben az uralkodó jóváhagyásával erősített meg a generális káptalan. A nagymester megválasztása minden esetben egy kizárólag erre a tisztségre kijelölt testület joga volt. Ez általában tizenhárom idős, tapasztalt tagból állt. Az idős tagok kiemelt tisztelete valamennyi keresztes lovagrendet egyaránt jellemezte. A templomosok és a német lovagok például nyolc tapasztalt lovagot, négy szolgáló testvért és egy felszentelt káplánt delegáltak a „tizenhármak" (*prudhommes*) testületébe.[15]

A nagymestert kizárólag a lovagok közül választhatták. Közvetlen helyettesei a seneschal (francia terülten: „*baili*" vagy „*bailiff*", a szlavon rendtartományokban: „*stolnik*", angolul: „*steward*")[16] és a marschall voltak. A nagymestert távollétében a templomosok és a johanniták rendjében a nagypreceptor helyettesítette. A templomos rendben a 12. századtól ezt a pozíciót teljesen átvette a seneschal, aki a Jeruzsálemi Királyság preceptorának is a helyébe lépett. A templomos rend esetében az európai rendházak vizitációját és vezetését a „magister cismarinis", a „tengeren inneni mester" látta el.[17] A marshall minden lovagrendben a rend katonai parancsnoka volt.

A „*thesauraris*" (kincstárnok) a pénzügyeket intézte, a „*draperarius*" az öltözékekről gondoskodott. Az egyes lovagrendek a fentieken túlmenően saját, csak náluk megjelenő tisztségeket is alkottak. A johannitáknál például megjelent a nagyperjel (magnus prior) a rend káplánjainak vezetőjeként, mellette az ispotályos mester (hospitalarius) az ispotályok működését felügyelte. A 13. századtól kezdődően a johannita rendben feltűnt az admiralis (admiratus) tisztsége is.[18]

A lovagrendek sikerüket azonban nem kizárólag hierarchikusan felépített, szigorú szervezetüknek köszönhették, hanem az „exemptio" intézményének is. Ez azt jelenti, hogy a lovagrendek közvetlenül a pápa joghatósága alatt álltak. A pápa hagyta jóvá az

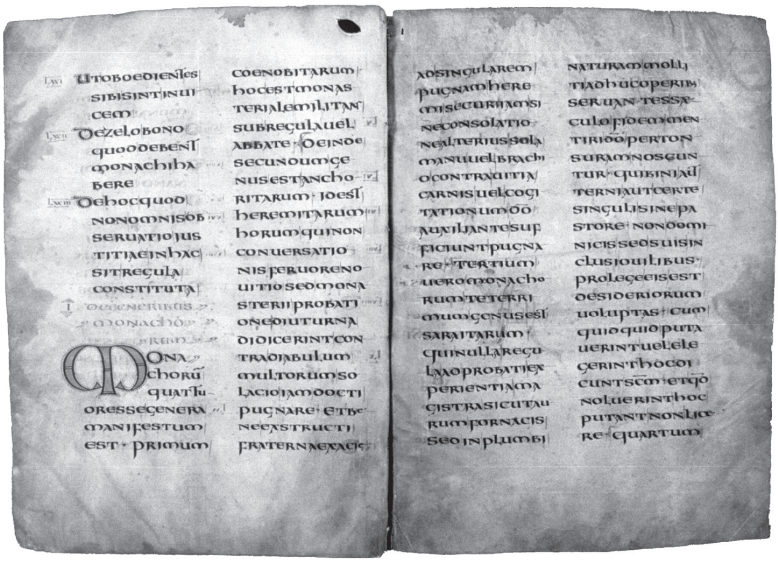
[14] Hunyadi–Pósán 2011: 20.
[15] Hunyadi–Pósán 2011: 20–21.
[16] Cantor 1993: 412.
[17] Hunyadi–Pósán 2011: 21.
[18] Hunyadi–Pósán 2011: 21.

együttélésük rendjét szabályozó regulájukat, amelyet legtöbbször a szigorúbb Szent Benedek vagy az engedékenyebb Szent Ágoston szerzetesi regulájának átvételével fogalmaztak meg. Ez nem jelentette természetesen azt, hogy a pápa irányította volna ezeket a szervezeteket. Időről-időre beleszólt ugyan a nagymester megválasztásába, vagy javaslatokat tett a rendi szabályzatok vonatkozásában, esetenként kibocsátott egy-egy állásfoglalást (decretalis).

Párhuzamok – „viszonyító sajátosságok"

A nagycsalád a kereszténység kezdeteitől fogva az üdvösség megszerzésére alkalmas élettér, ahogyan a szerzetesi közösségek is. Ez a hagyomány a nyugati kereszténységen alapul, amely a Római Birodalomban lett először államvallássá.

Kálovics Adorján OSB, a Szent Benedek által alapított Bencés Rend (Ordo Sancti Benedicti) történész-kutató tagja már 1929-ben felhívta a figyelmet a Nursiai Szent Benedek által a 6. században írt Regula[19] és a római jogban gyökerező családmodell között tetten érhető párhuzamokra.[20]

1. kép: Szent Benedek Regulájának másolata a 8. századból
(Forrás: Bodleian Könyvtár, Oxford, MS. Hatton 48 fol. 6v–7r.)

A Regula nem irodalmi remekmű, de klasszikus római törvénykönyvként is megállja a helyét. Ez utóbbival ellentétben azonban ez nem tekinthető egy letűnt kor emlékének, hiszen a mai napig több ezer szerzetes életét szabályozza. A Regula is egy *nagycsalád*nak, a „szerzetesi nagycsaládnak" a működését irányítja.

[19] Szent Benedek regulája.
[20] Kálovics 1929: 15–33.

A Római Birodalom pillére, alapegysége is a család volt. A ház és a család (domus familiaque), valamint a család és a vagyon (familia pecuniaque) egymástól elválaszthatatlan fogalmak voltak.[21]

Ebben hasonló a keresztes lovagrendhez, amelynek rendházai (domus) a családi élet helyszíneit jelentették, továbbá a lovagrend vagyona a közös „családi vagyont". E jegyek is azt mutatják, hogy a római család egyben gazdasági és szociális kötelék is volt, ugyanígy a paraszti nagycsalád és a lovagrendi közösség is.

A családi életközösség lelke a ház ura (dominus). Ő a családfő (pater familias). Három működési területe van: a kultuszközösség feje, a családi közösség felügyelője, védője, büntetője és a gazdasági érdekközösség irányítója. Ő az egyedüli sui iuris, a házban mindenki az ő hatalmában van: innét származik nagy méltósága (patria maiestas). A házbeliek részéről megjár neki az engedelmesség és a tisztelet (obsequium et reverentia). Szigorúságát azonban enyhíti a családapai szeretet (pius pater).[22]

A kolostori közösség, amelynek szigorúan zárt egysége megjelenik Szent Benedek Regulájában, az ős-római család fogalmára vezethető vissza. A szerzetesi család feje, ura az apát (dominus et abbas). Egyedül ő a sui iuris. Az ő kezében van a fegyelmi és a büntető hatalom. Ő a családfő, a pater familias, aki személyesen, vagy pedig arra rendelt szerzetesei útján irányítja a rend/kolostor gazdasági életét. Ő a jóságos, szerető atya (pius pater). Ő a kolostor legfőbb elöljárója. Ezért van az ő kötelességeiről és jogairól szó mindjárt a Regula elején, s csak utána a szerzetes testvérekkel, az ő gyermekeivel szemben tanúsítandó viszonyáról:

„[1]Az apát, aki méltó arra, hogy monostor élén álljon, mindig tartsa emlékezetében, hogy minek nevezik, és az elöljáró nevének tettekkel feleljen meg. [2]Hisszük ugyanis, hogy Krisztus helyettese a monostorban, mivel az ő egyik nevével szólítjuk meg [3]az Apostol szavai szerint: "Megkaptátok a gyermekké fogadás Lelkét, akiben azt kiáltjuk: Abba, Atyánk!" (Róm 8, 15). [4]Éppen azért az apát semmit se tanítson, rendeljen vagy parancsoljon, ami az Úr törvénye ellen van, [5]hanem parancsa és tanítása az isteni igazság kovászaként áradjon szét a tanítványok szívében. [6]Mindig gondoljon arra az apát, hogy mindkét dolog, mind az ő tanítása, mind tanítványai engedelmessége szigorú vizsgálat tárgya lesz az Isten félelmetes ítélete során. [7]Tudja meg azt is az apát, hogy a pásztor hibájának róják fel, ha a Gazda bármily tekintetben kelleténél kevesebb hasznot talál juhaiban. [8]De épp úgy áll az is, hogy ha nyughatatlan és engedetlen nyájára a pásztor egész gondosságával ügyelt, és minden gondját a bűnös tetteik megjavítására fordította: [9]az ilyen pásztor az Úr ítéletében megkapja fölmentését, és elmondhatja az Úrnak a prófétával: "Igazságodat nem rejtettem el szívemben, igazmondásodról és üdvösségedről szólottam, ők pedig megvetve megvetettek engem" (Zsolt 39, 11 és Iz 1, 2)."[23]

A keresztes lovagrendben ugyanígy a nagymester/perjel az atya, a lovagok pedig testvérei egymásnak. A nagymester/perjel élvezi az atyai méltóságot (patria maiestas). A testvérek részéről tisztelet és engedelmesség jár neki: senki sem lehet vele szemben kelletlen, zúgolódó. Ahogyan az apátot, a lovagrendben őt illeti meg a tanítás,

[21] Kálovics 1929: 15–33.
[22] Kálovics 1929: 15–33.
[23] Szent Benedek regulája.

rendelkezés és a parancsolás joga. Vele szemben a lovagok tanítványok, gyermekek, alattvalók. Ebből adódnak jogai és kötelességei. Szent Benedek különösen ez utóbbiakat hangsúlyozza, amikor figyelmezteti, hogy minden cselekedetéért számadással tartozik. Hangsúlyozza, hogy ne a szavaival, hanem a cselekedetével mutasson a testvéreknek követendő jó példát:

„[11]Amikor tehát valaki az apát nevét elvállalja, annak kettős tanítással kell vezetnie tanítványait: [12]azaz mindazt, ami jó és szent, inkább tetteivel mutassa meg, mint szóval: úgyhogy fogékony lelkű tanítványainak szóval adja elő az Úr parancsait, a keményszívűeknek és együgyűbbeknek pedig tetteivel mutassa az isteni törvényeket. [13]Amit pedig azokkal ellenkezőnek jelent ki tanítványai előtt, tetteivel jelezze, hogy olyat nem szabad tenni, hogy "míg másokat oktat, maga elvetésre méltó ne legyen" (1 Kor 9,27). [14]Nehogy egyszer majd neki, vétkesnek ezt mondja az Isten: "Miért hirdeted te igazságaimat, s veszed szájadra szövetségemet? Hiszen gyűlölted a fegyelmet, és szavaimat félredobtad magadtól!" (Zsolt 49, 16–17). [15]És: "Ki testvéred szemében megláttad a szálkát, a tiedben nem vetted észre a gerendát" (Mt 7, 3)."[24]

Szent Benedek regulája, amelyet a keresztes lovagrendek is átvettek, azt a célt szolgálja, hogy a kolostori (keresztes lovagrendi) „nagycsalád" a célját elérhesse. A cél Isten szolgálata, dícsérete mindenben, az öntökéletesedés, és ennek fontos eszközei: engedelmesség, hallgatás, alázatosság.[25]

Ennek érdekében a Prologus és az 1–7. fejezet meghatározza a „dominus" és a „familia" fogalmát, ahol az apát (keresztes lovagrendben: nagymester/perjel) a szerető, jó atya, Krisztus helyettese; a 8–20. fejezetben a kolostori (keresztes lovagrendi) „nagycsalád", mint élettér szabályait rögzíti; a 21–30. fejezet ezen élettér rendjéről, a fegyelemről, a fenyítésről és a büntetésekről szól; míg a 31–57. fejezet a javak kezeléséről, a háztartásról és a szerzetesek (keresztes lovagrendben: lovagok) magatartásáról szól.

Az apát/nagymester/perjel szerepét a falusi nagycsaládban a családfő (gazda) képviselte. Hozzájuk hasonlóan némely vidéken kiemelt rangját a ruhája, hajviselete is tükrözte. Törvény előtt, állami hivatalokban ő jelent meg a családtag helyett, ő járt el a nagycsalád quasi „jogi képviseletében". A családtagok viselkedéséért ő viselte a felelősséget. Ha a falut valami közös kár (pl. tűzvész, jégverés) érte, a családfők, mint falugazdák, közösen egyeztettek a teendőkről. A nagycsalád általában tiszteletet és megbecsülést váltott ki a falu tagjaiból, mivel a vagyoni helyzetétől némileg függetlenül is társadalmi erőt képviselt. A család öntudata is nagy volt, rokonságukat számon tartották. A nagycsaládok átlagban 20–25 tagot számláltak, de akár akadtak 40 fős nagycsaládok is.[26]

Mind a római, a szerzetesi, a keresztes lovagrendi és a falusi nagycsaládot egyaránt jellemezte az idős, tapasztalt családtagok kiemelt tisztelete. Ez természetesen nem minden esetben jelentette azt, hogy a nagycsalád legidősebb tagja töltötte be a

[24] Szent Benedek regulája.
[25] Kálovics 1929: 15–33.
[26] Tárkány Szücs 1980: 273–310.

családfő szerepét haláláig, azonban a döntések meghozatalában megfelelő szellemi állapota esetén mindenkor támaszkodtak élettapasztalatára.[27]

A tradicionális falusi környezetben azonban az etnológusok által vizsgált tudásanyag alapján felismerhető egyfajta dichotómia: az idősek hatalmas élettapasztalata egyrészt érték volt, másrészt viszont a mezőgazdasági termelésben már nem vettek részt, és különösen aszályos időszakokban, nehéz terhet rótt az eltartásuk a nagycsaládra.[28] Morvay Judit a 19. századi életviszonyok rögzítésekor fontosnak tartotta kiemelni, hogy a Mátraalján a palóc fiatalok „kötelességből gondozták ugyan az időseket, de könnyen a szemükre vetették *'dolgozni nem dolgozik, de enni meg eszik*', sőt akadt olyan család is, ahol *„az elerőtlenedett öregasszony együtt élt ugyan a családdal, de 'külön kenyérre ment…s időnként elment a faluba koldulni*".[29]

2. kép: Archaikus paraszti nagycsalád (Kecskemét, 1912)
(Forrás: Fortepan, képszám: 100556, fotó adományozó: Buzás Balázs)[30]

[27] Ambrus 2003: 77–79.

[28] Egyes források ilyen esetekben kikényszerített öngyilkosságról, agyonverésről számolnak be (Ambrus Judit idézi Sánta Ferenc megrendítő novelláját, ahol az idős nagyapa ünnepi ruháját felveszi, és a közösségi normákhoz igazodva felmegy *„a Büdösbe*": Sánta 1982: 5–17. A „Büdös" megjelenik Orbán Balázsnál is: Orbán 1982: 78–80: *„akik az élet terheit hordozni megunták (…) kik kétségbe estek (…) a gyors, fájdalom nélküli halált keresni, mert a kénbarlangban csak pár lélegzetet kellett venniök s az elviselhetetlen élet megsemmisült*") A jelenséghez további adalék: Dobos 1986: 70–78. az idős férfiakat agyonütötték bottal – ez a bot a „szembat" volt a hiedelem szerint: *„Má a hatvanat bétöltöttem, jöhet a szembat*" – Dobos 1986: 74. 12. j., Szováti Péter, 55 éves széki lakos 1981-ben lejegyzett elbeszélése.) Dobos Ilona azonban leír egy esetet egy széki adatközlőtől, amelyben a gyermekek nem ütötték agyon az édesapjukat, amikor az betöltötte, hanem elbujtatták egy barlangban, és rendszeresen vittek neki enni. 20 év múlva nagy szárazság jött, nem volt mit vetni, csak szalma volt és polyva. Az öreg azt tanácsolta nekik: *„'Vessétek el a polyvát a földre sűrűn, és boronáljátok be.' (…) Ami búza volt a polyvában, az a következő évben kikelt. Akkor megkérdezték, az akkori hatóság, hogy kitanította őket erre. Ők elmondták, hogy az édesapjukat rejtegették. Akkor az akkori kormány megtudta, jött egy törvény, hogy minden öreg élhet, amíg az Isten élteti."* Dobos 1986: 75–76.

[29] Morvay 1981: 72.

[30] A kép webhelye: https://fortepan.hu/hu/photos/?id=100556 (Letöltve: 2023. 05. 23.)

Dömötör Tekla Fritz Paudler műveire[31] hivatkozva jelenti ki, hogy főként a szlávoknál és a germánoknál a kereszténység felvétele előtt szokás volt az öregek elpusztítása. Mivel a fiatalon, vagy csatában elhunyt férfiaknak a hiedelmük szerint több esélyük volt a dicsteljes túlvilági életre, az idősebb harcosok maguk kérték a rituális kivégzést, vagy önkezükkel vetettek véget életüknek.[32]

A keresztény vallás a zsidóságtól vette át az öregek tiszteletét. A magyar faluban a jobbágyfelszabadítástól a második világháborúig a föld és általában minden vagyon az apáé maradt egészen a haláláig, és ez a tény kedvező helyzetet biztosított számára. A házasság általában patrilokális volt: többnyire a fiatalasszony költözött a férje szüleihez. Az öröklésnél csak a fiúgyermekeket vették figyelembe, a lányokat csak kiházasítani voltak kötelesek a szülők, illetve az ő haláluk esetén a fivéreik. Ha a gazda maga szétosztotta a birtokát a fiúgyermekei között, mert már nem volt ereje megművelni, akkor legalább a haszonélvezeti jogot fenntartotta magának. Az idős szülőkkel többnyire a legfiatalabb gyermek maradt a szülői házban, rá hárult a gondozásuk is. Különösen fontos szerepet játszottak a szülők a nagycsaládokban – a palócoknál sokáig fennmaradt ez a modell –, ahol a munkát a szülők osztották ki, a család fenntartásáról ők gondoskodtak, és mindenkinek, még a megnősült fiúgyermekeknek is, engedelmeskedniük kellett nekik.[33] A gazda megöregedvén fokozatosan átadta a munka, illetve a család irányításának jogát idősebb fiának – esetleg valamennyi vele élőnek, amikor is a továbbiakban úgymond „*közösbe parancsótak*" –, azonban úgy, hogy a legvégső döntést mindig magának tartotta fenn, a szellemi irányítás tehát haláláig az ő kezében maradt: „*a gazda ő volt mindaddig, amíg a koporsóját ki nem vitték a házból*".[34]

A falusi nagycsaládi gazda halálig tartó vezetői jogaiban nem osztozik a szerzetesi és a keresztes lovagrendi „nagycsalád" elöljárója. Őket minden esetben a közösség választja. Ennek oka a kétféle „élettér" esszenciális különbözősége: az utóbbi kettő nem vérségi, természetjogi alapú közösség, hanem jogi személyiség, tehát egy mesterségesen, meghatározott cél elérése érdekében létrehozott jogintézmény, ahol ezért az irányítás és a képviselet jogának gyakorlóját meghatározott szempontok szerint választják ki maguk közül a tagok.

Konklúzió – egyén és morál a közösségben

A tradicionális keresztény nagycsalád, mint élettér, a lényegi funkcionális jellemzőin túlmenően egyéb, ugyancsak fontos és karakterisztikus elemeiben hasonlóságokat mutat a római jogra épülő regulák által szabályozott keresztény szerzetesrendek és keresztes lovagrendek élettereihez.

A közös nevező a keresztény morál, ahol a személyes boldogulás kizárólag közösségben, közösségi szolgálatban, bizonyos szintű önfeláldozás árán elképzelhető:

„Nagy dolog a becsület, a virtus! (…) Ez a lovagi erény a személyes érvényesüléshez van kötve, még akkor is, ha a közt szolgálja. Kétségtelen magasabb fok ennél, ha a közösség szolgálatában mintegy eltűnik az egyén, a kategorikus imperativus, a kötelesség

[31] Paudler 1936, 1937.
[32] Dömötör 1980: 750–753.
[33] Dömötör 1980: 750–753.
[34] Fél 2001: 27–88, 37–38.

vezeti még akkor is, midőn nem elismerés, hanem üldözés vár érte reá. Vajjon vezető osztályainknál olyan erős, olyan tettre késztő-e a kötelesség és felelősség tudata, mint a parasztnál a becsületérzés?"[35]

[35] Marczali 1915: 401–413.

Irodalomjegyzék

AMBRUS Judit

2003 Öregek a paraszti társadalomban. *Székelyföld* 7. 72–88.

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

1980 *Magyar néprajz.* Budapest: Corvina.

CANTOR, Thomas Frank

1993 *The Civilization of the Middle Ages*. New York: Harper Collins.

DOBOS Ilona

1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest: Gondolat Kiadó.

DÖMÖTÖR Tekla

1980 Etnológiai széljegyzetek az öregkorhoz. *Világosság* 21. 750–753.

FALUS Orsolya

2015 *Ispotályos keresztes lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*. Pécs: Publicon.

2019 *Szpitalne zakony rycerskie w czasach Arpadów na Węgrzech*. Zabrze-Tarnowskie Góry: Inforteditions.

FÉL Edit

2001 A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. In Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

HUNYADI Zsolt – PÓSÁN László

2011 *Krisztus katonái. A középkori lovagrendek*. Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.

KÁLOVICS Adorján

1929 A Regula forrásai. Szent Benedek műveltsége. *Pannonhalmi Szemle* 1. 15–33.

MARCZALI Henrik

1915 Külpolitikánk történeti alapon. *Magyar Figyelő* 5. 401–413.

MORVAY Judit

1980 Nagycsalád. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon III*. 684–685. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1981 *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraaljai palóc asszony élete a múlt század második felében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

NAGY József

2003 A rendszerező képesség fejlődésének kritériumorientált feltárása. *Magyar Pedagógia* 103. 269–314.

ORBÁN Balázs

1982 *A Székelyföld leírása*. Budapest: Helikon Kiadó.

PAUDLER, Fritz

1936 *Alten- und Krankentötung als Sitte bei indogermanischen Völkern.* Heidelberg: Winter.

1937 *Die Volkserzählungen von der Abschaffung der Altentötung.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

SÁNTA Ferenc
1982 *Isten a szekéren*. (Szépirodalmi Zsebkönyvtár) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
SZENT BENEDEK regulája
2022 [Ford: Söveges Dávid]. (Bencés Lelkiségi Sorozat) Pannonhalma: Bencés Kiadó.
TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1980 Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében. *Agrártörténeti Szemle* 22. 273–310.
1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Gondolat Kiadó.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-08

Öröklési jog és családstruktúra a Dél-Dunántúl magyar és német lakossága körében a 20. század első felében

FREY DÓRA

(jogtörténész, egyetemi adjunktus, Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem)

Succession law and family structure among the Hungarian and German population of South Transdanubia in the first half of the 20th century

The aim of the study is to show the different family structures and life strategies of the German and Hungarian population of South Transdanubia, as well as the underlying differences in legal customs and mentality. In the second part of the paper, I will examine contemporary proposals and attempts to overcome the single-child-policy.

Keywords: single-child-policy, family structure, inheritance law, German minority in Hungary

Bevezetés

Tanulmányomban az öröklési jogszokások hatását vizsgálom a családstruktúrákra és életstratégiákra a Dél-Dunántúl német és magyar lakossága körében. A két népcsoport markánsan eltérő mentalitására már a 19. században felfigyeltek és az öröklési jogban megjelenő különbségek vizsgálata is hosszabb múltra tekint vissza, ugyanakkor a kutatás számos kérdést eddig még nem tudott tisztázni, elsősorban a németek jogszokásainak és öröklési rendjének pontos eredetét.

A Dél-Dunántúl, elsősorban Tolna és Baranya vármegyék német lakossága a 18. század első felében érkezett a területre, elsősorban ún. földesúri telepítések eredményeként, a német nyelvterület déli részéről, de azon belül a származási helyek a Bodeni-tó környékétől Hessenig, Elzásztól Bajorországig terjedtek, számos kis német államot, fejedelemséget, grófságot, birodalmi várost és birodalmi apátságot találunk közöttük. Mentalitásuk gyökeresen eltért a velük azonos vidéken, azonos földrajzi-gazdasági körülmények között élő magyar lakosságtól, és a 19. század végének, 20. század első felének gazdasági kihívásaira – elsősorban a földszűkére, a magas földárakra – adott válaszok is jelentősen különböztek. A Dél-Dunántúl egyes közösségei a 19. század végétől a radikális születéskorlátozásban vélték megtalálni a megoldást a gazdasági problémákra, létrejöttek az „egykés" falvak és kistájak Tolna és Baranya vármegyékben.

Tanulmányomban az „egyke-kérdésről" és a vélt „német előretörésről" folyó viták ismertetését követően az öröklési jogi különbségeket vizsgálom, írásom záró részében pedig a probléma megoldására tett kortárs javaslatokat elemzem, az öröklési jog lehetséges reformjától a telepítési elképzeléseken át a hitbizományi kisbirtok intézményéig.

Az „egyke-vita" a két világháború között – tudományos vitáktól a hidasi harangig

Az egykézés jelenségére, vagyis az ország bizonyos részein – a probléma nem csak a Dél-Dunántúlt érintette – megfigyelhető radikális születéskorlátozásra már a 19. század végén, 20. század elején felfigyeltek mind az érintett területeken tevékenykedő vármegyei és járási tisztviselők, az egykéző közösségek lelkészei, illetve a népesedési kérdésekkel foglalkozó statisztikusok, szociológusok is. Az első adat a baranyai születéskorlátozásról a 19. század közepéről származik, Hölbling Miksa Baranya vármegyei tisztiorvos jelentéséből.[1]

Az első nagyobb visszhangot kiváltó publikáció a témakörben gróf Széchenyi Imre Az egyke című rövid könyve volt, amely 1906-ban jelent meg, de az első világháborút megelőző években több írás is jelent meg a témában, elsősorban gazdasági szakírók, birtokosok tollából.[2] Az első világháború, a trianoni békeszerződés okozta sokk és gazdasági válság némileg elvonta a figyelmet a kérdésről, de az 1920-as évek végétől ismét az érdeklődés homlokterébe került, és élénk vitát váltott ki a sajtóban, a tudományos közéletben, illetve a kor vezető fővárosi és helyi értelmiségi köreiben. A vita résztvevői ismét egyrészt a vármegyei-járási közigazgatásban a jelenségről közvetlen tapasztalatot szerzett tisztviselők voltak, például Simonits Elemér, Tolna vármegye egykori alispánja.[3] Másrészt az egykés falvakban tevékenykedő református lelkészek, közöttük az utókor által elsősorban klasszika-filológusként ismert Fülep Lajos, és mások tematizálták a kérdést, részben a református egyházi sajtóban, részben országos sajtóorgánumokban. A református lelkészek voltak azok, akik valóban testközelből látták és érzékelték az egykézést és annak hatásait, például azt, hogy rendszeresen több volt a temetés a gyülekezetükben, mint a keresztelő, esetleg évek teltek el keresztelő nélkül, annyira alacsony volt a születésszám.[4]

A helyi értelmiség mellett részt vettek a vitában fővárosi írók, szociológusok, demográfusok, a Központi Statisztikai Hivatal szakemberei, illetve a népi írók is. Az 1930-as évekre a budapesti értelmiségi köröket népi vagy urbánus beállítottságtól függetlenül foglalkoztatta a téma, rendezett egyke-ankétot a Nyugat, de a Századunk című folyóirat hasábjain is folyt a sajtóvita. Szélesebb körben a Tolna megyéből (de annak nem az egykés részéről, Rácegrespusztáról) származó Illyés Gyula 1933-ban Pusztulás címmel megjelent útirajza tette ismertté a problémát, amelyben így írt a svábokról:

„Szorgalmas, törekvő és kisigényű népek, öntudatosak és gerincesek. Megvesznek egy-egy roskadozó házat, valamelyes földet, aztán bevonulnak, apraja-nagyja egy-egy fénylő kapával. Ez mindenük, de mire a gyerekek felnőnek, kész három-négy új raj, mely aztán szintén elvégzi a magáét, hősköltéménybe illő hősiességgel. Neheztelhetünk rájuk? Én bámulom őket,…"[5]

Ez, a Nyugatban megjelent írás indította útjára az ekkor fellángoló egyke vitát – amely folytatódott és sajátos felhangot kapott következő évben a hidasi templombezárás és haranglopási ügy, és ezzel összefüggésben a vélt „német térfoglalás" kapcsán.

[1] Hölbling 1845.
[2] Buday 1909a; Buday 1909b; Széchenyi 1906. Az egyke-kutatás történetéhez: Andorka 2001: 13–144.
[3] Simonits 1936.
[4] Illyés 1933a: 190.
[5] Illyés 1933a: 193.

A Nyugat október 1-jei számában a folyóirat által „Elfogy a magyarság?" címmel szervezett „egyke-ankét" nyomán Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Braun Róbert, Harsányi Gréte és az egyke kérdés egyik első leírója, Fülep Lajos írásai jelentek meg,[6] majd Illyés folytatta a főleg Braun Róberttel megkezdett vitát. Braun statisztikailag nem vélte kimutathatónak[7] az Illyés, illetve több református pap, így Kiss Géza és Fülep Lajos által érzékelt problémát.[8] Az ellentmondás abban rejlett, hogy a magyarság összlétszáma sem Baranyában, sem általában a Dunántúlon nem csökkent, de a kis és középbirtokos földet művelő magyaroké több helyen igen.

Az 1934-ben történt hidasi események, az ottani magyar református templom bezárása, majd az azt követő haranglopási ügy helyezte az egyke kérdését az érdeklődés középpontjába. Ekkor a napi sajtó is tudósított a kérdésről, meglehetősen szenvedélyes hangnemben és sokszor pontatlanul. „Bezárják és lebontják az egyke miatt kipusztult magyar falu templomát", írta a Magyar Hírlap 1934. május 27-én, és a többi napilap sem fukarkodott a hasonló szalagcímekkel.[9] Ebből ekkor semmi nem volt igaz, a templomot nem zárták be, csak átadták a német református gyülekezetnek, nem is bontották le, 1945. júniusában a letelepített bukovinai székelyek számára Bodor György látványos ünnepséget szervezve „újraavattatta" az épületet,[10] amelyet 1954-ben valóban lebontottak, 1962-ben pedig a fa harangtornya is erre a sorsra jutott.[11] Hidas nem „pusztult ki", sem ekkor, sem később, ma sem számít elnéptelenedő községnek – ebben természetesen szerepe van kedvező fekvésének, Bonyhád közelségének és a településen átvezető 6-os számú főútnak is. A vizsgált időszakban sem csökkent a falu lélekszáma érdemben, csak a református vallású, földművelő magyar lakosság fogyatkozott meg. Arról, hogy mennyire volt Hidas „magyar falu" bármikor is a 18. századi népességmozgások után, nehéz válaszolni, a hivatalos népszámlálások kezdete óta biztosan erősen német többségű volt. 1880-ban 2597 lakosából 139 magyar, 2329 német, 74 szerb nemzetiségű volt – 1930-ra az arányok annyiban változtak, hogy a szerb lakosság az optálások hatására gyakorlatilag eltűnt, a falu lélekszáma 2482 fő volt, ebből 242 magyar és 2226 német volt (14-en más nemzetiséghez tartoztak). A lakosságszám ötven év alatt csak minimálisan csökkent, a magyar lakosok száma még nőtt is. A falu régi magyar lakossága, többségükben reformátusok, valóban eltűnt. Egy 1853-as telekjegyzőkönyv szerint 53 magyar család tulajdonában 39 ház és 527 k.h. föld volt, amely az 1930-as években már teljes egészében német kézen volt, állapította meg a haranglopási ügy után tett jelentésében az illetékes főszolgabíró. A jelentéstevő ezt a 19. század végén a környéken pusztító filoxéravésznek tudja be,

[6] Nyugat XXVI. évf. 1933/19. szám.

[7] Statisztikailag valóban nem mutatható ki csökkenés: „A mai Baranyában 1920-ban 132.022 magyar és 89.671 német volt 1930-ban 151.194 magyar és 86.581 német. A Dunántul 1920-ban 2154.772 magyar és 330.521 német volt, 1930-ban 2,331.639 magyar és 292.764 német. Egész Magyarországon 1920-ban 7,156.727 magyar és 551.624 német, 1930-ban 8,112.000 magyar és 478.630 német volt." Braun: 1933a.

[8] Illyés és Braun vitája csak 1934-ben zárult le, de a következő feleletváltás már a Századunk című folyóirat hasábjain zajlott le. Braun 1933b: 252–256; Braun 1934a: 75–76; Braun 1934b: 190–192; Illyés 1934: 73–74.

[9] Magyarság XVI. évf., 1934/118. szám, május 27. (11)

[10] Bodor 1975: 83.

[11] Solymár 1991: 103.

amely után az addig szőlőtermesztéssel foglalkozó magyar lakosok eladták tönkrement szőlőiket és elköltöztek. Honnan lett mégis több magyar 1930-ra, mint korábban? A falu belterületén csak 59 magyar élt, köztük az ott szolgálatot teljesítő csendőrök, a körjegyzőség és a posta tisztviselői, tanítók, az evangélikus lelkész és családtagjai. A többi magyar a falu külterületén, a vasútállomásnál, a téglagyáraknál, illetve Hidas-Újtelepen és a zománcgyár mellet élt, amely azonban Bonyhádhoz jóval közelebb esett, mint Hidashoz, oda főleg Bonyhádról költöztek ki magyar családok. A birtokkal rendelkező református magyarok tényleg eltűntek a faluból – ennek okát a főszolgabíró az elköltözésben és a csökkenő születésszámban állapította meg. Az elköltözés okának, bár kimondatlanul a helyi németséget teszi meg, akik miatt Hidason a földárak magasak, és így a magyarok inkább a szomszédos, vagy kicsit távolabbi községekben vesznek házat, és alapítanak családot.[12] A jelenség korábban sem volt ismeretlen a helyi közigazgatás tisztviselői előtt. A Pécsváradi Járás főszolgabírója több korábbi jelentésében kitér a problémára:

„Állandóan tapasztalható, hogy a magyar és német lakossággal kevert községekben a magyarság birtoka részben a helybeli, részben a szomszédos német községek lakosságának kezére kerül. Vannak községek, amelyekben valamikor tekintélyes számú magyar lakosság volt s ma már alig van pár család belőlük, vagy teljesen eltűntek." [13]

Kovács Lajos, a Statisztikai Hivatal vezetője a népesedési adatokat elemezve arra figyelmeztetett,[14] hogy a hidasi magyarok számának csökkenéséért nem csak az alacsony születésszám, tehát az egyke a felelős. Jelentős szerepet játszott az elvándorlás is: számos hidasi lakos költözött a szomszédos községekbe, így Váraljára, illetve sokan vándoroltak ki még a századelőn Amerikába.[15]

Az egyke Tolna és Baranya vármegyében – magyar pusztulás, német előretörés?

Az egykézés jelenségének pontos kezdete nehezen állapítható meg: hivatalos, modern statisztikai elvek szerinti népszámlálás először 1880-ban volt Magyarországon, a születések és halálozások állami anyakönyvezése 1895-ben kezdődött, ezt megelőzően egyházi anyakönyvek állnak csak rendelkezésre. Az ezek alapján végzett családrekonstrukciós vizsgálatok az Ormánságban elhelyezkedő Besence vonatkozásában azt mutatják, hogy a halálozások száma az 1870-es évektől meghaladja a születések számát, de radikális népességcsökkenés csak a két világháború közötti időszakban következett be.[16]

Az egyke okaira számos különböző elmélet született, de a kortársak jól látták, hogy nem a szegénység az egyke elsőszámú oka, hanem az attól való félelem.[17] Az igazán szegények nem egykéztek, a napszámból élők, az uradalmi cselédek körében nem volt gyakorlat a születéskorlátozás, inkább több gyermeket vállaltak, részint a magas

[12] BML. Bvm. főisp. biz. 167/1934. 58/biz. 934. főszolgabírói jelentés. Közli: Füzes 2001: 122–126.

[13] A hidasi ügy kapcsán készült, fent említett jelentésen kívül: A Pécsváradi Járás főszolgabírója bizalmas jelentése a főispánnak. 47/eln. 933 sz. 1933. május 19. Közli: Füzes 2001: 113–116.

[14] Megvannak a hidasi magyarok! Magyarság XVI. évf. 1934/121. szám, május 31.

[15] Solymár 1991: 98.

[16] Koloh 2014: 193.

[17] Kiss 1984: 106–116.

gyermekhalandóság, részint a család hasznosítható munkaerejének növelése miatt. A földdel rendelkezők viszont féltek a föld elaprózódásától, és az azzal járó elszegényedéstől.

Valóban igen erős eltérést mutattak a termékenységi mutatószámok: Baranyában 1920-ban 100 szülőképes korban lévő nőre a német anyanyelvűek esetében 359 szülés jutott, a magyarok esetében csak 275. A többgyermekes családok száma is jóval magasabb volt a német anyanyelvűeknél: a házas német anyanyelvű nők 44%-a szült 4 vagy több gyermeket, a magyaroknak csak 29 %-a, miközben gyermektelen vagy „egykés" volt a magyar nők 38%-a, a németeknek csak 28 %-a.[18] Jelentős volt a népszaporulat különbsége, ezt a kortársak egyöntetűen jól érzékelték – az okokat illetően azonban már nem volt ekkora az egyetértés.

Sajátos módon a német népesség születési arányszámai Tolna és Baranya megyében azt mutatják, hogy a vegyes lakosságú területeken magasabbak a termékenységi mutatószámok, mint a tisztán németek lakta falvakban. A vegyes lakosságú területeken a több gyermek vállalásával reagáltak a környezet kihívására, egyben identitásképző tényezővé vált a nagyobb család.[19]

Az egykéző területek, a tolnai Sárköz, Baranyában az Ormánság, az egyes Dunamenti falvak (Kölked, Dályok, Izsép) és a baranyai Hegyhát magyar falvai egyáltalán nem voltak szegények,[20] jó termőfölddel, nagy határral rendelkeztek, számos „100-holdas" gazdát találhatunk a lakosok között. A gazdagságot, vagyont jelezték a 19. század végétől például az igen gazdag, díszes és költséges népviseletek a Sárközben. A női viselet számos alsószoknyával, festett selyem, illetve brokát és bársony ruhadarabokkal, gazdag csipkedíszekkel, több soros gyöngy nyakláncokkal szinte hivalkodóan hirdette a gazdagságot, az „eladósorban" lévő lányok évente akár 6 alkalommal is kaptak új ruhát.[21] A mai napig megfigyelhető mind a sárközi, mind az ormánsági falvak faluképén az egykori gazdagság; nagy méretű, városi mintára épült L-alakú házak, számos melléképület tanúskodik az egykori lakók vagyonáról.[22]

A német lakosságra nem volt jellemző a születéskorlátozás, életvitelük egyszerűbb volt, a viseletek, épületek kevésbé díszesek. A Dunántúl magyarságát féltők nem feltétlenül kívánták démonizálni a németeket, bár valamennyien egy a „német tengerben elsüllyedő Dunántúlt" vizionáltak,[23] de minden alkalommal hangsúlyozta mind Illyés, mind Fülep Lajos, hogy nem vezetik soviniszta vagy fajvédő szándékok.[24] A későbbiekben, különösen Bajcsy-Zsilinszky Endre körében megjelent a fajvédelem németellenes éllel is, azonban nem feltétlenül az egyke kérdésére és az eltérő életstratégiákra reflektálva.[25]

A németeken az irántuk kevesebb jóindulattal viseltetők is nehezen találtak „fogást", a szorgalmat, a takarékosságot nehéz volt rossz tulajdonságként leírni – így azt

[18] Hoóz 1977: 117.
[19] Andrásfalvy 1985: 454.
[20] Buday 1909a: 5.
[21] Részletesen lásd: Andrásfalvy 1967.
[22] Katona 1962: 94–113.
[23] Fülep 1984: 20–21.
[24] Illyés 1933b.
[25] Bartha 2023.

igyekeztek hangsúlyozni, hogy gyarapodásukat a németek igénytelen életvitelükkel tudják megvalósítani. A Kiss Gézának tulajdonított mondatok is inkább tűnnek dicséretnek, mint szitokszónak:

Azért, mert – nincs ebben semmi fajgyűlölet – a sváb a világ talán legigénytelenebb népe. Megél a semmiből… A magyar ugyanazon a helyen éhenhalna. Nincs a svábnak se éjjele, se nappala.[26]

A környék magyar lakossága hasonlóan vélekedett, tisztelték a körülöttük élő németeket szorgalmukért, elismerték eredményeiket: „Nép az is; megszánti az is a földet; fizeti az adót az is."[27] – jegyezte fel Illyés a csaknem összefüggő német településterület közepén fekvő, de lassan fogyó lakosságú Zengővárkonyban.

Az öröklési jog hatása az életstratégiákra

A családi földbirtok elaprózódásától, és az azzal járó társadalmi-gazdasági státuszvesztéstől való félelem táplálta az egykézést, vagyis a születések számának radikális korlátozását. Az egykés falvakban az egykézés társadalmi normává vált, az ezzel esetlegesen együtt járó magzatelhajtást, az „angyalcsináló bábák" tevékenységét nem tekintették bűnnek, hanem az élet természetes velejárójának.[28] Az életstratégia is az egykés családmodellhez alkalmazkodott, általában viszonylag fiatalon, a húszas éveik elején házasodtak, nem a késői házassággal vették tehát elejét a több gyermek születésének. Jellemzően a fiatal házasok nem költöztek saját háztartásba, hanem valamelyikük, általában a férj szüleivel éltek együtt, saját életvitelük, életvezetésük kérdéseiben nem rendelkeztek valódi döntési szabadsággal, arról a szőlők, elsősorban az édesanya, illetve anyós döntött. A kortársak ezt a jelenséget „a szülék zsarnoksága" néven emlegették.[29] Az első és általában egyetlen gyermek három-négy év házasság után jött világra, második gyermeket csak akkor vállaltak, ha az első gyermek elhunyt vagy megbetegedett, esetleg akkor, ha az elsőszülött lány volt.[30] Sok közösségben azonban nem tekintették problémának a férfi örökös hiányát sem.

A negatív következmények beláthatóak, egyrészt a falvak lakossága folyamatosan csökkent, másrészt az egykés családok, amelyek a szülőkből, egy gyerekből és a még élő nagyszülőkből álltak, sok esetben nem tudták a gazdaság minden feladatát ellátni, idegen munkaerő bevonására szorultak. Amennyiben a család egyetlen gyermeke nem érte meg a felnőttkort, nem maradt örökös, a magzatelhajtások miatt gyakran léptek fel komplikációk, sok esetben a fiatal nők meddőségét, esetleg halálát okozva.

Mért nem féltek a németek a földek szétaprózódásától? Mért nem jelentkezett körükben az egyke? A válasz oka nem az eltérő körülményekben keresendő, hiszen nagyjából azonos körülmények között éltek a Dél-Dunántúlon a magyarok és a németek. Nem is az eltérő hit, vagy más lelki-pszichikai tényezők okozták. A németek nem féltek a föld elaprózódásától, mert nem aprózódtak el a földek. Ennek oka a

[26] Idézi: Solymár 1991: 102. (Eredeti megjelenése: Még egyszer Hidas. Református Élet 1934/30–31. szám 237–239.)
[27] Illyés 1933a: 193.
[28] Koloh 2015: 363–380.
[29] Hídvégi 1938: 63.
[30] Mattyasovszky 1904: 318.

németek eltérő öröklési rendje[31] volt, az ún. törzsöröklés, amely szerint az egyik gyermek örökölte a szülői házat és a földet, és vitte tovább a gazdaságot.[32] Abban nem volt egységes a jogszokás, hogy a legidősebb, a legfiatalabb, vagy a leginkább alkalmasnak tűnő fiú örökölt.[33] A jogintézmény egyben a német „térhódítás" magyarázata is; a törzsöröklés nem jelentette a többi testvér kisemmizését: a lányokat megfelelően ki kellett házasítani, a fiútestvéreket pedig anyagi ellentételezésben részesíteni. A földet öröklő fiú testvéreit „kifizette a házból" (németül: „aus dem Haus bezahlt"),[34] az így kapott pénzből a testvérek földet, házat tudtak venni, ezt sokszor olyan községekben tették, ahol fogyott a népesség, sok volt az eladó ház és viszonylag olcsó a föld.

A magyar közösségekkel ellentétben a németek körében nagyon gyakori volt, hogy már a szülők életében átadták a házat és a gazdaságot az azt tovább vivő fiúnak, a szülők visszavonultak és ún. Ausbehaltot, szerződésben rögzített tartást kaptak, részben pénzben, részben élelmiszerben. Természetesen ez az öröklési jogi sajátosság egyéb társadalmi hatásokat is magával hozott. A földet nem öröklő fiúk a megváltásként kapott pénzből vállalkozást indíthattak, esetleg megváltás helyett taníttatták őket, szakmát szereztek.[35] A megváltás kötelezettsége egyben spórolásra, pénztartalék képzésére szorította a svábságot. A testvéreknek járó kompenzáció általában nem volt teljes,[36] sokszor részletekben, vagy csak jóval később fizették ki.[37] Arra is volt példa, hogy az ingatlanokat is részben megosztották, pl. a házból és szántóföldből nem részesülő fiúgyermek kapta meg a szőlőt és a présházat.[38]

A kép teljességéhez hozzátartozik még egy mentalitásbeli különbség: a németek körében nem csak a földművelés számított tisztes megélhetésnek, nem csak a földdel rendelkező gazdák voltak a közösségek megbecsült, teljes jogú tagjai, hanem a kereskedelemmel, kézművességgel foglalkozók is. A magyar gazdákkal ellentétben a németek nem tartották státuszvesztésnek, ha nem minden fiúgyermek rendelkezett örökölt földdel.

Az a kérdés, hogy a törzsöröklést, mint jogszokást a német telepesek az óhazából hozták-e magukkal, tisztázásra vár. A Magyarországra telepedők között voltak olyanok, akik azért választották a kivándorlást, mert nem jutott nekik földbirtok, a tőkéjük pedig nem volt elegendő földvásárlásra.[39] Ugyanakkor a 19. század elején a Német-római Birodalom déli része, ahonnan a Tolnába és Baranyába érkező telepesek származtak, erősen széttagolt terület volt, jogi szempontból is a partikularizmus jellemezte, az öröklési jog sem volt egységes, a legtöbb helyen szokásjogi alapon működött. A törzsöröklés a hűbéri jogból ered, a hűbéruraknak nem állt érdekében, hogy a hűbérbirtokok elaprózódjanak. A vidéki lakosság szokásjogába innen ment át,

[31] Nagy J. T. 1996: 221.
[32] Tárkány Szücs 1980: 305.
[33] Mattyasovszky 1904: 335.
[34] Mecseknádasdon (korábban Püspöknádasd) használt kifejezés. Idézi: Solymár 1992: 380.
[35] Solymár 1997: 75.
[36] Tárkány Szücs 1980: 302.
[37] Mattyasovszky 1904: 319.
[38] Solymár 1997: 75.
[39] Fata 2006: 69.

szintén a földbirtok elaprózódását meggátolandó. Mattyasovszky a 19. század végén Németországban tanulmányozta a kérdést, így az ún. Erbhof jogintézményét is, viszont főleg északnémet területeken talált erre példákat.[40] Valószínű, hogy voltak olyan magyarországi német közösségek, amelyek származási helyükről hozták magukkal a törzsöröklés rendszerét, ugyanakkor nem valószínű, hogy minden telepes olyan területről származott, ahol ez a szokásrend volt érvényben. Valószínű, hogy csak Magyarországon egységesült a szokásjog a dél-dunántúli svábság körében ilyen módon.[41]

Az elmaradó magánjogi kodifikáció miatt az öröklési jogot a 20. század első felében a szokásjog, illetve az 1861-ben az Országbírói Értekezleten meghozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok határozták meg; a főszabály a leszármazók fejenként egyenlő részben történő öröklése volt.[42] Végrendelettel ettől természetesen el lehetett térni,[43] de a vidéki népesség körében a végrendelkezés kifejezetten ritkának számított.

A német közösségekben gyakori esetben, amikor már a szülők életében megtörtént a gazdaság átadása és az egyéb vagyonelemek sorsának rendezése, az öröklési jognak nem volt szerepe. Ez különösen akkor volt fontos, ha a szülők halálakor volt még kiskorú örökös is – ilyen esetekben ugyanis az árvaszékek nem fogadták el a törzsöröklést, hanem ragaszkodtak a fejenkénti örökléshez.[44] A végrendeleti öröklés a németek körében is ritka volt, sokkal inkább öröklési szerződések köttettek, ezeket a fent említett végrendelkezési szabadság értelmében az árvaszékek és más hatóságok is kénytelenek voltak elfogadni.[45]

Megoldási javaslatok az egyke problémájára

A megoldási javaslatok a magyarság fogyatkozásának megállítására nem késtek.[46] Három fő követelést követhetünk nyomon: földbirtokreform (nagybirtok korlátozása – felosztása), az öröklési rend megváltoztatása, illetve telepítések végrehajtása magyar nemzetiségű telepesekkel. A fenti követelések, illetve megoldási javaslatok gyakran együtt, egymással kombinálva jelentkeztek.

Önmagában a földosztás nem jelentett volna megoldást – nem a földtelenek, nem is a törpebirtokosok egykéztek, a Sárköz és az Ormánság 50–60, esetenként 100 hold földdel rendelkező gazdái ettől nem vállaltak volna több gyereket. Ugyanakkor szinte minden a témával foglalkozó szerző felhívja a figyelmet a nagybirtok nyomasztó túlsúlyára, Magyarország és benne a Dunántúl torz birtokszerkezetére.[47] A Dél-Dunántúlon főleg a kötött egyházi birtokok, illetve a családi hitbizományok jelentettek akadályt: nem voltak elidegeníthetőek. Ez beszűkítette a termőföld piacát és magasan

[40] Mattyasovszky 1904: 318.
[41] Nagy J. T. 1996: 221.
[42] Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. § 9.
[43] Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. § 7–8.
[44] Mattyasovszky 1904: 406.
[45] Mattyasovszky 1904: 321.
[46] A korszak különböző szellemi irányzatainak nemzetiségpolitikai javaslatairól lásd: Tilkovszky 1994: 77–132.
[47] Baranyára, különösen az Ormánságra vonatkoztatva lásd: Kiss 1984: 41–47.

tartotta a földárakat. Ha nem is földosztást, de a földtulajdon kötöttségének megszüntetését minden a témával foglalkozó kutató és tisztviselő fontosnak tartotta.[48]

Szerepelt még a javaslatok között a tiltott magzatelhajtás büntetésének szigorítása, de erre sem került sor. Valószínűleg nem is hozott volna eredményt, mert nem is kerültek a hatóság látókörébe ilyen ügyek – az egykés faluközösségek nem tartották bűnnek, így, ha tudomást is szereztek egy-egy esetről, senki nem tett feljelentést.

Az öröklési jog reformja

A másik fő javaslat az öröklési jog megváltoztatása volt: egyesek a német törzsöröklés rendszerének bevezetését javasolták; mások szerint ez sem lett volna ösztönző erő, hiszen a másod- és harmadszülött gyermekek így föld nélkül maradtak volna. Illyés a következő javaslattal élt:

„A tervezet röviden ez: készíttessék egy új örökösödési törvény, melynek értelmében minden öröklődő birtok legalább négy részre oszlik; ha az örökhagyónak négy gyermeke van, azok egyenlő részben öröklik; ha három van, csak háromnegyed részét, ha kettő van, csak a felét, ha egy, csak egy negyedét: a többi az államra száll vissza. Ha egyetlen gyermek sincs, az egész az államra száll, amely köteles azonnal új telepeseknek átadni.

Ehhez persze szükséges, hogy minden örökös annyi földet kapjon, amennyiből új családjával megél. Ezt a hiányt a nagybirtokokból kell pótolni, melyre a törvény különben szintén érvényes."[49]

A javaslatot támogatók szerint ez motiválta volna a birtokos parasztságot az egyke mellőzésére, és családonként 3–4 gyermek vállalására, érdekeltté tette volna őket a gyermekek felnevelésében – csak így örökíthették volna át birtokaikat. Természetesen ez a javaslat is tartalmazott földreformot, hiszen a kisebb birtokok négyfelé osztása életképtelen törpeparcellákat eredményezett volna; ezt kritikusai, köztük Braun, nem is mulasztották el Illyés szemére vetni.

Erősen kérdéses ugyanakkor, hogy a Baranya és Tolna megye egyes részein eddigre már csaknem 100 éve, vagyis 3–4 generáción át gyakorolt egykézést, amely befolyással volt a házasodási szokásokra, az adott falusi közösségek erkölcsi normáira, a helyi mentalitás részévé vált, képes lett volna egy egyszerű törvénymódosítás befolyásolni. Bár számos értelmiségi, sőt egyes politikusok is ígérték-követelték, az öröklési rend reformja nem valósult meg, sem az Illyés javasolta módon, sem a törzsöröklés bevezetésével.

Az 1928-as magánjogi törvényjavaslat kudarca után nem is volt napirenden a polgári jog és azon belül az öröklési jog reformja, de a javaslat elfogadása sem jelentett volna komoly változást, az öröklési szabályok tekintetében a szokásjogot kodifikálta volna, a leszármazók fejenként egyenlő részben való öröklése maradt volna a főszabály.

[48] Komanovics 1989: 166.
[49] Illyés 1933a.

Telepítési elképzelések

A harmadik javaslat a telepítés volt, amelyet a kormányzat felkarolt. Célja kimondva-kimondatlanul kettős volt: a magyarság részarányának fenntartása, esetleg növelése és a területen élő egykéző magyarok számára „jó példa nyújtása". Másrészt a telepítés lehetőséget kínált az ország más területein fennálló szociális feszültségek enyhítésére – a kormányzat és a vármegyei vezetők érthető okokból ezt a karitatív szempontot hangsúlyozták.[50]

A terv az volt, hogy az Alföldről, főleg Szabolcs és Hajdú vármegyékből telepítenek be sokgyermekes családokat, ezzel ellensúlyozva a növekvő arányú német lakosságot. Másrészt a sokgyermekes telepeseknek egyfajta magatartásmintát kellett volna nyújtani az itteni (egykéző) lakosságnak. A terv azonban hosszú ideig terv maradt csupán – bár a 7890/1930. M.E. rendelet 6. § értelmében a vármegyei közigazgatási bizottság keretében telepítési albizottságot kellett alakítani. Ez azonban semmilyen érdemi tevékenységet nem fejtett ki, a telepítés helyzetét figyelte, és arról tájékoztatta a közigazgatási bizottságot.[51]

Tényleges telepítésekre akkor került csak sor, amikor Baranyában megalakult a Vármegyei Közjóléti Szövetkezet 1939. május 2-án. Létrejöttének célja a telepítések megszervezése és finanszírozása volt, ezen kívül korlátozottan végzett más közjóléti és szociális feladatokat, például a háziipar támogatása révén.[52] Bár nem volt formálisan a vármegyei intézményrendszer része, a szövetkezet elnöke az alispán lett (hasonlóan a többi vármegyéhez), és a telepítési feladatok egy részét közigazgatási tisztviselők végezték. Szervezetileg önálló volt, ügyvezető igazgató irányította, az adminisztratív feladatokat 8–10 alkalmazott látta el. A szövetkezet rögtön megalakulása után 150.000 pengőt igényelt az országosan telepítésekre rendelkezésre álló kétmillió pengős keretből.[53] Az első telepítési feladat 100 Szatmár megyei sokgyermekes családot érintett volna, de mivel ezt az Ormánságban, szórványtelepítésként kívánták végrehajtani, 1939 folyamán nem végeztek az előkészületekkel, az első telepítést csak 1940 nyarára tervezték. Ezzel párhuzamosan a Földművelésügyi Minisztérium is tervezett telepítéseket, elsősorban Magyarbólyban – de ténylegesen ide is csak 1939 őszén érkeztek meg az első letelepülők.

Közben az országgyűlés elfogadta az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló 1940:23. tc-t, amely a közjóléti szövetkezetek alakításáról rendelkezett, illetve létrehozta a tevékenységüket felügyelő és koordináló Országos Szociális Felügyelőséget.[54] A törvénynek megfelelően a szövetkezet gyakorlatilag hitelszövetkezetként működött, kölcsönt adott a letelepítetteknek, akik azt 30 év alatt voltak kötelesek visszafizetni.

---

[50] „az agrárszocialista mozgalmak megelőzését is szolgálná, ha a túlnépes területek lakosságát telepítés útján levezetnők"; Albrecht királyi herceget idézi Komanovics 1989: 163.

[51] Kopasz 1979: 512.

[52] A név hasonlósága ellenére a Közjóléti Szövetkezetnek nem volt intézményes kapcsolata a 198.000/1937. B.M. Sz. körrendelettel felállított vármegyei közjóléti alappal és közjóléti bizottsággal, amely ténylegesen szociális, illetve gazdálkodást segítő tevékenységet végzett.

[53] Kopasz 1979: 515.

[54] Kopasz 1979: 516.

A tényleges telepítés csak 1940-ben kezdődött meg, és a kezdeti elképzeléstől eltérően a Közjóléti Szövetkezet, és a telepítési munkába bekapcsolódott Földművelésügyi Minisztérium sem szórványtelepítést végzett, nem falvak kiürült házaiba telepített. Helyette úgynevezett csoportos telepítések történtek: új településrészek épültek, illetve egykori uradalmi pusztákon létesültek a telepek – vagy új házakkal, vagy az egykori uradalmi cselédlakásokat kapták meg a telepesek.[55]

Mivel az újonnan letelepedők nem a meglévő falvakba költöztek, hanem a korábbi lakosságtól elkülönülten életek, nehéz lett volna tőlük bármilyen hatást elvárni az őslakosságra. A telepítések helyének kijelölését a népesedési szempontoknál jóval nagyobb mértékben befolyásolta, hogy a telepítő szervezetek hol jutottak megfelelő mennyiségű földhöz. Baranyában végül Magyarbólyba, a Kozármislenyhez tartozó Üszögpusztán, a Gödre melletti Vidákpusztán és Szentkatalin határában, Képespusztán létesültek csoportos telepek.[56] Ahol nem pusztákon helyezték el a telepeseket, ott is új falurészeket, utcákat építettek egyforma, típustervek alapján épült házakkal, mint Magyarbólyban, Kistótfaluban, Átán.[57]

A fentiekből látszik, hogy a telepítés nem a németek által nagy számban lakott településeket érintette, a „német előretörés" megállítására nem lehetett alkalmas. Volumene is kicsi volt, végül nagyjából 200 családot telepítettek le Baranyában, az igénybe vett földterület 1943-ig 1715 kh. volt, ezt a Közjóléti Szövetkezet vásárolta. Később a zsidóktól kisajátított, illetve általuk kötelezően elidegenített birtokok nyomán nőtt a földterület (összesen 3500 kh.-t ért el), és a megyén kívülről érkezőkön túl baranyai családok (kb. 110) kaptak házat és földet a program keretében.[58] A telepescsaládokat szociális rászorultság és az eltartott gyermekek száma alapján választották ki,[59] de a politikai megbízhatóság is fontos szempont volt (nem lehetett telepes, akit szociáldemokrata szimpatizánsnak minősítettek). A szabolcsiakon kívül a telepesek Hajdú, Bács-Bodrog, Nógrád, Heves és Zala vármegyékből érkeztek. A betelepítettek házat, 13–18 kh. földet, lovat, tehenet, sertést, vetőmagot kaptak, illetve részesülhettek pénzkölcsönben is gazdasági felszerelés vásárlására. A telepítés sikeres volt, kevés telepes hagyta el Baranyát és tért vissza eredeti lakhelyére. Természetesen voltak, akik kérték visszatelepítésüket, illetve olyanok is, akiket a Közjóléti Szövetkezet talált alkalmatlannak és kezdeményezte elköltöztetésüket.[60] A telepesek, mivel a telepítést a református egyház – bár intézményesen nem vett benne részt – saját ügyének tartotta, az egyházi segélyszervezetektől pénzt, illetve ruhaadományokat kaptak.[61] A háború után Baranyában letelepítettekhez képest az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején érkezettek elenyészően kevesen voltak, őket a helyi lakosság „Horthy-telepesként" emlegette.

[55] Kopasz 1979: 520.
[56] Kopasz 1979: 521.
[57] Kopasz 1979: 526.
[58] Komanovics 1989: 170.
[59] Az Üszögpusztára telepített 15 családban az átlagos gyermekszám 8 volt. Lásd Kopasz 1979: 521–522.
[60] Kopasz 1963: 324.
[61] Albert 1983: 19.

A Közjóléti Szövetkezet Tolna vármegyében is megalakult, de érdemi telepítési munkát nem végzett – lakóházakat épített, főleg nagyobb településeken, de ezekhez földjuttatás nem járt. Szekszárdon is létesült ONCSA-telep (ma Béke-telepként ismert), amely mai fogalmaink szerint szociális lakásprogram volt, a „barlanglakások", valójában löszbe vájt pincelakások (például a Benedek- és Szücsény-szurdikok) lakóinak jelentettek a felépült házak sokkal komfortosabb lakhatást. Ezen kívül a háziipar, illetve a kendertermesztés támogatása tartozott még a Közjóléti Szövetkezet feladatai közé, de nagyszámú, a megyén kívülről érkezett család letelepítésére nem került sor.[62]

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a telepítés, mint a nemzetiségi arányok megváltoztatásának kísérlete, illetve az egykézés megállításának eszköze a célját nem érte el – utóbbira nyilvánvalóan alkalmas sem volt.

A hitbizományi kisbirtok

A birtokviszonyok lehetséges változását vetítette előre a 1936:11. tc., amely a családi hitbizományok vagyonának egy részét felszabadította a kötöttségek alól, korlátozta a hitbizományok létesítését, „a földbirtok helyes eloszlásához, a népesedés előmozdításához s a magasabb társadalompolitikai céloktól irányított nemzeti termeléshez fűződő egyetemes nemzeti érdek"[63] védelme érdekében. A módosításnak tehát birtokpolitikai okai voltak, az elsődleges cél a kötött birtokok elidegenítésének lehetővé tétele volt. Ugyanez a törvény szabályozta az úgynevezett hitbizományi kisbirtok alapítását, legalább 30 kat. hold területű birtok és hozzá tartozó lakóház esetén,[64] amennyiben az biztosította egy család megélhetését. Az utódlásra az alapító vagy testvére leszármazói voltak jogosultak az elsőszülöttség rendje szerint.[65] Az öröklésre nem jogosult családtagok a kisbirtok jövedelméből megfelelő tartásra voltak jogosultak, ugyanakkor kötelesek voltak a birtokon ezért munkát végezni.

Az új jogintézményt már bevezetése előtt is számos kritika érte, egyenesen az „egyke törvényesítésének" tartották, illetve arra alkalmasnak, hogy az eddig nem egykézőket is ebbe az irányba terelje.[66] Valóban megteremtődött vele elvben a jogi eszköz a paraszti kisbirtok elaprózódásának megakadályozására, de mivel ennek alapítása önkéntes volt, nem válhatott valódi eszközzé a birtokszerkezet megőrzésében, rövidtávon semmiképp sem. A családtagok számára a megfelelő tartás és a hitbizományi birtokos irányítása mellett végzett munka kiszolgáltatott helyzetet eredményezett volna – a faluközösségekben a földdel rendelkező gazdák számítottak csak teljes jogú tagnak, egy hitbizományi kisbirtokon munkát végző családtag a gazdasági cselédekkel került volna egy sorba, illetve még náluk is rosszabb helyzetbe, hiszen az előbbieknek szerződésben rögzített járandóságaik voltak. Sok kritika érte a jogintézményt, amiért semmilyen tekintetben nem vette figyelembe a magyar falusi lakosság mentalitását és az általuk gyakorolt jogszokásokat.[67]

[62] Kopasz 1979: 547.
[63] 1936:11. tc. 1. §
[64] 1936:11. tc. 81. § (1)
[65] 1936:11. tc. 82. § (1)
[66] Rácz 1935: 274.
[67] Nagy J. 2007: 310.

A vidéki népesség valóban nem fogadta el az új jogintézményt, nincs adatunk arra vonatkozólag, hogy alakult volna hitbizományi kisbirtok.[68]

Következtetések

A fentiekből látható, hogy az egyke problémájára az 1930-as években nem született megoldás, a korábban egykés közösségek továbbra is ezt az életstratégiát követték. Az is látható a „megoldási kísérletekből", hogy mennyire nehéz – sőt adott esetben szinte lehetetlen – a generációkon át gyakorolt szokások módosítása jogi eszközökkel. Az egykézés, mint életstratégia az öröklési jogszokásokkal szoros összefüggésben jött létre, de egyben társadalmi normává és a mentalitás szerves részévé is vált, ezért nem sikerült az adott társadalmi-gazdasági közegben hatékonyan fellépni ellene.

Sem az öröklési jog esetleges reformja, sem a hitbizományi kisbirtok intézménye nem volt, nem lehetett alkalmas az egykés közösségek mentalitásának megváltoztatására. A parasztság különösen „konzervatív" volt ilyen tekintetben, új jogintézményeket nehezen vett át – illetve intenzív propaganda nélkül azokról nem is feltétlenül értesült a 20. század első felének kommunikációs viszonyai között. Erősen kétséges, hogy telepítésekkel, sokgyerekes családok nyújtotta „jó példával" lehetséges lett volna tartós eredményt elérni az egykézés visszaszorításában (a magyarság arányát egy jelentősebb volumenű telepítéssel természetesen lehetett volna növelni).

Jogi megoldás később sem született, a fentiek miatt nem is születhetett a kérdésre. A jelenség megszűnéséhez a második világháborút követő gyökeres társadalmi-gazdasági változások vezettek: az 1945-ös radikális földreform, a terület német lakosságának 1946-ban kezdődő kitelepítése, majd 1948-tól a mezőgazdaság kollektivizálása.

[68] Nagy J. 2007: 311.

Irodalomjegyzék

ALBERT Gábor

1983 *Emelt fővel*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

ANDORKA Rudolf

2001 Termékenység, gyermekszám, népességfejlődés. In Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok.* 13–144. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1985 A nemzetiségi és néprajzi csoportok szerepéről. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1983–1984. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 449–458. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

1967 *A Sárköz népművészete*. Szekszárd: Tolna Megyei Tanács Vb.

BARTHA Ákos

2023 *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945*. Budapest: Ludovika Kiadó.

BODOR György

1975 Székely honfoglalás 1945-ben (I. rész). *Forrás* 3. 70–83.

BRAUN Róbert

1933a A hivatalos statisztika. *Nyugat* 19. 279–280.

1933b Pusztul-e a magyarság? (Hozzászólás Illyés Gyulának „Pusztulás" c. cikkéhez). *Századunk* 8. 252–256.

1934a Viszontválasz Illyés Gyulának (Pusztul-e a magyarság?). *Századunk* 9. 75–76.

1934b A hidasi magyarok (Zárszó). *Századunk* 9. 252–256.

BUDAY Dezső

1909a *Az egyke Baranya vármegyében*. Budapest: [k. n.].

1909b *Az egyke*. Budapest: Deutsch Zsigmond és társai.

FATA Márta

2006 Ursachen und Bedeutung der Migration aus Oberschwaben nach Ungarn im 18. Jahrhundert. *Heimatkundliche Blätter für den Kreis Biberach* 29. 67–73.

FÜLEP Lajos

1984 *A magyarság pusztulása.* Budapest: Magvető.

FÜZES Miklós

2001 *Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1923–1938.* Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

HÍDVÉGI János

1938 *Hulló Magyarság*. Budapest: Atheneum.

HOÓZ István (szerk.)

1977 *A baranyai nemzetiségekről.* Pécs: Pécsi Szikra Nyomda.

HÖLBLING Miksa

1845 *Baranya vármegyének orvosi helyirata.* Pécs: [k. n.].

ILLYÉS Gyula

1933a Pusztulás. *Nyugat* 17–18. 189–205.

1933b A magyarság pusztulása. *Nyugat* 20. 337–345.

1934 Pusztul-e a magyarság? (Válasz Braun Róbert cikkére). *Századunk* 9. 73–74.

KATONA Imre

1962 *Sárköz.* Budapest: Gondolat.

KISS Géza

1984 A magyar föld problémája. In Kiss Géza: *A lélek harangja. Válogatott írások.* 41–47. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.

1984 Az egyke okai. In Kiss Géza: *A lélek harangja. Válogatott írások.* 106–116. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.

KOLOH Gábor

2014 A másik részük nyomtalanul elmúlt a semmiben. A besencei református anyakönyvek családrekonstitúciós vizsgálata az 1787 és 1948 közötti időszakra vonatkozóan. In Őri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés: tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére.* 191–206. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

2015 „Szántani lehet, de vetni nem muszáj" In Smid Beáta (szerk.): *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára*. 363–380. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet.

KOMANOVICS József

1989 Telepítések Baranyában az 1930-as és az 1940-es években. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1989. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve.* 162–170. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

KOPASZ Gábor

1963 A Horthy-rendszer telepítéspolitikájának érvényesülése a Dél-Dunántúlon. *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény* 44*.* 317–348.

1979 Vármegyei telepítések a két világháború között. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1978. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 511–557. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

MATTYASOVSZKY Miklós

1904 *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest: Eggenberger.

NAGY Janka Teodóra

1996 Interetnikus kapcsolatok a Völgységben. In Szita László – Szőts Zoltán (szerk.): *A Völgység ezeregyszáz éve az életmód és a kultúra változásainak tükrében*. 217–226. Bonyhád: Völgységi Múzeum.

NAGY József

2007 Hitbizományok Magyarországon a 20. században. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae* 36. 279–312.

RÁCZ Lajos

1935 Birtokpolitikai reformjavaslatok. *Társadalomtudomány* 15. 265–279.

SOLYMÁR Imre

1991 „Hidas akkor szimbólummá vált" Egy politikai jelkép a magyarok és svábok együttélésében, a bukovinai székelyek letelepítésében. In Szita László – Szőts Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada*. 85–103. Bonyhád: Völgységi Múzeum.

1992 Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. Adalékok a dél-dunántúli németek mentalitástörténetéhez. In Szita László (szerk.): *Baranyai Történetírás 1990/1991. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 345–394. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

1997 Fejezetek Györe történetéből. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 6. 5–114.

SIMONITS Elemér

1936 *Az egyke demológiája.* Budapest: [k. n.].

SZÉCHENYI Imre

1906 *Az egyke.* Budapest: [k. n.].

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1980 Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében (1700–1945). *Agrártörténeti Szemle* 3–4. 272–310.

TILKOVSZKY Loránt

1994 *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig.* Budapest: Ikva.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-09

A hősi halottak emléke a családi sírjeleken

GELENCSÉR JÓZSEF
(jogász, ny. c. egyetemi docens, Óbudai Egyetem)

The Memory of the Heroic Dead on the Family Grave Markers

In connection with the preservation of the memory of soldiers who died a heroic death, customs with a legal content have developed, especially during and after World War I. From among these, the lecture/study is primarily about the texts written on family tombstones, the circumstances of the burial, and, as a hint, about the immortalization of the names of the deceased on some kind of monument by small and large communities. The data was collected in and around Székesfehérvár, mainly in the 1980s.

Keywords: soldier, heroic dead, grave marker, legal custom, military custom

Hősi halál és emlékezet

Az általános vélekedés szerint hősi halott az a katona[1], aki a harctéren esett el, vagy az ott szerzett sebesülésében, betegségében hunyt el. A hősi halottak nevét különféle nyilvántartások, iratok, így többek között halotti anyakönyvek és ezredtörténetek őrizték meg. Az alábbiakban az emlékmegőrzés két szűkebb területével foglalkozom, mégpedig azokkal, melyeknél valamilyen gyakorlat, szokás alakult ki. Ennek megfelelően teszek említést az I. világháborús hősi halottak nevének a család általi, sírkőre írott jelöléséről. Továbbá pár szó erejéig érintem a közösségek emlékműveinek hasonló funkcióját. Kitérek az elhalálozásból eredő temetkezési és öröklési szokásokra is. A gyűjtést és kutatást Székesfehérváron és környékén, elsősorban 1975 és 1985 között végeztem. Temetőket és adatközlőket kerestem fel, írott forrásokat, különösen korabeli újságokat, alakulattörténeteket, naplókat, visszaemlékezéseket tekintettem át.

Az általam vizsgált, 1914 és 1918 közötti időszakban sok katona hunyt el ütközetben, csatában, részben a küzdelem során, részben elsősegélyhelyen, hadikórházban, hadifogolytáborban. Ők az említett helyeken vagy azok közelében egyéni, illetve tömegsírba kerültek. Gyakran katonai vagy civil temetőkbe, máskor még oda sem. Jórészt születési vagy lakóhelyüktől távol, vagyis a hozzátartozók számára még fájdalmasabb módon nem hazai, hanem idegen földbe. A sírhely fölé nem ritkán a név sem került fel.

Írásomban először a családi emlékőrzésről szólok. Egyrészt azokról a távolban elesett és ott eltemetett katonákról, kiknek emlékét, nevét a család a szülőföld civil temetőjében megörökítette. Akár az országhatáron kívül, akár azon belül földelték el őket, ám ha nevük valamelyik családtag síremlékére felkerült, a hozzátartozók úgy érezték, hogy ez által megadták nekik a kellő végtiszteletet. Voltak a rokonok között olyanok, akik úgy mentek ki a temetőbe az ilyen sírhoz, mintha szerettükhöz mennének, mintha így vele lennének. Másrészt azokról szólok/írok, akiknek holttestét,

[1] A hősi halott fogalmának a tudományos, illetve a jogszabályi megjelölése bővebb volt ennél.

hamvait a hozzátartozók hazahozatták, a család vagy a település temetőjében helyezték végső nyugalomra, szép síremléket állítva a hősi halottnak. Erre keveseknek volt módjuk. Az elhunytak 1% alatti töredéke jutott vissza így a szülőföldjére.

Társadalmi csoportonként haladva, példálózva, egy-egy konkrét eseten keresztül kívánom az emlékezet megőrzésének említett két formáját bemutatni, érzékeltetni. Kezdve a nemesség, a dzsentri képviselőivel, folytatva a polgárság, a polgári középosztály tagjaival, zárva a sort a parasztság fiaival.

Nemesek, dzsentrik

Fejér vármegyében a főispáni széket 1891 és 1896 között eörményesi báró Fiáth Miklós (1848–1901) birtokolta. Két fiúgyermeke a katonai pályát választotta. Mind Fiáth Béla (1875–1914), mind Fiáth László (1882–1915) huszártiszt lett. Az idősebbik a székesfehérvári 10., a fiatalabb a 7. cs. és kir. huszárezrednél szolgált az I. világháború kitörésekor. Az előbbi alakulat 1914-ben még III. Frigyes Vilmos porosz király nevét viselte, az utóbbinak pedig már az ükunoka, II. Vilmos német császár volt az ezredtulajdonosa. Így mindkét tiszt Vilmos-huszárként szolgált. Ugyanis a közbeszéd, némi pontatlansággal, mindkét ezred katonáit így titulálta. A Fiáth testvérek kiváló katonák voltak. Mindegyikük a háború kezdeti szakaszában adta életét hazájáért.

Fiáth Béla százados és leveldi Kozma Miklós főhadnagy, a későbbi miniszter együtt szolgáltak a 10. huszárezredben. Az alakulat állomáshelye a világháború kitörésekor nem Székesfehérváron, hanem Budapesten volt. Fiáth a 2. divízió (itt osztály/zászlóalj) 5. századának volt a parancsnoka, Kozma pedig az 1. divízió 1. századában, mint frontmögötti tiszt szolgált. Július 27-én Kozma Miklós a naplójában a főváros mámoros hangulata mellett Fiáth látnoki mondatait is megörökítette. „Az ultimátum Szerbiának július huszonharmadikán ment el. A városban háborús lelkesedés. Báró Fiáth Béla kapitánnyal végig sétálunk a városon. Tömegek vonulnak, ütemesen lépve. *Veszszen Szerbia!* kiáltásokkal. Elgondolkozva nézzük. Fiáth megszólal: – Ezek nem tudják mi a háború. Mi el fogunk esni, ezek közül is rengeteg és amelyik majd megmarad, az éppen úgy ordít majd a békéért, mint most a háborúért. És a végén talán forradalmat fognak csinálni."[2] Fiáth százados váteszi szavai igazolódtak. A háború poklában sokan elestek. Ő maga már 1914. december 6-án az északi fronton, az oroszok ellen a galíciai Alt Sandez/Ószandec városnál. Eleste után a huszárkapitányt a település temetőjében földelték el. Azzal, hogy végső nyughelye remélhetőleg hazai földben lesz, ahogy mindig is kívánta.

Fiáth László az ezredtörténet szerint a világháború kitörésekor főhadnagy volt. A harcok kezdetén tiszti járőrparancsnoki megbízást is kapott. Az ezred egyik kedvencének számított, vitéz huszár volt, 1915-ben a 4. század parancsnoka. A Dukla-szoroson át beözönlő oroszok elleni harcban dőlt ki az ezred tisztikarából. 1915. január 31-én Mérfalvánál (Sáros vm.) a legvégsőkig kellett kitartania a Rózsahegy (Liptó vm.) felől érkező ellenséggel szemben. A harcvonalban a 3. és 4. századból kialakított csoportot vezette. A visszavonulási parancs vétele után maroknyira zsugorodott csoportját a két oldalról átkaroló oroszok egy szakadékba szorították. Fiáth a megadás helyett

[2] Kozma 1931: 5.

az áttörést választotta. A roham során az ellenséges gépfegyver a földre terítette. Vitézsége az oroszoknak is imponált. Parancsnokuk elrendelte, hogy a hősiesen elesett tiszt hűlt tetemét katonai tisztelgéssel temessék el. A mérfalvai temetőben helyezték nyugalomra, sírját egy kisded fakereszttel jelölték meg. Az 1915. május 2–5. közötti gorlicei áttörés, a terület felszabadulása után szállították haza a huszárkapitány tetemét.[3]

Az ellenség előtt elesett két testvérnek, haláluk után, az uralkodó magas kitüntetést adományozott. Mindegyik százados megkapta a katonai érdemkereszt 3. osztályát, a hadi ékítményekkel.[4]

A fővárosi és a székesfehérvári lapok 1915 augusztusának közepén a következő hírt továbbították olvasóiknak. Báró Fiáth Béla 10. huszárezredbeli és báró Fiáth László 7. huszárezredbeli századosok az északi harctéren hősi halált haltak. Holttestüket a család Sennyei Béla báró közreműködésével felkutatta és hazaszállíttatta. A két kapitány földi maradványait augusztus 8-án, vasárnap a Mór (Fejér vm.) melletti Akán (Veszprém vm.) temették el, katonai pompával. Megkapó szépségű park árnyas fái alatt ravatalozták fel a két hős virágokkal ékes koporsóját. A testvérek temetésén mindkét huszárezred itthon tartózkodó tisztjeinek küldöttsége megjelent, mégpedig Bartha Imre és Kenessey István alezredesek vezetésével. A 10-es huszárok egy százada is felvonult, és a sírnál *disztüzet* adott le. A gyászoló család tagjain kívül nagyszámú előkelő személy vett részt a temetésen. Közöttük volt gróf Széchenyi Viktor főispán, szolgálaton kívüli, 7. huszár ezredbeli százados, aki Fiáth Lászlóban egyik bajtársát veszítette el. A fájdalmas gyászszertartást Dodek Jenő, egyházi címén pápai káplán végezte. A hősi halott tisztek koporsóját a családi sírboltba helyezték, így adták át örök pihenésre az anyaföldnek.[5]

Hasonló katonai temetés és emlékállítás történt meszleni Meszleny László főhadnagy részére Velencén, valamint eggbeli és körmendi Körmendy Jenő zászlósnak Székesfehérváron. További esetekkel is találkoztam.

Katonaorvosok

A háborúk, különösen a két világháború szörnyűségei a katonaorvosokat sem kerülték el. A járványok az arcvonal mindkét oldalán könyörtelenül szedték áldozataikat, rangtól, beosztástól függetlenül. Az ellenség – mit sem törődve a genfi egyezményekkel – hol szándékosan, hol gondatlanságból, számtalanszor veszélyeztette az egészségügyi katonák életét, testi épségét.

Székesfehérváron, a Sóstói római katolikus temetőben két sírkő is I. világháborús orvos áldozat emlékét őrzi. A Potyondy család sírboltjának tetején áll egy fehér színű, téglalap alaprajzú, oszlop formájú kő síremlék. Messziről is jól olvasható a felirata: *PRO PATRIA!* Aztán a szöveg a bevésett kereszt alatt folytatódik. *Dr. POTTYONDI LÁSZLÓ | Pécs város tiszti orvosa | 7. huszár ezred | tart. fő-orvosa | élt 30 évet | Hősi halált halt | 1916 dec. 24ikén | az Ojtozi szorosnál.*

---

[3] Reményi 1923: 203, 206.

[4] Budapesti Közlöny 1915. február 24. 3–4. Budapesti Közlöny 1915. április 25. 1–2.

[5] Budapesti Hírlap 1915. augusztus 7. 11. Székesfehérvár és Vidéke 1915. augusztus 9. 2. Az Ujság 1915. augusztus 11. 15. Pesti Napló 1915. augusztus 11. 15. Pesti Hirlap 1915. augusztus 11. 14.

A köznemesi származású Pottyondy/Pottyondi László dr. 1914 tavaszán érkezett Pécsre. Gyermekorvosként rövid idő alatt tiszteletet vívott ki. Ambiciózus emberként városi szolgálatba akart kerülni, így rövidesen tiszteletbeli kerületi orvossá nevezték ki. A világháború elején katonaorvosként működött Pécsen. Megnősült, felesége a tiszapolgári kötődésű Kemptner Mária lett. Orvosi tevékenysége a háború alatt döntő mértékben a cs. és kir. 7. huszárezredhez fűződött. 1915 decemberének közepén, mint segédorvost főorvossá nevezték ki. A következő év januárjában a baranyai székvárosban, a Mária utcai leányiskolában berendezett katonakórházban volt rendelő főorvos, amikor az orosz harctérre vezényelték. Összesen 11 hónapon át különböző helyeken folytatta harctéri orvosi munkáját, szükség esetén betegen is. 1916-ban a hetes közös huszárok lövészosztályának volt orvosfőnöke. A huszárokkal együtt az orosz frontról a románra került. 1916. október 24-én egy magas hegy oldalán sebesült Vilmos huszárokat kötözött, amikor a románok, nem törődve a kötözőhelyen kitűzött genfi lobogóval, gránáttal lőtték őket. Az egyik lövedék légnyomása az orvost a közeli fatörzshöz vágta, eszméletét veszítette, megsebesült, de tagjai épek maradtak. Halálhírét keltették, de a hátországban felgyógyult, Kolozsváron román disznótoron már kolbászt is fogyasztott. Aztán visszament a *Hilfsplatz*ra, a sebesült katonákhoz. A magyar-román határon, az Ojtozi-szoros körül vívott harcokban december 24-én szívlövés (más adat szerint fejlövés) következtében hősi halált halt. Két nappal később Ozsdolán (Háromszék vm.) temették el. A halálesetről először fivéreit tudták értesíteni. Az egyik Pozsonyban teljesített katonai szolgálatot, míg a másik a székesfehérvári püspök mellett volt titkár. Potyondy Imre a későbbiekben püspöki irodaigazgató, majd nagyprépost, püspöki helynök lett. A család 1917 májusában szállíttatta haza a hősi halált halt főorvos holttestét. A székesfehérvári temetésére május 22-én délelőtt került sor, nagy részvét mellett. Az ezredorvos felesége, szülei, testvérei vettek részt az „utolsó út bánatában". Velük a jóbarátok és rokonok. A temetési szertartást Kisteleki István esperes-plébános végezte. A gyászének után Prohászka Ottokár megyéspüspök mondott rövid beszédet. A katonaság is hivatalosan vett részt a gyászszertartáson. Eleste után Pottyondy főorvosnak az uralkodó a koronás arany érdemkeresztet adományozta, a vitézségi érem szalagján.[6]

A másik, oszlopos, szürke sírkő dr. Juhász Jánosnak állít emléket: *ITT NYUGSZIK | Dr. JUHÁSZ JÁNOS | CS. K. EZREDORVOS | FER. JÓZS. REND LOVAGKERESZT | TULAJDONOSA. HŐSI HALÁLT HALT | KOLOMEÁBAN. 1916 FEBR. 4. | 31 ÉVES KORÁBAN | Dr. JUHÁSZ JÁNOSNÉ | 1885–1965*.

Dr. Juhász Jánost, mint az 5. gyalogezred főorvosát 1912. november 1-től nevezték ki ezredorvossá. Más adatok szerint 1913-ban az eperjesi 18. cs. és kir. tüzérezrednek volt ezredorvosa. Felkészültségét mutatja, hogy 1913-ban az Eperjesi Evangelikus Collegiumban, az akadémián adott elő. Kitűnő lovas is volt. A háború alatt a harctéren háromszor vagy négyszer sebesült meg. Egyik sebesülése után Pécsen, a betegnyugvó állomás parancsnoka lett. Szolgálatának utolsó időszakában a galíciai Kolomeaban, a hadikórházban a sebesülteket továbbító részleg vezetője volt. Halálát hastífusz okozta, mely gyorsan végzett vele. Hozzátartozói holttestét hazaszállították Székes-

[6] Dunántúl 1915. december 15. 4. Pécsi Napló 1916. január 27. 5. Pécsi Napló 1916. november 11. 6. Pécsi Napló 1916. december 28. 8. Pécsi Ujlap 1916. december 29. 4. Dunántúl 1917. március 15. 6. Dunántúl 1917. május 22. 6. Fejérmegyei Napló 1917. május 22. 3.

fehérvárra. A hősi halált halt ezredorvost 1916. február 18-án pénteken, impozáns részvét mellett helyezték örök nyugalomra. Fiatal özvegye és két árvája siratta. Kitüntetései között megemlíthető a Signum Laudis és a Ferenc József-rend lovagkeresztje.[7]

Más polgárok

Ismert, hogy a hazánkbeli izraeliták 1848–49-ben az alkotmányosságért, majd a függetlenségért folytatott küzdelmet elsősorban anyagilag, de mellette honvédként is támogatták. A Nagy Háború idején közülük többen vérüket, életüket áldozták. A módos zsidó szülők körében is élt a szokás, hogy hősi halott gyermeküket, más hozzátartozójukat lakóhelyükre hozatták, hazai földön, felekezetüknek megfelelő temetőben földelték el.

Székesfehérvár textilkereskedésében és szabó iparosságában az 1980-as évek közepéig jelentős szerepet játszott a Keller család. Egyik tagja, Keller Nándor (1884–1915) az I. világháború idején a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredben volt I. osztályú számvivő őrmester. Az oroszokkal vívott kárpáti harcokban, 1915-ben Alsóvízköz (Sáros vm.) településnél harcolt és hősi halált szenvedett. Holttestét a következő évben édesatyja, Keller Vilmos székesfehérvári szabó iparos hazaszállíttatta. Temetésére 1916. május 28-án délután 4 órakor került sor a székesfehérvári ortodox Izraelita temetőben.[8]

Fekete gránitból készült, magas sírköve szép állapotban máig látható a Zsidó Temetőben. A vésett felirat négy héber nyelvű sor után magyarul folytatódik: *Itt pihen* | *a bérces Kárpátokban* | *hazája védelmében elhunyt* | *KELLER NÁNDOR* | *17. HONV. GY. E. SZÁMV. ŐRMESTERE* | *élt 31 évet* | *meghalt 1915 jan. 25.* | *Családod szeretete, nemzeted hálája kisért e sírba.* | *Ez örködik és emlékezik*, | *örökké nyugvó poraid felett*. | *Pihenj csendesen*!

Keller Nándor síremlékén a vésett sorok önmagukért beszélnek. A hazához való hűséget és szeretetet tanúsítják, mégpedig nem egyetlen izraelita személyiség, hanem közössége részéről. Az őrmesteréhez hasonló típusú síremlékeket mind az izraeliták, mind a keresztények számára a 19–20. század fordulóján a székesfehérvári Havranek család készítette.

Pusztán példaként említem, hogy szintén a székesfehérvári Izraelita temetőbe került Deutsch Dezső egyéves önkéntes szakaszvezető, míg a katolikusba Fekete Géza hadnagy.

A parasztság fiai

A temetőkben, különösen falun, a legutóbbi időkig itt-ott rá lehetett lelni egy-egy sírkőre, mely alatt I. világháborús, paraszti családból származó katonahalott nyugszik, vagy olyanra, amelyik a fronton elesett hozzátartozó emlékét őrzi. A távoli csatatérről, az ottani temetőből vagy a tábori kórházból a holttestet hazahozatni roppant körülményes és költséges volt. A fentebb hozott példák kivételesnek számítottak.

[7] Budapesti Közlöny 1912. november 6. 4. Pesti Hirlap 1913. november 15. 24. Budapesti Közlöny 1915. szeptember 14. 4. Világ 1916. február 13. 20. Pesti Napló 1916. február 19. 4.

[8] Székesfehérvár és Vidéke 1916. május 27. 3. Sipos 1937: 260.

Csekély volt azoknak a famíliáknak a száma, melyek a terheket vállalni tudták. A parasztság körében (is) ilyen okokból kezdett terjedni, vált szokássá a háború során, végén vagy utólag a hősi halott emlékének megörökítése, rendszerint valamelyik közeli rokon sírjelén.

A magyaralmási (Fejér vm.) temetőben egyszerűségében is szép vörösmárvány, azaz piszkei mészkő síremlék alatt nyugszik Somogyi János (1864–1914) és neje Csordás Erzsébet (1869–1906). Az utódok a szülők neve alá még néhány sort vésettek: *EZEN EMLÉK ÖRÖKÍTSE MEG AZ OROSZ HARCZTÉREN HŐSI HALÁLT HALT FIAIK, ISTVÁN ÉS GÁBOR EMLÉKÉT. NYUGODJANAK BÉKÉBEN!*

Az I. világháború körüli időszak még az élő, virágzó népköltészet kora volt. Ennek bizonyságául megemlítem a sorra termő vagy újjászülető katonadalokat. Ugyanígy természetesnek tartom, hogy nem csak próza, hanem sírvers is megörökíti az elhunyt katona emlékét. A félnépi szövegben – akár némelyik régi egyházi énekben – maga a halott nyilatkozik meg egyes szám első személyben, és rá a szülők hasonló módon, de többes számban felelnek. Szintén Magyaralmáson egy olyan katona nagyméretű, fekete márvány, azaz gránit obeliszkjét láttam, kit hazahoztak faluja temetőjébe. A fekete gránit sírkőbe rakott fénykép alatt a felirat: *ITT NYUGSZIK | SEKURA LAJOS | A 69. GY. EZR. VITÉZE | KI 14 HÓNAPI HARCZ UTÁN | HŐSI HALÁLT HALT 1916 IX. 20. | 21 ÉVES KORÁBAN.*

JÓ SZÜLEIM S TESTVÉREIM
KÖSZÖNÖM NEKTEK HOGY
SZÜLŐFÖLDEMBEN PIHENHETEK.
NYUGODJ BÉKÉVEL KEDVES JÓ
GYERMEKÜNK
HŐSI SÍRODNÁL ŐRT ÁLL SZERETETÜNK

Székesfehérvár környékén az egyik legszebb, legérdekesebb, katonának állított sírkő a mohai (Fejér vm.) Református temetőben látható. Az arányos, tábla formájú emlékmű félkör alakú ívvel záródik, legfelső részén ovális keretben az elhunyt katona képe. A fényképet két oldalról szimmetrikusan, bevésett hadi jelképek övezik: ágyúk, zászlók, babérágak. Az előlap felső részén a szépen keretezett, gondosan vésett betűk az életrajzi adatokon túl az elmúlás körülményeiről is tudósítanak, megszólaltatva a halottat is: *ITT NYUGSZIK | HŐSI HALÁLT HALT | IFJ. SZEKERES JÓZSEF | szül. 1892. aug. 20-án*.

A folytatás versbe szedett.

1914 decz. 8-án kezem megsebesült
A nagy vizek mélyén
A testem is meghűlt legyőzött a halál
Messze Csehországban
Prágai kórházban 1915 máj. 2-án.
23-ik évemet éltem
Mikor Jézusomhoz tértem.

A síremlék alsó részén tovább folytatódik a hősi halott megnyilatkozása, melyre a szülők válaszolnak:

A jó szüleim és testvéreim szeretete ez
Hogy engem falum temetője fed el.
Nyugodjál csendesen sok szenvedés után
Egyetlen jó fiunk kit feledni soha nem tudunk
Könnyű legyen a föld mely sírodban elfedett
És áldott a szellő mely poraidon lengedez.

A sírkő alján a záró sorok olvashatók:

Emeltették bánatos szülei
Kik mellette kívánnak pihenni.

Szokások

A leírtak, a felsorolt példák nyomán néhány következtetés vonható le. Mindenekelőtt az, hogy az I. világháború idején a tehetős famíliák a távolban hősi halált halt, ideiglenesen elföldelt családtagjaikat igyekeztek hazahozatni és itthon eltemetni. Gyakorlattá, vagyis szokássá vált ez a módosabbak valamennyi csoportján belül. Úgy a nemesi családoknál, mint a középosztálynál, a polgárságnál vagy a parasztságnál. A harcok, a hullámzó frontok, a változó viszonyok miatt sokszor nehézségekbe ütközött mindez. (A körülmények teljesen ki is zárhatták.) A sír felkutatása is időt, energiát igényelhetett. Nyugodtan ismételhetem, hogy a hősi halottaknak csak töredékét, az 1%-nak is lényegesen alatta maradó részét szállították haza. Az *idegen föld – hazai föld* fájó ellentétét így kívánták feloldani. Sokszor maga a halott is így kívánta.

A rendszerint hosszú hónapokkal később megérkezett földi maradványokat méltó helyen, a családi temetőben vagy családi sírboltban/kriptában helyezték immáron végső nyugalomra. Ilyen lehetőség hiányában a felekezeti temető egyik sorában, ott pedig vagy önálló sírba, vagy valamelyik, már korábban elhunyt hozzátartozó mellé temették el. Az is előfordult, hogy a nyughelyére tett katona sírjába később egy vagy több családtag (szülő, feleség, gyermek) került. Vagyis mindezek szokássá váltak, miként az is, hogy a hazaszállítás elmaradásakor a hősi halott katona neve a közeli hozzátartozó sírjára került fel.

A temetés az egyház, a felekezet szabályai, szokásai és a helyi népszokások szerint, a lehető legünnepélyesebb formában, mély részvéttel és nagy részvétellel zajlott le. Hiszen a család is, a közösség is veszített. A végtisztesség megadása jobbára a katonaság közreműködésével történt.

Katonai szokások

Az I. világháború idején egyházi temetés folyt tehát katonai részvétellel. Kialakult, szokássá vált, hogy főleg a tisztek és altisztek esetében a temetés katonai tiszteletadással, sőt katonai pompával történt. Minél magasabb rangú volt a hősi halott, annál inkább. Katonai szokások, a katonaság tradíciói érvényesültek, meghatározott formákban, kellékekkel. A legjellemzőbbek az alábbiakban foglalhatók össze:

– Az ezred tisztjeinek gyászjelentése.
– Fekete ravatal, virágokkal ékes koporsó.
– Magasabb rangú tisztek (ezred-, zászlóalj-, századparancsnokok) megjelenése.

– Kivételesen a hadsereg vagy magasabb egység parancsnokainak (lampaszos tábornokok, aranygalléros törzstisztek) jelenléte.
– Az ezred tisztjeinek küldöttsége/testülete.
– Díszszázad vagy díszszakasz.
– Katonazenekar (katonabanda), gyászzene, rézkürtök, gyászdobok.
– Katonai dalárda.
– Dísztűz, vagyis díszsortűz adása.
– A koporsót vállukra emelő katonák (altisztek, legénységiek).
– A koporsó katonák általi elhelyezése a gyászhintóba vagy a sírhelynél.
– A hősi halott kitüntetései selyempárnán.
– Hadi jelvények, jelképek alkalmazása.
– Bajtársak megjelenése.
– Részvétel a temetési menetben, vagyis a gyászmenetben.

Természetesen valamennyi szokáselem nem jelent meg minden temetésen. Minél magasabb rangú volt az elhunyt, illetve a családnak minél nagyobb volt a társadalmi presztízse, annál inkább feltűntek a katonai pompa elemei.

Az említett kegyeleti cselekményekkel és tárgyakkal a katonák az elhunyt iránti tiszteletet fejezték ki, a hadsereghez, azon belül az ezredhez tartozás és a bajtársiasság jegyében. Így a közeli hozzátartozók, a távolabbi rokonok, a barátok és az ismerősök mellett a katonaság a részvételével a végső búcsú ünnepélyességét növelték. Számos katonatiszt temetésén megjelentek az állami, illetve társasági/társadalmi élet kisebb-nagyobb vezetői is.

A hősi halált halt sírjelén a felirat – a kialakult szokás szerint – az I. világháború idején általában bővebb volt, mint a civilekén. A néven, évszámokon kívül gyakran tartalmazta az elhunyt rendfokozatát, élete áldozásának színhelyét, ezredének jelölését. Esetleg feltüntették a sírban fekvő hősi halálának, hősi tettének körülményeit vagy legmagasabb kitüntetését. Földművesek körében vers is kerülhetett az emlékkőre. Benne megszólalt a halott és családtagja. Az elhunyt megemlíthette elmúlásának okait. Esetenként a katona, jobbára ovális alakú, fényképe is rákerült a sírjelre, melyen egyházi vagy hadi jelvények is megjelenhettek.

Jogszokások

Az eddig felsorolt szokások egy része jogi tartalommal is rendelkezett, vagyis érintkezett a jogszokásokkal. Néhány, az alábbiakban megemlítésre kerülő szokást pedig egyértelműen a jogszokások közé lehet sorolni.

Számos család, különösen a falusiak és a külvárosokban élők áldoztak rá, csaknem erejükön felül, gazdasági lehetőségeik határáig nyújtózva vállalták a hősi halott hazahozatalát és részére a drága síremlék (márvány, gránit, körülötte vaskerítés) felállítását. Különösen így alakult, ha a szülők egyetlen, még nőtlen, utód nélküli fiukat veszítették el. Még inkább, ha lánytestvére sem született. Ahogy a civil életben, a házasság előtt, a földi életét befejező legény vagy nagylány részére – a helyi szokásoknak megfelelően – megadták a különös elbánás, temetés méltóságát, a halott lakodalmát, úgy a hősi halottnak is az átlagosnál többet nyújtottak. A gyászoló család lehetőleg hazahozatta és nem sajnálta a pénzt a temetésre meg a síremlékre. Ha már a fiuknak nem

adatott meg a további, teljes élet, ha már örökölni sem fog, nem lesz a maga ura, akkor kapja meg a tisztességet, és emléke megörökítését. Bár nem a teljes örökrészt, de abból valamennyit – ilyen formában – megadtak neki.

Úgyszintén a jogszokások körébe tartozik az, amit a katonafiú, különösen az egyedüli fiú halála eredményezett. A 19. század második felében a bíróságok által megerősített szokásjog szerint a fiú és leány örökösök azonos, egyenlő arányban örököltek. Ezzel szemben a népi jogszokások nyomán, a paraszti társadalomban, az ország tekintélyes részén, a leány leszármazottak megelégedtek a szerényebb értékű kiházasítással. Az ingatlanokat pedig a fiúk örökölték. A 20. században ezen az íratlan szabályon egyre több áttörés mutatkozott. A leányok egyre inkább azonos arányban kívántak jussolni, vagyis örökölni.

Hozzájárult ehhez az I. (majd a II.) világháború, a maga tragédiáival, a katonává lett legényfiúk halálával. Ha az utódok között csak lány maradt és örökölt, aztán ő gazdálkodott, az a környezetére is hatott. A többi családban is kezdték követelni a leányok a magukét, az egyenlő vagy csaknem egyenlő részt. Akkor is, ha volt fiútestvérük. A falusi közösségek pedig egyre inkább alkalmazkodtak ehhez az igényhez, egyben az országos szokásokhoz, majd 1959 után a Ptk-hoz. A katonák hősi halálukkal közvetve, így a jogszokások változásához is hozzájárultak.

Talán indokolt arra is utalni, hogy az I. világháborúban eltűnt, sokszor holttá is nyilvánított katona némelykor, évek múltán mégis visszatért. A távollét alatt viszont kialakulhattak jogilag bonyolult viszonyok, melyek megérkezésével fokozódtak. Mind polgári jogi (öröklés, özvegyi jog, az örökség elidegenítése stb.), mind családi jogi (új házasság) területen. Törvények és (felső)bírósági ítéletek sora született a rendezésre.[9]

Az 1945 elejétől emelt családi sírjeleken a katonákra vonatkozó adatok igen szűkszavúak. Gyakran csak a névre és az évszámokra szorítkoznak. Mindössze az „emlékét őrzi", vagy a „távolban elhunyt" kitétel jelzi, hogy harcban vagy hadifogságban elhalt személyről van szó. Az utódok a hatalommal való bármiféle ütközést ezáltal is kerülni kívánták. Nehogy a Szovjetunióval, a Vörös Hadsereggel szembeni katonai szerepre fény derüljön, nehogy a család hátrányt szenvedjen. Még a rendszerváltás után is többen óvatosak maradtak, mások megelégedtek azzal, hogy a közösségi emléktáblára, emlékműre felkerültek a nevek. Néhány családi síron mégis megjelent a hősi halálra, az áldozattá válásra utalás.

Értesítések, gyászjelentések

Az I. világháború idején már szinte természetes volt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia népei tudni kívánták, mi történik fiaikkal a frontokon, különösen azt, ha bajuk esett. Az utókor szintén adatokra, tényekre volt kíváncsi. Mindezekhez a háború idején és azt követően csak viszonylagos pontossággal lehetett hozzájutni. Az informálásnak és az információ szerzésének különböző módozatai éltek.

[9] A 2023. június 2-i szekszárdi konferencián Homoki-Nagy Mária jogtörténész mindezek mellett egy különösen bonyolult szentesi jogesetre is felhívta figyelmemet.

A szeretett személy elhunytáról az első értesítést a legközelebbi hozzátartozó kapta. A hír gyorsan szárnyra kapott, rokonok, ismerősök adták tovább egymásnak. Városokban a család pártecédulát/particédulát készíttetett, amit szétküldtek, illetve kifüggesztettek. A kiharangozás, főleg falun, az elhunyt megtisztelése mellett szintén szolgálta a gyászhír terjedését. Az egymást követő, ennek megfelelően sorszámozott veszteség-kimutatások alapján a háború kezdetétől a székesfehérvári lapokban közlemény jelent meg *A mi halottjaink* cím alatt. A városhoz kötődő ezredek elesett katonáinak névsorát közölte.[10]

Külön is meg kell említeni az egyes alakulatok tisztikarának rendszeresen kiadott tiszti gyászjelentését, a tiszti gyászlapot. Ebben egy bizonyos időszak alatt hősi halált halt tisztek neve, rendfokozata, esetleg más adat szerepelt. Általában 6–12 személyé. Így 1914 novemberében a 17. honvéd gyalogezred tisztikara tiszti gyászjelentésében 9, az északi harcok alatt hősi halált halt tiszttárs nevét jelölte meg. „Ott nyugosznak az idegen rögök havas takaróval fedett sírdombjai alatt." A felsorolásban szerepel a később itthon eltemetett tomcsányi Tomcsányi Árpád őrnagy is. A további személyek: Wüsch Béla, Szőke András, Illés László százados, Varga Andor főhadnagy, dr. Bodola Gyula, Ágfalvy András, Freud Jenő hadnagy és Warhanek Ferenc zászlós. A Pesti Hirlap *Hősök halála* cím alatt adta le ezt a hírt.[11] A tiszti gyászjelentéseket számos újságnak megküldték. Az ezred állomáshelyén kívül a főváros, illetve más vármegyék lapjainak is. Főleg oda, ahonnét az ezred katonáinak sorozása, hadkiegészítése történt.

A Pesti Hirlap 1916 decemberében az alábbi hírt jelentette meg. A székesfehérvári 17. gyalogezred tisztikara gyászlapon tudatta, hogy 1915. október 24. és 1916. szeptember 17. között az ezredből elhunyt 3 hadnagy, 4 zászlós és 4 hadapród. A név szerint megjelölt személyek között volt olvasható – a fentebb említett – Fekete Géza hadnagy és Körmendy Jenő zászlós, akiket hazahozattak, szülőföldjükbe temettek el. A 11 elhunyt katona közül csak két hadnagy volt tényleges állományú.[12] Két másik fővárosi újság hosszabban idézett a háborús tiszti gyászlap részükre megküldött szövegéből. „A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalogezred tisztikara részvéttel és fájdalommal tudatja, hogy szeretett bajtársaink királyukért és hazájukért hősi halált haltak." Aztán következnek a tisztek név, rang, a halál időpontja (év, hó, nap) megadásával. A gyászlap záró soraival az ezred dicsőséget szerzett katonái közé emeli a hősi halált haltakat. „Derék, jó katonákat, szerető bajtársakat ragadott ki közülünk a kegyetlen sors, de emléküket szívünkbe zárja az irántuk érzett kegyelet és nevüket, mint a hazaszeretet, a hűség és kötelességtudás lelkesítő példányképeit az örök halhatatlanság számára megőrzi ezredünk története."[13] Ez a gondolatsor több alakulatnál is megjelent. Így a 12. kolozsvári honvéd gyalogezrednél.[14] Néha egész távoli városok újságja is hírt adott a 17. gyalogezred hősi halottjairól. Ide kapcsolódóan említhető az ungvári Határszéli Ujság.

[10] Pl. Székesfehérvár és Vidéke 1914. szeptember 12. 2.

[11] Székesfehérvár és Vidéke 1914. november 4. 1. Pesti Hirlap 1914. november 10. 11.

[12] Pesti Hirlap 1916. december 1. 15.

[13] Budapesti Hirlap 1916. december 2. 12. Világ 1916. december 3. 17. Somogyvármegye 1916. december 3. 5–6.

[14] Ujság 1915. szeptember 29. 12.

A tiszti gyászlap kiadásának szokása az egy alakulathoz tartozó tisztek közötti bajtársiasság megnyilvánulása is volt. Különben a korabeli újságok egy-egy katonatiszt haláláról, sebesüléséről esetenként hosszabb vagy rövidebb híradásban is be szoktak számolni. A tiszt családja, rendfokozata miatt ennek helyben hírértéke volt.

Közösségi emlékművek

A két világháború között sorra jelentek meg az alakulattörténetek. A kötet végén általában felsorolták az elesett katonák nevét, születési évét, rendfokozatát, a halálozás évét, esetleg a helyszínét. A névjegyzék jobbára külön-külön készült a tisztekre, altisztekre és a legénységhez tartozókra. A névsorok többféle okból nem lehettek helyesek, teljesek és pontosak. Hasonló mondható el a városokban állított ezredemlékművekre felvésett vagy a talapzatban elhelyezett névsorokról. Természetszerűleg az egyes intézmények és a községek emléktábláin, emlékszobrainál olvasható rövid felsorolások pontosabbak.[15]

Az emlékműveket alkotó szobrászok, iparművészek jórészt alkalmazkodtak a központi és helyi elvárásokhoz és a kibocsátott mintákhoz. A hozzátartozók pedig elvárták a katonák hősi, sokszor romantikus ábrázolását. Hiszen ők hősi halott hozzátartozójukról kaptak (vagy nem) értesítést. Őt siratták, és ilyennek akarták látni. Sokan mondták azt is, hogy *a szobor mindig eszünkbe juttatja/gyuttattya szegént.* Mások a felsorolás nyomán így vélekedtek: *Legalább a nevit odairták szegénnek.* Mára azonban kihalt az ekképpen emlékezők nemzedéke.

[15] Az I. világháborús szekszárdi hősi halottak emlékének megőrzését szolgálja Szabó Géza történész és Nagy Janka Teodóra jogi néprajz kutató könyve, melyen belül különféle sírjelek, művészi alkotások is láthatók. Szabó–Nagy 2018: 19–80, 126–127.

Irodalomjegyzék

KOZMA Miklós

1931 *Egy csapattiszt naplója 1914–1918.* Budapest: Révai Irodalmi Intézet.

REMÉNYI Ferenc (szerk.)

1923 *A II. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. huszárezred hadi emlékkönyve 1914–1918.* Budapest: Grill.

SIPOS Gyula (szerk.)

1937 *17-esek a Világháborúban. A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története.* Székesfehérvár: Csitáry.

SZABÓ Géza – NAGY Janka Teodóra

2018 *Hősök voltak és áldozatok. Szekszárdiak a Nagy Háborúban 1914–1918.* Szekszárd: Szekszárd Alsóvárosi Római Katolikus Közhasznú Egyesület.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-10

A gyámok kötelezettsége a 18–19. században

HOMOKI-NAGY MÁRIA
(jogtörténész, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK)

Die Pflicht der Erziehungsberechtigten liegt am 18/19. Jahrhundert

Im Laufe der Jahrhunderte galten die im Privatrecht des Adels geltenden Regeln auch für die Privatrechtsverhältnisse der Leibeigenen. Der Unterschied bestand darin, dass im 18. Jahrhundert die Regel allgemein wurde, dass das Erbe verwaister Leibeigener versteigert und das Geld in den Waisenkasse eingezahlt wurde. Die Studie stellt das Schicksal der Leibeigenenwaisen und deren väterliches Erbe in der späten Ordenszeit anhand von Beispielen aus archivalisch aufbewahrten Gerichtsdokumenten dar.

Schlüsselwörter: die Waisen, die Wächter, Rechnungslegung des Vormunds, Arten der Vormundschaft, das Waisenamt

A gyámság „úgy határozható meg, mint annak oltalmára törvényesen adott és engedett hatalom, a ki magát nem-teljes kora miatt megoltalmazni nem tudja: mégis a szónak igaz értelme szerint mindenkor védelmet jelent."[1]

A kiskorú védelmének biztosítása egyrészt jelenti a személyére vonatkozó védelmet, nevelését, táplálását, taníttatását, másrészt az apai örökségnek a megőrzését, melyet a gyermek teljeskorúvá válásakor a maga épségében kell megkapnia. Mindez a gyám feladata, sőt kötelessége volt. A kérdés az, hogy évszázadok során, a mindennapi életben miként érvényesült az árva gyermekek védelme, miként teljesítették a gyámok kötelességüket. A jogtörténeti szakirodalom Szt. István törvényére hivatkozva elsősorban és gyakran kizárólagosan az özvegyen maradt nő helyzetének rendezésére szolgáló özvegyi jogot emeli ki és hangsúlyozza, háttérbe szorítva az árván maradt gyermek helyzetére való utalást. Szt. István rendelkezése értelmében, ha a házasságból gyermek született és az özvegyen maradt nő nem kívánt újból férjhez menni, akkor férje nemzetségében maradva nevelhette gyermekeit. Ha viszont újból férjhez akart menni – férje nemzetségét elhagyva –, akkor a gyermekeit nem vihette magával, azok az apa férfi rokonainak a felügyelete alá kerültek.[2] A törvényi rendelkezésből könnyen kiolvasható, hogy az özvegyen maradt anyának joga volt gyermekeit nevelni, de csak férje nemzetségének felügyelete alatt. Megoszlott az árva gyerek személyének és vagyonának védelme, őrzése az anya és az elhunyt férj rokonsága között. Az anya a gyermekért volt felelős, miközben a vagyon védelme, őrzése, kezelése az apa férfi rokonainak a kötelességévé vált. Ez a Szt. István-i rendelkezés évszázadokkal később is kimutatható, sőt a gyámság problémakörének még a 19. században is ez az alapja, kiindulópontja.

[1] Werbőczy 1990: I. CXII. 2.§
[2] Závodszky 1904: 37; Szt. István I. XXVI.

Erről beszél Werbőczy is, azzal a különbséggel, hogy a 16. század elejének nemesi magánjogában már a gyámság három típusa között tesz különbséget. Szt. István valójában az ún. törvényes gyámságról rendelkezett, ami a nemzetség férfitagjainak kötelezettségét jelentette. Werbőczy ezt csak finomította, amikor a meghalt apa legközelebbi törvényes örököseit nevezte meg törvényes gyámoknak, közülük is kiemelve az árván maradt gyermek apai nagyapját. „Ha az atya nemes ember, mint elsőrendű családfő, (fiának elhunyta esetén) még unokáinak gyámságát és gondját is viselni fogja."[3] Amennyiben a nagyapa képes volt unokájának védelmére, akkor ő lett a törvényes gyám, ha koránál, egészségi állapotánál fogva erre már nem volt képes, akkor a meghalt apa férfi testvérei, az árva nagybátyjai következtek a törvényes gyámság sorában. Ismerve Szt. István rendelkezését, ez teljesen érthető, hiszen nekik fűződött érdekük leginkább ahhoz, hogy az árva vagyonát védjék, kezeljék, mert a kiskorú esetleges halála esetén ők örökölték volna a hagyatékot. Az özvegyen maradt anya nem örökölt elhunyt férje után, ezért rendelkezett Szt. István az özvegyi jogról, mai kifejezéssel az özvegy nő haszonélvezeti jogáról. A mindennapok szokásjoga, amit Werbőczy rögzített Hármaskönyvében, a kiskorú halála esetére a férfi rokonság öröklését biztosította. Werbőczy ezen az ősi szabályon csak annyiban lépett tovább, hogy biztosította az apa végrendelkezési jogát arra, hogy gyermekei számára gyámot rendeljen végrendeletében. Ha ez megtörtént, akkor a végrendeleti gyám vagy gyámok megelőzték a törvényes gyámokat, de kötelezettségük nekik is a kiskorú vagyonának védelmére terjedt ki.[4] Ha viszont sem végrendeletben megnevezett gyám, sem pedig törvényes rokon nem volt, aki a gyám kötelezettségét elvállalta volna, akkor Werbőczy az uralkodó kötelességévé tette, hogy megfelelő, arra alkalmas személyt nevezzen ki gyámnak. A későbbi századokban ez annyiban módosult, hogy az arisztokrácia körében megmaradt az uralkodó gyámrendelési joga, miközben a köznemesi árvák számára a nemesi vármegyékben megszervezett árvaszék kötelezettsége lett a gyám kinevezése. A 18. századtól kezdve mondható az, hogy az árvaszékek megszervezésével intézményesült a gyámság jogintézménye. Az árvaszékeknek már nem csak a gyámrendelés volt a feladata, hanem a gyámok elszámoltatása is. Mert hiába hangsúlyozta Werbőczy, hogy „a gyámoknak csupán az árvák javainak védelmére, nem pedig elidegenítésére van hatalmok"[5], a mindennapok valóságában mindez épp ellentétesen történt.

„Az árvák nyomorult és csaknem elhanyagolt sorsának enyhítésére" született meg az 1715:68. tc., amelyben egyrészt a Hármaskönyvben már megfogalmazott intézkedéseket erősítették meg, másrészt a gyámrendeléssel összefüggő kérdések megoldását – fenntartva az uralkodó gyámrendelési jogát – nemesek esetében a megye, azonbelül az alispán és a szolgabíró kötelességévé tették. A polgárok esetében ez a városi tanács feladata lett, miközben a jobbágyárvák felügyelete változatlanul a földesúr joga maradt. A nemesi árvák és különösen a nemesi árvavagyon kezelésére vonatkozó törvényi rendelkezés hatással volt a jobbágy árva vagyonának kezelésére is. Az árvák vagyonának összeírása, az ingó javak értékesítése, a meglévő és az eladott javak árából

[3] Werbőczy 1990: CXIII. 3.§

[4] Degré Alajos kifejezetten hangsúlyozta, hogy „a XV. század közepéig igen ritkán fordult elő, hogy idegen egyén a gyermek elhalt atyjának vagy más örökhagyónak végrendeletben kifejezett akaratából kapta volna a gyámságot." Degré 1977: 6.

[5] Werbőczy 1990: CXII. 3.§

befolyt készpénz kezelése nemcsak a nemesekre vonatkozott, hanem érvényesült a jobbágy-parasztság világában is. Az árvák személyének és vagyonának védelme a mindennapok világában jól illusztrálható a dél-alföldi mezővárosokban fennmaradt levéltári források alapján.

A jobbágy árvákra vonatkozó szabályok bemutatása előtt a főnemesi árvák körében érvényesülő – adott esetben jó – példák is állnak előttünk. Ismeretes, hogy a török kiűzését követően két évtized bizonytalan tulajdoni és birtokviszonyai után Károlyi Sándor (1668–1743) végleg megszerezte Hódmezővásárhely és Csongrád mezővárosát, majd örököse, Antal (1732–1791), Harruckern Josefával kötött házassága révén – miután a Harruckern nemzetség fiágon magvaszakadt – megszerezte Szentes és Orosháza mezővárosokat is. Ezzel létrejött a Károlyi család gazdaságilag is jelentős Dél-Alföldi uradalma.[6] Károlyi Antal halálát követően fia, József (1768–1803) örökölte az egész birtokot. Waldstein-Wartenberg Erzsébettel kötött házasságából három fiúgyermek született, akik apjuk korai és váratlan halála után árván maradtak. A kiskorú fiúk nevelése az özvegy édesanyára maradt, aki hamarosan házasságot kötött gr. Keglevich Ágostonnal. Miután a Károlyi családban nem volt férfiági rokon, aki a gyámi feladatokat elláthatta volna, az uralkodó az özvegyasszony második férjét, Keglevitchet nevezte ki a kiskorú Károlyi árvák gyámjának. Majd az ő halálát (1813) követően, a még mindig kiskorú árvák gyámja az özvegy édesanya nőági rokona, Waldstein Emanuel lett. Az uralkodó 1808-ban nevezte ki Keglevich Ágostont a Károlyi árvák gyámjának és ekkor készült el az a vagyonleltár, amely pontosan rögzítette egyrészt az árvák ingatlan javait, másrészt azok becsült értékét.[7] Waldstein Emanuel pedig 1814-ben kapta meg a gyámi kötelezettséget és ezzel a Károlyi vagyon kezelésének jogát, s ebben az évben is készült egy teljes vagyonleltár[8], amiből megállapítható, hogy Keglevich tényleg jól kezelte az árvák örökségét. A következő vagyonleltárt a legkisebb Károlyi árva, György nagykorúvá válása után, 1828-ban készítették el, amikor a három fiú megosztotta egymás között az apai örökséget.[9] Ha a Károlyi árvák vagyonáról készült leltárakat összehasonlítjuk, látható, hogy mindkét gyám teljesítette azt a kötelességét, hogy megvédje az árvák vagyonát, sőt lehetőség szerint azt még gyarapítsa is. A csongrádi uradalommal összefüggésben a vagyonleltárban rögzítették, hogy a Csongrád mezővárost körülvevő homokos talaj megkötésére a gyám erdőt telepített, s még arra is kitértek a vagyonleltár készítői, hogy bár a jobbágy-parasztság makkoltatásra ezt az erdőt nem használhatja, az év meghatározott hónapjaiban legeltethetnek az erdőben.[10]

Természetesen a jobbágy árvák helyzetét nem lehet összehasonlítani a főnemesi árvák helyzetével. A személyükre és csekély vagyonukra vonatkozó rendelkezések viszont ugyanazok. A jobbágy-parasztság körében is általános szabály volt, hogy az apa halála után az árván maradt gyermekek nevelése az özvegyasszonyra maradt, aki az őt megillető özvegyi jogánál fogva benne maradhatott az apai házban. Az 1715. évi

[6] Éble 1911.

[7] MNL Csongrád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár IV. A. 1.b. Nemesi közgyűlési iratok, nemesi árvák iratai 1808.

[8] MNL CSML Szentes IV.A. 1.b. 1814.

[9] MNL OL P 394 XIII./1/ a Károlyi család levéltára, az 1828-ban elkészült nagyosztály.

[10] MNL OL P 394 XIII./1/ a Károlyi család levéltára, az 1828-ban elkészült nagyosztály.

törvény értelmében az árván maradt jobbágy gyermekek örökségét össze kellett írni, fel kellett becsülni. Mindezt a mezőváros elöljárói végezték az uradalmi ügyész felügyelete mellett. A jobbágy-árvák vagyonát ezt követően vagy természetben átadták a gyámnak kezelésre, használatra, aki a jószág becsült értéke után kamatot fizetett az ún. árvapénztárba, vagy ami igen gyakran előfordult, az árva vagyonát árverésre bocsátották és a legtöbbet ígérőnek eladták. „Néhai Berta Ferenc és felesége Czine Katalin 124 útból álló szőleit … az árvák tutora licitacion Túri Jánosnak, mint többet ígérőnek 160 forintért örökösen eladta."[11] A vételárat pedig ugyancsak az árvapénztárban helyezték el. Ez utóbbi megoldás a 18–19. század társadalmában, gazdasági életében azt a lehetőséget teremtette meg, hogy az árvapénztárból, mint bankból vehettek fel kölcsönt a mezőváros lakói. Első pillanatra ez biztonságos és megfelelő eljárásnak tűnt. A mezőváros megválasztott közgyámja kölcsönszerződés keretei között adott kölcsönt, mely után az adósnak kamatot kellett fizetni. A mindennapok gyakorlatában az okozta a legtöbb problémát és egyben jogi vitát, hogy a kölcsönszerződés teljesítési idejét úgy határozták meg, hogy az adósnak akkor kell visszafizetnie a kölcsönt, amikor az árvának arra szüksége lesz, illetve a közgyám három hónap előzetes felmondás után követelhette vissza a kölcsön adott összeget. A visszafizetési kötelezettségről az adósok gyakran elfelejtkeztek.[12] A közgyám kötelességei közé tartozott, hogy évente számadást készítsen az árvapénztárban kezelt vagyon helyzetét illetően. Ez a számadás gyakran elmaradt, ami azzal a következménnyel járt, hogy sem azt nem ellenőrizték, hogy az adósok az esedékes kamatokat befizették-e, sem azt, hogy egy kölcsönszerződés teljesítési határideje lejárt-e.

Az új közgyámnak ugyancsak számadási kötelezettség mellett kellett átvennie az árvapénztárat. A mezővárosok szóbeli pereinek jegyzőkönyvei igen sok adóssági perről tudósítanak és ezek jelentős részét a közgyámok indították. Csongrád mezőváros szóbeli pereinek jegyzőkönyvei két közgyám nevét őrizték meg az 1830–1840-es években: Miskolczi Pál és Makai István közgyámokét, akik több-kevesebb sikerrel igyekeztek visszakövetelni az árvapénztárból kölcsönadott összegeket. Az adósok között voltak, akik azonnal elismerték tartozásukat és vagy még a szóbeli bíróság előtt azonnal a bíró kezéhez letették a követelés összegét, vagy a megadott, általában nyolc napos határidő alatt teljesítették szerződési kötelezettségüket. Ugyanakkor ők voltak azok a közgyámok, akikkel szemben az uradalom már rendszeresen követelte az évi számadásokat.

De voltak olyanok is, akik nem tudták visszafizetni a kölcsön vett összeget, mert nem volt miből. Ilyen esetben az adós esetleg meglévő vagyonára árverést rendeltek el, hogy a kevéske vagyonból valamit vissza lehessen az árvapénztárnak fizetni. Arra is találni példát, hogy az adós maga kezdeményezte, hogy engedjék el az árvapénztárból felvett kölcsön visszafizetését, mert neki is kevés vagyona van. Az ilyen eset világít rá arra, hogy saját szűkebb közösségük árva gyerekeire sem figyeltek oda.

Az utókor talán biztonságosabbnak látja azt a megoldást, amikor a gyámnak a használatába adták az árva vagyonának kezelését azzal a feltétellel, hogy őrizze meg addig, amíg a teljes kort az árva eléri. (Ez történt a főnemesi árvák esetében is.) Ez sem volt

[11] MNL CSML Csongrád V.A. 1. (7) 1796.
[12] Tárkány Szücs 2003: 427.

azonban egyértelmű a mindennapok jobbágy-paraszti világában. A jobbágyság körében is azt kellett először eldönteni, ki legyen az árva gyámja. Főszabályként érvényesült, hogy amíg a jobbágy árva be nem töltötte be a törvényes kort, addig az édesanyja gondozására, nevelésére bízták. A törvényes kor betöltését követően a jobbágy gyermekeket szolgálatra lehetett adni. Ez egyrészt azt jelentette, hogy kikerülhettek az anya nevelése alól, másrészt a gyám kötelezettsége módosult az árva vagyonának kezelését illetően.

A gyám jobbágy árváknál is lehetett a nagyapa, különösen fiúk esetében, ha a nagyapa erre már nem volt képes, akkor a meghalt apa férfitestvérei lehettek a gyámok, akik közül vagy az egyik vállalta az árva vagyonának használatát és ezzel annak kezelési kötelezettségét, vagy több gyám együttesen kapta meg az árva vagyonának használatát. Ez akkor fordult elő, ha az apa halálakor még osztatlan vagyonközösségben éltek a nagybácsik, s az egyik testvér halálakor nem akarták a vagyont megosztani. Gyakori volt, hogy a már felnőtt testvér lett kiskorú árva testvéreinek a gyámja. D. Jánosnak négy gyermeke volt, akik közül István, mint legidősebb fiú vállalta, hogy „ő maga rátáján kívül az Ágnes neveletlen leánykának jussát, annyi summában vette interesért és az házban és hátra lévő szőlőben való jussának haszonvételéért fogja tartani és ruházni."[13]

Nem jelentette az árva vagyonának a biztonságát, ha a nagybácsik kapták meg azt használatra. Még 1799-ben tett panaszt a mezőváros szóbeli pereket tárgyaló bírósága előtt Major Katalin, akinek elmondása szerint szülei halálát követően „az egy házon és a Kurcán túl ültetett 11 fűzfán kívül" semmije se maradt. Édesanyja két férfi testvére a „házat árúba vetették, mint egymásnak eladni színlelték. De megegyező akarattal a ház János bátyámé lett 70 forintért". Katalint István bátyja vette magához, az apai házból el kellett jönnie. István bátyja állította, hogy ő nevelte tovább a kisleányt, aki viszont bizonyította, hogy fonással kereste meg kenyerét. A pert azért indította meg, mert a két nagybácsi a ház eladásáról akkor egyezett meg, amikor ő „neveletlen gyerek volt", másrészt a vételt nem jegyeztették be az egyezségek könyvébe. A mezőváros bíróságának ítélete szerint: „A Mlgs. Uraságnak több ízben publikáltatott azon rendelése, hogy amely ember az Uraság hite és engedelme nélkül eladgya az ingatlanát, az semmivé tétessék, azért a felperes Major Katalinnak háza, melyet az alperesek titkon adtak és tulajdonítottak el, a felperesnek visszaítéltetik, annyival is inkább, mert ezen eladást a Város házánál a bevett szokás szerint nem is protokolláltatták, de máskülönben is, a törvényes idejét még el nem ért korában, azaz 14 esztendős kora miatt a házat elidegeníteni nem lett volna szabad."[14]

A csongrádi közgyám, Makai András a szóbeli bíróság előtt perelte Csépe Lászlót és Andrást. Ők, mint elhunyt János testvérük árváinak gyámjai tartoztak az árvapénztárnak. A vita abból keletkezett, hogy Csépe János halálakor a testvérek még osztatlanok voltak, ezért előbb ennek az osztatlan birtoknak az értékét kellett felbecsülni, majd a becsült érték egyharmadát ítélték meg az árvák örökségeként. A természetben meghagyott jószágot a maga egészében meghagyták a birtokot továbbra is osztatlanul használó két nagybácsinak, akiket az árvák gyámjaként rendeltek. A közgyám az

[13] MNL CSML Csongrád V.1. (7) 1782.
[14] MNL CSML Szentes V. A. 102. 1799.

egyharmad birtokrész értéke után járó kamat fizetésére akarta kötelezni a gyámokat. Ezt a két nagybácsi nem tette meg, és magatartásukat azzal akarták igazolni, hogy a két árvát maguknál tartják, „a tartás és ellátás fejében nem fizetnek kamatot." Maga a szóbeli bíróság elfogadta a gyámok érvelését, s a közgyám által követelt összegből levonta azt az értéket, amit a gyámok megfelelő bizonyítékok mellett az árvák táplálására, nevelésére fordítottak. De még így is jelentős adósság maradt fizetetlen. A bíróság megfenyegette a gyámokat, hogyha továbbra sem fizetnek, akkor a teljes adósság összegét, a tőkét kamatokkal együtt kell megfizetniük. Egyébként a közgyám szembesítette a Csépe testvéreket azzal a szerződéssel, amiben vállalták, hogy kamatot fognak fizetni az árvák vagyonának használatáért. A gyámok azzal érveltek a bíróság előtt, hogy „ők abban a hiszemben voltak, és vagynak most is, hogy testvérjük vagyonához senkinek semmi köze, ők azt használják míg az árvák felnőnek és tartják érte őket akkor pedig természetben kiadják nékik".[15] A szóbeli bíróság megítélte a közgyám követelését és kötelezte a gyámokat, hogy az árvák vagyonának használatáért fizessék meg a vagyon becsértéke után megállapított kamatokat, mégpedig az elmaradt négy évre visszamenőleg.

A már nagykorúvá lett árva, Ficsor Nagy Mihály fordult panasszal a bírósághoz, aki azt vallotta, hogy amikor az édesapja meghalt, ő még csak „mintegy 12 esztendős volt". A bátyja „nem tekintvén gyermeki időm, atyánkról reánk maradott javainkról és örökségünkről megegyezésre és osztásra való képtelenségemet, tetszése szerint velem megosztozott. A szőlőnket eladván, annak fele árát ugyan kezembe adta, de néhai atyánkról maradt házunkat maga tetszése szerint 90 forintra becsülte és engemet 45 forintnak a lefizetésével abból kirekesztett." A bíróság ebben az esetben is azt mondta ki ítéletében, hogy a felnőtt testvér[16] „olyan időben egyezett az attyokról maradott ház felül, bírák hite nélkül, amidőn az atyai örökségről Nagy Mihály nem egyezhetett", ezért az egyezséget megsemmisítették, a házat a fiú teljeskorúsága idején újra felbecsültették és annak az értéknek a felét kellett a testvérnek kifizetni.[17]

Ha az özvegyen maradt anya újból férjhez ment, gyakori volt, hogy a mostohaapát nevezték ki gyámnak, s adták át használatra az árva természetben meghagyott örökségét. Függetlenül attól, hogy ki lett a gyám, ha természetben átadták a vagyon kezelését, gyakori megoldás volt, hogy az árva gyermekek nevelésére, betegség idején a gyógyíttatásukra, az iskoláztatásra vagy éppen a táplálásukra hivatkozva a gyám a felbecsült vagyon után nem fizetett kamatot. A kamat volt az árvára fordított költség. Itt volt jelentősége annak, hogy a törvényes kort elért jobbágy gyermekeket szolgálatra adták. A lányokat cselédnek, a fiúkat inasnak vagy kis béresnek. Szolgálatuk ideje alatt a gazda tartotta el őket, fizetett nekik. A gyám ettől kezdve már kamatfizetésre volt kötelezve az árva vagyon használatáért. Ezt a gyámok igen gyakran vitatták, s a közgyámoknak nemcsak a tőkét, nemcsak a természetben megtartott javakat kellett visszakövetelni, de a kamatokat is.

Ugyancsak elfelejtette a kamatok megfizetését az a gyám, aki a négy gyermekkel özvegységre jutó asszonyt feleségül véve vállalta, hogy mint mostohaapa gyámja lesz

[15] MNL CSML Csongrád V.1. (8) szóbeli per 1844.
[16] Degré 1977: 79.
[17] MNL CSML Szentes V. A. 102. 1790.

az árváknak, „gondviselése és használata végett" birtokba vett az árvák örökségéből egy városi házat, 160 út szőlőt és 7/8 úrbéri puszta földet. Kamat tartozása miatt azzal védekezett, hogy az átvett birtok elhanyagolt volt, abba több mindent kellett beruházni, új szőlővesszőket kellett telepíteni és mindeközben a gyermekeket ruházta, táplálta. A gyám állításával szemben bizonyítást nyert, hogy a négy árva gyermek közül az egyik az anya újabb házasságkötése után néhány héttel meghalt, annak temetési költségeit az anya saját vagyonából fizette. A három árva közül a két idősebb már „béres szolgának állt", ezért azokról sem kellett a gyámnak gondoskodnia. Egyedül a legkisebb fiúgyermekről kellett gondoskodnia, ami nem indokolta, hogy a mostohaapa mentesüljön kamatfizetési kötelezettsége alól.[18]

A közgyám nyilvános adóssági perben követelte az elmaradt kamatok megfizetését az árván maradt gyermekek mostohaanyjától. Az anya elismerte tartozását, de megtagadta a közgyám által követelt teljes adósság megfizetését. A perben azzal érvelt, hogy férjének első házasságából született két fia, István és Leopold, akiknek apai öröksége a mostohaanyánál, az alperesnél maradt. Ezt az örökséget kellett volna az árvapénztárba befizetni. Az asszony az örökségnek csak egy részét fizette be, a többit magánál tartotta arra hivatkozva, hogy házasságából született egy fiú, József, mostohagyermekei közül Leopold meghalt, ezért a meghalt fiú örökrészének „fele őtet és saját édes gyermekét illeti". A közgyám elfogadta ezt az érvelést, az elhunyt gyermek örökségét – ami készpénzben a mostohaanyánál volt – ketté osztotta. A törvényes öröklés szabályai szerint az elhunyt gyermek vagyona, mivel nem volt lemenője, valamint szülei sem éltek már, két testvére – István és József – között oszlott meg. A közgyám ezt figyelembevéve, az István örökrésze után járó kamatokat követelte a mostohaanyától. Az asszony azonban ezt a csökkentett összeget sem akarta befizetni, arra hivatkozva, hogy mostohagyermekei gyakran betegek voltak, sok pénzt fordított gyógyításukra, másrészt az 1840:8. tc-re hivatkozva az elhunyt Leopold vagyonának harmadolását követelte, mondván: egyharmad rész jár Istvánnak, egyharmad Józsefnek, egyharmad pedig neki, az özvegy mostohaanyának. Az uradalmi ügyész elfogadta az asszony érvelését, ami a hagyaték harmadolására vonatkozott és csak az István egyharmad része után járó kamatok megfizetésére kötelezte az asszonyt. (A közgyám által a keresetlevélben követelt 228 forint helyett a mostohaanyának végül csak 19 forintot kellett az árvapénztárba befizetni.)[19]

Az 1840:8.tc. a jobbágyok öröklési jogát rendezte, biztosította a jobbágy fiúk és leányok egyenlő öröklését, a közszerzeményben a túlélő házastárs öröklési jogát, valamint a 18.§-ban rögzítette, hogy az özvegyen maradt jobbágyasszony mindazon jószágból, melyek férje ősi vagyonához tartoztak vagy amelyeket férje nem az utolsó házasság ideje alatt szerzett, nem tekinthető közszerzeménynek. Abból özvegyi jog címén csak egy gyermekrészre tarthatott igényt az özvegyen maradt asszony. Ez az egy gyermekrész is visszaszállt az örökösökre az asszony halála vagy új házasságkötése alkalmával.

A fentebbi esetben erre utalt az özvegyasszony, amikor Leopold mostohafia hagyatékának harmadolását kérte. Ezt a követelést hagyta jóvá az uradalmi ügyész.

[18] MNL CSML Szentes IV.A. 53. a. 114. doboz.
[19] MNL CSML Csongrád V.1. (8) 1.

Azonban, ha a törvénycikk rendelkezését pontosan olvassuk, az az elhunyt férj hagyatékáról beszél, nem pedig a mostohagyermek hagyatékáról. Ezért volt jó a közgyám álláspontja, amikor tudomást szerzett az egyik mostohagyermek haláláról és annak hagyatékát kétfelé osztotta: felét István, másik felét József és annak anyja kapta volna. Ezzel a megoldással az Istvánnak jutó hagyaték használatáért kellett volna kamatot fizetnie az asszonynak. Az uradalmi ügyész – véleményem szerint – helytelenül hagyta jóvá a mostohaanya második követelését, ami az elhunyt gyermek hagyatékának harmadolását jelentette. Ez az eset ugyanakkor jól tükrözi, milyen szorosan összefonódott az árvákról és vagyonukról való gondoskodás, illetve az özvegyasszonyokat megillető özvegyi jog biztosítása.

Bár az árván maradt gyermekek nevelését, vagyonuk kezelését a 18–19. században több törvény is rendezte, a mindennapi életben igen sok pert kezdeményeztek a gyámok ellen. Ezek a perek elsődlegesen arról szóltak, hogy a nagykorúvá vált gyermek szerette volna apai örökségét megkapni. A jobbágy árvák esetében külön gondot okozott, hogy az ingatlan javakat rendszerint elárverezték és az árverésen befolyt készpénzt az árvapénztár kezelési kötelezettsége mellett kölcsönözték az arra rászorulóknak. Az árvapénztár kezelése a közgyámok feladata volt, akik nem feltétlenül tudták vagy akarták az árvák pénzét megőrizni. Bár a gyámok is számadással tartoztak, ez a 19. század közepéig nem vált általános kötelezettséggé. Ezért igen könnyen előfordult, hogy mire az árva elérte a felnőttkort, már nem vagy csak részben volt meg szülei öröksége. Ez az oka annak, hogy újból és újból szükségessé vált a gyámság törvényi szintű rendezése.

Irodalomjegyzék

DEGRÉ Alajos

1977 *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. (Jogtörténeti Értekezések 8) Budapest: ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

ÉBLE Gábor

1911 *A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I–II*. Budapest: Franklin-Társulat.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

2003 *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

WERBŐCZY István

1990 *Tripartitum: a dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Budapest: Téka Könyvkiadó.

ZÁVODSZKY Levente

1904 *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest: Stephaneum.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-11

A kiskorú árvákról való gondoskodás Győr megye falvaiban a 19. század első felében

HORVÁTH JÓZSEF
(történész, könyvtáros; ny. igazgatóhelyettes, Dr. KPKKT, Győr)

Caring for Minor Orphans in the Villages of Győr County in the First Half of the 19th Century

Using the example of two settlements in Győr county, Kajár and Gyarmat, the study shows how minor orphans were cared for in the Benedictine estates of Szentmárton and the Premontre estates of Csorna in the first half of the 19th century. It briefly talks about the composition of document sets, wills and "fatherly agreements" that influence inheritance, and the operation of the estate's orphan fund; but it also addresses, for example, what happened to the property of the minor orphan after his death.

Keywords: Acta Orphanalia; minor orphans; guardianship; manorial orphan fund

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport által szervezett korábbi konferenciákon két alkalommal is foglalkoztam már a levéltári terminológiában „Acta Orphanalia" nevet viselő iratokkal. 2016-ban Pécsett a győri megyei levéltár gyűjteményéről adtam rövid áttekintést, különös tekintettel a 18. században Győrött élt kisnemesek árváinak sorsával foglalkozó iratokra;[1] majd egy évvel később Szekszárdon a falun élők hagyatéki irataival foglalkoztam, egy szentmártoni példán keresztül érzékeltetve e levéltári egységek forrásértékét.[2] Dolgozatomban – mintegy esettanulmányként – két Győr megyei kistelepülés fennmaradt iratanyagának bemutatására teszek kísérletet, különös tekintettel e dokumentumok tartalmára, jogtörténeti forrásértékére. Vizsgálódásomat időben a 19. század második negyedében keletkezett forrásokra korlátozom.

A győri megyei levéltárban fennmaradt ezernyi „Acta Orphanalia" irategyüttes[3] települések közötti megoszlásáról itt és most röviden annyit: a mutatókönyvben településnévvel szereplő 889 tétel közül 827 a 19. század első feléből származik; közülük mindössze 49 mellett olvasható a Győr lakóhely-megjelölés. A legtöbb forrás – 70 darab – Szentmárton[4] mezővárosból maradt fenn; ezt Tényő követi 63, azután Ravazd 54, majd Szentiván[5] 42 tétellel. Mind a négy település a szentmártoni főapát birtoka volt akkortájt – miként a 24–24 irategyüttessel képviselt Nyalka és Csanak,[6] valamint

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

[1] Horváth 2018a.

[2] Horváth 2018b.

[3] Lelőhelye: MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 1–35.

[4] Később: Győrszentmárton; ma: Pannonhalma (Kígyósi 2002: 181–182.).

[5] Győrszentiván; 1971 óta Győr része (Kígyósi 2002: 111–112.).

[6] 1934-től: Ménfőcsanak; 1971 óta Győr része (Kígyósi 2002: 72–73.).

a 18 család árvái kapcsán említett Kajár[7] is. Vagyis: a 778 darab nem győri 19. századi hagyatékból közel 300 bencés birtokokon készült!

Lényegesen kisebb léptékű, de figyelemre méltó a pápóci prépostság ez irányú tevékenysége is: a földesúri fennhatósága alá tartozó három település közül Ságról, illetve Écsről 33–33, míg Pázmándról 17 iratcsomót őriz a győri megyei levéltár gyűjteménye. Az egyházi birtokosok közül a csornai premontrei prépostság emelhető még ki: a fennhatósága alá tartozó Gyarmat községből 38 irategyüttes maradt fenn, bő két évtizedből. Ha összevetjük ezzel azt, hogy a „világi" földesurak által bírt falvakból fennmaradt források mennyisége ennél lényegesen alacsonyabb – az Eszterházy-birtokok közül például Szerecsenyből 26, Tápról 20, Gyömöréről 18 irategyüttest ismerünk, más birtokokon ennél is kevesebbet –, megállapíthatjuk: az egyházi fenntartású uradalmakban valószínűleg nagyobb figyelmet fordítottak a kiskorú árvák ügyeinek adminisztrálására.

Az említett számadatok ismeretében talán érthető, hogy tanulmányomban két egyházi birtok ügyeivel szeretnék foglalkozni. Az egyik település a csornai premontrei rend által bírt Gyarmat, a másik a bencés birtok Kajár. Mint láthattuk, a két településről együttesen 56 irategyüttes maradt fenn, bő két évtizedes időszakból. Fényes Elek adatai szerint vizsgált korszakunk végén Gyarmaton 1192 római katolikus lakos élt;[8] míg Kajáron 700 katolikus, 658 evangélikus, 50 református és 12 izraelita.[9] Bár mindkettőt magyar faluként határozza meg, talán nem érdektelen megjegyeznünk, hogy Gyarmatot birtokosa a 18. században németekkel telepítette be; ez jól érezhető a forrásainkban leggyakrabban előforduló családnevekből is. A számokat összevetve láthatjuk, hogy Gyarmaton lényegesen magasabb a fennmaradt irategyüttesek aránya.

Gyarmaton az árvák ügyeit a csornai premontrei rend adminisztrátora intézte, akit néha gyámnok néven említenek forrásaink. Vizsgált korszakunk jelentősebb részében Drinóczy György premontrei kanonok töltötte be e tisztséget; mellette Kováts Erasmus uradalmi fiskális, valamint Szalay Ferencz kasznár nevével találkozhatunk még egyszer-kétszer forrásainkban. Az előbbi kapcsán megemlíteném: arról a Drinóczy Györgyről van szó, akinek „Böngészet Sopron Megye ismeretéhez" című, 1830 és 1847 között készült hatalmas – máig kéziratban lévő, de remélhetőleg hamarosan nyomtatásban is megjelenő, nem régiben a megyerikumok sorába választott – történeti munkája az egykori Sopron megyéhez tartozó települések történetének megkerülhetetlen forrása![10] A szentmártoni uradalomban ekkortájt már működött „uradalmi gyámnok" Benovich József személyében; így a kajári árvák iratain többnyire az ő nevével, illetve aláírásával találkozhatunk.

Az egyes iratcsomókban található dokumentumok mennyisége és jellege erősen eltérő. Ami az előbbit illeti: leggyakrabban 5–10 közötti a darabszám; háromnál kevesebb szinte egyáltalán nem fordul elő; miként ritkának mondható a 20 fölötti is. Ez utóbbi esetekben többnyire a bonyolultabb családszerkezet indokolja a nagyobb számú irat keletkezését, amint azt például a kajári öregebb Kovács Mihály, valamint két fia, ifjabb Kovács Mihály és Kovács Péter özvegyeinek és kiskorú árváinak együtt

[7] Ma: Kajárpéc része (Kígyósi 2002: 126–127.).
[8] Fényes 1851: II. 64.
[9] Fényes 1851: II. 163.
[10] Fontosabb életrajzi adatait közli: Inzsöl 2004: 21.

kezelt ügye bizonyítja.[11] Meg kell viszont jegyeznünk: a levéltári rendezést végzők megjegyzései egyértelműen utalnak – legalább egy – időközbeni selejtezésre! Az eredeti darabszámot áthúzva, fölé vagy mellé írták az újat: így „fogyott" például a Peischl Mihály árváit illető iratok száma ötről négyre, a Posonyi János maradékait illetőké 17-ről 10-re, míg Polczer Mihály árváié 18-ról 13-ra – hogy csak néhány gyarmati példát említsek.[12] (Az árvairatok selejtezésére 1908-tól hoz példákat a szakirodalomban a kérdéssel elsőként foglalkozó Jenei Károly.[13])

A selejtezések miatt csak óvatosan szólhatunk az irategyütteseket alkotó irattípusokról. Annál inkább, mert – és ezt a gyarmati, valamint a kajári példák is bizonyítják – az egyes hagyatékok jellegét alapvetően meghatározzák a kiskorú árvákat hátra hagyók családi körülményei. Az olyan esetekben például, amikor az örökhagyónak voltak már felnőtt gyermekei is, csaknem mindig találhatunk az iratcsomóban egy „atyafiságos egyesség"-et, melyben pontosan rögzítették a testvérek a vagyon felosztásának mikéntjét – meghatározva a kiskorú testvéreknek jutó vagyont, illetve juttatásokat is. Kereszt Imre két házasságából született hat gyermeke között 1840 márciusában készült osztályos egyesség: ebbe belefoglalják azt is, hogy a házban maradó János legkisebb húgát, Annát köteles lesz majd – ha annak ideje eljön – tisztességesen kiházasítani. Lakodalmára, valamint ruházatára 80 forintot ígér, „ágyi ruhára" 15 forintot; emellett ad majd neki egy ágyat, valamint egy tehenet is, együttesen 32 forint értékben. Az erről az árvapénztár számára kiállított kötelezvényben még az is konkrétan említtetik, hogy egy 2–3 éves üszőt ad majd a húgának.[14]

Varga György, József, Marinka és Bariska testvérek szüleik halála után, 1834. január 2-án készítettek „Attyafiságos Egyesség"-et Gyarmaton. Ebből kiderült, hogy elhalt testvérük, Varga Örzse után a szomszédos Vaszar községben maradt egy kiskorú árva, a négyéves Mészáros Antal, akit ott nevel – természetes gyámként – édesapja. A testvérek megegyeztek abban: az árva anyai örökségeként 100 forintot fizetnek be számára a gyarmati árvák kasszájába, melyet Marinka testvérük és annak férje, Marold János gyarmati kovácsmester kötelesek oda befizetni; ha a következő év januárjának első napjáig nem tudnák ezt megtenni, úgy hat százalékos kamatot kötelesek utána fizetni.[15] A fennmaradt átvételi elismervények – korabeli gyarmati szóhasználattal: nyugtatók – alapján úgy tűnik, hogy a befizetésre a következő években még nem került sor; így az éves kamatokat a kifizetések esedékessé válásakor közvetlenül velük fizetteti ki az árva számára Drinóczy György adminisztrátor. Annak érzékeltetésére, hogy a gyakorlatban ez hogyan történhetett, álljon itt példaként egy érdekes levélváltás!

Mező László vaszari gyámnok 1844. január 2-án levelet küld a „Gyarmati Gyámság Hivatalának", melyben az esedékes kamatok mielőbbi kifizetését kéri, mivel az árva „1843-dik kamatja oly rövid terjedelmű lévén, hogy ennek ruhátlan szükségét semmi esetre sem födözheti, miután a taval vett ruhája is ezen évi kamatból lévén levonandó; – tehát Gyarmati kamatját fehér ruha nemű vásárlásra át küldeni, vagy nevezett

[11] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 813. (Ezen irategyüttes 33 dokumentumot tartalmaz.)
[12] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 795., 793., illetve 794.
[13] Jenei 1955: 322.
[14] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 784.
[15] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 792.

árvának további tartásáról gondoskodni hivatalosan intézkedjen." Drinóczy György már másnap intézkedik, utasítja Marold Jánost: „Minthogy a gyermek ruhátlan, fizesse meg neki" azt a 11 forintot, mellyel a kamatok fejében tartozik. Másnap, január 4-én pedig az alábbi levelet küldi Vaszarra: „Vettem a Vaszari Gyámságnak hozzám utasitott levelét, Mellyben Mészáros Antal árvának fel ruházására a gyarmati gyámsági Cassábul segitséget kér. Meg rendeltem azonnal hogy Marold János fizessen e végre 11 f[orin]tokat, ki a 11 f[orin]tokat a gyermeknek által adta Varga József jelenlétében, 's a gyermek azonnal a 11 f[orin]tokkal el iramlott. Ezennel tehát a Vaszari Gyámság azért tudóséttatik, hogy a 11 f[orin]tokat a gyermektül vegye el, ne hogy az azt haszontalanul el pazarolja." Az irat hátsó oldalán két megjegyzés olvasható: „Megkaptam bocsűletessen a Tizen egy forintot"; majd más kéztől: „gyermek előb odahozta mint a leveled gyütt". (Az említett árva helyzetét az teszi különösen érdekessé, hogy míg Gyarmat – mint már említettük – Győr megyei település és a csornai premontrei rend birtoka, addig a szomszédos Vaszar már Veszprém megyéhez tartozik, földesura pedig a győri püspök.[16])

De nem mindenhol ment ilyen „simán" a testvérek közötti egyezkedés – olyankor a gyámnok segítségét kérték az érintettek. Szinovátz József gyarmati kádárlegény például 1836. október 6-án irat kérelmet „A' Fő-tisztelendő Administrátor Úrnak", mint annak „leg=alázatosabb szegény fejhajtó=Kéz-tsókoló szolgája". Ebben előadja, hogy édesanyjuk, Szinovátz Ferencné halála után négyen maradtak testvérek: a legidősebb, István megházasodott, Örzse nevű húga Pápán szolgál, ő maga pedig Gecsére megy lakni, ahová magával viszi kisebbik húgát, Annát is. Ő kérte István nevű bátyját, osztozzanak meg békésen a zsellérházból, egy új szőlőből és több házi eszközből álló örökségen, „Melly javakbul kivonván az Adósságokat, talán jut nékem is vala mely rész; de nem hogy megegyezett volna az István Testvér bátyám velem, hanem még öszve vert, és rugdolt engem" – ezért volna szüksége a külső segítségre.[17] Legidősebb testvérükre, Peischl Pálra emel panaszt Peischl Mihály is, a Millner György jegyző által 1848. január elsején elkészített beadványát két kiskorú testvére, Antal és Örzse nevében is megfogalmazva. Elmondja: jóllehet ő már nagykorú, és évek óta házas emberként él más házánál, nevezett bátyjával még mindig nem tudott atyafiságos egyezségre jutni atyai és anyai jussa ügyében; ezért könyörög „alázotossággal Fető T[isztelen]dő Administrator Úr Kegyes szine előtt, méltóztasson Biroi hatalmánál fogva a törvényes osztályt Kőztűk Kegyessen meg rendelni". A beadványt valószínűleg gyors intézkedés követte, mert a két kiskorú testvér jussának kamatait 1848. február 3-tól számították a Drinóczy György által összeállított „Számvetés" szerint.[18]

Más esetekben az egyezség megtörténtét foglalta írásba az adminisztrátor. 1840. január 20-án például azt vetette papírra, hogy megjelent előtte néhai Tibolt Jánosné Nagy Klára két lánya, Erzse és Nani, akik élő szóval elmondták, miben egyeztek meg Antal nevű testvérükkel közös örökségük felosztása ügyében. Majd e szavakkal zárta sorait: „Melly előttem szóval kimondott egyességrül adom ezen bizonság levelemet."[19]

[16] Fényes 1851: IV. 282.
[17] MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 802.
[18] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 795.
[19] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 803.

Teljesen más volt a helyzet akkor, ha az összes árva kiskorú volt. Keszler János és Tibold Terézia házasságából két lány született: Erzse és Marinka. Miután a férj kolerában meghalt, özvegye újra férjhez ment; e házasságából négy gyermek született. 1842-ben, szüretkor viszont ő is elhalálozott: Keszler Erzse 16, Marinka 15, míg Farkas Rozália 9, Kati 8, Anna 3, Pál pedig mindössze másfél esztendős volt ekkor. Így a két nagyobb lány apai, valamint mind a hat gyermek anyai jussa az árvák kasszájába került; innen kapta meg férjhez menetelekor, 1848-ban örökségét Marinka; és számolt el a többiek vagyonával 1849 végén Drinóczy György.[20]

Kiskorú árvák esetében mindig sor került a teljes vagyon értékbecslésére is. Ennek elkészítésekor – a törvényi előírások szerint[21] – mindig jelen volt a falu bírája és hites jegyzője; ez utóbbi tisztséget Gyarmaton vizsgált korszakunkban csaknem végig Akkermann József töltötte be. De jelen volt még legalább két-három további községi elöljáró is; ha szőlője is volt az örökhagyónak, úgy nem ritkán a hegymester is. Az előttük, illetve általuk felvett jegyzőkönyvet azután aláírásával hitelesítette az uradalmi gyámnok is.

Ha volt végrendelet, úgy természetesen az örökhagyó akaratát is figyelembe vették a további intézkedéseknél. A két vizsgált településen viszonylag kevés testamentum maradt fenn az „Acta Orphanalia" irategyüttesek részeként, de azért így is akadnak érdekes esetek. Csányi József például 1841. július 2-án kelt végintézkedésében két árva unokája, Trézsi és Józsi javára rendel 200-200 forintot befizetni az árvák kasszájába, hogy annak kamataival segíthesse felnevelésüket.[22] Posonyi János 1834. február 27-én Gyarmaton kelt végrendeletét pedig az teszi a mai kutató számára érdekessé, hogy megtámadják azt az első feleségétől származó gyermekei, mondván – és tanúkkal igazolván –, hogy a 4. pontban említett vagyontárgy nem szerzeményi, hanem ősi; az 5. pontban megnevezett szőlő pedig az első feleség hozományát képezte. Így azokról „tellyes foganattal nem is rendelkezhetett Posonyi János, azért a Testamentomnak 4^k és 5^k pontjai, mint törvény elleniek félre tétetvén", újra kellett számolni az osztály alá tartozó értékeket. Talán e bonyodalmaknak is köszönhető, hogy az irategyüttes tartalmazza az örökhagyó atyjának végrendeletét, valamint a három Posonyi-fivér között még atyjuk életében – annak kérésére – készült atyafiságos egyességet is.[23]

A hozomány említése más esetekben is előfordul. Lélek János Szücsről (Bakonyszücsről) került vőnek Gyarmatra Schiver Márton házához, annak Rozália nevű lányát véve feleségül. Örökségét, mely 1050 forintot tett ki, befektették a családi gazdaságba. A férj halála után két kiskorú lány, Marianna és Terézia maradt félárva; édesanyjuk viszont újra férjhez ment: ezért állított ki második férjével, Rutmayer Mártonnal együtt 1835-ben kötelezvényt arról, hogy a két kiskorú árvát illető apai örökséget befizetik számukra az árvák kasszájába.[24] Hogy erre felszólította-e őket valaki, nem tudjuk; Lőrincz József esetében viszont ennek is fennmaradt a nyoma. Amikor első felesége, Heilig Terézia elhalálozott, három közös gyermekük – János, András és Mihály – maradt félárva. Az ő érdekükben fogott tollat az elhalt feleség testvére, Heilig Leopold

[20] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 786.
[21] Degré 1977: 87.
[22] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 774.
[23] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 793.
[24] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 796.

és hívta fel az adminisztrátor figyelmét arra: mivel Lőrincz József újra megházasodott, a három árva anyai örökségét fizesse be az árvák kasszájába – ami meg is történt. 1845-ben viszont már arról tanúskodik egy dokumentum, hogy Lőrincz József újra megözvegyült, és második házasságából két gyermek – a 4 éves Józsi és a 2 esztendős Antal – maradt félárván; utánuk is befizetett 100-100 forintot az árvapénztárba.[25]

Arra is találunk több példát, hogy a kiskorú árva elhalálozott. Majlinger József 1834-ben két kiskorú árvát hagyott hátra, Istókot és Józsit; az előbbi 1839-ben elhalálozott – így az ő része is testvéréé lett.[26] Ha több testvér volt még életben, úgy megosztoztak az elhalt árva – többnyire licitáció útján pénzzé tett – értékein, amint azt például özvegy Jobb Józsefné három kiskorú árvája tette 1845-ben Gyarmaton, a legkisebb testvér, a kb. négyesztendős Borbála halála után. Szerény ágyneműje, illetve ruházata mindössze 27 forint és 10 krajcár bevételt hozott az árverésen, de erről is „fillérre pontosan" elszámolt Drinóczy György adminisztrátor.[27]

Bonyolultabb volt az ügy, ha az árvának nem volt testvére. Ilyen helyzet állt elő Kajáron, amikor Bertalan János 1836-ban bekövetkezett halála után egyetlen árva fiú, a mintegy három esztendős István maradt hátra; pénzzé tett öröksége – mely a kiadások levonása után 1244 forintot és 10 krajcárt tett ki – bekerült a szentmártoni uradalom árvapénztárába, ő maga pedig Kispécre[28] került, Szalai István „gyámatyáskodása" alá. Sajnos nem sokkal élte túl apját; 1836. december 12-én már temetésének 31 forintot kitevő költségeit írták össze. Így az árvapénztárban lévő vagyonát oldalági rokonai kaphatták meg. Édesanyja, Varga Örzse ágáról két atyafi jelentkezett az örökségért – miközben az ügy zajlott, egyikük elhalálozott, így az ő helyébe fia lépett elő örökössé –, akik azzal a feltétellel kapták meg részüket: ha újabb Varga-atyafi jelentkezne, úgy annak is kell, hogy arányosan juttassanak a nekik átadott részből. Apai ágon bonyolultabb volt a helyzet. Éltek még a nagyszülők, Bertalan Mihály és felesége, így rájuk is szállt vissza valamennyi az elhalt kiskorú árva örökségéből. A nagyapa segítségével sikerült összeírni az ezen az ágon még számba jöhető örökösöket; így Bertalan Mihály második házasságából született, de már elhalt Jutka nevű lányától származó Kocsis Kata nevű – ekkor 19 éves – unokáját, valamint harmadik feleségétől, Horváth Örzsétől született 10 éves Örzse, illetve 5 éves Juli nevű gyermekét – így egyszerre hárommal gyarapodott a kiskorú örökösök száma, akiknek öröksége szintén a szentmártoni uradalom árvapénztárába került. Kocsis Katáé nem sokáig volt ott, mert ő – amint azt a Gáncs János evangélikus lelkész által kiállított házassági anyakönyvi kivonat bizonyítja – 1840. február 19-én férjhez ment Nemes János kajári ifjú legényhez, és néhány hónappal később, május 12-én kézhez kaphatta a kamatokkal együtt 282 forintot és 33 krajcárt kitevő örökségét.[29]

Ez utóbbi kapcsán érdemes megemlítenem: a becsatolt házassági, vagy éppen halotti anyakönyvi kivonatok ugyanúgy további információkkal egészíthetik ki az árvák sorsával kapcsolatos ismereteinket, miként például a temetési elszámolások is. A kajári Kovács Mihály árváinak iratai között fennmaradt például Kovács Kata temetési

[25] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 789.
[26] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 791.
[27] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 782.
[28] Ma: Kajárpéc része (Kígyósi 2002: 139.)
[29] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 805.

költségeinek gyámja, Tóth János által készített, 12 forint 51 krajcárt kitevő elszámolása. A kifizetési kérelemhez mellékelték Kovács Katalin halotti anyakönyvi kivonatát is; ebből tudjuk, hogy 1840. április 12-én bekövetkezett halálakor 32 5/12 esztendős volt; a „Betegség" rovatba pedig a „Sínlődés" kifejezést írta az őt eltemető Horváth Dávid káplán. A hagyatéki iratok alapos tanulmányozása után egyértelművé válik, hogy esetében egy fogyatékkal élő, önmaga ellátására képtelen személyről van szó, aki haláláig gyámság alatt élt – és akinek ellátása emiatt lényegesen többe került az „átlagosnál". Tóth János egyik beadványából kiderül továbbá az is, hogy a többi testvér nem vállalta Kata ellátását, csupán felesége – a szerencsétlen sorsú árva testvére – és ő.[30]

Betegeskedő kiskorú árvára több forrásunk is utal. A kajári Rátz Mihály árváinak iratai közül például több is utal arra, hogy Kata nevű lánya „nagyon hibás, és minden dologra alkalmatlan", ezért nagy szükség lenne a kamatok érkezésére. 1844-ben Bertalan Mihály bíró és Fehér Ignác törvénybíró aláírásával megy ilyen tartalmú kérelem Benovich József uradalmi gyámnokhoz, kiemelve, hogy Rátz Kata „az ő szerencsétlensége miat mint hogy hibás, elegtelen a maga elelmét meg keresni"; két évvel később Fehér Ignác már községi bíróként készíttet hasonló tartalmú beadványt. Hogy mindkettő eredménnyel járt, azt bizonyítja a kamatok kifizetését elismerő „nyugtatvány", melyekből kiderül az is, hogy a szerencsétlen árvára annak testvére, Rácz Örzse, Varga János kajári lakos felesége viselt gondot.[31] A nevezett bíró járt közben 1841-ben Kotsis Jánosné Juli nevű árvája érdekében is, Rátz János törvénybíróval együtt írásos nyilatkozatban bizonyítva, hogy „Kotsis Juli, nyomorult lehetetlen állapottya miatt nem haszonvételre való volt egész télen"; hogy nem eredménytelenül, azt a gyám által az árvák kasszájából felvett 5 forint 32 krajcárról kiállított elismervény bizonyítja.[32] De említhetem Tüskés Mihály Örzse nevű árváját is, akiről 1840 májusában az írja Fehér Ignác bíró: „… azon fellül: hogy egyebbe ránt is nyomorult; mostanság pedig Sz: Mártony naptul fogva balog lábával anyira nyomorult; hogy éppen tehetetlen…".[33]

Sajnos arra is találhatunk példát, hogy a kiskorú árva gondozását vállaló gyám elhalálozott. 1847 decemberében Kajár elöljárói azért fordultak kérelemmel a szentmártoni uradalomhoz – Holczer Iván „Fő Ügyvéd Úrhoz" címezve azt –, hogy tudomására hozzák: a három évvel ezelőtt elhunyt Glubics János Kata nevű „neveletlen" árvájának gondviselését – az uradalmi árvák kasszájában elhelyezett örökségének kamatai fejében – a kajári Glubics Ferenc vállalta, de ő ez év márciusában elhalálozott, özvegye viszont – némi gondolkodás után, megvárva a szüretet – lemondott további tartásáról és elkergette. Ezért az árva, aki egy ideig „kinytelen volt házologni", elment Nagy István kajári lakoshoz, „ki egyébbaránt igen becsületes és jámbor ember, és meg kérte? hogy venné magához, mert nénnye elkergette, ö igen szófogadó és jó viseletű lesz". Nagy István meghallgatta az árva kérését, és jelezte a község vezetői felé, hogy hajlandó vállalni Kata eltartását a kamatok fejében – ennek „helybe hagyásáért" folyamodnak a „Tekéntetes Ügyvéd Úrhoz".[34]

[30] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 813.
[31] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 815.
[32] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 812.
[33] MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 819.
[34] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 810.

Kovács Mihály árváinak iratai között fennmaradt egy kérelem is: Kovács János kispéci lakos szeretné kikérni örökségét, mivel „az Úr Istennek Kegyes akarattyából" megházasodott.[35] Ilyen esetekben házassági anyakönyvi kivonatot is szoktak csatolni a kérelemhez; Tóth Pál Éva nevű árvájának Sági Pál molnárlegénnyel Bakonytamásiban 1841. szeptember 20-án megkötteteti házasságáról például a Szakonyi Mihály evangélikus lelkész által kiállított anyakönyvi kivonat tanúskodik.[36] Akad néhány olyan hagyaték, melyben több házassági anyakönyvi kivonat is fennmaradt; de arra is találhatunk példát, hogy már a házassági szándékot is jelezték. A Sulcz árvák iratai között található például egy feljegyzés, melyet 1841 áprilisában Kokas József gyömörei jegyző foglalt írásba, és Németh István bíró, valamint Kónya János törvénybíró erősített meg – az előbbi aláírásával, az utóbbi keresztvonásával. Ebben arról nyilatkoznak, hogy Sultz Ferenc ifjú legény – aki mostanság Gyömörén Molnár Istvánnál van szolgálatban – jegyben van a helybeli Szabó Ferenc Katalin nevű lányával és „most jövő Vasárnap lészen az őszve esküvések". Június elsején ugyanők egy beadványt is küldenek, nyilatkozva arról, hogy Schultz Ferenc „Gyömörőn Szabó Ferentznek fél sessiós gazdaságba házasodott, melly meg fogyatkozott gazdaságnak segéttségire el kerülhetetlenül igen szükséges a pénz minél előbb" – ezért kérik, hogy az árvák kaszszájában lévő örökség „minél előbben" adassék kezéhez.[37]

Mint fentebb már utaltam rá, halotti anyakönyvi kivonatokkal is többször találkozhatunk az irategyüttesekben. Esetenként a kiskorú árva haláláról állítja ki a lelkész, máskor valamelyik felnőtt családtag elhunytáról. Ilyen esetekben többször találunk adatokat a hagyatékot terhelő temetési költségekről, melyek levonásra kerültek a „massából". Néhány esetben részletesebb elszámolás is fennmaradt a temetéssel járó költségekről, mint például a kajári Bertalan János kiskorú árvája esetében, akinek eltemettetése 25 forintba került, mely 13 tételből áll össze.[38] Ezen – a történeti néprajz kutatói számára értékes adatokat tartalmazó[39] – elszámolások részletesebb elemzése külön tanulmányt érdemelne; itt és most csupán annyit jegyeznék meg, hogy a felnőttek esetében „szokásos" legfontosabb tételek a kiskorú árvák esetében is megtalálhatók: a kis Istók temetési költségei között is szerepel a prédikátor, valamint a Mester stóladíja, a koporsódeszkáért, a koporsószegért, a szemfedélért, a pántlikáért, vagy éppen a gyertyáért kifizetett összeg; mint ahogy költöttek borra, pálinkára, húsra, kenyérre is. Vagyis tort is tartottak a temetés után, ami kiskorú halott esetében a szakirodalom szerint nem volt általános.[40] Kajári, valamint gyarmati adataink azt bizonyítják, hogy a halottnak a gyászhoz, a ravatalozáshoz, a torhoz fűződő – Tárkány Szücs Ernő által is megfogalmazott[41] – „jogai" a Győr környéki falvakban is érvényesültek. Ezzel kapcsolatosan fontosnak tartom kiemelni, hogy erre még 1831-ben, a nagy kolerajárvány idején is igyekeztek – nyilván a szigorú járványügyi korlátozások engedte

[35] MNL GyMSMGYL, AO, Lad. 30. Fasc. 813.
[36] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 820.
[37] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 816.
[38] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 805.
[39] Erről részletesebben ld.: Horváth 2022.
[40] Vö.: Kunt 1987: 177.
[41] Tárkány Szücs 1980: 112.

keretek között[42] – figyelni, amikor pedig gyakori volt a haláleset, különösen Gyarmaton; több olyan elismervény is fennmaradt, melyben egy család számára 3-4 koporsó készítéséről adott „nyugtatót" Lőrincz Antal gyarmati asztalosmester.[43]

A fennmaradt iratok legnagyobb részét az átvételi elismervények teszik ki. A leggyakrabban a gyámok „nyugtatóival" találkozhatunk, melyek aláírásával igazolják, hogy az éppen esedékes kamatokat az árvák kasszájából felvették. Az esetek egy részében ezek kis cédulákon maradtak fenn; de gyakran alkalmazták azt a megoldást is, hogy a kamatok érkezését „sürgető" beadvány hátoldalára került az átvételi elismervény – vagy éppen több évi elismervény került egymás alá. De megőrizték a különböző munkadíjak kifizetését igazoló nyugtákat is; ezekből esetenként további fontos adatokhoz juthat a kutató. Megtudhatjuk, ki végezte el a munkát; vagy éppen részletesebb elszámolásokhoz juthatunk – például az összesítésben csak egy összegben szereplő költségek összetételét is megismerhetjük.

Még egy irattípusra szeretnék röviden utalni: ez a végelszámolás, vagy – ahogyan Drinóczy György következetesen nevezi – „Számvetés". Azon családok esetében, melyekben 1849 végén volt még kiskorú árva, az adminisztrátor pontos kimutatást készített a családhoz tartozó összes árva örökségének állásáról: mikor és mekkora összeg került be számukra az árvák kasszájába, mennyit kamatozott az 1849. december 31-ig, mikor mennyit fizettek ki az árvák részére a kamatokból, illetve mennyi a még bent lévő járandóságuk. Elszámolt továbbá arról is, kiknél és mekkora összeg van kint, mennyi kamatot fizettek be eddig, illetve mekkora összeget kell még befizetniük. Ez utóbbi kimutatásokból megállapítható: a kiskorú árvák pénze az esetek nagyobb részében több – esetenként három, öt vagy éppen hét – gyarmati személynek lett kiadva, akik között nem ritkán felbukkan a kiskorú árvák egy-két rokona – nagybácsi, nagyszülő, vagy éppen már házas testvér vagy annak házastársa – is. Foglalkozásukat, illetve anyagi helyzetüket tekintve telkes jobbágy, házas zsellér és iparos egyaránt található közöttük.

Összegezve megállapíthatjuk: mind a két vizsgált településen gondosan kezelték a kiskorú árvák vagyonát a gyámnokok, pontos kimutatásokat vezetve azokról. A kamatokat igyekeztek „pontos időben" kifizetni a gyámok felé; ha ilyen tárgyú kérelem érkezett hozzájuk, gyorsan intézkedtek. Az egyik beadvány kapcsán, 1845. november 8-án például az alábbi rendelkezést küldte Drinóczy György adminisztrátor Szalay Ferenc kasznárnak: „Özvegy Krutznénak költsön adasson 32 ½ ft az az Harmintz két forint 30 X [krajcár]. Én az árvák Cassájábul meg fogom téríteni."[44] Különösen éberen figyeltek az árvák helyzetére és vagyonára akkor, ha a túlélő házastárs újabb házasságot kötött; ilyenkor kötelezvényt kértek tőle a kiskorú árvák örökségének biztosítására. Gyarmaton, mint láthattuk – ha szükségessé vált –, a testvérek közötti osztozás megvalósítását is segítette az uradalmi adminisztrátor tekintélye. A kifizetéseket elismervény csatolásával támasztották alá; de beszereztették ehhez az anyakönyvi

[42] A szigorú hatósági előírásokra ld.: Horányi 2022: 30–33.

[43] Pl.: MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 3. Fasc. 804. (Ebben az irategyüttesben két család – Herold József, illetve Trimpli József árvái – iratai együtt maradtak fenn; amint az az asztalosmester által kiállított nyugtatókból kiderül, mindkét család tagjainak négy-négy koporsót kellett készítenie 1831-ben!)

[44] MNL GyMSMGyL, AO, Lad. 30. Fasc. 783.

kivonatokat is. A kamatokat lelkiismeretesen beszedték; a törvényben előírt hat százalékos kamatot a rokon személyekkel is befizettették, ha ők használták az árvák pénzének egy részét. Visszaélésekre – a jobbágyárvák földesuruk általi „kifosztására”[45] – az átnézett levéltári anyagban nem találtam példát.

Tanulmányomban – terjedelmi okokból – nem térhettem ki minden lehetséges vizsgálati szempontra; forrásaink számos további lehetőséget kínálnak. Hogy befejezésképpen csupán egyet említsek: érdemes lenne alaposabban összevetni az egyes uradalmak gyakorlatát az árvaügy kezelése területén! Láthatjuk például, hogy a kajári anyagban többször találkozunk becsatolt „bizonyítékokkal”: anyakönyvi kivonatokkal, nyilatkozatokkal; ezt talán az uradalom mérete – jónéhány falu tartozott ide, több száz árva ügyeit kellett intézniük párhuzamosan – indokolta. A gyarmati források „személyesebb hangvételűek”: a Drinóczy György adminisztrátor által kiállított iratokban gyakran találkozhatunk például Trézsi, Nani, Mári, Örzse és más, hasonlóan „becenéven” említett árvákkal – nyilván minden „érintett” pontosan be tudta azonosítani őket.

[45] Vö.: Degré 1954; Degré 1977: 78–89.

Levéltári források

MNL GyMSMGyL, AO

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Archivum Vetus, Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Árvaügyi iratok (Acta Orphanalia), Lad. 1–35.

Irodalomjegyzék

DEGRÉ Alajos

1954 *A jobbágyárvák kifosztása a feudális Magyarországon*. Pécs. (Klny. a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyvéből)

1977 *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. (Jogtörténeti Értekezések 8) Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. Pest: Kozma Vazul. [Hasonmás kiadása: Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése – Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1984.]

HORÁNYI Ildikó

2022 A nagy járványok hatása a halotti rítusokra és a gyászreakciókra. In Berta Péter – Hegedűs Katalin – Horányi Ildikó – Pilling János (szerk.): *Átkelők. Válogatott írások halálról és gyászról*. 19–43. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

HORVÁTH József

2018a Az 1848 előtti győri árvairatok (Acta Orphanalia) jogtörténeti forrásértékéről. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016. augusztus 22–27.) Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium előadásai*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 4) 111–127. Szekszárd: PTE KPVK.

2018b Az 1848 előtti „Acta Orphanalia" irategyüttesek forrásértékéről (Győr megye iratanyaga alapján). In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai. I. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia. Szekszárd, 2017. szeptember 28–29*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7) 143–157. Szekszárd: PTE KPVK.

2022 A 18. századi temetési költségelszámolások történeti-néprajzi forrásértékéről. In Keszeg Vilmos – Nagy Zsolt – Szakál Anna (szerk.): *Néprajzi kutatás- és tudománytörténeti tanulmányok*. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 30) 83–106. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

INZSÖL Richárd Péter

2004 A Csornai Premontrei Kanonokrend belső élete a 19. század második felében. *Egyháztörténeti Szemle* 2. 3–69.

JENEI Károly

1955 Az árvaszéki iratok forrásértéke és selejtezhetősége. *Levéltári Híradó* 3–4. 322–327.

KÍGYÓSI Attila

2002 *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 19. Győr-Moson-Sopron megye*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest: Gondolat.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1980 A temetés jogi rendje. In Szőllősi Gyula (főszerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete*. 109–129. Debrecen: Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-12

Bűnbe esett balladai hősök. A népi jogtudat megjelenése Arany János balladáiban

KISS ANNA
(szakvizsgázott jogász, tudományos főmunkatárs, OKRI, egyetemi oktató, PPKE JÁK)

Fallen Ballad Heroes. The appearance of the popular sense of justice in the ballads of János Arany

In my study, I examine the emergence of popular legal consciousness in some of János Arany's ballads. The world of law can often seem chaotic, but folklore and the fiction that uses it as a source help us to understand how our ancestors lived and thought, what moral and legal norms governed their everyday lives. I also look at how the perception of crime has changed.

Keywords: ballad, crime, offender, victim, legal consciousness

Bevezetés

Az irodalmi alkotások alkalmasak arra, hogy megismerjük a korábban élők jogismeretét, jogtudatát és jogszokásait. A jog világa gyakran kaotikusnak tűnik, de a folklór és az ebből (is) építkező szépirodalom segít megérteni, hogyan éltek, hogyan gondolkodtak elődeink, milyen erkölcsi és jogi normák szabályozták mindennapjaikat. Ezen túlmenően az is tanulmányozható, hogyan változott a népi jogtudatban a bűncselekmények megítélése.

Arany János balladáiban lépten-nyomon jogi esetekkel találkozik az olvasó, ez azért van, mert a ballada mint műfaj kiválóan alkalmas arra, hogy a bűnt megjelenítse.[1] (*Ágnes asszony*, *Vörös Rébék*, *Tetemrehívás*, *A hamis tanú* stb.) A balladákban lévő irodalmi jogesetek korábbi megítélése a modern korban élők számára is hasznosítható ismereteket nyújt. A XIX. századi irodalom bűnbe esett balladai hősei korábbi és mai jogi kérdésekre is választ adnak. Arany *Ágnes asszony*a például ugyanabban az élethelyzetben volt akkor, mint ahol a XXI. század hajnalán élő férjgyilkos elkövetők vannak; a motivációk is hasonlóak.

A megtörtént tényeken alapuló *Ágnes asszony* című balladában a költő azt a geszti esetet dolgozza fel, ahol „*Szörnyű a bűn, terhes a vád*", mivel a tényállás szerint egy nő, a szeretőjével együtt, megölte férjét.

Arany János a valóságban is találkozott azzal a szótlan parasztasszonnyal, akire azért figyelt fel, mert folyamatosan mosta leplét a patakban. A költő érdeklődött a faluban, beszélgetett az ott élőkkel, más hasonló hazai és külföldi eseteknek is utána nézett, ezek népballadai változatait[2] is megtalálta, és az akkori közvéleményt[3] erősen foglalkoztató szerelmi háromszöget úgy emelte költészetté, hogy a műalkotásban megjelenítette a népi jogtudatot, ahogy ő nevezte, a „népi tudalmat".

[1] Küllős 2020: 49–56.

[2] Lásd: Lanczendorfer 2009: 214–227. és 2016: 244–260.

[3] A közvéleményről lásd: Tárkány 2003: 2011. A közvélemény-büntetés szerepére pedig Angyal 1933 és Nagy 2020:16–27.

A „népi tudalom" megjelenése Arany János balladáiban

Takáts József szerint „az 1850-es évek második felében és az 1860-as évek legelején Arany János által írott némely értekező szövegben" kimutatható az a „társas gondolkodási mintázat",[4] amely a XIX. század jogi szövegeiben is benne van. Ennél szélesebb körben, a *Toldi* mindhárom részében, de Arany több balladájában is felbukkannak a népi jogtudat jogszokásai.[5] Így a Takáts József által említett „társas gondolkodási mintázat" nemcsak Arany értekező szövegeiben, hanem más műveiben is megfigyelhető; alkotásainak nagyobb része tükrözi a korábbi idők jogszokásait, erkölcsi és jogi normáit.[6] (A két terület, az erkölcsi és a jogi nem mindig és nem teljesen fedik le egymást.)

A falu életvilága, ahogy Arany nevezi, a „nép tudalmában" élő történetek ott vannak a mondákban, a mesékben, a népballadákban; ha a költő nyersanyagra vágyik, ez hitelesen megtalálható a „népi tudalomban". Arany János maga ír erről a forrásról Gyulai Pálnak, 1854. január 21-én: *„… nekem, ha építeni akarok, tégla kell és mész."*

Nem véletlenül leveleztek ők ketten ezekről a hiteles népi gyökerekről, hiszen Gyulait is sokáig foglalkoztatta a népballada és az ezt forrásként használó műballada; ehhez kapcsolódóan a teljesebb költészet – ma tágabb értelemben a szépirodalmat értjük ez alatt – műfaji osztályozási elveiben gondolkodott.

1862-ben, a székely balladákról tartott előadásában fejtette ki, hogy az egyes szépirodalmi műfajok aszerint térnek el egymástól, hogy az alkotó forrásként használta-e a folklórt. Mivel az eposz, a mese, a dal és a ballada gyökerei megtalálhatók a népköltészetben és utóbbi esetében Gyulai szerint tökéletesebb alkotásról van szó, mint ahogy azt egyes műalkotásokról gondoljuk, ezért a „népi tudalomból" merített, arra épített alkotások nagyobb hitelességgel bírnak.[7]

Arany tehát a népi jogtudatból építkezik, nem érdeklik a légből kapott, az egyéni fantázia által létrehozott történetek, mert csak a „népi tudalomra" támaszkodó művek képesek arra, hogy a nép körében is hassanak. A folklór forrását kihagyó alkotásokat kevesek, a műveltek képesek élvezni; az írásbeliség világán belüli megalkotás és befogadás jellemzi ezeket, vagyis *„könyvből írták, könyvbe"*[8]; nem érintkeznek a szóbeliséggel. A „népi tudalmat" forrásként használó művek viszont a szóbeliség világából emelkednek ki.[9]

A népi költészeten és epikán belül Aranyt leginkább a népballada vonzotta, az itt megjelenő paraszti világot mint forrást használta. Vargyas szerint a népballada által ábrázolt hétköznapi lét volt a leghitelesebb forrása Arany mellett más költőknek is, akiket ez a műfaj teljesen lázba hozott, és nemcsak a XIX. században, hanem azt megelőzően is. Vargyas mellett ezt támasztja alá Buday Erzsébet kutatása is.[10]

---

[4] Takáts 2002: 295.
[5] Bognár–Homoki-Nagy–Nagy 2017: 107–108.
[6] Kiss 2008: 7.
[7] Gyulai 1927: 103–108.
[8] Arany 1968: 22.
[9] Takáts 2002: 297.
[10] Buday 1930. A könyvben kiadott kutatás Buday doktori értekezése volt.

A népballada hatása egészen napjainkig megmaradt, még az urbánusnak nevezett költők esetében is, mint amilyennek például Somlyó György tekinthető.[11] Ez azt jelenti, hogy a népballadának a „századokon átsugárzó" hatása még a modern korokban is képes hatni az alkotókra.[12] Talán ezért is van, hogy Arany balladáinak „nem irodalmi értelemben kell hatniuk, például nem egyéni befogadóra és nem olvasás során, hanem a szóbeliség közösségi világában"[13]. A „népi tudalomra" való építkezés szerepe elsősorban az, hogy a folklórt forrásként használó művek képesek legyenek „visszatérni a szóbeliségbe" a befogadás által. A szerzőkhöz kötött alkotások esetében „a 'népi tudalom' (…) az ellenőrző-döntő közösségi befogadás során" képes visszafogadni a művet.[14] Így a műalkotás visszatér a gyökerekhez, ahhoz a forráshoz, amit a költő felhasznált, a falu népéhez, a szóbeliség világába: itt a közösség dönti el, hogy befogadja-e, vagy se, hogy továbbadja-e a leszármazóknak, vagy egyszerűen elfelejti azt.

A népballada mint nyelvi konstrukció

Az aranyi „népi tudalom", vagyis a népi jogtudat jogszokásai a kollektív történeti tudattal is kapcsolatba hozhatók. Az Arany balladák forrásainak számító népballada – akárcsak a népmonda – S. Vargha Pál szerint olyan nyelvi konstrukció, amelyet „az adott nyelvközösség saját valóságos múltjának tekint".[15] Ez a kollektív tudat a valóságból ered, és azonos módon jelenik meg a népballadában ugyanúgy, mint Arany költői szövegében.[16]

„Aranynak a nyelv antropológiai teljesítménye volt igazán fontos költészet és valóság e naiv azonosításában. Az orális költészet látszólag csak emlékezéstechnikai funkciót szolgál, amikor a 'tények' összefüggését az emlékezet nyelvi struktúrájához hasonítja, vagyis (Arany szavaival) addig 'gömbölyíti' a történetet, amíg az el nem éri az emlékezés számára legkedvezőbb alakot – az 'idomot' (kompozíciót). Ez a 'gömbölyítés' azonban azzal az antropológiai következménnyel is jár, hogy a költészet az élet tárgyilag külső-idegen oldalát a nyelv által bensővé-sajáttá formálja át, majd ezt a nyelvi konstrukciót kivetíti mint a valóságnak az emlékező közösség számára otthonos verbális modelljét."[17]

Az *Ágnes asszony*ban, akárcsak a *Toldi*ban megjelenő „bűn és kegyelem kauzális összefüggése"[18] a történet egységét biztosítja, és ennek üzenete kihat nemcsak az akkori társadalom tagjaira, hanem a mai kor embereire is. S. Varga szerint ez azért van így, mert egyrészről „a történet oksági összefüggései, a lélektaniakat is beleértve, a bibliai alapú verbális valóságba vannak beillesztve"[19], másrészt pedig a költői

[11] Vargyas 1993: 131. Vargyas Lajos önéletrajzi munkájában részletesen leírja Somlyó Györggyel való kapcsolatát, a költő-barát viszonyát a néprajzhoz. „Együtt olvastuk a balladákat és a hozzájuk tartozó összehasonlító jegyzeteket, vagy inkább kisebb tanulmányokat. (…) Somlyó György néprajzot hallgatott. Nyilván a ballada iránti érdeklődése vitte oda." Vargyas 1993: 131.

[12] Vargyas 1979: 5.

[13] Takáts 2002: 297.

[14] Takáts 2002: 298.

[15] S. Varga 2013: 7.

[16] S. Varga 2013: 7.

[17] S. Varga 2013: 7.

[18] S. Varga 2013: 7.

[19] S. Varga 2013: 7.

szövegben lévő szóképek (jelképek, metaforák, metonímiák, megszemélyesítések, hasonlatok stb.) koroktól függetlenül eligazítják az olvasót.[20] A világ egyszerűen a nyelv által ismerőssé tett, értelmes arcával fordul felénk (…) hiszen ma is folyvást ugyanazokat a köznapi metaforákat használjuk, amelyekből" Arany „nyelvi világa kibontakozott; a mai magyar olvasó verbális valóságát is elszakíthatatlan szálak fűzik anyanyelvének ehhez az archaikus rétegéhez".[21]

Ugyanakkor Arany a „népi tudalom" fogalmát nemcsak az ezt kiaknázó, fantáziájával kiegészítő hazai költő szemüvegén át szemléli, hanem más társadalmak „népi tudalmának" ismerete, költészete felől is. A magyar forrásokon túl ugyanis Arany balladáinak felismerhetőek a külföldi gyökerei is.

Az Ágnes asszony *forrásai, hazai és külföldi gyökerei*[22]

Vargyas Lajos az aranyi balladák folklóri gyökereinek kutatása során két dallam nélküli népi balladai forrást talált, a nagyszalontait és az otrokócsit. Ez azt is jelenti, hogy a szövegben lévő jogeset ismert volt, és nemcsak az egymáshoz közeli helyeken, hanem távolabb is; ebből következik, hogy a férjgyilkossággal vádolt szeretők története elterjedt az egész országban.[23]

A hűtlenség gyakori témája a népballadáknak. Vargyas Lajos gyűjtéseiből[24] tudjuk, hogy a folklórban milyen sokszor jelenik meg ez a téma az ún. tragikus balladák között, és nemcsak a félrelépés, hanem ennek következtében az emberölés is, akár úgy, hogy a vétlen házastársat teszik el láb alól, akár úgy, hogy halállal büntetik a hűtlen felet. Utóbbira példa az *Elégetett házasságtörő* című népballada.[25] Van olyan balladai feldolgozása is a hűtlenségnek, amikor a megcsalt férj (a népballada címe is ez) megelégszik a félrelépő enyhébb megbüntetésével, például bottal és vizes kötéllel történő ütlegelésével is.[26]

A szerelmi háromszög – mint téma – nemcsak az *Ágnes asszony*ban jelenik meg, hanem Arany más balladájában is megfigyelhető. (*Vörös Rébék*)

A valós és a balladai faluközösség nem mindig a házasságtörőt ítélte el, sok esetben rokonszenvezett a szeretőkkel. Ennek hátterében az is állhat, hogy a szerelemhez való jog a „népi tudalom" része lett.

A XIII. századtól megindul a paraszti nagycsalád eróziója egész Európában, ami mögött gazdasági okok állnak: felaprózódik a föld, a birtokrészeken kisebb családok gazdálkodnak. Mindez persze társadalmi változásokat is eredményez a nagycsalád vonatkozásában. A nagycsalád kisebb részekre bomlása csökkentheti a patriarchátus szerepét, ami egyben azt is jelentheti, hogy a nő kiléphet a rossz házasságból, nincs

[20] Lásd: Ricoeur (1975).
[21] S. Varga 2013.
[22] Köszönet Lanczendorfer Zsuzsanna néprajzkutatónak a szakmai segítségért, a források felkutatásáért.
[23] Vargyas 1976: 765.
[24] Vargyas 1976 és 1979.
[25] Vargyas 1979: 36–37.
[26] Vargyas 1979:140.

röghöz kötve; fellázadhat a családi zsarnokság, „a férj, a családfő korlátlan büntető hatalma ellen".[27]

Milyen aktuális téma ez napjainkban is: a családon belüli erőszakra vonatkozó mai kutatásokban[28] megjelennek az egyéni jogok, ezen belül is a szabad párválasztás primátusa, hasonlóan tehát a korábbi századok népi igényeihez. A múlt népi jogtudatában sóvárgó igények így teljesednek ki a modern kor világában.

Az Ágnes asszony *nagyszalontai forrása*

Mivel az egyik forrás Arany János születési helyéről származik, így a költő is ismerhette *„Sára néném"* történetét, s ez adhatta az ötletet híres balladájának megírásához, Ágnes asszonyra változtatva a férjgyilkos feleség, Sára nevét.[29]

Mit mosogat Sára néném a kuton?
Az uram ágylepedőjit, azt mosom.
Beleejtettem a ruca víribe,
Ki ke mosni a hónapi ünnepre.

De sok víre vót annak a rucának,
Talán még több, amennyi az urának!
Pedig én csak rucavírbe ejtettem
A hónapi ünnepre dörzsölgetem.

Sára néni, hát az ura merre van,
Tán a rucát koppasztja a konyhába?
Favágni ment öccsivel az erdőbe,
Én meg jöttem tisztálni az ünnepre.

Sára asszony tömlöcbe is azt hajtja:
Adják oda lepedőjit, hogy mossa.
Beleejtette a ruca víribe,
Ki ke mosni a hónapi ünnepre.[30]

4 versszakra épülő egyszerű párbeszédbe sűrítve mondja el ez a népballada mindazt, amit Arany János 26 strófára bővít.

Az Ágnes asszony *otrokócsi forrása*

Mit mosol te, Zsaóri Borcsa a kuton?
Az uram gyaócs lepedőjitt, szép húgom.
Belejtettem a veírbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre,
Jaj, jaj, jaj!

[27] Vargyas 1979: 5.
[28] Virág 2005.
[29] Vargyas 1976: 765.
[30] Vargyas 1976: 764. Férjgyilkos címhez (124.) rendelve közli Vargyas Lajos ezt a népballadát, 223-as szám alatt; forrásként megjelölve Nagyszalontát (Bihart), a feljegyzés idejéül pedig 1919-t. További adatként a következő információt is a népballadához írja: MNGY XIX, 20.

Fekete hollaó károg a nagy erdeőn.
Zsaóri Borcsa, veírfaót van a lepedeőn!
Leejtettem a ludveírbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre,
Jaj, jaj, jaj!

Fekete hollaó károg te feletted.
A nagyobbik uradat hova tetted?
Kikűttem a nagy erdeőre,
Féirbe menek a kisebbhe.
Jaj, jaj, jaj!

Fekete hollaó a tömlöc ablakná.
Zsaóri Borcsa mémmost is igy kezgyi rá:
Leejtettem a ludveírbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre,
Jaj, jaj, jaj!

Beleejtettem a veírbe,
Féírhe menek a kisebbhe.
Jaj, jaj, jaj![31]

A geszti eset

Sokan úgy tudják, hogy Arany János az *Ágnes asszony* című balladájában egy geszti esetet dolgozott fel. Ahogy erről már szó volt, a költő maga látta azt a hallgatag parasztasszonyt, aki reggeltől-estig mosta a patakban véres leplét.

Arany egyik levelében meg is említi, hogyan hatott rá ez a látvány: „Domokossal[32] tegnap a kastélyon kívül, a határban csörgedező patak partján sétálgattunk, hová az itteni parasztasszonyok mosni, sulykolni viszik ruhájukat. Megint köztük volt a falu öreg, bolond parasztasszonya; reggeltől estig mossa már rongyokká foszlott fehérneműjét és rögeszméje, hogy mégis szennyes marad. Időnként eszelős tekintettel rámered a foszlányokra, majd új buzgalommal mosáshoz lát. Szörnyű e megháborodott asszony üres, révedező tekintete."[33]

Érdekes lehet összehasonlítani Arany balladáját Galgóczi Erzsébet egyik elbeszélésének (*A nagymama*) átdolgozott változatával, a *Régen volt háború* című tévéjátékkal és a benne szereplő jogesettel. Eszerint „az asszony szeretőjével megöli férjét. (…) Az írónő a történetet gyermekkorában hallotta és az első világháborúra datálta. A műben Kövecsesné Gombóc Naninak hívták a főszereplőt, aki egy 'jóképű, fekete, olasz hozzá beszállásolt hadifogolyba" beleszeret. A férje váratlanul hazajön és a beszállásolt katona megöli, a Rábába dobja, és ezután az asszonyt is elhagyja. A műből megtudjuk, hogy tíz évet ül az asszony a szeretője bűne miatt. Hazamegy lányához Komlóvölgyi házukba, hogy lássa gyermekét és elmesélje tragédiáját, majd távozik. Galgóczi

[31] Vargyas 1976: 764–765.
[32] Tisza Domokos. Arany János a Tisza családnál volt házi tanító, az *Ágnes asszony* című ballada keletkezése előtti években.
[33] Bittner 2021: 78.

Károlynénak, Ventura Magdi néni csanaki fodrász azt mesélte, hogy megtörtént eset volt, itt történt a faluban. Börtönbe került, majd kiszabadulása után a helyi tanító felvette szolgálónak magához, mivel az volt a véleménye, hogy tettéért már megbűnhődött, letöltötte a büntetését"[34]

A skót és az angol hatás Arany János balladáiban

Arany János a skót népköltészetből és az angol irodalomból is merített.[35] Greguss Ágost szerint a tősgyökeres magyar népi elem mellett Arany János balladáiban kimutatható az idegen népköltés szelleme is[36]; Greguss szavaival élve: „A skót-angol népköltészet hatása nála is mutatkozik (…)"[37], de azt ne feledjük, hogy Arany balladáinak a tárgyát és modorát a magyar folklórból meríti, az idegen hatás legfeljebb a „világítás" miatt van, „melyben képeit feltünteti. Arany szereti a félhomályt, azt a lobogós lángu, csapkodó világítást, mely az éjszaki balladát jellemzi, holott a magyar-székely balladában a világítás határozottabb, egyfélébb, s nem is mutat egy a mást oly kiemelő ellentétes párhuzamokat (…) Népballadánknak általában véve, bár borongós, de nappali, Arany balladájának éjjeli világítása van. S ezzel a, hogy úgy mondjuk, meghasonlott világítással kapcsolatos afféle képek kedvelése, melyek szintén meghasonlást, a lélek meghasonlását s a halál életre kelését ábrázolják, az őrjöngést s a kísérteties elemet, mi az éjszaki balladában és Aranynál honos (*Ágnes asszony*, *Árva fiú*, *Bor vitéz*), de a magyar–székely balladában ismeretlen".[38] Beöthy Zsolt szerint is ismerte Arany a Percy-féle skót balladákat[39], s ez a tény megerősíti mindazt, amit Greguss ír az északeurópai hatásról.

Elek Oszkár szerint a skót és az angol irodalom hatása leginkább abban mutatkozik meg Aranynál, hogy őt is a népi élet hétköznapjai érdekelték, ellentétben a „németes, mesterkélt s érzelgős" balladákkal.[40] A nép eredeti leleményét megtalálta a skót balladaköltészetben.

„Közismert, milyen széleskörű volt Arany világirodalmi tájékozottsága. Nyilvánvaló, hogy különleges empátiás érzéke (amely művészetének is egyik leggazdagabb forrása) alkalmassá tette őt arra, hogy beleélje magát más nemzetek – akár történetileg is távoli – életvilágába. Ám azzal is tisztában volt, hogy a szervesen keletkezett 'népi tudalom', amely csak a maga konstituálta világot tudja eleve-adottnak, kérdésessé nem tett módon létezőnek tekinteni, nem képes közvetlenül azonosulni más nemzetek 'tudalmával'. Már csak azért sem, mert az érdemi szembesítés óhatatlanul kérdésessé tenné saját, kérdésessé nem tett relevanciáit, normáit, bensőségesen gyakorolt szokásait, a világban való berendezkedésének otthonosságát."[41]

Bár kimutatható a skót hatás, de a skót élet helyett Arany a magyarról ír; a magyar falu közösségi életének szabályait igyekszik megismerni és bemutatni a balladáiban.

[34] Lanczendorfer 2021: 302–303.
[35] Elek 1912: 373.
[36] Greguss 1886: 176–186.
[37] Greguss 1886: 178.
[38] Greguss 1886: 178–179.
[39] Beöthy 1895: 189.
[40] Elek 1912: 374.
[41] S. Varga 1995: 110.

Többek között a már nem gyakorolt, de még ismert jogi vonatkozású szokások (jogi népszokás), valamint a jogi néphagyományok is megjelennek a balladáiban. Ugyanakkor az egyes népek „tudalma" közti átjárást mégiscsak elképzelhetőnek tartotta.[42]

„Amit loptál, jól eldugd!" – mondta Arany, amikor kifejtette, hogyan rejti el az idegen irodalomból vett mintát, hogyan használja a külföldi „néptudalmat", hogyan illeszti azt a magyar „néptudalomhoz".[43] Arany arra törekedett, hogy az idegen dallamot, amit a magyar nép még nem hallhatott, olyan nyelven szólaltassa meg, amit ismer, ami számára elfogadható, és a hazai közönség tagjai úgy érezzék, hogy „aha! ezt ismerem!", az „Ez a világ – az a világ!" felkiáltással elfogadják az addig ismeretlent.[44]

Jogi elemek az Ágnes asszony *című balladában*

Az *Ágnes asszony* története igazi, valósnak tűnő jogeset, akármelyik feldolgozását, a népballadai változatait vagy Arany művét tekintjük. A költő szavaival élve, „Szörnyű a bűn"-ről van itt szó, amelynek következménye lesz a vádemelés („terhes a vád").

Tényállás

A tényállás szerint Ágnes asszony szeretőjével együtt megölte a férjét. A bűntett bomlasztó hatására Ágnes asszony beleőrült a tettébe, így a jogi igazságszolgáltatás helyett a metafizikai „bűn és bűnhődés" állította helyre a megbomlott társadalmi rendet; a „bölcs törvényszék" döntése nem is lehetett más, mint amit Arany leír a balladájában:

„Eredj haza, szegény asszony!
Mosd fehérre mocskos lepled:
Eredj haza, isten adjon
Erőt ahhoz és kegyelmet."

Felmentés kóros elmeállapot miatt?

A kóros elmeállapotnak – a hatályos jogszabályok alapján – a bűncselekmény elkövetésekor kell fennállnia, ez eredményezheti – az orvos szakértői vélemény[45] beszerzését követően – a bíróság általi felmentést.

A bűncselekmény elkövetésekor fennálló kóros elmeállapot a hatályos Btk. 15. §-a alapján az elkövető büntethetőségét, illetve a cselekmény büntetendőségét zárja ki.

A 17. § (1) bekezdés alapján: *„Nem büntethető, aki a büntetendő cselekményt az elmeműködés olyan kóros állapotában követi el, amely képtelenné teszi cselekménye következményeinek a felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjen."*

A kóros elmeállapot gyűjtőnév, bár a törvény külön-külön nem sorolja fel ezeket, de több betegség és állapot tartozik ide; öt pszichiátriai kórképet foglal magában:

[42] S. Varga 1995: 114.
[43] S. Varga 1995: 112.
[44] S. Varga 1995: 115.
[45] A szakértő csak ténykérdésben nyilatkozhat, jogkérdésben nem. Lásd: Erdei 1987.

elmebetegség, gyengeelméjűség, szellemi leépülés, tudatzavar, személyiségzavar. Az elmebetegségnek is több változatát állapíthatják meg, úgymint a skizofréniát, a paranoiát, a mániás depressziót és a bénulásos elmezavart.

Kóros elmeállapot esetén az elkövetőnél hiányzik a beszámítási képesség, amelynek két összetevője van, a felismerési és az akarati képesség. Előbbi a tett következményeinek előre látását jelenti, utóbbi pedig azt, hogy a felismerési képességgel rendelkező személy szabadon alakíthatja az akaratát, és ennek megfelelő magatartást tud tanúsítani.

A XIX. század és a századforduló korának jogi megítélése szerint az elmebetegségnek és az elmegyengeségnek jelentősége volt a büntetőjogi beszámíthatóság szempontjából.[46] Balogh Jenő szerint a beszámíthatóság „hátterében a szabad akarat és a determinismus tana van".[47] Az ekkor hatályban lévő Csemegi Kódex 76. §-a szabályozta a beszámíthatóságot: *„Nem számitható be a cselekmény annak, a ki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva, és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem birt."*

Az *Ágnes asszony* történetét feldolgozó nép- és műballadai változatok megszületésének az idején még nem volt életben az említett Csemegi Kódex. Ezt megelőzően pontos szabályozást nem találunk a beszámíthatóságra nézve. A korábbi történeti időket és korokat tekintve pedig hol figyelembe vették a zavart elmebeli működést a szankcionálás tekintetében, hol nem. A római jog például nem szankcionálta a zavart elméjű személyek általi elkövetést, de a középkorban, egészen a XVII. század végéig a kánonjog alapján magát az elmebetegséget is bűnnek tekintették, pontosabban egy bűnös magatartás következményének.[48] A XVIII. században ez a felfogás megváltozott, és úgy vélték, miszerint az elmebetegeket nem lehet megbüntetni, függetlenül attól, hogy a kór mióta áll fenn, de konkrét törvényi szabályozás nem volt erre nézve, döntően a szokásjog érvényesült. László Balázs szerint ezekben az időkben Werbőczy István Hármaskönyve és a Praxis Criminalis fontos szerepet töltött be a hazai feudális büntetőjogi rendszerben.[49]

A Csemegi Kódex előtti időkből meg kell említenünk a magyar 1795. évi büntetőtörvény-tervezetet és az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslatot, de ezek sohasem léptek életbe.[50] Később, 1843-ban született még egy magyar büntető törvénykönyvi javaslat, de ebből sem lett törvény.

A „geszti eset" idején tehát a szokásjog érvényesült; azt látjuk, hogy a korábbi népballadai változatokhoz képest itt mind az igazságszolgáltatás, mind a falu közössége figyelembe vette Ágnes asszony elmebeli állapotát, függetlenül attól, hogy az a bűncselekmény elkövetésekor vagy azt követően vált-e kórossá.

Érdekes korábbi esetre hívja fel Lanczendorfer Zsuzsanna a figyelmet az elmebetegség kapcsán. Egy székely nő esetében „törvényszék kétnapi tárgyalás után

[46] Balogh 1905: 286–288.
[47] Balogh 1905: 286.
[48] Belovics–Gellér–Nagy–Tóth 2012: 226.
[49] László 2022: 14.
[50] László 2022.

'tompaelmüséget' állapított meg, mivel a vádlott nem emlékezett semmire, és állandóan gyermekét hívta."[51]

A mai szabályozás alapján a bűn következtében megbomlott elme esetében nem a vádlott felmentésére vagy az eljárás megszüntetésére kerülne sor, amit a ballada sugall, hanem csak az eljárás felfüggesztésére, ami az elkövető felépülése esetén folytatódna. A hatályos Be. 396. § (1) bek. a) pontja szerint ugyanis, ha a felfüggesztés oka megszűnt, az eljárás folytatására kerül sor. Az ilyen súlyos bűncselekményeknél pedig az elévülés szabályozása sem akasztja meg ezt a folyamatot: a törvény értelmében a minősített emberölésekre életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható, így a hatályos Btk. 26. § (3) bek. b) pontja alapján az elkövető büntethetősége nem évül el.

Arany Jánost nem igazán érdekelték ezek a jogi kérdések, bár az életrajzából tudjuk, hogy Debrecenben jogot tanult, még ha tanulmányait nem is fejezte be, megszerzett jogi ismereteit másodjegyzőként mégis alkalmazta.

A férjgyilkosság által elkövetett bűn a balladában jogi szempontból büntetlenül marad. Költőként viszont más problémák érdeklik az alkotót: egyrészről lélektani, másrészről pedig erkölcsi kérdéseket boncolgat Arany. A shakespeare-i „bűn és bűnhődés" gondolatvilága több balladájában is megjelenik. A modern lélektant és az orvostudományt is megelőzve megismerteti az olvasóval a hallucinációk és elfojtások világát, valamint a „tudattalan" szerepét. Ágnes asszony lappangó lelkiismerete a nyomasztó élményeket elfojtja, és a tudattalanba menekíti, hogy azután onnan előtörve a hallucinációkon keresztül rögzítse azokat.[52]

„Mert hiában tiszta a gyolcs, / Benne többé semmi vérjel: / Ágnes azt még egyre látja, / S éppen úgy, mint akkor éjjel." A ballada a nő megőrülésének fokozatait metaforikus képekkel érzékelteti: „Ágnes a törvény előtt / Megáll szépen, ahogy illik /(...)/ Öltözetjét rendbe hozza, / Kendőjére fordít gondot, / Szöghaját is megsimítja / Nehogy azt higygyék: megbomlott.".

Arany balladájában az őrület metafizikai szálként jelenik meg. „Nem azért ragaszkodik Arany az isteni akarat látható megjelenéséhez, mert valamilyen avult vallási beidegződés, valamilyen múlt iránti elkötelezettség ezt diktálja a modern, helyesebb fölfogással szemben, hanem mert az egyetlen komoly fellebbezési fórum – a népek életvilágai közt fölsejlő konszenzus – ezt diktálja, vagyis mert a (metafizikai értelemben véve is) teljes világ alkotásának antropológiailag adott képességéről nem szabad lemondani."[53]

A költő teljes empátiája jelen van, amikor megjeleníti a falu közösségének a világát, ezen belül is metafizikai valóságot; nála ez sohasem fikció, hanem a népi jogtudat megjelenítése, egy kis transzcendenciával megfűszerezve az egyes vallási közösségek életvilágának legáltalánosabb, metafizikai valóságait, vagyis Aranynál 'világ'-ként tárul fel a 'világ előtti' is.[54]

[51] Lanczendorfer 2016: 257–258.
[52] Kiss 2009: 45.
[53] S. Varga 1995: 115.
[54] S. Varga 1995: 115–116.

Befejezés

A népi jogtudatra vonatkozó korábbi vizsgálatok mellett a legújabb szakirodalomban több hazai jogismerettel és jogtudattal kapcsolatos kutatásról olvashatunk.[55] Ezek közül Venczel Tímea az, aki kifejezetten büntetőjogi ismereteket vizsgál. Célja, hogy tizenkét büntetőjogi szabályozás tekintetében megismerje a magyarok törvényismeretét. Két mintát használ, egy lakosságit (népi) és egy szakemberit (jogászi), s ezeket hasonlítja össze.[56]

Az eddigi hazai jogtudattal kapcsolatos vizsgálati módszerek mentén a jövőben akár a népballadák, akár a folklórra épülő költői balladák kapcsán hazai kutatás végezhető három minta mentén, négy kérdésre irányítva, a lakosság, a joghallgatók és a jogászok között, a valós, az írott, a vélt és a kívánt jogra vonatkozóan, összehasonlítva a mai eredményeket a korábbiakkal.

[55] Többek között Badó 2015: 94–101; Fekete–H. Szilágyi 2014: 5–40; H. Szilágyi 2020; Jakab–Gajduschek 2018: 39–413; Venczel 2018: 91–108; Visegrády–Schadt 1998: 385–390; Visegrády–Schadt 2000: 385–390.

[56] Venczel 2018: 91–108.

Irodalomjegyzék

ANGYAL Pál

1933 *A közvélemény-büntetés*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

ARANY János

1968 Régi dán balladák. In Keresztury Mária (szerk.): *Arany János Összes Művei* (AJÖM) XI. 20–26. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BADÓ Attila

2015 Jogismeret a közoktatásban. *Iskolakultúra* 7–8. 94–101.

BALOGH Jenő

1905 Az elmebetegség és az elmegyengeség jelentősége a büntetőjogi beszámíthatóság szempontjából. *Jogtudományi Közlöny* 35. 286–288.

BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály

2012 *Büntetőjog I.* Budapest: HVG-ORAC.

BEÖTHY Zsolt

1918 *Magyar balladák*. Budapest: Franklin-Társulat.

BITTNER Mónika

2021 Miért engedték ki Ágnes asszonyt a tömlöcből? *Újvidék* 1:62. 77–88.

BOGNÁR Szabina

2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. (Néprajzi értekezések sorozat 5) Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

BOGNÁR Szabina – HOMOKI-NAGY Mária – NAGY Janka Teodóra

2017 A népi jogtudat Arany János műveiben. In Cieger András (szerk.): *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!" Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai.* 101–131. Budapest: Universitas Könyvkiadó.

BUDAY Erzsébet

1930 *A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig.* Budapest: Jakab-nyomda.

ELEK Oszkár

1912 Skót és angol hatás Arany János balladáiban. *Irodalomtörténet* 7–8. 373–379.

ERDEI Árpád

1987 *Tény és jog a szakvéleményben.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István

2014 Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare* 4. 5–40.

GREGUSS Ágost

1886 *A balladáról és egyéb tanulmányok*. Budapest: Franklin-Társulat.

GYULAI Pál

1927 Két ó-székely ballada. In Horváth János (szerk.): *Gyulai Pál Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye* 1850–1904. 103–108. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata.

HORVÁTH Attila

2011 Arany János jogi esetei. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll: tanulmányok a "jog és irodalom" köréből.* 25–36. Budapest: Szent István Társulat.

H. SZILÁGYI István

2020 Kísérlet a magyar jogtudat-kutatások elméleti és módszertani kérdéseinek áttekintésére. *MTA Law Working Papers* 12. 1–24.

JAKAB András – GAJDUSCHEK György

2018 *Jogállamiság, jogtudat, normakövetés.* In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport.* 397–413. Budapest: TÁRKI.

KISS Anna

2009 *Bűnbe esett irodalmi hősök*. Budapest: Publicitás Art-Média Kft.

KALLÓS Zoltán

1977 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák.* Békéscsaba: Európa Könyvkiadó.

KÜLLŐS Imola

2020 „Vegyen minden példát róla". Vétek és bűn a magyar népballadákban. *Magyar Művészet* 8:2. 49–56.
https://doi.org/10.32575/ppb.2020.2.3

LANCZENDORFER Zsuzsanna

2009 A Jogtörténeti források és adatok jelentősége egy népballada-kutatás kapcsán. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből.* 214–227. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2016 Krimiből ballada, avagy egy népballada–kutatás jogtörténeti vonatkozásai. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*. (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 2) 244–260. Szekszárd: PTE KPVK.

2021 Jogi néprajzi adatok az irodalomban. Bűnesetek Galgóczi Erzsébet műveiben. In In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) 297–313. Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTI.

LÁSZLÓ Balázs

2022 *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* (Jogtörténeti Értekezések 55) Budapest: Gondolat Kiadó.

NAGY Janka Teodóra

2020 A „falu szájától" a „pacalvetésig" A közvélemény-büntetések helye és szerepe a hagyományos közösségekben. In Paluga, Lukáš – Répásová, Katarína (ed.): *IX. Colloquia Comaromiensia Historicorum Archivariorumque MMXIX. Spravodlivosť pre všetkých … Zborník príspevkov z rovnomenného sympózia 25. a 26. september 2019, Komárno.* 16–27. Bratislava – Komárno: Štátny archív v Nitre Pracovisko Archív Komárno.

RICOEUR, Paul

(1975) *Az élő metafora*. Földes Györgyi (ford.) Budapest: Osiris, 2006.

S. VARGA Pál

1995 „…Virgilje lehet legfőlebb; de Homérja soha" (Arany János és a „népi tudalom"). *Irodalomtörténet* 1. 102–119.

2013 *A valóság mint nyelvi konstrukció a 19. századi magyar irodalomban*. [Akadémiai székfoglaló előadás] Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

TAKÁTS József

2002 Arany János szokásjogi gondolkodása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 106:3–4. 295–313.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

2003 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

VENCZEL Tímea

2018 A hazai jogtudat-kutatás előzményei – büntetőjogi rendszerünk megújulása kapcsán. *Állam- és Jogtudomány* 4. 91–108.

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I–II.* Budapest: Zeneműkiadó Vállalat.

1979 *Balladáskönyv.* Budapest: Zeneműkiadó.

1993 *Kerítésen kívül.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

VISEGRÁDY Antal – SCHADT Mária

1998 Empirikus elővizsgálatok az egyetemi hallgatók jogtudatáról. *Magyar Jog* 7. 385–390.

2000 Egyetemi hallgatók jogtudata, jogismerete. *Jogelméleti Szemle* 1:1.

VIRÁG György (szerk.)

2005 *Családi (V)iszonyok*. Budapest: Complex Kiadó.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-13

Jogi néprajzi adatok a Baja környéki 19. század közepi válóperekben

KOTHENCZ KELEMEN
(néprajzkutató, főmuzeológus, Türr István Múzeum)

Legal ethnographic data of the Baja area divorce proceedings in the mid-19th century

In his study, the author examines the legal ethnographic data in the legal trials of the Holy See preserved in the archives of the Archdiocese of Kalocsa. With the help of micro-historical methods, we can better understand the relationship between the intellectuals (parish priests, teachers, notaries, etc.) and other groups (craftsmen, merchants, peasants, etc.) of local society, their customs, legal customs, morals and norms. With the help of the sources studied, it is possible to trace the methods used by the church administration to deal with the conflicts that arose in the communities, and how the process of separation took place in the settlements studied. From the testimonies of the witnesses at the tribunals of the Archbishop's Holy See, certain principles of social control and sanctions can be discerned. Among the different levels of attitude to work, personal attitude, mindset, interest, motivation and diligence were also reported.

Keywords: legal ethnographic, divorce proceedings, peasant morals and norms, work ethics, social control and sanction, Archbishop's Holy See lawsuit

Bevezetés

Tanulmányommal a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött szentszéki perek jogi néprajzi elemzésére szeretném ráirányítani a figyelmet. A Főszentszék tevékenységének jelentős részét tették ki a házassági perek, melyek között négyféle típus található meg az említett egyházi archívumban:

1. jegyességfelbontási perek (sponsalia),
2. köteléki perek (vincularis),
3. válóperek (divortialis) és
4. holttányilvánítási perek (declaranda mortis).[1]

Jelen tanulmány fókuszába elsősorban bajai és kalocsai válópereket helyeztem. Ha a válóperek esetében bebizonyosodott, hogy a házasság minden szempontból érvényes, de a házastársak nem élhettek békében egymással, akkor a további botrányok elkerülése érdekében a bíróság a felek különélése mellett döntött. Ezt nevezték az ágytól és asztaltól való szétválasztásnak (separatio a thoro et mensa). A felek új házasságot ebben az esetben nem köthettek.

A tanulmányozott források segítségével nyomon követhető, hogy az egyházi irányítás milyen módszerekkel próbálta kezelni az életközösségekben kialakult konfliktusokat, hogyan zajlott a különválás folyamata a vizsgált településeken. A válóperek során megszólaltatott tanúk vallomásaiból pedig a népi jogélet egyes részterületei rajzolódnak ki.

[1] Lakatos–Lakatos–Szabó (szerk.) 2002: 288.

Válástörténet

A szociológiai és a néprajzi szakirodalom egyaránt kihangsúlyozza, hogy a magyar paraszttársadalom körében ritkán történt válás. A paraszti erkölcs értelmében a házasság végleges, felbonthatatlan volt, még akkor is, ha a házastársak békétlen, hűtlen viszonyban éltek egymással, vagy ha a férj impotens, a feleség esetleg terméketlen volt. A házasság megszakítását a szétköltözéssel oldották meg, leginkább a gazdaszszony költözött vissza – hozományával vagy anélkül – a szülei házába. A falusi társadalom azonban elítélte az ilyen cselekedetet, lehetőség szerint a szülők visszaküldték lányukat a férjéhez, vagy igyekeztek kibékíteni a házastársakat. A közösségi társadalom akkor tekintette véglegesnek a házasság felbontását, ha a férj elfogadható okkal küldte haza, „hajtotta el a háztól" feleségét.[2]

A 19. század második felétől rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint 1836 és 1880 között ezer lakosra 0,07 válás jutott. Erdei Ferenc kutatásai rávilágítanak arra, hogy a városi lakosság körében magasabb volt a válások aránya. A jeles szociológus az 1930-as évek adataira vetítve mutatta ki, hogy amíg városon ezer lakosra 1,2 válás esett, falun ez a szám mindössze 0,4 volt. Erdei a különbség okait a következőkkel magyarázta:

1. A parasztok között nem személyi okokból jött létre a házasság, hanem a gazdaság és a gyermekek miatt; személyi okokból nem is váltak el.
2. A mezőgazdaságban a munkahely és a háztartás egybeesett, válás esetén mindkettő tönkrement volna.
3. A válás szégyen volt, a közvélemény ítéletétől való félelem is visszatartotta a házastársakat.[3]

I. Ferenc József osztrák császár, magyar és cseh király 1856. október 8-án a birodalom területére érvényes császári nyíltparancsot adott ki a katolikusok házasságáról. Az állam és a szentszék kétoldalú megállapodását jelentő konkordátumot a Religio egyházi és irodalmi folyóirat is leközölte 1856. november 26-i és 29-i számában, annak érdekében, hogy az új házassági törvényt minden plébános megismerje.[4] A házassági jogot az osztrák polgári törvénykönyv alapján szabályozták az önkényuralom időszakában. Az 1861. január 23-án megtartott országbírói értekezlet azonban visszaállította az 1848 előtti állapotokat.[5]

A házasság szentségének felbontását a modern társadalmak kialakulása előtt a katolikus doktrína tiltotta, az ágytól és asztaltól való akár örökös elválást azonban lehetővé tette. Magyarországon a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk szabályozta a separatiót. A különválás az életközösségek megszakadását jelentette a házastársak között, a házasság felbontásával azonban nem eredményezte annak megszűnését.

---

[2] Morvay 1982: 466–467.

[3] Erdei Ferenc kutatásaira hivatkozik: Tárkány Szücs 1981: 274–275.

[4] Religio 43. sz. 2. félév. Pest, 1856. november 26. 341–348; Religio 44. sz. 2. félév. Pest, 1856. november 29. 349–358.

[5] Márkus Dezső és Mezey Barna munkáira hivatkozik: Gelencsér 2018: 194.

A házassági törvény hatályba lépését követően számos jogtudós jelentette meg írásban is a törvénnyel kapcsolatos gondolatait. A teljesség igénye nélkül Márkus Dezső, Herczeg Mihály, Raffay Ferenc neveit említeném meg, akik munkáikban az ágytól és asztaltól való elválásra is kitértek.[6] A válás nemzetközi kutatástörténete kapcsán Roderick Phillips *Untying the Knot. A Short History of Divorce* című 1991-ben megjelent munkáját érdemes kiemelni, amelyet magyar fordításban is közzétett az Osiris Kiadó 2004-ben.[7] Az új-zélandi történész monográfiája a nyugati világ (Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Skandinávia és Ausztrálázsia) válástörténetét dolgozza fel a középkortól a 20. század végéig. A magyar jogtörténeti munkákban megjelenik ugyan a válástörténet,[8] történeti, néprajzi, jogi néprajzi aspektusai azonban még kevéssé kutatott területek. A néprajzosok közül jelenleg Prikler Szilvia Beatrix doktorandusz foglalkozik alaposabban – elsősorban a Győri egyházmegye területén – a válások jogi-néprajzi elemzésével.[9]

Az ágytól és asztaltól való elválás menete

Az ágytól és asztaltól való elválás menetét – a vizsgált források alapján – a következőképpen foglalhatjuk össze vázlatosan:

1. A felperes beadta panaszát és kérését a kalocsai szentszékhez, vagy olyan eset is előfordult, hogy a szolgabírósághoz.
2. Ezt követően a szentszék megbízta a helyi plébánost, hogy hallgassa ki a házasfeleket és tegyen kísérletet a kibékítésükre. Ebben az esetben a római katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepét figyelhetjük meg.[10]
3. Adódott olyan eset, hogy a plébános elmulasztotta a jelentési kötelezettségét, ilyen esetben a szentszék megsürgette a papot a válaszadással.
4. Ha a plébánosnak nem sikerült kibékíteni a házastársakat, akkor a szentszék arra kérte a plébánost, hogy a viszálykodó házasokat „bírói pecsét erejénél fogva" idézze a szentszék elé.
5. Előfordult, hogy a felek nem jelentek meg a szentszék előtt, ilyenkor ismételten beidézték őket. Arra is volt példa, hogy valamelyik fél másik, általában későbbi időpontot kért a megadottnál, ilyenkor a szentszék rendszerint toleráns volt a halasztást kérő személlyel.
6. Ezután következett egy előre rögzített kérdéssor alapján a felperes és az alperes tanúinak a meghallgatása. A tanúkihallgatás levezetésére a szentszék két személyt jelölt ki, rendszerint a helyi vagy egy közel lakó plébánost és egy káplánt.
7. Végül a tanúk vallomásai alapján a szentszék meghozta az ítéletet, amelyet az érintett felek tudomására hozott, rendszerint a plébános közvetítésével.

---

[6] Márkus 1895: 139–144; Márkus (szerk.) 1897: 183–188; Herczeg 1896: 233–241; Raffay 1902, 1909: 433–437.

[7] Phillips 1991, 2004.

[8] Lásd pl.: Mezey 2007; Osztovits et alii 2013.

[9] Prikler 2019.

[10] A témáról bővebben, elsősorban 18. századi Pécsi egyházmegyei példák kapcsán lásd: Gőzsy 2013.

A népi jogélet egyes területei

A társadalom által fontosnak tartott normákhoz való alkalmazkodást a társadalmi ellenőrzés és a nyomában járó szankciók szavatolják. A paraszti társadalomban, ahol a kapcsolatok közvetlen jellegűek, az ellenőrzés „a társadalmi folyamatokba beépülve történt".[11]

A társadalmi ellenőrzés fő területei a *munka,* a *szexuális erkölcs* és a *mindennapi viselkedés* voltak, amelyeknél egyfajta társadalmi munkamegosztás érvényesült. Általánosságban elmondható, hogy gazdálkodási kérdésekben elsősorban a férfiak, a szexuális erkölcsre és vele szoros összefüggésben a mindennapi viselkedésre pedig az asszonyok gyakoroltak kontrollt.[12]

A szentszéki perek tanúvallatásai során megszólaló személyek vallomásaiból kiolvashatóak a társadalmi ellenőrzésnek és a szankcióknak bizonyos alapelvei. A munkához való hozzáállás különböző szintjei közül a vallomásokban megjelent a személyes attitűd, gondolkodásmód, érdeklődés, motiváció, szorgalom.

A bajai Gyukics Johanna 1848. október 18-án azért fordult a kalocsai szentszékhez, mert – mint írta – férje, Lebovics János szűcsmester: „*megfelejtkezvén atyai 's hitvesi kötelességiről, gyermekeit sem tartani sem ruházni nem akarná: engem pedig alacson piszkolodás, fenyegetődzés, verés- és ütéssel üldözne, 's így az együtt lakhatást lehetlenítené: méltoztatnék őt a' törvény színe elejbe meghíni, 's engem tőle, a' szent kánonok értelme szerint, ágytol és asztaltol örökre elválasztani*".[13]

A tanúvallatások során a Baján élő, nemesmiliticsi közbirtokos felesége, a 68 éves, római katolikus vallású Alföldy Ferencné Radán Anasztázia kihangsúlyozta a szűcs szorgalmát: „*Megösmeri a tanu hogy a férj mindég dolgozik, sőt más szücsöknek is darab számra legényképen var, a külső munkában is szorgalmas, ellenbe soha részegen és henyélve nem látta.*"[14]

A bevádolt bajai szűcsöt inasévei óta ismerő egykori szűcs céhmester, a 68 éves római katolikus Horánszky János a mesteremberekhez illő mentalitását emelte ki a következőképpen: „*A tanu két ízben négy négy évekig tartó czéh-mestersége alatt nem tapasztalt az alperesre még csak hajlamot is részegségre, ámbár öszvejövetelük alkalmával inni szoktak, és így a részegségre alkalma lett volna a vádlottnak; úgy szinte fajtalanságot, vagy más roszaságot nem tapasztalt, sőt a vádlott mindég józanul és böcsületesen viselte magát mint mester emberhez illik.*"[15]

A néprajztudomány gazdálkodással foglalkozó területén a házi sertéstartás kapcsán ritkán fogalmazzák meg a gazdasszonyok szerepét. A disznó otthoni hizlalása azonban olyan nem túl kemény fizikai feladat volt, amit egy szorgalmas háziasszony könnyűszerrel ellátott. A Katholikus Néplap 1850. április 4-i számában *A' jó gazdasszony tavaszi foglalatosságai* címmel közölt egy rövid írást, amelynek szerzője többek közt megemlítette, hogy „*Miután a' ház körül a' moslék és savó, úgy szöllőben, kertben*

[11] Tárkány Szücs 1981: 786.
[12] Jávor 2000: 648–649.
[13] KFL. I. 2. a. 198. Lebovics János és Gyurics Johanna válópere (1848–1852) 1191/1850.
[14] KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.
[15] KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

a' csalány, gaz szapora. Májusban a' sertést hidasba[16] *lehet vetni.*"[17] Ballagi Aladár történész a hódmezővásárhelyi gazdálkodás kapcsán írta le 1890-ben, hogy „*Sok gazdasszony moslékon, savón, darán, s ebbe aprított luczernán, paréjon malaczokat is zsendít, később kukoriczával 180–200 kilósra felhízlalja*".[18]

A kalocsai Lacza Katalin többek között azért indított házasságbontó pert, mert Pethő Lázár csizmadia férje iszákos, tékozló volt, a kocsmát gyakran látogatta, jövedelmét leginkább oda hordta, sőt „*az előadónénak a disznaját ami télre való egyik élelmezése lett volna, eladta*".[19] A tanúvallatások során Grosz Pál szűcsmester a gazdasszony erényei között kiemelte, hogy „*Alázatos, engedelmes ura iránt, és házi kötelességeit teljesíti, iparkodik kofálkodással és malaczok tenyésztésével háza javát előmozdítani, eladott egyszer egy malaczot, árát férjének mesterségébe adta, de a férfi az abbóli keresményt nem fordította a közre, hanem elpazarlotta*".[20] A viszálykodó házastársak szétköltözését követő időszakra utalt Pick Lipót bőrkereskedő, amikor vallomásában kihangsúlyozta, hogy „*Az asszony erkölcsi viselete jó. Ez onnan is kitűnik, hogy midőn a férfi az asszonyt elhagyta, ez nem csak gyarapodni látszik, azonnal, hanem mit bizonyosan is tudok, két sertést is hizlalt.*"[21]

A tulajdon elleni vétségek kapcsán Szilágyi Miklós fogalmazta meg azt, hogy a paraszti megítélésében bizonyos kétarcúság ragadható meg. Egyesek számára fenntartás nélkül elfogadott erkölcsi parancs Isten tízparancsolata közül a hetedik, vagyis, hogy „Ne lopj!". Mások attól függően vélekedtek a lopásról, ítélték el vagy sem, hogy kicsoda kitől és mennyit lopott. A cselekedetet vagy a legfőbb bűnök egyikének, vagy kényszer szülte, ám szégyellni való tettnek, esetleg büszkén vállalhatónak értelmezték.[22]

A vizsgált időszak szentszéki vallatásai során a lopást is felemlegették. Az egyik bajai felperes gazdasszony gyermeknevelési szokásai kapcsán elítélőleg jegyezték meg, hogy a gyermekeit „ferdén neveli", sőt még lopásra is bíztatja. Az alábbiakban idézünk néhányat a tanúk vallomásaiból:[23]

„*Az aszony gyermekeivel roszul bánik azokat gyümölcsöt és efféléket lopogatni küdözi, azokat üti veri, és azért atyokhoz szöknek honnét viszsza viszsza csalogatja őket.*" (Petrovácz Alajos, bajai kézimunkás, róm. kat., 44 éves)

„*A gyermekekrül keservesen panaszolkodni hallotta az alperest, hogy anyuk lopásra vezérli őket, és tanítgatja hogy atyokat lopnák meg és anyukhoz vigyenek.*" (Dagilovits András, bajai szűcs, róm. kat., 38 éves)

---

[16] Az ún. *hidas*, vagy *hidasól* „a talpgerendán álló, szétszedhető és könnyen összeállítható, tehát szállítható, kizárólag fából, borona- vagy zsilipelt technikával készült, egy- vagy kétosztatú, eredetileg karámmal nem rendelkező, többnyire belső vályúval és fölötte felnyitható ajtóval, ún. *lippentő*vel ellátott jellegzetes sertésól." Szabadfalvi 2001: 766.

[17] Katholikus Néplap 3. évf. 14. sz. 1850. ápr. 4. 120.

[18] Ballagi 1890: 110.

[19] KFL. I. 2. a. 247. Pethő Lázár és Lacza Katalin válópere (1859–1860) 7827/1859.

[20] KFL. I. 2. a. 247. 7827/1859.

[21] KFL. I. 2. a. 247. 7827/1859.

[22] Szilágyi 2000.

[23] KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

„*Gyermekeit az aszon lopásra tanítja, a tanu ezt maga magán tapasztalta, mert az egyik leánykájok pénzt kért a tanutól munka bér fejében atya részére, és egy fertály bankót kapván nem atyának, hanem anyának vitte azt, az apa erről csak a tény után értesülvén, midőn a munka bért követelvén egy fertály bankóval kevesebbet vett fel.*" (Schönberger Ferencz, bajai szűcs, róm. kat., 37 éves)

Több tanú kihangsúlyozta – és nem a gyermekek lopásra nevelése kapcsán –, hogy a házastársak „egyenetlenkedésének" legfőbb oka a szegénység, amit a nagyarányú gyermekvállalás is előidéz. Néhány tanú ezt a következőképpen fogalmazta meg:

„*Oka a viszálkodásnak hogy az aszony gyermekeivel együtt szeretné a pompát, a férjétől pedig ez nem tellik. A szegénység és sok gyermek miatt nem lévén előmenetel innend ered a viszálkodás.*" (Alföldy Ferencné szül. Radán Anasztázia, bajai lakos, nemesmiliticsi közbirtokos felesége, róm. kat., 68 éves)

„*De szegénységgel küszködvén, sok gyermekkel terhelve, sokszor kölcsön vett pénzt vagy anyagot hitelre hogy mesterségét űzhesse, és a körülmények úgy hozván néha meg megbukott, és innen támadt az aszonnak erántai idegensége, mert úgy nem élhetett mint az előtt, a szegénység – ugymond a tanu – oka mindennek.*" (Horánszky János, bajai szűcsmester, róm. kat., 68 éves)

A szegénység mellett problémaforrást jelentett, ha a lakóingatlan a feleség hozománya volt. A már emlegetett Lebovics János bajai szűcsmester válóperében vallotta egy női tanú, hogy a felperes „*asszony férjét űzi a házból, mivel a ház az ő hozománya; ámde a férj tűz után a házat kéregetésből, és a zsölér zsidó fizetéséből építette fel.*"[24] Az idézetben a „tűz után" kifejezés az 1840. május 1-i nagy bajai tűzvészre utal, amely szinte az egész várost elpusztította. A „zsölér zsidó" pedig azt a hitelezőt jelentette, aki kölcsönt biztosított a tűzkárosult embernek lakóháza újjáépítéséhez. Az Osztrák–Magyar Monarchia a 19. század közepén kedvező feltételeket biztosított a magyarországi zsidó lakosság számára. A zsidóság a kereskedelmi tevékenységével nagy űrt töltött be: értékesítette a mezőgazdasági terményeket, bonyolította az árucsere-forgalmat Magyarország és a Monarchia államai között, ellátta iparcikkekkel a vidéki lakosságot. A zsidók emellett hitelben árultak, hitelt adtak, sőt külkapcsolataik révén még nemzetközi pénzügyleteket is bonyolítottak egy olyan időszakban, amikor Magyarországon még a bankrendszer elemei sem léteztek.[25]

A házastársak közötti konfliktusok kiváltó oka lehetett, ha az egyik fél nem tanúsított szeretetet párja iránt. A 38 éves római katolikus vallású Zlatinkovitsné Dominik Anna, bajai kereskedő felesége – a Lebovics–Gyurics per kapcsán – így vallott erről: „*A viszálkodás oka az hogy a nő nem szereti férjét, ezt a nő maga megvallotta a tanunak mint barátnéjának, sőt a tanú beteges 9 évek óta ágyban fekvő férjének is mondá hogy ő férjét nem nézheti nem szeretheti soha; mire ez felelt:*

»ha – ugymond az én feleségem mondaná ezt nékem tüstént kitekerném a nyakát« mire a felperes nő felpattant »maga sem jó ember – ugy mond – ha pártját fogja férjemnek«."[26]

[24] KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.
[25] Szarvas 2000: 366.
[26] KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

Zárszó

Összegzés helyett elmondható, hogy a vizsgált szentszéki perek számos jogi néprajzi adalékot hordoznak. A vizsgálatok során papírra vetett tanúvallatások a korabeli jogélet egy-egy szeletét villantják fel előttünk. A mikrotörténeti módszerek segítségével jobban megismerhetőek a lokális társadalom értelmiségi (plébánosok, tanítók, jegyzők stb.) és egyéb csoportjainak (kézművesek, kereskedők, parasztok stb.) egymáshoz való viszonyulása, az általuk gyakorolt szokásjogok, jogszokások, erkölcsök és normák. Az egyházi levéltárakban őrzött szentszéki perek jogi-néprajzi szempontú további kutatása/elemzése fontos és aktuális feladat.

Irodalomjegyzék

BALLAGI Aladár

1890 Hódmező-Vásárhely. *Földrajzi Közlemények* 18. 97–113.

GELENCSÉR József

2018 *Székesfehérvár áldásos árnyékában. Sárkeresztes népi jogélete 1867–1959.* Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum.

GŐZSY Zoltán

2013 A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In Bárth Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* 53–84. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék.

HERCZEGH Mihály

1896 *Magyar házassági jog. 1894: XXXI. törvényczikk.* Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

JÁVOR Kata

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 601–692. Budapest: Akadémiai Kiadó.

LAKATOS Adél – LAKATOS Andor – SZABÓ Attila (szerk.)

2002 *A Kalocsai Érseki Levéltár. Levéltárismertető.* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2) Kalocsa: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.

MÁRKUS Dezső

1895 *A házassági jog és az anyakönyvi törvény kézikönyve. Az 1894. évi XXXI., XXXII. törvényczikkek és az azokra vonatkozó összes rendeletek és utasítások.* Budapest: Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése.

MÁRKUS Dezső (szerk.)

1897 *Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás.* Budapest: Franklin-Társulat.

MEZEY Barna (szerk.)

1997 *Magyar jogtörténet.* Budapest: Osiris Kiadó.

MORVAY Judit

1982 Válás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon IV.* 466–467. Budapest: Akadémiai Kiadó.

OSZTOVITS András – PRIBULA László – UDVARY Sándor – WOPERA Zsuzsa

2013 *Polgári eljárásjog II. Perolvasatok, különleges eljárások, egyes nemperes eljárások.* [h. n.]: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.

PHILLIPS, Roderick

1991 *Untying the Knot. A Short History of Divorce.* Cambridge: University Press.

2004 *Amit Isten összekötött… A válás rövid története.* Budapest: Osiris Kiadó.

PRIKLER Szilvia Beatrix

2019 „Én szolgalegény, ipam pedig gazdaember levén, házába beházasodtam." Egy 19. századi válóper története és társadalmi aspektusai. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére.* 613–627. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdély Múzeum-Egyesület.

RAFFAY Ferenc

1902 *A magyar házassági jog. 1894. évi XXXI. törvényczikk.* Budapest: Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése.

1909 *A magyar magánjog kézikönyve.* Győr: „Pannonia" Könyvnyomda és Könyvkiadóhivatal.

SZABADFALVI József

2001 Sertéstartás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás.* 749–770. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZARVAS Zsuzsa

2000 Kiskereskedők. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 362–390. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZILÁGYI Miklós

2000 Törvények, szokásjog, jogszokás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 693–759. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-14

A gyermekkel kapcsolatos normasértések, bűntettek a magyar népballadákban

LANCZENDORFER ZSUZSANNA
(néprajzkutató, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem AK)

Children-Related Violations of Norms and Crimes in Hungarian Folk Ballads

In my study, I am introducing what kind of conflict situations and violations against norms appear in Hungarian folk ballads, in the parent-child relationship. I am presenting what sort of abuses and crimes occur, which are committed against children. I am touching upon public opinion punishment related to the topic, as well as upon children's contemporary legal defence.

Keywords: folk ballad, crime, victim, child abuse, public opinion punishment

Témaválasztásomnak több oka is van: tanítói diplomával rendelkezem, így mindig is érdekeltek a gyermekekkel kapcsolatos vizsgálatok, valamint néprajzosként kutatási területem a falusi gyermekek élete és folklórja.[1] Több évtizede foglalkoztat a népballadák világa is.[2] Témaválasztásomat megerősíti Küllős Imola megállapítása: „Nem is tudok másik olyan folklórműfajt megnevezni, amelyik többet foglalkozna a bűn kérdésével, mint a ballada."[3]

Kutatócsoportunk névadójának Tárkány Szücs Ernőnek a *Magyar jogi népszokások* című művében többször olvashatunk a gyermekről (pl.: angyalcsinálás; árva; egygyermekrendszer, gyermekké fogadás; gyermekek megosztása válás esetén; gyermekgyilkosság, házasságon kívül született gyermek, magzatelhajtás; örökbefogadás). Ő írja, hogy „az életkornak a cselekvőképességben a jogi népszokások szempontjából is jelentősége volt…" és „megkülönböztettek gyermekkort, amely rendszerint 12 éves korig tartott…"[4] Kiss Anna[5] hívta fel a figyelmet arra, hogy kutatási témám szempontjából is fontos a fogalmak egyértelmű meghatározása: „A magyar hatályos jogszabályok szerint a bűncselekmény 18 éven aluli áldozatának neve a büntetőeljárásban kiskorú és nem gyermekkorú sértett. A gyermekkor a bűncselekmény elkövetőjéhez kapcsolódik, amennyiben nem töltötte még be a 14., a kiemelt súlyos bűncselekmények esetében pedig a 12. életévét. Ezen életkor fölött a 18 éves koráig a terhelt fiatalkorúnak minősül. A zavart ezen a területen az okozza, hogy a nemzetközi dokumentumokban a 18. életévét be nem töltött személy, gyermekként szerepel függetlenül attól, hogy a bűncselekmény áldozatáról vagy elkövetőjéről van szó."[6]

---

[1] Pl.: Lanczendorfer 1995: 227–242; Balázs–Lanczendorfer 2010.

[2] Pl.: Lanczendorfer 2009: 214–227; 2016: 244–260; 2021: 243–260.

[3] Küllős 2020: 49. Lásd bővebben Küllős Imola *Vétek és bűn a magyar népballadákban* című kitűnő összefoglaló tanulmányát. Küllős 2020: 49–56.

[4] Tárkány Szücs 2003: 109.

[5] Köszönet Kiss Annának a szakmai segítségért.

[6] Kiss 2022: 149.

Balladáinkban a nők többnyire, mint áldozatok[7] jelennek meg „...hiszen rendszerint ők a balladai konfliktus okozói és/vagy szenvedő alanyai."[8] A balladáinkat áttekintve úgy vélem, hogy ez a megállapítás a gyermekre is igaz.

Az építőáldozat, mint archaikus hiedelem a balladákban is megjelenik. *A falbaépített feleség* ballada típus az emberáldozat emlékét őrzi, ahol a hírnévért, még a szeretett feleségét is feláldozó építőmester és családjának tragédiája elevenedik meg. A balladák magyar változataiban hol elevenen falazzák be a feleséget, hol vérét/fejét veszik, és ezt keverik a mészbe azért, hogy Déva várának falai megálljanak. Az építőmester, az apa, később döbben rá bűnére: *„Átkozott legyen hát magos Déva vára/ Még a nap se süssön fényesen már rája!/ Elvesztettem érte kedves feleségem/ Árván maradt immár kedves gyermekem!"*[9] Némely változatban nemcsak az anya, de a gyermek is áldozattá válik, hiszen utánahal a falba beépített édesanyjának: *„Szüve meghasada, s a főd is alatta/ S az ő kicsi fia oda belehulla."*[10] Néhány változat említi azt a motívumot is, hogy a befalazás helyén tej- vagy vízforrás fakad, ami tovább táplálja a gyermeket.

Népünk a gyermeket „isten áldásának", „tisztességnek" tartotta. Ha nem volt, még a nemző társat is elnézték, olvashatjuk Fél Edit írásában.[11] „Akárki bikája csináta, csak a tehenes gazdáé a borjú"[12], vagy a mi tehenünk elette – mondták. Morvay Judit *Asszonyok a nagycsaládban* című könyvében rávilágít arra, hogy az anya jogi státusza, megítélése, sőt értéke, az első gyermek születésével nőtt.[13] Más a helyzet persze a nem várt gyermek esetében, ilyenkor a nőt a falu szájára vette: „A megszólás a falusi közösség erkölcsi, illetve mindennapi életviteli szabályainak megsértése esetén alkalmazott enyhe büntetés volt. Célja – elsősorban a fiatalok esetében – a nevelés, a közösségi szabályokhoz alkalmazkodás megszilárdítása volt"[14]– írja Nagy Janka Teodóra a közvélemény büntetéseket elemző tanulmányában. Alkalmazták a megszégyenítést is: például a haját bekötötték, vagy elüldözték a faluból. Sem az emberek (csúfolás: fattyú, potyagyerek, zabi), sem a törvény nem kímélte a törvénytelen jövevényt (nem örökölt, nem viselhette az apja nevét). „Feudális, a férfiak érdekei szerint alakított társadalmi viszonyok között rendkívül sanyarú sors jutott osztályrészül a házasságon kívül született gyermeknek."[15] Tárkány Szücs Ernő írja, hogy ha a teherbe ejtést legény okozta, akkor megpróbálták erőszakkal orvosolni, kikényszeríteni a házasságot, ha nős volt, akkor a leányanyát okolták a történtekért. Csak a 20. század fordulója után kezdtek változtatni szokásjogi úton (pl.: öröklési jog) a házasságon kívüli gyermek sorsán.[16] Az ily módon megfogant gyermek a szomorúság oka a *Szégyenbe esett lány* (pl.: Angoli Borbála, Londonvár Ilona, Fodor Katalina, Homlódi Zsuzsánna,

[7] Az utóbbi időben a viktimológiai kutatások előtérbe kerültek. Például: Kiss 2009.
[8] Küllős 2012: 402.
[9] Vargyas 1976: 19. A balladákat szöveghűen és dőlt betűtípussal közlöm.
[10] Vargyas 1976: 24.
[11] Fél 2001: 47.
[12] Fél 2001: 46.
[13] Morvay 1981.
[14] Nagy 2020: 21.
[15] Tárkány Szücs 2003: 431; valamint a törvénytelen gyermekek sorsát, megítélését kiválóan foglalja össze Deáky Zita a *Kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon* című könyvében. Deáky 2011: 104–117.
[16] Tárkány Szücs 2003: 431.

Hédervári Kati, Szűcs Mari) balladatípusban: *„Istenem, Istenem,/ Mi lele ingemet?/ Három sing pántika/ Nem ér bé ingemet,"*[17] Ezekből a balladákból is látszik, hogy a házasság előtti szüzesség elvesztése, illetve a megesés ténye, eltért az adott közösségi normától. A szégyentől szenvedő lány titkolta állapotát, hol a *„huncut"* szabóra, hol a szobalány ügyetlenségére fogja szoknyájának *„kurtálódását".* Megjegyzem, a terhesség állapotának elhallgatásához több babona is kötődik: például néma, vagy hazug lesz a gyermek.[18] A megesett lányt a magyar népballadákban a legtöbb esetben saját édesanyja ítéli el, viteti tömlöcbe, vagy öleti meg: *„Pandúrok, jöjjetek,/ Fogjátok, vigyétek,/ Börtönbe tegyétek,/ Tizenhárom napig/ Sem enni, sem inni/ Sem pedig aludni."*[19]*; „Hóhérok, hóhérok/ Vigyétek lányomat/ Vigyétek lányomat/ Az akasztófára!,*[20]*; „Vidd ki Zsuzsánnámat/ A rózsás erdőbe,/ Hogy vegyék le fejét,/ Hogy vegyék ki szívét!"*[21] Néhány variánsban a szeretője, a vőlegénye, néhol bátyja keresi és halála hírére öngyilkos lesz.[22] Több balladatípusban az erkölcsi vétségért a lányt kivégzik, így magzatja is vele hal. Előfordul olyan variáns is, amelyben a vesztőhelyen a szeretője elbúcsúzik tőle, majd utána hal. Utolsó kívánságban elhangzik az is, hogy az ítélet igazságtalan, és a magzatjuk is áldozat: *„Álljon meg a törvény, / Az a kemény törvény! / Hagy mondjak még én el/ Három miatyánkot! Egyiket magamé, / Másikat Dorkámé, / Harmadikat mondok/ A mi kisdedünké!"*[23] Olykor maga a szeretője küldi börtönbe, halálba a lányt, míg az erkölcsi botlásban vétkes legény büntetlen marad. Témájában ide kapcsolódik a leányanya siralma típusú ballada, amelyben a gyermekét megszülő, gyöngéden szerető anya panasza szólal meg: *„Aludj, aludj szerelem virága* – néhol *Isten báránya* – *Szerelemből jöttél a világra."* Az erkölcsi tanulság is olvasható: *„Lányok, lányok, rajtam tanuljatok/ Legényeknek sokat ne mondjatok/ Mert ha mondtok, sok könyvet hullattok, / Világ gyalázatjára maradtok."*[24]

A gyermek megítélése az idők folyamán változott. Korábban a családban történő születést áldásnak tekintették. „A századfordulótól rohamos mértékben változott ez a szemléltet. Pl. Vistán (v. Kolozs m.) a harmincas évektől a meddőség már társadalmilag elismert érdemnek számított, olyannyira, hogy az asszonyok még életük kockáztatásával is szabadulni igyekeztek a gyermektől" – írja Tárkány Szücs Ernő.[25] Arra is van adatunk, hogy ez már a 18. század végén előfordult Sárköz és Ormánság református közösségeiben.[26] A születéskorlátozás mögött persze jogi érdekek, joghatások húzódtak, mint például az öröklés. A tudatos születéskorlátozásokat nem tekintve népünk a magzatelhajtást, gyermekgyilkosságot elítélte, bűnnek tartotta. Előfordult azonban, hogy bűnnek csak akkor tekintették, ha már a magzat megmozdult.[27] Mint ismeretes a bábák többsége nemcsak világra segítette a magzatot, hanem

[17] Kallós 1977: 116.
[18] Hoppál–Tátrai: Terhesség címszó. 1982: 266.
[19] Vargyas 1976: 122.
[20] Vargyas 1976: 123.
[21] Kallós 1971: 224.
[22] Vargyas 1976: 123. *„Veszi a nagykését,/ Szegezi szívének".*
[23] Vargyas 1976: 132.
[24] Kallós 1971: 482.
[25] Tárkány Szücs 2003: 114.
[26] Tárkány Szücs 2003: 115.
[27] Gémes 1975: 236.

„angyalcsinálást", magzatelhajtást is végzett.[28] A közvélemény a gyermekgyilkos anyákat keményen elítélte, amihez túlvilági szörnyű büntetés hiedelme is társult, például: halála után meg kell ennie gyermekét.[29] Ahogy Tárkány Szücs Ernő írja: „A közvélemény rendszerint huzamosan képes volt betölteni szűrő, értékelő és ellenőrző funkcióját."[30] De az idők folyamán ez is változott: „főleg a múlt század derekától mutatkoztak a falu korábban viszonylag egységes közvéleményében a válság jelei"[31] és „a közvélemény a botránkozás helyett a megértés felé hajlott, s hamar napirendre tért felette."[32] A régi (pl.: Szabó Erzsi) és új stílusú (pl.: Szabó Vilma, Utra Mari)[33] balladák egyik közös témája a magzat/gyermekgyilkosság.[34] Ebben a típusban a gyilkosság (emberölés) áldozata csecsemő, vagy kisgyermek. *A Magzatgyilkos lány* vagy a *Gyermekgyilkos anya* ballada elrettentően írja le a gyilkosságot: *„Az ő kicsi fiát/ Hogy ő összevágja/ Hogy a kicsi fiát/ Aprón összevágja/ Csihány közé hányta."*[35] Más változatokban a disznóknak, a kutyáknak adja eledelnek, vagy folyóvízbe (Tiszába, Sajóba, Dunába) veti a gyermeket. Tettét a gyilkos a közösség elítélésével és haragjával indokolja**:** *„Szégyeltem világtól,/ Féltem haragjiktól."*[36] Az erkölcsi tanulságot a vétkező, vagy az édesanyja vonja le**:** *„Leányok, leányok,/ Róla tanuljatok,/ Titkosan szeretőt/ Tik már ne tartsatok!"*[37] A megesett lány több balladában saját anyját okolja bűnéért: *„Tanítottál vóna,/ Édesanyám lelkem,/ Nem borult vóna el/ Gyászba az életem."*[38] Van olyan változat is, amelyben a tanút (főispán, király) is említik: *„Főispán úrfi es/ Két szemivel látá,/ Két filivel hallá/ Magzatja kénzását".* Sőt az ítélet is elhangzik: *„Főispán úrfi es/ Tervénszékbe üle,/ S azt a tervént tevé:/ Lélekétt lélek kell/ Halálétt halál kell."*[39] A bűncselekmény többszöri megismétlésére is találunk példát a *Háromszoros magzatgyilkos* balladában: *„Kettőt tettem nagy diófa tövébe,/ Egyet dobtam a Tisza fenekére,/ Egynek vérit vettem, mind a madárnak,/ Mert nincsen kit hívjon édes apának."*[40] Az is előfordul, hogy a bűncselekményre az orvos hívja fel a figyelmet: *„Szabó Vilma egyes szövegeiben orvos állapítja meg a lányról, hogy háromszor szült."*[41] A gyilkos anyja a balladákban többnyire nem sajnálja a gyilkosság miatt bebörtönzött leányát, és kérésére, hogy küldjön párnát a feje alá, így válaszol: *„Sűrű könnye legyen*

[28] Lásd bővebben Deáky–Krász 2005: 105–122. Megjegyzem az én bába rokonom, Dukkon Jenőné, részben vallásos neveltetése, részben bába esküjének betartása miatt, sohasem vállalt ilyet: „Mikor bábák lettünk azt mondták, hogy semmiféle abortuszi segítséget nem szabad végeznünk." Lanczendorfer 2007: 351.

[29] Gémes 1975: 245.

[30] Tárkány Szücs 2003: 211.

[31] Tárkány Szücs 2003: 212.

[32] Tárkány Szücs 2003: 213.

[33] Kallós 1971.

[34] Lásd: László 2022: 109. A magzatelhajtás tudatos előidézéséről szóló Hatodik cikket, illetve A csecsemőgyilkosságról szóló Negyedik cikket 106–107. „Súlyosbodik a csecsemőgyilkosság bűncselekménye, ha az anya önnön kezétől történt a saját gyermekének megölése, vagy halálát elősegítendő az élethez szükséges gondoskodást neki nem biztosította, és annak gondozását teljesen elmulasztotta…" 107.

[35] Kallós 1971: 162.

[36] Kallós 1971: 168.

[37] Kallós 1971: 172.

[38] Kallós 1971: 208.

[39] Vargyas 1976: 255.

[40] Kallós 1977: 334.

[41] Vargyas 1976: 266.

a párnája".[42] Több változatban a gyilkos anya megbánja tettét: *„Vilma, Vilma, fáj-e még a szíved,/ Hogy megölted három gyermekedet./ Hogyne fájna, talán meg is hasad/ Halálomig zörgetem a vasat."*[43]

A *kiírtott kocsmáros* (Pápai Mihály) *család* ponyvaballadában is áldozat a gyermek, de itt nem családtag az elkövető. A megtörtént gyilkosság ismertetéséből azt is megtudjuk, hogy a két életbe marad gyermek – mint tanú –, a kemence kuckójából nézte végig testvéreik és szüleik meggyilkolását. Felismerik az elkövetőt, keresztapjukat, aki bosszúvágyból ölt. *„Nosza pajtás, hagyjuk meg a két kicsit, / Ki viselji neki gongyát regelig? / Kisebiket ledobták a bőcsőbe,/ A nagyobik ott sirdogá mellette."*[44] Más változatban: *„Gyere Julcsa, ringasd a testviredet,/ Mert ha nem, hát kés járja a szívedet,/ Mert ha tunnánk, hogy te is tudsz beszélni,/ Teveled is így fognánk cselekedni."*[45] Vargyas Lajos írja, hogy „Végül mégsem lett belőle igazi ballada, minthogy egy véres eseményen kívül semmi lélektani konfliktust nem tartalmaz."[46]

Több magyar ballada szól szívtelen, könyörtelen szülőről, elsősorban anyáról, aki számára gyermeke csak teher, gond. Ide sorolhatjuk a *Szívtelen* (Budai Ilona), vagy *kegyetlen anya* balladatípust, amelyben – néha az ellenség elől menekülő – asszony magára hagyja kicsi gyermekét az erdőben. Tettét azzal indokolja, hogy egyszerre nem tudja vinni a kincses ládáját, és a karonülő kisfiát: *„Istenem, Istenem, / Édes jó Istenem, / Kincsemet vigyem-e, / Gyermekem vigyem-e?"*[47] Némely változatban két gyermek szerepel: *„Jobb ódalán viszi vala sziró lányeckáját, / Bal ódalán viszi vala sziró fijackáját".*[48] Végül az anyát a *„Gyermeket ád Isten, / De kincset sohasem"* gondolat győzi meg. Az anya kegyetlenségét fokozza a gyermek kérésének megtagadása: *„Anyám, édesanyám,/ Bár azt engedje meg,/ Fogjam kicsi újját,/ Menjek el kend után!"*,[49] vagy *„Essék meg a szüved, ne hagyj itt engemet!"*[50] A közvélemény-büntetések egyik fajtája az átok, amely a balladákban gyakran előfordul.[51] „A szitok enyhe, az átok súlyos büntetés volt" , s ráadásul „… nem lehetett visszavonni, és azt tartották róla, hogy előbb vagy utóbb, de beteljesül"– írja Nagy Janka Teodóra.[52] A szívtelen anya is megátkozza gyermekét: *„Az erdei vadak/ Legyenek apáid;/ Az égi madarak/ Legyenek anyáid"*, aki hiába kéri édesanyját, hogy ne tegye: *„Anyám, édesanyám,/ Ne kérj átkot reám,/ Mer az anyajátok/ Megfogja gyermekét."* A balladatípus egyes változatában a vadállatok és égi madarak megölik az elhagyott gyermekeket, más változatokban viszont farkasok nevelik fel őket. A bivalytehén, illetve farkas anyai szeretetének példája ébreszti késő bánatra az anyát: *„Egyet visz szájába,/ Másikat utánna,/ S a*

[42] Kallós 1977: 331.
[43] Barsi 2009: 321. Megjegyzem, hogy ma is a fogvatartottak, a gyermekgyilkosságot tartják a legsúlyosabb bűnnek.
[44] Vargyas 1976: 609.
[45] Vargyas 1976: 611.
[46] Vargyas 1976: 613.
[47] Kallós 1971: 76.
[48] Vargyas 1976: 67.
[49] Kallós 1971: 77.
[50] Vargyas 1976: 66.
[51] Pl.: *„Jánya nem hallgatta, magát férjhez atta,/ Anyja elátkozta örökös rabságra."* 16. Anyai átok. Vargyas 1976: 191–196.
[52] Nagy 2020: 22.

harmadik bornyát/ Maga után csalja."[53] Miután rádöbben súlyos bűnére, visszamegy elhagyott gyermekeiért, de már késő, átka megfogant: *„Mikor ő visszament,/ Nincsen kicsi fia."*[54]*; „Megették a vadak,/ Az ő kicsi fiát,/ Ágról ágra hánták/ Az ő csontocskáját";* vagy *„Az égi madarak,/ Ferednek véribe."*[55] Abban a változatban, amelyben egy farkas fogadja be és neveli fel az ember fiát, a már felserdült gyermek mondja ki az erkölcsi ítéletet anyja felett: *„Bizon, nem menyek én, mert nem voltál anya,/ Ha az lettél volna, itt nem hagytál volna!"*[56] A moldvai változatban a gyermek megtagadja pénzsóvár édesanyját: *„Nekem vagyon ápám,/ Édes farkas-ápám,/ Nekem vagyon ányám,/ Édes farkas-ányám"*.[57] Kiskorú veszélyeztetése, fizikai és érzelmi elhanyagolása elevenedik meg ebben a szomorú történetben. Ugyanis a mai jog szerint: „Az elhanyagolás gondatlanul vagy szándékosan elkövethető olyan magatartás vagy cselekmény sorozata, amelynek során a gyermek nem kapja meg az életben maradáshoz, az egészége testi, lelki, érzelmi fejlődéshez szükséges gondozást, táplálást, tárgyi feltételeket és szeretetet."[58] Ismert ma már az a tény is, hogy a gyermek bizonytalanságban tartásából, izolációjából pszichés zavarok fakadnak.

„A 20. század közepéig a kisgyermekek árvasága a hétköznapok része volt" – írja Deáky Zita.[59] Az árva az életbe maradt szülőre maradt, aki gyakran újból házasságot kötött és így mostoha szülője lett a gyermeknek. Nem véletlen, hogy népmesékben is gyakori az árvák gyászos sorsának bemutatása,[60] de ez a szomorú családi státusz megjelenik a balladáinkban is. A *Három árva* balladatípus a kitaszított, nem szeretett gyermek szomorú sorsát, és egyben a síron túli anyai szeretetet mutatja be. Egy somogyi és egy borsod megyei ballada variáns drámaian, éles ellentétben fejezi ki az édes- és mostohagyermekkel szembeni bánásmódot: *„Fejeteket mögfésüli,/ Orcátokat mögvéröszi./ A vacsorát is mögfőzi,/ Három árva csak nézi";* vagy *„Mikor a hajam fésüli,/ Sarkunkat piros vér önti."*[61] A mezőségi és kalotaszegi variáns is szemléletesen mutatja be az árvák sanyarú életét: *„Megfőzi a jó vacsorát,/ Kiküldi a két szép árvát/ Behívja az édes fiát"*[62] *;„Mikor kenyért ád a kézbe,/ Hét ördög van a szemébe,/ Mikor tisztát ad reátok,/ Kéket virágzik hátatok."*[63] Az árvák hiányos táplálása, verése, bántalmazása elevenedik meg ebben a balladatípusban, amit egy Nagyszalontán gyűjtött ballada szöveg össze is foglal: *„Mindétig kinoz bennünket"*.[64] A mostoha kegyetlensége miatt az árvák halott édesanyjukat vagy szüleiket szólítgatják a temetőben, tőlük remélnek segítséget, sorsuk jobbra fordulását: *„Kelj fel, kelj fel édesanyánk,/ Mert elszakadt a gyászruhánk."*[65] A legtöbb változatban az árva gyermekek mondanak erkölcsi ítéletet

[53] Kallós 1977: 37.
[54] Kallós 1977: 37.
[55] Vargyas 1976: 70.
[56] Vargyas 1976: 67.
[57] Kallós 1971: 95.
[58] Gyurkó 2009: 341.
[59] Deáky 2011: 91; lásd bővebben: *Árva* című fejezetet: 91–104.
[60] Lásd Grimm népmesék pl.: Hófehérke, Hamupipőke.
[61] Vargyas 1976: 80.
[62] Kallós 1971: 265.
[63] Kallós 1971: 269.
[64] Vargyas 1976: 81.
[65] Kallós 1971: 266.

a felnőttek felett: *„Vagyon apánk, de ostoba,/ Anyánk es van, de mostoha."*[66] Végső elkeseredésükben, – mivel édesanyjuk közli, már nem tud segíteni, hiszen halott – életüket, önmagukat ajánlják fel erkölcsi példának: *„Vegyétek ki a szívemet,/ Tegyétek bé gyenge gyócsba,/ Tegyétek fel vaskapura,/ Hogy vegyenek példát róla,/ Hogy milyen az árva dolga!"*[67] Ebben a típusú balladában a mai jog szerint a gyermekbántalmazásra, kiskorú veszélyeztetésére látunk példákat és büntetendő a mostoha, sőt az apa is.[68] Ugyanis „ha valaki testi vagy lelki fájdalmat, sérülést okoz a gyermeknek, illetve, ha gondozóként elhanyagolja a gyermek fizikai és/vagy pszichés szükségleteit. A bántalmazás lehet fizikai, érzelmi vagy szexuális. A gyermekbántalmazás fogalomkörébe tartozik az is, ha valaki tanúja, vagy tud róla, de nem akadályozza meg, illetve nem jelenti."[69]

Az elcsalt menyecske vagy *Az elcsalt anya* (Molnár Anna) balladatípusban az urára hagyott, illetve magára hagyott gyermekről olvashatunk. A kérlelésre, a *„tejjel-mézzel folyó helyre"* csábítással az asszony ugyan elhagyja férjét és a bölcsőben fekvő, vagy karon ülő gyermekét: *„Kicsi fiam a bölcsőben/ Jámbor uram az erdőben"*,[70] de időben rájön csábítójának gonosz tervére, csellel megöli, majd visszatér családjához. A férj megbocsát és visszafogadja megtévesztett asszonyát: *„Megölelte jámbor urát,/ Ölébe vette kis fiát./ Megszoptatta, elringatta,/ Karjai közt elaltatta."*[71] Olyan változat is van, amelyben árvák látványa döbbenti rá az anyát bűnére: *„Itt elmene három árva,/ S eszembe jut kicsi fiam!"*[72] Fél Edit írja, hogy: „úgy tartják, hogy a gyerek minden körülmények között az anyáé; csak akkor nem az övé, mikor ő önként lemond róla"[73] *A gyermekét elhagyó elcsalt menyecske* (Bán Kata) balladában szintén elhagyja gyermekét az anya a csodás ország reményében, ahol a *„búza kétszer érik; bort háromszor szűrik". „Elérték az erdőt, – otthatta a fiát, / Kis futosó fiát, karonülő lányát"*,[74] de megbánja tettét, *Gyönyörű Bán Kata* visszatér hozzá/hozzájuk, azonban már csak a *„kisdedök"* csontjaikat találja. A közítéletet, a véleményt anyja mondja ki, és nem fogadja vissza, kitagadja: *„Nem nyitom, nem nyitom, nincs énnéköm lányom!"*[75] A homályos értelmű szövegű *Bagoly asszonyka* is azért sír, mert elhagyta gyermekét: *„Hon felejtöttem/ Rengő bőcsőmöt! / Ben felejtöttem/ Siró gyermököm!"*[76]

---

[66] Vargyas 1976: 84.
[67] Kallós 1971: 267.
[68] Lásd: A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) XX. Fejezet. A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények. Kiskorú veszélyeztetése: 208. § (1) A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy – ideértve a szülői felügyeletet gyakorló szülő, illetve gyám élettársát, továbbá a szülői felügyeleti jogától megfosztott szülőt is, ha a kiskorúval közös háztartásban vagy egy lakásban él –, aki e feladatából eredő kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi vagy érzelmi fejlődését veszélyezteti, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő." Lásd még: Herczog 2007; Gyurkó 2009: 329–345.
[69] Sződy 2017: 4.
[70] Albert–Faragó 1973: 70.
[71] Kallós 1971: 113.
[72] Vargyas 1976: 47.
[73] Fél 2001: 45.
[74] Vargyas 1976: 73.
[75] Vargyas 1976: 75.
[76] Vargyas 1976: 393.

A házasságtörés, mint bűn is előfordul a magyar balladákban. Most csak azokat a példákat ismertetem, amelyben a gyermek kulcsszereplő, illetve a tragédia kiváltója lesz cselekedetével. *Az elégetett házasságtörő*[77] *asszonyról* szóló balladában a gyermek elárulja édesanyja titkát: *„Apám, apám, apám, lelkem édesapám! / Anyámasszon, bizon, Barcsait szereti!/ Hallod asszon, hallod mit mond e kis gyermek!"* Az asszony hiába védekezik, – *„Részeg ez a gyermek, nem tudja mit beszél."* – férje nem hisz neki és megbizonyosodik, hogy *„igaz vót a kis gyermek szova",* leleplezi a hűtlenséget.[78] A férj a bosszúállás, az önbíráskodás módját a hűtlen asszonyra bízza, aki *„vigan gyertyát tart",* vagyis a legszörnyűbb módot, az élve megégetést választja. Más változatban a férj a szeretőt is megöli. A közvélemény-büntetések közül „az önbíráskodást a megbosszulás törvénye szerint sok helyen ugyancsak elismert társadalmi formaként alkalmazták."[79] Nagy Janka Teodóra is úgy véli: „Az önbíráskodásnak nagyon erősek voltak a gyökerei a tradicionális közösségekben. Egy-egy vitás ügy rendezése során, ha hiányzott a megegyezés, erőszak alkalmazására került sor. Az önbíráskodás előfordulásáról nemcsak levéltári források adnak hírt, még az 1990-es években is vagyoni helyzetre tekintet nélkül alkalmazhatónak tartották a tulajdon, a becsület és az élet védelmében."[80] *A szaván kapott feleség* székely balladában, maga az asszony árulja el bűnét, akaratlanul, miközben rengeti gyermekét: *„Beli fiam, beli, szép futkosó fiam!/ Mett neköd nem apád Bátori Boldizsár,/ Im, az a te apád, erdélyi kapitány,/ Aki adta neköd szép arany bölcsőjit"*[81] A variánsokban, hol megmenti az asszonyt a szerető, hol mindkettőnek a férj fejét veszi: *„Mind a kettőt egybe állította térdre. És mind kettőnek fejét elütteté, És mind a kettőt egy gödörbe téteté."*[82] Az új stílusú *A megcsalt férj* vígballadában tréfássá válik a történet, a sokféle emberrel való szerelmi kaland, és a büntetés is megszelidül: *„Ajtó megett vizes kötél/ Meg egy nagy bot áll./ Szólj csak egyet feleségem, / A hátadra száll."*[83]

Megállapítható, hogy népballadáinkban több típusa jelenik meg a közvélemény-büntetéseknek[84] (pl.: kapcsolat megszakítás, a megszólás, kibeszélés, hírbekerülés, kiéneklés, kimuzsikálás, szitok, átok, a testrész külsejének a megváltoztatása; a megfélemlítés; az önbíráskodás, a megbosszulás.) Ez érthető, hiszen „A közvélemény-büntetések sajátosságait vizsgálva már első pillanatban szembetűnő, hogy a közvélemény-büntetést megalapozó vétek, bűn nem mindig esett egybe az állam által meghatározott kritériumokkal. Bűncselekménynek ugyanis az minősült, amit a jogszabály annak nyilvánított, közvélemény-büntetést megalapozó bűnnek, vételeknek viszont azt

[77] A közvélemény büntetések egyik fajtája: „A testrész, a külső megváltoztatása. Ide tartozott régen a házasságtörő nő esetében a hajlevágás... A rossz erkölcsű asszonyok, lányok esetében is alkalmazták kiközösítésük előtt a hajlevágást. E körbe tartozott továbbá a megesett menyasszony párta és koszorú nélküli esküvője, a teherbe esett leány felkontyolása." Nagy 2020: 22.

[78] Vargyas 1976: 9.

[79] Tárkány Szücs 2003: 795.

[80] Nagy 2020: 23.

[81] Vargyas 1976: 244.

[82] Vargyas 1976: 246.

[83] Kallós 1971: 410; lásd még: Vargyas 1976: 779.

[84] A „Közvélemény-büntetés a rendtől akár tulajdonságaival, akár cselekvésével eltérő egyén felett a közvéleményben kialakult rosszalló értékítéletet hordozó egyesek által külső rossz formájában megnyilatkozó kellemetlen érzést keltő visszahatás." Lásd: Angyal 1933: 62.

tekintették, amit a közvélemény elítélt".[85] Azt is fontos megemlíteni, hogy „…közvélemény által bűnként történő megítélés az állami bűncselekménnyé nyilvánítástól eltérően nem volt absztrakt, azaz meghatározó szerepet játszott benne a lokalitás, a kauzalitás."[86] Ahogy Nagy Janka Teodóra írja, pozitívuma az volt, hogy „a közvéleménybüntetés kitöltését követően azonban az egyén számára lehetőség nyílt arra, hogy visszatérjen a közösségbe, ismét teljes jogú tagjává válhatott: amennyiben elfogadta, követte és magáénak tekintette annak érték- és szokásrendjét".[87] Ezt szépen példázza *Az elcsalt anya* (Molnár Anna) balladatípus.

A mai kor emberének érthetetlennek tűnhet a balladákban megjelenő kegyetlenség, szívtelenség. „A magyar népballadák korántsem szívderítők, hisz mindegyikük tükröt tart az emberi gyarlóságnak, a véteknek és a bűnnek, mégis megrendítően szépek. Hőseik szánni valók, témájuk időtlen emberi érzelmeket és tulajdonságokat, ősrégi, mára már elfelejtett hiedelmeket, szokásokat és erkölcsi törvényeket idéz fel" – fogalmaz találóan Küllős Imola a balladák kiváló tudója, kutatója.[88] Az is szembetűnő, hogy a gyermek, mint a szülői szeretet alanya, alig jelenik meg balladáinkban, ami azzal is magyarázható, hogy a ballada műfaj egyik célja a tragikus történetek, a hányatott emberi sorsok bemutatása révén a megrendülés, a katarzis, és az erkölcsi tisztulás elérése. Hiszen a ballada az erkölcsi tanulság kimondásával tanít. A felsorakoztatott ballada példákon keresztül látható, hogy mely balladákban szerepelnek bántalmazott gyermekek, illetve, hogy milyen típusú bántalmazások érték őket. Mind fizika, mind érzelmi bántalmazásra találhatunk példát (elhagyás, éheztetés, szidás, verés, elhanyagolás, családon belüli és kívüli erőszak, magzat, illetve csecsemőgyilkosság). Szexuális gyermekbántalmazással nem találkoztam a balladákban.[89] A gyermeket bántalmazók: nők, anyák, az apák inkább figyelmetlenek velük szemben. Ez azzal állhat összefüggésben, hogy korábban csak az anya feladata volt a gyermeknevelés, így az ezzel járó konfliktus is velük fordulhatott elő. Egyetértek Küllős Imola azon megállapításával, hogy a „… a népballada kialakulása idején női műfaj volt, hisz előadói és hősei többnyire nők, ők és a velük kapcsolatos problémák állnak a konfliktusok középpontjában."[90] Napjainkban az ideális családmodell alapján egészen kisdedkortól, a gyermeki értelem nyiladozásától kezdődően a felnövekvőt teljes jogú embernek, éntudattal rendelkező pszichológiai személyiségnek ismerjük el, és ez alapján tiszteletben tartjuk. Hál' Isten ma már az édesanyák nem maradnak egyedül gondjaikkal, konfliktusaikkal (pl.: gyermek- családsegítő szolgálat, krízis központok vannak). Védik a gyermeket az ENSZ közgyűlése által elfogadott és 1990-ben hatályba lépett gyermekek jogairól szóló egyezménnyel, a 14. életévüket be nem töltött sértetteknek többletjogaival, vagy a „gyermekbarát/gyermekközpontú" igazságszolgáltatással,[91] a különleges bánásmód csoportjába sorolásukkal, ezen belül pedig az ún. a Barnahus kihallgatási-

[85] Nagy 2020: 19.
[86] Nagy 2020: 20.
[87] Nagy 2020: 25.
[88] Küllős 2020: 49.
[89] Az erőszak után házasságot követelő lányról szóló történet, azonban előfordul balladáinkban. Lásd: A gunaras lány. Vargyas 1976: 546.
[90] Küllős 2012: 403.
[91] Lásd bővebben: Gyurkó 2012.

módszerrel.[92] A gyermekbántalmazás, a gyermekek ellen elkövetett bűnök ma már szerencsére közügynek számítanak, és közigazgatási és büntetőjogi következményekkel járnak.

[92] Kiss 2018.

Irodalomjegyzék

ALBERT Ernő – FARAGÓ József

1973 *Háromszéki népballadák*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

ANGYAL Pál

1933 *A közvélemény-büntetés*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

BARSI Ernő

2009 *Daloló Szigetköz.* Győr: Magyar Kultúra Kiadó Kft.

BALÁZS Lívia – LANCZENDORFER Zsuzsanna

2010 *Ósdi Állatosdi. Állatokhoz fűződő népi mondókák, jóslások és csúfolók.* 2. bővített kiadás. Győr: Magyar Kultúra Kiadó.

DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla

2005 *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század).* Budapest: Századvég Kiadó.

DEÁKY Zita

2011 *„Jó kis fiúk és leánykák". A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon.* Budapest: Századvég Kiadó.

FÉL Edit

2001 A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. In Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* 27–87. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

GÉMES Balázs

1975 A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében. *A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve.* 4–5. 233–258.

GYURKÓ Szilvia

2009 Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermekek. In Borbíró Andrea – Kerezsi Klára (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve.* I. 329–345. Budapest: IRM.

GYURKÓ Szilvia

2012 Gyermekbarát igazságszolgáltatás. *Kriminológiai Tanulmányok* 49. 107–117.

HERCZOG Mária

2007 *Gyermekbántalmazás.* Budapest: Complex.

HOPPÁL Mihály – Tátrai Zsuzsanna

1982 Terhesség. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon V*. 265–266. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KALLÓS Zoltán

1971 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák.* Bukarest: Kriterion Kiadó.

1977 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák.* Békéscsaba: Európa Könyvkiadó.

KISS Anna

2009 *Bűnbe esett irodalmi hősök*. Budapest: Publicitás Art-Média Kft.

2018 Különleges bánásmódot igényélő személyek jogai az új büntetőeljárási törvényben. *Kriminológiai Tanulmányok* 55. 103–119.

2022 A kiskorú sértettek a bűntetőeljárásban. *Kriminológiai Tanulmányok* 59. 149–163.

KÜLLŐS Imola

2012 *Közkézen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

2020 „Vegyen minden példát róla". Vétek és bűn a magyar népballadákban. *Magyar Művészet* 8:2. 49–56. https://doi.org/10.32575/ppb.2020.2.3

LANCZENDORFER Zsuzsanna

1995 A gyirmóti gyermek élete a XX. században. Három generáció összehasonlító néprajzi vizsgálata. In T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun. I. Az 1993. október 15–16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai*. (A Jász – Nagykun – Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50) 227–242. Szolnok: Damjanich János Múzeum.

2007 „A gyermek Isten ajándéka." Egy keresztény bába hitvallása. In S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 7. II. kötet*. 347–358. Sepsiszentgyörgy – Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság.

2009 A jogtörténeti források és adatok jelentősége egy népballada-kutatás kapcsán. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből.* 214–227. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2016 Krimiből ballada, avagy egy népballada–kutatás jogtörténeti vonatkozásai. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*. (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 2) 244–260. Szekszárd: PTE KPVK.

2021 A „bölénymaggal megétetett legény." Egy újabb kisalföldi ballada nyomában. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kikönyvtár 7) 243–260. Szekszárd: PTE KPVK.

LÁSZLÓ Balázs

2022 *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* (Jogtörténeti Értekezések 55) Budapest: Gondolat Kiadó.

MORVAY Judit

1981 *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraalji palóc asszonyok élete a múlt század második felében.* (Néprajzi tanulmányok) Budapest: Akadémiai Kiadó.

NAGY Janka Teodóra

2020 A „falu szájától" a „pacalvetésig" A közvélemény-büntetések helye és szerepe a hagyományos közösségekben. In Paluga, Lukáš – Répásová, Katarína (ed.): *IX. Colloquia Comaromiensia Historicorum Archivariorumque MMXIX. Spravodlivosť pre všetkých … Zborník príspevkov z rovnomenného sympózia 25. a 26. september 2019, Komárno.* 16–27. Bratislava – Komárno: Štátny archív v Nitre Pracovisko Archív Komárno.

SZŐDY Judit

2017 Bántalmazott gyerekek. *Új Köznevelés.* 73:13. 4–5.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

2003 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I–II.* Budapest: Zeneműkiadó.

Törvények, jogszabályok, dokumentumok

- A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény.
- 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.
- 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-15

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat mint jogi kultúrtörténeti lenyomat

LÁSZLÓ BALÁZS
(jogtörténész, óraadó, PTE ÁJK)

The 1811 Transylvanian Penal Code Bill as an Imprint of Legal Cultural History

Although the 1811 Transylvanian Penal Code Bill never became effective law, its text elaborated apparently free of superior political pressure, in which Transylvanian – and partly Hungarian – legal traditions meet progressive theories of criminal law, must well represent the contemporary Transylvanian legal culture.

Keywords: 1811, Transylvania, Penal Code Bill, legal culture, legal traditions

Az elfeledett kódexjavaslat

Erdély a XVI. század közepétől (a királyi) Magyarországtól alapvetően elkülönült kormányzás alatt állt, azonban az erdélyi jog és jogtudomány a közös szokásjogi előzményeknek is köszönhetően nem szakadt el teljesen a magyar jogtól és jogtudománytól. Erdélyre is igaz ekként, hogy bár a kodifikált büntetőjog megjelenése előtt a szokásjog szabályrendszere is tartalmazott a tágabb értelemben vett büntetőjog területéhez tartozó normákat, mégis a középkori jog éppen a büntetőjog terén „a legnagyobb szabályozatlanság állapotában volt".[1] Mindezek fényében az sem meglepő, hogy lényegében egyidőben, az 1790-es évek elején kezdődött meg Magyarországon és Erdélyben is az a törvényelőkészítő munka, amely a közbűncselekményekre vonatkozó büntető anyagi jogi és eljárási szabályok első átfogó jellegű, valóban kodifikációs munka eredményeként született és írott jogi normában testet öltő összefoglalását célozta.

Az 1791. évi erdélyi országgyűlés által felállított kodifikációs előkészítő bizottság már 1793-ra elkészítette a büntetőkódex tervezetét, amelyet azonban csak az 1810–1811. évi országgyűlés tárgyalt meg 1810. december 5. napja és 1811. január 15. napja között, a módosított és kiegészített szöveget pedig 1811. július 17. napján fogadták el a 42. törvénycikkel.[2] A javaslat a „Büntető törvény a bűncselekményekre megfelelően rovandó méltó büntetéseket illetően, hogy az Erdélyi Nagyfejedelemség és a hozzá tartozó Partium minden bíróságának szabályként szolgáljon" címet kapta,[3] annak uralkodói szentesítése azonban emaradt, majd I. Ferenc egy 1834-ben kelt leirattal[4] üzente meg az erdélyi országgyűlésnek, hogy a javaslatot – mivel részben a megalkotása óta eltelt hosszabb idő miatt sem felel meg a kor legújabb kívánalmainak – nem fogadja el, és inkább egy újabb kódex kidolgozását javasolja.[5]

[1] Balogh 2004: 27.
[2] Nánási 2018: 306.
[3] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1129–1231.
[4] Schuler v. Libloy 1868: XII–XIII.
[5] Nánási 2018: 311.

Miután az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat a magyar jogtörténet-tudomány érdeklődését két évszázadon keresztül látszólag nem keltette fel, Nánási László – aki a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tagja is volt – kezdett tudományos igénnyel foglalkozni a javaslattal.[6] Ő keresett meg a korabeli országgyűlési jegyzőkönyvekben (és azok világhálón is hozzáférhető digitalizált változatában) hozzáférhető latin szöveg magyar nyelvű forráskiadásának gondolatával, aminek folyományaként 2022-ben megjelent a normaszöveg magyar nyelvű fordítását és tudománytörténeti előtanulmányt tartalmazó kötet.[7]

Jogi kultúrtörténeti lenyomat

Mivel az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat uralkodói szentesítés hiányában nem válhatott hatályos törvénnyé, az jogtörténeti szempontból sem egykor hatályban volt jogszabályként, sem gyakorlati hatására nézve nem vizsgálható, és látszólag a büntetőjog-tudományra sem gyakorolt különösebb hatást. A kodifikációtörténeti és tervezetkénti történelmi érdekességük mellett azonban a hasonló forrásokat éppen jogi kultúrtörténeti vonatkozásban lehet jelentős kordokumentumoknak tekinteni.

Kajtár István megfogalmazásában ugyanis a jogi kultúrtörténet „a jog és a hatalom világából kiindulva annak intézményi, szervezeti, processzuális és személyi elemeihez rendel a kultúra világában szövegeket, tárgyakat, rítusokat, szimbólumokat".[8] A jogi kultúrtörténet tehát – bár nem azonos a jogi kultúra történetével – a nem normatív elemekre koncentrálva tükrözi (adott közösség, terület és időszak) jogi kultúráját. Az sem vitatható ugyanakkor, hogy magukban a jogi normákban, különösen a terjedelmesebb, adott jogterület többé-kevésbé átfogó szabályozását célzó kódexekben is visszaköszön a jogi kultúra aktuális állapota. Ennyiben tehát a normatív jellegű történelmi források is lehetnek egyben jogi kultúrtörténeti források.

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat jogi kultúrtörténeti jelentőségét növeli az is, hogy a kodifikációs folyamat stádiumára tekintettel a javaslat még a sajátos erdélyi jogi hagyományt közelebbről ismerő kodifikációs előkészítő bizottság által kimunkált és az erdélyi országgyűlés által elfogadott tartalmat tükrözi, ennyiben az – egyébként elmaradt szentesítés során esetleg érvényesülő – felsőbb hatalmi, uralkodói beavatkozással szemben még a „lent" jogát tükrözi.

Meg nem született nyelvi emlék

A büntetőkódex tervezete mellett a Kolozsvárott ülésező erdélyi országgyűlés – illetőleg az országgyűlést megelőzően a büntető kodifikációért felelős bizottság – további közel harminc, a kódex rendelkezéseihez kapcsolódó törvény tervezetét munkálta ki, amelyek azonban – akárcsak a büntetőtörvény maga – uralkodói szentesítés hiányában nem emelkedtek törvényerőre. Ezek közül az 1811. évi (erdélyi) XLII. törvénycikk tervezete határozta meg a kódex hatálybalépését, kimondva, hogy „az eme büntetőtörvényben kifejtett törvények azok kihirdetésének idejétől három hónap

[6] Nánási 2018: 306–311.
[7] László 2022: 1–211.
[8] Kajtár 2004: 31.

után a Fejedelemség minden egyes polgárát és lakosát, sőt még az annak területén tartózkodó idegeneket is különbségtétel nélkül kötik, és […] ezen felül a Fejedelemségnek ezekkel szemben álló büntető törvényei érvényteleneknek nyilváníttatnak", továbbá „közönséges keresettel üldözendő bűncselekményeknek a jövőben csak azok tekintendők, amelyek jelen büntető törvény vagy a hazának az abban hivatkozott korábbi törvényei és novelláris cikkelyei által ilyeneknek nyilváníttattak".[9]

E rendelkezésben szabott határidőre utalva rögzítette a törvénycikk tervezete a következőket is: „hogy pedig eme büntető törvény mindenkinek, akiket érint, minél pontosabban tudomására és értésére jusson, az eljárási rendet illetően az előző törvénycikkben meghatározott időben és módon ez a büntető törvény is lefordítandó magyar nyelvre is, és úgy latin, mint magyar nyelven kinyomtatandó".[10] E rendelkezés hatályosulásával a korabeli erdélyi magyar (büntető)jogi nyelv terjedelmes és ékes foglalata születhetett volna meg, amely jogi nyelvi emlékként ugyancsak jogi kultúrtörténeti jelentőséggel bírhatna, míg a jelenkori magyar fordítás mintegy két évszázad távlatából a fordító legnagyobb igyekezete ellenére sem adhatja vissza hibátlanul a korabeli terminológiát.

Régi és új határán

Finkey Ferenc rámutat, hogy „a XVIII. század harmadik negyedéig az európai büntetőjog a kegyetlenség, az emberietlenség, a szemet-szemért ótestamentumi vak igazságának, a vérfenyítő hatalommal, a tényleg véres büntetésekkel való elrettentés, az állami bosszú elvein nyugodott".[11] Ezzel szemben az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat – hasonlóan a vele nagyjából egy időben született, Hajdu Lajos által részletesen feldolgozott és teljes terjedelemben kiadott 1795. évi magyarországi büntetőkódex-tervezethez[12] – egyfajta átmenet a régi jog és valamiféle új, közkeletű megnevezéssel „felvilágosult" büntetőjog között. A jog, illetőleg a büntetőjogi gondolkodás és a jogi kultúra korabeli állapota tehát akként írható le, hogy bennük már tetten érhetők a felvilágosodás büntetőjogának egyes vívmányai, miközben az anyagi- és eljárásjog szabályai között egyaránt találhatók olyan megoldások, amelyek teljesen még nem szakadtak el a szokásjogi hagyománytól. Az erdélyi javaslat számos tekintetben továbbviszi a korábbi dogmatikai megoldásokat, ugyanakkor több tekintetben meg is haladja azokat.

Az „új" jog megnyilvánulásai

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat a korábbi processzuális szemlélettel szakítva előbb – az Első részben – az anyagi jogot tárgyalja, majd – a Második részben – az eljárásjogi szabályokat. Az anyagi jogban az egyes bűncselekményeket tartalmazó különös résztől (Második–Nyolcadik címek) immár elkülönül a valódi általános rész (Első cím), amelyben felfedezhetők a büntetőjog alapfogalmainak definíciói, valamint a modern büntetőjog egyes alapelvei. Az egyes bűncselekmények szabályozásában

[9] Kol.Ogy.Jk. 1811: 947.
[10] Kol.Ogy.Jk. 1811: 947.
[11] Finkey 1942: 6.
[12] Hajdu 1971: 389–512.

pedig csak kivételesen jelennek meg eljárási jellegű rendelkezések, például speciális gyanújelek felsorolása, míg a speciális vallató kérdések gyakorlatilag eltűntek a normaszövegből.

A javaslat kifejezetten lemond a – Finkey Ferenc által a középkori és újkori európai büntetőjog (egyik) legsötétebb foltjának nevezett[13] – boszorkányság üldözéséről, igaz, a szemfényvesztés (*stellionatus*) nyitott tényállásában éppen a varázslást és a jövendőmondást jelöli meg jellegzetes elkövetési magatartásként.[14] Alapvetően szakít a tortúra intézményével és jelentősen visszaszorítja a halálbüntetés – különösen a súlyosított halálbüntetések – alkalmazását, azt csak kiemelkedő súlyú bűncselekmények elkövetőivel szemben engedi alkalmazni, különösen kegyetlen középkori formáit pedig tejességgel megszünteti. Kifejezetten lemond továbbá a büntetőjogi felelősségre vonást akadályozó menedék intézményéről, mivel azt az igazság nyilvánvaló akadályának és a köz biztonságára nagyban sérelmesnek titulálja.[15]

A javaslat eljárásjogi része különösen előremutató szabályokat tartalmaz a közvád és a közvádlói intézmény átalakítása, az önálló, állami közvádlói intézményrendszer felállítása tekintetében. A korábban az egyes bíróságok mellett eljáró és ténylegesen a bírósághoz tartozó közvádlókat – földesúri törvényszék eljárása kivételével – felváltanák a rendes fizetésért eljáró ügyészek, akik immár nem a bíróság szervei, kizárólag közvádlói feladatot látnának el, e jogkört kizárólagosan gyakorolnák, a közvádlói fellépés pedig egyszerre joguk és kötelezettségük is. Kifejezetten a törvényhez kötött tevékenységük kisebb-nagyobb intenzitással a vád előkészítésétől egészen a végrehajtásban való közreműködésig terjed, főfeladatuk pedig nyilvánvalóan a hivatalból, saját névvel történő vádemelés majd a bíróság előtti vádképviselet. Tevékenységük a hivatali elöljáró, a tiszti kar és a helyi tisztviselő számára átlátható, azért a főügyigazgató és végső soron a Királyi Kormányzóság irányában felelősek, felettük a főügyigazgató egyedi ügyek szintjén is felügyeleti jogkört gyakorolhat.

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat tehát az ügyészi tevékenység közjogi alapjának egyes elemeit a büntetőeljárás szabályai között írja le, minthogy koncepciója szerint az ügyész kizárólag büntetőeljárásbeli feladatokat lát el. És bár a javaslat az ügyészek közjogi státuszával kapcsolatban nem rendez minden kérdést azonban szabályaiban egyértelműen a korábbitól közjogi tekintetben különböző, a később, 1871-ben hazánkban megvalósulthoz közelebb álló ügyészi, közvádlói intézmény rajzolódik ki.[16]

A „régi" jog maradványai

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslatban felismerhető a közbűncselekményekre (de csak azokra, és nem a magándeliktumokra) vonatkozó teljes és kizárólagos szabályozás biztosítására törekvés. Ugyanakkor a javaslat szűk körben elismeri az analógia alkalmazhatóságát és kiegészítő jelleggel egyes korábbi büntető tárgyú jogszabályok hatályának fennmaradását, amikor az anyagi jogi rendelkezések

[13] Finkey (1948): 22.
[14] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1194.
[15] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1207.
[16] László 2021: 102–103.

legvégén, már a különös résznek tekinthető cikkek után kifejti, hogy a kódex a benne kifejtett bűncselekmények mellett az azoknak tökéletesen megfelelő cselekményekre is alkalmazandó, a kódexben ki nem fejtett vagy azoknak tökéletesen meg nem felelő esetekben pedig továbbra is a (korábbi) hazai törvények és novelláris cikkek alkalmazandók.[17] A korábbi jog alapvetően szokásjogi, kodifikálatlan jellegére tekintettel e rendelkezés az írott jog mellett – természetesen csak a kódex által le nem fedett magatartások tekintetében – alighanem lehetővé teszi a szokásjog, egyes jogi szokások gyakorlati továbbélését is.

A javaslat rendelkezései között a korábbi jog egyes – nem csekély mértékben szokásjogi – szabályainak továbbélése nemcsak a régi jogból visszamaradt töredékként bújik meg, hanem a normaszöveg sok helyen kifejezetten is utal a korábbi jogra. Így – például a felségsértés és hűtlenség, a hűtlenségi büntetés, a verések és sebütések súlyosabb esetei, a maradandó fogyatékosság okozásából eredő tartási-gondoskodási kötelezettség, a házasságtörésen kapott nővel szembeni vagyoni következmények, a bírói fórumrendszer kapcsán – tizenkettő helyen hivatkozik a Hármaskönyv rendelkezéseire, továbbá tizenhárom alkalommal utal az erdélyi országgyűlések által 1540 és 1653 között elfogadott erdélyi törvények gyűjteményére, az *Approbatae Constitutiones* rendelkezéseire, három helyen pedig a *Compilatae Constitutiones* szabályaira, az erdélyi országgyűlések által 1654 és 1669 között elfogadott cikkelyekre.

Ugyancsak a korábbi jog irányába mutat egyes testfenyítő és megszégyenítő büntetések megtartása, a nemesek és nem nemesek közötti rendi különbségek jelentős érvényesülése az elfogásuk, letartóztatásuk lehetősége és az alkalmazandó büntetési nemek tekintetében (miszerint a nemesek ütlegelést nem szenvedhetnek el, helyette mindig pénzbüntetésben vagy koplaltatásban marasztalandók), az öngyilkosság büntetni rendelése, ha az a halálbüntetés elkerülését szolgálja, valamint a részben kötött bizonyítás és bizonyíték-értékelés szemlélete. Szintén régóta fennálló jogi hagyományt követ a javaslat, amikor fenntartja a székelybirtok vagyonkobzás alóli mentességét.[18]

Az említettek közül a megszégyenítő büntetések egy további jogi kultúrtörténeti kapcsolódással is bírnak, azok ugyanis – az állami szankciórendszerben történő megjelenésük mellett, de már azt megelőzően is – a kisebb közösségek belső szankciórendszerének részét képezik és képezték, a becsület igénye alapján biztosítva a csoport értékeinek becsben tartását.[19] Ennyiben pedig a társadalom kisebb csoportjai (népi) hagyományainak továbbélését láthatjuk még bennük is; a korabeli erdélyi büntetőjogi gondolkodás tehát még nem érte el a későbbi korszakokra egyre inkább jellemző szintet, amikor – ahogy Mezey Barna fogalmaz – a modern társadalom globalizálódó lakossága már egyre inkább alkalmatlan e megszégyenítő büntetések befogadására és alkalmazására.[20]

A régi jog megoldásainak továbbélését mutatja az is, hogy a javaslat meghagyja a több évszázados múltra visszatekintő úriszékek működését azzal, hogy azok hatáskörének

[17] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1194.
[18] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1144–1145.
[19] Mezey 2016: 265, 268.
[20] Mezey 2016: 268.

tényleges gyakorlásáról, átadásáról vagy átvételéről a földesúr dönthet, de a normaszöveg egyértelművé teszi azt is, hogy a közbűncselekmények miatt folytatott eljárásokban e fórumokon is alkalmazni kell a kódexet.[21] Erre lehet egyébként következtetni már a kódex alcímének abból a fordulatából is, miszerint az az „Erdélyi Nagyfejedelemség és a hozzá tartozó Partium minden bíróságának" kíván törvényül szolgálni. E régi jogintézmény továbbélése mellett az úriszékek működésének további jogi kultúrtörténeti vonatkozása lehet, hogy e fórumok összetételére, működési területére tekintettel az állami (udvari és megyei) bíróságokhoz képest itt alighanem nagyobb mértékben szűrődhetnek be a gyakorlatba a népi jogi megoldások.

Népi jogi megoldások, tapasztalatok és hagyományok

A régi jog egyes megoldásainak, intézményeinek továbbélése mellett az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat több rendelkezése tükrözi az általános élettapasztalaton, a közösségi együttélés mindennapi megfigyelésein alapuló népi jogi megoldások, hagyományok beszűrődését a kodifikált büntetőjogi rendelkezések közé. Az intézményesített bűnügyi statisztikai adatgyűjtés korát megelőzően leginkább ilyen megfigyelésen alapulhatnak a javaslat kriminológiai jellegű megállapításai is, amelyek a rablógyilkosság és a rablás büntetésének meghatározásánál – mintegy megindokolva azok súlyosságát – kifejezetten utalnak e bűncselekmények elszaporodottságára Erdélyben.[22]

Kifejezetten utal a gyakorlati tapasztalatokra a javaslat szövege, amikor a határok megrontásáról és határjelek elmozdításáról szóló cikkében az elkövetési magatartások és a kiszabandó büntetés meghatározása előtt megindokolja e cselekmények közbűncselekményként történő üldözését. A normaszöveg ugyanis a birtokok elválasztására közhatalmilag állított jelek vagyonbiztonság, valamint a köz és a magánosok nyugalma fenntartásában betöltött szerepének hangsúlyozása mellett kiemeli, hogy „kellemetlen tapasztalatokból ismeretes", hogy e cselekmények legtöbbször kellemetlenségek sorára adtak okot és alkalmat. A bűncselekmény törvényi tényállásában pedig a jogalanyok által széles körben ismert ténylegesség jogi jelentőségének megerősítését láthatjuk, amikor elkövetési tárgyként „az állandó és a szokásban megszilárdult határokat, mint a területek végének elválasztására és megjelölésére rendelt jeleket" jelöli meg.[23]

A társadalmi gyakorlatban ismeretesnek látszó – de helytelen és törvényellenes – szokás felismerését és jogi jelentőségének elismerését mutatja a vérfertőzés tényállásán belül enyhébben büntetendő, privilegizált eset meghatározása, amennyiben a bűncselekmény fivérek és nővérek között valósul meg, akik „gyermekkoruk óta szülőktől elárvultan valamilyen családi szokásokból bűnösen együtt háltak, és azután az alkalmat megragadván testileg egyesültek".[24]

Bár az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslatban a gyanújelek immár jóval kisebb hangsúllyal szerepelnek, mint például a XVIII. századi hazai és erdélyi büntetőjogi

[21] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1195–1198.
[22] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1160., 1172.
[23] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1177.
[24] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1185.

irodalom (amelynek ismertebb képviselői: Huszti András, Huszty István, Tarnói Gochetz Gábor, Bodó Mátyás) alkotásaiban,[25] az anyagi jogi rész több tényállása is megjelöl a bűncselekmény gyanújának felismerésére, illetve a bűncselekmény bizonyítására szolgáló olyan körülményeket, amelyek önmagukban ugyan nem jogi jelenségek, de a népi tapasztalat alapján egyenként vagy összességükben jellemzően összefüggésbe hozhatók lehetnek egyes – különösen élet elleni – bűncselekmények elkövetésével.

A csecsemőgyilkosság bűncselekményének tárgyalásánál a javaslat az elkövetési magatartás leírása, illetőleg az általánosnál súlyosabban vagy enyhébben minősülő esetek megjelölése és a büntetési tételek meghatározása között rögzíti, hogy e deliktum felderítéshez alkalmas ismertetőjelek büntetőtörvényben való felsorolása azért fontos, mert a bűncselekmény jellemzően titokban valósul meg. Az *infanticidium* gyanújeléül szolgálhat a has szokatlan felduzzadása, és annak azután következő hirtelen leapadása; ha a leány havonkéntijei elmaradtak, és az állapotosokra jellemző gyengeségeket mutat; ha a bábák vagy jártas asszonyok a nő testét megvizsgálva tanúsítják, hogy az szült; ha a gyanúsított nő melleiben tejet hordoz, és a tejzésnek más természetes oka nem mutatkozik; ha a szülést eltitkolta, és azt állítja, hogy a gyermek az ő vétke nélkül halt meg; ha tagadta, hogy terhes lenne, és a szülést utóbb felfedezik; ha arra hivatkozik, hogy a szülés véletlenségből történt az árnyékszéken; ha azt állítja, hogy nem is tudja, hogy állapotos volt; illetve ha kiderül, hogy az oldalát vagy a hasát korábban összeszorította, és a testén más erőszakosságokat alkalmazott.[26] A kilenc pontban felsorolt, többnyire biológiai törvényszerűségeken és az emberi viselkedéssel kapcsolatos megfigyeléseken alapuló jellegzetes gyanújelek előtt a „többnyire" kifejezés utal arra, hogy a felsorolás nem kimerítő, vagyis további népi megfigyelések is megalapozhatják e bűncselekmény gyanúját.

Közvetlenül a csecsemőgyilkosság után következik a javaslatban a csecsemők kitételének bűncselekménye, amelynek elkövetési magatartásait követően a normaszöveg rögzíti, hogy a kitétel bizonyítékaiként fogadható el, ha a méh terhének megszűnése után a csecsemő létezéséről semmit nem lehet tudni; ha teherbe esett nő annak a helynek a közelében lakott, ahol a csecsemőt kitették; valamint ha a közelmúltbéli terhesség gyanújelei a gyanúsított nőnél továbbra is fennállnak. Ez utóbbi esetkör az általános megfogalmazásnak köszönhetően ugyancsak igen széles körben biztosít lehetőséget a terhesség fennállásának tényével kapcsolatos ismeretek, megfigyelések jogi relevanciájának levonására a büntetőeljárásban. Különösen annak fényében ismerhető ez fel, hogy a javaslat utóbb azt is hozzáteszi, hogy mindezeken kívül a csecsemők kitételének felderítésére szolgálhatnak azok a körülmények is, amelyek a csecsemőgyilkosság bizonyítékai között fel voltak sorolva. A harmadik esetkör tehát az előző tényállásban írt kilenc esetkörnél is szélesebb körű tapasztalatokra utal.[27]

Az előbbiekhez hasonló logika mentén épül fel a magzatelhajtás tudatos előidézésének törvényi szabályozása is. A védett jogtárgy – a nemzedékeknek az Isten által az emberi faj megmaradására felállított és meghatározott rendje – és az elkövetési

[25] László 2022: 55.
[26] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1157.
[27] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1158.

magatartás megjelölése után a javaslat rögzíti, hogy a tudatosan előidézett magzatelhajtás bizonyítékai, ha (a várandós nő) azt, amit vélhetően állapotosan vásárolt, el is adta; a hasát vagy az oldalát szokatlan terhekkel tudatosan megerőltette; ha magasabb helyről önként és a lehetőséget keresve leugrott; illetőleg ha az apa, a férj vagy más a magzatelhajtást tudatosan előidézendő, az állapotost hevesen ütlegelték, a földre lökték és szorították, vagy a méhében terhet hordozóval tudatosan a magzatelhajtást szolgáló mérget itattak.[28]

Végül a mérgezés bűncselekményénél – a csecsemőgyilkossághoz hasonlóan – kiemeli a javaslat, hogy ez a tevékenység is titokban szokott végbemenni, ezt követően sorolja fel annak bizonyítékait. A mérgezés bizonyítására szolgálhat különösen, ha a haldokló azt állítja valakiről, hogy vele mérget itatott; ha a közbeszédből és más sejtésekből valószínűsíthető, hogy valakit méreggel öltek meg; ha valaki rendelkezett méreggel, és nem tudja igazolni, milyen alkalmazásban használta fel azt; ha a gyanúsított a megölttel gyűlölségben élt, vagy annak halálából haszna származott; ha titokban mérgezett italt vagy eledelt készített, vagy abba valamit beleönteni vagy beletenni látták, és azután azt a megöltnek átnyújtotta; valamint ha a túlélő házastárs a gyanúsított személlyel a korábbi hitvesének erőszakos halála után gyanús kapcsolatot bonyolított. Utóbbi esethez hasonló megfigyeléseken – és a társas kapcsolatokra, valamint a kegyeletre vonatkozó minimális társadalmi elvárások jogi elismerésén – alapulhat a bűncselekmény büntetését meghatározó rendelkezésben szereplő különös mellékbüntetés is, miszerint „ha erős a gyanú, hogy az egyik házastárs a másik által méreggel tétetett el láb alól, amazt házasságra lépni azzal a személlyel, akivel a férj vagy feleség életében gyanús kapcsolatot ápolt, sohase engedjék, sőt, egyébként is minden kapcsolatot és barátkozást vagy érintkezést egyévi fogság fenyegetése alatt azoknak megtiltsanak".[29]

Konklúzió

Bár az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat törvényerőre nem emelkedett, mint a kodifikációs folyamat alulról építkező bizottsági-országgyűlési szakaszában keletkezett, konkrét tartalmát tekintve a felsőbb politikai, uralkodói közrehatás által még meg nem érintett jogalkotási termék, alkalmas a korabeli erdélyi (büntető)jogi gondolkodás állapotának tükrözésére. Rendelkezéseiben a felvilágosodás hatásának és egyes előremutató megoldásainak érvényesülése mellett számos tekintetben még kimutatható a régi jog, az akár évszázados múltra visszatekintő jogi szokások és hagyományok továbbélése, valamint a praktikus ésszerűségen és a közösségi megfigyeléseken alapuló népi jogi megoldások beszűrődése is. E tartalmi jellegzetességeire és terjedelmére, szabályozási körének kiterjedésére tekintettel a javaslat, bár nem tipikus jogi kultúrtörténeti forrás, hanem rendeltetését tekintve írott külső jogforrásnak készült, belőle a jogi kultúra állapotára nézve is következtetéseket vonhatunk, így maga is a kor egyfajta jogi kultúrtörténeti lenyomatának tekinthető.

[28] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1159.
[29] Kol.Ogy.Jk. 1811: 1162.

Irodalomjegyzék

BALOGH Elemér

2004 A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. In Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára.* (Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica 64) 25–39. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága.

FINKEY Ferenc

1942 *Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója. Székfoglaló előadás.* (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai 8:8) Debrecen: Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata.

(1948) *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914.* Sárospatak: Jogászok a Kultúráért Alapítvány, 2000.

HAJDU Lajos

1971 *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó.

KAJTÁR István

2004 *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe.* (Institutiones Juris) Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

KOL.OGY.JK.

1811 *Az Erdélyi Nagy Fejedelemség MDCCCIXdik esztendöröl MDCCCXdikre által nyújtatott, és Sz. Jakab Havának 9dik napjától fogva, Kolosvár városában folytatva tartatott országos gyülésének jegyző könyve.* Kolozsvár: Réformátum Kollégyiom.

LÁSZLÓ Balázs

2021 Az önálló ügyészség gondolata egy elfeledett javaslatban. *Ügyészek Lapja* 1–2. 95–105.

2022 *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* (Jogtörténeti értekezések 55) Budapest: Gondolat Kiadó.

MEZEY Barna

2016 Kényszer és szankció a nép joggyakorlatában. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok.* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 2) 261–270. Szekszárd: PTE KPVK.

NÁNÁSI László

2018 Büntetőjog. In Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete.* 297–337. Kolozsvár: Forum Iuris.

SCHULER V. LIBLOY, Friedrich

1868 *Siebenbürgische Rechtsgeschichte. III. Band – Die siebenbürgischen Prozeßrechte und das Strafrecht.* Hermannstadt: Buchbruderei von der Closius'schen Erbin.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-16

A spanyol jogszokáskutatás eredményei: a gyermekre vonatkozó jogszokások

MATLA GABRIELLA
(jogtörténész, hivatali főtanácsos, Fejér Megyei Kormányhivatal Igazságügyi Szolgálata)

The results of Spanish legal customs research: the legal customs concerning children

Focusing on the legal customs concerning children, the study undertakes to present the results of Spanish legal customs research, highlighting Joaquín Costa's Aragonese research and their integration into the modernization processes of Spanish private law.

Keywords: Spanish legal custom research, Joaquín Costa, Alto Aragón, legal modernization

A tanulmányban részletesen igyekszem bemutatni elsősorban a gyermekekre vonatkozó jogszokásokra fókuszálva a spanyol jogszokáskutatás eredményeit. Ennek során hangsúlyt helyezek annak egyik kiemelkedő alakjára, *Joaquín Costa-ra*, Aragónia saját jogintézményeire, melyek „feltérképezésével" Costa egy élő szokásjogi mintát kívánt nyújtani a törvényhozók, jogalkotók számára a későbbi, a spanyol gazdaság, állam modernizációját elősegítő jogalkotási folyamat elősegítése érdekében. Részletesen elemzem az aragóniai jogszokásokat: a *Comunidad doméstica del Alto Aragón*, azaz a *Családi Tanács* jogintézményét, az örökléssel kapcsolatos jogszokásokat, a *Casamiento en casa*-t. Ezen elemzésem kiterjed mind a jogtörténeti, néprajzi hátterére ezen intézményeknek, mind pedig az egyes jogintézmények jogdogmatikai hátterét is feltárja, eredeti forrásanyagra támaszkodva.

Az aragónai jogszokásokról

A spanyol jogszokáskutatás emblematikus alakja, *Joaquín Costa* (1846–1911)[1] törekvéseit, minden egyes megnyilvánulását a jog iránti szeretete motiválta, a jogra nem mint pusztán tudományra tekintett, hanem mint "megélt jogra": az emberek által létrehozott, sajátjuknak érzett, gyakorlati, együttélési normára. *Costa* maga is közelről, a természetes helyén, „grausi őrtornyából" közvetlenül figyelhette meg a helyi szokásokat, az aragóniai szokásjogi intézményeket, tanulmányozta és részletesen elemezte azokat, bebizonyította ezen eltűntnek vélt, vagy csak egyszerűen csak feledésbe merült jogintézmények létezését.[2]

„…ahhoz, hogy a szokásokat megértsük, érezni kell azokat és nem érezheti az, aki nem ugyanazt a környezetet lélegzi be, amelyben létrejött, aki nem hatol át érzések, meggyőződések, hiedelmek, erények, eszmék, szükségletek, szokások és örökölt hagyományok, domborzati és éghajlati viszonyok igen összetett hálóján, amelynek eredménye egy ilyen intézmény. Ezért a szokásokat, ahelyett, hogy megvitatnánk, inkább tisztelni

[1] Tagányi 1919; Tárkány Szücs 1976: 89; Matla 2017; Nagy–Matla 2022.
[2] Merino y Hernández 1986: 71.

kell őket, élő kifejezéseként a társadalmi akaratnak és a nép szuverenitásának közvetlen termékének."[3]

Costa a *„Derecho consuetudinario y economía popular de España"*[4] című gyűjteseit tartalmazó és 1879-től közétett összegző művében részletesen bemutatta a családi szokásjogi intézményeket. Szorgalmazta azoknak az aragón polgári jogi Kódex tervezetébe való beépítését, *„mivel Aragóniában a szokásjog hatályban van, rá kell térni – a kodifikáció előzetes műveleteként – a mostanáig szóban megőrzött aragón jogszokások megszerkesztésére és írásba foglalására."*[5]

Jól látható, hogy *Costa* két célt kívánt elérni: egyrészt tükröt tartani az aragón nép számára és a népi jogszokások gyűjtésével valamint elemzésével hozzájárulni ezek megőrzéséhez. Másrészt a törvényhozók, a jogalkotók számára példát is kívánt mutatni. Hozzájárulni ahhoz, hogy a jogi modernizáció az írott jogban megjelenő szabályozási előzmények mellett a jogszokásokat is vegye figyelembe. Hogy a jogi modernizáció szerves fejlődésként, a kontinuitást biztosítva valósuljon meg, mert *„a jó törvények a jó szokásokból jönnek létre."*[6]

1. kép: Az Ebro folyó völgye (Forrás: wikipedia.org)

Costa az élő jogszokásokban Alto Aragón népének legsajátosabb jellemzőit látta, és amikor a szokásokkal foglalkozik, valójában „Aragónia jogi valóságát", az altoaragón jogéletet[7] tárja fel. Fontosnak tartom ehelyütt azt pontosítani, hogy Aragónia *Costa* számára elsősorban Alto Aragón vidékét jelenti. Valójában az aragón jogban két – földrajzilag is jól elhatárolható – terület különböztethető meg: az egyik az Alto Aragon. Ez Aragónia tartomány északi, az Ebro folyótól a Pireneusokig terjedő része a maga íratlan és össze sem gyűjtött szokásjogával; a másik az Aragón Citerior, ez

[3] Costa 1883: 137.
[4] Costa 1879–80, 1902, 1981.
[5] Merino y Hernández 1986: 73.
[6] Costa 1981: 75.
[7] Gil Novales 2014: 48.

Aragóniának az Ebro folyótól délre eső része, melynek jogintézményei írásban összegyűjtésre kerültek és amelyek egyfajta átmenetet képeznek az altoaragón és a kasztíliai jog között. *Costa* hangsúlyozza az altoaragón szokások jelentőségét, különös tekintettel a régió gazdasági viszonyaira, jellemzőire. Az altoaragon jogszokáskutatások szükségességét és fontosságát hangsúlyozva úgy fogalmaz: Alto Aragón olyan Aragónia számára, mint Aragónia, Spanyolország számára. Costa minden alkalmat megragadott arra, hogy felhívja a figyelmet a szokásjog tanulmányozásának szükségességére, különös tekintettel a kodifikáció időszakára.[8]

Costa meglátása szerint a városi emberek, különösen a jómódú, gazdag polgárok nem értik meg a „nemzet lelkét" képviselő egyszerű, vidéki paraszt embereket, földműveseket, a jogtudósok pedig értetlenül állnak a vidék problémáival szemben, mivel ők más társadalmi osztályhoz tartoznak.

2. kép: Aragón völgyi (Anso) család (Forrás: www.diariodelaltoaragon.es)

A fentieken túl *Costa* tradicionalizmusának további lényegi jellemzője, hogy az a családon, mint élő, társadalmi-, gazdasági- és jogintézményen alapszik.[9] *„Minden országban kétféle család létezik. Töredékük átmeneti, változó, instabil, történelem és hagyományok, állandó lakhely nélküli, névtelen, …vándorló, kaotikus tömeg. A többiek patriarchális családok, családnevekkel, amelyeknek ismert a származása, évtizedeken át*

[8] Gil Novales 2014: 62.
[9] Gil Novales 2014: 62.

ugyanazon falakon belül éltek nemzedékek áldásával; …ezek a családok testesítik meg a nemzetség hagyományait és lelkét…”.[10]

Costa olyan családi szokásjogi intézményeket tárgyal, mint például a *„Comunidad doméstica del Alto Aragón”*[11]; *„Consejo de familia”*[12]; *„Heredamiento universal”*[13]; *„Dotes y legítimas”*[14], *„Viuedad”*[15]; *„Casamiento en casa”.*

Comunidad doméstica del Alto Aragón

A *Comunidad doméstica del Alto Aragón* jogintézményben *Costa* Alto Aragón házközösségét mutatja be. Ezen jogintézmény rendelkezéseinek ismertetésén keresztül egyben megismerhetjük az aragóniai családszerkezet jellegzetességeit is.[16] Aragónia családra vonatkozó jogszokásai olyan élő és komplex szokásjogi szabályrendszert alkottak, amely az aragón tételes jogot, törvényhozást, ahhoz rendkívül jól illeszkedve oly módon egészítette ki, hogy a családi viszonyokra vonatkozóan szinte tökéletes egységet képező, tételes és szokásjogi szabályrendszert hoztak létre. Ennek eredményeként egy szinte tökéletes, teljes, jól együttműködő jogi szabályozási környezet alakult ki. Ezen jogi környezet alapozta meg a család jogintézményének és a családnak, mint Aragóniában különösen fontos, elsősorban a mezőgazdasági termelésből eredő gazdasági és társadalmi egységnek önmegtartó és folyamatos, a társadalmi igényekkel harmonizáló, így erős legitimitással bíró hatalmi tényezővé válását.

Megfigyelhető ennek inverze is: a jogi környezet is elősegítette mindezt, képes volt harmonizálni a család hatalmi és folytonossági egységének hagyományos elvét a családtagok személyiségének legmélyebb tiszteletével.[17] Alapvető jellegzetessége, hogy a család Aragóniában önmaga által alakul, fejlődik, önmagában áll, önmagának ad jogot, szemben a kasztíliaival, ahol az állam mindenkit ugyanarra a rendszerre kötelez. A Fuero egy házközösségi rendszert mutat – a házastársak jogaival, vagyonrendszerrel és bennük a gyermekek részvételével –, mely önkéntes, fakultatív és nem kötelező, egy liberális rendszer.[18]

Minden család egy valódi gazdasági egységként funkcionáló, ezáltal gazdasági alapon nyugvó személyegyesülés. Olyan „társasági forma”, melyet egy fő – az apa vagy az egyik testvér, vagy rokon, vagy egy a család által befogadott személy – irányít. Megkérdőjelezhetetlen alapelve, hogy a család vagyona oszthatatlan. Az *ab intestato* öröklés soha nem nyílik meg. Ha a családfő megöregszik, gyermekei közül örököst nevez meg, ha gyermektelen, örökbe fogadással biztosítják a család továbbélését, működését. Amennyiben a családfő örökös nélkül hal meg, a rokonaiból álló Családi Tanács nevezi meg az örököst. A választás, amely egyrészt erkölcsi, másrészt gazdasági

[10] Costa 1883: 514; Ortega Costa 1998: 12.
[11] Alto Aragón házközössége
[12] Családi Tanács
[13] Általános öröklés
[14] Hozomány és köteles rész
[15] Özvegység
[16] Fontos megjegyezni, hogy ugyanezen időszakban *Bogišić* a délszláv házközösséget, a zadrugát kutatta: Bogišić 1884. E témával részletesen foglalkozik: Bognár 2011.
[17] Fraguas Madurga 1999: 122–123.
[18] Costa 1981: 53.

szempontból történik, arra esik, aki legalkalmasabbnak tűnik a közösség kormányzására, irányítására, ügyeinek intézésére, illetve adottságai és személyes tulajdonságai, rátermettsége is méltóvá teszik erre a feladatra – lehetőség szerint ez általában az elsőszülött. A cél a vagyon családban maradásának biztosítása. Az otthonmaradó, házasságra nem lépő testvérek (*tiones*) a család érdekében dolgoznak és engedelmességgel tartoznak a családfőnek. Ha átmenetileg, munkavállalás céljából elhagyják otthonukat, sőt még a községből is távoznak napszámosnak vagy cselédnek állva, visszatérésükkor a szülői házba ugyanazon jogok illetik meg, mint azelőtt. Keresetük saját vagyonukat képezi (*peculium*), amely lehet pénz vagy kis számú jószág. Ha végleg elhagyják a házat, hozományt vagy köteles részt kapnak.[19] Jól látható, hogy elsődleges, alapvető és prioritást élvező volt a családi közösség fennmaradása, egybetartása, ez a család legfőbb, minden más szempontot megelőző érdeke.

Mindegyik család a saját belső életét szabályozó valamennyi jog „szerzője", kvázi „jogalkotói" szerepet tölt be: törvényt hoznak, végrehajtanak, értelmeznek és akár ítéletet hoznak saját szerződéseik, statútumaik alapján. Az egyéntől elvárják, hogy a család érdekében és annak javára a vagyon egységét szem előtt tartva cselekedjen. A házasság több, mint egy „szívügy", egy „államügy"[20]. Az atyai hatalmat az apa a gyermek javára és az ő érdekeit szem előtt tartva gyakorolja, így az inkább gyámságnak tekinthető*: „de jure regni, no habemus patria potestatem"*[21]. A házastársak az egyenlőség alapján élnek. A családi egységben nem szívódik fel és nem tűnik el család tagjainak személyisége, sem az apáé, sem a feleségé, sem a gyermeké. A törvény garantálja az apának a végrendelkezés abszolút szabadságát, a gyermek semmilyen jogcímen sem veszíti el vagyonát és 21 éves korában emancipálódik.[22]

A Családi Tanács

A polgárjogi jellegű szokásjogi intézmények közül a Családi Tanács a legmeghatározóbb. Szerepe igen jelentős és tevékeny volt a „családi lélek"[23] megőrzésében, úgy mint a gyámnevezés, emellett a családfő halála esetén, amennyiben az nem rendelkezett örökösről, annak kijelölése és megnevezése. A túlélő házastárs házasságkötésének engedélyezése vagy megtagadása új házastárssal, házassági szerződés jóváhagyása és kihirdetése, az új házasságkötés esetén az első házasságból származó gyermek érdekeinek biztosítása, valamint az új házasságból születendő gyermek(ek) és az új házastárs vagyoni jogosultságainak meghatározása. Döntés a megnevezett, végrendeleti örökössel szemben megfogalmazott panaszokra vonatkozóan, valamint az apa vagy a testvérek részéről a rossz bánásmód, a nem megfelelő tartás, a megállapított hozomány vagy a köteles rész mértéke miatt. Amennyiben a panaszosokra nézve kedvező határozatot hoz, úgy a Családi Tanács megállapítja azt az összeget, vagyoni

[19] Costa 1981: 54.
[20] Costa 1981: 63.
[21] Costa 1981: 63.
Aragóniában a szülői részről „tutela"gyámság létezik, és nem a „patria potestad", vagyis az atyai hatalom. Ennek a gyámságnak a természete különbözik a kasztíliai atyai hatalom jellegétől, lényege: a gyermekek rendelkeznek azzal, amit megszereznek. Costa 1981: 191. 55. megjegyzés.
[22] Costa 1981: 62–63.
[23] Costa 1981: 74.

hányadot, amelyet az örökösök rendelkezésére kell bocsátani hozomány vagy tartás jogcímén. Valamint szerepet vállal az öröklés vagy a házassági szerződések értelmezésében, intézkedik a temetések és a családfők lelki üdvéért való könyörgés kapcsán.[24]

Szinte döntéshozóként működött a családi élet legkritikusabb és legfontosabb pillanataiban. Döntései végrehajthatóak és megfellebbezhetetlenek voltak, nem volt szükséges érvényességükhöz és végrehajthatóságukhoz sem bírósági, sem bármely más hatósági legitimációra, megerősítésre, jóváhagyásra.[25]

Aragóniában a Családi Tanács kizárólag rokonokból állt, összetételét tekintve rendszerint négy vagy két vér szerinti legközelebbi rokon, apai és anyai ágról fele-fele arányban, hivatalos személy (plébános, bíró, polgármester) bevonása csak vitás esetekben volt lehetséges.[26]

Öröklési jogszokások Aragóniában

Az öröklés jogintézményét vizsgálva rendszerint örökösnek az elsőszülött gyermeket nevezik meg, azonban azt a nem elsőszülött fiú- vagy lánygyermeket is megnevezhetik, aki képességei, adottságai, rátermettsége révén a vagyon kezelése, a család jólétének megőrzése és biztosítása érdekében az örökség megszerzésére és ezáltal a nagycsaládon belüli, társadalmi és gazdasági vezető szerep gyakorlására az elsőszülöttnél érdemesebb.

A hozomány és a köteles rész esetében az örökségből részesülő leszármazónak az örökségből nem részesülő leszármazó, azaz a testvére számára ki kellett adnia annak a hozományát és az őt megillető köteles részt. Ez érintett bármely jogcímen megszerzett vagyontárgyat, amely a szerzés jogcímétől függetlenül az örökség részét képezte. Ezen, az alábbiakban részletezésre kerülő jogintézmény példája a korszak jogi és gazdasági kreativitásának. Lényege, hogy a családi vagyonból egy igen csekély vagyonrészt – amelynek akár teljes elvesztése sem bír jelentőséggel – a kiskorú gyermekekre bíznak, akik azzal önállóan elkezdhetnek gazdálkodni, ezáltal egyrészt nagykorúságukra kitűnik a család későbbi irányítására való képességük, vagy képtelenségük, másrészt eredményes gazdálkodásuk esetén még kiskorúként a családon belül gazdálkodva lényegében saját maguk „kitermelik" későbbi hozományukat, köteles részüket anélkül, hogy annak kiadásával így a családi vagyon csorbulna, míg esetleges sikertelenség esetén a család vagyonvesztése nem következik be, „csak" később a hozományt, köteles részt a családi vagyon terhére kell kiadni. Az alábbiakban ezen jogszokás néhány érdekes részelemét kívánom bemutatni.

A fiúk, amikor 10–12 éves korukat elérik és elkezdenek szolgálni, általában jószágot őrizni, egy kisebb vagyont bíznak rájuk: 2–3 birkát, 2 vagy 3 *cahíz*[27] búzát vagy egyéb gabonát vagy 80, 100 vagy több reált,[28] amit búzára vagy birkákra fordítanak. A tenyésztéssel saját nyájra tesznek szert, és amikor belépnek abba az életkorba, és

[24] Costa 1981: 75–76.
[25] Costa 1981: 76.
[26] Costa 1981: 79.
[27] Cahíz: űrmérték, 666 liter
[28] Real: ¼ pezeta

felébred bennük a gazdálkodás iránti vágy, valamint házasodni készülnek, már nagyobb nyáj áll rendelkezésükre, mint az apjuknak. Ha a vetőmag, amit a vagyon megalapozásához kapnak kevésnek bizonyul, két vagy több éven át elvetik, vagy a szülő jószágával (ökrével) szántanak vagy ugart törnek fel közösségi hegyen. Amíg kiskorúak, az apa kezeli a vagyont, elkülönítve a családi vagyontól, költségvetéstől. Annak érdekében, hogy vagyonukat gyarapítsák, általában nem hagyják el a szülői házat, éppen elegendő munkát biztosít számukra a földeken való munka (vetés, aratás), birkanyírás, így ezzel a tőkével nagyobb hozamra, nyereségre tesznek szert, mely lehetőséget biztosít arra, hogy kiadják a hozományt, illetve a köteles részt.[29] Előfordul olyan záradék, melyben *„A fiúgyermekek, mostantól, amíg el nem érik a 12. életévét, meghatároznak nekik 100 real összeget vagyon megkezdéséhez, amely összeg idővel gyarapodni fog, amely részben vagy egészben hozományként szolgál nekik a ház adottságai szerint."*[30]

Costa hozzáfűzi, hogy amikor a vagyon meghaladja a köteles rész összegét, a logika azt követelné, hogy a felesleg visszaforgatásra kerüljön a családi vagyonba, e szokásjogi intézményt logikusnak, szimmetrikusnak jellemzi és a jegyzőkönyvek olyan eseteket is megemlítenek, mint pl. *„ha elérik a 14. életévüket, és nem mutatnak (az örökös testvérei) hajlandóságot az egyházi vagy irodalmi életpálya felé, mindegyiknek ad egy tehenet vagy két cahíz búzát*[31] a vagyon megalapozásához, melyet az apa életében ő kezel, míg az apa elhalálozása esetén mindegyik gyermek saját maga, mely vagyon egészben vagy részben a hozomány részét képezi. Ezt a hozományt vagy köteles részt a szülők jelölik ki, hiányukban pedig az örökös, *„…amennyiben a vagyon meghaladja a köteles részt a ház adottságai alapján, a felesleg az örökös javára fordítódik"*.[32] *Costa* ezen eseteket a múlt század (18. sz.) öröklésről rendelkező szerződéseiből merítette. Megfigyelhető, hogy a köteles részt maga a gyermek a saját munkája által lassanként szerzi meg, esetleg szülői vagy örökösi segítséggel, azonban ezáltal a családi vagyon nem gyengül meg, azt a család megélhetésére, gyarapodására fordíthatják.

A kiskorú gyermekek vonatkozásában *Costa* felhívja a figyelmet arra, hogy Alto Aragón jogszokásában nem fejlődött ki és nem is vált általánossá a gyámság jogintézménye. Kifejti, hogy ennek a jelenségnek az oka az aragón Fueroban található. Egyrészt statútum szabályozza a család belső életét a házasság megkötésétől egészen a család kihalásáig, ugyanakkor a szokásjog a házassági szerződés területén alakult ki, és amikor megkötik azt, még nincsenek kiskorúak. Másrészt az aragón jog által senki sem választhatja el a gyermeket sem az özvegy apától, sem az özvegy anyától, még akkor sem, ha új házasságot kötnek, annak dacára, hogy az örökhagyó házastárs vagy a bíró gyámot nevezett ki a kiskorúnak – hacsak nem rendelkeznek a gyermekek vagyonnal és az apa vagy az anya nem akarja eltartani őket. Ha mindkét szülő elhalálozik, a bíró nevez ki két gyámot, az árva rokonai közül: az egyiket az apai, a másikat pedig az anyai részről, hogy ily módon gondoskodjanak a gyermek vagyonáról. Harmadrészt a kiskorúság Aragóniában 14 éves korban végződik mind a fiúk, mind a lányok esetében. Az aki, átlépte ezt az életkort, megjelenhet a bíróságon engedély

[29] Costa 1981: 164.
[30] Costa 1981: 165.
[31] Costa 1981: 166.
[32] Costa 1981: 166.

nélkül, keresetet nyújthat be polgári peres ügyekben, elhagyhatja az atyai házat, minden esetben szülei engedélye nélkül rendelkezhet halál esetére szóló ügylettel – végrendeleti vagy póthagyatéki úton – a megszerzett ingó, ingatlan vagyonával. Amennyiben házas, akkor pedig ingyenesen vagy ellenérték fejében megkötött élők közti ügylettel is rendelkezhet a vagyonáról pl. ajándékozás, eladás, stb. által. A gyámság 14 éves korban ér véget, és 14 év felett nincsen gyámság (gondnokság). Negyedik okként sorolja fel *Costa* azt, hogy már a Fuero biztosítja a lehetőségét arra, hogy a kiskorú amikor 14. életévét eléri, ha korábban gyámság alatt állt, kérelmezze a gyámság megszüntetését, s ezen kérelemről a két rokonból álló Tanács határoz. A Családi Tanácsra bízzák a gondoskodást és a kiskorúak érdekeinek védelmét.[33]

A gyámnevezés nem mutat egységes megoldásokat, néhány településen jellemző az alábbi záradék: *„A megjelölt rokonok* (Családi Tanács) *lesznek a gyámjai, amennyiben szükséges, gondnokai azon gyerekeknek, akiknek szükségük van rájuk …"*[34] Általánosabb az, amikor a kiskorúról való gondoskodás implicit feltételként szerepel: az örökös megnevezés záradékában *„A rokonok azt az örököst fogják megnevezni a gyermeknek, megállapodva a többiek vonatkozásában, aki a legmegfelelőbbnek tűnik nekik",*[35] vagy a túlélő házastárs későbbi házasságkötéséhez való hozzájárulás vagy megtagadása esetén megkötött házassági szerződés klauzulájában: *„figyelembe véve a gyermekek legjobb nevelését és jólétét."* [36]

Megfigyelhető, hogy milyen erősen dominál a gyermek mindenek feletti érdekének a szempontja: olyan közeli rokonok megjelölése, akik a gyermek javát szem előtt tartva kezelik vagyonukat abban az esetben, ha árván marad a kiskorú. Ha a túlélő szülő nem képes a gyermek nevelésére, gondozására, vagyonának kezelésére, akkor a Családi Tanács közvetlenül vagy az általuk megnevezett gyám(ok) segítségével teszi meg mindezt anélkül, hogy a bíró ebbe beleavatkozna vagy jóváhagyná.

Casamiento en casa

„Casamiento en casa"[37] jogszokás Aragónia területén volt jellemző azon esetekben, amikor a házastársak még kiskorú gyermekkel vagy gyermekekkel rendelkeztek és valamelyik házastárs elhalálozott. A szokás fő célja a családi gazdaság, mint vagyontömeg és mint gazdasági egység (családi üzem) működőképességének, teljességének fenntartása, így a tágabb körben vett család megélhetése, fennmaradása, gazdasági alapjának működtetése. Ennek érdekében a szokás vegyítette az írott polgári jog és a helyi szokásjog intézményeit, azokat egymás mellett, egymást kiegészítve, alkalmazva. Megfigyelhető, hogy mindemellett ennek igyekezett jogalapját is adni azzal, hogy a szokás gyakorlásához a Családi Tanács jóváhagyása, hozzájárulása volt szükséges.

[33] Costa 1981: 186–188.
[34] Costa 1981: 188.
[35] Costa 1981: 188.
[36] Costa 1981: 188.
[37] Costa 1981: 209–224.

A szokás lényegét röviden akként írhatjuk le, hogy amíg a kiskorú gyermekekkel rendelkező házastársak valamelyike elhalálozott és az özvegy újabb házasságra lépett, ebben az esetben a házasuló felek törvényes polgárjogi keretek között házassági szerződést kötöttek. A Családi Tanács hozzájárulásával azonban a szokás lényegét adó módon a házassági szerződés áttörve a haszonélvezeti jog polgárjogi kereteit, külön záradékban rendelkezhetett arról, hogy a gyermek vagy a gyermekek által örökölt vagyonon fennálló özvegyi jogot, amennyiben az újabb házasságkötés folytán beházasodó fél, az özvegy házastársa az özvegyet túléli, ezen új házastárs tovább gyakorolhassa.

A jogszokás lényeges eleme volt továbbá az, mintegy a záradékban biztosított fenti jogosultság mellett, hogy ezen záradék a házassági szerződésben történő megfogalmazása és a Családi Tanács ehhez való hozzájárulása esetén az új házasságkötés során az özvegynek az új házastárs részére hozományt nem kellett szolgáltatnia. Lényegében a haszonélvezeti jogban ily módon történő részesítése a házastársnak a hozomány szerepét töltötte be.

Ezen jogszokás számos jogelméleti érdekességet, jellemzőt rejt magában. Alapvető tulajdonsága, hogy egy jövőre nézve, egy jövőben bekövetkező bizonytalan esemény esetére, mintegy feltételként jön létre. Az özvegy újraházasodását követően bekövetkezett halála esetére az őt túlélő új házastárs és a korábbi házasságból származó gyermekek vagyoni viszonyait rendezi.

További kiemelendő jellemző a hozomány intézményének perfektuálása és lényegében a fentiek szerinti jövőbeni, bizonytalan eseménytől függő átadása az új házastárs részére. A hozomány lényegében a jövőbeni, bizonytalan esemény függvényében az özvegyet történő új házastárs általi túlélés esetén kerül annak tulajdonába.

Ezen hozomány feletti „tulajdonszerzés" egyben a jogszokás magas fokú absztrakciójára is utal. Lényegében ezen szokás útján a népi jog elismeri egy jogosultság, adott esetben egy haszonélvezeti jog önálló vagyoni értékét, a felette való rendelkezési jogot. Figyelembe véve, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a jogszokás már a 18. század második felében megjelent és még a 20. század első évtizedében is létezett Aragónia vidékén, véleményem szerint igen érdekes, hogy a népi jogéletben a szokásjog területén szinte a modern polgárjogot megelőzően, de mindenképp azzal egyidejűleg megjelent a jog ezen igen magas fokú absztrahálódása.

További jellemzője lehet a haszonélvezeti jog polgárjogi tulajdonságának időszakos, meghatározott időre szóló, de legfeljebb holtig tartó jellegéből eredő kifejezett és korábban áttörhetetlennek hitt személyhez kötöttsége, mint alapvető jellemző áttörése. Ezt véleményem szerint kétféleképpen értelmezhetjük, egyrészt felfoghatjuk akként, hogy az új házasságot ezen jogszokás által az aragón vidék földművesei oly mértékű személyegyesülésnek, gazdasági és érzelmi közösségnek tekintették, amely révén az új házastárs részesedhet az özvegy személyét kizárólagosan megillető haszonélvezeti, özvegyi jog tartalmát képező jogosultságokból. Másrészt felfogható úgy is, hogy haszonélvezeti jogot engedélyez a kiskorú helyett és nevében eljáró Családi Tanács az új házastársnak: ily módon az özvegyet megillető haszonélvezeti jogból, özvegyi jogból az új házastárs is részesül, kvázi ezen jog társtulajdonosává válik.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ebből a szempontból ezen szokásjog igen keskeny mezsgyén mozog. Végső soron megállapítható az is, hogy a haszonélvezeti jog

személyhez kötöttségének áttörése csak részlegesen történik meg. Nem kerül sor szigorúan véve a haszonélvezeti jog átruházására, mindössze az új házastárs, a megözvegyült házastársát megillető ezen jogosultságból részesítésre kerül, mintegy társhaszonélvezővé válik. Feltehetőleg igen ritka és kevés esetben kerül sor a haszonélvezeti jog kizárólagos gyakorlására, tehát arra, hogy a házassági szerződésben ezen klauzula alkalmazásra kerül és emellett az új házastárs az özvegyet túléli. Ezen jövőbeli és feltételtől függő esemény kevésbé gyakori bekövetkezésére az igen szigorú életkori szabályokból következtethetünk, amelyek nyilvánvalóan praktikus és gyakorlatias okból társulnak ezen jogszokáshoz. Nevezetesen további feltételként határozza meg a jogszokás, hogy a megözvegyült házastárs gyermeke vagy gyermekei legfeljebb 14 évesek lehetnek, efölötti életkorukban a jogszokás nem alkalmazható; illetve a megözvegyült férfi olyan nővel léphet házasságra, aki legalább 40 éves életkorát betöltötte a házassági szerződés megkötésekor. A megözvegyült nő esetén nincs életkori kötöttség. A férfi azt szeretné, hogy felesége fiatal legyen, aki alkalmas a munkára, a háztartás vezetésére, és ilyen életkorban a gyermekáldás nem valószínűsíthető.[38]

Amennyiben a megözvegyült házastárs szülei élnek, akkor ők jogosultak a *„casamiento en casa"* engedélyezésére vagy megtagadására, lévén ők az idősek a családban, és a haszonélvezeti joggal rendelkezők, és amíg élnek, fontos számukra, hogy olyan kerüljön a családba, aki érdemes a bizalmukra és akivel egyfajta „közös életet" tudnak élni. Az ő elhalálozásuk esetén két eset különböztethető meg: vagy hagyták diszkrecionálisan a megözvegyült számára vagy rábízták a Családi Tanácsra az újraházasodás eldöntését. Már a házassági szerződés tartalmazza azt a kritériumot, amelyhez igazodnia kell a Családi Tanácsnak a megállapodás jóváhagyásában vagy megtagadásában – néha javaslattal élve *„a gyermekek legjobb nevelését és a vagyon megőrzését figyelembe véve és ezt látva, rendezze el az új szerződési egyezséget"*; vagy *„egyezzen meg a legigazságosabban, a leghasznosabban és legelőnyösebben a vagyon és család megőrzése és jóléte érdekében."*[39]

Érdekes, hogy ezen jogintézmény igyekszik a szokásjog keretei közül kitörni. Véleményem szerint, azonban nem sikerül: maga a szakirodalom is folyamatosan és töretlenül helyi szokásjogként értékeli.

Ezen jogintézményben, amely az özvegyi haszonélvezetet terjeszti ki az új házastársra, két cél valósul meg: egy azonnali és egyéni, illetve egy távolabbi és felső szintű. Az előbbi a család tagjainak a védelme, az új házasság megkötésével a család folytonosságának biztosítása, az utóbbi a „ház", a vagyon megőrzése, a családi és vagyoni egység fenntartása.[40]

Ezen jogintézmény létrejöttének oka és a megállapodás lehetősége – amint *Sánchez Pascual* hangsúlyozza társadalmi fundamentumnak és jogi fundamentumnak nevezve – a szükségben és a szerződéskötési szabadságban rejlik.[41] Szükség, mert az aragón vidék földművesei a mezőgazdaságból és az állattartásból élnek, munkájuk által a létfenntartás, ezáltal a fennmaradás, a gyermekek számára a vagyon megőrzésének a szükségessége. A *casamiento en casa* megállapodás megvalósulása a *Standum*

[38] Costa 1981: 211.
[39] Costa 1981: 212.
[40] Sapena 1953: 547–548.
[41] Sanchez Pascual 1944: 436–438.

est chartae elv – mint jogalkotást generáló elv[42] – alapján a házassági szerződésbe foglalt egyezség, mely nem ellentétes a házasság alapvető céljával.[43]

Costa úgy értelmezi a *Standum est chartae* elvét az aragón jog alapvető elveként, hogy „a paktumok törvényeket szegnek meg", és nem abban az értelemben, hogy a Fuerok nem engedik a kiterjesztő értelmezést. A polgári szabadság rendszere pedig kedvez a szokás fejlődésének.[44]

Jellegzetessége ezen jogintézménynek a mindkét házasságból született gyermekek közötti egyenlőség, mely azonban nem abszolút. Ugyanúgy tagjai a családnak, egy közösségben élnek, nemük szerint dolgoznak a családért, a közösségért, tanulhatnak, elsajátíthatnak egy szakmát. Nem abszolút egyrészt, mert az első házasságból származó gyermekek előnyöket élveznek az általános öröklés vagy az örökös nevezés tekintetében. Általános szabályként a megözvegyült házastárs előző házasságból származó gyermeket nevezik meg örökösnek. Másrészt a különböző házasságokból származó vagyon relatív elkülönülése valósul meg. Az első házasság vagyoni viszonyaira vonatkozó törvényes szabályokat kell alkalmazni a második házasság vagyoni viszonyaira is. Az új házastárs által bevitt vagyon a gyermekei köteles része, azonban a *„casamiento en casa"* házassági szerződés megkötésekor ugyanúgy részesülnek a vagyon köteles részéből, mint az első házasságból származók – kombinálva Fueroval, a második házasságból született gyermekeknek örökölniük kellene a saját vagyonukat és az elsők terhére a vagyont. Az íratlan szokás létrehozott egy szabályt: ha az új házastárs köteles része elegendő a gyermekei hozományára, beleszámítva a vagyon köteles részét, és ha meghaladja azt, nem ad nekik többet; ha viszont nem éri el, ami hiányzik, a saját vagyona terhére pótolja. Így lesz méltányos.[45]

Jellemző és a jogszokás közel két évszázados léte alatt megfigyelhető, hogy a polgárjog aktuális szabályait igyekszik betartani. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy egy társadalmi, családi jogintézmény a Családi Tanács szerepe meghatározó és megkerülhetetlen benne. Tulajdonképpen a polgári jog alakításával, egyfajta novációjával próbálnak a vidék földművesei egy jogszokást létrehozni. Egy meglévő jogintézményt, a haszonélvezeti jogot próbálják alakítani. Figyelemmel azonban arra, hogy annak egyik alapvető jellemzőjét, differencia specifikáját próbálják részben sikeresen áttörni és megváltoztatni, ehhez az írott jog, a tételes jog körében eleve nem vezethet sikerre, így ezen oknál fogva is helyi jogszokás marad. Mindenesetre érdekes megfigyelni, hogy a vidék népe igyekszik alkalmazni, egyben megújítani és a saját életviszonyaihoz igazítani az írott, tételes polgári jogot, mintegy kifejezve ezzel a tételes jog iránti tiszteletét, ugyanakkor a helyi jogszokásokhoz, jogintézményekhez való (hozomány, Családi Tanács) ragaszkodását is. Ezt a kettőséget nagyon érdekes megfigyelni, hűen tükrözi a kor társadalmi, gazdasági viszonyait.

A „jogalkotó" – ezen jogszokást megalkotó személy, a jogi kútfő, maga is egy szokásjogi intézmény: a Családi Tanács, mint a tágabb család döntéshozatali joggal felruházott rokonok. Bennük gyökerezik a *„casamiento en casa"* lényege és garanciája.

[42] Lorente Sanz–Martín Ballestero 1944: 62.
[43] Sapena 1953: 542.
[44] Gil Novales 2014: 40.
[45] Costa 1981: 221–222.

A „szokásjogi gyámságot"[46] testesítik meg, hiszen a Családi Tanács gyakorolja a kiskorúak feletti gyámságot.

A Családi Tanács, mint jogi kútfő, úgy alkot jogot ezen szokásjogban, hogy egy a tételes jogintézményt, a túlélő házastárs haszonélvezeti jogát, az özvegyi jogot, mintegy a szokásjog kereteiből kitekintve, ehhez képest kívülről, a tételes jog rendszeréből próbálja beemelni a szokásjogi rendszerbe, annak ezáltal is egyfajta tekintélyt, hivatalosságot próbál kölcsönözni. Maga az intézmény mégis szokásjogi kútfőtől származik és szokásjogi alapokon marad: az adott közösségen, családon belüli hatállyal bír és szokásként él tovább.

Ez a kettőség megfigyelhető továbbá magában a jogi norma formájában is. A házassági szerződés egy klauzulájaként, kitételeként kell megfogalmazni. A polgárjog által elismert és a helyi szokások által is támogatott házassági szerződés intézményébe próbálja a szokásjogi kútfő beilleszteni a *„casamiento en casa"* az írott, tételes polgárjog szabályaiba nem illeszkedő, sőt azok haszonélvezeti szabályait lényegében áthágó, az írott jog szempontjából érvénytelen kikötését, amely ugyanakkor a helyi jogszokások egyik részelemét képezi és a szerződő felek, valamint a Családi Tanács, így a társadalom által is elismert jogintézmény.

Ezen szokásjogi, tételes jogi, jogelméleti jellemzőkön túlmenően megállapítható továbbá véleményem szerint, hogy a *„casamiento en casa"* szokásjogi intézménye, mintegy tükörképe, rendkívül élénk, impulzív megjelenési formája önmagában is az adott korszak társadalmi, gazdasági viszonyainak, ezen viszonyok változásának.

Ezen jogszokás csak Aragónia vidékén volt megfigyelhető, azonban léte szinte egybeesik az európai történelem „hosszú XIX. századával". Ez a jogi modernizáció mellett a társadalom és a gazdaság jelentős átalakulását hozó időszak volt. Mindez az aragón vidék életében a mezőgazdasági termelésben is megmutatkozott. Az időszak elején meghatározó volt a hagyományos családi vállalkozás, amelyet a társadalom, a közösség egyik alapegységének is tekintettek. Az úgynevezett nagycsalád ezen társadalmi közösség mellett egyfajta gazdasági egységet is jelentett. Az aragón vidék tanyái, haciendái és a környező, hozzájuk tartozó földterületek megművelésére a nagycsalád volt az adott technikai, fejlettségi viszonyok mellett alkalmas. Emellett ezen földek a család tagjainak létfenntartását, ellátását, fejlődését is biztosítani tudták. Rendkívül fontos volt a nagycsalád fenntartása, valamint a birtoktest egybetartása. Élet-halál kérdés volt az egymásra utaltság. A család tudta fenntartani a gazdaságos mezőgazdasági művelést, amely éppen a család létfenntartásának továbbélésének a záloga, biztosítéka volt. Nyilvánvaló, hogy a XIX. században megfigyelhető technikai fejlődés, a mezőgazdasági gépesítések, a nagybirtokrendszer kialakulása, a nagycsalád, mint társadalmi intézmény és mint gazdasági egység válságát is magával hozta. A korszak végére lényegében ezen gazdasági egység gazdaságos működése nem volt fenntartható. Versenyképtelenné vált, a földek megművelését gazdaságosan a nagycsalád nem tudta elvégezni és az azokból termelt jövedelem sem volt a család fenntartására elegendő.

Az új házasságkötéssel egy új családi rendszert, egy új családi rendet hoznak létre. Az új házastárs az elhunyt házastárséhoz hasonló családjogi pozíciót tölt be. Mindez a családi vagyon és az első házasságból származó kiskorú gyermek érdekében.

[46] Sanchez Pascual 1944: 454.

A *„casamiento en casa"* intézménye azon házasságok esetén jár nagy „haszonnal", ahol idő előtt elveszítik az egyik „termelő tagot", a férjet vagy a feleséget, még kiskorú gyermeket hagyva hátra. Egy új apa vagy egy új anya belépése a családba a legnagyobb családi érdek lehet.[47]

A *„casamiento en casa"* jogintézménye a korszak egyik igen fontos jogintézménye volt. Önmagában lehetővé tette ugyanis az egyre kevésbé versenyképes és egyre inkább elavult gazdálkodási formává, meghaladott társadalmi közösséggé váló nagycsalád fennmaradását még több emberöltőn keresztül. Alapvető célja ugyanis nyilvánvalóan a családi gazdaság: a vagyon, a birtoktest egybetartása volt, ezáltal is a hagyományos termelési egységet próbálták az aragón vidék földművesei fenntartani. Önmagában a jogszokásban látszanak ezek a törekvések, a vagyon, a gazdálkodás fenntartása, a családi gazdasági egység fennmaradására törekvés, a nagycsaládhoz való ragaszkodás. A feszülő ellentéteket mutatja ugyanakkor, hogy ezek az emberek a modern jogintézményekhez próbálnak hasonulni, azokat próbálják alkalmazni (túlélő házastárs, haszonélvezeti jog). Nem kívánnak ugyanakkor elszakadni a tradicionális szokásjogi intézményektől, a Családi Tanácstól, a hozománytól sem. Nem szeretnék ezen régi, hagyományos szokásjogi intézményeket elengedni, megpróbálják azokat megújítani. A megújítás során a tételes, írott jog eszközeihez folyamodnak. Mindez azonban véleményem szerint csak a gazdasági, társadalmi túlélés eszközrendszereként értékelhető. Ezek az emberek szeretnének az új, modern kor kihívásainak, társadalmi és gazdasági kihívásainak is megfelelni, de szeretnék hagyományaikat is megtartani, mind a gazdasági, mind a társadalmi, mind pedig a jog területén.

Nyilvánvaló a kényszerhelyzet: a hagyomány megköveteli, a társadalmi közösség továbbra is előírja házasság esetén a hozomány adását. Ez viszont az özvegy, valamint az örökösök, a kiskorú gyermek vagyonát csorbítaná. Tekintettel vannak nem csak a családi gazdaság vagyontömegének megtartására, azon vagyontömeg megtartására, amely a későbbi hatékony működés záloga, hanem arra is, hogy a még kiskorú örökös, a gyermek az aki, később ezzel a vagyonnal, ezzel a birtoktesttel rendelkezni fog, azon tovább gazdálkodik, így fenntartja ezen társadalmi egységet. A vidék emberei egy egyszerű, de valahol egy zseniális gondolattal, a „semmiből valamit" próbálnak teremteni. A haszonélvezet jogintézményét felhasználva, annak alapvető jellemzőjét csonkítva próbálják elérni, hogy a családi gazdaság alapját képező vagyontömeg ne csorbuljon. Mindemellett a hozományadás is megtörténik. Gondoskodnak ugyanakkor a jogintézmény legitimálásáról is. A jogi kútfő, maga a közösség, a Családi Tanács az, aki a *„casamiento en casa"* jogszokását képező klauzulához hozzájárulását, az újraházasodáshoz, a hozományadáshoz áldását adja.

Úgy gondolom a *„casamiento en casa"*, mint *„sui generis"*[48] intézmény, jogszokás önmagában szimbolizálja a hely és a korszak társadalmi átalakulásait, a régi és az új társadalomberendezkedést, az átalakuló társadalomban rejlő elképesztő feszültségeket, illetve a korszak ezen szinte megválaszolhatatlan társadalompolitikai, gazdasági, kulturális és jogelméleti kérdéseire adott, a jogszokásban rejlő, az aragón vidék földművesei által megfogalmazott választ.

[47] Merino y Hernández 1986: 76.
[48] Sanchez Pascual 1944: 463.

Irodalomjegyzék

BOGIŠIĆ, Valtazar

1884 *O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata.* Beograd: Štamparija napredne stranke.

BOGNÁR Szabina

2011 Valtasar Bogišić's Programme on Collecting Legal Customs: its Influence within Hungary. In Breneselović, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića: o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine*. 165–182. Beograd Niš: Službeni glasnik Institut za uporedno pravo Pravni fakultet.

COSTA MARTÍNEZ, Joaquín

1879–80 Derecho consuetudinario del Alto Aragón. *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* 27:4.

1881 Espíritu del derecho aragonés y del congreso de jurisconsultos de Zaragoza. *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* 29:59. 281–303.

1883 La libertad civil y el Congreso de Jurisconsultos Aragoneses. *Imprenta de la Revista de Legislación* 15.

1902 *Derecho consuetudinario y economía popular de España I–II.* Barcelona: Manuel Soler.

1981 *Derecho consuetudinario y economía popular de España I–II.* In Gordon, Cheyne George James – Delgado Echevarría, Jesús – Gil Novales, Alberto – Lacruz Bermejo, José Luis – Martín-Retortillo Baquer, Lorenzo (ed.) *Obras de Joaquín Costa.* Zaragoza: Editorial Guara.

FRAGUAS MADURGA, Lourdes

1999 Joaquín Costa y el derecho consuetudinario aragonés. *Anales de la Fundación Joaquín Costa* 16. 95–150.

GIL NOVALES, Alberto

2014 *Estudios costistas*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.

LORENTE SANZ, José – MARTÍN BALLESTERO, Luis

1944 *La norma en el ordenamiento jurídico aragonés.* Zaragoza: Tipografía La Académica.

MATLA Gabriella

2017 A spanyol jogszokáskutatás úttörője: Joaquín Costa Martínez. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7) 261–270. Szekszárd: PTE KPVK.

MERINO Y HERNÁNDEZ, José Luis

1986 Joaquín Costa y el derecho consuetudinario aragonés. *Anales de la Fundación Joaquín Costa* 3. 7–82.

NAGY Janka Teodóra – MATLA Gabriella

2022 Las características de la investigación del derecho consuetudinario en España y en Hungría a la luz de la obra de Joaquín Costa y Martínez y Ernő Tárkány Szücs. *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos* 44. 257–278. https://doi.org/10.4067/s0716-54552022000100257

ORTEGA COSTA, Trinidad
1998 *Así hablaba Joaquín Costa*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
SÁNCHEZ PASCUAL, Francisco
1944 El casamiento en casa. *Anuario de Derecho Aragonés* 1. 433–486.
SAPENA, Joaquín
1953 Un boceto del casamiento en casa. *Revista de Derecho Privado* 37. 545–568.
TAGÁNYI Károly
1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1976 Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. *Létünk* 4. 86–107.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-17

Adalékok a család büntetőjogi védelmének történetéhez

MEZEY BARNA*
(jogtörténész, egyetemi tanár SZE DFK, professor emeritus ELTE ÁJK,
HUN-REN/ELTE Jogtörténeti kutatócsoport)

Additional notes to the history of criminal law protection of the family

Judicial practice at the turn of the 18th and 19th centuries prosecuted sexual acts that directly disturbed the peace of family and marriage with consistency despite the lack of legal codification in Hungarian law, the absence of legal definitions and the deficit of a national and coherent regulation. Moreover, it also provided protection against behaviour detrimental to the morality of society and indirectly or potentially disruptive to family life. Due to the lack of consecrated articles, the slowly commencing penal codification was rather affected by changing moral perceptions, thus, could have only little impact on the practice of traditional law-making until the mid-19th century.

Keywords: family protection, punishable acts, adultery, polygamous marriage, incest, having mistress, fornication

„Hazánk törvényeiben a bűntettes bukást és váltóhamisítást kivéve egy bűntettnek meghatározása (definitio) sem lévén világos szavakkal körülírva, következőleg a törvény e részében semmi megszorítást nem tévén minden bizonyos fajú bűntett körébez mindazon sértő cselekvények számítandók, melyek azon bűntett nevéül szolgáló szónak hazánkban bevett jelentése alatt foglaltatnak" (!) Ennek a megállapításnak jelentőségét aláhúzza publikálásának dátuma: 1865.[1] Nem kevesebbet állít a szerző, mint hogy a váltóbűncselekményeken kívül nincs a magyar büntetőjogban egyértelműen meghatározott törvényi tényállás. A kiegyezés küszöbén a magyar büntető jogalkotás és a kodifikáció állásának kordokumentuma ez, túl az 1792–1795.évi rendszeres bizottság javaslatain, az 1829–1830-ban lezajlott operátum-polémián és az 1841–1843. évi kodifikációs munkálatokon. S ha valós ez az állítás 1865-ben, még igazabbnak tekinthető a reformkor évtizedeiben, amikor Szlemenics Pál közzétette az első magyar nyelvű büntetőjogi tankönyvet.[2] (Vuchetich Mátyás 1815-ben még nem vállalkozott a bűncselekmények teljes körének felmérésére sem: „a sérelmeknek csak azokat az eseteit fejtegetjük, amelyeket törvényeink bűncselekménynek nevezik, és hatósági büntető váddal, perrel üldözik"[3])

Jogtörténészek közmegegyezésen nyugvó álláspontja szerint a rendi korszak jogát írott jogforrásokból aligha lehet megismerni. Ahhoz, hogy feltárható legyen a valódi jogélet, a levéltárak, az egykorvolt hatóságok, bíróságok iratanyagát kell vallatóra fogni, amennyire a töredékesen fennmaradt dokumentumállomány lehetővé teszi.

* ORCID ID: 0000-0002-2234-9452
[1] Szlemenics 1865: 176.
[2] Szlemenics 1836.
[3] Vuchetich 2010: 325.

Tudjuk, hogy a 19. századot megelőzően a törvények, melyekre előszeretettel hivatkoznak jogászok, történészek egyaránt, csupán a politikai akaratot tükrözik vissza, legyen az a jövőre irányuló szándék vagy a korábbi gyakorlatok megerősítése. Évszázadokig a szentesített törvény nem több, mint a rendek országgyűlési küzdelmeiben kötött pillanatnyi kompromisszumok írásban rögzített változata.[4] Ennek megismerése sem lekicsinylendő cél és feladat, de a büntetőjog terrénumát tekintve igen kis szeletet tudhat csak magáénak a kutató a dekretális aktusokat faggatva. Évszázados szünetekkel jelennek meg egy-egy intézmény körvonalai, elszórt utalásokból vonhatók le halvány következtetések a jogalkotói szándék erősségére, változásaira. De a hétköznapi bírói praxist nem kötötte még ez az oly csekély erővel bíró jogalkotás sem. A Hármaskönyv közismert megállapítása a szokásjog törvényre gyakorolt hatásáról szóló szabály. Eszerint „a szokásnak pedig hármas ereje van. Tudniillik magyarázó**,** mert a törvények legjobb magyarázója; a miért is, ha a törvény kétséges, a helyi szokáshoz kell fordulnunk, és ha ez felvilágosít, nem kell eltérnünk attól az értelemtől, a melyet a szokás adott. Másodszor van törvény-rontó ereje, mert lerontja a törvényt, ha ezzel ellenkezik. Harmadszor van törvény-pótló ereje, mivel a törvényt pótolja, a hol ez hiányzik."[5] Abban a világban, ahol a bíró nem elsősorban jogismerő, hanem hatalommal rendelkező és jogszolgáltatásra jogosított személy, ahol a helyi jogi praxis felülírhatja az országos jogot, aligha állapítható meg a jog máshonnan, mint a bírósági ítélkező gyakorlatból. Igaz, ez a praxis is feltűnően sokszínű: amikor az ország nyugati felében a hatóságok már nem, vagy kevésbé kívántak beavatkozni a lakosság magánéletébe, több erősen vallásos keleti megyében nagy számban fordultak elő „a 'test bűnei' miatti marasztalások.[6] A kezdeti szigor a 18–19. századra enyhült, a vallásos buzgóság mérséklődött, az erkölcsök átalakultak. Ezek a változások tetézték a vármegyei ítélő praxis zavaros tényállási megközelítéseit és (ahogyan Hajdú írja: pongyolaságát[7]). A terminológia bizonytalan volt, a fogalmak összeúsztak; a paráznaságot és a bujálkodást, a házasságtörést és a vérfertőzést gyakran váltogatva alkalmazták az ítéletekben. A magyar büntetőjog fejlődésének tükrében az sem volt véletlen, hogy a polgári korába lépő magyar jog nem rendelkezett kódexekkel, így büntető törvénykönyvvel, de még szisztematikus büntető tárgyú törvényi szabályozással sem. Ha tehát a bűncselekmények büntető tényállásaira vagyunk kíváncsiak (amelyeket, mint fentebb láttuk, törvények többségükben nem rögzítettek), a konkrét ügyeket kell szemügyre venni. Nem tett mást Szlemenics Pál majd Szokolay István sem, amikor Gochetz[8], Bodó[9], Vuchetich[10] után összefoglalták a fenyítő törvényszéki bűntettek körét, s a kor szaknyelvi

[4] Szíjártó M. 2016: 13, 20.

[5] *Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve.* Előbeszéd. 11. Cím: Miben különbözik a törvény a szokástól: és a szokásnak hármas erejéről 3. §

[6] Hajdu 1985: 291–292.

[7] Hajdu 1985: 292.

[8] *Systema praxis criminalis inclyti regni Hungariae ... in duas partes divisum, quarum prima de maleficiis et malefactoribus in genere, altera, de criminibus in specie continet articulos: cui accessit prologium* Gabrielis Gochetz ... ad status et ordines regni. Budae, 1746. Typis Nottenstein.

[9] *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa* / Mathias Bodó; dum Josephus Balassa praeside Ignatio Francisco Xaverio Stöckl theses ex utroque jure universo propugnaret. Posonii, 1751. Typis Landerer.

[10] *Institutiones iuris criminalis Hungarici in usum Academiarum Regni Hungariae.* Conscripsit Matthias Vuchetich. Budae, 1819. Typis Regiae Universitatis Hungariae.

terminológiai lehetőségeihez képest megkísérelték azokat csoportosítani. Tanulmányunkban őket hívhatjuk segítségül feladatunk teljesítésében, vagyis a család büntetőjogi védelmének egy szegmensét szemügyre véve a házasságot, családot veszélyeztető szexuális bűncselekmények körének meghatározásában és az ellenük a korban esélyesnek hitt, alkalmazott szankciók körvonalazásában.

A család

Ahogyan Bónis György a család jelentőségének tisztázása kapcsán Richard Thurnwaldra is hivatkozva[11] állítja, a társadalom fejlődésében a kezdeti politikai struktúrák vitathatatlanul a vérségi kapcsolaton vagy annak feltételezésén alapuló családi kötelékekre épültek, ami a család szerepét úgy az ősi, mint az államilag szervezett társadalomban alapvető jelentőségűvé tette.[12] Az államhatalom csak áthangolta, de nem mellőzte a családok szerepét, továbbra is számítva a rokonságra, a vérségi szolidaritásra, a család speciális kohéziójára, konfliktuskezelési eljárásaira. A társadalom felső régióiban, az uralkodó dinasztiák között és az arisztokrácia dimenzióiban a família új értelmet nyert, de jelentősége még fokozódott. Lejjebb haladva a társadalomszerveződés egyik legfontosabb mikroközösségeként tekinthetünk rá. A család a történelem során fontosságának megfelelően kiemelt figyelemben és ehhez igazodó jogi védelemben részesült. Ebben nagy szerep jutott a büntetőjognak.

A honfoglaláskori magyar nagycsalád férfiágon számon tartott vérközösségként szerveződött, mely egyben vagyonközösség is volt.[13] A vagyon kezelése, a termelés szervezése, az érdekközösségből folyó rendelkezési jog gyakorlása, az öröklés a férfiak jussa volt. A rablással vagy vétellel a családba lépő nők (házasság) a család tulajdonaivá váltak, ami nyilvánvalóan tetten érhető többek között a levirátus intézményében, az alávetettségben, a férfitagok iránti engedelmességi kötelezettségben, a szertartások, étkezések alkalmával kifejeződő elkülönítettségben.[14] Az asszony tulajdon mivoltát jelezte, hogy férje halála után nem eresztették ki a családból, mert kiválása anyagi veszteséget jelentett volna a család számára.[15] Ez a sajátos tulajdon-jelleg utóbb is megjelent, még ha a kezdetihez képest kissé elmosódottabb, de igen jellegzetes formákban, például a gyámság intézményében, az atyai és a férji hatalom gyakorlásában.

Büntetőjogi eszközök a család védelmében

Aligha megkérdőjelezhető, hogy a nők elleni erőszakos támadás egyben a család rendje elleni agresszív cselekedetnek minősülhetett, s a család joga a nőt ugyanúgy védelmezte, mint a tulajdonában álló vagyontárgyak bármelyikét, ami sértés esetén ellentámadásba, bosszúba, megtorlásba fordulhatott; a büntetőjog kialakultával pedig bűncselekményi jelleget öltve a büntető felelősség terrénumába tolhatta az esetet.

---

[11] Thurnwald 1932: 9–10.
[12] Bónis 1948: 18.
[13] László 1944: 174.
[14] László 1944: 220.
[15] László 1944: 173.

A szexuális bűncselekmények kialakulásának másik útvonalát követve a párkapcsolatok rendezettségéből folyó követelményhez jutunk, mely a magyar társadalomban hetedíziglen nyilvántartott vérrokonságon belüli házassági tilalmat jelentette.[16] Tagányi szerint az endogámia és az exogámia, vagyis a közösségen belüli ill. kívüli házassági kényszerszabályok rendszerét „többé-kevésbé az egész világon gyakorolják, melyekhez képest aztán a népek, vagy azoknak egyes osztályai külön-külön csoportokra tagolódnak, az emberiség kezdete óta."[17] Ezek jelentőségét mutatja, hogy számos nemzetközi szerződés hozható föl példaként, mely tartalmazza az államok alattvalóinak egymás közötti házasságára vonatkozó előírásokat is.[18] Ez a gyakorlat megköveteli a jogi környezet kialakítását, a szabályok megsértése esetére a megfelelő felelősségi konstrukciók alkalmazását, akár büntető normák foganatosítását (Vö. hűtlenség, vérfertőzés). A szexuális kapcsolatok rendezésének igényét kísérte az erkölcsi megítélés formálása is, sok esetben a jogilag elítélendő magatartás morálisan is marasztalandóvá lett.

Harmadik szál a család alapját képező házasság megingatása, mely alkalmas volt a társadalom alapstruktúráinak megrendítésére, a közösség szövetének megbontására. Vagyis a házasságra lépett pár kapcsolatát megkérdőjelező, annak kereteit átlépő, alapjait feszegető szexuális viszony létesítésének tilalmi zónába utalása (s ezzel a hatalmi beavatkozás a szexuális privátszférába) kezdettől fogva meghatározó részét képezte a közösség-irányításnak, utóbb a politikai tevékenységnek, a kiépülő állam jogalkotásának is.

Sajátos színt hozott a keresztény államalapítás fordulata a magyar családtörténetbe, amikor is a politikai akarat a tradicionális magyar családmodell helyébe illesztette az akkorra már nyugaton kialakult keresztény monogám család képletét, annak jellegzetes szakralitásával és szabályrendszerével. A keresztény államalapítással domináló szerephez jutó egyház alapvető érdeke volt a természetes vérközösségként szerveződő ősi családok felbomlasztása, és ezáltal a családjog és az öröklés szabályai fölötti kizárólagos rendelkezés, a pogány hitvilág ápolásának megszüntetése.[19] Azokat az elemeit azonban a családnak és rokonságnak, amelyek nem álltak ellentétben a kánonjoggal, nem támadta, sőt erősítette. Így stabilizálódhatott a nők hagyományos szerepe a családrendben.

Az ábrázolt fejlődési ív megrajzolja azokat a szabályozási köröket, melyek a társadalom irányítói szempontjából a családdal és a szexualitással kapcsolatban jogi beavatkozást igényeltek a hatalom oldaláról. Egyfelől védendő volt a közösségi struktúrákat megalapozó házassági kapcsolat és a család; másfelől a család tagjaként a nő; harmadrészt a lehetségességig szabályozandó volt a közösségeken belüli szexuális tevékenységek rendezettsége, a mindenkori korfelfogásnak megfelelően meghúzott határ megállapítása a morálisan elfogadható (tűrhető) és az azon túlső szexuális magatartások között.

[16] László 1944: 212.
[17] Tagányi 1919: 22.
[18] Tagányi 1919: 22.
[19] Bónis 1948: 24.

A házasságtörés és a többes házasság

A magyar jogtörténetben, annak kikristályosodott fogalma szerint *házasságtörés vagy nősparáznaság* (adulterium, violatio matrimonii) a házassági hűség megszegése házasságon kívüli kapcsolatban történt elhálás útján. (Ha a házasságtörésben közreműködő maga nem volt házas, egyszerű házasságtörésről [adulterium simplex] beszéltek, ha mindkét fél házas volt, kétoldalú házasságtörésről [adulterium duplex]). A jog ebben a cselekedetben az állam és az egyház által helyeselt és szabályokba foglalt házasság megháborítását nyilvánította büntetendőnek: a házi béke megbontását, a családi nyugalom megzavarását, az örökösödési rend veszélyeztetését a házassági hűség megszegésével.[20] (Egyébként a jogtörténet arról tanúskodik, hogy a házasságtörés fogalma (értelemszerűen összefüggésben a családról és a szexuális életről vallott felfogással) időtől és térségektől függően változott, a legszűkebb, kizárólag a feleségek felelősségétől egészen a nemi erkölcs elleni bűncselekményekkel történt teljes körű azonosításáig).[21]

A régi magyar jog elsősorban a feleség hűtlenségével foglalkozott (feltehetően a bizonyíthatóság nehézkessége, s nem kevéssé a férfiak meghatározó családfői szerepe okán). „Valaki mással paráználkodó feleségét megöli, Istennek adjon számot róla; és ha kedve tartja, vegyen mást feleségül."[22] Az esetleg ártatlanul megvádolt asszony csupán halálában nyerhetett igazságot, feltéve, hogy valamely rokona tisztességét képviselve bíró elé vitte az ügyet, s igazolódott volna, hogy „gyűlölségben és utálatban" volt sora a férje részéről és paráznasága felől korábban semmiféle gyanú nem merült fel. A dekrétum szerint akkor „a bíró ítéljen benne igazság szerint." [23] Esélyt is adott azért a törvény a házasság rendbetételére: amennyiben a férj törvény elé vitte felesége hűtlenségét és hajlandó volt visszafogadni: az asszony kellő, a kánoni rendelések szerinti bűnbánatot tartva visszatérhet a helyes útra. Ha a férje mégsem fogadta volna vissza, mindketten házasságon kívül maradtak egész életük folyamán.[24] Ugyanezt a lehetőséget biztosította utóbb Kálmán törvénye is. A hűtlen feleség kánoni bűnbánatát követően „békéljenek meg, ha kedvük tartja; máskülönben maradjanak házasságon kívül."[25]

A középkori gyakorlat tartós fennmaradására Werbőczi is utalt, élő jognak tekintve a hűtlen feleség megengedett megölését az első rajtakapott házasságtörési esetben. (Első ízben, „a mikor tudniillik a házasságtörés tudomására jutott," szabadon és jogosan megtehette ezt, s ilyenkor, azaz amikor „az asszony az ilyen házasságtörésért törvény szerint halállal bűnhődött, atyafiai egyedül a jegyajándékát és nem hitbérét, szerezhetik vissza".)[26] A Tripartitum megemlékezett arról is, hogy amennyiben a tetten ért házasságtörő feleségét nem öli meg, és „utóbb elválás következik be, hitbérét elveszti, de nem jegyajándékát, vagyis azokat a dolgokat, melyeket a menyegző idején szülei, vagy atyafiai, vagy férje, avagy akár mások is adtak vele vagy férje útján

[20] Pauler 1870: II. 101.
[21] Bódiné Beliznai 2002: 235.
[22] László I. 13 A parázna asszony megöléséről.
[23] László I. 13 1.§
[24] László I. 20. Fejezet a paráznaságon kapott asszonyról.
[25] Kálmán II. 8. Fejezet a parázna asszonyokról.
[26] HK. I.105. Hogy a házasságtörésen kapott asszony hitbérét elveszti, de jegyajándékát nem 2.§

adtak által." Ugyanakkor férje megbocsátása révén (ami együttlakásban, együtt hálásban és erkölcsi magaviseletének elfogadásában volt megragadható), hitbérét is visszanyerte. [27] Az „in flagranti ölés" még a 19. században is a jog részét képezte, bár a jogtudomány álláspontja szerint már a „kor szellemével össze nem fér".[28] A feleség legfeljebb a válás igényével léphetett fel a házasságtörő férjével szemben. [29] Ebből a felfogásból következett azután a jellemző büntetés is: a házasságtörő nőkre még a 18. század hetvenes éveiben is számos törvényszék előtt pallos általi halál várt.[30]

Dacára a tradícióknak, a joggyakorlat nem mehetett el szó nélkül a feleség szexuális partnere, a házasságról tudó, és ennek ismeretében nemi kapcsolatot létesítő férfi felelőssége mellett. Miután a cselekmények központi eleme a hűtlenségben fogant nemi kapcsolat, a tényállás az elhálással teljesedett be. A nemi kapcsolatban az elkövetői magatartás teljessége a partner közreműködésével valósulhatott csak meg, így őt hasonlóképpen a cselekmény elkövetőjének, bűntársnak kellett tekinteni. Ezért a jogi praxis a felszarvazott férj jogos indulatának „legfelsőbb fokánál fogva" megengedő volt a partner megölése esetében és többnyire felmentették a férjet az emberölés vádja alól.[31] Hasonlóképpen: ha bíróság elé került az ügy, a bírói gyakorlat szerint a házasságtörő nőnek és partnerének osztoznia kellett a büntetésben, még ha az nem is volt azonos.[32]

A kettős (vagy többes) házasságot (crimen bigamiae /polygamiae) nem tekinthették másnak, mint „az egyház és állam által szentesített" monogám házasság elleni támadásnak. A keresztény házasság és családfogalom alapkövét képező, különnemű pár törvényes úton, előírt processzusban jóváhagyott együttélésén nyugvó kapcsolat sérelme a legfontosabb eleme a büntetendőségnek, melyet Pauler kiegészített a házastársi hűség megszegésével (a házastárs sérelmére) és az esetleges harmadik személy csalásával.[33] A kettős házasság bűncselekményének, szemben a házasságtöréssel, nem feltétlen tényállási eleme volt az elhálás (vagyis a szexuális kapcsolat létesítése), jóllehet azt számos állam büntetőjoga megkövetelte. A Büntetőjogtan szerint önmagában azzal a ténnyel befejezetté vált a bűncselekmény, hogy egy már létező és érvényes házasság mellett a házastárs harmadik személlyel egy újabb házasságot kötött az arra előírt formaságok betartásával. (Alanyai tehát a cselekménynek a [második] házasságot létesítő házastárs és [feltéve, hogy az előző házasságnak tudatában volt és akarta azt] a vele házasságra lépő személy, legyen az házas, nőtlen, hajadon, özvegy.) Pauler az elhálás tényállási elemként kezelése ellen érvel, mondván: a bűncselekmény lényege a házassági intézmény megkérdőjelezése és lealacsonyítása, nem pedig a meg nem engedett szexuális kapcsolat (amit egyébként a házasságtörés tényállása kellőképpen szankcionált). Az ágytól és asztaltól történt elválasztás nem szüntette meg a házasságot, így az ily módon elválasztottak újabb házassága ugyancsak bigámiának volt tekinthető.[34]

---

[27] HK. I.105. 1.§
[28] Szokolay 1848: 316.
[29] Pauler 1870: II. 103.
[30] Hajdú 1996. 108.
[31] Pauler 1870: II. 103.
[32] Hajdú 1996: 110.
[33] Pauler 1870: II. 97.
[34] Pauler 1870: II. 99.

A kettős (vagy többes) házasságot a magyar jog egyenrangúnak tekintette a nyilvános gonosztettekkel, rablással, útonállással, gyilkossággal. Ennek tanúságtevője a 16. századi jogalkotó, aki vállalkozott a bigámia törvényi definiálására is. „…a többi bűnök és szertelen gonoszságok között, a melyek ebben a Magyarországban és Szlavóniában dívnak, az sem az utolsó, hogy némelyek, a kik az isten parancsolatjáról és a becsületességről megfeledkeztek, egynél több feleséget vesznek. Sőt, hogy bujaságuknak élhessenek és kedvezhessenek, az első feleséget elhagyva vagy megölve, másikat s néha épen a legközelebbi vérrokont veszik el és fogadják házastársukul, mint a milyenek: Majthényi Imre, Báty Imre a Dély gyámja, Hollóssy János, Pellérdy Péter, és több ilyenek s úgy szintén ezeknek a feleségeik."[35] A dekrétum ezért elrendelte, hogy a közönséges gonosztevőkre nézve alkotott korábbi törvények szerint büntessék őket."[36] Utóbb „a több feleségtartásban találtakra" nézve azt is leszögezte az országgyűlés, hogy nemesi előjogaik nem akadályozhatják felelősségre vonásukat[37], vagyis őket az illetékes helybeli hatóságok letartóztathatják és a törvényes eljárást követve „kellő büntetéssel sújtsák". A magyar joggyakorlatban a 19. századig a pallos általi halálbüntetés várt az ilyen magatartást tanúsító nemesekre is. Palugyai Nyitra vármegye statisztikáját elemezve konstatálta a vármegye börtönében fogvatartott kétnős férfi rabot,[38] illetve tudósított egy több férjet tartó asszonyról, akit 1831-ben Győr vármegye törvényszéke, majd a Curia is halálra ítélt, három útonálló gyilkossal egy sorban.[39]

A vérfertőztetés

1462-ben Mátyás dekrétumba foglaltatta a hűtlenség eseteit, rögzítve azt, hogy ezen esetekben a büntetés jószágvesztés, így a bűnösök birtokai és fekvő jószágai eladományozhatók. Werbőczi országos szokásjogként rögzítette a hűtlenség teljes jogkövetkezményét, hogy ti. a megillető osztályrész (még ha feje esnék is) fiaira vagy nemzetségi atyafiaira hűtlenség vétke által a hűtlen ember mind fejét, mind örökségét: azaz minden fekvő jószágát és birtokjogait örökre elveszti és ezekből a fekvő jószágokból és birtokjogokból […] elmarasztalt embert soha többé vissza nem tér.[40] A büntetőjog által szankcionált legsúlyosabb bűncselekmények (többek között a király és korona közhatalma ellen támadás, hamis okiratot készítése használata, hamis pecsét metszése és használata, hamis pénzverés és annak forgalomba hozatala, a vérség negyedik izén belül vérrokonok meggyilkolása, nyilvános gyújtogatók, idegen dúlók vagy zsoldosok országba hozása, bírói levelek és a rendes bírák ítéletei ellen támadás és ellenszegülés, kárhoztatott vallásfelekezethez csatlakozás) között említi a törvény

[35] 1599. évi 36. törvénycikk a némely két feleségű, vérfertőztető és közönséges gonosztevő nemesekre nézve közösen megállapított büntetésről.

[36] 1548. évi 48. törvénycikk a kapitányok vagy ispánok büntessék meg a tolvajokat és rablókat. „Hogy az ország főkapitányai és szabad ispánjai, valamint a vármegyék ispánjai és alispánjai a nyilvános tolvajokat és rablókat (az ország decretuma értelmében) mindenütt fogják el és büntessék meg. 1. § És gondoskodjanak minden módon arról, hogy az utak mindenütt biztonságban legyenek."

[37] 1625. évi 6. törvénycikk az anya-, feleség- és gyermekgyilkosok, meg a többnejűek elleni eljárásról és azok büntetéséről és 1630. évi 40. törvénycikk az 1625-ik évi 6-ik törvénycikkely alkalmazásánál miképpen kell eljárni? 2. §.

[38] Palugyai 1848: 66.

[39] Palugyai 1848: 162.

[40] HK. I. rész. 16.cím. Hogy a hűtlenség vétke és a főbenjáró ítélet kétféleképen különbözik egymástól.

a *vérfertőztetés*t, mely jellemzően férfiak által elkövetett cselekedet, a vérség negyedik izén belül álló nőrokonaiknak elcsábítása.[41] A 16. századra így törvényi megállapítást is nyert bűncselekmény-típus az állam által a legsúlyosabban szankcionált bűntettek kategóriájába került.[42] Ezt erősítette meg azután a Hármaskönyv, mondván: hűtlenséget követnek el és annak büntetését vonják magukra, a kik nőrokonaikat ugyancsak a negyedik ízen belül megszeplősítik, vagy „a kik mostoha anyjukon erőszakot tesznek s a kik vért fertőztetnek." [43] Hogy a vérfertőztetés nem egyedi esetként jelent meg a hűtlenségi vétkek felsorolásában, azt jelzi hogy az országgyűlés nem sokkal később törvényben volt kénytelen rendelkezni azon bárók ellen, akik „hogy bujaságuknak élhessenek és kedvezhessenek […] néha épen a legközelebbi vérrokont veszik el és fogadják házastársukul".[44] III. Károly már megszaporítva a hűtlenség eseteit felsorolta közöttük[45] az első és második fokon vérfertőztetőkön[46] kívül a mostoha anyák s mostoha leányok megszeplősítőit s az azokkal paráználkodókat.[47] A vérfertőzés büntetését Vuchetich főként morális indokokkal támasztotta alá. Szerinte „az a természetes szeretet és tisztelet, mellyel a vérségileg együvé tartozók egymáshoz kölcsönösen kötődnek, a házastársi szeretettel ellentétben áll". Láthatólag küzdött azzal, hogyan értelmezze az „értelem világánál" a vérfertőztetést, ezért az egyszerűbb megokolás mellett döntött. „[…]sok és súlyos ok, mind fizikai, mind morális, a törvényhozókat arra indítja, hogy a vérrokonok egymás közti nemi kapcsolatát szigorúan megtiltsák."[48] Ez, a tradicionális gyakorlatra visszatekintő megkerülése a szabályozás indokainak még inkább jellemző Szlemenicsre, aki tényként közli munkájában a paráznaság törvény általi büntetettségét.[49] Még Pauler is általában tudott csak hivatkozni a családi élet szentségére, a természeti érzületre és a közerkölcsiség követelményeire.[50] A nem tudományos és nem szakmai alapokon nyugvó tapasztalati hagyomány az ősi jogban gyökerezett és magától értetődő volt az államilag szabályozott társadalomban.

Az ágyastartás

A házasság intézményének nyilvánvaló megkérdőjelezése volt az *ágyastartás*, vagyis „a férjfi és nőszemélynek testi közösülés végett a törvényes házasság kényszerén kívül történt összekelése".[51] Minthogy a házasság a család alapjaként szervesült a társadalomban, annak kikerülése nyilvánvalóan a családdal járó kötelezettségek és

[41] 1462. évi 2. törvénycikk: azok az esetek, melyek hűtlenség vétkére tartoznak, és a melyekben, valamint másokban, a király úr a bűnösök birtokait és fekvő jószágait másnak adhatja és adományozhatja 14. § Ezt megerősítette az 1495. évi IV. törvénycikk, a hűtlenség vétkét tárgyazó esetekről szólva.

[42] A hűtlenség első szabályozása Kálmán II. dekrétumában: 6. Fejezet a hűtlenség szégyenvallásáról. 1. § […] ha valaki akármi módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkísérti azt, avagy a kisértővel tudva egyetért, legyen átok rajta és fosszák meg a hívekkel való minden közösségtől.

[43] HK. I. rész. 14.cím. A hűtlenség vétkének eseteiről. 6. §.

[44] 1599. évi 36. törvénycikk a némely két feleségű, vérfertőztető és közönséges gonosztevő nemesekre nézve közösen megállapított büntetésről.

[45] 1723. évi 11. törvénycikk még néhány, előbb hűtlenségi esetet halálbüntetéssel sújtani rendelnek.

[46] 1723. évi 11. tc.3. §.

[47] 1723. évi 11. tc.4. §.

[48] Vuchetich 2000: 362.

[49] Szlemenics 1836: 138.

[50] Pauler 1870: II. 117.

[51] Szlemenics 1836: 143.

terhek elhárítását is jelentette. A „kvázi házasság" a maga rossz mintájával valódi veszélyt jelentett az elfogadott házasságmodellre nézve. Érdekes módon, ennek ellenére a társadalom és a joggyakorlat megítélése jóval enyhébb volt, mint a házasságtörés esetében, és a vétket a paráznaság kategóriájába sorolva, a bíróra bízta az egyedi helyzet értékelését.[52]

Paráznaság, fajtalanság, kéjelgés

A szexuális bűncselekmények kategóriájába estek azok a fentieken kívül eső magatartások is, melyek „a kéjvágy, a gerjedelem törvénytelen kielégítését"[53] szolgálják. Törvénytelen, amit a jog és a közerkölcs elítél, s ezek pedig a természet által kínált nemiség adottságaival ellentétes, annak „célszerű hivatásával" szemben megvalósított cselekedetek. Vuchetich szerint ez nem csak „a bölcs természet aljasul meggyalázása", hanem „magának az állam üdvének is kárára van, és vészt hozó, minthogy megingatja a közerkölcsöt, a polgárok műveltségét, a házastársak kapcsolatát, amely nélkül társadalmi közelégedettség nem létezhet". [54] Pauler Vuchetich e meghatározásához kapcsolta mások jogainak (például a házastársi hűség) megsértését is, ezzel teljesítve ki a definíciót.[55] Végeredményben a fentiekben ismertetetett, az állam és egyház által generálisan elfogadott és érvényesített monogám házasság direkt büntetőjogi védelmén túl, minden olyan cselekményt e körbe vontak, melyek bármilyen, a hivatalosan szentesített párkapcsolaton kívül a nemi vágy kielégítésének akármely formáját képezhették. A házasságon kívüli szexuális érintkezés gyakori megnevezése volt a praxisban a paráznaság. [56] (Jóllehet Hajdu Lajos megállapítását ismét megidézve, a bírói gyakorlat szaknyelvi pontatlansága ezt más értelemben is alkalmazta. Olykor szélesebben, általában a meg nem engedett kapcsolatokra vonatkoztatva, máskor szűkebben, a nem prostitúciós céllal házasságon kívül kapcsolatot létesítő nőket illetően.)[57] Az ítéletekben a 18. századra kialakult szóhasználat szerint a tisztességes nővel történt közösülés megnevezése többnyire a *megszeplősítés* (stuprum in specie), a szajhákkal közlekedés pedig a *bujálkodás* (fornicatio).[58] A *fajtalanság* kifejezés (delicta carnis), mint a nemi ösztön büntetéssel sújtott, törvényellenes kielégítésének általános megnevezése bukkant föl,[59] a *természet elleni fajtalanság* (sodomia) pedig a kor felfogásának megfelelően „sajátszerű értelemben természetellenes, annak rendje ellen elkövetett cselekmény", így a férfinak férfival (pederastia), embernek oktalan állattal (bestialitas), férfinak és nőnek nem természetes módon történt közösülése. [60]

Abban többnyire egyet értett a gyakorlat és a lassan kibontakozó tudományosság is, hogy az erőszak alkalmazásával megvalósított cselekményeket egyaránt sorolták a fizikai sértések vagy a nemi bűncselekmények közé (*erőszakos közösülés* [stuprum

[52] Vuchetich 2000: 362.
[53] Vuchetich 2000: 358.
[54] Vuchetich 2000: 358.
[55] Pauler 1870: II. 97.
[56] Ács 2002: 228.
[57] Vuchetich 2000: 360.
[58] Szlemenics 1836: 138.
[59] Pauler 1870: II. 97.
[60] Vuchetich 2000: 366.

violentum], *nőrablás* [crimen raptus]) A törvényellenes szexuális magatartások előkészítése, a kerítés (lenocinium) úgyszintén büntetendő volt, megítélését a bíróra bízták.

A szexuális bűncselekmények ez a meglehetősen vegyes csoportja áttételesen érintette, érinthette a házasság és a család rendjét, nyugalmát. Jogellenessé nyilvánításukban a családvédelemnél erősebb szerepet játszott az állam által megkívánt rendezettség, az egyházi dominancia és a 19. századig jellemzően kisközösségekben élő társadalom erkölcsi rendje.

Dacára a törvényi szabályozás, a törvényi tényállások hiányának, az egységes rendezés deficitjének, a bírói gyakorlat a 18–19. század fordulóján több-kevesebb következetességgel üldözte a család és a házasság békéjét direkt módon megzavaró szexuális cselekedeteket, de védte azt a társadalom erkölcsi rendjét sértő, áttételesen és esetlegesen a család életét is megbontó magatartásokkal szemben is. A lassan megindulóbüntető kodifikáció szentesített artikulusok híján a polgári átalakulásig kevés hatással lehetett a tradícionális törvénykezés praxisára, azt inkább a változó morális megítélés érintette.

Irodalomjegyzék

ÁCS Pál

2002 „Ne paráználkodjál" A paráznaság metaforája a reformáció irodalmában. In Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Budapest: Universitas Kiadó.

BÓDINÉ BELIZNAI Kinga

2002 A házasságtörés és büntetése. In Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Budapest: Universitas Kiadó.

BÓNIS György

1948 *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár: Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézet.

HAJDÚ Lajos

1985 *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest: Magvető könyvkiadó.

1996 *Bűnözés és büntetésbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországában*. Budapest: Akadémiai kiadó.

LÁSZLÓ Gyula

1944 *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest: Magyar Élet.

PALUGYAI Imre

1848 *Megye-rendszer hajdan és most. Törvény-történet- oklevelek- s egyéb rokon kútfők után.* IV. kötet. Megyei statistika. Pest: Geibel Károly.

PAULER Tivadar

1870 *Büntetőjogtan II. kötet. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog*. Pest: Pfeiffer Ferdinánd.

SZÍJÁRTÓ M. István

2016 *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.

SZLEMENICS Pál

1865 *Magyar fenyítő törvény*. Negyedik, javított s a legújabb törvények és rendeletekkel bővített kiadás Ökröss Bálinttól. Pest: Heckenast Gusztáv.

1836 *Fenyítő Törvényszéki Magyar Törvény.* Budán: A Magyar Kir. Egyetem Könyvnyomtató Intézetéből.

SZOKOLAY István

1848 *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíráink s ügyvédeink számára.* Pest: Heckenast Gusztáv.

TAGÁNYI Károly

1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

THURNWALD, Richard

1932 *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethno-soziologischen Grundlagen, Repräsentative Lebensbilder von Naturvölkern.* Band II. Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandtschaft und Bünden im Lichte der Völkerforschung. Berlin: W. de Gruyter

VUCHETICH Mátyás
2010 *A magyar büntetőjog rendszere.* I. Könyv. elméleti büntetőjog. Eredetiből fordította Király Tibor. Budapest: Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-18

„Törvényt szabni az asszonyoknak” Egy 18. századi jogszabálygyűjtemény jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi adatai

NAGY JANKA TEODÓRA
(jogtörténész, etnográfus, tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK)

"Making a law for women" - legal cultural history and legal ethnographic data on an 18th century lawbook

Farkas Cserei Nagy-ajtai (1719–1782) wrote a book between 1760 and 1770: "The Law of Hungarian and Szekler Women" (Kolozsvár, 1800). This lawbook contains laws, customary law, statutes and case law defining the legal status of Hungarian and Szekler women (wives, daughters, orphans, widows) of the nobility and urban citizens until 1744. The legal cultural historical significance of the book is that it contributes to the development of Hungarian legal language. The legal ethnographic significance is that, by explaining the legislation of women's personal, matrimonial property and inheritance matters, it describes in detail the living legal customs and legal folk customs of the 18th century.

Keywords: legal ethnography, legal cultural history, living legal customs, legal folk customs, 18th century lawbook, Farkas Cserei Nagy-ajtai, The Law of Hungarian and Szekler Women

Nagy-ajtai Cserei Farkas (1719–1782) a 18. század harmadik negyedében íródott, és fia, ifj. Cserey Farkas által *A’ magyar és székely aszszonyok’ törvénye* címmel 1800-ban Kolozsvárott kiadott könyvét, a nők jogállását a 18. században meghatározó magyar és erdélyi joganyagot (szokásjogot, törvényeket és statútumokat) összefoglaló kiadványt számon tartotta *a magyar jogtörténet* – bár meglehetősen ritkán hivatkozta.[1] *A jogi kultúrtörténeti kutatások* elsősorban társadalmi, kulturális és nyelvi kontextusai miatt hangsúlyozták a 18. századi „Törvény-Tudó” által a magyar és erdélyi asszonyok számára a jogi ismeretterjesztés céljával készített tematikus jogszabálygyűjtemény fontosságát. A nagy műveltségű jogtudós, a világlátott, ugyanakkor az erdélyi történelem, kultúra területén is otthonosan mozgó Cserei Farkas a vonatkozó joganyag olvasóközönségével való minél pontosabb, alaposabb megismertetéséhez, értelmezéséhez magától értetődően hívta segítségül „a jog kulturális holdudvarát”: a jog világát meghatározó és értelmező történelmi példákat, a kor közös tudásának kulturális és művelődéstörténeti elemeit.[2] *A magyar jogi néprajzi kutatások* a 18. századi európai előzményekhez képest kissé megkésetten, csak a 19. század

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

[1] Máday Andor 1913-ban megjelent, a nőket középpontba állító jog- és társadalomtörténeti összegzésében gyakori hivatkozási alap Cserei munkája. Balás Gábor Erdély jogtörténetéről írott monográfiájában a székely örökösödési jog esetében szintén hivatkozik a könyvre, bár Erdély legújabb jogtörténeti összegzésében Cserei Farkasra nem találunk utalást. Máday 1913; Balás 1979: 201; Veress 2018.

[2] Kajtár 2004: 6; Stipta 2016: 311–312.; Nagy J. T. 2022: 136–147.

második felétől kapcsolódtak a jogi modernizáció folyamatában felértékelődő jogszokásgyűjtésekhez. Cserei Farkas a magyar és székely asszonyok jogállását a szokásjog, a törvények, a statútumok, az ítélkezési gyakorlat, valamint a jogszokások és jogi néphagyományok alapján bemutató összefoglaló munkája kutatástörténeti jelentőségű, mert az 1700-as évek mindössze néhány, nem elsősorban e céllal végzett, de a jogi néprajzot is gazdagító eredményei között helyezhető el.[3]

1. kép: Nagy-Ajtai Cserei Farkas (1719–1782) (Forrás: Erdélyi Muzéum 1815. 2:4)

A'
MAGYAR, és SZÉKELY
ASZSZONYOK'
TÖRVÉNYE.
MELLYET
E' két nevezetü, de egy Vérü Nemes Nemzetnek Törvényiből, Törvényes Szokásiból, Végezéséből, Birák Itéletiből, és más Törvény-Tudók Irásiból egybe-szedett
NAGY-AITAI
CSEREI FARKAS
Az Apostoli Királyi Felségének Udvari Tanátsi Hive.
KOLO'SVÁRATT.
Az Ki-Adó Költségével, 's Hochmeister Eldrton betüivel. 1800.

2. kép: A' magyar és székely aszszonyok' törvénye. (kiadattatott Kolozsvárott, 1800-ban)

Nagy-ajtai Cserei Farkas[4] (1719–1782), *Cserei Mihály (1667–1756)* történetíró unokaöccse Csíkrákoson született 1719-ben és 1782. december 9-én halt meg Bécsben. Apja, Cserei János, anyja László Erzsébet volt. Bátyja, Cserei Elek (1714–1769)[5] először az erdélyi sóbányák felügyelője, majd a guberniumnál titkár volt, később

[3] Ideértve például a II. József rendeleteinek előkészítése során végzett jogszokásgyűjteséket vagy Dugonics András az 1700-as évek végén már elkezdett közmondás- és szólásgyűjtésének jogi szólásait és közmondásait. Tárkány Szücs 1981: 13; Nagy J. T. 2023: 273–274.

[4] A különböző írásmódok közül a továbbiakban a Cserei Farkas által használt, illetve a család által elfogadott, a fia által 1800-ban kiadott könyvben is szereplő formát használjuk az idősb megjelölés elhagyásával: Nagy-ajtai Cserei Farkas. A szakirodalmak esetében megtartottuk a használt hivatkozási formát.

[5] Nagy I. 1858: 137; Szinnyei 1893.

ülnöknek nevezték ki az erdélyi királyi táblához.[6] Cserei Farkast II. Lipót császár hűségére és katolikus hitre tért apja a jezsuiták kolozsvári kollégiumában, a nemesek Convictusában taníttatta Kaprinai István felügyelete alatt. „Bölcselettudorrá” avatását követően 1742-ben báró Henter Dávid ítélőmester mellett szerzett törvényismeretet, 1753-ban Csíkszék követe volt a szebeni országgyűlésen. Az erdélyi udvari kancelláriára 1754-ben került, ahol az évek múlásával titoknok lett, majd 1761-ben udvari tanácsossá és referendáriussá (előadóvá) nevezték ki Bécsben. Mária Terézia királynő igen nagyra becsülte Csereit, az erdélyi ügyekben gyakran kérte ki tanácsát. Leánya házasságkötésének esztendejében, 1777-ben „a’ Krasznai ’s Tasnádi Urodalmokkal, és Szokolyi-Józsággal örökösen, Zilah városával pedig lekötés mellett (inscriptionaliter) elegyes adománnyal (mixta donatione) ajándékozá meg”, végül 1779-ben „egész fizetéssel penzióba bocsátá”.[7]

Ifj. Cserei Farkas apja „Munkáját melyet ditséretessen viselt Hivataljának nemes foglalatossági között írt … Krasznán, Bóldog-Asszony Havának 1-sö Napján 1799-dik Esztendőben” Gyulai Ferenc özvegyének, gróf Haller Karolina asszonynak ajánlva jelentette meg. A kézirat keletkezésére vonatkozóan konkrét évet, dátumot nem jelölt meg, a „ditséretessen viselt Hivatal” pedig Csereinek Bécsben különböző beosztásokban az erdélyi udvari kancellárián 1754–1779 között eltöltött éveket jelenti, hiszen mint nekrológjában Döbrentei Gábor írja: „Ifjúságának erejében ment-fel a’ fényes Bécsbe, öreg koráig volt ottan.”[8] A forráshasználat és az életrajzi adatok a keletkezés idejére vonatkozóan a 18. század harmadik negyedére történő szűkítést valószínűsítik.

Ezt erősíti meg Cserei jogszabálygyűjteményének forrásvizsgálata is. A könyv elsődleges forrásait a magyar és erdélyi törvény- és szokásjoggyűjtemények, továbbá a hivatkozott törvények és statútumok jelentik 1744-ig. *Werbőczy István* – a szokásjoggyűjtemények közül leggyakrabban hivatkozott – *Tripartitum*a mellett Cserei csak a két erdélyi törvénykönyvre utalt *(Approbatae Constitutiones, 1653*; *Compilatae Constitutiones, 1669)* – elsősorban a magyarországi jog kiegészítéseként, vagy az attól való eltérések, sajátos erdélyi jogi szabályozás alátámasztására. Például: „Nemzetünk Törvénye-is kivált Erdélyben halállal szokta büntetni a’ Nös paráznákot.”[9] Az 1744–1848 között született erdélyi törvénykönyv rendelkezéseire (*Articuli Novellares*) és a szász municipiális statútumokra (1779) azonban munkájában már egyáltalán nem találunk hivatkozást. Az egyes magyarországi és erdélyi törvények, törvénycikkek Szent István dekrétumával kezdődnek és 1729-ig kronologikus rendben követik egymást. Cserei munkájában az utolsó említett jogszabály az 1744. évi erdélyi I. törvénycikk – „a felséges ausztriai ház uralmának, az erdélyi fejedelemség részéről való elfogadásáról és

[6] Kiváló jogtudósként is számon tartották, ismert munkája a *Praxis procuratoria ex Decreto Tripartito, approbatis compilatisque Transsylvanie constitutionibus: Usu item et praxi patrie, aliisque juris consultorum observationibus excerpta et concinnata. (Kolozsvár, 1746 és 1760.)* Nagy I. 1858: 133–141.

[7] Cserei Farkas felesége Boros Kata volt, gyermekei: Lőrinc, Farkas és Ilona (Heléna), aki id. báró hadadi Wesselényi Miklós (1750–1809) közép-szolnoki főispán felesége, Wesselényi Miklós báró (1796–1850) édesanyja volt. Döbrentei 1815: 165.

[8] Döbrentei 1815: 164.

[9] Appr. C. P. 3. T. 47. *Approbatae Constitutiones* (1653)

a török portával való összeköttetést megállapító törvények eltörléséről."[10] A jogi szabályozás szempontjából is korszakhatárnak tekintve 1744-et ezzel zárja a magyar és székely asszonyok számára a használt és ismertetni kívánt joganyagot.[11]

A Kolozsvárott Hochmeister Márton[12] betűivel 1800-ban kiadattatott könyv az ajánlást követő elöljáró beszéd után 12 részben, kérdés-felelet formájában tárgyalja a magyar és székely nemes asszonyokra és leányokra vonatkozó személyi és házassági vagyonjogi, valamint öröklésjogi rendelkezéseket „E' két nevezetü, de egy Vérü Nemes Nemzetnek Törvényiből, Törvényes Szokásiból, Végezésiből, Birák Itéletiből és más Törvény-Tudók Irásiból egybe-szedett" formában. A könyv használatát Mutató-tábla (a tárgyszavakhoz kapcsolódó szövegrészek alfabetikus sorrendben történő kiemelése) és 275-ig számozott, későbbi kiegészítésű, de be nem fejezett, esetlegesen egyéni rövidítéseket tartalmazó jegyzet segíti.[13]

Cserei könyve a kor szokása szerint *paratextussal* kezdődik: ajánlással és elöljáró beszéddel. Ifj. Cserei Farkas levél formában íródott ajánlósorai az általa kiadott könyvben az általános gyakorlattól eltérően nem a mecénáshoz szólnak, hanem a könyv címéül és tárgyául választott nagybetűs „Magyar és Székely Asszonyhoz," Haller Karolina grófnőhöz, aki „díszes Példa" lehet nemzete számára.

Az ajánlást követő *elöljáró beszéd* a kor szokása szerint a szerző *figyelemfelkeltő használati utasítása* a könyvhöz. Ebben pontosíthatja munkája tárgyát, előrebocsáthatja annak tanulságát, szerzői indíttatását, sőt akár ízelítőt is adhat a könyv stílusából – de mindezt úgy kell tennie, hogy felkeltse az olvasó figyelmét. Cserei Farkas is e szerint jár el, amikor munkája hiábavalósága feletti aggodalmának fejtegetése után („alig lévén nehezebb dolog az emberi Társaságnak Kormányozásában, mint Törvényt szabni az Aszszonyoknak…") a női engedetlenség bibliai példázatánál kezdve a közösségre kárhozatot jelentő római, majd a magyar asszonysorsok ismert történeteit emlegeti fel igen szuggesztív részletességgel. Ezt követően egy hirtelen fordulattal az aszszonyok dicsérete következik, amely lehetőséget nyújt a szerzői szándék nemességének és fontosságának hangsúlyozására is: „Nints, mivel ditsekedgyék az emberi Természet Aszszony nélkül; … Aszszonynak kell lenni, a'kiről mondhassuk, hogy Férjfiat hozott e' világra." Ebből következően a könyvnek a szerző által megfogalmazott célja – ahogyan más országokban is – az asszonyokra vonatkozó törvények összegyűjtése:

[10] Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, Szent László Király Dekrétomainak Első Könyve, Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve, II. András 1222. évi IV. törvénycikke, Zsigmond Első Dekretuma, I. Mátyás Harmadik és Hatodik Dekrétoma, II. Uászló Első Dekrétoma. Hivatkozott törvények 1545–1744 között: 1545:13.tc., 1545:21.tc., 1608:1.tc., 1618:61.tc., 1622:67.tc., 1625:6.tc., 1647:105.tc., 1647:126.tc., 1655:25.tc.; 1659:43.tc., 1662:5.tc., 1681:46.tc., 1687:11.tc., 1715:68.tc., 1723:1.tc., 1723:34.tc., 1729:35.tc. és az 1744:1.tc.

[11] Cserei leveleinek és kéziratos hagyatékának további kutatása új eredményeket jelenthet a könyv keletkezése, datálása szempontjából is.

[12] Hochmeister Márton (Nagyszeben, 1767. április 19. – Nagyszeben 1837. január 6.) 1789-ben szülővárosában apja halála után átvette annak nyomdaüzemét, majd 1790-ben Kolozsváron is létrehozott egy nyomdát és könyvkereskedést, amelyet 1809-ben a katolikus líceumnak ajándékozott. Ő alapította és adta ki az első erdélyi magyar újságot (*Erdélyi Magyar Hírvivő*, 1818–1829). Szinnyei 1893.

[13] Ténylegesen ezek száma ennek többszöröse, hiszen Cserei gyakran a, b, c aljegyzeteket is alkalmaz, miközben a számozás hiányos, néha pontatlan, a jegyzetek néhol befejezetlenek.

„adgyuk tudtokra és értessük meg vélek is, mi vagyon kirendelve részekre, hogy annál fogva vagy követhessék, a'miből hasznokat várhatnák, vagy távoztathassák, a'mi kárt hozhatna fejekre." Végül az elöljáró beszédet Cserei az általános formula szerint zárja, amikor áldást kér munkájára: érdeklődő olvasókban bízva kéri „a' Nemzeteket igazgató Mennyei Nagy Urat" az Asszonyok oltalmazására.

A számában is bibliai üzenetet hordozó 12 fejezet (rész) 7–20 kérdést és feleletet tartalmaz az alábbiak szerint:

1. *Nemességekröl, és egyéb szemelybéli dolgaikrol az aszszonyoknak*
2. *Az aszszonyoknak a' joszághoz valo közökről és abban valo birodalmaknak módgyáról*
3. *A székely fiu-léányságról*
4. *A' léány negyedröl*
5. *Miként parantsolhatnak jószágokból a' léányok, és mint birhattyák azt míg hajadonok?*
6. *A' léányoknak férjhez-menetekröl*
7. *A' nász-ruháról, vagy-is a' parafernomról*
8. *A' jegy-ruháról*
9. *Az aszszonyoknak férjekhez való kötelességekröl*
10. *A testi vétkekben találtatott aszszonyok büntetéséröl*
11. *Az özvegy aszszonyokról*
12. *A' városi aszszonyokról, és léányokról*

Cserei Farkas könyvének tárgya („Törvényt szabni az Aszszonyoknak, és annak megtartására kötelezni öket…") és olvasóközönsége okán („Bizom azért, hogy nem tsak az Aszszonyok, hanem mások-is jó neven vészik, és fogadgyák tölem e' Munkát…") nem latinul, hanem magyar nyelven ír. („Kivántam pedig egész munkámmal Hazám Nyelvén kedveskedni édes Nemzetemnek, mind Magyarnak, mind Székelynek.") Közérthetőségre törekszik nyelvezetében és formájában, ezért a korszak nem kizárólag, de gyakran kifejezetten nők és gyermekek számára szánt vallásos irodalmában és szövegeiben szokásos katekizmus kérdés-felelet szerkezetet választja a korabeli törvények, szokásjog, végzések és bírói döntések alapján összefoglalt joganyag ismertetésére. Igyekszik olvasói által ismert vagy érdeklődéssel kísért példákkal is megvilágítani a leírtakat, olykor saját élményeit és véleményét, nevelő célzattal erkölcsi intelmeit is megosztja a magyarázatok között. A kérdés-felelet formában összeállított, világos és rendszerezett, áttekinthető, egyszerű oktató és ismeretterjesztő forma még egy évszázad múlva sem szokatlan a jogi szakirodalomban, illetve egy-egy szélesebb körben megismertetni kívánt jogszabály esetében.[14]

Cserei korában a kérdés-felelet forma igen közkedvelt volt – különösen a latin és magyar nyelvű egyházi, illetve a jezsuita polemizáló, valamint ismeretterjesztő irodalomban. Szentiványi Márton (1633–1705) jezsuita szerzetes például e szemlélettel vette szövegkiadói gondozás alá Werbőczy *Tripartitum*át és a *Corpus Juris Hungarici* néven először általa említett országgyűlési törvénytárat. A 17–18. század nem ritkán protestáns gyökerekkel rendelkező jezsuita szerzői (közöttük Pázmány Péter)

[14] Néhány példa: Zsoldos 1842; Acsády 1844; Madarassy 1845.

elsősorban világi olvasóközönségnek szánták a kérdés-felelet formai keret tartalmi (egyszerű, világos, érthető stb.) és stilisztikai (közvetlenség, személyesség, dinamikusabb, sokrétűbb érvelési és meggyőzési lehetőség stb.) erősségeire alapozó magyar nyelvű munkáikat.

Cserei Farkas könyvének jogi kultúrtörténeti jelentősége: a magyar jogi szaknyelv fejlődéséhez hozzájárulás a magyar köz- és népnyelv teremtő erejű használatával

Csereinek az a döntése, hogy nem latin, hanem magyar nyelven írja meg a magyar és székely asszonyok, leányok, özvegyek és árvák számára „jogi kalauzát", a nyelvi következmények vállalását is jelentette: 1. a magyar jogi nyelv 18. századi fejlettségi állapota hatással lesz munkájára is; 2. nagyobb mértékben kell használnia munkájában a magyar nyelvet és népnyelvet; 3. neki magának is kell alkotnia a fordításokon túl magyar nyelven jogi kifejezéseket, megnevezéseket.

1. Cserei Farkasnak számítania kellett arra, hogy a magyar jogi nyelv 18. századi állapota hatással lesz munkájára, hiszen a magyar jogi szaknyelv az 1700-as években nemcsak a latin, de az európai országok nemzeti jogi szaknyelvének fejlettségétől is elmaradt.[15] A latin nyelv az oktatásban, a tudományban és a jogi praxisban szinte kizárólagos használata miatt kevéssé tűnt sürgetőnek a magyar jogi szaknyelv fejlesztése. Ráadásul a jogélet elsődleges szintjein, mint például a szóban zajló perek és jogviták beszélt nyelvében elegendőnek bizonyult az alapvető jogi fogalmak nyelvi/anyanyelvi használatával kialakuló, lassan egységesülő jogi terminológia – ez kielégítette a mindennapi élethelyzetekhez igazodó kauzális jogi szaknyelvhasználat igényeit is.

A 16–17. században a reformáció nemzeti nyelvű irodalma és tudományossága, az Erdélyi Fejedelemségben a közügyek és az ítélkezés során a magyar államnyelv használatának a jogi szaknyelvben is megmutatkozó eredményei, a 17–18. század jezsuita magyar nyelvű oktató és ismeretterjesztő írásbelisége a választott célközönségen túl egyaránt szerepet játszott abban, hogy Cserei a hazai jogi szaknyelv adott és ismert állapotában is a magyart választotta. A magyar jogi szaknyelvhasználat szempontjából Cserei alapvetően csak néhány munkára számíthatott, melyek közül a legfontosabb Werbőczy Hármaskönyvének és Kitonich János perjogi gyűjteményének magyar nyelvű fordítása volt.[16] Másrészt jól tudta használni gyakorló jogászként szerzett nyelvi tapasztalatát, a szóban zajló perek és jogviták során elsajátított korabeli jogi műnyelvet.

---

[15] Szabadfalvi 2020.

[16] *Werbőczi István (1611) Decretum Juris consuetudinarij, Inclyti Regni Hungariae & Tranſylvaniae. Az az, Magyar es Erdely-Orfzagnak Törveny könyve. Verbőci Istvan altal Iratot, 1514. Ezten: Moftan Deakul és Magyarul, Egy haßznos. Regeftromal egyetemben uyobban ki boczatatot. Debrecen: Lipsiai; Kitonich János: (1647) Rövid igazgatas A' Nemes Magyar Orfzágnak és hozzá tartozo Réfzeknek szokott teorveny folyasirol Mellyet Nemzetes Veres-Marthi Ciko Mihaly uram keresere, Deákbol Magyar nyelvre forditott Kaszoni Janos. Gyula-fejér-vár: Brassai.; Kitonich János (1650) Directio Methodica processus judiciarii Juris consuetudinarii, Inclyti Regni Hungariæ […] Rövid igazgatas a' nemes Magyar orszagnak […] Szokott Törveny Folyasirol, Mellyet Deákbol Magyar Nyelvre Forditott Kaszoni János. Lat. and Hung., Leutchoviæ.*

2. Cserei munkájának értéke, hogy rendkívüli magabiztossággal és otthonossággal használta munkájában a magyar nyelvet és a népnyelvet. A hiányos, töredezett és egyenetlen magyar jogi szaknyelv esetleges és eseti forrásait a köznyelvből, a népnyelvből vett érzékletes és szemléletes kifejezésekkel, hasonlatokkal, szólásokkal, szentenciákkal egészítette ki. Néhány példa álljon itt szemléltetve Cserei Farkas népnyelv-ismeretét és annak differenciált, pontos, teremtőerejű használatát.

Népnyelvi kifejezések

- a' jószágot-is ki itéli kezéből a' Törvény (elveszíti a pert);
- a' roszsz erköltsre hanyatlott személy (parázna személy);
- a' tisztaság óltalmazása (a szüzesség és a szemérem védelme);
- a' Törvénynek, a' jámborok igazságának bátorságára rendelt utyán játzodozik (csalárdul, álnokul viselkedik);
- bikabillér (parázna férfi);
- égre kiáltó fertelmes dolog (bűnös cselekedet);
- fattyu vetett személy (törvénytelen gyermeket szült nő);
- idö vesztö fogások (csalárd időhúzások);
- meg esett Léány (a házasságkötés előtt teherbe esett leány);
- minden dib dáb (apró-cseprő, jelentéktelen);
- nagy szemeskedés vólt erre (különösen figyeltek valamire);
- nász (menyegző);
- nehézkes (terhes);
- szemérme-takaroja (az asszonyok kendőjére mondták).

Szólások, hasonlatok, szentenciák

- A' kik Pártában akarják idejeket tőlteni (azok a leányok, akik nem akarnak férjhez menni).
- A' Kontyot-is betsületessen viselhesse (tisztes asszony legyen a házasságban).
- A' Léányoknak Ortzájok börét megvastagítani (szemérmetlenségre bátorítani a leányokat).
- A' Nyalánk ember nehezen felejti-el az egyszer meg-kóstolt édességet; ha tsak módgyát ejtheti viszsza-tér ismét arra, mint az eb az okádásra (a bűnös könnyen visszaesik).
- Adósodni kell ott a' hól hoszszabb a' ruha az erszénynél (eladósodik az az asszony, aki pénzénél többet költ).
- Az okos Aszszony nem szokott magtalanúl maradni (a terhes asszony helyzete férje halála után is kedvezőbb volt).
- Az üdö mulás ütheti Nyakon a' dolgot (a halogatás okafogyottá teszi az ügyet).
- Eb bordában szött Aszszonyok (rossz erkölcsű, hamis asszonyok).
- Él y paraszt nevezet alatt inkább (tartsd meg a régi jó szokásokat).
- Léány, vagy Aszszony testi Roszszra adván magát, meg-terhesedik (parázna leány vagy asszony házasságon kívüli bujálkodása után várandós lesz).
- Nem kár vólna azt fel-tsaptatni (a házasságtörő asszonyt régi szokás szerint négy meghajlított élőfára kötözték, amelyek visszacsapódva darabjaira szaggatták).

- Nem mindenkor egyaránt szedik a' közös gyökérröl-is a' gyümöltsöt (nem mindig illet meg mindenkit ugyanakkora rész egy dologból).
- Nem Zsák, hogy ismét meg-fordithassák (nem visszafordítható).
- Párta unta, szemtelen Léány (szemérmetlen, kacér leányra mondták).
- Pártáját más szegre tette, haja betsületétöl el maradván (tisztességtelenné vált leány).
- Tiszta élet illik a' párta, és Koszoru alá (tisztességesnek kell lenni a lánynak, a menyasszonynak).
- Törvénybe kerekednek (bíróság elé mennek).

3. Cserei Farkas számára nem okozott gondot, hogy a fordításokon túl, szükség esetén, neki magának kellett magyar nyelvű jogi kifejezéseket, meghatározásokat megfogalmazni. A hazai jogi terminológiát a 18–19. században bizonyos kettősség jellemzi: egyrészt a latin nyelv dagályosságát, cikornyás, többszörösen összetett körülírásait a magyar nyelvbe is átültető kifejezések nagy száma, másrészt ettől élesen különbözve a magyar köznyelvhez közelítő rövid, tömör, kifejező meghatározások jelenléte. Ahogy az alábbi példák is mutatják, Cserei magyar nyelvű jogi kifejezései, megnevezései ez utóbbiakhoz állnak közelebb. Bár a szerző szándéka a magyar jogi nyelv művelése és fejlesztése volt, nem érezhető rajtuk a későbbi nyelvújítók esetében oly gyakori csináltság, mesterkéltség.

Jogi kifejezések, jogi terminológiai meghatározások és körülírások

- a' ki azon Helységben Jószágos ember (vagyonnal rendelkező személy);
- a' ki-házasitás igazságával élhetö Léányok (atyai házban élő hajadonok és „szerentse várók");
- az árva Jószágát vagy magának hórgássza (az árva gyermek vagyonát csalárd módon meg akarja szerezni);
- belé talál sülni feleletébe (nem tud választ adni);
- égyik szék napjárol a' másikra vontattya a' dolgot (alapos ok nélkül elhúzza);
- gyermek vesztés (magzatelhajtás);
- jegy-ruha (hitbér, dos): a jegy-ruhát *„a' Férjfiak Rendekhez 's állapottyokhoz képest tartoznak igaz és Törvény szerént el-házasított Feleségeknek el-hálásokért" fizetni";*
- ki-nyalánkodék az útból, a' tilalom alatt lévö íznek kostolására (bűnt követ el, paráználkodik);
- magzattyokat-is vagy életre nem eresztik (magzatelhajtás);
- nem engedé, hogy élete nélkül maradgyon (megkegyelmez);
- nös paráznák (házasságtörő férfiak);
- jegy-ruha nyulik/megkeskenyedik/szakad (a hitbér a második házasságkötéskor feleződik, a harmadik esetében harmadolódik, végül már olyan csekély összegűvé válik, hogy ténylegesen eltűnik);
- parafernom (nászruha, menyegzői ajándék vagy nászajándék, amelyet a menyasszonynak eljegyeztetése, mátkasága és lakodalma idején mátkája, szülei, atyafia vagy bárki más ajándékozni szokott);
- törvényt láthatnak réá – parasztok-is szabadossan meg-foghattyák (tetten érés esetén megbüntethetik);

- székely örökség (mint fegyverrel szerzett Jószág, csak fiakat illet és fiú lehet örököse);
- vérárulás (az atyjafiakkal szembeni hamisság, rosszhiszemű magatartás: például ellenségeskedés, javaiktól megfosztás, személyében bántalmazás, hamis vád).

Cserei Farkas könyvének jogi néprajzi jelentősége:

Cserei Farkas munkájában a magyar és székely asszonyok (ideértve a leányok, az özvegyek és az árvák) helyzetét, jogait és kötelezettségeit kívánta bemutatni a 18. század közepéig – mint ahogyan már szóltunk róla – elsősorban a szokásjog, a törvények, a statútumok és a joggyakorlat alapján. A könyv gazdag jogirodalmi hátterére a tanulmányban nem tudunk kitérni, viszont érdemes szólni néhány szót a további források közül a joggyakorlatról és alaposabban megvizsgálni a jogszokások, a jogi népszokások és a jogi néphagyomány kérdését.

Az asszonyi jogok tekintetében Cserei különös gondot fordít a kérdésekre adott válaszok magyarázata, az érvelések alátámasztása során a korabeli ítélkezési gyakorlat leírására. Például: „A' Léány Negyedet mind Magyar-Országban, mind pedig Erdélyben rövid Perfolyás mellett szokták keresni. Magyar Országban ugyan egyenesen Táblán perelnek érette; de Erdélyben szabadságában áll a' Felperesnek Táblán keresse-é, vagy Vármegye székin."[17] Cserei arra is kitér például, hogy mi az eljárásrendje annak, hogy az asszonyok végrendeletükben gyermekeik számára gondviselőt rendelhessenek, vagy hogyan érvényesíthető a leánynegyedhez való jog, milyen bizonyítékok szükségesek a leányoknak ahhoz, hogy a „Székely Örökségből" részt kérhessenek, hová fordulhatnak, hogyan járhatnak el velük szemben alkalmazott kényszer vagy erőszak esetén, mi a mátkásítás és a házasságkötés törvényes rendje, melyek a parafernom (nászruha) kiadásának vagy az özvegyi jogok érvényesítésének szabályai.

A jogi néprajz legszélesebben értelmezett kutatási tárgyát a jogi vonatkozású társadalmi normák gazdag világa jelenti. Vizsgálati szempontjainak egyike a fejlődés szerinti strukturálás, amely során megkülönbözteti 1. a szokásnormát; 2. a jogszokást; 3. a jogi normát/jogintézményt; 4. a jogi népszokást és 5. a jogi néphagyományokat.[18] *A szokásnorma* az egyéni normák általános sokféleségében érvényesülő, a közösség által elfogadott, helyesnek tartott magatartásszabály/társadalmi norma. *A jogszokás* a közösség tagjainak kifejezetten jogi jellegű, a törvény által szabályozott „fent" világától élesen elkülönülő „lent" világa, azaz a társadalom kisebb-nagyobb közösségeinek vélt vagy létező autonómiája alapján alkotott, a közösség által elismert (a hagyomány és szokás erejénél fogva megtartott és öröklődő, szükség esetén azonban a közösség által kikényszerített), a mindennapok szervezésére (az életviszonyokban jelentkező érdekeltségek egyeztetésére) szolgáló szokásszerű gyakorlata.[19] Tagányi Károly a jogszokások körébe elsősorban a megíratlan, jogi alakba nem öntött jogi vonatkozású

[17] Nagy-ajtai Cserei 1800: 39.
[18] A kérdéssel részletesen foglalkozik: Tárkány Szücs 1981: 36–44.; Nagy J. T. 2003, 2021.
[19] Mezey 2009, 2022.

szokásokat, szertartásokat és jelképeket sorolta (például jegyesség, alku).[20] *A szokásjog* (*consuetudo*) a kisebb vagy nagyobb közösségek együttélése során kialakult, majd az állam által utólag elismert, szankcionált szokásnormát, jogszokást jelentette, a *jogi norma* pedig általános jellegű, kötelező erejű, az állam vagy állami szerv által alkotott magatartásszabály, amely érvényesülését végső soron állami kényszer biztosítja.[21] *A jogi népszokás* olyan jogi vonatkozású szokás, amely elsősorban, de nem kizárólag a paraszti közösségek vonatkozásában kutatott, és e közösségek mindennapi életének meghatározott, az ismétlődések során az utódokra is átörökített rendjét jelenti. A jogi népszokás jellemzője, hogy az állami szabályozásnak csak kiegészítőjeként, színezőjeként jelenik meg, vagy csupán jelképes tartalommal él tovább.[22] *A jogi néphagyomány* a már nem gyakorolt, de még ismert jogi vonatkozású szokások, jelenségek folklórban (például szólásokban, közmondásokban, népdalokban, népmesékben), illetve tárgyi emlékekben történő tovább élését, hagyományozását jelenti. A jogi vonatkozású társadalmi normák vizsgálhatóak *vertikálisan és horizontálisan*. A vertikális szint egyetlen jogi vonatkozású társadalmi norma időben különböző létformáit, a horizontális szint pedig egy adott időpontban érvényesülő, különböző típusú jogi vonatkozású társadalmi normák metszetét foglalja magában.[23]

Nagy-ajtai Cserei Farkas: *A' magyar és székely aszszonyok' törvénye* (1800) címmel megjelent munkájának jogforrási háttere kapcsán már szó esett a jogi normák (a törvények, a szokásjog és a statútumok) a nemes jogállású asszonyok és leányok helyzetét alapvetően meghatározó köréről. Szerencsénkre azonban Cserei nem áll meg ezek puszta összegyűjtésénél és közreadásánál. A könyvben a kérdésekre adott válaszokhoz – amelyekben ismerteti a „régi jogként" emlegetett szokásjog, továbbá a magyarországi és erdélyi törvények rendelkezéseit – magyarázatokat fűz, és ezek a szemléltető és tanító célú történelmi példákon túl a jogszokások, jogi népszokások és jogi néphagyományok a közvélekedést megerősítő szándékú bemutatására is lehetőséget adnak.

Ahol a törvény és a szokásjog egyértelműen, részletesen szabályoz, ott Cserei nem egészíti ki a válaszokat a jogszokások, a jogi népszokások és a jogi néphagyományok világával. Vannak kérdések, amelyekre adott válaszai esetében egyszerűen csak beidézi a *Tripartitum* vonatkozó rendelkezéseit. Így tesz például *Az asszonyok nemességéről és egyéb személybeli dolgaikról* szóló részben az árvákról való gondoskodás kapcsán: „Az Aszszony, ki-múlván e' világból az ö Férje, attol-való gyermekének gondviselését másnak engedni nem tartozik, hanem azt magának férjhez meneteléig

[20] Tagányi Károly definíciója szerint a jogszokások „megíratlan, jogi alakba nem öntött jogi vonatkozású szokások, szertartások és jelképek," amelyek között a parasztság körében a jegyességet hozza példaként (Tagányi 1919). Cserei Farkas több mint száz évvel korábban a nemes asszonyok, leányok vonatkozásában ennek pontos szokásjogi leírását és hivatkozását adja – jogszokásként a szertartás, az ajándékozás folyamatát, valamint a szemérmetesség és szülők iránti engedelem régi erkölcsökön és szokásokon alapuló értelmezését teszi hozzá (Nagy-ajtai Cserei 1800: 46).

[21] Tárkány Szücs Ernőnél jóval diffúzabb a terminológiahasználat, mint Tagányi esetében (Tárkány Szücs 1981; Nagy J. T. 2009; Bognár 2016; Mezey 2018: 100).

[22] Tárkány Szücs 1981.

[23] Horizontális szintű vizsgálatra példa: Bognár–Homoki-Nagy–Nagy J.T. 2021. Vertikális szintű vizsgálatára példa: Nagy J. T.2011, 2014.

szabadosan meg-tarthattya."[24] Így jár el a házassági vagyonjog egyes kérdéseiről, a leánynegyedről, a leányok és hajadonok jószágairól szóló fejezetek esetében is.[25]

A székely fiú-leányságról szóló rész vagy a „Székely Örökségről" rendelkezés szabályainak tárgyalása alkalmas az Erdélyi Törvények közül az *Approbatae Constitutiones (1653)* részletesebb vizsgálatára is.[26] A házasságra vonatkozó részben *(A' léányoknak férjhez-menetekről*) egyrészt a szokásjog, a *Tripartitum* szabályai lesznek irányadóak (például elmátkásításra a leánygyermek 7., házasságkötésre 12. évének betöltése után kerülhet sor), de ebben a fejezetben – ahogyan a nászruháról, a jegyruháról, az asszonyok férjük iránti kötelességeiről, a testi vétkekben talált asszonyok büntetéséről, az özvegyasszonyokról, a városi asszonyokról és leányokról szóló részekben is – is számos, később már nemcsak a nemesség, hanem a magyar és székely falvak, továbbá a városok lakói körében ismert jogszokással és jogi népszokással találkozunk.[27]

A törvény, szokásjog, jogszokás, jogi népszokás és jogi néphagyomány viszonyrendszere a jogi néprajz szempontjából Cserei Farkas könyvében két dimenzióból közelíthető meg:

1. Munkájának megírásakor a szerző a „hatályos jogot" (törvényeket és szokásjogi szabályokat), szükség esetén a nemesi köznyilvánosság által ismert és elismert, zsinórmértékül szolgáló jogszokásokkal, ritkábban jogi szokásokkal, vagy elsősorban már csak könyvekből ismert, jogi vonatkozású hagyományokkal, történetekkel, példákkal egészíti ki. Egyetlen kiemelésünk a gazdag példatárból is felhívja a figyelmet arra, hogy Cserei a nemes asszonyok és leányok jogainak és kötelezettségeinek számbavétele során a széles körben ismert „élő jogszokások" kiegészítő használatát mindvégig fontosnak tartotta.

A várandós („nehézkes" Cs. F.) asszonyok sajátos helyzetének magyarázata során Cserei egy *jogi hagyománynak* nevezhető régi történeti példát hoz: „a' Karthágobéliekné ha valamely gonosztévö menedék helyet akarván magának keresni, nehézkes Aszszonyhoz futhatott, nem vólt szabad attól ötet el-húzni büntetésre."[28] Ezt egy, a 18. században is *élő jogszokással* folytatja: „Ma-is sok Nemzeteknél a' nehézkes Aszszonyok közbenjárásának foganattya vagyon még az halálra itéltetett emberek életének megnyerésére-is." Cserei *Francisco Suares,* a spanyol skolasztikus filozófia és a katolikus barokk bölcselet kiemelkedő képviselőjének kánonjogi munkájára hivatkozik: „Törvény szerént-is pedig, mikor a' nehézkes Aszszonyt valami nagy vétekért perli a' Tiszt, és azt itélik, hogy kinoztassék-meg a' dolognak ki-vallására; mig nem szül, és gyermekágyából fel-nem gyogyul, addig ötet kínzásra nem hurtzolhattyák." A nép

[24] Kérdés: „Hát az Árváknak gondviselői lehetnek-é?" (Első rész, Nyolcadik kérdés) Cserei válasza, hivatkozása: *Tripartitum* I. T. 113. Cserei 1800: 12.

[25] Csak egyetlen példa: Kérdés: „Mi a' Léány' Negyed? honnét vette eredetét? kik? minémü Jószágból, és mi módon szokták fizetni?" (Negyedik rész, Első kérdés) Cserei válasza, hivatkozása*:* „Léány Negyednek mondgyuk azt a' Jószágot, melyet adnak a' Léányoknak, vagy Aszszony-állatoknak az ök Attyoknak Örökségéből az Atyai Nemzésnek bizonyságára nem örökké, vagy örökösül, hanem tsak váltságosképpen." (*Tripartitum* I. 88.)

[26] Nagy-ajtai Cserei 1800: 32. (Approb. P.III.T.76.Art.7.)

[27] Bognár–Homoki-Nagy–Nagy J.T. 2021.

[28] Nagy-ajtai Cserei 1800: Első rész 14. kérdés, 15.

széles körében még évszázadokkal a vallási normák kötelező erejének elhalványodását követően is általánosan elismert jogi népszokás volt, hogy a várandós nőknek (és a szoptatós anyáknak) nem kellett megtartani „az Anyaszentegyháztól ki-adatott köteles Böjtöknek-is szoross rendét".[29]

2. A Cserei által leírt törvények és Werbőczy szokásjogi szabályai éppen úgy, mint a válaszokat kiegészítő, a nemes asszonyok és leányok életét az 1700-as években meghatározó „élő jogszokások," a szabályozásváltozásokat követően az erkölcsi és vallási normák közvetítésével a műveltségi elemek alászállásának folyamata során a nemességnél jóval szélesebb körben határozzák meg az azokat nemzedékről nemzedékre átörökítő közösségek mindennapjait.

Íme néhány a Cserei Farkas által ismertetett szokásjogi és törvényi rendelkezésekből, amelyek betartása jogszokásként még a 20. század elején is magától értetődő volt az egyes közösségekben. Az asszonyok „a' mit Tövel, Orsoval, 's egyébb aszszonyi munkával keresnek, övék az, és fiu testvérekel meg osztani nem tartoznak".[30] A székely fiú-leányság esetében ha fiú nélkül maradt „a székely anya, ha két vagy több leánya maradt, egyenlően örökölnek, de a kisebbik választhat a' Lakhelyben".[31] A székely fiú-leány: leány a nemzésben, de fiú az Örökségben.[32] A megesett leányoknak, azaz „a' fattyu vetett személyeknek, valameddig törvényes Házasságra nem vergödnek, fejeket sem szabad ugy viselniek, mint más Aszszonyoknak, kik magokat jámborul kontyoltattyák-bé".[33] Ezt a szabályt a paraszti közösségekben Cserei munkájának kiadása után még száz esztendővel is számon tartották.

Szintén évszázadokon át magától értetődő kötelezettségnek, erkölcsi normának tekintették az idősekről, özvegyekről, elesettekről gondoskodás változatos formájú jogszokásait a családi, illetve falusi közösségekben.[34] Ezek közül számos rokonítható a Cserei által ismertetett *Kegyelem Rész*-szel. „A' Székelyeknél a' szolgálatból, vagy gazdálkodásból ki erötelenedett Személyeknek" (ideértve azt is, aki „által-adja Jószágát fiainak, vagy ha fiai nem vólnának, Attyafiainak," valamint a gyermektelen Özvegyeket) „életek táplálására a' mit szakasztanak … Kegyelem Résznek nevezik".[35]

A házasság intézménye igen gazdag jogszokásokban (és jogi népszokásokban is). Cserei egyrészt nem mulasztja el erkölcsi nevelésre is felhasználni a leányok érdeklődésére különösképpen számot tartó fejezetet. Felfigyelhetünk arra is, hogy az eljegyzés (amely a mai napig az egyik legszívósabb jogszokásunk) részletes vizsgálatával együtt – bemutatja a jogszokások és népszokások változatosságát is. „Szokás vólt a' Magyaroknál, hogy mikor a' Férjfi el-jegyzi magának a' Léányt házasságra, ez akkor Gyürüt, és keszkenöt ád annak. Gyürüt ugyan a' meg-nem szakadható szeretetnek bizonyságául; Keszkenöt pedig azért, hogy azzal mint egy szemérme-takarojával

[29] *Uo.*

[30] Nagy-ajtai Cserei 1800: 19. Viszont az is kimondatott, hogy „Fegyverrel, és Déáki Tudománnyal szerzett Jószág nem illet Léányt." Cserei 1800: 18. *Tripartitum* I. T. 18.

[31] Nagy-ajtai Cserei 1800: 29

[32] Nagy-ajtai Cserei 1800: 31.

[33] Nagy-ajtai Cserei 1800: 35.

[34] Homoki-Nagy 2018.

[35] Nagy-ajtai Cserei 1800: 36.

házasságra által-adandó testének meg-tartott épségét, 's egyszersmind jövendöbéli Férjéhez való nagy bizodalmát-is jelentené, hogy valamint ö azon négy-szegletü Ruhájának példájára kész Férjét e' világnak akár melyik részére követni, ugy emez-is ötet el-ne hagyná, hanem azon Ruhának mint egy árnyéka alatt tartván, viselné gondját, 's óltalmazná."[36] Az eljegyzés felbontására vonatkozó szabály szintén ma is élő jogszokás: „Ha pedig meg-forván a' Mátkás személyek között a' Házasság, a' Jegy egyik a' masiktól viszsza-mégyen annak, a' ki-adta."[37]

A könyv hetedik fejezete a *parafernommal* (*nászruhával,* menyegzői ajándékkal, vagy ahogyan ma mondanánk nászajándékkal) foglalkozik, a nyolcadik pedig a Cserei által *jegyruhának* nevezett *hitbér/dos* kérdésével. Cserei először pontosan meghatározza és elkülöníti a nászruha és a jegyruha fogalmát, utána pedig a lakodalom, mint jogszokás szereplőit veszi sorra. „Szokás vólt a' Magyaroknál eleitől fogva, hogy mikor a' Léányt férjhez-adták, a' Lakadalmi alkalmatossággal az Atyafiak, 's más jó-akaratu emberek-is a' Menyaszszonynak ajándékot mutattak-bé; innét vette eredetét a' Parafernom. Parafernomnak azért, vagy-is Menyegzöi ajándéknak az ollyan ingo Jókat mondják, melyeket az Aszszonyállatoknak az ö Lakadalmok, vagy Mátkaságok, 's eljegyeztetések idején, vagy Mátkáik, vagy szüléik, vagy Attyokfiok, vagy más akárki szokott adni, és ajándékozni. … Nász-Ruhának azon okból mondatik, hogy Menyegzö, vagy-is Lakadalom tisztességéhez tartozó Jószág; a' Menyegzőt pedig Násznak nevezzük régi Magyar Nyelven, miként azokat, kik a' Völegényt, 's Menyaszszonyt kisérik, Nász-Népének; ezeknek pedig, és a' Lakadalmi Rendtartásnak igazgatoját Nász-Nagynak mondjuk, 's hogy már ide tegyem azt-is: az ujj Házasok Lakadalmok Napján, egyik Vö-Legénynek, a' másik Menyaszszonynak azért neveztetnek; mert a' Legény Veje annak, kinek Léányát veszi, ö pedig a' Léány Menye az ö Mátkája szüleinek, vagy korossabb Atyafiainak."[38]

A *nászruhától* (parafernom, nászajándék) eltérően a *jegyruhát* „a' Férjfiak Rendekhez 's állapottyokhoz képest tartoznak igaz és Törvény szerént el-házasított Feleségeknek el-hálásokért" fizetni".[39]

Ugyancsak korunkban is élő elemei vannak az 1800-ban megjelent, az *özvegyekre* vonatkozó szabályozásnak. A gyászévhez jelenleg is fűződnek joghatások évszázados jogszokásként határozzák meg az özvegyekhez való normatív és közösségi viszonyulást. „Urok halálának elsö esztendejében minden háborgatok ellen békességben, és teljes bátorságban tartassanak: senki öket azon üdö alatt Törvénybe ne idézze, se Urokról réájok maradt Per mellé né hívja,'s arra elö-állani ne kénszerittse; ebben pedig hogy meg-maradhassanak, tartoznak a' Tisztek pártyokat fogni, segéteni, óltalmazni; annál inkább Urok Jószágiból, és jovaiból esztendö alatt még a' magán való Özvegyek-is ki-nem rekesztethetnek."[40]

[36] Nagy-ajtai Cserei 1800: 46.
[37] *Uo.*
[38] Nagy-ajtai Cserei 1800: 49.
[39] Nagy-ajtai Cserei 1800: 55.
[40] Nagy-ajtai Cserei 1800: 77.

Összegzés

Cserei Farkas életművét – különös tekintettel a 18. század harmadik negyedében keletkezett és fia által 1800-ban kiadott *A magyar és székely aszszonyok törvényei* jogszabálygyűjteményre – számos tudomány- és kutatási terület tekinti ma is kiindulópontjának.

A magyar művelődés- és társadalomtörténet tárgya és szemlélete miatt tartja a korai kutatások fontos mérföldkövének; a *nőneveléstörténet* a 18. század keresztény vallási felfogásának és a felvilágosodás nőképének felrajzolását értékeli Cserei Farkas munkájában. Pukánszky Béla a nőnevelés meghatározó társadalmi, jogi tényezőit kutatva hivatkozik Cserei két évszázad határán megjelent, az 1700-as évek első felének magyarországi nőképét és a rendi társadalomban elfoglalt helyüket, jogállásukat bemutató munkájára.[41] Pukánszky, ahogyan a 20. század elején Máday Andor,[42] a törvények és a szokásjog évszázadok során kialakult szabályozási gyakorlatára vezeti visszza a magyarországi és erdélyi nemes asszonyok, leányok, özvegyek, valamint a szabad királyi városok polgárasszonyainak az európaitól részben eltérő jogállását.

A jogtörténet szempontjából az 1800-ban kiadott könyv egyik legfontosabb értéke, hogy egy a jogi (és társadalmi) közfigyelem fókuszába csak esetlegesen és kivételesen kerülő csoport esetében veszi górcső alá – a jogi ismeretterjesztés szándékával – jogaikat és kötelezettségeiket. Ahogyan Werbőczy tette *Hármaskönyv*ében, Cserei is alapvetően a nemes (illetve néhány kérdésben a szabad királyi városi polgár-) asszonyok, leányok, valamint özvegyek és árvák[43] jogi helyzetét részletezi. Már az első részben előrebocsátja, hogy „Nemességekről és egyéb szemelybéli dolgaikrol az asszonyoknak" kíván szólni – és ezt a magyar és székely történelem jeles nemesasszonyainak hőstetteit kiemelő példák felsorolásával meg is erősíti. Ezután tér rá a jogállásbeli kérdésekre (pl. „Nemes Anyának Nemtelen Atyától született gyermeke Nemes lészen-é hát? vagy pedig tsak meg-marad Atyának Rendin, s' Állapottyában?" vagy „Miként nemesedhetnek meg hát az illyen Nemtelen Atyáktól született gyermekei a' Nemes Anyáknak? és „Lőn elobb olly Felelet, hogy Nemes Atyáktól Nemességben születnek a' Léányok. Hát már a' Nemtelen atyák' Léányaiknak adhat-é Nemességet a' Király?"). Ezeket a felvetéseket Cserei egyértelműen és kizárólagosan Werbőczy *Tripartitum*a alapján válaszolja meg, nem fűzve a feleletekhez külön kommentárt – eltérően a későbbi kérdések gyakorlatias, példákban is gazdag válaszaitól.

Az összehasonlító jogtörténet számára is muníciót jelent Cserei – egy tematikus jogszabálygyűjteményen magyarázataival, példáival, erkölcsi nevelő célzatú kifejtéseivel messze túlmutató – munkája. Máday Andor hívta fel a figyelmet a nők jogállásáról írott monográfiájában arra, hogy míg Európában a római jogot, a germán hagyományokat és a keresztény kánonjog szabályait alkalmazó középkori jogrendszerek nagy többségében a nő a házasságkötését követően az apai gyámságból közvetlenül férji

[41] Pukánszky 2006: 69–72.

[42] Máday 1913.

[43] „Ezek az Országnak Ellenség ellen óltalom Kővei, a békességes idöben pedig ékességi, 's azért-is az Országos Rendek közé vannak számláltatva, és ök-is Ország Gyülésére el-szoktak mindenkor hivattatni. Közönségessen a' szabad, és Királyi Városok Polgár Lakosi Díjjók dolgában egy karban vannak a' Nemesekkel." Nagy-ajtai Cserei 1800: 87.

gyámság alá került, Magyarországon már az Árpád-kortól a férjes nő önjogúságát elismerő jogrend vált meghatározóvá, azaz a patriarchális helyett egy paritásos szabályozási forma.[44] Mind Werbőczy *Tripartitum*a, mind a hazai törvények, statútumok, az ítélkezési gyakorlattal és Cserei gyakran jogszokásokra is hivatkozó magyarázataival, példáival kiegészülve alkalmasak arra, hogy a nőkre vonatkozó szabályozás e történeti rétegeit is felfejtsék.

A jogi kultúrtörténet mindeddig elsősorban a jogi szaknyelv kialakulása, fejlődése szempontjából értékelte Cserei Farkas jogszabálygyűjteményét. Szabadfalvi József külön is kiemelte Cserei munkáját, mint a jogi ismeretterjesztés egyik legkorábbi emlékét.[45] Arra is felhívta a figyelmet, hogy az általa 1760–1770 közé datált, de csak 1800-ban kiadott könyv több szempontból is megelőzte korát. Hiszen Aranka György könyve az angol és a magyar monarchia közjogi rendszerének összehasonlítására vállalkozó, kifejezetten a jogi szaknyelv „művelését” célul tűző *Anglus és Magyar Igazgatásnak egyben-vetése* könyve is csak 1790-ben jelent meg, ahogyan Decsy Sámuel ugyanezen évben megjelent, az államigazgatás, az oktatás és a tudomány művelésének területén a magyar nyelv bevezetését sürgető *Pannóniai Fénix avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv* című műve. Dienes Sámuel jóvoltából csak 1792-ben került kiadásra az első magyar nyelvű jogbölcseleti könyv is: *Báró Martini természet törvényéről való állatásainak magyarázatja* címmel.[46] Cserei Farkas a magyar jogi szaknyelv művelését segíteni kívánó munkája azonban ekkor már akkor készen van és a kézirat több mint két évtizede vár kiadásra az íróasztal fiókjában, amikor a Magyar Országgyűlés az 1790/91. évi XVI. törvénycikkben arról határoz, hogy a „nyilvános ügyek intézésére” idegen nyelv helyett a magyar használtassék, 1792-ben pedig megszületik az 1792. évi VII. tc. a magyar nyelv tanításáról és használáról, amely megnyitja az utat a magyar nyelvű jogi szakmunkák írása és kiadása előtt.

A jogi néprajz számára különösen fontos új eredményeket – és egyben új kutatási feladatokat – jelent Cserei Farkas munkája. Egyrészt, ahogyan említettük, a jogi néprajz 18. századi forrásai rendkívül csekély számban állnak rendelkezésre, így az egyes források a kutatástörténet szempontjából is felértékelődnek. Másrészt hangsúlyozandó, hogy a 18. századból ismert jogi néprajzi vonzatú munkák nem elsődlegesen jogi néprajzi források, hanem valamely praktikus igény vagy elméleti kérdés hívta életre ezeket. Cserei munkája sem elsősorban jogi néprajzi, inkább jogismereti, illetve jogi ismeretterjesztő céllal íródott és az írott forrásokat egészíti ki, elsősorban didaktikai céllal az élő jogszokások, jogi népszokások, jogi néphagyományok körével. Leírásai azonban – éppen a korabeli források hiányára tekintettel – rendkívül értékesek és mind kutatástörténeti, mind módszertani szempontból fontosak. Cserei népnyelvi fordulatai, szólásai is új vizsgálati lehetőségeket fogalmaznak meg, gazdag példaanyaga, a feldolgozás komplex módszere és szemlélete pedig a jogi néprajz szempontjából kiemelten fontossá teszi a fia által, évtizedekkel elkészültét követően megjelent

[44] Máday 1913: 33. A kérdésről más közelítéssel: Herger Csabáné 2016.

[45] Szabadfalvi 2020: 14.

[46] Aranka 1790; Decsy 1790; Dienes 1792. A 18. században a magyar jogi szaknyelv fejlődéséhez hozzájárul: Kövy 1798.

munkát. Cserei intő szavai arra is emlékeztetnek, milyen értéket jelentenek a „sok szép régi jó szokások, rendtartások, melyek ma-is záros kapuk, vigyázó Tornyok gyanánt vannak jámbor Aszszonyinknál, Léányinknál".

A magyar és székely aszszonyok törvényei könyve alapján Nagy-ajtai Cserei Farkast a magyar jogi néprajz széles körű európai kitekintéssel rendelkező, kiváló jogi és történeti felkészültségű, a magyar szokásokat és hagyományokat ismerő, sőt a folklórt és a népnyelvet is gyakorlottan használó, méltatlanul elfelejtett korai művelőjeként fedezhetjük fel újra és helyezhetjük az őt megillető helyre a hazai jogi néprajz kutatástörténetében.

Irodalomjegyzék

ACSÁDY Sándor

1844 *Magános magyar törvény kérdések- és feleletekben*. Pest: Kilian György.

ARANKA György

1790 *Anglus és Magyar Igazgatásnak egyben-vetése*. Kolozsvár: Hochmeister Márton.

BALÁS Gábor

1979 *Erdély jókora jogtörténete 1540-1849 közti korra*. Budapest: Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottsága.

BOGNÁR Szabina

2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

BOGNÁR Szabina – HOMOKI-NAGY Mária – NAGY Janka Teodóra

2021 A drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági szerződések jogi néprajzi forrásértéke. In Jukić Zita (sajtó alá rend.): *„Öszve eskettettek illyen egyezkedés mellett...” Drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági egyezségek.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 9) 7–50. Eszék: „Zrínyi” Magyar Kultúrkör.

DECSY Sámuel

1790 *Pannónia Féniksz, avagy Hamvából fel-támadott magyar nyelv.* Bécs: Trattner.

DIENES Sámuel

1792 *B. Martini a Természet-Törvényjéről való állításainak magyarázatja.* Bécs: [s.n.].

DÖBRENTEI Gábor

1815 Nagy-ajtai Cserey Farkas Erdélyi udvari tanácsos és referendárius élete. *Erdélyi Muzéum* 2:4. 153–169.

HERGER CSABÁNÉ

2016 Az összehasonlító jogtörténeti kutatások határai a házassági vagyonjog területén. In Béli Gábor – Korsósné Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. 85–94. Pécs: Publikon.

HOMOKI-NAGY Mária

2018 *„Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelésemet teszem...”: Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentes mezővárosában*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 5) Szekszárd: PTE KPVK.

KAJTÁR István

2004 *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.

KÖVY Sándor

1798 *A’Magyar törvények rövid summája. A’ Gyermekek számára*. Pozsony: Wéber.

MADARASSY János

1845 *A magyar polgári törvénytudomány vázlata*. Eger: Érseki Lyceum.

MÁDAY Andor

1913 *A magyar nő jogai a múltban és jelenben.* Budapest: Athenaeum.

MEZEY Barna

2009 Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből.* 13–25. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2018 Történeti áttekintés. In Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete.* 99–111. Kolozsvár: Forum Iuris.

2022 Acta Right of the "Above" and the "Below". On the Border of Customary Law and Custom: The Legal Customs. *Acta Ethnographica Hungarica* 67:1. 87–97. https://doi.org/10.1556/022.2022.00012

NAGY Iván

1858 *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. III. Pest: Ráth Mór.

NAGY Janka Teodóra

2003 A magyar jogi néprajz-kutatás eredményei és alternatívái. In Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások.* 851–862. Budapest: Akadémiai Kiadó.

2009 A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből.* 83–96. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2011 Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz. In Mezey Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak.* 345–354. Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.

2014 A jogi néprajzi kutatások és az Ethnographia. *Ethnographia* 124:3. 297–320.

2021 Europäische rechtliche Volkskunde und ungarische rechtliche Volkskunde. Volksrechtsforschung (1939–1948). *Jogtörténeti Szemle* 19. 39–47.

2022 Az európai és a magyar jogi kultúrtörténet olvasatai. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi értelmezések Kajtár István Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe monográfiájában. In Nagy Janka Teodóra – Béli Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara: A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai*. 136–147. Budapest: Gondolat.

2023 Bűnök és büntetések Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles mondások című proverbium gyűjteményében (1820). In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére.* 273–282. Budapest: Orac Kiadó.

NAGY-AJTAI CSEREI Farkas

1800 *A' magyar és székely aszszonyok' törvénye.* Kolozsvár: Hochmeister Márton.

PUKÁNSZKY Béla

2006 *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Budapest: Gondolat Kiadó.

STIPTA István

2016 A jogi kultúrtörténet Magyarországon. In Béli Gábor – Korsósné Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. 305–312. Pécs: Publikon.

SZABADFALVI József

2020 A magyar jogi nyelv kialakulása és fejlődése a 19. század elejéig. *Jogtudományi Közlöny* 75:1. 12–20.

SZINNYEI József

1893 *Magyar írók élete és munkái.* II. Budapest: Hornyánszky Viktor.

TAGÁNYI Károly

1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I rész. A családjog és öröklési jog köréből.* (Néprajzi Könyvtár, Új sorozat, 1) Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Gondolat.

VERESS Emőd (szerk.)

2018 *Erdély jogtörténete.* Kolozsvár: Forum Iuris.

ZSOLDOS Ignác

1842 *A mezei rendőrség főbb szabályai.* Pápa: [s.n.].

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-19

A magyar nyelv használati joga Eszéken az Osztrák-Magyar Monarchia idején

NJARI, DENIS
(történész, tanszékvezető egyetemi tanár, J. J. Strossmayer Egyetem Eszék)

The right to use the Hungarian language in Osijek during the time of the Austro-Hungarian Monarchy

In this study, we illustrate through several examples that the right to use the Hungarian language in the city of Osijek, within the territory of the Austro-Hungarian Monarchy, was repeatedly hindered in various ways during this period.

Keywords: Osijek, Hungarians in Slavonia, language usage rights

A magyarság nagy valószínűséggel a Pannon-síkságra való érkezése óta jelen van Eszék városának életében; erről tanúskodnak a legkorábbi ismert középkori és oszmán kori adójegyzékek. S bár még a 19. század végén is jelentős szerepet játszottak Eszék életének szinte minden területén, az idő előrehaladtával folyamatosan csökkent az eszéki magyarság száma. Jelen tanulmány azokat a jogi dokumentumokat elemzi, amelyek az osztrák-magyar időszakban szabályozták a magyar nyelv használati jogát Eszéken. A jogi dokumentumok tanúsága szerint – mivel a Szlavóniai Királyság is a Szent Korona földjeihez tartozott – ezeken a területeken is lehetőség volt a magyar nyelv használatára a közéletben és az oktatásban. A 19. század végi horvát-magyar politikai kapcsolatok bonyolódásával azonban a gyakorlatban a magyar nyelv közéletben való használatát egyes horvát politikusok és a közvélemény is kifogásolni kezdte. Eszéken, a Szlavóniai Királyság fővárosában számos példát találhatunk, amelyek segítségével elemezhetőek a magyar nyelvhasználati jog gyakorlatának különbségei az élet különböző területein, valamint amelyek által körvonalazható mindkét fél álláspontja a kérdésre vonatkozóan. A horvát közvélemény jelentős része az eszéki (és szlavóniai) magyar nyelvhasználati jogot a horvátok magyarosítására tett kísérletnek, míg a magyar közvélemény az e jog használatának megakadályozására irányuló törekvéseket a magyar lakossággal szembeni diszkriminációnak tekintette.

Az 1868-as horvát-magyar megegyezés a horvát nyelvet nyilvánította hivatalos nyelvvé a Horvát-Szlavón Királyságban, ami érvényes volt a magyar kormány helyi képviseleteire Horvátország és Szlavónia területén.[1] A horvát volt tehát az oktatás nyelve (az összes iskolában), az államigazgatás és a közigazgatás nyelve a helyi, önkormányzati szinttől a megyei szinten át egészen az állami szintig. Felmerült azonban a kérdés, hogy mi lesz azokkal a térségekkel, ahol nem a horvátok alkotják az abszolút etnikai többséget, vagyis azokkal, ahol magyarok is nagy számban élnek. Ilyen területeket elsősorban Kelet-Szlavóniában lehetett találni, ahol több nyelvi és etnikai magyar sziget is volt, mint például Hrastin (Harasztin), Laslovo (Szentlászló), Korođ

[1] Holjevac 2016: 276–279.

(Kórógy), Retfala (Rétfalu), Vladislavci (Lacháza), Antunovac (Antalfalu), az összes Eszéket környező falu, valamint a már létrejött újabb települések Kelet-Szerémben (Ilok és Vukovár környékén), illetve Nyugat-Szlavóniában is (Bjelovar, Daruvar és Virovitica környékén), ahol több magyar falu is volt.[2]

Természetesen ezen kívül felmerült a városi területeken nagyobb számban élő magyarság kérdése is, amelynek Eszék városa mindenképpen kiemelt példája volt. Egyértelműbb volt a helyzet azokon a településeken, ahol a magyar lakosság református vallású volt, hiszen a református egyházközségekben a papok is magyarok voltak, és a 18. századtól a plébánia mellett magyar tanítási nyelvű egyházi iskolák is működtek. A magyar katolikus lakosság helyzete sokkal problematikusabb volt, mert a plébánosok szinte kivétel nélkül magyarul nem tudó horvátok voltak, függetlenül attól, hogy plébániáik területén nagy számban éltek magyar anyanyelvű hívek. Mindezeken felül Đakovoi egyházmegye püspöke, Josip Juraj Strossmayer, akit a 19. század egyik legjelentősebb horvát történelmi személyiségeként tartunk számon, kifejezetten magyarellenes magatartást tanúsított. Ő maga minden lehetséges módon igyekezett megakadályozni a magyar nyelv használatát egyházmegyéjén belül, még azokon a területeken is, ahol erre lett volna lehetőség.[3]

A helyzetet az eszéki magyar általános és középiskola esetével mutatom be, amely 1896 óta működik Eszéken, és amelyet Strossmayer püspök kifejezetten eltiltott a magyar nyelvű oktatástól vagy hitoktatástól arra hivatkozván, hogy az egyházmegyéje területén a hivatalos nyelv a horvát. Több levele fennmaradt, amelyekben kifejezetten nyíltan megtagadja mindazokat a kéréseket, amelyek az Eszéki Magyar Iskola irányából érkeztek hozzá arra vonatkozóan, hogy engedélyezze az eszéki iskolában a (magyar nyelvű) hitoktatást, hiszen a diákok abszolút többségének anyanyelve a magyar, nem beszélnek és nem is értenek horvátul. Strossmayer püspök nagyon határozottan visszautasított minden ilyen kérést, miközben a magyar sajtó viszonylag gyakran, botrányként számolt be arról, hogy „a Magyar Korona területén nem szabad magyar nyelven imádkozni Istenhez". A horvát sajtó, nemcsak az eszéki, hanem a zágrábi ellenzéki is arról írt, hogy az eszéki magyar iskola célja a horvátok magyarosítása volt. Tudvalevő, hogy a Horvát-Szlavón Királyság kormányzata hű volt a magyar Koronához, míg a horvát ellenzék autonómiapárti volt, így Horvátország és a horvátok erőszakos „magyarosításának" fogalma része volt az akkori horvát ellenzék alapvető narratívájának. Ez a szólam ma is minden horvát történelemtankönyvben megtalálható. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a mai, kortárs történészek körében, még a horvát történészeket illetően is, mint Branko Ostajmer,[4] Dinko Župan,[5] Željko Holjevac,[6] már nem érvényesül ez a narratíva, ellenkezőleg, ők maguk is egyértelműen azt írják műveikben, hogy „teljes nonszensz, hogy a magyar anyanyelvű magyar gyerekek számára alapított magyar iskolák célja a horvátok magyarosítása lehetett volna."[7]

[2] Njari 2016: 261–265; Njari 2019: 178–180.

[3] A fent említett kapcsolatokról Eszéken több információ a horvát nyelvű irodalomban található: Njari 2023: 65–91.

[4] Ostajmer 2011.

[5] Župan 2016: 276–279.

[6] Holjevac 2014: 113–114.

[7] Župan 2016: 279.

Emellett az Eszéki Magyar Iskola statisztikai elemzését is elvégeztem, melyre azért nyílt mód, mert az iskola rendszeresen közölt jelentéseket a tanulók anyanyelvi adataival. Ezekből egyértelműen látszik, hogy egyetlen tanévben sem esett 80% alá a magyar anyanyelvű tanulók aránya, s ez a nem magyar anyanyelvű diákság is többnyire német, nem pedig horvát anyanyelvű volt.[8] Ugyanis Eszéken akkor igen jelentős, magyarbarát német és zsidó kisebbség élt.

A magyar nyelv eszéki használatának másik példája, vagy inkább a magyar nyelv eszéki használatára tett kísérlet egy 1895 augusztusában Eszéken lezajlott színházi ügy. A legutolsó magyar nyelvű színházi előadás Eszéken 1880-ban volt. 1895 augusztusában egy pécsi társulat érkezett vendégelőadóként *A falu rossza* című könnyed népszínművével. Az Eszéki Nemzeti Színház zsúfolásig megtelt, a közönség abszolút többségét az eszéki magyarok adták. Ám a horvát diákság egy része szintén bejutott a színházba. Amint felhúzták a függönyt, támogató és ellenző reakciók söpörtek végig a színházon. A magyarok éljeneztek, tapsoltak, a horvát diákok pedig fütyültek, dobogtak és kiabáltak. A színészek – bár valamennyire számítottak is erre az ellentüntetésre – a színpadon mégis meglepődve, zavartan álltak nem tudván, hogy mit tegyenek. Nem tudtak sem megszólalni, sem játszani – fülsiketítő volt a zaj. Végül leengedték a függönyt, majd amikor a zaj valamelyest alábbhagyott, újra felhúzták. Sokáig tartott, míg a rendőrök a zsúfolásig megtelt színházteremben megtalálták egyenként a zűrzavar okozóit. Tizennégy eszéki horvát diákot kísértek ki a színházból a rendőrök. Ők voltak a fő bűnösök. Elfogásuk láttán a követőik egyszerre elhallgattak, a csend helyreállt, a színészek elkezdhették a darabot, melynek vége a hosszú intermezzo miatt éjfélig elhúzódott.[9]

Másnap este, amikor a *Madame Sans-Gêne* című darabot játszották, a helyzet még drámaibb volt. A zuhogó eső ellenére augusztus 8-án 21 órakor több száz fős, az előadás ellen demonstráló tömeg gyűlt össze a színház előtt. Pontosan 21:00-kor pedig a színházban tartózkodók is meghallották tiltakozás hangját: a színház kulisszái mögül sípszó és „macskazenére" emlékeztető hangok hallatszottak. A rendőrök kezdetben figyelmen kívül hagyták a színház előtt összegyűlt békés tömeget, és mindent megtettek annak érdekében, hogy az utcán zavartalanul haladjon a forgalom. Eközben a zaj egyre erősödött, a tüntetők egy ponton a színház felé igyekeztek előrenyomulni, amit a rendőrségnek sikerült megakadályoznia. Ezt követően horvát népdalok hangzottak el, majd néhány perces időközönként „Éljen Horvátország!", „Pereat Pejačević!", „Éljen Starčević!" felkiáltások is. A *Die Drau*ban megjelent tudósítás szerint ezek a felkiáltások válasz nélkül maradtak. A tiltakozás folytatódott, míg végül 22:45-kor véget ért az előadás. „Egy éppen elhaladó villamoskocsit eltalált egy paradicsom, a tömegből kidobott kő pedig az ablaküveget is betörte. Az elhajított kő nagy pánikot keltett a tömegben. A nézők többsége ezután visszafordult és az események további menetét bentről figyelte. Amikor a darab véget ért, és a színház közönsége el akarta hagyni az előcsarnokot, kő, alma és paradicsom zúdult rájuk a levegőből. Több színházlátogatót, valamint egy városi képviselőt és egy rendőrbiztost is eltaláltak. A nézők nagyon

[8] Országos Széchényi Könyvtár, Törzsgyűjtemény, Iskolai Értesítők, 8177–8182., A Magyar Királyi Állam vasutak eszéki elemi és felső népiskolájának értesitők (1906–1917.)

[9] Ungarisches Theater in Essek. *Die Drau*, br. 90. (30. 7. 1895.), 2.

megijedtek, főleg a nők, akik állítólag nagy zajt csaptak, végül az egész közönség visszavonult a színházba. A rendőrség bezárta a kijárati ajtókat, Novak képviselő pedig rendőrtizedest küldött a szolgálatban lévő 28. gyalogezred két századához, amelyek hamarosan megjelentek a helyszínen. Miután a tömeg nem volt hajlandó eleget tenni Novák képviselő arra vonatkozó kérésének, hogy hagyják el a teret, hanem továbbra is kövekkel és tojásokkal bombázták a nézőket, a katonai egységek akcióba lendültek, és alakzatba rendeződve a hegyes szuronyaikkal szétoszlatták a tömeget. A zaklatott tömeg csak ekkor vette észre a helyzet súlyosságát, és mindenki rohanva szétszóródott minden irányba. Néhány perc múlva az egész utca kiüresedett. A katonai és rendőr járőrök hajnali 1 óráig járőröztek a városban, de teljes nyugalom uralkodott. Összesen négy embert tartóztattak le, többségében diákokat, akiket másnap reggel szabadon engedtek. A rendőrség ezután nyomozást indított a tüntetés elkövetőinek azonosítására."[10]

Érdekes a horvát lapok reakciója mindezen eseményekre. Például a zágrábi lapok „a legmelegebb együttérzésüket fejezték ki az eszékieknek a hazafias viselkedésük miatt", és „őszinte gyermeki örömet éreznek, hogy végre felébredt a nemzettudat Eszéken."[11]

A magyar színtársulat 1895. augusztus eleji eszéki látogatása körüli események arra ösztönözték az eszéki magyarságot, hogy Eszéken magyar egyesületet és kaszinót alapítsanak. Az első ülést 1895. augusztus 9-én tartották, és egyhangúlag döntöttek a magyar társaság létrehozásáról. Az Eszéki Magyar Egyesületnek nevezett társaság egyik célja a „magyar kultúra terjesztése [volt] a horvátok körében". Jozán Dániel ideiglenes alelnök felszólalásában örömmel mutatott rá az eszéki magyaroknak a társaság létesítésében való „aktív részvételére", és hangsúlyozta, hogy a horvátokkal minden helyzetben szoros és testvéri kapcsolatot vár el. A felszólaló azzal zárta, hogy a magyar klub mindig tárt karokkal várja majd a horvátokat. Ezeket a szavakat „élénk taps" kísérte. Ennek ellenére a Társaság munkáját két teljes évig nem hagyta jóvá a zágrábi horvát kormány olyan módon, hogy minduntalan visszadobta az egyesület Alapszabályzatát módosítási kötelezettséggel, minden alkalommal apróságokra, adminisztrációs csekélységekre hivatkozva.[12]

Hogy Eszéken egyre feszültebb volt a magyar-horvát viszony, azt igazolja a kapcsolat megszakadása az akkori „testvéri" Péccsel, valamint a Központi Állami Takarékpénztár (Mag. Országos Központi Hitelszövetkezet) eszéki fiókjának megalakulását övező események 1901 augusztusában. Ekkor jelentős számú eszéki magyar és német iparos üdvözölte Dr. Hegedűs János miniszter urat, aki a budapesti hatóságok képviselőjeként érkezett megszervezni a fióktelep megalapításának rendezvényét. Azonban nagyon ellenséges fogadtatásban részesült, valószínűleg azért, mert a megnyitón magyarul beszélt (ami a horvátok számára az autonómia megsértését jelentette). A miniszter Budapestre visszatérve fegyelmi feljelentést tett Konstantin Graff eszéki polgármester ellen rágalmazás miatt. A feljelentésnek végül nem lett következménye,

[10] Hogyan fogadták Eszéken a magyar színészeket. *Pécsi Napló*, 188. szám (6. 8. 1895.), 2–3.
[11] Demonstracije proti magjarskom kazalištu u Osieku. *Obzor*, br. 179. (6. 8. 1895.), 2.
[12] Državni arhiv u Osijeku, fond 10, 2511/1895; 11587/95; Njari 2023: 72–73.

mert sem a városi tanács, sem a horvát bán nem rendelt el vizsgálatot, magával a polgármesterrel sem történt semmi. Az újonnan alakult takarékpénztár épületére három nyelvű, horvát, német és magyar feliratú tábla került, azonban ismeretlen személyek sárral kenték be a táblát, így megpróbálva eltüntetni a feliratot. A horvát és a magyar lapokban is megjelent ennek a híre, ám míg a horvát hetilapok támogatólag szóltak az elkövető tettéről, addig a magyar hetilapok a magyarság megsértésének tekintették azt. A legkeményebb kritikát a *Pécsi Figyelő* című ellenzéki lap pécsi riportere adta, aki cikkében keményen támadta az *Obzor* és az *Agramer Tagblatt* zágrábi hetilapokat, amelyek a takarékpénztár épületén a magyar nyelvű táblák kihelyezése ellen tiltakoztak. A pécsi tudósító a magyar hatóságokkal szembeni sértésnek és tiszteletlenségnek tartotta a felirat megsemmisítését. Szerinte a takarékpénztár létrehozása és a kihelyezett feliratok indokolatlan és méltánytalan ellenszenvbe ütköztek. „Ez az eredmény valóságos dühöngésre ragadta a magyarfaló *Ohort* és a vele egy húron pendülő *Agramer Tagblatt*ot, különösen mikor az új eszéki hitelszövetkezet elkövette azt a hallatlan merészséget, hogy olyan cégtáblákat függesztett ki, amelyeken a horvát és német föliratok után utolsó helyen magyar szövegű felirat is szerénykedett. Ezt a fentisztelt véresszájú újságpapirosok valóságos elvetemült merényletnek bélyegezték s ocsmány szidalmazásaik, amelyek régebben Eszéken legfölebb csak szánalmas mosolyt keltettek volna, most rokonszenves visszhangra találtak kedves testvérvárosunkban, amelynek hősi szokáshoz híven akként adtak kifejezést, hogy a vasárnapról hétfőre virradó éjjelen a magyar feliratot bemocskolták sárral."[13]

A magyar nyelv általános hivatalos célú használatát Horvátország területén a horvát autonómia korlátozásának, és magyarosítási kísérleteknek tartották. A horvátországi magyar nyelvhasználat kérdése volt a horvát-magyar kapcsolatok egyik kulcsproblémája abban az időszakban.

Az utóbb idézett cikkből megtudjuk, hogy az említett magyar táblát augusztus 4-ről 5-re virradó éjszaka sárral kenték be, s ezt a tettet a tudósító a következő szavakkal illette:

„Magában véve csekély és csak elkövetőire nézve megbélyegző ez a betyártempó, de vérig sértő az az intenció, amelylyel azt megcselekedték. Megtorlás nélkül ez nem maradhat, mert az a sár, melyet rákentek a magyar föliratra, voltaképen a magyar nemzetnek szólt. De az is bizonyos, hogy a megtorlás elmarad s ehelyett a magyar fölirat fog eltűnni, mert a magyar kormánynak annyira koncentrálódik minden erélye az anyaország birkatürelmű magyar lakosságának megrendszabályozására, hogy nem marad belőle semmi, mikor a bakafántoskodó társországok és a hazai nemzetiségek inzultusai elleni védelemről van szó. Csak szavazzanak mindig a kormánypártra, akkor konspirálhatnak s inzultálhatnak bátran; azzal a mi kormányunk nem törődik."[14]

Ez utóbbi idézetből talán a legszembetűnőbb a magyar körök horvátokhoz képest homlokegyenest ellentétes álláspontja. Ugyanis míg a horvátok úgy vélték, hogy a horvátországi magyar nyelvhasználat elfojtja a horvát autonómiát és a horvát jogokat, addig a magyar oldal a magyarok saját nyelvhasználati jogának durva megsértését látták saját magyar királyságuk keretein belül, amelynek ugye Horvátország és

[13] Dühöngő szomszédok. *Pécsi Figyelő*, 182. szám (9. 8. 1901.), 1.
[14] Az eszéki barátkozás. *Pesti Napló*, 79. szám (6. 4. 1902.), 1–2.

Szlavónia a része volt. Továbbá a magyarok az ezen akciókban résztvevő horvátokat a horvát-magyar szövetség árulóinak is tartották, hiszen Horvátországnak és Szlavóniának volt messze a legnagyobb autonómiája a Magyar Királyságon belül, és úgy tűnt, a horvátok még ezzel is rendkívül elégedetlenek, a magyarokat pedig elsősorban fenyegetésként és ellenségként, nem partnerként és szövetségesként látják. Bár a *Pécsi Figyelő* a magyar kormányhoz képest ellenzéki lap volt, mégis úgy tűnik, a magyar közvélemény jó részében érvényesült ez a szemlélet.

Itt érdekes hangsúlyozni, hogy az eszéki hatóságokkal szemben leggyakrabban a pécsi újságokból érkezett kemény kritika, amelyek Eszékhez való közelségük miatt nyilvánvalóan jóval korábban értesültek az eszéki eseményekről, mint más újságok. A pécsi napilap ugyanazon számában, amelyben a fenti cikk olvasható, egy bevezető/vezércikk is megjelent a magyar és a horvát hatóságok kapcsolatáról, valamint Pécs és Eszék kapcsolatáról. Az eszéki közvélemény magyar állampolgárokkal szembeni magatartásával nyilván elégedetlen szerkesztőség ezt írta a *Dühöngő szomszédok* című vezércikkben:

„Hogy kormányaink gyáva tehetetlensége és a negyven horvát szavazatnak a magyar országgyűlésen a kormány részére való biztosítása miatt tanúsított engedékenysége mennyire megnövesztette kedves horvát testvéreink szarvait, annak szomorú, kézzelfogható bizonyítékait tapasztalhatják a szomszédos Eszék városában. Évtizedekkel ezelőtt nyoma sem volt ott a horvát túlzók aspirációinak, annak a vak gyűlöletnek, a mely vérben forgó szemekkel s fenyegető öklökkel fordul minden ellen, ami magyar. Eszék lakói meg voltak békességben velünk, hisz a város forgalmának nagy részét Baranyából nyerte s nyeri mind e mai napig. Pécs és Eszék pedig valóságos testvéresülés képét nyújtották. Pécsiek Eszéken, eszékiek Pécsett sűrűn megfordultak nagyobb tömegekben, testületileg, amikor is mindkét városban úgy a hatóságok, mint a lakosság részéről a legszívélyesebb fogadtatásban és ünnepeltetésben részesültek. Ennek a testvéri jó viszonynak aztán az lett a következése, hogy tömegesen telepedtek le Eszéken a magyar iparosok és kereskedők, akik ott nemhogy ellenszenvről vagy üldöztetésről panaszkodhattak volna, hanem ellenkezőleg, mint magyar testvérek a legjobb egyetértésben éltek az ottani német és horvát lakossággal. Az eszéki hatóságoknak és népnek ez a magyar barát magatartása fölkeltette annak idején a zágrábi túlzók féltékenységét is, kik azzal gyanúsították annak idején az eszékieket, hogy magyarbarát érzelmeik manifesztálásával a magyar kormány jóindulatát arra a célra akarják megnyerni, hogy ennek a hathatós pártfogásával a horvát országos hatóságok székhelyéül legalább azokban a kormányzati ágakban, amelyek nem tartoznak a horvát-szlavónországi autonóm jogkörbe, Zágráb helyett Eszék jelöltessék ki , így lassan kint Eszék emelkedjék Zágráb rovására a tartományi főváros színvonalára. Lehet, hogy erről az oldalról nem is zörgött ok nélkül a haraszt, de a magyar kormány következetesen elmulasztotta Eszék magyarbarát érzelmeit jutalmazni és Zágrábnak minden tekintetben való dédelgetésével csak megszilárdította a Dráván túl azt a meggyőződést, hogy nem az boldogulhatott, aki magyarbarátnak mutatja magát, hanem aki folyton túlzott követelésekkel lép föl Magyarország irányában, sőt az államkötelék megbolygatásától sem retten vissza, mert a magyar kormány mindig ezeket a zavargó túlzókat iparkodik lecsendesíteni mindiféle engedményekkel, míg a magyarság barátait magukra hagyja, mint akiktől úgy sincs mit tartania. Ez a visszás politika, mely gyávaságában annyira megy, hogy a magyarságnak tett szolgálatokat sem meri

jutalmazni s folyton csak az ellenünk kiabálók szájának jó falatokkal való betömésével van elfoglalva, az utóbbi időben teljesen ellenünk fordította az eszékiek hangulatát. Most már a nép és hatóságok Eszéken is zágrábi mintára versenyeznek a magyargyűlölet minél pregnánsabb kifejezésre juttatásában. Ezt tapasztaltuk pár év előtt, mikor egy magyar színtársulat szerény kísérletet tett az ottani jelentékeny számú magyarság műigényeit kielégíteni. Formális lázadás ütött ki Eszéken a magyar színielőadások ellen s a hatóság is a lázadók pártjára állt, mikor nem a zavargók megzabolására használta föl hivatalos hatalmát, hanem a magyar színészeket kergette ki szégyenszemre a város falai közül. Megtörtént ez a magyar szent korona területén, a magyar állampolgárság kötelékében álló városban, anélkül, hogy a magyar kormánynak egy árva tiltakozó szava lett volna a magyarság ilyen meggyalázása ellen, holott egy önérzetes nemzet részéről nemzetiségének ilyen inzultálása még a teljesen idegen külfölddel szemben is diplomáciai összeütközésre vezetett volna. A mi kormányunk azonban megelégedett azzal, hogy az egészet autonóm horvát belügyi kérdésnek minősítette, amelybe neki beleszólása nincsen."[15]

Hogy egyre feszültebb légkört és a helyi magyarok és más lakosok közötti ellentétet érezték a városban, arra néhány kiválasztott példa hívja fel a figyelmet. Az újabb incidens 1902 szeptemberében történt, amikor az eszéki rendőrség lefoglalta az összes magyar újságot a szerbországi újvidéki gyűlésről szóló beszámolók miatt.[16] A horvátországi pénzügyi egyezmény megerősítése miatt az egész 1903. évben horvátellenes mozgalmak jellemezték Horvátországot,[17] és ennek jegyében Eszéken több gyűlés is megtartásra került, amelyeken azt követelték, hogy Horvátország pénzügyileg független legyen. Többen is letartóztatásra kerültek, például 1903 májusában Eszéken „azért, mert szégyentelenül agitáltak a magyarok ellen",[18] például a magas rangú állami tisztviselő, dr. Radoslav Krištof, letartóztatásra került. Rajta kívül több más eszéki embert is letartóztattak azon a gyűléseken, ahol magyarellenes beszédeket mondtak. Az őrizetbevételek nagy zavart okoztak a városban, mivel Krištof, többek között, a letartóztatott Ivan Lorković, az eszéki *Narodna Obrana* című lap szerkesztőjének apósa is volt. Míg a horvát sajtó ezeket az letartóztatásokat horvátellenes cselekedeteknek tekintette, az eszéki magyarok „megdöbbentek" azon, hogy egy magas rangú állami tisztviselő felbujtotta a népet az eszéki magyarok szabadsága ellen. A pénzügyi egyezmény már említett okból kifolyólag volt az események hátterében, de úgy tűnik, hogy a letartóztatások után a helyzet megnyugodott, valószínűleg az új irányú horvát politika térnyerése okán.

Ez a tanulmány arra mutat rá, hogy Eszék városának történetében hosszú ideje jelen volt a magyarság, és több alkalommal is megpróbálták korlátozni a magyar nyelv használati jogát. Bár az oszmán és középkori időszakokból származó adójegyzékek tanúsítják a magyar jelenlétet, a 19. század végén már folyamatosan csökkent a magyarok száma a városban. A tanulmány jogi dokumentumokat elemzett, amelyek az osztrák-magyar időszakban szabályozták a magyar nyelv használati jogát Eszéken.

---

[15] Dühöngő szomszédok. *Pécsi Figyelő*, 182. szám (9. 8. 1901.), 1–2.

[16] Az eszéki barátkozás. *Pesti Napló*, 79. szám (6. 4. 1902.), 1–2; Magyar lapok elkobzása Eszéken. *Pesti Napló*, 266. szám (28. 9. 1902.), 7.

[17] Szabo 2005.

[18] A horvátországi forrongás. *Pesti Napló*, 131. szám (14. 5. 1903.), 4.

Ezek a dokumentumok azt mutatják, hogy a közéletben és az oktatásban is volt lehetőség a magyar nyelv használatára, mivel a Szlavóniai Királyság a Szent Korona része volt. Azonban a 19. század vége felé a horvát-magyar politikai kapcsolatok bonyolultabbá váltak, és a magyar nyelv használatát egyre gyakrabban támadták a horvát politikusok és a közvélemény részéről. A tanulmány az 1868-as horvát-magyar kiegyezést is megemlíti, amely hivatalos nyelvvé tette a horvátot a Horvát-Szlavón Királyságban. Ezzel együtt felmerült a kérdés, hogy mit tegyenek azokon a területeken, ahol nem a horvátok voltak az abszolút többségben, és ahol a magyarok is jelentős számban éltek. Az Eszék környékén lévő magyar falvak és Eszék városa is ilyen terület volt. A magyaroknak különösen nehéz volt a helyzet a katolikus egyház területén, mivel a plébánosok horvátok voltak, de a hívek nagy része magyar anyanyelvű volt. Strossmayer püspök pedig szintén elutasította a magyar nyelv használatát, még olyan területeken is, ahol erre a törvényi szabályozás alapján lett volna lehetőség. A tanulmány továbbá bemutatja az Eszéki Magyar Iskola esetét, amelyet Strossmayer püspök tiltott el a magyar nyelvű hitoktatástól. Emellett megemlíti azt a színházi eseményt is, amikor egy magyar társulat fellépett Eszéken, és ennek következtében demonstrációk és rendőri beavatkozások történtek. Az események arra ösztönözték az eszéki magyarokat, hogy magyar egyesületet és kaszinót hozzanak létre, és a tanulmány az alapítás körüli eseményeket is részletezi. Az Eszéki Magyar Egyesület azt a célt tűzte ki, hogy terjessze a magyar kultúrát a horvátok körében, és törekedjen a testvéri kapcsolatok fenntartására a horvátokkal, bár a környező magyarbarát német és zsidó kisebbségek is fontosak voltak. Végül a tanulmány rámutat arra, hogy a magyar-horvát viszonyok Eszék körül és a városban is egyre feszültebbé váltak, és egyértelmű eltérés volt a magyar nyelv használatának joga és a gyakorlat között a mindennapi életben Szlavónia területén.

Irodalomjegyzék

HOLJEVAC, Željko

2014 Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću. In Marinović, Marijana (ed.): *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti*. 99–117. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.

NJARI, Denis

2016 Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova. *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 16. 261–265.

2019 Mađari zapadne Slavonije između dvaju svjetskih ratova. *Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Évkönyv Tanulmánygyűjtemény* 14. 178–180.

2023 Mađari u Osijeku od 1895. do 1918. – vrijeme organiziranja i demonstracija. *Osječki zbornik* 38. 65–91.

OSTAJMER Branko

2011 *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903*. [doktorski rad] Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

SZABO Agneza

2005 Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. *Časopis za suvremenu povijest* 37:3. 597–608.

ŽUPAN Dinko

2016 Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću. In Švoger, Vlasta – Turkalj, Jasna (ed.): *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u dugom 19. stoljeću*. 273–308. Zagreb: Matica hrvatska.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-20

Kísérlet egy speciális végrendeleti rendelkezés értelmezésére a kora újkori erdélyi végrendeletek alapján

RÁCZ BALÁZS VIKTOR
(történész, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI)

An Attempt to Interpret a Special Testamentary Provision in the Early Modern Transylvanian Wills

Although testaments have long been in the focus of academic interest, there are still questions that are yet to be answered. One example is the disposition in a will where the testator has left certain assets to a person in a redeemable form. In the present study I will attempt to interpret this particular type of provision on the basis of archival sources.

Keywords: testament, pledge, Principality of Transylvania, early modern period

Bevezetés

Mivel keresve is alig tudnánk a végrendeletek mellett még egy olyan történeti forráscsoportot megnevezni, amely hasonlóan régóta áll folyamatosan több tudományterület fókuszában – és éppen ezért tartalmilag és formailag is meglehetősen jól kiaknázottnak tekinthető –, talán meglepőnek tűnhet, hogy van még olyan végrendeleti rendelkezéstípus, amely a szakirodalomban teljesen ismeretlennek mondható. Jelen tanulmányban mégis egy ilyen rendelkezés értelmezésére kívánok kísérletet tenni. A jelenség a vizsgált 16–17. századi erdélyi forrásokban jellemzően a *„summában hagyom"* vagy „[valamennyi] *forintban hagyom"* kifejezésekről ismerhető fel, bár sokszor ennél bonyolultabb körülírással találkozunk. A rendelkezés lényege, hogy az örökhagyó azzal a feltétellel hagy valamilyen vagyontárgyat – jellemzően ingatlant – a végrendeletben megnevezett személyre, hogy tőle más atyafiak, akik egyébként törvényes öröklésre lennének jogosultak, csak a megadott pénzösszeg fejében válthatják azt magukhoz, illetve ennek megfizetése után osztozhatnak meg a jószágon. A rendelkezés kedvezményezettje általában a házastárs volt, de előfordult testvér vagy vér szerinti gyermek javára, sőt öröklési jogi szempontból az atyafiságon kívül eső személy (mostohagyermek, sógor) számára történő juttatás is.

Ezen a ponton rögtön korrigálni vagyok kénytelen a jelenség újszerűségéről elmondottakat. A jogtörténeti és jogi néprajzi szakirodalmat – illetve a történettudományi szakmunkák jelentős részét – tekintve valóban kijelenthető, hogy teljesen ismeretlen jelenségről van szó: sem a korábbi (Somogyi Ferenc, Tárkány Szücs Ernő, Rácz István, Antal Péter, Németh Zoltán),[1] sem az újabb (Homoki-Nagy Mária, Horváth József, Lupescu Makó Mária, Szende Katalin, Kubinyi András, Tózsa Rigó Attila, Kothencz

* Jelen tanulmány az NKFIH 139281 azonosító számú projekt keretében készült. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Oborni Teréznek, illetve Homoki-Nagy Máriának és Bachusz Dórának a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért, tanácsaikért, építő kritikai megjegyzéseikért.

[1] Vö. Somogyi 1937; Tárkány Szücs 1944: 379–400; Tárkány Szücs 1961; Tárkány Szücs 1966: 401–431; Tárkány Szücs 1974: 493–512; Rácz 1983; Antal 1986; Németh 1987.

Kelemen)[2] mérvadó szakirodalom nem tárgyalja azt. Megállapításom azért szorul mégis egy apró pontosításra, mert valójában a történeti szakirodalomban fel-felbukkan a jelenség említése, anélkül azonban, hogy az egyes szerzők (Tüdős S. Kinga, Kovács Kiss Gyöngy, Gálfi Emőke, Bubryák Orsolya)[3] felismerték volna az általuk elemzett forrás jogtörténeti jelentőségét.

Nem egyértelmű ugyanis, hogy miként kellene értelmeznünk ezt az egyébiránt az Erdélyi Fejedelemségben általánosan elterjedtnek nevezhető végrendeleti rendelkezést? Munkámban elsődleges célom ezért felvonultatni az egyes értelmezési lehetőségeket, illetve a felmerülő érvek és ellenérvek ütköztetése révén értékelni is azokat. A kutatásom elsősorban levéltári forrásokon, illetve az *Erdélyi testamentumok* forráskiadvány-sorozatban Tüdős S. Kinga által közzétett végrendeleteken alapul, figyelemmel a jogi-jogtörténeti, történeti és néprajzi szakirodalom megállapításaira.

A hagyaték értéke?

Barcsai Zsigmond Közép-Szolnok vármegyei főispán 1636. évi végrendeletében a Hunyad, Bihar és Fehér vármegyékben lévő (részben ősi, részben szerzett) jószágait feleségére, Gyulaffi Borbálára hagyta *„három ezer aranyforint inscriptióban* […] *úgy, hogy senki* […] *különben asszonyom ő nagyságától el ne vehesse, hanem elsőbben az 3000 aranyat letegye."* Tüdős S. Kinga a forráshoz fűzött regesztában ezt a rendelkezést úgy értelmezi, hogy Barcsai a 3000 forintra becsült vagyonát hagyta a feleségére, a szövegrész tehát a hagyaték becsült értékét hivatott megjelölni.[4] Ez az értelmezés véleményem szerint egyáltalán nem állja meg a helyét, ugyanis egyrészt egy jószág értékének felbecslését sohasem az örökhagyó végezte, hanem – az öröklés felosztásakor éppúgy mint más jogügyletek vagy a bírósági eljárás során – a felek által felkért fogott bírák vagy a vármegye/szék törvényszéke által kifejezetten erre a feladatra rendelt személyek,[5] esetleg hiteleshelyi vagy királyi/fejedelmi emberek.[6] Másrészt a későbbiekben még bővebben tárgyalásra kerülő *inscriptio* jelentéstartalma sem felel meg Tüdős S. Kinga értelmezésének.

Hagyományrendelés?

A magyar rendi magánjogban is lehetősége volt az örökhagyónak a végrendeletében hagyományt rendelni, amely lehetett dologi hagyomány (amikor a végrendelkező egy meghatározott vagyontárgyat juttatott a hagyományosnak) vagy kötelmi hagyomány

[2] Vö. Homoki-Nagy 2018a: 12–133; Homoki-Nagy 2018b: 153–204; Homoki-Nagy 2018c: 93–110; Homoki-Nagy 2021: 81–88; Horváth 1995–97; Horváth 1999: 356–369; Horváth 2003: 250–261; Horváth 2009: 265–279; Horváth 2014: 153–174; Horváth 2020: 39–58; Lupescu Makó 2012: 84–105; Lupescu Makó 2013: 191–210; Szende 1999: 343–356; Kubinyi 1999: 331–342; Tózsa Rigó 2012: 39–57; Kothencz 2016: 219–235.

[3] ErdTest. I–IV; Kovács Kiss 2005: 86; Gálfi 2012: 156; Gálfi 2013: 276–277; Bubryák 2019: 49.

[4] ErdTest. III. 111.

[5] Lásd például: AC 176. (III. rész 76. cím 16. cikk); MNL OL E 156 a. Fasc. 148. No. 29. fol. 6v–7r; MNL OL R 13 1. fol. 20v; SepsCirkJkv 382., 434; SZNM K Lsz. 65 886 fol. 18v–19r. Köszönettel tartozom a Székely Nemzeti Múzeumnak, és különösen Boér Hunornak, a múzeum könyvtárosának, amiért a jegyzőkönyvet digitalizált formában rendelkezésemre bocsátották.

[6] Bogdándi 2012: 16.

(amikor örökösét terhelte azzal, hogy a hagyományos részére valamilyen szolgáltatást teljesítsen).[7] Öröklési jogi szempontból első ránézésre logikusnak tűnhet ugyan a jelenség hagyományrendelésként történő értelmezése, hiszen e rendelkezésében az örökhagyó tulajdonképpen az örökösöket kötelezte pénzszolgáltatásra – ha hozzá akartak jutni az örökséghez – azzal a személlyel szemben, akinek *„summában hagy"* bizonyos vagyontárgyakat. Bár ha ezt hagyományrendelésnek is tekintenénk, akkor is a dologi és a kötelmi hagyomány sajátos kombinációjaként kellene azt értékelnünk, hiszen a „hagyományos" ebben az esetben egy konkrét vagyontárgyat kapott – tehát a hagyomány egyfelől dologi –, amire vonatkozóan visszatartási jog illette meg egészen addig, amíg az örökösök a kikötött pénzszolgáltatást nem teljesítették – tehát a hagyomány másfelől kötelmi is –, mégsem ez a legszembetűnőbb dogmatikai akadálya ennek az értelmezésnek.

Az örökség és a hagyomány elhatárolásának ugyanis az az alapja, hogy egyrészt a hagyomány nem merítheti ki a teljes örökséget, másrészt a hagyományos sosem egyetemes, hanem mindig csak különös jogutód, vagyis a hagyatéki tartozások a hagyományt nem terhelik. Ezzel szemben a gyakorlatban azt látjuk, hogy az örökhagyó gyakran a teljes hagyatékról ezzel a fordulattal rendelkezett. Haller Péter például így fogalmazott 1646-os végrendeletében: *„kötöm minden jószágomat Lónyai Ilona asszonynak, az én szerelmes feleségemnek tizenkét ezer magyar forintban"*.[8] Jánosi György özvegye Henter Margit pedig egy későbbi szerződésében utalt vissza arra, hogy a férje *„hagyta énnekem testamentumban és vallotta minden jószágát és kötötte ilyen móddal és állapottal, hogy ha az ő atyafiai azt az jószágot én kezemből ki akarják venni, énnekem azt az én pénzemet, kit ő elköltött* [ti. nyolcszáz forintot] *tartozzanak megadni."*[9] Azokban az esetekben pedig amikor a teljes hagyaték öröklése ilyen módon történik, a hagyatéki tartozásokért is logikusan az azt elnyert személy tartozik helytállni. Ezt egy ízben kifejezetten rögzítette is a végrendelet, igaz rögtön hozzátéve mintegy speciális rendelkezésként, hogy a kiegyenlített tartozások értékével növekedjen az a *summa*, amit az örökhagyó a végrendeletben meghatározott.[10] Az általános szabály szerint azonban az a személy, aki az örökséget *„summában bírja"* felelősséggel tartozott a hagyatéki tartozásokért. Ezt a gyakorlatot érhetjük tetten például Bogáthi Menyhárt özvegye, Bánffy Margit és Bánffy Anna perében, amelyben Bánffy Anna mint felperes a néhai Bogáthi Miklós tartozásaiért perelt. Bogáthi Miklós javai ugyanis Bogáthi Menyhártra szálltak – tehát a tartozások is –, aki Torda és Fehér vármegyében lévő ősi jószágait feleségére, Bánffy Margitra hagyta tíz ezer forint summában. Bár az alperes Bánffy Margit azzal védekezett, hogy a tartozásokért nem ő, hanem Bogáthi Miklós özvegye, Török Kata tartozik helytállni, Torda vármegye törvényszékének állásfoglalása szerint Török Kata csak jegyajándékát és hitbérét kapta meg férje hagyatékából, amelyeket nem terhelnek a hagyatéki tartozások. Bánffy Margit viszont

[7] Homoki-Nagy 2001: 76.

[8] ErdTest. III. 167–168. További példák a teljes hagyatékról történő hasonló rendelkezésre: ANR Covasna Fond 60 Fasc. 40. fol. 73; Fond 90 Fasc. 5. fol. 132–133; ErdTest. II. 158–159; III. 61–62., 199–200; IV. 191.

[9] MNL OL P 972 1. No. 9.

[10] ErdTest. II. 158–159.

Bogáthi Miklós korábbi javait is bírja Bogáthi Menyhárt végrendelete révén, sőt *„ususát, fructusát percipiálja"* – vagyis használja és hasznosítja is azt –, tehát követelhetők tőle a hagyatéki tartozások.[11]

Zálogba vett jószágról való rendelkezés?

A végrendeletekben az örökhagyó természetesen gyakran megemlékezett azokról a javairól, amelyeket mástól zálogba vett, vagy amelyeket mástól (tipikusan a fejedelemtől) *inscriptió*ban bírt. Az *inscriptio* a kora újkori Erdélyben olyan zálogcím alatti ideiglenes, meghatározott körülmények teljesülésekor egy adott pénzösszeg fejében visszaváltható adományt jelentett, amelyet a fejedelem juttatott konkrét szolgálatokért, pénzbeli ellenszolgáltatásért, vagy híveinek és családja tagjainak jótetszéséből. Emellett *inscriptió*nak nevezendő a magánszemélyek által közvetlen pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül – alapvetően szintén valamiféle konkrét vagy hosszú ideig tartó hűséges szolgálatért – tett ideiglenes adomány.[12] Lényegre törőbben fogalmazva tehát: az *inscriptio* olyan egyoldalú jognyilatkozat, ami zálogjogi jogviszonyt keletkeztetett.

Az öröklés az ilyen jogviszonyokban értelemszerűen alanyváltozást eredményezett: a zálogbitelező örökhagyó helyét a végrendeletben megnevezett örököse foglalta el. Az örököst azonban a kora újkorban is általánosan ismert és alkalmazott *nemo plus juris* szabálynak megfelelően ugyanazok a feltételek kötötték zálogbitelezőként, mint korábban az örökhagyót,[13] tehát ugyanazért az összegért köteles volt visszaadni a jószágot a zálogadósnak, ha ki akarta tőle azt váltani. A végrendeletekben éppen ezért – még ha nem is túl gyakran – előfordul az a megfogalmazás, hogy az örökhagyó ugyanabban a *„summában hagyja"* örökösének a zálogtárgyat, amiben ő is birtokolta.[14] Annak ellenére azonban, hogy a szófordulat azonos, a kontextus mindenképpen megkülönbözteti ezt az esetet a jelen tanulmányban vizsgálni kívánt sajátos végrendeleti rendelkezéstípustól. Korábban már zálogjogon bírt dolog öröklésekor a végrendeleti rendelkezés csak az új zálogbitelező személyének meghatározását célozza, ahol a kiváltás a korábbi zálogadós joga, az összeget pedig valamilyen korábbi jognyilatkozat már tartalmazza. Az általam vizsgálni kívánt rendelkezés tárgya ugyanakkor ősi és zálogba vett (vagy másképpen, például adásvétel vagy csere útján szerzett) jószág egyaránt lehetett, amelyet a végrendelet hiányában egyébként törvényes öröklésre jogosultak válthattak majd magukhoz azért az összegért, amelyet az örökhagyó határozott meg magában a végrendeletben. A két esetkört tehát semmiképpen sem szabad összemosnunk.

Női különjogok biztosítása?

Mivel az ilyen végrendeleti rendelkezések kedvezményezettjei feltűnően nagy arányban – igaz, nem kizárólagosan – az örökhagyó házastársai voltak, ezért joggal merülhet fel az a lehetőség, hogy a rendelkezések az egyes női különjogok, mindenek-

[11] TvmJkv I. 37–38.
[12] Bővebben lásd: Rácz 2019: 21–27.
[13] CC 69. (4. rész 12. cím 1. cikk)
[14] ErdTest. III. 206.

előtt az özvegyet megillető hitbér és jegyajándék, illetve a neki visszajáró hozomány értékének biztosítására szolgáltak. Az özvegyet a jegyajándékára, hitbérére és hozománya értékére vonatkozóan az esetleges végrendeleti rendelkezéstől függetlenül is törvényes zálogjog illette meg, ha az örökösök azt nem tudták neki a hagyatékból kiadni. Ebben az esetben tehát ennek a visszatartási jognak és a követelés összegének a végrendeletbe foglalása egyébként nem lett volna szükséges a zálogjog keletkezéséhez, viszont az örökhagyó ennek segítségével pontosan meghatározhatta, hogy mely jószágait birtokolhassa majd az özvegye ezek kiadásáig.

A források tanúsága szerint a jelen tanulmányban vizsgálat alá vont végrendeleti rendelkezéseknek egy tekintélyes része teljesen egyértelműen ezen női különjogok biztosítására szolgáló vagyontárgyak sorsát volt hivatott rendezni. Kifejezetten a jegyajándék és a hitbér iránti igény végrendeleti formában történő garantálására kevesebb példát ismerünk ugyan, de láthatóan erre a célra is alkalmazták ezt a rendelkezéstípust.[15] Erre a gyakorlatra – vagyis arra, hogy a férj végrendeletében rendezhette felesége jegyajándéka és hitbére sorsát – egyébiránt már a szakirodalom is utalt, de a summában történő birtoklásra való utalás nélkül, egyszerűen hagyományként értelmezve a rendelkezést (amely a fentebb a hagyományrendelésről elmondottak fényében nem állja meg a helyét).[16]

A hozomány értékének biztosítását ugyanakkor számos alkalommal tetten érhetjük a korszak forrásaiban mint a rendelkezés célját. Hozománynak azt az ingó vagy ingatlan vagyont tekintjük, amelyet a menyasszony a saját családjától kapott a házasság vagyoni terheinek megkönnyítése végett. A kézdiszentléleki Mátyás Balázs özvegye Tamás Krisztina például végrendeletében tételesen felsorolta azokat a vagyontárgyakat (négy ökör, egy borjú, egy ünő juh, egy vemhező kanca, huszonhat juh, öt szekér búza, egy szekér árpa és zab, továbbá csépelt búza), amelyet annak idején a férjhezmenetelekor Kászonból magával hozott, és amelyet férje előző házasságából származó mostohafiai még mindig nem adtak ki a számára. Végrendeletében tehát rögzítette, hogy azokat a szántóföldeket, amelyek özvegyként férje javaiból megilletik, és amelyeket ekkor is birtokolt, halála után a Mátyás Balázzsal közös fia, Mátyás Mihály kapja meg, és tőle a féltestvérei csak 40 forintért válthassák ki.[17] Ugyanígy az özvegyet megillető hozomány biztosításaként azonosíthatjuk azokat az eseteket is, amikor az örökhagyó azzal indokolta rendelkezését, hogy a menyegző költségeit a felesége és annak családja fizették, hiszen ez egyértelműen a házasság terhei viselésének megkönnyítésére adott vagyon, azaz *per definitionem* hozomány.[18] Az esetek egy részében valószínűleg szintén a hozomány részét képezhették azok a pénzösszegek is, amelyekre az örökhagyó férjek a végrendeletükben úgy hivatkoztak, mint a feleségük pénzére, amelyet saját szükségleteikre elköltöttek.[19] Az általános megfogalmazás mellett az örökhagyók gyakran konkretizálták is a pénz felhasználásának célját: a legtöbbször ősi jószágaikat váltották vissza máshonnan zálogból,[20] azok építésére, bővítésére

[15] ErdTest. I. 132–134., III. 147–153., IV. 47.
[16] Somogyi 1937: 77–78.
[17] ANR Covasna Fond 52. Fasc. 1. fol. 14.
[18] ErdTest. II. 158–159., III. 53–54., 145–146.
[19] MNL OL P 972 1. No. 9.
[20] MNL OL E 178 fol. 198a; MNL OL P 1957 4.. fol. 3r; ErdTest. I. 132–134., II. 150., III. 37., 167–168., IV. 58.

költötték,[21] illetve a komoly anyagi megterheléssel járó hadi vagy udvari szolgálataikra fordították,[22] vagy esetleg az ellenség fogságába kerülve a saját váltságdíjukat fizették ki belőle.[23]

Több alkalommal azonban maga a végrendelet szövege teszi kétségessé az ilyen pénzösszegek hozományként történő értelmezését. Vitéz Miklós 1594-es végrendelete szerint a felesége, Petrichevich-Horváth Klára leánynegyedét fordította hadakozásainak költségeire, ami egyértelműen nem hozomány, vagyis nem a házasság terhei viselésének megkönnyítésére adott, hanem a nőt saját jogon, a férjhezmenetelétől függetlenül megillető vagyon.[24] Szintén nem tekinthetjük klasszikus értelemben vett hozománynak azt az összeget, amelyet Bánffy Mihály 1610-es végrendelete szerint a felesége, Károlyi Zsuzsanna pénzéből a saját fogságból való kiváltására és különböző jószágai visszaváltására fordított, mert azt a pénzt Károlyi Zsuzsanna az apja végrendelete nyomán örökölte, teljesen függetlenül tehát házassága fennállásától vagy fenn nem állásától.[25] Folti Bálint pedig 1683-ban az apósától felvett pénzre hivatkozik a végrendeletében, amelyért a feleségére hagyta végrendeletében jószágai harmadrészét úgy, hogy tőle azt 1000 aranyért lehessen csak kiváltani.[26] Ez a pénzösszeg jelenthette az após által a házasság költségeihez való hozzájárulást, tehát a hozományt is, vagy bármi más jogcímen kifejezetten a feleséget megillető vagyont – és ekkor Folti végrendeletében a majd egyébként is keletkező törvényes zálogjog létrejöttét kívánta ilyen módon is garantálni –, de egy egyszerű kölcsönügyletet is takarhatott – s ebben az esetben zálogképpen kötött le javakat hitelezője örököse (vagyis a felesége) számára. Két érv azonban mégis szólhat amellett, hogy ezek a rendelkezések is a „hozomány" értékének biztosítását szolgálták. Egyrészt figyelembe kell vennünk, hogy az egyes végrendelkezők fogalomhasználata nem volt konzekvens, sőt az egyes nőknek biztosított különjogok pontos tartalma sem biztos, hogy mindig teljesen azonos volt: ennek több nyomát is megtaláljuk a vizsgált forrásokban.[27] Másrészt lehet alapja

[21] ErdTest. I. 132–134., III. 167–168., IV. 47.
[22] ErdTest. III. 37., 145–146., IV. 161.
[23] MNL OL P 1957 4. fol. 3r.
[24] ErdTest. II. 158–159.
[25] ErdTest. III. 107.
[26] ErdTest. IV. 161–162.
[27] Mátyás Balázsné már említett végrendeletében például az általa hozománya kiadásáig törvényes zálogként bírt szántókat egyúttal „özvegységére rendelt" földekként említi, amely viszont azt sugallja, hogy ezeket özvegyi jog címén bírja, azaz férje nevének viseléséig haszonélvezőként tartja azokat a birtokában. ANR Covasna Fond 52. Fasc. 1. fol. 14.

Bánffy Zsigmond pedig 1644. évi végrendeletében 50 ház jobbágyot és egy udvarházat juttat hitbére címén („nomine dotis") feleségének, azzal a kitétellel, hogy addig birtokolja azokat, amíg a nevét viseli. Ez azért zavarba ejtő, mert a jogtörténeti szakirodalom fogalmai szerint a hitbért attól függetlenül ki kellett adni a hagyatékból, hogy az özvegy újraházasodik-e vagy sem, az itt leírtak viszont sokkal inkább az özvegyi jog fogalmi kereteibe illeszthetők bele. Bár a Hármaskönyv szerint az özvegyi jog a hitbér közbecsű értékére volt korlátozható, a birtoklás jogcíme továbbra sem a *dos*, hanem a *ius viduale*. ErdTest. III. 145–146; HK 132–133. (I. rész 98. cím)

Bachusz Dóra a 11–14. századi nők jogképességével és a női különjogokkal kapcsolatos kutatásai során megállapította, hogy az egyes házassági vagyonjogi intézmények még nem váltak élesen külön. A két fentebbi eset nyomán felvetődhet a kérdés, hogy vajon a 16–17. századi joggyakorlatban mennyiben mosódott el esetleg továbbra is (vagy ismételten) különösen az özvegyi jog által biztosított haszonélvezet és az özvegyet más jogcímeken (hozomány, hitbér, jegyajándék) megillető igények közötti határ. Vö. Bachusz 2020.

annak a feltételezésnek is, miszerint tágabb értelemben „hozományként" tekintettek minden olyan vagyonelemre, amely a feleségé volt már a házasság fennállása előtt is, vagy amelyet a saját családjától hozott a házasságba, illetve onnan szerzett meg a házasság fennállása alatt függetlenül annak konkrét jogcímétől, s azt a férj halála után visszatérítendőnek tekintették.

Jelen tanulmánynak azonban nem célja a hozomány és más női különjogok fogalmi kereteinek meghatározása, ezért e helyen csak arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a vizsgált speciális végrendeleti rendelkezés számos esete valóban olyan női különjogok jövőbeni biztosítását volt hivatott elősegíteni, amelyekre vonatkozóan az özvegyet egyébként is törvényes zálogjog illette meg. Azáltal pedig, hogy az örökhagyó már a végrendeletében kijelölte azokat a konkrét vagyonelemeket, amelyek ezek biztosítását fogják szolgálni, megerősítette felesége pozícióját leendő igényei érvényesítése során, illetve a hagyaték felosztását is gördülékenyebbé tette. Ezek gyakorlati jelentősége pedig egyáltalán nem lebecsülendő, ugyanis az özvegyek törvényes zálogjogának érvényesítése közel sem volt automatikus. Erre remek példa a már említett Bogáthi Menyhárt özvegyének, Bánffy Margitnak az esete, akinek a Bogáthi ősi jószágokon fennálló törvényes zálogjogát a Bogáthi rokonság azért vonta kétségbe, mert szerintük a nő vagyonát valójában nem az ősi jószágba forgatták be, illetve férje valójában nem volt fogságban, ahonnan ki kellett volna váltania magát. Az özvegyasszony kezében pedig a per során az egyik legfontosabb – bár önmagában nem feltétlenül elégséges – bizonyítékként, gyakorlatilag igényei érvényesítésének kiindulópontjaként férje végrendelete szolgált.[28]

Végrendeletben alapított zálogjog?

Bár a vizsgálat alá vont rendelkezéstípus számos esete egyértelműen már korábban zálogban bírt vagyontárgy hagyományozására, illetve női különjogok biztosításának elősegítésére szolgált, szép számmal akadnak további olyan példák, amelyek nem illeszthetők bele egyik értelmezési keretbe sem. Ilyen mindenekelőtt az a meglehetősen széles körben előforduló jelenség, amikor az örökhagyó rendelkezését az iránta tanúsított szeretettel, gondoskodással, ápolással, eltartással indokolta. Ezzel többször találkozunk a feleség javára tett végrendeletekben a női különjogok biztosításával párhuzamosan, mégpedig oly módon, hogy a feleségére hagyott jószágot nem azért az összegért rendeli kiválthatónak az örökhagyó, amely az özvegynek e jogokból fakadóan járna, hanem egy ennél magasabb összegért.[29] A végrendeletek az ilyen értéktöbbletet egységesen *inscriptió*nak nevezik, amelyről fentebb megállapítottuk, hogy magánszemélyek között konkrét pénzbeli ellenszolgáltatás nélküli, de visszaváltható, zálogként funkcionáló ideiglenes adományt jelentett. Ugyanakkor a feleség javára tett végrendeletekben a rendelkezés a női különjogokra történő utalástól függetlenül, tiszta *inscriptió*ként is megtalálható, ahol az örökhagyó kifejezetten csak a feleség által mutatott gondoskodást jelölte meg a végrendelkezés okaként.[30] Egy ilyen esetet kiemelve idézhető kusalyi Jakcs Boldizsár végrendelete, amelyben így fogalmazott: *„Zsibót,*

[28] TvmJkv I. 27–32.
[29] ANR Covasna Fond 52. Fasc. 1. fol. 14; ErdTest. I. 132–134., II. 129.
[30] MNL OL P 970 1. fol. 57; ErdTest. I. 297–298., III. 199–200., IV. 58–59.

Udvarhelyt, Hadadot, Nádasdot, Bogdándot, Korondot, Apátszert, Erkedet, Kusalyt neki [a feleségének, Révai Annának] *hagyom hatezer forintban zálogban* […] *én hozzám való szeretetiért, kivált kit én hozzám mind egészségemben és legnagyobb kór betegségemben megmutatott*".[31] Ezenkívül a végrendeletekben történő *inscriptio*ra más forrásokban, különösen azok utólagos fejedelmi megerősítésében is találhatunk utalásokat, amelyeknek bevett formulája az „*inscripsisse, (testamento) legasse et reliquisse dinoscebatur*".[32]

Az ilyen, gondoskodásért, ápolásért tett *inscriptio* másik alesetének tekinthetők azok a végrendeletek, amelyekben nem a férj hagyta bizonyos javait egy konkrét összegben feleségére, hanem a szülő (általában az özvegyasszony) hagyott bizonyos vagyontárgyakat az egyik gyermekére – arra, aki őt ténylegesen ápolta és gondját viselte –, s a többi gyermekét kötelezte egy bizonyos összeg lefizetésére a kedvezményezett gyermek javára, ha részt kívántak kapni az örökségből.[33] A szülők gondozását tehát alapvetően az összes gyermek feladatának tekintették, s ha valamelyikük az ezen anyagi teherhez való hozzájárulást nem akarta volna vállalni, őt a szülő a végrendelete segítségével szoríthatta erre. Egy esetben egyébként arra is látunk példát, hogy az *inscriptio* kedvezményezettje – vagyis aki a gondozásért a juttatásban részesült – az a szülő, s éppen a gyermek volt az, aki a javára a végrendeletet készítette.[34]

A gondoskodásért és ápolásért nyújtott *inscriptio* esetkörén túlmenően olyan végrendeleteket is azonosíthatunk, ahol egy korábbról fennálló, de sem zálogjoggal, sem kezességvállalással sem más módon nem biztosított konkrét adósság visszafizetésének biztosítékaként hagyott az örökhagyó (mint adós) egy bizonyos vagyontárgyat a végrendelet kedvezményezettjére (mint hitelezőre), akitől az egyébként törvényes öröklésre jogosultak az adósság összegének megfizetése után válthatták magukhoz az adott vagyontárgyat, ami tehát kifejezetten zálogtárgyként szolgált. Erre a jelenségre szolgálhat egyértelmű példaként Kéméndi Borbála (korábban Décsei Imréné, most Kendi Farkasné) 1583. évi végrendelete, aki vagyonát első házasságából származó fiára, Décsei Péterre hagyta három Fehér vármegyei falubeli jószágrésze kivételével. Ezeket ugyanis második férje, Kendi Farkas a saját költségén szerezte vissza a számára hosszadalmas pereskedés révén, s ezeket a perköltsége (400 forint) visszafizetéséig számára engedte birtokolni, azzal, hogy majd a fia válthatja vissza azokat.[35] 1615-ben Szörcsei Borbála is jószágai visszaszerzéséért (ezesetben zálogból történő kiváltásáért) és a rajta tett beruházások értékének fejében hagyta minden orbaiszéki jószágát férjére, Marosvásárhelyi János deákra azzal, hogy tőle csak 200 forintért lehessen azokat kiváltani.[36] Szintén korábbi tartozása fejében kötötte le 1681-es végrendeletében jószágait Király István: mostohafiának, Sarat Tamásnak tartozott a bérével, pontosan 80 forinttal, illetve a tőle felvett 40 forintos kölcsönt sem fizette vissza, amelyekért Király István végrendelete szerint az örökösei az abban lekötött jószágokat csak a 120 forint adósság visszafizetése révén válthatták ki Sarat Tamástól.[37]

[31] ErdTest. II. 108–109.
[32] ANR Covasna Fond 66. Fasc. 8. fol. 2–4; MNL OL P 588 Fasc. XXXVI. No. 2.
[33] ANR Covasna Fond 90 Fasc. 5. fol. 132–133; ErdTest. I. 289–290.
[34] ErdTest. II. 137.
[35] ErdTest. II. 120.
[36] ErdTest. I. 108–109.
[37] ErdTest. I. 274.

1589-ben Menyhárt Gáspár pedig végrendeletében adósságait sorra véve így fogalmazott: „*továbbá vagyok adós Teke Ferenc uramnak flor. 25, kiért kötöttem őkegyelmének Jótelkén egy jobbágyomat, hogy holtom után elfoglalhassa és mindaddig bírhassa, meddig őkegyelmének az 25 forintot feleségem* [Rácz Zsófia] *avagy Menyhárt Sára megadhatja*."[38]

Az e fejezetben felsorolt *inscriptió*knak, illetve a bizonyos vagyontárgyak korábbi adósság biztosítékaként történő lekötéseinek az értelmezésére véleményem szerint egyetlen kézenfekvő lehetőség kínálkozik: ha olyan zálogképpen lekötött javakként értékeljük őket, ahol a zálogjogot maga a végrendelet mint egyoldalú jognyilatkozat hozta létre. Ez az elképzelés azonban látszólag nem illeszkedik abba a dogmatikai keretrendszerbe, amelyben a rendi korszak magánjogáról gondolkodni szoktunk: a zálogjog ugyanis a szakirodalom hagyományos megállapítása szerint szerződés, bírói ítélet, valamint „törvény" (vagyis a korszakban inkább szokás) révén keletkezhetett. A végrendeletben alapított zálogjog koncepciója – illetve már magának az *inscriptió*nak zálogként történő értelmezése is – áttöri tehát ezt a keretet, ezért hipotézisem alátámasztására rögtön meg is kísérlem eloszlatni annak helytállóságával szemben esetlegesen felmerülő kételyeket. Mivel azonban az *inscriptio* zálogjellegével már egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam,[39] ezért itt kifejezetten a végrendeletben alapított zálogjog jelenségének további problémáira kívánok szorítkozni.

Mindenekelőtt felmerülhet annak a gyanúja, hogy a végrendeletek ezekben az esetekben is csupán a korábban zálogképpen bírt jószágok öröklését rendezték, s a zálogjog alapítására éppen ezért nem a végrendeletben, hanem egy korábbi szerződésben került sor. Ez az elképzelés azonban az egyes rendelkezések szövege alapján jórészt megnyugtatóan cáfolható, hiszen a röviden bemutatott példákban is éppen zálogból visszaváltott, vagy mástól visszaperelt javak képezték a hagyatékot, amelyekről tehát az örökhagyó egészen biztosan nem mint zálogbirtokos, hanem mint tulajdonos rendelkezett. Emellett arra is van példa, hogy a végrendelkező *expressis verbis* ősi jószágokként hivatkozott a végrendeletben zálogképpen lekötött javakra. Ilyen volt Török Simonné Marhát Kata fia javára tett 1646-os végintézkedése,[40] vagy Gajdó Pál *inscriptió*ja is az őt vaksága miatt évek óta ápoló felesége számára 1686-ban.[41] Ha azonban – konkrét megvizsgálható eset hiányában csupán elméleti szinten – feltételezzük is, hogy valaki egy általa korábban zálogképpen bírt jószágot hagyna egy harmadik személyre az ezen harmadik személy felé fennálló adósága biztosítékaként, akkor is megállná a helyét a végrendeletben alapított zálogjog koncepciója. Ebben az esetben ugyanis nem pusztán arról lenne szó, hogy az örökhagyó helyét a hitelezői pozícióban az általa a végrendeletben megnevezett örökös venné át – vagyis nem egyfajta irányított alanyváltozás történne, mint a korábban zálogban bírt jószág hagyományozásakor –, hanem egy új zálogjogi jogviszony jönne létre. Az eredeti hitelező pozíciójába kerülő új hitelező követelésének alapja ugyanis nem az adós és az eredeti hitelező között fennálló adósság lenne, hanem a régi hitelezőnek az új hitelező felé

[38] ErdTest. II. 137.
[39] Bővebben lásd: Rácz 2019: 21–27.
[40] ANR Covasna Fond 28. Inv. II. Fasc. 9.
[41] ErdTest. I. 297–298.

fennálló adóssága, a végrendeletben alapított zálogjog tehát ekkor kvázi alzálogjogként jönne létre.

Ezenkívül felmerülhet az elmélettel szemben, hogy az örökhagyó részéről teljesen természetes adósságainak számbavétele – hiszen ezeket majd az örökösöknek kell megtéríteniük – ezért nem indokolt túllépnünk az eddigi fogalmi kereteken. Az itt vizsgált rendelkezés azonban véleményem szerint mégis speciálisnak tekinthető, és mindenképpen megkülönböztetendő az adósságok puszta felsorolásától, hiszen azon felül az örökhagyó a hitelező számára konkrét vagyontárgyat is rendelt biztosítékként, amire egyébként nem volt köteles, az adósságok visszafizetéséről másképpen is intézkedhetett volna. A korábban biztosítékkal el nem látott adósságok esetében a leggyakrabban azok egyszerű összegyűjtésével és a megtérítésükre vonatkozó általános utasítással találkozunk,[42] bár ennél konkrétabb rendelkezések is előfordultak. Gyulaffy László végrendelete szerint például az Imreffy János felé fennálló adósságát bizonyos terményeinek – egészen pontosan borának és búzájának – eladásából rendelte fedezni,[43] Csehi András pedig lábasjószágainak értékesítéséből kívánta megadni a szolgáinak járó bért.[44] Mivel tehát az adósságokat egyáltalán nem biztosította mindig zálogjog, ezért úgy vélem az örökhagyónak az a rendelkezése, amikor kifejezetten egy új zálogtárgyat rendel fennálló adóssága biztosítására, egyértelműen túlmutat a puszta adósságelismerésen. Emellett azt a különbséget is ki kell emelni, hogy az adósságok egyszerű felsorolásával szemben a zálogjog végrendeletben történő alapítása nem *memoriale*-jellegű feljegyzés, amelynek legfeljebb az adósság elismert adóssággá (*liquidum debitum*)[45] válása tekintetében van jelentősége, hanem kifejezetten konstitutív, anyagi jogot keletkeztető jognyilatkozat és mint ilyen a zálogjog létrejöttének a magyar jogtörténeti szakirodalomban eddig ismeretlen formája.

Tovább kritikai megjegyzés lehet a végrendeletben alapított zálogjog koncepciójával szemben az, hogy vajon megállapítható-e egyáltalán, tulajdonképpen kik is a zálogjogi jogviszony alanyai? A zálogbirtokos, vagyis a hitelező személye egyszerűen megnevezhető: ő a végrendeleti rendelkezés kedvezményezettje, aki számára az örökhagyó a zálogtárgyat rendelte. Az adós személyének meghatározása viszont már sokkal nehezebb. Ha ugyanis a zálogjogi jogviszonyt a végrendeletben alapította az örökhagyó, akkor az logikusan csak az öröklés beálltával, tehát az örökhagyó halála után jöhetett létre, s így az örökhagyó a létrejövő jogviszonynak már nem lehetett alanya. Az adós személye valójában mindig csak az adott végrendelet segítségével ragadható meg. Egyrészről az adós lehetett konkrétan meghatározott személy, akit az örökhagyó a végrendeletben juttatott zálogtárgy kiváltására jogosított, mint Menyhárt Gáspár végrendeletének fentebb idézett részletében Rácz Zsófia és Menyhárt Sára.[46] Másrészről viszont az örökhagyó valamilyen általános megfogalmazással is utalhatott az adósok – akár személy szerint számára is ismeretlen – körére, például a következő-

[42] ANR Covasna Fond 50. Fasc 1. fol. 38–39; ErdTest. I. 285., II. 114., IV. 40., 160., V. 60.

[43] ErdTest. II. 111.

[44] ErdTest. III. 76.

[45] Az adósságok végrendeletben való felsorolásának kétségtelen haszna, hogy praktikusan egy helyen összegzi őket, azonban annak eljárásjogi jellegű relevanciája is van, hiszen az elismert adósságok behajtása esetén más eljárásrendet kell követni, mint egy vitatott adósság esetében. Vö. CC 76–77; CS I. 94., 288–289.

[46] ErdTest. II. 137.

képpen: *„vér szerint való atyafiak”*,[47] *„ha valaki közelebb való vérségét mondaná”*,[48] vagy *„az ki részet akar benne venni”*.[49] Ez alapján tehát ha az örökhagyó nem nevezte meg azt a személyt, aki a zálogtárgyat kiválthatta, akkor adósnak kell tekinteni mindenkit, aki az adott jószágra nézve a végrendelet hiányában törvényes öröklési joggal rendelkezne. Az adósok személyének tágabb, sőt nem ritkán ismeretlen személyekre is kiterjedő körét azonban úgy gondolom, nem értékelhetjük a zálogjogi jogviszony létrejöttének gátjaként, hiszen az öröklés miatti alanyváltozások következtében ilyen helyzet egyébként is sokszor kialakult a korszakban a már fennálló jogviszonyok esetében is.

Végül kétségessé teheti a zálogjog végrendeleti alapításának lehetőségét maga a jogügylet egyoldalú jellege, hiszen adódik a kérdés: mi történt, ha a végrendelet kedvezményezettje mint hitelező nem fogadta el a felkínált zálogtárgyat? A válasz ezesetben véleményem szerint kézenfekvő: a hitelezőnek természetesen lehetősége volt visszautasítani a zálogtárgy elfogadását, s ekkor a zálogjog értelemszerűen nem jött létre, a hitelező követelése pedig továbbra is egy az adós által elismert, de zálogjoggal nem biztosított követelés maradt. A végrendeletben alapított zálogjog létrejöttét tehát nem magának a végrendeletnek a létrejötte, hanem a konkrét végrendeleti rendelkezés hatályosulása váltotta ki, vagyis az a jogi helyzet, amikor az örökhagyó halála után a kedvezményezett hitelező elfogadta és birtokba vette a végrendeletben zálogtárgyként rendelt vagyontárgyat. A fentebb idézett forrásrészletet ismét példaként használva tehát, ha Teke Ferenc nem fogadta el a Menyhárt Gáspár végrendeletében neki zálogképpen felajánlott jobbágyot, akkor a zálogjog a végrendeleti rendelkezés hatályosulásának meghiúsulása miatt nem jött létre, viszont ha birtokba vette a rá hagyott jobbágyot, akkor zálogképpen birtokolhatta azt adóssága visszafizetéséig.[50] Maga a jogügylet egyoldalú jellege egyébként véleményem szerint már csak azért sem lehet kifejezetten dogmatikai jellegű akadálya a zálogjog végrendeletben történő alapításának, ugyanis a római jogi szakirodalom visszatérő megállapítása szerint a római jogban is lehetőség volt zálogjog alapítására végrendeletben.[51] Azt ugyanakkor én sem gondolom, hogy e római jogi jelenségnek bármilyen akár közvetlen akár közvetett hatása lett volna a kora újkori magyar és erdélyi végrendeletekben megfigyelt rendelkezéstípus kialakulására, azt viszont mindenképpen elképzelhetőnek tartom, hogy a hasonló életviszonyok – ti. a végrendelkező eddig semmilyen módon nem biztosított adósságának fennállása, és a biztosítékkal való ellátás igénye – hasonló jogi konstrukciók alkalmazásához vezettek a római jogban és a római jog hatásától egyebekben természetesen nem teljesen független hazai jogrendszerben.

Összegzés

Az elmondottak alapján tehát látható, hogy a bevezetőben megfogalmazott kérdésfelvetésre, vagyis arra, hogy miképpen értelmezhető az örökhagyó azon rendelkezése, amely révén *„summában hagy”* vagy „[valamennyi] *forintban hagy”* végrendeletének

[47] ANR Covasna Fond 10. Fasc. 2. fol. 89.
[48] MNL OL P 50 1. fol. 33.
[49] ANR Covasna Fond 28. Fasc. 9.
[50] ErdTest. II. 137.
[51] Henfner 1845: 145; Szalóki 2011: 33; Földi–Hamza 2018: 449.

kedvezményezettjére bizonyos vagyontárgyakat, nem adható általános érvényű válasz. Ritkán annak megjelölésére szolgált, hogy az örökhagyó ugyanabban a *„summában hagyja"* örökösére az általa zálogban bírt jószágot, amennyiben ő is birtokolta azt, tehát majd az örökösétől is ugyanennyiért válthatta vissza az eredeti jogügylet adósa. Ennek külön hangsúlyozására egyébként a végrendeletben nem lett volna kifejezetten szükség, hiszen az ismert *nemo plus juris* szabály miatt a zálogtárgy öröklése egyébként is ilyen formában történne. A rendelkezés praktikus haszna pusztán a zálogjogi jogviszony létének és a zálogösszegnek a felidézésében keresendő.

Jóval gyakrabban találkozunk a szófordulat alkalmazásával akkor, amikor az örökhagyó a felesége számára kívánta ezúton is garantálni azon női különjogokból (tipikusan jegyajándék, hitbér, hozomány) eredő igényei érvényesíthetőségét, amelyekre vonatkozóan egyébként is törvényes zálogjog illette volna meg. Bár az özvegy jogát ezen vagyontárgyakra szintén nem maga a végrendelet keletkeztette, a rendelkezés mégis komoly gyakorlati jelentőséggel bírt. Az örökhagyó férj egyrészt saját maga jelölhette ki azokat a vagyontárgyakat, amelyeket majd özvegye birtokolhat zálogként járandósága kiadásáig, megkönnyítve ezzel a hagyatéka felosztását. Másrészt mivel az ősi vagyonra szintén igényt tartó atyafiak az özvegy járandóságának mértékét számos alkalommal vitatták, azt kiadni, illetve a biztosítására szolgáló törvényes zálogot átengedni pedig vonakodtak, ezért az örökhagyó számára kézenfekvő eszköznek bizonyult végrendeletében előre elismerni és felsorolni mindazt, ami a feleségének jár majd a halála után, lehetőség szerint megjelölve azok jogcímét is.

Végül számos olyan esettel is találkozunk a forrásokban, amelyek nem azonosíthatók sem korábban zálogban bírt jószágról való rendelkezésként, sem női különjog biztosítására tett végrendeleti intézkedésként. Ezen végrendeleti rendelkezések közös jellemzője, hogy a végrendelet kedvezményezettje számára egy meghatározott vagyontárgyat juttatnak. Ezt ő zálogként tarthatta magánál egészen addig, amíg tőle a végrendeletben megnevezett más személyek vagy általában véve a végrendelet hiányában egyébként törvényes öröklésre jogosultak egy adott pénzösszeg megfizetésével azt magukhoz nem váltották. A juttatás alapja lehetett az örökhagyó felé mutatott szeretet, gondoskodás, ápolás – ebben az esetben az örökhagyó rendelkezése *inscriptio* jellegű – vagy az örökhagyónak a kedvezményezett felé fennálló korábbi, eddig zálogglal nem biztosított adóssága.

Jelen tanulmányban természetesen – ahogy címe is mutatja – annak ellenére, hogy az elemzett speciális végrendeleti rendelkezés kapcsán azonosíthatónak véltem néhány értelmezési lehetőséget, míg másokat elvetettem, nem feltétlenül kívántam rögtön végleges választ is adni a felvetett problémára. Célom sokkal inkább a diskurzus megnyitása volt egy alapvetően ismeretlen jelenséggel kapcsolatban, amely számos további kérdést is felvet a zálogjog keletkezésével, a női különjogok elhatárolásával, illetve a végrendelet vagy egyes végrendeleti rendelkezések hatályosulásával kapcsolatban. Ezek a jövőben szintén levéltári forrásfeltáráson nyugvó alapkutatások tárgyai lehetnek, s együttesen hozzásegíthetnek minket a rendkívül komplex kora újkori hazai jogrendszer és jogi gondolkodás megértéséhez.

Levéltári források

Arhivele Naţionale ale României Direcţia Judeţeană Covasna, Sepsiszentgyörgy (ANR Covasna)

Fond 10 Familia Domokos din Cernatul de Jos

Fond 28 Scaunul Sepsi

Fond 50 Familia Potsa din Hătuica

Fond 52 Familia Kontzei din Caratna

Fond 60 Familia Zambler din Cernatul de Jos

Fond 66 Colecţia arhivelor personale preluate de la Muzeul Judeţean Sfântu Gheorghe

Fond 90 Colecţia Ferenczi Ioan

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

E 156 Urbaria et conscriptiones

E 178 Archivum familiae Hadnagy

P 50 Berzenczey család

P 588 Rhédey család

P 970 Asbóth család

P 972 Daniel család

P 1957 Bethlen család (Apafi család)

R 13 Belső-Szolnok megyei gyűjtemény

Székely Nemzeti Múzeum, Könyvtár, Sepsiszentgyörgy (SZNM K)

Lsz. 65 886 Orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvek (1686–1693)

Kiadott források

AC

Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum. Claudiopoli: Ex Officina Nicolai Kis de Miszt-Tótfalu. 1696.

CC

Compilatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum. Claudiopoli: Michaelem Szentyel Veres-egyhazi. 1669.

CS

A magyarországi törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I–V. Szerk. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. (Magyarországi Jogtörténeti Emlékek 1–5.) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 1885–1904.

ErdTest.

Erdélyi testamentumok I–V. Vál. bev. jegyz. Tüdős S. Kinga – Rüsz-Fogarasi Enikő. Marosvásárhely: Mentor Kiadó. 2003–2014.

HK

Werbőczy István Hármaskönyve. Ford. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 1894.

SepsCirkJkv

Sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvek (1679–1701). Bev. tan. közz. Rácz Balázs Viktor. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 2023.

SzOkl.

Székely Oklevéltár I–VIII. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu. Kolozsvár: Magyar Történelmi Társulat. 1872–1934.

TvmJkv

Torda vármegye jegyzőkönyvei I–II. Bev. tan. és jegyz. köz. Dáné Veronka. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2) Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 2009–2014.

Irodalomjegyzék

ANTAL Péter

1986 Végrendelkezés Debrecenben az 1820-as években. *Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 13. 59–76.

BACHUSZ Dóra

2020 *Női jogképesség a 11–14. századi Magyar Királyságban*. (https://ujkor.hu/content/noi-jogkepesseg-11-14-szazadi-magyar-kiralysagban – letöltés 2023. szept. 12.)

BOGDÁNDI Zsolt

2012 *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274) Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

BUBRYÁK Orsolya

2019 Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben. In Erdélyi Gabriella (szerk.): *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 4) 27–56. Budapest: MTA BTK TTI.

FÖLDI András – HAMZA Gábor

2018 *A római jog története és institúciói*. Eger: Eszterházy Károly Egyetem, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

GÁLFI Emőke

2012 A Barkai család. In Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): *„… életünk mi sokáig 'két hazában'…" Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. (Speculum Historiae Debreceniense 9) 147–158. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

2013 A gyulafehérvári hiteleshely levéltárai az 1658-as tatár betörés idején. In Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila (szerk.): *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. 268–279. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

HENFNER János

1855 *Római magánjog* II. Pest: Heckenast Gusztáv.

HOMOKI-NAGY Mária

2001 *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged: JATE Press.

2018a *„Az általam megkért hiteles tanúk előtt a következő végső rendelésemet teszem…" Jobbágy parasztok végrendeletei Szentes mezővárosában*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 5) Szekszárd: PTE KPVK.

2018b A mindennapok joga a jobbágy-parasztság végrendeleteiben. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 8) 153–203. Szekszárd: PTE KPVK.

2018c A három Dóczi végrendelete. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Kultúra és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében: A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016. augusztus 22–27.) Jogi Néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium előadásai*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 4) 93–110. Szekszárd: PTE KPVK.

2021 Tárkány Szücs Ernő és a magyar végrendeletkutatás. In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz tíz. Jubileumi kötet*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) 81–88. Szekszárd: PTE KPVK.

HORVÁTH József

1995–97 *Győri végrendeletek a 17. századból* I–III. Győr: Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára.

1999 A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században. *Soproni Szemle* 53. 356–369.

2003 Közös akaratok vagy ütköző érdekek? Házaspárok végrendeletei a 17. századi Győrből. In Lánczay Magdolna (szerk.): *Nők és férfiak… avagy a nemek története*. (Rendi Társadalom – Polgári Társadalom 16) 250–261. Nyíregyháza: Hajnal István Kör – Nyíregyházi Főiskola.

2009 A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténet kutatásokra. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. (ELTE Jogi Kari Tudomány 1) 265–279. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2014 A kora-újkori győri végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1) 153–174. Szekszárd: PTE KPVK.

2020 „Én is anyja lévén leányomnak" Gondoskodás a mostohagyermekről a 17. századi győri családokban – a végrendeletek tükrében. *Korall* 82. 39–58.

KOTHENCZ Kelemen

2016 Végrendelkezés Bajaszentistvánon a 19. század elején. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2) 219–235. Szekszárd: PTE KPVK.

KOVÁCS KISS Gyöngy

2005 Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában. *Korunk* 16. 82–88.

KUBINYI András

1999 Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló korban. *Soproni Szemle* 53. 331–342.

LUPESCU MAKÓ Mária

2012 Késő-középkori erdélyi végrendeletek joggyakorlata. In Nagy Róbert – Rüsz- Fogarasi Enikő (szerk.): *Ablak a múltra*. (Egyetemi Füzetek 14) 84–105. Kolozsvár: Egyetemi Műhely – Bolyai Társaság.

2013 Miért? Kinek? Mit? Erdélyi középkori végakaratok szerkezeti jellemzői. In Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila (szerk.): *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. 191–210. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

NÉMETH Zsolt

1987 *Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán 1759–1792*. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 2) Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár.

RÁCZ Balázs Viktor

2019 Konfiskálás az Apafi-korban. *Fons* 26. 3–38.

RÁCZ István

1983 *Debreceni végrendeletek 1595–1847*. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai) Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár.

SOMOGYI Ferenc

1937 *Végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-től 1715-ig*. Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T.

SZALÓKI Gergely

2011 *A jelzálogjog magyar szabályozásának fejlődése, avagy a jelzálogjog és a fiduciárius biztosítékok összevetése*. [PhD disszertáció] Budapest: KRE ÁJK.

SZENDE Katalin

1999 A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban. A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája. *Soproni Szemle* 53. 343–356.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1944 Erdély öröklési jogszokásai. *Hitel* 9. 379–400.

1961 *Vásárhelyi testamentumok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

1966 A deficiens jobbágy végrendelete a XVIII–XIX. században. *Agrártörténeti Szemle* 8. 401–431.

1974 Makói parasztok végrendeletei. *Ethnographia* 85. 493–512.

TÓZSA RIGÓ Attila

2012 A reformáció hatásai a polgári végrendelkezés gyakorlatában, pozsonyi és bécsi források példáján. *Egyháztörténeti Szemle* 13:4. 39–57.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-21

A jegyesség a szatmári népi jogszokásokban Luby Margit gyűjtései és a korabeli magyar joggyakorlat tükrében

SALLAI BALÁZS
(jogász, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Doktori Iskola)

Betrothal in Szatmár Region's Legal Customs in the Light of Margit Luby's Collections and Contemporary Hungarian Legal Practice

The aim of this paper is to show how the institution of betrothal appeared in the legal customs of the Szatmár region, primarily by exploring the relevant material in the manuscript legacy of Margit Luby. In this context I examine the creation, legal binding force, termination of betrothal.

Keywords: engagement, betrothal, family law, legal customs, legal ethnography

Bevezetés

A jegyességet mint jogi relevanciával bíró társadalmi viszonyt már igen korán sajátos szokások útján rendezettnek tekinthetjük számos népcsoportnál.[1] A magyar jog a rendi korszakban már biztosan ismerte és szokásjogi úton szabályozta is, attól függően, hogy a felek milyen társadalmi állásúak, illetve vallásúak voltak. Az egyházjog e téren óriási szerepet töltött be, s (valószínűleg) a széttagolt joggyakorlat egyszerűsítése, megakadályozása végett az 1894:XXXI. törvénycikk, azaz a házassági törvény (Ht.) gyökeresen más felfogást képviselt a jegyességgel kapcsolatban, mint az addigi évszázados jogi hagyományok. Ennek következtében figyelhető meg – legalábbis az utókor perspektívájából – az a jelenség, miszerint a heterogén jogi praxist ezek a változások nem szüntették meg, csupán átalakították.

E tanulmányban erre szeretnék rávilágítani a szatmári tájegység népi jogszokásait példaként bemutatva. Azaz egyetlen jelenség köré csoportosítható, különféle írott és íratlan normákkal megmutatni azt, hogy a magyar területeken a „fent" és a „lent" joga között milyen diszkrepancia figyelhető meg ezen a területen[2] (is). Ennek megfelelően egyrészt a fent jogát, vagyis a Ht. rendelkezéseit és gyakorlatát, másrészt a lent jogának egyfajta általános jellemzését, harmadrészt pedig kifejezetten a szatmári népi jogszokásokat vetem össze.

Források, földrajzi tér, időkör

Mielőtt azonban az összehasonlítást megtenném, tisztázni szükséges egyes alapvetéseket. A kutatás szatmári jogszokásokkal kapcsolatos része Luby Margit gyűjtésein alapul. Luby 1885-ben született és a 20. század első harmadában – leginkább az

* A tanulmány a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány PhD Kiválósági Ösztöndíjból finanszírozott szakmai támogatással készült.

[1] A jegyesség intézményéről kiváló kultúr- és jogtörténeti áttekintést nyújt: Borbás 2021: 87–100.

[2] Kolosváry 1911: 374.

1920-as évektől – gyűjtötte szűkebb hazája néprajzi adatait főként a folklórral kapcsolatban.[3] Legjelentősebb kiadott összefoglaló műve *A parasztélet rendje* (1935),[4] így e vizsgálódás során ez bizonyult az egyik legértékesebb forrásnak. Emellett feldolgoztam a néprajzkutató kéziratos hagyatékának[5] bizonyos elemeit is, amelyek nagyrészt kiadatlanok maradtak. Luby ugyanis az 1935-ös opus magnum után is aktív maradt és – bár az ország több területén is gyűjtött[6] –, de a szatmári szellemi néprajz mindig érdeklődésének középpontjában maradt. Ezt támasztja alá az a kiadásra előkészített, de meg nem jelent egyik kézirata is, amelyet szintén felhasználtam e tanulmány megírása során. Ezen (több, mint 300 gépelt oldalból álló) dokumentum[7] keletkezési idejére pontos információ nem utal, azonban a gyűjtések időpontjaiból arra következtetek, hogy az 1950-es évek végén vagy a '60-as évek elején készült el. Tartalma több szempontból is fontos. Egyfelől számos, a házassághoz kapcsolódó szokást tartalmaz tematizálva olyan módon, hogy Luby mindenhol bemutatja a régi nemesi szokásjogot,[8] az ország területén gyűjtött néhány adatot (főként a jászsági, somogyi, zalai, hajdúsági és Pest környéki útjairól származókat) és a legterjedelmesebb részben a szatmári népszokásokat. Másfelől pedig Luby *A parasztélet rendjé*hez képest a kézirat megíráskor már nagyobb mennyiségű adatközlésből meríthetett és több helyen ír arról, hogy mit csinált (vagy csinált volna) másképp az 1935-ös könyvhöz képest, ily módon metodológia szempontjából is átgondoltabb ez a műve. E két nagyobb munkán kívül felhasználtam számos kisebb dokumentumot is, amelyek Luby szatmári gyűjtéseinek adatait őrzik. Luby Szatmár alatt azonban csak a trianoni békediktátum után megmaradt magyarországi területeket értette, és nem kutatott a Romániához csatolt szatmári településeken. Ezért a továbbiakban Szatmár mint tájegység alatt én is csupán egy szűkebb értelemben vett geográfiai részt értek, idomulva Lubyhoz.

Mint a leírtakból is látható, a kutatás időkörét a 20. század első fele, s azon belül is leginkább az 1920-as, '30-as évek jelentik, mivel Luby az ekkoriban még élő, később (az '50-es években) az akkor már nem élő, de a század első harmadában létezett népszokásokra koncentrált. Ezt azért fontos tisztázni, mert a fent jogát ebben az időintervallumban a Ht. jelentette, így csupán ennek gyakorlatát kell vizsgálni és az egyházi bíróságok vonatkozó praxisa a kutatás körén kívül esik. A lent jogának általános jellemzése referenciapontként fontos, s ennek kapcsán – már csak a terjedelmi korlátokat is tekintetbe véve – Tárkány Szücs Ernő fő művének[9] használata tűnt a

[3] Kenyeres 1981: 483.

[4] Luby 1935.

[5] Ezt a hagyatékot az 1970-es években a mátészalkai Szatmári Múzeum vásárolta meg Luby Margittól, s a mai napig itt őrzik. Ezúton is szeretném megköszönni az intézményben dolgozóknak a kutatásomhoz nyújtott segítséget. A hagyatékról leltár is készült, amely 1986-ban nyomtatásban is megjelent (Farkas 1986), így a továbbiakban a hagyaték elemeire ennek a leltárnak megfelelően hivatkozom a lajstromot LH-ként rövidítve.

[6] Főként a Népművészeti Intézet 1953 és 1959 közötti kiküldetéseinek köszönhetően. LH V/1. 1., 2.

[7] LH V/1-3. Házasságszerzés, előkészítés, a jegy, a kelengye. (Megjegyzés: a mű egyetlen rendszerzett egészet alkot, az 1–3-ig történő alegységekre bontás csupán fizikai elhelyezését mutatja: a teljes gépirat három mappában fért csak el.)

[8] Véleményem szerint sok helyen igen pontatlanul teszi ezt meg, amelyet az a módszertani hiba okozhatott, hogy sok jogintézmény esetében köztörténeti forrásközleményekre támaszkodva vont le következtetéseket, úgy, hogy az alapul szolgáló dokumentumoknak a számossága alacsony, illetve azok egy-egy kisebb országrész tekintetében árulnak el adatokat.

[9] Tárkány Szücs 1981.

legkézenfekvőbbnek, mivel ebben sokévi és számtalan földrajzi területet felölelő kutatásokból levont következtetéseket találhatunk.[10]

A jegyességre vonatkozó szabályok

A jegyességre vonatkozó írott és íratlan normák körét a következőképpen igyekeztem rendszerezni: az első nagyobb egység a jegyesség keletkezésére, érvényességére és kötelező erejére, a második az eljegyzés előtti, alatti vagy utáni, de még a házasságkötés megelőzően történő, (szimbolikus) dologátruházásokra, a harmadik a jegyesség felbontására és ennek következményeire vonatkozik. A szabályok bemutatásának módja a fentebb már említett sorrendben történik majd. Ennek megfelelően a fent és a lent jogának bemutatását a szatmári népszokások ismertetése követi.

A jegyesség keletkezése, érvényessége, kötelező ereje

A Ht. első szerkezeti egysége foglalkozik az eljegyzéssel. E rész azonban igen rövid, s nem szól a jegyesség keletkezéséről, csupán azt tartalmazza, hogy önmagában ebből még nem keletkezik jogilag értékelhető kötelesség (kereseti jog) a házasság megkötésére nézve, illetve, hogy bármely teljesítés arra az esetre, ha a házasságot nem kötnék meg, semmis.[11] Az utóbbi érvénytelenségi (semmisség) eset azonban nem magára az eljegyzésre, hanem valamilyen, azt biztosító „mellékkötelemre" vonatkozik. Szigorúan jogi szempontból tehát a Ht. alapján az eljegyzés nem kötelezi a feleket a házasságkötésre, azaz egy jogilag nem releváns nyilatkozatról van szó, amely csupán egyfajta erkölcsi kötelezettséget von maga után.[12] Ennek a szűkszavúságnak – persze átvitt értelemben – nyoma sincs a lent jogában. A jegyesség keletkezésének minden tájon más és más, formálisan kötött vagy kevésbé kötött eljárásrendje alakult ki, feltéve, hogy az ott élők ismerték ezt az intézményt.[13] Ezek a processzusok tájegységenként, vagy még azokon belül is annyira heterogén képet mutatnak, hogy egyfajta általános modellt nem lehet ezekről alkotni. Sokkal absztrahálhatóbb ezzel szemben az eljegyzés érvényessége, illetve ennek kritériumai. A megfelelő kor és ezzel összefüggésben egyfajta belátási képesség mindenhol ilyen kritérium,[14] bár más és más szabályokkal. Főleg a nők esetében volt kérdéses az, hogy mikortól tekintik őket eladósorban lévőknek. Például Luby Margit fent említett kézirata tartalmaz egy táblázatot, amely azt mutatja meg, hogy egyes tájakon vagy településeken (gyűjtései alapján) hány éves kortól adták férjhez a lányokat. Luby szerint Tolnában figyelhető meg a legalacsonyabb életkori határ (15 év), míg máshol csak a 20. életév betöltése után házasodhattak.[15] A férfiak esetében – legalábbis a gyűjtésekből úgy tűnik – nem volt ilyen nagy jelentősége az életkornak, ami egyrészt vélhetően a katonáskodás által megszabott

[10] Tárkány Szücs korábban önállóan is publikált ebben a témában (Tárkány Szücs 1980: 119–154.), de az 1981-es műve foglalja össze legtömörebben ide vonatkozó kutatási eredményeit.

[11] 1894:XXXI. tc. 1–2. §

[12] Nizsalovszky 2019: 28.

[13] Példának okáért a jászok Luby szerint nem ismerték a jegyet, csupán a kézfogó hagyományát. LH V/1. 3., 7; V/2., 4; Bánkiné Molnár 2017: 171.

[14] Tárkány Szücs 1981: 321.

[15] LH V/1. 2., 6–8.

életkorra,[16] másrészt a két nemre eltérően vonatkozó magánjogi szabályokra vezethető vissza. Ezek a különbségek ugyanis még a 20. század első felében is sok tekintetben fennálltak.[17] Kritérium továbbá az előzetes szülői beleegyezés is az eljegyzésbe, csakúgy, mint egyes szimbolikus dologátruházások megtétele[18]. (Erről a következő alfejezetben lesz szó részletesen.) Kötelező elemként említi még Tárkány Szücs a tanúk előtt történő eljegyzést is. A tanúk száma és összetétele szintén szélsőségesen változó: volt, ahol néhány közeli rokon jelenlétét kívánták meg, míg máshol népes számú vendégség körében került sor az eljegyzésre.[19] Az érvényesen létrejött eljegyzés kötőerővel bírt,[20] főként a katolikus többségű földrajzi részeken. Sőt a házasságkötés kikényszeríthetővé vált akkor, ha a menyasszony az jegyesség ideje alatt teherbe esett.[21] Érdekes az időmúlás hatása a jegyességre. Egyes erdélyi területeken még az érvényesség időtartama is jogi népszokássá szilárdult: az eljegyzett lány két évig volt köteles vőlegényére várni, és csak ezután bonthatta fel az eljegyzést alapos okkal, például ha a férfi nem jelentkezett. Ez alól létezett egy alkivétel, amikor is három évig volt köteles a nő várni, de ez csak abban az esetben volt alkalmazható, ha vőlegénye külföldön teljesített katonai szolgálatot.[22]

A már említett kéziratban Luby azt írja, hogy a szatmári részeken 16–18 éves koruk előtt nem adták férjhez a lányokat,[23] s, hogy az eljegyzést megelőző eljárásrend nagyon nagy eltéréseket mutat a szatmári területen belül is.[24] Egyes településeken még annak is megvolt a maga hagyománya, hogy milyen ételek kerültek a kézfogó alkalmával az ünnepi asztalra.[25] Azt pedig, hogy mennyire nagy diszkrepancia volt megfigyelhető az eljegyzést megelőző procedúrák kapcsán, jól mutatja két, egymáshoz nagyon közel fekvő kis falu esete, amelyek napjainkban egyébként már egy települést alkotnak. Tunyog és Matolcs eltérő formaságokat várt el az eljegyzés kapcsán: Tunyogon a rendes eljárásrend része volt a leendő vőlegény próbára tétele olyan módon, hogy a lányos házból legelőször három idősebb asszonyt vezettek elő előre betanult, verses mondókákkal dicsérve azok jó tulajdonságait. Sajnálatos módon ezek a szövegek nem maradtak ránk. Csak negyedjére vezették elő a valódi, leendő menyasszonyt, abban az esetben, ha lánykérőbe jövő férfi kiállta az előző „próbákat". Ezzel szemben Matolcson a lánykérés mindenféle humoros vagy másfajta formális elem megléte nélkül zajlott le. Egyes helyeken a menyasszonyt (és családját) megtréfálandó ismerték a tréfás jegyet,[26] ám ennek részletes leírását nem találtam. A szatmári szokások több évtizedes tanulmányozása után azonban Luby már megalkotott egyfajta általánosabb

[16] N. Bartha–Gőnyey–Kodály–Lajtha–Schwartz–Solymossy–Szendrey Á.–Szendrey Zs. 1937: 157.
[17] Joó 2021: 149.
[18] Tárkány Szücs 1981: 322.
[19] Tárkány Szücs 1981: 322, 328, 330.
[20] A német és az angol jogban is előfordult, hogy a házasságkötés az eljegyzés alapján bírói úton is kikényszeríthető volt. Nizsalovszky 2019: 27, 31–32.
[21] Tárkány Szücs 1981: 344–345.
[22] Tárkány Szücs 1981: 342.
[23] LH V/1. 2., 4.
[24] LH V/2., 7. Például Kisaron és Nagyaron erősen formalizált és tréfás az eljárás, ettől visszafogottabb Ecseden, Tyukodon vagy Ökörítón, s nincsenek ilyen jellegű szabályai Csengerben.
[25] LH I/6., 5.
[26] LH V/2., 33.

„képletet" az eljegyzési eljárásrendre. Eszerint kezdetben a legény és kísérője[27] vagy kísérői, később már akár a legény egyedül, a lányos házhoz ment(ek) valamilyen ürüggyel, például, hogy eladó jószágot keres(nek). A lányos háznál persze tudták, hogy nem ez a valódi szándék, s ha nem volt ellenükre a legény, akkor „belementek a játékba". Miután már a társaság a házban volt, előálltak jövetelük valódi okával, s ezt követte a lány bevezetése a szobába tréfás vagy kevésbé tréfás módon. Ezután ünnepélyesen felszólították a legényt a jegy felmutatására és letevésére. (Ezt a lány vagy annak családja ekkor még nem nézhette meg; a felbontás esetén ennek még lehetett jelentősége.) Ezt követte a kézfogás, majd a jegyek kicserélése. Végül a vőlegény jegyét, amelyet ő kapott, annak anyjához, vagy ha az már nem élt, valamely nőrokonához vitték és neki kellett azt őrizni, hogy rontás ne érhesse.[28] Fontos szabály volt, hogy nem illett kibontani a jegyet egyik félnek sem a másik jelenlétében.[29] Szatmárban abban is teljes egység mutatkozott, hogy magát a lánykérést, illetve az eljegyzést csütörtökön este, még a kézfogót szűkebb körben szombati napon tartották.[30] Ilyen módon jött érvényesen létre a jegyesség, amelyet a szatmári részen alapvetően felbonthatónak tartottak, mint azt a gyűjtések is mutatják. Véleményem szerint mivel a tájegységen régóta túlnyomórészt protestáns felekezetekhez tartozó népesség élt, így az is közrehathatott e szemlélet kialakulásában, hogy a kánonjoggal ellentétben a protestáns felekezetek joga rugalmasabban kezelte ezt a kérdést.[31] Találhatunk ellenpéldát is a jegyesség kötőerejére: volt, hogy az esküvőre menyasszonyként nem a korábban eljegyzett lányt, hanem annak nővérét vitték és a vőlegény megkötötte vele a házasságot, amelyet később sem támadott meg senki.[32] Egy másik ilyen esetben viszont a férfi a házasság érvénytelenítése után szégyenperben nagyobb pénzösszeget kapott káraiért.[33]

Az átruházott vagy ígért dolgok

A jegy, illetve a jegyesség során, ehhez fűződően ígért, s jobb esetben aztán átruházott dolgok körére is vonatkoztak normák. A Ht. a jegyajándékokról nem szólt, erre a magánjog ajándékra vonatkozó normái voltak irányadók.[34] A dologátadások biztosítékként való nyújtását ellenben a fent joga semmisnek és tilalmasnak ítélte. Ezt a Ht. azon rendelkezésére alapozták, miszerint semmis minden teljesítés kikötése arra az esetre, ha a felek a házasságot nem kötnék meg. A bírói gyakorlat ide sorolta az eljegyzést biztosítani hivatott kötbér, foglaló vagy tartásdíj kikötését mint dologátadást

[27] Főként az apa vagy a keresztapa lehetett ilyen. LH V/1. 1. 7., 6; V/1. 9., 2.

[28] LH V/2., 6–7; XI/2., 6; Luby 1935: 83, 85–86. Hangsúlyozni szükséges azt, hogy ez egy általános eljárásrend, amelynek mozzanatai között valószínűleg sokszor több idő telt el, vagy ezek nem is mindegyike volt megfigyelhető egy-egy településen adott időszakban, sőt e logika mentén az sem zárható ki, hogy esetenként más, itt nem említett cselekvések is beépültek a processzusba. Az 1930-as évekre egyébként lerövidült az eljárás. V.ö.: N. Bartha–Gőnyey–Kodály–Lajtha–Schwartz–Solymossy–Szendrey Á.–Szendrey Zs. 1937: 161.

[29] Luby 1935: 86.

[30] LH XI/2., 6; Luby 1935 82.

[31] Tárkány Szücs 1981: 344.

[32] LH V/1. 3., 22.

[33] LH V/2., 9.

[34] Fehérváry 1936: 102.

vagy ennek ígéretét a házasság meg nem kötése esetére.[35] Ezzel ellentétben a lent joga a jegyet (tehát a jegypénzt és más jegyként átruházott értéktárgyakat) foglaló jellegűnek tekintette a jegyesség felbontása esetén, ami azt jelenti, hogy az eljegyzést felbontó fél a kapott dolgokat visszaadni kétszeresen köteles, míg az általa ajándékképpen átruházott javakat elveszíti.[36] Luby 1935-ben szintén ezt írja,[37] ám a kéziratban már a záloghoz rokonítja a jegyet.[38] A felbontással kapcsolatos szabályoknál azonban látni fogjuk, hogy ezek a megközelítések miért helytelenek.

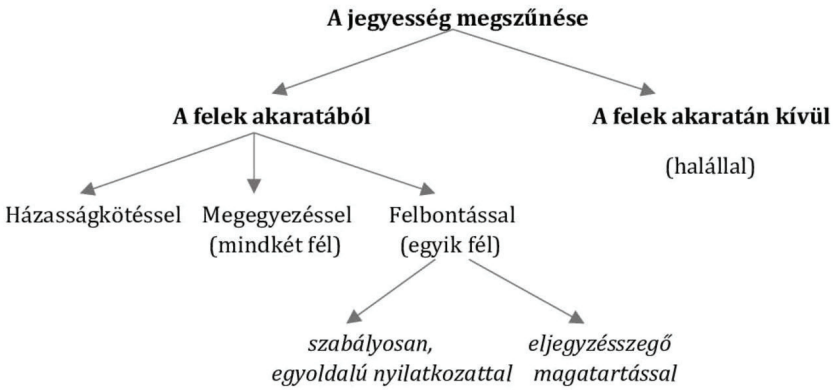
Ami az eljegyzéskor, illetve a jegyesség ideje alatt átruházott vagy átruházandó dolgokat illeti, igen hosszadalmas lenne annak számbavétele,[39] hogy mik tartozhattak ide, így most csak a szatmári népi jogszokásokra koncentrálok. A legfontosabb átruházandó dolgok ezen a tájegységen is vőlegény által menyasszonyának adott kendő és a jegypénz[40] (mint a valamikori nővételből visszamaradt szokás)[41] voltak. Az előbbit illetően az nem keverendő össze a jegykendővel, amelyet még az egyszerű szerelmi ajándékok közé sorolhatunk, és amelyet vagy amelyeket gyakran mindkét fél adott a másiknak, de a férfi mindenképp kapott ilyet. A most említett kendő tulajdonképpen egyfajta női vállkendő. A jegypénzről Luby megjegyzi, hogy eredetileg csakis arany vagy ezüstpénzt volt szabad adni, papírpénzt sohasem. Ez a szabály azonban idővel módosult, aminek oka a kötött felhasználás volt: a menyasszony ebből vette meg vőlegénye jegyingét, és így a vásárlást megkönnyítette, ha a pénzt egyszerűbb valutában adta át a legény.[42] A mértékére vonatkozóan is megvoltak a sajátos szabályok. Luby 1935-ben azt írja, hogy 5 és 25 tallér közötti értéket kellett, hogy tartalmazzon az a kis díszes zacskó vagy egyes helyeken egyszerű papír boríték, amelyet a vőlegény az eljegyzéskor adott át a lány szüleinek. A mindennapi életben szokásos gyakorlat határozta meg azt, hogy egy-egy családból származó vőlegény esetén menynyi a jegypénz mértéke. Ennek alacsony volta okot adhatott a felbontásra.[43] A dologátruházásokkal kapcsolatban szintén fontos mozzanatnak volt tekinthető a jegyesség ideje alatt megejtett közös vásárlás, amikor a jegyespár majdani együttélésükre készülődve szerzett be ruhaneműket és háztartási eszközöket. Ezt a vásárlást mindig a vőlegény állta. Luby már említett monográfiájából tudjuk azt is, hogy a leendő férj miket vett ilyenkor szokásosan menyasszonyának: két rend ruhát, egy fehéret és egy feketét, egy nyakbavaló és egy fejrevaló kendőt, egy pár cipőt, a menyasszonyi fátylat és a menyasszonyi koszorút, valamint a huszadik században már kiegészítette ezt a sort egy télikabát is.[44] Ennek a közös vásárlásnak, a jegypénzhez hasonlóan, szintén

[35] Szladits 1928: 18.
[36] Tárkány Szücs 1981: 338–339.
[37] Luby 1935: 89.
[38] LH V/2., 1.
[39] Tipikusan ilyen tárgyak például a jegykendő, a dohányzacskó, a jegypénz, fejkendők, virág és a 20. század első felétől egyre inkább elterjedő gyűrű, amely elem a nemesi szokásokban már régen létezett. Erről: Peres 2016: 229–236. Más példák még: N. Bartha–Gőnyey–Kodály–Lajtha–Schwartz–Solymossy–Szendrey Á.–Szendrey Zs. 1937: 162–163.
[40] Az adott vagy ígért jegypénzt a móring körébe sorolja a szakirodalom. Herger 2016: 147.
[41] Luby (1935) 90. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az összeget nem a nő apja, hanem maga a nő kapja ajándékképpen.
[42] Luby 1935: 84, 86.
[43] Luby 1935: 83–84.
[44] Luby 1935: 88–89.

lesz jelentősége az eljegyzés esetleges felbontása esetén. A gyűrű mint jegyajándék az 1920-as évektől kezdett terjedni és kiszorítani a tradicionális tárgyakat.[45] Luby a gyűrűadást a népszokásoktól idegen, átvett dolognak tartotta, ám később sajnálta, hogy nem szentelt kellő figyelmet ennek, különösen a gyűrűhöz kötődő babonáknak.[46]

Az eljegyzés felbontása vagy megszűnése más okból

Az eljegyzés megszűnése sokféleképpen realizálódhatott. Megszűnhetett a felek akaratából, amikor mindkét vagy csak az egyik fél felbontotta azt. Az utóbbi eset történhetett szabályosan, alapos okkal, vagy pedig eljegyzésszegő magatartással. Ez két esetet jelent: egyfelől a házasságkötéstől való alapos ok nélküli visszalépést, másfelől az egyik fél azon magatartását, amellyel a másik felet alapos okkal a jegyesség felbontására kényszeríti.[47] (Bár a népnyelv nyilvánvalóan nem használta ezt a terminológiát, az egyszerűség kedvéért én a lent jogának, illetve a szatmári szokások tárgyalásánál is az eljegyzésszegést használom majd.) A felek akaratából történő megszűnés esete a házasságkötés is, hiszen a jegyesség időszakának ez is a végét jelenti. A felek akaratán kívüli okként, amely a jegyességet megszünteti, beszélhetünk tipikusan valamely fél haláláról. Ezen esetek jogi relevanciáját az adja, hogy a már említett dologátruházások során átadott[48] vagyon sorsa miként alakul a továbbiakban, illetve, hogy a felbontás során keletkezett-e valamelyik oldalon kár.

1. kép (Forrás: a szerző)

A Ht. alapján az eljegyzésszegés komoly relevanciával bírt, hiszen kártérítési, valamint visszakövetelési igényt alapozhatott meg.[49] Az okozott vagyoni károk

[45] LH V/2., 14; XI/2., 6; XIII/3., 30; Luby 1935: 90–91.
[46] LH V/3., 2.
[47] 1894:XXXI. tc. 3. §
[48] Az ígért vagyon esetében az eljegyzés megszűnése után értelemszerűen az ilyen ígéret hatályát veszti. Szaldits 1928: 19–20.
[49] 1894:XXXI. tc. 3. §

megtérítésére a magánjog általános szabályait is alkalmazni kellett.[50] Ezzel kapcsolatban számos elvi jelentőségű határozat született, amelyeknek közös eleme (akár kártérítésről, akár visszakövetelésről van szó), hogy az alaptalanul vagyoni előnyhöz jutó félnek a gazdagodás mértékét vissza kellett téríteni; főszabály szerint természetben, szubszidiárius jelleggel pedig pénzben.[51] Érdekes a nem vagyoni kár és az eljegyzésszegés összefonódása: egy 1920-as ítéletében a Kúria a menyasszonyt ért kedélyi bántalomért ítélt meg kártérítést. Létezett azonban kimentési lehetőség is, amint azt egy 1921-es eset is bizonyít. Itt a bíróság úgy találta, hogy az egyik fél tüdőbajban való szenvedése alapos indok az eljegyzés felbontására, még akkor is, ha a másik félnek tudomása volt, vagy kellő körültekintés mellett tudomása kellett, hogy legyen az eljegyzés megkötésekor a betegségről.[52] Tárkány Szücs Ernő kutatásai alapján azt írja, hogy a jegyesség a népi jog tudat alapján alapvetően felbontható volt a fentebb már ismertetett kivételekkel, illetve a különféle felekezeti jogok hatásával a népi jogszokásokra. Az átadott dolgok foglaló jellegéről szintén volt már szó.

Luby Margit gyűjtései az eljegyzés felbontásának számos esetét érintik; ilyen szempontból (is) rendkívül gazdagok. Véleményem szerint írásaiból kiolvasható az, hogy a szatmári népi jogtudat mikor tekintette a felbontást szabályosnak. Ehhez két feltételnek kellett teljesülnie. Az egyik az alapos ok fennállása – mint a fent jogában is –, vagyis, ha az egyik félnél súlyos hiányosságot tapasztaltak, például nők esetében a rossz étel (nem tud főzni) vagy a hanyag háztartásvezetésre utaló jel (nem megfelelően mos vagy mosogat).[53] A másik feltétel a megfelelő módon való közlés volt, amely kétféleképp történhetett: vagy megüzenéssel valamelyik, a bontó fél családjával bizalmi kapcsolatban álló rokon által,[54] vagy – megint a modern jog egyik fogalmát használva – ráutaló magatartással. Ilyen volt például a jegypénz visszaadása (ha annak mértéke kevés volt), illetve az is, ha a már említett közös vásárlás alkalmával a bontó fél nem jelent meg. Ilyenkor a közmegegyezés szerint tudták: a jegyesség felbomlott.[55] Eljegyzésszegésről, vagyis nem szabályszerű bontásról olvasatom szerint leginkább akkor volt szó a korabeli gondolkodásban, ha a bontó fél egyúttal meg is alázta magatartásával a másikat. Ez esetfüggő volt és kevésbé enged általánosítást, de tipikusan ilyennek tekintették azt, ha a vőlegény más jegyét (jegykendőjét) is hordta, vagy ha nem jelent meg a kézfogón, illetve ha módosabbnak hazudta magát a valóságnál.[56] Azért is kellett esetről esetre mérlegelni, mert arra nézve, akivel szemben az eljegyzést felbontották, ez a tény annak okától függetlenül dehonesztáló volt.[57] Luby azt is megjegyzi, hogy általában a nők voltak a bontó felek, s ritkán fordult elő, hogy egy férfi tette ezt meg.[58] A károk megtérítése és esetleg az átruházott dolgok visszakövetelése végett is többnyire a nők vagy azok családja indítottak ún. szégyenpereket a községi

[50] Szladits 1933: 315.
[51] 1894:XXXI. tc. 3. §
[52] Szladits 1928: 18–19.
[53] Luby 1935: 87.
[54] Luby 1935: 88.
[55] LH V/2., 2; Luby 1935: 86–87, 89.
[56] Luby 1935: 89, 92.
[57] LH V/2., 2.
[58] LH V/2., 7–8.

bírók előtt,[59] amelyek csekély pertárgyértékűek és gyors lefolyásúak voltak, bár sok esetben nem is volt szükség peresíteni ezeket a követeléseket, mert a bontó fél magától teljesített.

Az eljegyzésszegés következménye a most vizsgát tájegység esetében az volt, hogy mindkét fél visszaadta egyezség kapcsán szerzett gazdagodását a másik félnek, ám ez alól kivételt képezett a jegypénz, illetve a közös vásárlás során a menyasszonynak vett ruhadarabok.[60] Ezeket ugyanis a lány megtarthatta, ha vőlegénye eljegyzésszegő magatartást tanúsított.[61] A főszabály, miszerint – a bármely okból bekövetkezett felbontást követően – az átruházott dolgokat a felek kölcsönösen visszaadták,[62] egyértelműen látszik a Luby által leírt számtalan esetből, s ő mégis azt írta, hogy ezek a foglaló módjára működtek.[63] Ez az álláspont viszont hibás: egyfelől azért, mert nem csupán egy dolog (tárgy vagy pénzösszeg) került átruházásra, hanem mindkét fél részéről legalább egy, de inkább több dolog, másfelől azért, mert a bontó fél általában nem veszette el, amit adott (kivételek a jegypénz és a vásárolt ruhadarabok) és nem történt meg a kétszeres visszaadás sem, még a jegypénz esetében sem, ahol ez a legkönnyebben kivitelezhető lett volna. Luby későbbi álláspontja, miszerint a jegy a záloghoz hasonló[64] talán már helyesebb analógia, ám ez sem feltétlenül igaz, hiszen a „nem teljesítés," azaz a házasságkötés elmaradása esetén, mint a főszabály is mutatja, az átruházott dolgokat nem tartották meg vagy adták el, mint a zálogot szokás, hanem visszajutatták az azokat adó félnek. Abban az esetben, ha valamelyik fél halála nyomán szűnt meg a jegyesség, a lent joga alapján általában a másik fél visszakérhette, amit adott.[65] A szatmári területen viszont ilyenkor mindenki megtarthatott mindent, mert nem volt hibás egyik fél (vagy annak családja) sem az itt élők logikája szerint.[66] Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznem, hogy a halállal megszűnő jegyesség esetére vonatkozó adatközlések száma igen alacsony, így nem biztos, hogy ezek alkalmasak jelentősebb következtetések levonására.

Összegzés: a jegyesség jogi jellegének kérdése

A jegyesség jelentősége napjainkra szinte teljesen eltűnőben van a világi jog tekintetében, amely az eljegyzés alatt általában a házasság jövőbeli megkötésére irányuló kölcsönös nyilatkozatot ért.[67] Magyarországon a 19. század végén sajátos megoldás mellett döntött a jogalkotó: az 1894-es Ht. elismerte az eljegyzést mint magánjogi ügyletet,[68] de gyakorlatilag száműzte azt a jog világából, ahogyan ezt Nizsalovszky Endre megállapította.[69] Ez részben ellentétes tendencia, mint amit a mintaadó európai

[59] Elvétve találni olyat, hogy egy férfi perelt volna. LH V/1. 3., 22; V/2., 9; Luby 1935: 92.
[60] Luby 1935: 89.
[61] LH V/2., 2.
[62] LH V/2., 1–9, 14; XII/1. 18; XIII/3., 30. Egyetlen adatközlő emlékezett úgy, hogy ilyen esetben a jegyet nem lehetett visszakövetelni még perben sem. LH V/2., 3.
[63] Luby 1935: 89.
[64] LH V/2., 1.
[65] Tárkány Szücs 1981: 339.
[66] Luby 1935: 89.
[67] Ujházi 2012: 82.
[68] Borbás 2021: 90.
[69] Nizsalovszky 2019: 23.

magánjogi kódexek mutatnak, például a francia, a német, a svájci, vagy az osztrák jog.[70] Ezen intézmény jogi jellegének meghatározása már eleve bizonytalanságot keltett a már jelzett időszakban, például egyes nézetek szerint a jegyesség egy köteléki előszerződés,[71] míg más szerződésnek minősítette,[72] s megint más szerint ez pusztán erkölcsi és nem jogi kötelezettséget von maga után.[73] Ez utóbbi álláspontot képviselte a már említett Nizsalovszky is. Annyi azonban biztos, hogy a felbontása esetén már lehetett jogi relevanciája a jegyességnek; ez közös vonása volt a fent és a lent jogának.

Ami a lent jogát illeti, világosan látható már önmagában a szatmári szokások tanulmányozásából is, hogy a jegyességre vonatkozó szabályok az ország területén igen heterogének voltak, s azok a leegyszerűsítő állítások, miszerint a 19. század végén a jegy helyét a gyűrű vette át, vagy az, hogy a lány beleegyezésétől függött a jegyesség létrejötte,[74] illetve, hogy a jegy foglaló,[75] vagy zálog[76] módjára működött, egészen biztosan árnyaltabb megközelítést igényelnek. Véleményem szerint a népi szokásrend (legalábbis Szatmárban) inkább erős, kvázi előszerződési jelleget társított az eljegyzéshez, lásd például a tanúk jelenléte mint érvényességi kritérium vagy a szégyenperek jelentősége. A népi jogtudat ráadásul a házasság előfeltételének tartotta a jegyességet, ami ezen intézménynek nagy súlyt adott.[77] A jegy és más átruházott dolgok pedig inkább szimbolikus jelentőséggel vagy egyszerűen praktikummal bírtak, mintsem biztosítéki jelleggel, szemben a régi nemesi szokásokkal.[78] Erre példa lehet a jegypénz, amely a valamikori nővételt testesíti meg, ugyanakkor praktikus oldala, hogy a menyasszony ebből veszi majd meg a jegyinget. Hasonlóan praktikus az is, hogy a nők általában kendőket vagy háztartási eszközöket kaptak, amelyeket a jövőben használhattak. Szimbolikus, hogy a jegyet elkészülte és átadása után is elrejtették, vigyáztak rá,[79] nehogy rontás érje, amely kihathat a majdani házasságra is, azaz a jegy testesítette meg a jövőbeli házasságot mint védendő értéket. A szövegben leírt adatok és jelenségek pedig, úgy vélem, hogy példázzák azt is: a fent és a lent joga(i) között erőteljes különbségek voltak jelen a múlt században.

[70] Herger–Katonáné Pehr 2021: 35. Sőt, bár kötelező erővel itt sem bírt, de az 1917-es ottomán családjogi törvény is tartalmazta. Siska 2017: 66.

[71] Nizsalovszky 2019: 24.

[72] Kolosváry 1911: 375.

[73] Nizsalovszky 2019: 28.

[74] Borbás 2021: 90.

[75] Tárkány Szücs 1981: 338–339; Luby 1935: 89.

[76] LH V/2., 1.

[77] Tárkány Szücs 1980: 120.

[78] A rendi korszakban a nemesek esetében a gyűrűváltás bizonyító és biztosító jelleggel bírt. Peres 2016: 236. A népi jogéletben bizonyító ereje a gyűrű elterjedése előtt inkább a jegykendőnek volt.

[79] LH V/2., 6–7; Luby 1935: 83, 85.

Irodalomjegyzék

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

2017 *A jászkun szabadság*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 3) Szekszárd: PTE KPVK.

BORBÁS Eszter

2021 Gondolatok az eltűnt jegyességről. In Tóth Dávid et al. (szerk.): *I–II. Konferenciakötet. A pécsi jogász doktoranduszoknak szervezett konferencia előadásai*. 87–100. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola.

FARKAS József

1986 *Luby Margit kéziratos hagyatéka a Szatmári Múzeumban*. Debrecen: Néprajzi Tanszék.

FEHÉRVÁRY Jenő

1936 *A magyar magánjog kis tükre*. Budapest: Budai Nyomda.

HERGER Csabáné

2016 A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2) 139–164. Szekszárd: PTE KPVK.

HERGER Csabáné – KATONÁNÉ PEHR Erika

2021 *Magyar családjog*. Budapest: Novissima.

JOÓ László Ádám

2021 A nők magánjogi helyzete az 1940-es évek Magyarországán – egyes jogosultságok tükrében. In Margittay-Mészáros Árpád (szerk.): *Vigniti Quinque anni in ministerio universitatis et iurisprudentiae – Ünnepi tanulmányok Siska Katalin 60. születésnapjának tiszteletére*. 138–154. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

KENYERES Ágnes (szerk.)

1981 *Magyar életrajzi lexikon 3.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KOLOSVÁRY Bálint

1911 *A magyar magánjog tankönyve 2*. Budapest: Grill Károly Kiadóvállalata.

LUBY Magit

1935 *A parasztélet rendje*. Budapest: Centrum.

N. BARTHA Károly – GŐNYEY Sándor – KODÁLY Zoltán – LAJTHA László – SCHWARTZ Elemér – SOLYMOSSY Sándor – SZENDREY Ákos – SZENDREY Zsigmond

1937 *Szellemi néprajz II.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

NIZSALOVSZKY Endre

2019 *Magyar családi jog*. Budapest: Közjegyzői Akadémia Kiadó.

PERES Zsuzsanna

2016 A "gyűrűváltás" a magyar nemesség körében a XVI–XVIII. századi Magyarországon. In Béli Gábor – Korsósné Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit: Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. 229–236. Pécs: IDResearch Kft. – Publikon.

SISKA Katalin

2017 Az 1917-es Ottomán Családjogi Törvény újításairól. *Miskolci Jogi Szemle* 1. 59–73.

SZLADITS Károly

1928 *A magánjogi bírói gyakorlat 1901–1927*. Budapest: Grill Károly Kiadóvállalata.

1933 *A magyar magánjog vázlata II.* Budapest: Grill Károly Kiadóvállalata.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1980 A kézfogóval összefüggő jogi népszokások. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 11–12. 119–154.

1981 *Magyar jogi népszokások*. (Társadalomtudományi könyvtár) Budapest: Gondolat.

UJHÁZI Lóránt

2012 A jegyesség intézményének csökkenő jelentősége a Katolikus Egyház jogában. *Sapientiana* 2. 82–89.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-22

„Némely ájtatosak, de a régészetben járatlanok, ezen faragványban a szent családot akarák tisztelni"
Két római sírkő népi interpretációja Rómer Flóris útijegyzeteiben

SZABÓ ERNŐ
(ókortörténész, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK NTI / PTE BTK)

"Some are reverential, but inexperienced in archaeology however they want to honour the Holy Family in this carving" Popular Interpretation of Two Roman Tombstones in Flóris Rómer's Travel Notes

In my study, I examine two Roman tomb steles based on the manuscript notebooks of archaeologist Flóris Rómer (1815–1889). From Rómer's note No. VII it turns out that the *Lupa* 3843 tombstone stood in Ószőny in 1859, and in its carving the locals honoured the Holy Family (Fig. 1). According to the archaeologist's notebook No. VIII (1860), the inhabitants of the settlement also recognized the Holy Family in a Roman tombstone on the border of Tarján (Fig. 2). The unpublished stone monument still stands in the same place today and is called St. Anne's picture in the vernacular.

Keywords: Flóris Rómer's Travel Notes, Holy Family, Roman Epigraphy, Ószőny, Tarján

A hazai ókortörténeti forrásgyűjtésnek már a reneszánszkori kezdetektől fontos részét képezte az epigráfiai kutatás, a római feliratok gyűjtése, másolása és közlése.[1] A feliratok gyűjtői azonban a legtöbbször nem fordítottak kellő figyelmet a felirathordozó kőemlékeken látható ábrázolásokra, csupán filológiai, történeti szemlélettel közelítettek a feliratok tartalmához. Az antik kőemlékek faragott díszítésének ismertetése, értelmezése itthon csupán a 19. század közepén kezdett nagyobb mértékben teret nyerni. Jankovich Miklós régiségbúvár így fogalmazott 1841-ben: *„elkerülhetetlen tovább a köirásoknak is pontos leirása, mert ezekben történendő fogyatkozás a kívánt czélra nem juttathat – a hibás olvasás és betű változtatás pedig ellenkező értelmet szül, a mint eztet a régi irások gyüjteményeiben naponként károssan tapasztallyuk; noha illyen fogyatkozást inkább tudatlanságnak, mint vétkes igyekezetnek tulajdonithattyuk – elkerülhetetlen a faragásoknak, véséseknek és minden formáknak lerajzolása is, mert ezek által juthatunk az emlékek nemzetiségének ösméretébe, és fogadhattyuk olly valoságos jelenségeknek, mellyek által a hajdan vallások tisztelt modját a nemzeti, sött az evkori divatok különbségeivel közelébb meg esmérhetyük."*[2] A Jankovich által javasolt kutatási és közlési elvek csak a század végére váltak általánossá a hazai epigráfiai gyakorlatban. Mindazonáltal sok faragott díszű római kőemlék, amely nem rendelkezik felirattal vagy feliratos része megsemmisült, kutatói érdeklődés hiányában mindmáig közöltelen, vagy csupán említés szintjén ismert a szakirodalomból.

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

[1] Legutóbb: Papp 2000; Kovács 2019.

[2] OSZK Quart. Hung. 4096. 137v.

Rómer Flóris, „a magyar régészet atyja" úgyszintén felhívta a figyelmet a római kőemlékek faragott ábrázolásainak jelentőségére: *„hol az írott munkák mélyen hallgatnak, igen élénken szólnak az emlékek, nemcsak szóval, hanem képekkel is."*[3] Rómer a 19. század második felében bejárta Magyarországot. Gyűjtőútjai során tett megfigyeléseit kisméretű noteszfüzetekben rögzítette, amelyeket ő maga *Jegyzőkönyvek*nek nevezett.[4] Magyar, német és latin nyelven írt jegyzeteit rajzokkal, vázlatokkal egészítette ki. A régész kéziratos hagyatékában fennmaradt noteszokból kitűnik, hogy Rómer a feliratok pontos lemásolása mellett az antik kőemlékek faragványainak dokumentálására is nagy gondot fordított. 1859. augusztus 9-én, első ószőnyi (ma Komárom városrésze) feliratgyűjtése során[5] a Zichy-féle uradalmi magtár[6] közelében egy feliratos votív oltár[7] mellett egy sírkőtöredékre lett figyelmes. Az egykori sírjelölő megmaradt töredékét ceruzával felskiccelte jegyzetfüzetébe, mellé a következő megjegyzést téve: *„a férfi kezében papírtekercs. Idösb Gf Zichy János, cs. k. kam és udv. tanácsos. O Szöny."*[8] A faragvány egyik részlete különösen felkelthette érdeklődését, hiszen a papírtekercs szót aláhúzással nyomatékosította a rajzhoz fűzött szöveges megjegyzésben.[9]

1. kép: A szőnyi sírkőtöredék Rómer Flóris jegyzetfüzetében (1859) és fotón (2006) (Forrás: MÉM MDK Rómer-jegyzőkönyvek, VII. 32. / Ortolf Harl fotója, Lupa 3843)

[3] Rómer 1871: 226. Lásd még: Rómer 1864: 63; Desjardins–Rómer 1873: X.

[4] A Jegyzőkönyvekhez: Bardoly–Prohászka 2015: 48–51.

[5] Rómer szőnyi kutatásairól összefoglalóan: Prohászka 2015.

[6] Az uradalmi „nagy magtárról" (ma Komárom, Petőfi Sándor u. 23): Herczeg 2003: 222–223; Herczeg 2007: 251.

[7] *CIL* III 4294 (őrzési helye: Bethlen Gábor Református Gimnázium, Hódmezővásárhely). A votív feliratot Alexander Wrchorsky írta le elsőként 1833 nyarán a szőnyi angolkert mellett (*„im Dorfe Alt-Szöny, neben dem grundherrlichen Garten"*): Wrchorsky 1833: 608, nr. 5. Lásd még: Jankovich 1834: 99. A Zichy-féle angolkert római kőemlékeihez: Szabó E. 2022a, 2022b.

[8] MÉM MDK Rómer-jegyzőkönyvek, VII. 32.

[9] A római síremlékek tekercsábrázolásaihoz: Agócs et al. 2021: 29–32; Grüll et al. 2023: 8–15. A funerális ábrázolásokon megfigyelhető „tekercs a kézben" motívum relatív ikonográfiai stabilitása az egész Római Birodalom területén egyazon, mégpedig jogi jellegű magyarázat felé mutat.

Ószőnyi gyűjtőútjáról és a szóban forgó sírkőtöredékről még 1859-ben nyomtatásban is beszámolt a *Győri Közlöny* hasábjain *Úti jegyzetek* című tárcájában: *„Az urodalmi nagy magtár mellett sok római faragott kő hever, közülük csak kettő érdekesb: egyik síremlék három alakkal, t. i. egy kezében papirtekercset tartó atya és anya, közben magzatjukkal. Némely ájtatosak, de a régészetben járatlanok, ezen faragványban a szent családot akarák tisztelni.”*[10] Közleményéből az is kiderül, hogy a sírkőtöredéket és a fogadalmi oltárt Rómer elkérte a győri múzeum számára az uradalom tulajdonosától, lángi gr. Zichy János Györgytől (1804–1863): *„Van reményem, miszerint a minden nemest és jót pártoló méltóságos gróf urtól ezen emlékeket megkapjuk.”*[11] A gróf ígérete ellenére egyik kő sem került be a győri gyűjteménybe. Ennek okát csak találgathatjuk. Zichy János Györgyöt 1848–49-ben hazafiatlansággal vádolták, javait zár alá vették.[12] Rómer Flóris honvédtisztként végigküzdötte a szabadságharcot, amelynek bukása után öt évig tömlöcben sínylődött.[13] Könnyen elképzelhető, hogy a gróf és a régész nem éreztek kölcsönös szimpátiát egymás iránt. A következő években többen – maga Rómer is – sajnálatukat fejezték ki a pusztuló szőnyi antik kőemlékek miatt és bíztatták a grófot, hogy a közöny helyett vállaljon részt a megmentésükben.[14]

A gróf halála után 9 évvel, 1877-ben a sírkőtöredék még mindig az uradalmi magtárnál volt. Mindezt két osztrák kutató, Enrico Maionica és Robert von Schneider beszámolójából tudjuk, akik a bécsi *Archäologisch-Epigraphische Seminar* megbízásából jártak Szőnyön és röviden leírták a kőemléket: *„Gräfl. Zichy'scher Meierhof. […] Grabstein, 0,90 h., 0,90 br., von einem Giebel bekrönt; in der Nische Brustbilder, ein männliches mit Rolle und ein weibliches, dazwischen dasjenige eines Knaben.”*[15] (fordítás: *A Zichy-féle grófi major. […] Sírkő, 90 cm magas, 90 cm széles, oromzat koronázza; a fülkében mellképek, egy férfié tekerccsel és egy nőé, ezek között egy fiúgyermeké*). Zichy János György „bal kézről született” fiára hagyta a birtokot, ám Vásonkeőy Imre (1858–1887) – aki nem viselhette a grófi címet és a családnevet – csak nagykorúsága bekövetkeztével, 1882-ben válhatott teljes jogú tulajdonossá.[16] Személyében művelt, a római

[10] Rómer 1859: 283. A beszámoló később szerkesztve ismét kiadásra került: Rómer 1860: 33.

[11] Rómer 1859: 283. Lásd még: Rómer 1860: 33.

[12] Kállay 1998: 105; Hermann 2006: 199.

[13] Hermann 2013, 2015.

[14] Jankó Mihály 1861-ben kelt olvasói levelében így panaszkodott a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* lapjain: *„Ó-Szőnyön tömérdek nagy követ ásnak, – az országút mellékén, mindannyi régiség a római korból. Épen most bontottak ki egy kőkoporsót (…) Hiszem hogy ő mlga Gr. Zichv János ur Ó-Szőnyön szívesen adna segítséget a koporsó felbontásához. Többször arra járván, fájó szívvel látom: hogy a legszebb feliratos táblákat, téglákat, széttördelik, hogy velük az országutat borítsák.”* Rómer kommentárja: *„még jobb lenne, ha a kitűnő hazafiságu gróf Zichy család, mint Szőny birtokosa egy helybeli Muzeumot állítana vagy kastélyukban, vagy más, tán kerti helyiségeikben; bizonyos vagyok benne, hogy a nemes keblű gróf Zichy János úr az akadémia, vagy nemzeti Muzeum ebbeli fölszólítására, legörömest minden segítséget nyújtana, az úgy is oly gyéren található kincsek ótalmazására, és birtokának világhírű műemlékei fenntartására.”* Jankó M. 1861. (Rómer idézett sorait tévesen az 1830-as évekre teszi: Herczeg 2007: 246; Herczeg 2013: 98.) Jankó és Rómer észrevételeit Ipolyi Arnold nyomatékosította még ebben az évben az *Archaeologiai Közlemények*ben: *„Régészeti kedvelők s a kiknek a tudomány s a nemzeti becsület egyiránt szívükön fekszik egyszersmind feljajdulva szólottak fel ez év elején a hazai lapokban, jelentve az érdekes leleteket, s ezzel együtt azon figyelmetlen sőt kíméletlen és barbár bánásmódot, melyben a felmerülő emlékek részesülnek. (…) Reményleni lehetett azonban akkor, hogy (…) Gróf Zichy János is, kinek ezen tárgyak birtokában vannak, segédkezet fog nyújtani megőrzésökre.”* Ipolyi 1861: 291.

[15] Maionica–Schneider 1877: 152.

[16] Életrajzához lásd: Fehér 2013.

múlt iránt érdeklődő tulajdonost kapott az uradalom.[17] Vásonkeőy 1885-ben római kőemlékeket adományozott a Nemzeti Múzeumnak, az ajándékozásról a helyi újság is beszámolt: *„Az ó-szőnyi érdekes régészeti leletből közelebb igen sok becses tárgy került a nemzeti muzeum birtokába. […] Vásonkeőy Imre ó-szőnyi lakos ugyancsak a régi Bregetium területéről 5 darab római kőemléket ajándékozott."*[18] A Nemzeti Múzeum leltárkönyvében sikerült felkutatni a szóban forgó ajándékot, azonban tévesen szerepel az adományozó neve (*„Vázsonkőy Géza ajándéka ÓSzőnyből"*), és nem egyezik az adományozott kőemlékek száma sem.[19] Ugyanazon a napon, 1885. szeptember 4-én mindazonáltal Füzitőről *„Tussla Tivadarné úrnő ajándéka"*-ként beleltároztak egy sírkőtöredéket, amely kétségkívül azonos a tárgyalt darabbal, és valójában Vásonkeőy Imre küldhette a nemzeti gyűjteménybe: *„Római domborműves kőlap, melyen egy férfi egy nő és egy gyermek mellképe látható; csonka: mag. 85 cm; átm. 90 cm)".*[20] A kőemlék ma a Nemzeti Múzeum Daróczi úti kőraktárában található.[21]

Összegezve a mind ez ideig bizonytalan provenienciával számontartott római sírkő 19. századi történetét megállapítható, hogy valamikor 1813[22] és 1859 között kerülhetett elő a Zichy-család lángi ágának birtokain[23] és 1885-ben került a Nemzeti Múzeumba. Megtudtuk, hogy nemcsak Römer Flóris érdeklődését keltette fel a faragvány, hanem a nép képzeletét is megmozgatta. A szőnyiek tisztában voltak azzal, hogy településük antik romokra épült. A lépten-nyomon felbukkanó római múlt jelenségeit a maguk sajátos módján igyekeztek értelmezni. Brigetio romjait Bél Mátyás idején a köznép Apolloniának / Palloniának / Pannoniának nevezte,[24] a római vízvezeték maradványait – amelyben a helyiek szerint Mátyás király aranyozott kacsát úsztatott[25] – „gégének" keresztelték el,[26] a bal kezében tekercset szorongató férfinek és családjának sírábrázolásában pedig *„a szent családot akarák tisztelni".*

Römertől tudjuk, hogy a tarjániak – a szőnyiekhez hasonlóan – ugyancsak a szent családot ismerték fel egy római sírsztélé faragványában. A régész 1860 augusztusában gyűjtött adatokat a Komárom vármegyei településen. Jegyzetfüzetébe ceruzarajzot készített a tarjáni határban álló kőemlékről, feljegyezve magasságát, szélességét

---

[17] Alapítótagja volt a Komárom Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egyletnek: Gyulai 1887a: 50. Önkezű halála (1887) után özvegye, Eberling Amália az Egyletnek adományozta Vásonkeőy antik régiséggyűjteményét. Az adományozási listán külön tételt képez a Desjardins–Römer-féle feliratos korpusz: Gyulai 1887b: 47.

[18] *Komáromi Lapok* 1885 (28) Melléklet: 3.

[19] A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának Leltárkönyve 1885: 140.

[20] Uo: 138.

[21] MNM ltsz. 100.1885.19. A proveniencia felderítésére az NKFIH K 135317 számú projekt keretében került sor. A sírkő további irodalma: Hampel 1907: 332–333, 49. ábra; Barkóczi 1944: LI. t. 6; Barkóczi 1951: 39; Gáspár 2016: 399, Kat. 339; Mander 2013: 279, nr. 573; Handy–Pochmarski 2020: nr. 82; *Lupa* 3843.

[22] A Zichy-család lángi ágának tulajdonát képező római kövekről 1813-ban tételes lajstrom készült Szőnyben, amelyen a szóban forgó darab nem szerepel. A lajstromhoz: Szabó E. 2022a.

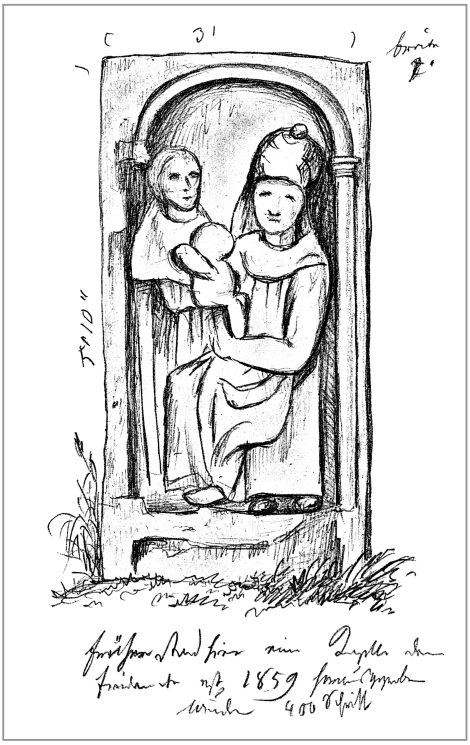
[23] A szőnyi uradalom birtokviszonyaihoz: Kállay 1998: 88–91.

[24] *„Eo Lazius Bregetionem collocat; vulgus Apolloniam. Inde est, quod ab accolis, nunc Pallonia vocatur, nunc Pannonia"* Bél 2016: 340. (fordítás: *Lazius Bregetiumnak mondja, a köznép Apollóniának, onnan, hogy a lakosok hol Palloniának, hol Pannóniának hívják.* Bél 1996: 91–92).

[25] A mondát Gyulai Rudolf ismertette elsőként, *„mert a képzelet vagy monda árnyai sokszor arra valók, hogy az igaz alakokat annál jobban kidomborítsák"*: Gyulai 1885: 332–333.

[26] *„a gége (így nevezik ők a vízvezetéki csatornát)"* Gyulai 1885: 335.

és mélységét. A rajz alá rövid, német nyelvű megjegyzést tett: *„früher stand hier eine Kapelle das Fundament ist 1859 herausgegraben worden 400 Schritt”*[27] (fordítás: *régebben egy kápolna állt itt, az alapot 1859-ben ásták ki, 400 lépés*).

2. kép: A tarjáni kőemlék Rómer Flóris jegyzetfüzetében (1860) és fotón (2023)
(Forrás: MÉM MDK Rómer-jegyzőkönyvek, VIII. 90. / A szerző fényképe)

Az adatfelvételt követő évben *Tarjáni románkorú kőfaragvány* címmel röviden publikálta megfigyeléseit a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* hasábjain: *„Római emlékek után járván, hallottam Tarjánban, miszerént a falun kívül van szent kép, mely egy volt kápolna helyén maradt fenn. Ismerem e szent képeket, gondolám magamban – hiszen sok helyen a római síremlékeket sz. családra magyarázza a hiszékeny köznép. Most az egyszer igaza volt a pórnak. A szántóföld közepén találtam egy 5⁰ 10'' magasságú, 3' szélességű kőlapot, mely elég durva munkával készült; vékony oszlopokon álló körivü boltozat alatt balra ül, egyenes széken, melynek alján két golyó lábúl szolgál, a zsidó-főpap – tetején gombos – süvegü Simeon, jobbján áll egy nőalak, az ülőnek ölébe a meztelen kisdedet eresztvén. Én ennek nézem e jelenetet, melynek alakjai az idők viszontagságainak kitéve inkább fognak enyészni. E durva munka, honi ős faragványaink egyik jelesebb példányát mutatja; s azért az illető lelkész urak figyelmébe bátorkodom*

[27] MÉM MDK Rómer-jegyzőkönyvek, VIII. 90.

ajánlani, nehogy mint haszontalan kő, mint nálunk átalános szokás, valamely házalapba vándoroljon!"[28]

Rómer tehát Tarjánban igazat adott a „*hiszékeny köznépnek*" és a kőemléket a korai középkorra keltezte. Nem világos azonban, hogy a faragványban a *praesentatio Mariae* (Mária bemutatása),[29] avagy a *praesentatio Domini* (az Úr Jézus bemutatása)[30] jelenetet ismerte fel. Előbbi esetén a széken ülő főpap Zakariás, az álló nőalak Szent Anna, a kisded pedig Szűz Mária.[31] Utóbbi értelmezés szerint a kisded Jézus, ám Simeon nem főpap volt, hanem Jézus bemutatásának agg tanúja. Az álló nőalak lehet Szűz Mária vagy a *praesentatio Domini* másik tanúja, Anna prófétaasszony.[32] Akárhogy is gondolta Rómer, tévedett: a sírsztélé az antikvitás örököse, mégpedig a pannoniai kereszténységet megelőző időszaké. Ennek legbeszédesebb bizonytéka a fő képmező alatti mellékmotívum, az un. kocsijelenet[33] – jóllehet a ceruzarajz alapján Rómer idején ezt elrejtette a föld.

A tarjáni kőemlék – bár a településtörténeti irodalom említi[34] – lényegében véve mindmáig közöletlen. Komplex vizsgálatára a közeljövőben kerül sor.[35]

A 20. század utolsó évtizedében írt falukrónikák megerősítik a Rómer által feljegyzett hagyományt, amely szerint a kőemlék helyén egykor templom[36] avagy kápolna[37] állt. A 18. század közepén Schwarzwald környékéről Tarjánba telepített[38] katolikus németek *Annapüt* (*Annabild*), azaz *Anna-kép* névre keresztelték a sztélét, amely a katonai[39] és a kataszteri[40] felmérések térképein is szerepel. Rómer látogatásakor a római sírjelölő a falu szélétől mintegy 500 méterre, a Fő utca (ma Jókai utca) meghosszabbításában északnyugatra induló dűlőút mentén állt. Tarján belterületének terjeszkedése eredményezte azt, hogy az *Anna-kép* ma már mindössze 150 méterre található a település szélétől a szántóföld közepén, mivel a dűlőutat az 1960-as

[28] Rómer 1861: 189–190.

[29] Jakab protoevangéliuma VII. 2.

[30] Luk. 2:22–38.

[31] A jelenet ábrázolásaihoz: Nitz 1994.

[32] A jelenet ábrázolásaihoz: Lucchesi Palli–Hoffscholte 1994.

[33] A kocsijelenethez összefoglalóan: Zinn 2001; Pannonia vonatkozásában: Visy 1997.

[34] Csík-Huber 1991: 7; Mikonya 1992: 10, 1. kép; Treszl 1998: 28, 81; Csík-Huber 2003: 43, Abb. 11; Treszl 2005: 167; Schwarcz 2021: 85.

[35] 2024-ben Pál Gabriella régész, néprajzkutató, múzeumigazgató (Tatabányai Múzeum) irányítása mellett régész, néprajzos és történész szakemberek bevonásával sor kerül a római kőemlék és környezete komplex vizsgálatára.

[36] Mikonya 1992: 10.

[37] Treszl 1998: 28, 81.

[38] A telepítésről: Mikonya 1992: 16–20; Treszl 1998: 31; Treszl 2005: 24–30; Schwarcz 2021: 87–90.

[39] Az I. katonai felmérés XII:18. szelvényén (1783) a kőemlék jelenlegi helyétől kissé nyugatabbra három „*fakereszt*" (*Holzkreuz*) térképjelét találjuk, amely a település korabeli kálváriáját jelölheti: Szilágyi 1997: 91, nr. 77. Ezt a sejtést erősíti, hogy a településtől északra elterülő nagyobb kiterjedésű földterületet – amelyet keletről a Szúnyog-tó, északról a Feketekő, nyugatról a Lovászhegy határol – az 1885-ben készült kataszteri térkép „*Kálvária*" elnevezéssel jelöli. A II. katonai felmérés XXX:49. térképszelvényén (1840) és a III. katonai felmérés 4961. szelvényén (1882) egy „*kő képoszlop*" (*Bildstock von Stein*) térképjele szerepel. A katonai felmérések térképei: https://maps.arcanum.com. A térképjelekhez: Jankó A. 2007: 25–27, 66–68, 96–99.

[40] Az 1885-ben készült kataszteri térképen egy „*kínszobor*" (*Martersäule*) térképjele alatt a „*Szt. Anna*" feliratot olvashatjuk: https://maps.arcanum.com.

években felszámolták.[41] A kőemlék körül elterülő határrészt *Annapüt-Acka* (*Annabild-Äcker*), azaz *Anna-kép földek*nek nevezték.[42] A római sztélé a katolicizmus szakrális kisemlékeként[43] is értékelhető és vizsgálandó, hiszen a tarjániak népi vallási gyakorlatában fontos szerepet játszott. Július 26-án, Szent Anna névünnepén az *Anna-kép*hez vonultak, ahol elénekelték Szent Anna litániáját és kedvező időjárásért fohászkodtak.[44] A processzió a második világháború után szűnt meg.[45]

Rómer Flóris feljegyzéseiből megtudtuk, hogy a szőnyiek és a tarjániak félreértették az ókorból „ottfelejtett” sírkövek ábrázolásait. A faragványok mögül elveszett az antik tartalom, így a puszta formává üresedett egykori jelentéshordozókhoz új interpretációt társítottak, keresztény tartalmat feltételezve azoknak. Rómer későbbi gyűjtőútjain is lehetőleg feljegyezte a régészeti emlékekhez fűződő képzeteket, babonákat, érdeklődéssel figyelte a római kőemlékek népi interpretációját. „Archaeológiai kirándulásain” lejegyzett néprajzi megfigyelései igazolják, hogy jegyzetfüzeteinek adatai joggal tarthatnak igény a néprajztudomány figyelmére is.[46] Az etnográfia számára is eredményekkel kecsegtető kutatási lehetőségnek ígérkezik a történelmi Magyarország területén egykor fennállt pannoniai és daciai tartományok római kőemlékeire vonatozó népi ismeretek vizsgálata. A gyűjtést Rómer kezdte meg kutatói generációk számára kijelölve a feladatot: „*fogja-e valaki a népszájától az ősrégi hagyományokat ellesni és feljegyezgetni*”?[47] A népi hiedelemanyagban *„továbbélő ókor”* vizsgálata azonban mindmáig a kutatás periférikus területének számít.[48]

[41] Míg a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetének 1960.09.04-én készült légifelvételén (filmszám: 1960_0706, képszám: 1404) látszik a dűlőút, addig az 1971.04.09-én készült légifelvételen (filmszám: 1971_0059, képszám: 1755) már nincs nyoma: https://www.fentrol.hu.

[42] Balogh – Ördög szerk. 1985: 180, nr. 43; Treszl 1996: 184, nr. 6; Treszl 1998: 81, nr. 6.

[43] A szakrális kisemlékekhez: Liszka 2021.

[44] Csík-Huber 2003: 42–43.

[45] Köszönöm az adatot Szabó Zoltán tarjáni plébánosnak.

[46] Rómernek meghatározó szerepe volt a Néprajzi Múzeum magyarországi tárgyi gyűjteményének megalapozásában is: Gráfik 1997, Gráfik 2013. Jegyzetfüzetei a népi anyagi kultúra kutatása szempontjából egyelőre kiaknázatlanok.

[47] Rómer 1869: 279.

[48] Tóth 2000: 265. Az archeológiai emlékekhez fűződő szájhagyomány és hiedelemanyag – elsősorban a régészettel kapcsolatba hozható földrajzi nevek és a keletkezésükre vonatkozó népi magyarázatok – összegyűjtése terén Rómer nyomdokain járt Torma István: Torma 1978; Torma 2015.

Levéltári források

OSZK Quart. Hung. 4096.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 4096, Jankovich Miklós kisebb tanulmányainak kéziratai és fogalmazványtöredékei, Régészeti tanulmányok és jegyzetek. *Vélemény a Balaton mellett Kékkúton ki ásatott római sírkőről és annak felirásáról*. 137v—139r.

MÉM MDK, Rómer-jegyzőkönyvek

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ. Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek

Irodalomjegyzék

AGÓCS Nándor – GRÜLL Tibor – JUSZTINGER János – SZABÓ Ernő

2021 Íróanyagok és íróeszközök ábrázolásai római síremlékeken. Kísérlet egy gyakori ikonográfiai motívum tipológiai elemzésére. *Ókor* 20:1. 26–45.

BALOGH Lajos – ÖRDÖG Ferenc (szerk.)

1985 *Komárom megye földrajzi nevei*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 169) Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

BARDOLY István – PROHÁSZKA Péter

2015 Rómer Flóris hagyatéka mint honismeretünk forrása. *Honismeret* 43:6. 46–51.

BARKÓCZI László

1944 *Brigetio. Táblák*. (Dissertationes Pannonicae II:22) Budapest: A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézete.

1951 *Brigetio*. (Dissertationes Pannonicae II:22) Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

BÉL Mátyás

1996 *Komárom vármegye. Az újkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése*. (Csallóközi Kiskönyvtár) Pozsony: Kalligram.

2016 *Notitia Hungariae novae... I. tom. Comitatus Iaurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet.

CIL

Mommsen, Theodorus et al. (ed.): *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berolinum: Georgius Reimerus, 1863–.

CSÍK-HUBER Tünde

1991 *Tarján népesedése és társadalma a XVIII–XX. sz.-ban* [szakdolgozat]. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar.

2003 Volksfrömmigkeit der Deutschen in Tarian/Tarján. *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 20. 22–81.

DESJARDINS, Ernest – RÓMER, Flóris

1873 *A Magyar Nemzeti Muzeum római feliratos emlékei = Inscriptiones monumentorum Romanorum eiusdem Musei Nationalis in Budapest*. (Acta Musei Nationalis Hungarici) Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda.

FEHÉR Tamás

2013 Vásonkeőy Imre. In Rabi Lenke – Számadó Emese – Turi Zsolt (szerk.): *A 100 éve épült barokk álom. A szőnyi Solymosy-Gyürky kastély története*. (A Komáromi Klapka György Múzeum katalógusai 19) 13–16. Komárom: Komáromi Klapka György Múzeum.

GÁSPÁR Dorottya

2016 *Pannoniai síremlékek I–III. Római kori halottkultusz a mai Magyarország területén*. (Bivio 4) Budapest: Evangélikus Országos Könyvtár.

GRÁFIK Imre

1997 A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei. *Néprajzi Értesítő* 79. 19–45.

2013 Rómer Flórián a magyarországi néprajzi gyűjtés kezdeteinél. *Arrabona* 51. 269–290.

GRÜLL, Tibor – AGÓCS, Nándor – JUSZTINGER, János – SZABÓ, Ernő

2023 Representations of writing tools and materials on Roman funerary monuments. An attempt to the typological analysis of a common iconographic motif. In Grüll, Tibor (ed.): *Representations of Writing Materials on Roman Funerary Monuments. Text, Image, Message*. (Archaeopress Roman Archaeology 104) 1–32. Oxford: Archaeopress.
https://doi.org/10.2307/jj.8501577.4

GYULAI Rudolf

1885 A Bregetiumi vízvezetékről. *Archaeologiai Értesítő* 5. 332–335.

1887a Az egyleti tagok névtára 1887-ben. *A Komárom-Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet jelentése* 1. 50–55.

1887b Az egylet gyűjteménye. *A Komárom-Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet jelentése* 1. 42–48.

HAMPEL József

1907 A pannoniai síremlékek áttekintő osztályozása. *Archaeologiai Értesítő* 27. 289–341.

HANDY, Markus – POCHMARSKI, Erwin

2020 Die Sagumtracht in der Provinz Pannonia superior. In Radman-Livaja, Ivan – Bilić, Tomislav (eds.): *Monumenta marmore aereque perenniora. Zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću*. (Collectanea Archaeologica Musei Archaeologici Zagrabiensis) 278–301. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.

HERCZEG Renáta

2003 Újabb adatok Szőny múltjából. *Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 10. 207–231.

2007 Szőny uradalmi építkezéseinek emlékei a XVIII–XX. századból. *Műemlékvédelem* 51:4. 245–255.

2013 A Zichy család építkezései. A kastély külsejének rekonstrukciója, az eddigi szerződések és számlák alapján. A park. In Rabi Lenke – Számadó Emese – Turi Zsolt (szerk.): *A 100 éve épült barokk álom. A szőnyi Solymosy-Gyürky kastély története*. (A Komáromi Klapka György Múzeum katalógusai 19) 95–98. Komárom: Komáromi Klapka György Múzeum.

HERMANN Róbert

2006 Puky Miklós komáromi kormánybiztosi iratai (1849. február 14-június 22.). *Lymbus* 171–204.

2013 Rómer Flóris a szabadságharcban avagy, az életrajzírás nehézségei. *Arrabona* 51. 217–258.

2015 Rómer Flóris a szabadságharcban – avagy az életrajzírás nehézségei. *Honismeret* 43:6. 20–27.

IPOLYI Arnold

1861 Magyar régészeti krónika. *Archaeologiai Közlemények* 2. 285–317.

JANKÓ Annamária

2007 *Magyarország katonai felmérései (1763–1950)*. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) [Budapest]: Argumentum.

JANKÓ Mihály

1861 Levéltöredék. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 1. 286–287.

JANKOVICH Miklós

1834 A' Duna partján találtatott Római Kőírások. *Tudományos Gyűjtemény* 18:2. 97–100.

KÁLLAY Ödön

1998 *Adatok Szőny történelméhez: Szőny, 1944*. Komárom: Komárom Város Önkormányzatának Szőnyi Részönkormányzata.

KOVÁCS, Péter

2019 Some notes on the beginnings of the epigraphic research in Hungary. In Farkas, István Gergő – Neményi, Réka – Szabó, Máté (eds.): *Visy 75. Artificem commendat opus: Studia in honorem Zsolt Visy*. 300–323. Pécs: CLIR Research Center.

LISZKA József

2021 *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális") kisemlékek a Kárpát-medencében. Forma, terminológia, funkció*. Komárom–Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Etnológiai Központ.

LUCCHESI PALLI, Elisabeth – HOFFSCHOLTE, Lidwina Maria Margreta

1994 Darbringung Jesu im Tempel. In Kirschbaum, Engelbert (Hg.): *Lexikon der christlichen Ikonographie 1. Allgemeine Ikonographie. A–E*. 473–477. Rom–Freiburg–Basel–Wien: Herder.

Lupa

Harl, Friederike – Harl, Ortolf (Hg.): *Ubi Erat Lupa. Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern*. http://lupa.at

MAIONICA, Enrico – SCHNEIDER, Robert von

1877 Bericht über eine Reise im westlichen Ungarn. *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich* 1. 145–171.

MANDER, Jason

2013 *Portraits of children on Roman funerary monuments*. Cambridge: Cambridge University Press.

MIKONYA József

1992 *Tarjáni krónika. Tarján község a történelem tükrében*. Tarján: Polgármesteri Hivatal Tarján – Tarján Községért Baráti Kör.

NITZ, Michael

1994 Marienleben. In Kirschbaum, Engelbert (Hg.): *Lexikon der christlichen Ikonographie 3. Allgemeine Ikonographie. L–R*. 212–233 Rom–Freiburg–Basel–Wien: Herder.

PAPP Júlia

2000 „...A’ mit magunkért nem akarnánk, akarjuk Hazánkért!” (Adatok a hazai ókori emlékek leírásának és gyűjtésének történetéhez – a Nemzeti Múzeummal kapcsolatos 19. század eleji sajtóhírek tükrében). *Folia Historica* 21. 33–65.

PROHÁSZKA Péter

2015 Rómer Flóris és Brigetio emlékeinek kutatása. *Arrabona* 51. 179–192.

RÓMER Flóris

1859 Úti jegyzetek I. Ó-Szőny. *Győri Közlöny* 3:71. 282–283.

1860 *A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat*. Győr: szerzői kiadás.

1861 Tarjáni románkorú kőfaragvány. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 1. 189–190.

1864 Pannoniai ujabb kiadatlan római feliratok, Rómer Flóris-tól. II. közlés. *Archaeologiai Közlemények* 4. 45–64.

1869 Három nap hazánk északnyugoti határá IV. Kőszeg. *Archaeologiai Értesítő* 1:14. 277–283.

1871 Desjardins Ernő tanár és a nemzeti muzeum kőemlékei. *Archaeologiai Értesítő* 5. 221–228, 253–263.

SCHWARCZ Gyöngyi

2021 *Lokalitás, etnicitás, gazdaság*. (Életmód és tradíció 19) Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet.

SZABÓ Ernő

2022a Zichy János gróf ajándéka „az Magyar Nemzeti Muzeumnak ékesittésére”. In Szabó Ádám – Kovács Péter (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica (SEP) Vol. XIII. Az Alföldy Géza Emlékülés előadásaiból és egyéb közlemények 2021-ből*. 255–270. Budapest: MTA II. Epigrafikai Albizottság.

2022b Közöletlen római felirat Gyurikovits György bíró, jogtörténeti író kézirathagyatékából. In Nagy Janka Teodóra – Béli Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai*. (Jogtörténeti Értekezések 56) 174–186. Budapest: Gondolat Kiadó.

SZILÁGYI István

1997 A történeti Magyarország kálváriái az 1766–1785-ös katonai felmérésen. *Művészettörténeti Értesítőrtesítő* 46:1–2. 86–93.

TORMA István

1978 Régészeti adatok a néphagyományban és a történeti mondákban. In Hoppál Mihály – Istvánovits Márton (szerk.): *Mítosz és történelem*. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3) 148–154. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

2015 Régészeti vonatkozású helynevek a történelmi Magyarország területén. *Archeometriai Műhely* 9:2. 67–74.

TÓTH Endre

2000 A továbbélő ókor. In Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem–Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17–szeptember 24.* (A Magyar Nemzeti Galeria kiadványai 3) 265–275. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.

TRESZL, Anton

1996 Die Flurnamen der Gemeinde-Gemarkung von Tarian (Tarján). *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete* 22. 183–197.

1998 *Tarian. Ein ungarndeutsches Dorf und seine Umgebung / Tarján. Egy magyarországi német falu és környéke*. Tarján: szerzői kiadás.

2005 *Tarian. Bilder, Namen, Ereignisse / Tarján. Képek, nevek, események*. Tarján: szerzői kiadás.

VISY, Zsolt

1997 *Die Wagendarstellungen der Pannonischen Grabsteine*. Pécs: G&G Kft.

WRCHORSKY, Alexander

1833 Römische Inschriften. *Österreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur* 3:152. 608.

ZINN, Frank

2001 Untersuchungen zu Wagenfahrtdarstellungen auf provinzialrömischen Grabdenkmälern. *Kölner Jahrbuch* 34. 141–266.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-23

Ami természetes és ami mesterséges – a társadalomfejlődés, a népi és az alkotott jog párhuzama tükrében

VARGA CSABA
(jogász, jogfilozófus, professor emeritus, HUN-REN TK JTI / PPKE JÁK)

What is Natural and What is Artificial – In the Light of Social Evolution and the Parallel of Folk Law and Created Law

Folk law has an objectified existence; it does not have a formal, codified formality. Nor does it have a definitive character. It is not separate from people's life and therefore has no existence capable of opposing it. Yet it is itself law, which demands fulfilment within its own sphere. It is not formalised and therefore has no system, doctrine or dogmatics. It has no principles or techniques either.

Keywords: Edward Cook, Thomas Hobbes, man as quality, man as quantity

Kérdésfelvetés

Fejlődéstörténetében az ember mindig tudatában volt annak, hogy gondolkodásával új ismeretre tehet szert – akár már megismert területek újragondolása, akár célzottan megejtett új érzékelés és megtapasztalás révén. Viszonylag későn alakult ki az a felismerése, hogy gondolatainak tárgya – a nyelvétől elvégzett megnevezések úgynevezett referenciája – nem közvetlenül maga a valóság, hanem egy nyelvében megjelenített képzet a valóságról. Merthogy a valóság *van*, pontosabban: *adódik*, amiként *megtörténik*. Időtlen időkig az ember mágikusan egy volt a természettel, s feltehetően csak az írott, számunkra így a semminél több közvetlenséggel már megismerhető történelem hajnalán kezdte elkülöníteni magát attól, hogy emberlétét puszta természetlétnek fogja fel s környezetét, melybe beleszületett, merő faktumként érzékelje. Mert hogy önmagában már fejlődési lehetőséget kezdett látni, majd környezetét is immáron embertől létrehozott mesterségességként értékelte.[1]

A *naturalitás* és az *artificialitás* világos és elvi – természetszerűleg csakis viszonypárként felfogott és felfogható – szétválasztása bizonyára későbbi idők fejleménye. A jogi problémamegoldás történeti alakulásában lett kulcsfontosságú momentum az a pillanat, amikor egy vitatott helyzetben, 1608 novemberében Sir Edward Coke (1552–1634) merészelt szembeszállani királyával. Merthogy a király úgy vélte, hogy amennyiben a jog maga az értelem, amint azt kora közfelfogása tanította, úgy értelemmel és tanultsággal rendelkezvén maga is tökéletesen alkalmatos arra, hogy döntést maga hozhasson. Ám a főbíró nem osztotta ennek kívánalmát és megalapozottságát, és – megsértve királyát, ki eleinte még megtorolta volna az ellentmondást, ám végül eltekintett ettől – így válaszolt: „igazság szerint Felségedet Isten felruházta kiváló Tudományokkal s a természet nagyszerű adottságaival, de Felséged nem lett

[1] Amint ezt már az *Ószövetség* világosan mutatja, a görög filozófiában és drámában (kiváltképp kiélezetten Szophoklész *Antigoné*jában) pedig teljes kifejlettségben jelentkezik. Ld. az ősi zsidó gondolat fejlődési perspektívájában leginkább Oppenheim 1977.

kitanult sem Angol Királyságod Törvényeiből, sem Alattvalóid életét, örökségét, javát vagy vagyonát érintő ügyekből; ez utóbbiakat ugyanis nem a természetes értelem, hanem a jog mesterséges értelme és ítélete alapján kell eldönteni, amely Jog olyan művészet, melynek megismerése hosszú tanulmányokat és tapasztalatot igényel."[2]

Mit állított tehát itt a jogász? Azt, hogy létezik egyfelől a *naturall reason*, azaz a természetes értelem általános emberi képessége; ám életünket jogként nem ez kormányozza, hanem egyfajta mesterséges értelem, *artificiall reason*, melyben jártassá bárki csak az ennek nevében véghezvitt gyakorlat mikéntjének gondos és hosszas elsajátításával, megfigyelésével és megtapasztalásával válhat.

Alig fél évszázaddal később s ugyancsak Angliában e szétválasztás már sajátos kiterjesztést, s ezzel többlet értelmet és általánosságot nyert. A társadalmiság elméletének korai kutatójaként Párizsban végzett hosszú munkája eredményeképpen ugyanis egy zaklatott életű gondolkodó, Thomas Hobbes (1588–1679) megírta és kiadta *Leviatán*ját (1651), mely négy kötetével éppen az évtizedes angol polgárháború vége felé bizonyította, hogy a mindenkinek mindenki ellen vívott harcában kimerülő természeti állapot aligha váltható fel másként, mint az emberiségnek egy erős és egységes kormányzatba történő szerveződésével. Az e célból létrehozott államiság pedig értelemszerűen nem más, mint *social contract*, azaz társadalmi szerződés terméke, melynek minden szegmense eredőjének, a természetes emberi mivoltnak (felépülésünknek és működésünknek szív és idegek, akaratkifejezések és mozgások segítségével történő) mesterséges kiterjesztése. A szerző Hobbes számára ezért merő folyománynak tetszhetett, hogy jogunk sem más, mint „Méltányosság és Törvények: *mesterséges* Értelem és Akarat".[3] Vagyis – mint magyar tanulmányozója meggyőzően írja – „Hobbes éppen azt a pillanatot ragadja meg a Leviatán testében, amikor […] a rend végleg az emberi konvenciók kérdése lesz; amikor a rend már nem örök és eleve adott, hanem emberi eredetéből adódóan törékeny és állandóan újrateremtendő lesz."[4] Mondhatnók tehát, hogy az *ordo* elszakad egy teljességgel isteni s így bevégzett teremtettség képzetétől és a világ emberi belakásának a feladatává válik. Végső soron maga sem lesz így más, mint munkatermék. Amely munka pedig – mint tudjuk a teológiából – éppen Isten művének a folytatása teremtettjétől, az embertől.

Merő létében értelmezett jog

Azonban amióta a mesterségesség – azaz csupán hangsúlyilag eltérően: a mesterkéltség[5] – a társadalmi integráció kereteinek megvonásában egyáltalán jelen van, ez meghatározza a jog egész életét. Mintegy feltételezve, hogy létezik egy normális,

[2] *Prohibitions del Roy*, 12 *Co. Rep.* (1607) 63, 64–65 ill. Coke *Reports* 12 (London 1656), fol. 65.

[3] Hobbes 1651: Introduction. Az utókor azonban a természetes és a mesterséges ilyetén különválása specifikus üzenetét jobbára lesöpörte az asztalról, mert egyszerűen annak kifejeződéseként értékelte, hogy maga a hobbesi államfelfogás mechanisztikus, merthogy e korra egyébként jellemzően – ami persze úgyszintén e fogalompárral élt – biológiai organizmusok analógiájára írja le az emberi kultúra intézményi konstruktumait.

[4] Balogh 2010: 111.

[5] A <https://www.thefreedictionary.com/> szerint az 'artificial' gyökerében "1350–1400 / Middle English, from Old French, from Latin artificiālis, *belonging to art*, from artificium, *craftsmanship*; see artifice", amely utóbbi pedig "from Old French, *craftsmanship*, from Latin *artificium* skill, from *artifex* one possessed of a specific skill, from *ars* skill + *-fex,* from *facere* to make".

természeti adottságainknak megfelelő, terelő vagy torzító kényszerektől mentes világ, és ezt – gondolatilag duplikálva s egyszersmind a mindenkori nap feltételeihez adaptálva – létezik egy konstruált életmodell, egy normatíve projekcionált ideál: az, ami immár a jog tételezéseiből következik. És ezekhez képest – ezt már józanságunk láttatja így – a valós élet valamiféle köztes mezőben zajlik, a természetesség önkéntelenül adódó talaján, de egyszersmind e mesterséges alakításnak a mindenkori mában optimálisan értelmezett és gyakorolt kívánalmai szerint. Ez a köztesség így egyfelől alapja spontaneitásának és terepe annak a kívánalomnak, hogy a jogrend részesei a közösségre nem káros bármiféle saját képességgel és hajlammal, a tudatukban munkáló összes (és olykor egymásnak ellentmondó) normatívummal optimális szintű kielégítést nyerhessenek, miközben és másfelől támogatja azt is, hogy mindeközben a jog tételezései se tagadtassanak meg. Nem véletlen ezért, ha ezredévek óta kísér bennünket egyre tudatosabban az a feltételezés, hogy a jog, bár ennek látjuk és ekként láttatjuk, mégsem puszta szó- vagy szöveghalmaz, hanem egy tágabb moralitás, amelyből jobb híján történő nyelvi rögzítése a jogban megtörtént – azért csupán, hogy valamilyen módon rögzíthető, kommunikálható, és a társadalom szintén szövegként rögzített más normatívumaival és nem-normatívumaival együtt feldolgozható legyen.

Határhelyzet tehát éppen nem kizárt. Olyan például, hogy *summum ius summa iniuria* következzék be, a legteljesebben kierőszakolt jog révén a legnagyobb jogtalanság. Merthogy az alaphelyzet távolról sem valamiféle automatizmus bekövetkezése. Hiszen noha *a jogot* kérik tőlem számon, mindazonáltal emberként, tehát kellő és sokirányú *érzékenységgel* kell viselkednem, ha nem akarok a jogtól elvileg biztosított igazságosságomért végsőkig küzdők, és ennek folyamán hamarosan egy immár maga a társadalom és kohéziója felemésztését kockáztató harcban elbukva Kohlhaas Mihály és utódai sorsára jutni.[6]

Nos, ez már az a pont, ahol eltűnődhetünk a népi jog és az alkotott jog különbségén. Azon, hogy bár objektivált léte az előbbinek is van, hiszen emberi termék, emberi kreativitás szülöttje, de nincs formalizáltsága, normatíve kodifikált alakszerűsítettsége, mint az úgynevezett – és a társadalmi differenciációban immár különvált – jogalkotó vagy jogalkalmazó jogtermésének. És nincs bevégzettsége sem, hiszen csak kinyilvánít közösségi helyeslést és akaratot, ami adott területein inkább irányelvül szolgál, semmint taxatíve teljesként felfogandó és mereven alkalmazandó szabályozás gyanánt. További lényegi különbség forrása, hogy általában nincsen a népélettől elkülönülő, önállósodó, annak mozgásával lehetségesen szembefordulásra képes léte és élete sem. Ám amíg a népi mondás, népdal, népmese, néptánc a közös kultúra része, mint egy a közösséggel együtt folyamatosan tovább formálódó korpusz tagja, amelynek mélyebb vagy sekélyesebb megélésében, kedve szerint a személyesen ahhoz tartozás (tehát mint én-reprezentációként fogadás: „ez az én dalom, táncom…" stb. kiemelő választása) megválogatásában a közösség tagjainak bizonnyal van valamelyes szabadsága, a népi jog maga is jog, ami saját körén belül megköveteli a beteljesedést.

[6] A példaadó von Kleist 1810; legújabb fordításban 1975. Ld. még Balogh 2016.

Doktrínákkal, elvekkel és technikákkal élő kultúra és jog

A természetes és a mesterséges közti különbségtétel egyik vonulata a *jelen szembeállítása egy idealizált múlttal*. Ebben benne foglaltatik minden olyan retrospektív tipizálás, amely a hegeli tézis / antitézis / szintézis mintájára a holnap nemes feladatát az egykori múltat feladó s ezzel bűnössé lett mának a meghaladásaként láttatja. Vagyis feltételez egyfajta természetességet, ami leggyakrabban valamiféle valahai, ám azóta megtagadott aranykor vagy *Saeculum Aureum*, és a jövőt illető minden szándéka, jobbító törekvéseinek netovábbja az, hogy ezt visszaállítsa a ma feltételei közt. Lényegében ilyesmit sugallt legősibb kódexeink, jogrögzítéseink megideologizáltsága a Termékeny Félhold ékírásosságától Jusztiniánusz latinságán át egészen kora újkorunkig, ahol is preambulumba foglalt elöljáró szavai szerint az uralkodó nem tesz mást, csak szolgáltat a szó legvalódibb értelmében vett igazságot, mert mindössze (és elromló körülményei közt ez maga a forradalom!) visszaad és restaurál, kinyilvánítva újra az ősi romlatlant: azt, mi volt, de mit bűnbe esett utódgenerációk, mint állítja, megrontottak.[7]

Ilyen persze az is, mikor *utópiák*ban kifejezett vágyak szerinti jövőben nem lesz már sem jogász, sem jog, aki és ami az élet áramával szembefordulhasson – csak a természetből újra előállani engedett rendeződés és rendezettség evilági paradicsoma, nem teremtőként, csupán keretként egy általános elveivel ezt biztosítani képes joggal.[8]

És a legújabb idők társadalmi forrongásában nem csekély mértékben ugyanez, egy tagadás tagadásaként előállítandó szintézisben elérendő *történelmi igazságtétel* vágya szült alig évszázada még olyan diktatúrákat, mint perverz átfordításban a Negyedik Róma orosz álmaként a bolsevizmus vagy a germán Harmadik Birodalom képében berendezkedő nemzeti szocializmus.

A megnevezett/megideologizált szándékból kiindulva e példák az idősíkok emberi beavatkozás folytán a jó rosszra fordulása, majd újra tökéletesbe visszafordítása fogalmiasítását mutatják.

Kettéválasztó fogalomhasználat persze történelmi tagadást is hordozhat, inkább degenerálódás, semmint regenerálódás jelzése irányában. Példa kedvéért, a XX. század kezdete táján gyakorlatilag máig érvényesen Gustave Le Bon (1841–1931) tömeglélektana (1895),[9] majd Ortega y Gasset (1883–1955) csőcselékuralom-felismerése (1929)[10] egyaránt egy kárhoztatott jelennek az ősi vagy aligmúlt úgymond tiszta állapotból történő elferdülése megállapításán nyugszik.

Új szinten és minőségben itt és ezzel kapcsolódunk vissza a dolgozatcímben jelzett témához. Mert a fogalmiasított képzettársítás mindezeknél azt sugallja, hogy amennyiben van természetszerű állapot, úgy van azt torzítóan mesterségesen előállított, artificiálisan kondicionált is. És pontosan ez a századelős tömeglélektan és szociológiai

[7] Vö. Varga 2002.
[8] Pl. Varga 1976.
[9] Le Bon 1913.
[10] Ortega y Gasset 1930, első magyar fordításban 1938. Ennek képmása lesz Luis Buñuel (1900–1983) *Viridiana* filmje (1961); ld. még Fejér 1992.

értelmű csőcselék-felismerés vezetett fokonként – és krimináletiológiailag Cesare Lombroso (1835–1909) elmekórtani és törvényszéki orvosi megfigyeléseinek (1865/1876)[11] darwiniánus értelmű összegzése nyomán – a deviancia eugenikai kiiktatása gondolati kísérletéhez.[12] Ez az, ami gyakorlattá is vált a századelő még demokratikus keretek közt zajló amerikai és skandináv fajjavító mozgalmaiban,[13] amikből később inspirálódtak kevésbé kényes kezű diktatúrák kíméletlenül végrehajtott embertisztogatásai.

Végül pedig belép a képbe jelenünk állítólagos liberalizmusának túlhajtott, majdhogynem iparilag újratermelődő termékeként a nap hőse: embergyermek, a felnőttség képességét, saját sorsválasztásért a személyes felelősségérzetet immár elvesztett instabil tömeglény, ki már önmaga sem lehet, merthogy benne üresség honol. Amiben az, ami mégis ő, vagy már puszta csigaház, mesterséges környezetének merő kópiája, vagy egyetlen tetszése szerint kiragadott képesség a *humana facultatem* végtelenségéből, ennek művi megnövelése, és ezzel történő excellálás, kiválás és kitűnés – miközben kiürülés bármi másból, mi még képességeit kifejlesztett teljes értékű embernek megtarthatná.[14]

Létrejön tehát egyfajta termék-ember. Amely termék már tömegtermék. És mindez ellentmondásokat von maga után.

Mert meghatározó vonulat ebben a zajló történéseket hol erősítő, hol keresztező folyamatban maga az *emberszemlélet* alakulása. Nos, közigazgatási reformok s a jogkodifikációt hajtó átérzett társadalmi szükségletek[15] egyértelműen mutatják, hogy Európa talán leginkább vérzivataros XVII–XVIII. században a hatalmak egymásnak feszülése diplomáciai vagy katonai erővel már nem eredményezhetett döntést. Előrelépés lehetősége csakis annak az álladalomnak nyílott, amelyik az uralkodó alá rendelt alattvalói tömeg valós értékét immár nem pusztán *számossá*ga, hanem hadrafogható *minősé*ge alapján számlálta. Ennek nyomán indultak törekvések eleinte testi alkatot érintő szűrésre, majd (közvetlenül a kívánatos produktumelőállítás jegyében) testi kondicionálásra és okításra, végül maga a tömegében felfogott nép szellemi képzésére.[16]

E folyamat azonban nem állott egymagában, egyedül, hiszen úgyszólván egyidejűleg kezdett kifejlődni az emberi jogok mozgalma. Franciaországban a Dreyfus-ügytől kiváltottan 1898-ban jelent meg Émile Zola »*J'accuse…!*« kiáltványa[17] és fél éven belül a ma is harcos *Ligue des droits de l'homme*. Már pedig mindez eleve felülírta az akkorra már az etnológiából kinőve önálló tudományos diszciplínaként szárba szökő kultúrantropológiát, melynek éppen alapvetése, hogy az embert csakis adott kultúrájával

[11] Lombroso 1882, első magyar fordításban 1906; ill. Lombroso 1876.
[12] Pl. Lothrop Stoddard (1883–1950) 1922, első magyar fordításban 1931.
[13] Vö. Broberg–Roll-Hansen 2005 egyfelől és Kevles (szerk.) 1979 másfelől.
[14] Jonas–Klein 1970.
[15] Ld. Gladden 1972 és Varga 2002.
[16] Az a marxizmus, amit Lukács 1923 vallott, az ember eldologiasításaként bírálta az emberi munkaképességet célratörően optimalizáló (így pl. a szívlapátot kidolgoztató) amerikai ipari forradalom taylorizmusát. Miközben ugyane forradalomban már az oktatás sem széplelkek serkentése volt többé, hanem az embermennyiség számossága munkavállalói minőséggé átalakításának szabványosított folyamata.
[17] Zola 1898.

– avval egyként, abból kifejlődötten – tudja érzékelni és kezelni. Ehelyett az emberjogi mozgalom – *per definitionem*, hiszen ez a lényege – a kezdetektől homogenizálta és univerzalizálta tárgyaként az embert. Hiszen mindazt, ami számára az emberből releváns, emberi magzat biológiai képződményének kellett tulajdonítania. Merthogy hitvallása – doktrínája – mindazt, amit az emberrel vele született jogokként megállapíthat, eleve e homogenizált és univerzalizált, gondolatilag képzett absztraktum egyedeként felfogott individuumnak biztosítja.[18]

Az ember mint konkrét *minőség* és az ember mint *biologikum*ában azonosított individuum ilyen legalább kétirányú kavargásából végeredményül, mint jelenkorunkat meghatározó kritérium, az ember *autotélosz* gyanánt, azaz öncéljában és önértékében való megközelítése áll elő.

Eszerint a jelenünket adó végkifejlet egy teljességgel mesterségesen kondicionált társadalom.[19] Elgondolkozhatunk minőségén és tartósságán. Merthogy benne rejlik a kockázat, hogy idővel akár fel is falhatja majd önmagát. Teljesítménye ugyanis éppen az, hogy a keresztény hit szerint több évezrede Isten-képmásként értékelt személyekből álló emberlétet megkísérli átfaragni mindenki-önmaga-célja-és-vára atomizálóan társadalomporlasztó individuumainak a halmazává.

Ha továbbmenve elfogadjuk, hogy a kultúrába, az ember teremtette második természet e hatalmas vonulatába tartozik belőlünk minden, ami túlmutat csupasz biologikum mivoltunkon – mindaz tehát a bennünket körülövező intézményi és gondolati (reflexív) közegből, amiben csak leledzünk –, úgy azt is láthatjuk, hogy kultúránkat (történelmeink és civilizációink eltérő kultúráit) úgyszólván fogantatásuk első percétől fogva doktrínák, bennük elvek, és gyakorlatba ültetésükre kifejlesztett technikák uralják. Tudvalévő, hogy minden kultúra a maga nemében egységet képez: mint egy többé-kevésbé rendezett egész, *valami*nek a rendjét fejezi ki s erősíti. Vannak benne tehát szálak és mindenféle összekötő kapcsok, hogy ezek – tételezetten vagy anélkül, láthatóan vagy láthatatlanul – a részeknek az egészben megnyilvánuló kölcsönös összefüggését és ezzel rendszerfenntartó erejét biztosítsák. Ugyanakkor önfejlődésük során (tehát annak módján és folyamatában, ahogyan ezt adott társadalom hagyományként átveszi, az őt ért kihívásokra adandó válasza gyanánt saját adottságaihoz s átérzett szükségleteihez önazonossága keretei közt adaptálja) előfordulhat, hogy ezek a doktrínák, elvek és technikák megmerevítődnek, túlfeszítődnek, s távlatukban egyszersmind egyfajta kolonccá, hacsak nem közvetlen ellenerővé válnak.

Arra emlékeztetünk itt tehát, hogy minden kultúra egy roppant összetett egész. Olyan, amely egyfelől nyilvánvalóan magában foglalja önmaga egységes egészként történő folyamatos rekonstituálódása biztosítását, miközben másfelől önmagának s egyes részeinek viszonylagosan önálló és esetleg önmagukban is rivális alkultúrákként szabad változatokat biztosít. Változatokat, amiket a kérdéses társadalom legkülönfélébb szegmensei hoznak létre s tartanak életben.

[18] Varga 2022.

[19] Kései társadalomontológiájában Lukács 1976 megállapítása volt a társadalmiasodottság előrehaladásáról, hogy az ember számára közelesen nem marad már szabad tér, intézményi kapcsoltság nélküli cselekvési mező, mert immár minden közvetítetté tétetett a társadalmi összkomplexusban.

Nos, itt ahhoz a ponthoz érkezünk, amelynél a népi jog és a jogalkotó vagy jogalkalmazó formális joga már úgyszólván nem is találkozhat. Formalizáltság hiányában ugyanis a népi jognak nincs sem rendszere, sem tana vagy dogmatikája. Következésképpen nincsenek doktrínái, elvei és technikái sem. És bár láttuk, hogy a népi jog is objektiválódik annyiban, hogy van saját létmódja (ontologikuma és ontológiája), formalizálással lehetővé váló szövegszerűsítés és ezt követő legalább hallgatólagos pozitiválás híján azonban még sincs redukálhatósága.

Az alkotott jog mögött ott áll (célzott *educatio*, valamint mindenkori spontán *socialisatio* révén elsajátítottan) érzékenységek azon sokasága, aminek köszönhetően a jogmegvalósulás nem egyszerű automatizmus, hanem egy felelősen cselekvő erkölcsi lény megnyilvánulása. A népi jog viszont efféle kettősséggel aligha rendelkezik. Miután leírták vagy leírtuk, természetesen boncolgathatjuk. De ez már nem e jognak az élete, hanem külső és utólagos hozzáadás, manipuláció. Jogantropológusok már háromnegyed évszázada megfigyelték, hogy hiába bárminemű objektiválás, „mihelyst a [joghelyzetet] rendező elvek gyakorlati alkalmazására tényleges esetek tükrében került sor, a különféleség oly hatalmasnak bizonyult, hogy még annak elismerése is úgyszólván lehetetlenült, hogy egyáltalán fennáll-e bármiféle ilyen elv." Mert, mint kongeniális társak utóbb megerősítették, mindazonáltal „valamiképpen spontán módon, egyfajta magától értetődőséggel fog előállani majdan valamiféle egyensúly érzete."[20]

Emberi közjátékok és szélsőségek

Az emberiség nem szűnő vándorútján, szélsőségek megtapasztalásáig ívelő s számunkra (talán szerencsénkre) nem ismert jövőt rejtegető útjában témánk kapcsán még egy topika tisztázásra vár.

Általános történelmünkben csakúgy, mint a cselekvő emberi létezés egyes részterületeinek (gazdaság, vallás, jog és hasonlók) történetében adódnak olyan forráspontok, amikor különféle inadekvációk és inkongruenciák (akár egész részterületeikkel együtt) versengenek egymással. Ilyenkor ha bármelyikük túlságosan előre tör vagy minden más felett hegemón eluralkodással fenyegetve kockáztatja a közösség társadalmi léte eddigi rendjének a felborulását, úgy a megkapaszkodás szüksége igényelheti egy mindazonáltal mégis biztosítandó rend megteremtését és/vagy legalább az eddigi keretek legalábbis minimális mérvű fenntartatását a kérdéses kultúrához képest még ősibb, tehát még örökebbnek tetsző, s ha esetleg alig megfoghatóan bár, távoliságából mégis valamelyest irányító eszményiség elérhető fogódzói alapján. A pszichiátria például, melynek legfőbb terepe éppen konfliktusok maradandó hatásának leküzdése, ilyenkor szokott mindenekelőtt az *ösztönvilág*ra mint a megkapaszkodás olykor egyedül megmaradó lehetőségére hivatkozni. Mint a levegő, a víz, vagy bármi, amit megszoktunk, s bár létén nemigen problematizálunk, hiányában mégis elpusztulunk, kategóriaként az ösztönvilág is az emberiség sorsa alakulásában, egyáltalán az emberként megmaradásban filozofikusan lebegőnek, sőt semmitmondónak tetszik,[21]

[20] Holleman 1950: 63 ill. Nekam 1967: 48, idézi Varga 2015: 161.

[21] Ridley 2011; állatiságunk legyőzendő nyomaként Miller 2018, előzményként marxizálva pedig Heller 1978 és Vereczkei 1974 tárgyalja.

noha létünk háttérben meghúzódó valós támaszpontjainak egyik legfőbbikét jeleníti meg. Egy efféle pszichoanalitikus kórisme társadalomfejlődésünk pár évtizede kijegecesedő irányváltásáról megrázó, ugyanakkor az alapokat – egyfelől biológiai adottságunkat s másfelől ennek humanizáló programozottságát, mint az emberlét két végső ontikus pillérét – illetően felvilágosító, és ennyiben talán egyúttal valamelyest biztató is.

Eszerint bárhová vihet kultúránk – emelkedésbe vagy süllyedésbe, akár önmagunk elpusztításának peremére –, egyetlen fogódzó mindig marad, s ez ösztönlétünk. Mint *biologicum*-voltunkon túl az egyetlen, ami a külvilághoz, a természeti világhoz, s ennek részeként a bennünk még rejtező és szükség esetén talán előcsalogatható animális múlthoz tapad. Azt sugallja tehát, hogy amennyiben marad még elszánásunk, erőnk és képességünk ennek kultiválására, úgy tán civilizációs vagy kulturális rombolást is túlélhetünk, hogy majd alkalom közeledtével új építkezésbe kezdhessünk. Ma egy olyan civilizációban, amelyik önmaga felélésének s elpusztításának kultúráját szintén kitermelte, e fogódzó megtalálása – s benne persze a *mi?* és *miért?* tisztázásával az elsődlegességek és esetlegességek közti határ mindenkori megvonása – immár a túlélés egyetlen előfeltételévé magasodhat.

Nem véletlen hát, ha a jog területén is sürgető a figyelmeztetés, hogy rangsoroljunk értékeink sorában. Úgy tetszik, hogy evilágunkban nincsen más fundamentális érték az Isten-képmás ember, a személy szolgálatán kívül. Ehhez képest nyilván másodlagosan, instrumentálisként járul az, hogy ennek elősegítésére miképpen járunk el és milyen eszközökkel élünk. Vagyis mindazon eljárások, eszközök és célok, amiket tudományunk s mediatizált világunk szokásszerűen (hacsak nem egyenesen katekézisszerűen) minden körülmények közt szent és sérthetetlen civilizációs vívmányainkként sulykolnak belénk, eleve nem önmagukban értékek. Hanem akkor, azáltal és annyiban válnak valóban értékké, amikor, ami által és amennyiben e fundamentalitást szolgálják. És nekünk magunknak kell azon lennünk, hogy pontosan ezt és kellően szolgálják legfőbb politikai és jogi értékeink, mint a demokrácia, a parlamentarizmus, a jogállam, az emberi jogok, és még mindmegannyi voltaképpen jogi (vagy pontosabban: jogiasítottan politikai) technika.[22]

Mintegy magától értetődő következménylevonásként ebből fakad, hogy úgymond „a *joguralom* nem és nem is lehet kollektív öngyilkossági paktum" – jelentvén, hogy a jog az emberért, mindannyiunkért van, és nem megfordítva. Vagyis az és addig maradhat jogállami, ami és ameddig szolgálni tudja az embert.[23] Távlatosan tehát nem az a tehetős állam, amelyik igavonó barom járomként éli a jogot, pislogni sem merve fedése nélkül, hanem amelyikben virulens a fentiek tudata. Amelyik bízva magában, civilizáltságában, a jogot maga magától előállított fegyverként önmaga erősítésére s társadalma szolgálatára használja. Ahogyan a világ nagy nemzetei megélik, saját önképük szerint felépült kultúrával, ebben gyökerező önérzettel s biztonságtudattal, ott folyamodva joghoz, ahol bármi mással szemben helye éppen ennek van.

[22] Vö. Varga 2004.
[23] Finnis 1982 ill. Varga 2022.

Dekadens és vesztésre áll tehát az, ki saját jogától is nyögve, mert szemhatárát annak állandó fürkészésére kényszerítve cselekedni sem mer másként, mint önnön célteljesítő jogszerűsége alibijeként. És gyenge az a társadalom, amelyik nem érezheti magát saját államisága végső urának. Amelyben nem érezheti át, hogy boldogan kölcsönzi bizalmát s (adó)pénzét államának, mert tudja, hogy az a közrend intézményes biztonságát és a közjó közös célját teremti és valósítja meg körötte, és ezért lemond elidegeníthetetlen ősi jogáról, az önvédelemről s benne az erőszakgyakorlásról is, merthogy cserében állama garantálja, mint az egész közösség rendjét.[24]

Mindent egybevetve azt látjuk tehát, hogy *artificiall reason*-változatok tömege adja életünk közegét. Habár mindegyikük elsődleges követést követel magának, ezek megvalósulásának a hullámzó egyensúlyából adódik a mindenkor fennálló társadalmi rend. Következésképpen a mesterséges értelem nem jó és nem rossz önmagában. Mindvalamennyi faja és változata egy adott kultúra megnyilvánulása és elődnemzedékek jobbra törésének a terméke. Nélkülük nem boldogulnánk e világon; tisztelettel közelítve komolyan kell hát vennünk kínálatukat. Ám mindvalamennyi emberi produktum, tehát esendő. Ami nem esendő, az a *naturall reason*, ami e viszonylagos szétválasztásban nem egyéb, mint ami megnyilatkozásként s lenyomatként még közvetlen(ebb)ül őriz valamit az ember természetbeni létéből. Azért áll fenn egyáltalán kettősségük, hogy a mesterséges értelem követésével az egyes részkompexusok viszonylagos önállóságban, autonóm módon működhessenek a társadalmi összkomplexusban. Halmazaik összműködése azonban csak annyiban lesz harmonikus, amennyiben ebben a természetes értelem keretszabó hatása érvényesül. Nem állnak hát eleve szemben egymással; jobbára kiegészítik egymást. Amire nyilvánvalóan akkor képesek, ha egyikük sem uralkodik el másikuk fölött. Ami mutatja – itt is, mint bárhol az emberi konstruktumok világában –, hogy az arány az egyik legfőbb erény.

Következtetés a népi jogról

Milyen summázat adható hát a természetességében értelmezett népi jogról? Nos, mindenkori állapotáról, rekonstruálható mondanivalójáról, feltehető mögötteséről, indítékairól s egyes helyzeteinek érdekszövevényéről bárki szabadon vélekedhet, akár bírálva is egészét vagy részeit – de mindez csak utólag és kizárólag külső pozícióból történhet. Merthogy maga a *démosz* az, ami szerepel – cselekszik és megjelenítetik – benne, amely *démosz* pedig eleve adott, megnyilatkozásai s produktumai összefüggésében nemcsak megkerülhetetlen adottságként, de végső tényszerűségként is. Mert nem mozdítható. Egyszerűen felválthatatlan, hiszen ez termeli ki magából s hordozza magában – léte konstanciájában egyszersmind alakítva – azokat a variabilitásokat, amiket (egyéb termékein túl) a népi jog megjelenít. Esetleges megítélése vagy ítélete így nem más, mint önmaga megítélése vagy ítélete: önreferencia – melyhez képest bármiféle külvilági megítélés vagy ítélet maga az irrelevancia. Minden közösség az abban élő ember állapotában jelenik meg, s ezen állapotot hordozza terméke is.

[24] Határhelyzetben ezért sejlik fel cselekvésre késztetően annak ilyenkor aktiválódó tudata, hogy mindez kétoldalú megállapodás volt feltételezett – rousseau-i gyökérzetű – társadalmi szerződésükben; tehát érvényét veszti, amint az állam az általa vállaltakat nem teljesíti.

Aki az, ami. Aki fölött, hogy önmaga hitelességét, értékvállalását, életmenedzselését megítélje, magán kívül nincs – és nem is lehet – más bíró.

A népi jog a közösség spontán terméke,[25] szemben az alkotott – jogalkotói és jogalkalmazói – joggal. Önadminisztrációja többnyire gyenge. Hiányoznak belőle azok a jegyek, amelyektől a jog különállásának (önmagában megállásának) bizonyítását általában a jogtól – az alkotott jogtól – elvárják.

A magyar jogfilozófiai gondolkodás több évszázados kérdése már, hogy mi és miképpen generálja a jogot. Legnagyobb elképzelhető előrelépés volt, mikor túlléptünk éles kettősségek – például a „természetes kiválasztódás" és „mesterséges állami szabályozás"[26] – bármiféle tételezésén. A mai jogfilozofálásnak viszont gondja lehetne, hogy eltűnődjék a 'természetes' és a 'mesterséges' természetén és mértékén – tudatában annak, hogy a népi jogban nemcsak önmaga látható, de mintegy *in statu nascendi* a jog, a kifejlődött jogrendek létrejötte, genezise is.[27]

[25] Miközben spontaneitás végső soron nem létezik; de nem feltétlenül áll rendelkezésünkre a megfigyelésnek olyan érzékenységű eszköze, amely a spontánnak mondott cselekvési formák mélyebb rugóit, összefüggéseit kimutathatná.

[26] Pl. Somló 1903.

[27] Marx 1972: 31 aforisztikus megjegyzése, hogy „Az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához." Amennyiben a megértés kulcsa valóban a fejlettebben rejlik – merthogy egy abból kiinduló perspektíva képes csak kimutatni olyan látenciákat, amelyek egyébként rejtve maradnának –, úgy még valóban várható további eredmény a népi és az alkotott jog párhuzamos vizsgálatából.

Irodalomjegyzék

BALOGH László Levente

2010 A Leviatán anatómiája. *Magyar Filozófiai Szemle* 2. 101–112.

2016 A jogérzék apóriái – Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály. *Jog, állam, politika* 4. 129–140.

BROBERG, Gunnar –ROLL-HANSEN, Nils

2005 *Eugenics and the Welfare State: Norway, Sweden, Denmark, and Finland.* East Lansing: Michigan State University Press.

FEJÉR Ádám

1992 A tömegember és a csőcselék: Ortega y Gasset kultúrtörténeti diagnózisának érvénye. *Szegedi Bölcsészfüzetek* 2:1. 37–53.

FINNIS, John

1982 *Natural Law and Natural Rights.* Oxford: Clarendon Press.

GLADDEN, Edgar Norman

1972 *A History of Public Administration.* London: Cass.

HELLER Ágnes

1978 *Az ösztönök.* Budapest: Gondolat.

HOBBES, Thomas

1651 *Leviathan, or, The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill.* London: Printed for A. Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard.

HOLLEMAN, Johan F.

1950 An Anthropological Approach to Bantu Law (With Special Reference to Shona Law). *Rhodes–Livingstone Journal* 10. 51–64.

JONAS, David – KLEIN, Doris

1970 *Man-child: A Study of the Infantilization of Man.* New York: McGraw-Hill.

KEVLES, Daniel J. (ed.)

1979 *Eugenics in the United States and Britain 1890 to 1930: A Comparative Analysis.* (Humanities Working Paper 19) Pasadena: California Institute of Technology Division of the Humanities and Social Sciences.

KLEIST, Heinrich von

1810 *Michael Kohlhaas.* Berlin: Realschulbuchhandlung.

1975 *Kohlhaas Mihály.* Budapest: Magyar Helikon.

LE BON, Gustave

1913 *A tömegek lélektana.* Budapest: Franklin.

LOMBROSO, Cesare

1876 *L'uomo delinquente studiato in rapporto alla antropologia, alla medicina legale ed alle discipline carcerarie.* Milan: Ulrico Hoepli.

1882 *Genio e Follia in rapporto alla medicina legale, alla critica ed alla storia.* 4. ed con nuovi studi. Torino: Bocca.

1906 *Lángész és őrület.* Budapest: Vass.

LUKÁCS György

1923 *Geschichte und Klassenbewusstsein: Studien über marxistische Dialektik.* (Kleine revolutionäre Bibliothek) Berlin: Der Malik Verlag.

1976 *A társadalmi lét ontológiájáról.* Budapest: Magvető.

MARX, Karl

1972 *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. (Karl Marx és Friedrich Engels művei 46). Budapest: Kossuth.

MILLER, Kenneth R.

2018 *The Human Instinct: How we Evolved to have Reason, Consciousness, and Free Will.* New York: Simon & Schuster.

NEKAM, Alexander

1967 Aspects of African Customary Law. *Northwestern University Law Review* 62:1. 45–56.

OPPENHEIM, A. Leo

1977 *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization.* Chicago: University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226177670.001.0001

ORTEGA Y GASSET, José

1930 *La rebelión de las masas.* Madrid: Revista de Occidente.

1938 *A tömegek lázadása.* Budapest: Egyetemi Nyomda.

RIDLEY, Matt

2011 *Az erény eredete: Az emberi ösztönök és a társadalmi együttműködés.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

SOMLÓ Bódog

1903 *Állami beavatkozás és individualizmus.* (Társadalomtudományi Könyvtár 2) Budapest: Politzer.

STODDARD, Lothrop

1922 *The Revolt against Civilization: The Menace of the Under Man.* New York: Charles Scribner's Sons.

1931 *Lázadás a civilizáció ellen.* (Magyar Jogászegylet könyvtára 4) Budapest: Magyar Jogászegylet.

VARGA Csaba

1976 Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében. *Jogtudományi Közlöny* 8. 434–441.

2002 *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

2004 Célok és eszközök a jogban. In Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái.* 467–479. Budapest: Szent István Társulat.

2015 »Magyarok a nagyvilágban«: Nékám Sándor (1905–1982), a jogi személy, az afrikai szokásjog, a komparatisztika kutatója. *Iustum Aequum Salutare* 3. 154–166.

2022 *Jogállamiság – viták közegében.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

VERECZKEI Lajos

1974 „Az írástudók" felelősségéről: Heller Ágnes „Az ösztönökről" c. cikkének margójára. *Magyar Filozófiai Szemle* 4–5. 502–516.

ZOLA, Émile

1898 J'accuse…! Lettre au Président de la République. *L'Aurore* 2:87 (13 janvier). 1–2.

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-24

Mongol jogszokások: házasság és család*

ZENEEMYADAR, BATBAYAR
(Mongólia volt magyarországi nagykövete, Shihihutug Egyetem ÁJK, Ulan Bator)

Mongolian Legal Customs: Marriage and Family

In Mongolian and nomadic societies - where the role of the family as the primary and fundamental community of society was decisive - wedding customs were carefully regulated, and the role of legal customs was extremely important in this. In the nomadic society, the wedding was not only about the relationship between two people, but about the alliance and union of two families and two tribes. The role of customary norms in nomadic law is also proven by the fact that the customs and traditions of the wedding feast have been followed without any changes for centuries, apart from minor changes.

Keywords: mongolian legal customs, marriage, family, wedding customs, role of legal customs

A mongol és a nomád társadalmakban – ahol a család, mint a társadalom elsődleges és alapvető közösségének szerepe meghatározó volt – az esküvői szokásokat nagyon körültekintően szabályozták, és ebben a jogszokások szerepe kiemelkedően fontos volt. A nomád társadalomban az esküvő nemcsak két ember kapcsolatáról, hanem két család és két törzs szövetségkötéséről, egyesüléséről szólt. Ennek szertartásos részét jelentette mindkét részről a vendégek bemutatkozása, közeli rokonná avatása, amelynek alapvető funkciója a vérfertőzés megelőzésének biztosítása volt a nomád közösségekben.

A nászajándékok általában állatok voltak: szarvasmarhák, birkák, kecskék, lovak vagy tevék. Ezek nemcsak az új család gazdasági helyzetét erősítették, hanem egyértelművé tették, hogy a nomád társadalom gazdaságának alapját – annak tulajdonjogától függetlenül – az állatok jelentik. Mongólia mai alkotmánya is deklarálja ezt: „az állatok nemzeti kincsek és az állam védelme alatt állnak". Ezzel az alkotmányos rendelkezéssel tulajdonképpen a nomád szokásnormák magas szintű legitimációjára került sor Mongóliában.

A szokásnormáknak a nomád jogban betöltött szerepét bizonyítja az is, hogy a lakodalmi lakoma szokásait, hagyományait egészen apró módosulásoktól eltekintve évszázadok óta minden változás nélkül követik. A mai esküvői szertartás szinte pontosan ugyanaz, mint 1000 évvel ezelőtt. Az újdonsült házaspárok az Ulánbátor városközpontjában található esküvői szertartásteremben ma is őseik szokásai szerint végeznek tűzgyújtási szertartást.

Az esküvői szertartás során mindkét fél vendégei kifejezték tiszteletüket egymás iránt és családjuk, törzsük presztízsének emelésére törekedtek. Ezt a szokásjogi normát hagyományozták gyermekeik és a jövő generációi számára, mert a nomád társadalmakban a tiszteletet tartották az egyik legfontosabb értéknek.

* A tanulmány a 2023. június 1-én Pécsett *A hazai élő jogszokások* konferencián elhangzott előadás írott és szerkesztett változata.

Amikor nomád szokásjogi normákról beszélünk, fontos emlékeztetni arra, hogy olyan jogszokásokról fogunk szólni, amelyekkel ma is találkozhatunk, ha Mongóliában a hegyek közé megyünk. Ott ma is ugyanazt az életet lehet látni, mint háromezer évvel ezelőtt – azzal a különbséggel, hogy az állattartó pásztoroknak ma már lehet, hogy motorjuk is van.

A nomád társadalmakban a családot másként értelmezték, mint pl. az európai országokban. A család Mongóliában sem csak két ember összetartozását, egy férfi és egy nő közös együttélését és a gyermekeikről gondoskodást jelentette, hanem a házasság családjaik, rokonaik és törzsük egyesítését is bizonyította. Jól mutatják ezt a névadási szokások: az első név, a keresztnév, a második név az apai név, 2005-től pedig a mongoloknak egy harmadik nevet is használniuk kell: a törzsnevüket. Ez is utal a családi összetartozásra, a család fogalmának szélesebb értelmezésére.

A történeti forrásokban sokszor említették, hogy esküvőre került sor, de egyetlen egy helyen sem írták le részletesen, hogy pontosan hogyan is zajlott az ünnepség. Nem írtak róla, mert akkoriban magától értetődő, mindenki által tudott, a közösség tagjai előtt ismert volt minden pillanata, hiszen generációról generációra pontosan ugyanúgy zajlott le ez a szertartás évezredeken keresztül. Ma is így van ez Mongóliában, legfeljebb a technika változott: pl. ma már nem lovon mennek az esküvőre, hanem kocsival.

Az esküvői hagyományok fontossága a mongol társadalomban a család kitüntetett értékéhez kapcsolódik. Az esküvői szokások a régi időkben a menyasszony elrablásától/megvásárlásától, ma már inkább a leánykéréstől az esküvő időpontjának kitűzésétől, az ajándékozástól, az új jurta építésétől, a hozomány szállításától a menyasszony szülői jurtájának lóháton történő háromszori megkerüléséig, a vőlegény jurtájában meggyújtott tűzön az első tea elkészítéséig, a birkahús szeleteléséig terjedtek.

Egy kisebb jurtába az esküvőn 30–40, egy nagyobba akár 100 vendég is befért – akik kizárólag a menyasszony és a vőlegény rokonai voltak. Európai értelemben barát nem volt közöttük, csak rokon. Ott voltak természetesen a tanúk is. Mongóliában olyan embernek kell a tanúnak lenni, aki nem egyenes vagy oldalági vér szerint hozzátartozója a menyasszonynak vagy a vőlegénynek. Olyan személy lehetett tanú, aki pl. csak beházasodott a családba, a törzsbe.

Bár az esküvő középpontjában ma a menyasszony és a vőlegény áll, a mongol esküvő elsősorban a két törzs egyesítésének szertartása és jelképe volt. Az esküvőn pontosították, hogy ki kinek a rokona, és hogy milyen fokban a rokona. Mongóliában a családok, a törzsek ma is igen nagy távolságban, elszórtan élnek a hegyek között és csak ritkán találkoznak. Az is előfordul, hogy a jurtától a legközelebbi ház vagy jurta akár 50–60 km-re van. Az esküvő adott alkalmat a találkozásra, az egymás megismerésére, arra, hogy számon tarthassák majd a rokonságot életük további részében. De az esküvőn a rokonok találkozása, a törzsön belüli rokoni kapcsolatok tisztázása a vérfertőzés megelőzése miatt is fontos volt. Akik itt találkoztak, tudták, hogy figyelniük kell a rokonsági viszonyok alakulására. Vagyis, ha belegondolunk, akkor a mongol esküvő nem egyszerűen egy szép ünnepség, hanem egy rendkívül fontos társadalomszervező ceremónia volt: meghatározó feladata volt a rokonsági rendszer feltérképezése, az anyai és az apai ág megismerése, a közös törzsből származás tudatának

megerősítése és a család, a rokonok, a törzs tagjai egymás iránti tiszteletének kimutatása. De az esküvő arra is alkalmat jelentett, hogy a rokonok megismerjék egymást: ki milyen ember. Ennek egyik leggyakoribb formája egymás megtisztelése, azaz vodkával, kumisszal kínálása volt. A megítélés alapja pedig, hogy ki hogyan viselkedett az elfogyasztott szeszes ital hatása alatt. Hol a vőlegény, hol a menyasszony rokonai vontak le ebből messzemenő következtetéseket.

Mint említettük, az esküvő színhelye régebben egy kör alakú sátor (jurta) volt, amelyben minden kör alakú volt: a tűzhely is. Mert a nomádok látják, hogy a Nap is, a Hold is kör alakú, úgy hiszik, hogy az élet is kör alakú, vagyis nincs kezdete és nincs vége, mindig így volt és így lesz. Ma Ulanbátorban a házasságkötések többségét egy nagy palotában tartják, de a régi szokásokat a modern környezetben is megőrzik és gyakorolják, mint például a tűzgyújtási szertartást. A mongol esküvői szertartás során az asszonyoknak három dolog iránt kell tiszteletet mutatnia. Az egyik a családi ereklye, vagy vallása szerint az Istene. A másik a tűzhely. A harmadik a kutya. Mert ki vigyáz az istenekre? Az asszony. Ki főzi a tűzhelyen az ételt, ki tüzel? Az asszony. Amikor nincs otthon a férj, akkor ki védi meg a családot? A kutya, a kutyának pedig ki adja ki az ételt, ki lesz, akit oltalmazni fog, ki lesz az igazi gazdája? Az asszony.

A nomádoknál, így a mongoloknál is a házasság eltéphetetlen köteléket jelentett. Ha valaki megsértette a jogszokást, pl. házasságtörést követett el, akkor annak az embernek a gyermekei lehet, hogy két-három generáción át is hordozták ennek bélyegét közösségi büntetésként, pl. ragadványnévként. Vagyis a házasságtörést követő ember nem maga kárára követi el a dolgot, hanem az utódai szégyenére. És ez a szokásjognak az erőssége.

Megfogalmazódhat a kérdés: lehet az, hogy a hatalmas területtel rendelkező nomád birodalmakban nem volt írott törvény? A válasz az, hogy természetesen ott is voltak írott törvények, de a legfontosabb dolgokat a szokásjog szabályozta: nem a törvény, hanem a szokásjog volt a meghatározó. A szokásjog erejét pedig a nomád társadalmakban a család biztosította. S ha a szokásjog képes volt szabályozni a családok mindennapi életét, akkor egy nagyobb család, az állam életének szabályozására is alkalmasnak tartották.

Az esküvő jogszokásainak bemutatásával arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy Mongólia kevesebb, mint száz éve nem folyat nomád életmódot, és ez alatt az idő alatt sokat veszítettek erejükből közösségeinkben a jogszokások. Pedig felelősséggel tartozunk nemcsak magunknak, utódainknak, hanem a világnak, emberiségnek is, hogy ezeket megismerjük. Ha Mongólia most elveszíti a nomád hagyományait, nomád szokásjogát, akkor a világban vége lesz a nomád „civilizációnak". Ez magyarázza is az országunk szokásjoga, jogi kultúrája iránt támadt érdeklődést. Mi azt gondoltuk, a szocializmus idején is azt hangoztatták, hogy a mongoloknak nem volt/nincs jogi kultúránk, mert nem voltak írott törvényeink. És most látjuk, igenis volt jogi kultúránk, igenis voltak jogszokásaink, igenis van jogi néprajzunk – nagyszámú kutatásra váró kérdéssel.

Krónika
Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
2022–2023. év

Visszatekintő a Száz plusz Tíz Konferenciára

Jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia Tárkány Szücs Ernő születésének 100., a Kutatócsoport megalakulásának 10. évfordulóján (Hódmezővásárhely, 2021. szeptember 30–október 1.)

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (Pécsi Tudományegyetem KPVK), a Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ és a MNL CS-CSML Hódmezővásárhelyi Levéltára által közösen szervezett konferencia aktualitását egyrészt a Hódmezővásárhelyen született Dr. Tárkány Szücs Ernő, a magyar jogi néprajz nemzetközi hírű kutatója születésének centenáriuma, másrészt a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (a továbbiakban Kutatócsoport) 10 éves jubileuma jelentette.

Az első nap a hódmezővásárhelyi *Kincses temetőben* Tárkány Szücs Ernő síremlékének megkoszorúzásával kezdődött, majd a *Bethlen Gábor Református Gimnázium*ban Hódiné Földesi Sára igazgatóasszony köszöntő szavait követően a megújult könyvtárban Kádárné Zsoldos Edit könyvtáros által újrarendezett *Tárkány Szücs Ernő Emlékszoba* megtekintésével folytatódott. A szülőváros a *Tárkány Szücs Ernő tér* avatásával fejezte ki tiszteletét a centenáriumon, amelynek délelőtti programját ünnepi megemlékezés és koszorúzás zárta *Tárkány Szücs Ernő szülőházánál* (a helyiek által a mai napig Tárkány palotaként ismert épületnél) Dr. Kis Andrea alpolgármester, Dr. Nagy Janka Teodóra Kutatócsoport elnök, Dr. Antal Tamás, a Szeremlei Társaság elnöke és Dr. Tárkány Szücs Attila, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány kurátorának méltató szavaival.

Délután az Emlékponton *Tárkány Szücs Ernő Emléküléssel* folytatódó program Dr. Miklós Péter és Dr. Gelencsér József elnökletével alkalmat jelentett a vissza- és előretekintésre, az elért eredmények és a körvonalazódó jövőbeli tervek számba vételére. *Köszöntőjében* Dr. Kis Andrea alpolgármester Tárkány Szücs Ernő tudományos pályáját méltatta, külön is kiemelve a szülőváros és Németh László szerepét. Annak a szellemiségnek a vállalását a mindennapokban, amelyet Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata különleges értéknek, a város közös örökségének tekint. Dr. Mezey Barna, a Kutatócsoport társelnöke a kettős jubileum egymást erősítő szerepét hangsúlyozta. Jól látható, hogy Tárkány Szücs Ernő életművének a hazai tudományos életben elhelyezése elsősorban a Kutatócsoport tevékenységéhez kapcsolódva, tagjainak jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi és történeti kutatásainak eredményeként valósult meg az elmúlt évtizedben. Dr. Tárkány Szücs Attila, Tárkány Szücs Ernő fia, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány kurátora a személyes, a családi köszönő és köszöntő szavak mellett az intézményes emlékezés fontosságát, a folytatás tudomány- és kutatástörténeti lehetőségeit emelte ki.

A 2011. október 5-én öt egyetem együttműködésében Szekszárdon, a PTE KPVK (akkor IGYK) épületében 19 fővel megalakult, jelenleg 32 taggal rendelkező Kutatócsoport a jubileum évében először köszöntött külföldi tiszteleti tagokat:

Prof. Dr. Keszeg Vilmost, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem (Magyar Néprajz és Antropológia Intézet), egyetemi tanárát, a Hungarológiai Tudományok Doktori iskola igazgatóját, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökét a jogi néprajz területén végzett tudományos munkájának elismeréseként. Keszeg Vilmos publikációiban újszerű érintkezési pontokat fogalmaz meg a jogi néprajzzal, tudományszervezői tevékenysége pedig hozzájárul Tárkány Szücs Ernő és Imreh István szellemében az erdélyi néprajzban egy jogi néprajzi szemléletű kutatási irány megalapozásához.

Prof. Dr. habil. Marian Maleckit, a krakkói Jagelló Egyetem Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszékének professzorát, a lengyel igazságügyi miniszter által a vallási és faji gyűlöletből eredő bűncselekmények megelőzésének érdekében létrehozott szakmai bizottság tagját, a Sziléziai Hadtörténeti Múzeum alapítóját a jogtörténet, jogi kultúrtörténet, a jogi archeológia területén végzett tudományos munkájának elismeréseként.

Prof. Dr. Zalina Vladimirovna Kanukovát, az oroszországi Észak-Oszét-Alán Autonóm Köztársaság vladikavkázi Abajev Észak-Oszét Humán és Társadalomtudományi Kutatóintézet (SOIGSI) főigazgatóját, a Hetagurov Észak-Oszét Állami Egyetem (SOGU) orosz történelem tanszékének professzorát a történettudomány területén végzett tudományos munkájának elismeréseként. A magát 1991-től nevében is az alán hagyományok örökösének tekintő országban az általa vezetett akadémiai intézet főigazgatójaként végzett kutatói és tudományszervezői tevékenysége meghatározó a nemzeti történelemtől elválaszthatatlan társadalmi-kulturális örökség részét jelentő jogszokások forrásközlése, monografikus feldolgozása és az „élő és gyakorolt" jogszokások kutatása területén.

Emeritus-Univ Prof. Dr. Iur. Gernot Kochert, a grazi Karl Franzens Tudományegyetem egyetemi tanárát, a Pécsi Tudományegyetem díszdoktorát a jogtörténet, jogi kultúrtörténet, jogi archeológia területén végzett tudományos munkájának elismeréseként. Gernot Kocher magánjog- és kodifikációtörténeti kutatásai mellett a jogi ikonográfia, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz, az osztrák jogi archeológia kiemelkedő képviselője. Együttműködött a magyar jogi kultúrtörténet Kajtár István jogtörténész professzor által életre hívott pécsi műhelyével, és ennek folyamatában közvetve a TSZE Kutatócsoport megalakulásának egyik eszmei előkészítője.

A Kutatócsoport és a Testamentum Alapítvány megjelent alapító tagjai számára *jubileumi elismerések* (emléklap és egy Erdős Péter hódmezővásárhelyi grafikus által készített Tárkány Szücs Ernő emlékplakett) átadására került sor: *Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet, Dr. Bárth János, Dr. Bognár Szabina, Dr. Gelencsér József, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Horváth József, Dr. Mezey Barna, Dr. Nagy Janka Teodóra, Szabó Ernő, Dr. Tárkány Szücs Attila.*

A kettős jubileum alkalmat és lehetőséget adott a jogi kultúrtörténet, jogi néprajz területén nyújtott kiemelkedő szakmai teljesítmények elismerésére is. Az alapítók: a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, a TSZE Kutatócsoport és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont vezetői szóban is megerősítve szándékukat ünnepélyesen aláírták a *Tárkány Szücs Ernő-díj* alapító okiratát. Az alapítói akaratot megfogalmazva Dr. Balogh Balázs, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója kiemelte, hogy a díj a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet interdiszciplináris kutatási terület folyamatos fejlesztését, a kapcsolódó szellemi erőforrások erősítését kívánja segíteni. A díj I.

fokozatát a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet területén elért kiemelkedő kutatási és tudományszervezési tevékenysége elismeréseként *Dr. Nagy Janka Teodóra,* a Kutatócsoport elnöke kapta, az alapítói szándék szerint életmű díjként az elismerést *Szenti Tibor* vehette át.

A jubileumi konferenciára megjelent három kötet ünnepi bemutatója lehetőséget nyújtott Tárkány Szücs Ernő rendkívül gazdag kutatói életműve legfontosabb eredményeinek megfogalmazására. *Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások* monográfiájának a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika kiadója által megjelentetett 3 kiadását Prof. Dr. Varga Csaba mutatta be. Áder János Magyarország köztársasági elnöke és Varga Judit igazságügyminiszter bevezető gondolatait és a megjelenés támogatását Dr. Tárkány Szücs Attila köszönte meg.

Tárkány Szücs Ernő úgy vált a magyar jogi néprajz nemzetközi hírű kutatójává, hogy viszonylag kevés munkája látott napvilágot idegen nyelven. Ezt a hiányt kívánta pótolni az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport *Ungarische Rechtshistoriker* sorozatában a Nagy Janka Teodóra–Bognár Szabina által szerkesztett, Szabó Ernő által szöveggondozott, a Gondolat Kiadó által megjelentett *Ernő Tárkány Szücs: Rechtsgeschichte und Volksbräuche. (Ausgewählte Studien)* kötet. A sorozatszerkesztő, a Kutatócsoport társelnöke Dr. Mezey Barna kiemelte, hogy a kötet célja a centenáriumon hozzájárulni Tárkány Szücs Ernő életművének a nemzetközi kutatás mind szélesebb körével történő megismertetéséhez. A válogatott német és angol nyelvű tanulmányokat jól kiegészíti a Tárkány Szücs Ernő idegen nyelvű levelezéséből most először közreadott válogatás (levelezőpartnerei: Herbert Spruth, Karl-Sigismund Kramer, Hermann Baltl és Louis Carlen).

A Kutatócsoport kiskönyvtárának 10. köteteként jelent meg az ünnepi kiadvány a TSZE Kutatócsoport (PTE KPVK) és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont közös kiadásában. A *„Száz plusz tíz" jubileumi kötet. Tárkány Szücs Ernő (1921–2021) Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021)* könyvet Dr. Blazovich László történész és jogtörténész professzor, Hódmezővásárhely Pro Urbe díjasa mutatta be. Méltatta a közreadott kutatási eredmények rendkívüli gazdagságát. A Tárkány Szücs Ernőre visszaemlékező és a tudományterületi összegző tanulmányokat, valamint az életmű kutatásához közreadott forrásokat, kutatási segédleteket. Kiemelte a Kutatócsoport tagjainak jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi, néprajz- és történettudományi tanulmányait, amelyek egyszerre reprezentálják az elmúlt tíz év jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi kutatásait és a tudományközi együttműködések legújabb eredményeit.

A kutatóról a centenáriumon készült portréfilm bemutatását követően az ünnepi előadások éppen ennek a tudományközi együttműködésnek a jegyében tekintették át a további kutatásokat ösztönző eredményeket. *Tárkány Szücs Ernő és a magyar jogtörténet (Dr. Mezey Barna), a magyar végrendelet kutatás (Dr. Homoki-Nagy Mária), a magyar társadalomtörténet (Dr. Gyáni Gábor) és a jogi néprajz területén elért (Tárkány Szücs Ernő és a magyar népi jogéletkutatás fénykora (1939–1948) (Dr. Nagy Janka Teodóra), Egy jogi néprajzi szintézis lehetősége – Tárkány Szücs Ernő az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában (1975–1984) (Dr. Bognár Szabina*). Az ünnepi előadásokat egy rövid felvezetőt követően filmes időutazás zárta. *(Tárkány Szücs Ernő szellemi hagya-*

téka: a 10 éves Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (Dr. Nagy Janka Teodóra–Szabó Ernő).

Az emlékülés kísérőprogramjaként került sor Presztóczki Zoltán főosztályvezető vezetésével a Tárkány Szücs Ernő könyvhagyatéka a MNL CS-CSML Hódmezővásárhelyi Levéltárában kiállítás megtekintésére, továbbá a film- és kiadványbörzére.

A konferencia második napján a 10 éve alakult *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport Jubileumi Konferenciája* az Emlékponton a Kutatócsoport külföldi tiszteleti tagjainak előadásaival kezdődött *(Autonóm volt-e a népi kultúra? Az intézmények és a népi kultúra viszonya – Prof. Dr. Keszeg Vilmos: (Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Románia); Mongol Invasion in Hungary and Poland: Parallels between the Battle of Muhi and Legnica – Prof. Dr. Marian Malecki (Jagiellonian University, Krakkó, Lengyelország); Miniaturen als „Schlagworte" zu Rechtstexten – Em.Univ. Prof. Dr.iur. Dr.h.c. Gernot Kocher (Karl-Franzens-Universität Graz, Ausztria); Обычное право осетин: традиции и современность – Prof. Dr. Zalina Kanukova: (SOIGSI, SOGU Vladikavkáz, Észak-Oszét-Alán Köztársaság, Oroszország).*

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tagjainak előadásai jó áttekintést adtak a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz legújabb kutatási eredményeiről és egyben alkalmat kínáltak a szakmai vélemény- és információcserére is. *(Dr. Varga Csaba: Tárkány Szücs Ernő és kora. A jogi néprajz és gondolhatatlansága a marxista-leninista állam- és jogelméletben; Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet: A Jászkun kerület népi jogéletének tükröződése a 18. századi helyi rendtartásokban; Dr. Horváth József: A magyarországi végrendelet-forrásközlések és tanulmányok; Bódiné Dr. Beliznai Kinga: A bírósági tárgyalótermek szimbolikája; Dr. Völgyesi Levente: A konzisztoriális bíráskodás jogi néprajzi elemei a váci egyházmegye területén; Dr. Gráfik Imre: Tárkány Szücs Ernőre emlékezve (Chicago 1973); J. Dr. Újváry Zsuzsanna: A jogszokások szerepe a földesúr–jobbágy viszony alakulásában a Magyar Királyság északi megyéinek hódoltsági falvaiban; Dr. Bárth János: Valláserkölcsi vétségek feltárása és büntetése 1828-ban a Nyikó mente három katolikus falujában; Dr. Gelencsér József: A gazdák „kékbeli parlamentje" – Székesfehérvár paraszttársadalmának fóruma; Dr. Örsi Julianna: A család változó szerepben; Prof. Dr. Marian Malecki–Dr. Falus Orsolya: Árpád-házi Szent Kinga – egy legenda és jogtörténeti háttere; Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna: Jogi néprajzi adatok az irodalomban. Bűnesetek Galgóczi Erzsébet műveiben; Dr. Domokos Mariann: „Éljen Wekerle s a polgári házasság!" Propaganda és populáris kultúra a 19. század végén; Dr. Csáji Koppány László: A magyarországi ügyvédfolklór; Matla Gabriella: A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése és Joaquín Costa öröksége).*

Homoki-Nagy Mária konferencia záró gondolatai az elmúlt időszak szakmai eredményei mellett a tíz év közösség- és szemléletformáló szerepét is kiemelték, amely biztos alapot jelenthet új közös tervek, kutatások és együttműködések megfogalmazásához – egy következő konferenciához.

***

Nagy Janka Teodóra a Kutatócsoport és a konferencia programbizottságának nevében (Dr. Nagy Janka Teodóra, Dr. Mezey Barna, Dr. Tárkány Szücs Attila, Dr. Miklós Péter, Dr. Bognár Szabina, Szabó Ernő) megköszönte a társszervezők, az együttműködő partnerek (MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Jogtörténeti Albizottság,

MTA I. Osztályának Néprajztudományi Bizottsága ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék és MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék, Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztály, Magyar Néprajzi Múzeum) és a támogatók (Nemzeti Kulturális Alap, Miniszterelnökség, Igazságügyi Minisztérium, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzat, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, Emlékpont; Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Karsai Alba Kft., Dr. Bozzay Gyöngyi ügyvéd, Dr. Simonffy György ügyvéd, szakjogász, Kis Ferencné könyvelő) támogatását.

(Hódmezővásárhely, 2021. szeptember 30–október 1.)

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tevékenysége és eredményei (2021–2023)[1]

2021. év

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (PTE KPVK)* – a továbbiakban *Kutatócsoport* – életében 2021 rendkívüli jelentőséggel bírt, de fontosnak tekinthető a magyar kultúra, kultúrtörténet szempontjából komoly értékeket jelentő magyar jogi néprajzi kutatások történetében is:

1.) 100 éve született *Tárkány Szücs Ernő*, a jogi néprajz nemzetközi és hazai elismert kutatója. 2.) 40 éve jelent meg *Magyar jogi népszokások* címmel Tárkány Szücs Ernő a magyar jogi néphagyományokat és szokásokat összefoglaló monográfiája, és 60 éve adták ki a hazai végrendeletkutatást meghatározó *Vásárhelyi testamentumok* című forrásközlését. 3.) 10 éve alakult meg a *Kutatócsoport* (Szekszárd, 2011).

A többes évfordulót a Kutatócsoport szakmai konferenciával, emlékülléssel, ünnepi kiadványok megjelentetésével és dokumentumfilmek készítésével ünnepelte meg. A jubileumi év programjainak megvalósítására csak széles körű összefogással, szakmai együttműködéssel kerülhetett sor. Együttműködő partnerek: *MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Jogtörténeti Albizottság, MTA I. Osztályának Néprajztudományi Bizottsága, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék és MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék, Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztály, Magyar Néprajzi Múzeum.*

Támogatók: *Nemzeti Kulturális Alap, Miniszterelnökség, Igazságügyi Minisztérium, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzat, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, Emlékpont; Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Karsai Alba Kft., Dr. Bozzay Gyöngyi ügyvéd, Dr. Simonffy György ügyvéd, szakjogász, Kis Ferencné könyvelő.*

I. 100+10 Jubileum (Hódmezővásárhely, 2021.09.30–10.01.) (jubileumi programok, kiadványok, filmek)

Tárkány Szücs Ernő emlékezete Hódmezővásárhelyen (2021.09.30.)

Tárkány Szücs Ernő *síremlékének megkoszorúzását* követően a Bethlen Gábor Református Gimnázium megújult könyvtárában a résztvevők megtekintették a Kádárné Zsoldos Edit könyvtáros által újrarendezett *Tárkány Szücs Ernő Emlékszobát*. A szülőváros a *Tárkány Szücs Ernő tér avatásával* fejezte ki tiszteletét a centenáriumon. A programot ünnepi megemlékezés követte és *koszorúzás a szülőháznál* (a helyiek által a mai napig Tárkány palotaként ismert épületnél) *Dr. Kis Andrea alpolgármester, Dr. Nagy Janka Teodóra Kutatócsoport elnök, Dr. Antal Tamás, a Szeremlei Társaság elnöke*

[1] Az eseménynaptár nem tekinthető teljesnek (pl. programok, kiadványok, elismerések tekintetében). A szerkesztők a Kutatócsoport tagjaitól kapott, illetve a rendelkezésükre álló információk alapján állították össze.

és Dr. Tárkány Szücs Attila, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány kurátora méltató szavaival.

Száz plusz Tíz. Jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia (2021.09.30–10.01.)

A Kutatócsoport Tárkány Szücs Ernő születésének centenáriumán a szülővárossal, Hódmezővásárhellyel közösen szervezett jubileumi konferenciával fejezte ki tiszteletét a jogi néprajz nemzetközi hírű kutatójának tudományos munkássága, a magyarságra vonatkozó kutatásokat gazdagító életműve előtt. A Kutatócsoport tagjai és meghívott előadói áttekintették és értékelték a gazdag életmű hatását saját kutatásaikra, az egyes tudományos diszciplínák és a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet hazai kutatási eredményeire. (A jubileumi konferencia gazdag programjáról részletes beszámoló olvasható a kötetben.)

Emléktábla avatás Tárkány Szücs Ernő budapesti lakóházánál (2021.10.13.)

A *Száz plusz Tíz. Jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia* „utóprogramjaként" születésnapján, 2021. október 13-án 10.00 órakor emléktáblát avattak Tárkány Szücs Ernő (1921–1984), a néprajztudományok doktora, a jogi népszokáskutatás nemzetközi hírű néprajztudósa egykori lakóházánál (Budapest, XII. Kék Golyó u. 4.). Avatóbeszédet *Dr. Nagy Janka Teodóra, a Kutatócsoport elnöke és Dr. Paul Csiszár, az EU Bizottság Versenyjogi Vezérigazgatóság igazgatója* mondott. Az emléktáblánál nagyszámú tisztelő előtt koszorút helyezett el *Pokorni Zoltán polgármester,* valamint a család és a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány részéről *Dr. Tárkány Szücs Attila*.

*

Jubileumi kiadványok

1. A konferenciára elkészült a hazai jogtörténet- és néprajztudomány elismert kutatóinak egyrészt Tárkány Szücs Ernő tudományos munkásságát értékelő, másrészt kutatási eredményeit a hazai tudománytörténetben elhelyező tanulmányait tartalmazó kötet. *Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTI, 2021.*

2. A konferencia résztvevői kézbe vehették Tárkány Szücs Ernő idegen nyelvű tanulmányainak válogatott kötetét, amely az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és a TSZE Kutatócsoport kiadásában és gondozásában jelent meg (Ungarische Rechtshistoriker. Sorozatszerkesztő: Dr. Mezey Barna). *Nagy, Janka Teodóra – Bognár, Szabina (Hg.): Tárkány Szücs Ernő: Rechtsgeschichte und Volksbräuche (Ausgewählte Studien). Budapest: Gondolat, 2021.*

3. A konferenciára a Nemzeti Közszolgálati Egyetem ismét megjelentette Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások monográfiáját – annak immár harmadik kiadását. *Tárkány Szücs Attila (szerk.): Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.*

*

„100+10" filmen is!

A szülővárosban, Hódmezővásárhelyen szervezett nemzetközi konferencián kerültek bemutatásra az NKA és további támogatók segítségével készült filmek is.

1. Mindennapi ismeretlen ismerősök (A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz világa)

A film a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz világába vezet, amely évszázadok, évezredek óta az emberek mindennapi életének része: színtere, formálója és egyben meghatározója is. A jogszokások létezése olyan magától értetődő számunkra, mint az, hogy eszünk, iszunk és lélegzünk. A virtuális világban is a korábbi generációk által a mindennapokban gyakorolt jogi vonatkozású szokások szerint élünk és cselekszünk. Mert a jogszokások, ahogyan az emberi közösségek, folyamatosan újjászületnek.

2. Tárkány Szücs Ernő, az európai és magyar jogszokások kutatója (portréfilm)

A film Tárkány Szücs Ernő, az európai és magyar jogszokások kutatója életének és tudományos munkájának színtereit, kutatási eredményeit mutatja be. Fia, Dr. Tárkány Szücs Attila személyes visszaemlékezésén túl pályatársak, szellemi hagyatékának örökösei és a nevét viselő Kutatócsoport tagjai a mind szélesebb körben történő megismertetés szándékával hívják fel a figyelmet az életmű kiemelkedő hazai és nemzetközi szerepére.

3. A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021)

A film a 2011-ben alakult Kutatócsoport elmúlt tíz évének legfontosabb eseményeit, kutatási eredményeit tekinti át. Felidézi az öt egyetem részvételével történt szekszárdi alapítás (PTE KPVK) és a 2021-ben Hódmezővásárhelyen rendezett jubileumi konferencia emlékezetes pillanatait. Az alapító, rendes és tiszteleti tagok (egyetemi oktatók, kutatók és gyakorló szakemberek): jogtörténészek, történészek, néprajzosok és a társtudományterületek kiváló művelői bepillantást engednek a mára védjeggyé vált tudományos műhely munkájába éppen úgy, mint a több országban már évszázados múlttal rendelkező kutatási terület eredményei praktikus és naprakész alkalmazhatóságának folyamatába.

II. További konferenciák és tudományos ismeretterjesztő programok

X. Szegedi Jogtörténeti Napok (Szeged, 2021.10.14–15.)

A X. Szegedi Jogtörténeti Napokon a Szegedi Tudományegyetem centenáriuma adott lehetőséget a szegedi/kolozsvári kar professzoraira való emlékezésre. Az immár hagyományosan *Homoki-Nagy Mária* által szervezett konferencián előadást tartottak a Kutatócsoport tagjai is: *Nagy Janka Teodóra (Bónis György kolozsvári és szegedi professzori évei (1940–1957), Herger Csabáné (Almási Antal (1873–1941), Homoki-Nagy Mária (Menyhárth Gáspár (1868–1940)*. A konferencia második napján Nánási Lászlóra, a tragikus hirtelenséggel elhunyt jogtörténészre emlékeztek, aki a Kutatócsoportnak is egyik alapító tagja volt. A konferencián a Kutatócsoport tagjai közül *Mezey Barna (A szégyenpadtól a pellengérig. Büntetési eszközök a jogszokások világában)* és *Bódiné Beliznai Kinga (A koronaügyészi hivatal felállítása és az első koronaügyész, Hammersberg Jenő)* előadása hangzott el.

A „fent" és a „lent" joga: előadás és könyvbemutató a Magyar Tudomány Ünnepén (Pécs–Szekszárd, 2021.11.23.)

A Magyar Tudomány Ünnepének Tolna és Baranya megyei programsorozatához kapcsolódva a Kutatócsoport a Tolna Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület, a Magyar Jogász Egylet Tolna Megyei Szervezete és az MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága *A*

„fent" és „lent" joga, avagy új közelítések a humán tudományközi kutatások társadalmi hasznosságához címmel előadást és könyvbemutatót szervezett a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán Pécsett, valamint Szekszárdon a Kultúratudományi és Vidékfejlesztési Karon. *Mezey Barna* Tárkány Szücs Ernő munkássága kapcsán a jogszokások a közösségek mindennapi életét szabályozó, ma is fontos társadalmi szerepéről beszélt, *Bognár Szabina* és *Tárkány Szücs Attila* pedig a Kutatócsoport jubileumi kiadványait mutatta be a pécsi és szekszárdi jogászok, egyetemi oktatók, hallgatók és érdeklődők számára.

III. További kiadványok

Jukić Zita (sajtó alá rend.): „Öszve eskettettek illyen egyezkedés mellett..." Drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági egyezségek. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 9) Eszék: Zrínyi Magyar Kultúrkör, 2020.

A Kutatócsoport tagjai 2021-ben nagyszámú jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi publikációt jelentettek meg, amelyek egy része digitális formában is elérhető a Kutatócsoport honlapján.

IV. Kutatás

A Kutatócsoport nyújtott szakmai hátteret 2021-ben is a *Tagányi Károly (1856–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat megvalósításához. Az NKFI kutatás azonosítója: FK 132220, futamideje: 2019.12.01–2023.11.30. Tagjai négy intézményből érkeztek, de szinte valamennyien tagjai a Kutatócsoportnak: a vezető kutató *Bognár Szabina PhD,* a HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet tudományos főmunkatársa, a PTE KPVK adjunktusa; *Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra PhD szenior kutató,* a PTE KPVK tanszékvezető egyetemi tanára; *Dr. Horváth József PhD szenior kutató,* a győri Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér igazgatóhelyettese. *Szeberényi Gábor,* a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont főigazgatója résztvevő kutatóként csatlakozott a pályázathoz. A BTK Néprajztudományi Intézet munkatársai közül *Dr. Domokos Mariann PhD* tudományos munkatárs és *Szabó Ernő* tudományos segédmunkatárs vesznek részt a kutatási programban. A néprajzos, valamint a jogtörténész szakma nagy figyelemmel kíséri a projekt haladását. A pályázat keretében megjelent tanulmányok a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint térítésmentesen elérhetőek a Kutatócsoport honlapján: https://jogineprajz.abtk.hu/taganyi

V. Díjak, elismerések

Tárkány Szücs Ernő-díj 2021

A *Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, a TSZE Kutatócsoport és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont* Tárkány Szücs Ernő születésének 100. évfordulója tiszteletére díjat alapított a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet interdiszciplináris kutatási terület folyamatos fejlesztése, a kapcsolódó szellemi erőforrások erősítése érdekében. A *Tárkány Szücs Ernő-díj I. fokozatát* a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet területén elért kiemelkedő kutatási és tudományszervezési tevékenysége elismeréseként 2021-ben *Dr. Nagy Janka Teodóra*, a Kutatócsoport elnöke kapta, továbbá az elismerést az alapítók

szándéka szerint életmű díjként *Szenti Tibor* hódmezővásárhelyi író, néprajzkutató vehette át.

*

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tiszteleti tagsággal ismerte el:

Prof. Dr. Keszeg Vilmost, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem (Magyar Néprajz és Antropológia Intézet), egyetemi tanárát, a Hungarológiai Tudományok Doktori iskola igazgatóját, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökét a jogi néprajz területén végzett tudományos munkájának elismeréseként;

Prof. Dr. habil. Marian Maleckit, a krakkói Jagelló Egyetem Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszékének professzorát, a lengyel igazságügyi miniszter által alapított, a vallási és faji gyűlöletből eredő bűncselekmények megelőzésének érdekében létrehozott szakmai bizottság tagját, a Szilézia Hadtörténeti Múzeum alapítóját a jogtörténet, jogi kultúrtörténet, a jogi archeológia területén végzett tudományos munkájának elismeréseként;

Prof. Dr. Zalina Vladimirovna Kanukovát, az oroszországi Észak-Oszét-Alán Autonóm Köztársaság vladikavkázi Abajev Észak-Oszét Humán és Társadalomtudományi Kutatóintézet (SOIGSI) főigazgatóját, a Hetagurov Észak-Oszét Állami Egyetem (SOGU) orosz történelem tanszékének professzorát a történettudomány területén végzett tudományos munkájának elismeréseként;

Emeritus-Univ Prof. Dr. Iur. Gernot Kochert, a grazi Karl Franzens Tudományegyetem egyetemi tanárát, a Pécsi Tudományegyetem díszdoktorát a jogtörténet, jogi kultúrtörténet, jogi archeológia területén végzett tudományos munkájának elismeréseként.

*

Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagság (2021)

Dr. Mezey Barna DSc. jogtörténészt, a Kutatócsoport társelnökét, az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetőjét, a jogi kultúrtörténeti kutatások elismert nemzetközi és hazai szaktekintélyét a néprajztudomány és a jogtudomány területét interdiszciplinárisan összekapcsoló munkássága, a kutatási együttműködések megerősítésében vállalt szerepe, a magyar jogi néprajz területén végzett kiemelkedő tevékenysége alapján *a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagjává választotta.*

*

MNT Társadalomnéprajzi Szakosztály elnöki és titkári tisztújítás (2021)

A *Magyar Néprajzi Társaság* tisztújító közgyűlésén a Társadalomnéprajzi Szakosztály elnökévé választotta *Nagy Janka Teodórát,* titkárává *Bognár Szabinát,* a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport elnökét és tudományos titkárát.

*

Dr. Frey Dóra sikeres PhD védése

Kutatócsoportunk tagja, Dr. Frey Dóra az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában 2021. november 12-én sikerrel védte meg *Jogi eszközök a népességmozgás megvalósításában Tolna megyében 1944–1948 között* című PhD-értekezését. A

jelölt témavezetője Kutatócsoportunk társelnöke, Prof. Dr. Mezey Barna DSc, egyetemi tanár volt.

VI. Kommunikáció

A TSZE Kutatócsoport 2021-ben tovább bővítette szakmai adatbázisát (jogi kultúrtörténethez és jogi néprajzhoz kapcsolódó tanulmányok, dokumentumok, források, segédletek): http://jogineprajz.hu

2022. év

A Kutatócsoport 2022-ben is folytatta nyitott, a társszervezetekkel közös, szélesköru szakmai és szakmaközi együttműködését. Tagjai a saját programok mellett részt vettek a

- partner egyetemek (*ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, SZTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszék, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék*), kutató műhelyek (*MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport),*
- tudományos szervezetek, fórumok és intézmények *(Bölcsészettudományi Kutatóközpont, MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Jogtörténeti Albizottság, MTA I. Osztályának Néprajztudományi Bizottsága, MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága, Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztály, Magyar Néprajzi Múzeum),*
- *szakmai egyesületek (Tolna Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület, a Magyar Jogász Egylet Tolna Megyei Szervezete)* programjain.

Szerzői voltak a *Jogtörténeti Szemle*, a *Forum. Acta Juridica et Politica,* az *Ethnographia* és az *Acta Ethnographica Hungarica* folyóiratoknak, továbbá a Kutatócsoport eseményeiről tájékoztató *Néprajzi Hírek* és *Honismeret* folyóiratoknak.

Külön kiemelendő mind a jubileumi évben, mind 2022-ben a TSZE Kutatócsoport folyamatos együttműködése a Prof. Dr. Mezey Barna társelnök által vezetett MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoporttal. Az együttműködés legfontosabb eredményei (kutatói együttműködések, közös konferenciák, publikációk, kiadványok, könyvbemutatók) részletesen olvashatóak az *MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport* honlapján is (https://mtajogtortenet.elte.hu).

I. Tudományos konferenciák, ismeretterjesztő programok

Tagányi-szekció a kolozsvári XV. Tudomány- és Kutatástörténeti Konferencián (2022.10.06–07.)

Kolozsvárott, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság és a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézet szervezésében 15. alkalommal megrendezett *Tudomány- és Kutatástörténeti Konferencián* a Tagányi-kutatócsoport önálló szekcióban mutatta be kutatási eredményeit. A szekció nyitóelőadásában *Bognár Szabina* számba vette, hogy a korabeli európai tudományos áramlatok nyomán kimunkált Tagányi-féle kutatási programok miként hatottak, s hatnak ma is a magyar néprajztudományban. *Homoki-Nagy Mária* a Dél-Alföld mezővárosaiban fennmaradt egyezségek könyveit, illetve az egyezségek gyűjteményeit

elemezte. *Horváth József* a 18. századi temetési költség-elszámolások történeti-néprajzi forrásértékét vizsgálta előadásában. *Szeberényi Gábor*, a Tagányi-projekt résztvevő kutatója, a „Tagányi-tanítványokról:" Szekfű Gyuláról, Hóman Bálintról és Holub Józsefről értekezett. Nagy Janka Teodóra *A falusi földközösségek kutatása a jogi néprajz és jogszokáskutatás új eredményei tükrében* címmel tartott előadást. Szabó Ernő a Tagányi-kutatás legújabb eredményeit ismertette. A szekció a Kutatócsoport legújabb kiadványainak bemutatásával zárult. A Tagányi-szekció előadásait élénk, inspiráló diszkusszió követte.

*

A Kutatócsoport tagjainak előadása a bajai XI. Duna-Tisza közi nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencián (2022.05.20–21.)

A Kutatócsoport tagjai közül *Bárth János* (A bácsi Szent Antal kápolna), *Kothencz Kelemen* (Bajai baráti szerződés 1858-ból) és *Nagy Janka Teodóra* (A falu és jegyzője: a „fent" és a „lent" jogának szorításában) tartott előadást a Türr István Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság együttműködésében Baján megszervezett *Történetiség-nemzetiség-írásbeliség című nemzetközi néprajzi konferencián.*

*

A Kutatócsoport tagjainak előadása a Jászkun jogszokásokról Jászberényben, a XII. Jászkunság kutatása című konferencián (2022.04.28.)

Jászberényben, a Kutatócsoport tagjai – *Bánkiné Molnár Erzsébet* (Az 1770-es félegyházi események hatása a helyi jogértelmezésre és a jászkun közigazgatásra), *Nagy Janka Teodóra* (A jász és oszét mentalitás- és jogszokástörténet közös öröksége) és *Örsi Julianna* (A rendszerváltás előzményei a Nagykunságon) – a jászkunsági jogszokásokhoz, jogélethez kapcsolódtak választott előadásuk témájával.

*

A jogi néprajz a magyarságkutatás szolgálatában – Varga Csaba előadása a csomakőrösi Kőrösi Csoma Sándor – Tények és érvek a magyarságkutatásban című konferencián (2022. 04.28.)

Prof. Dr. Varga Csaba a *Jogi néprajz a magyarságkutatás szolgálatában* címmel tartott előadást Csomakőrösön.

*

A Magyar Tudomány Ünnepe Szekszárdon és az „élő jogszokások" (2022.11.11.)

A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából jól sikerült szakmai programot, filmvetítéssel összekötött előadást és kerekasztal beszélgetést szervezett az élő jogszokásokról a *Kutatócsoport,* a Tolna Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület, a Magyar Jogász Egylet Tolna Megyei Szervezete és az MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága.

Az előadó és a kerekasztal beszélgetés részt vevői a magánjog és a közjog területéről választott példákon keresztül mutatták be a magyar jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új kutatási eredményeit. *Bódiné Dr. Beliznai Kinga*, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék tanszékvezető egyetemi docense a bírói tekintély szimbólumának tekintett talár európai és hazai történetéről tartott vetített előadást. A Kutatócsoport *Mindennapi ismeretlen ismerősök* címmel elkészült legújabb filmjének vetítését követően a kerekasztal beszélgetés részt vevői – *Dr. Nagy Janka Teodóra, Dr. Tárkány Szücs Attila, Dr. Bognár Szabina, Dr. Eszteri Zoltán, Dr. Szabó Tamás* –

kutatókként és a joggyakorlat kiváló ismerőiként szóltak a folyamatosan újjászülető jogszokásokról. Azokról a közösségi normákról, amelyek évszázadok, évezredek óta, és így napjainkban is az emberek mindennapi életének részei: színterei, formálói és egyben meghatározói is. A program jó hangulatú kötetlen beszélgetésekkel folytatódott, majd – már Márton nap és a jogi néprajz okán is – a Mészáros borház újborainak kóstolásával, valamint „libavacsorával" zárult.

II. Könyvkiadás, könyvbemutató

A szlavóniai magyarok és a jogi néprajz ünnepe – könyvbemutató Eszéken (2022.05.18.)

A Kutatócsoport sorozatának 9. köteteként jelent meg Horvátországban 2021-ben a Zrínyi Magyar Kultúrkör kiadásában a *Jukić Zita* eszéki levéltáros által sajtó alá rendezett drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági egyezségek forráskiadása *„Öszve eskettettek illyen egyezkedés mellett…". Drávaszögi és szlavónai református ígéretlevelek és házassági egyezségek.* címmel. A kötetet egy nemzetközi konferencián Szekszárdon 2022.04.13-án ismertette Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra; 2022.05.18-án pedig Eszéken, a Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kar és a Zrínyi Magyar Kultúrkör szervezésében került bemutatásra.

A *Dr. Njari Denis,* egyetemi docens, a Premodern Történelem Tanszék vezetője által szervezett programon a dísztermet betöltő nagyszámú közönség soraiban jelen volt *Fuzik János Sándor,* Magyarország eszéki főkonzulja, *Dr. Lehocki-Samardžić Anna,* egyetemi docens, a Magyar nyelv és irodalom tanszék vezetője, *Dr. Lovas Eldina* és *Dr. Rajković-Pejić Ana,* a Horvát Történettudományi Intézet munkatársai, *Magdika Dániel*, az eszéki Népkör Magyar Kultúregyesület elnöke és Ferenczy Nikolett, az eszéki Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ tanára. Dr. Njari Denis a szlavóniai magyarság történetéről tartott előadást. Ezt követően Hegediš Karolina, az eszéki kar magyar-történelem szakos hallgatója az Eszéki Állami Levéltár forrásait közreadó Jukić Zita, a technikai szerkesztő Szabó Ernő és a források jogi néprajzi értékelését jelentő tanulmány szerzői (Bognár Szabina – Homoki-Nagy Mária – Nagy Janka Teodóra) közül a könyvbemutatón jelen lévő *Nagy Janka Teodórával* és *Bognár Szabinával* beszélgetett, akik felhívták a figyelmet a közölt források kutatás- és tudománytörténeti jelentőségére a jogi néprajz, a néprajz és a jogtörténet szempontjából.

A jövőbeli tervekről, további együttműködési lehetőségekről szólva elhangzott, hogy a kötet a szlavóniai és drávaszögi magyarság kulturális értékei feltárásának, megismertetésének egyik fontos, új eredménye. Kulcsot ad a szlavóniai házasságkötési szokások alaposabb megismeréséhez – egy tervezett horvát fordítás elkészültével nemcsak az ott élő magyarok, hanem a horvátok széles köre számára is.

*

Nagy Janka Teodóra–Béli Gábor (szerk.): A jog kulturális holdudvara – A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai. (Jogtörténeti Értekezések 56) Budapest: Gondolat Kiadó, 2022.

A Kutatócsoport és a Pécsi Tudományegyetem ÁJK Jogtörténeti Tanszékének szerkesztésében, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport Jogtörténeti Értekezések könyvsorozatában jelent meg a szerzők és a szerkesztők által az osztrák jogtörténet, jogi kultúrtörténet legújabb eredményeit a magyar kutatás számára közvetítő, a pécsi jogi kultúrtörténeti műhely létrehozójaként a jogi kultúrtörténet, mint kutatási irány

egyik hazai megalapozójának tekintett kiváló pécsi jogtörténész professzor, Dr. iur. Dr. habil. Kajtár István DSc. emlékének ajánlott tanulmánykötet.

*

Könyvbemutató a PTE ÁJK centenáriumi programsorozatában: A jog kulturális holdudvara – In memoriam Kajtár István (2022.09.08.)

Bensőséges hangulatú ünnepségen került bemutatásra a Kajtár István pécsi jogászprofesszor emlékének ajánlott tanulmánykötet. Köszöntő szavaiban *Prof. Dr Fedeles Tamás*, oktatási rektorhelyettes, a PTE Centenáriumi Programirányító Bizottság elnöke emlékezett a Kar 2019-ben elhunyt nemzetközi hírű jogtörténész professzorára. A jogtörténeti tanszéket vezető, jogászok nemzedékei által tisztelt jogtudós, a kiváló kolléga, a kar- és egyetemtörténeti tanulmányokat is jegyző pécsi professzor alakját *Dr. Fábián Adrián* dékán idézte.

Prof. Dr. Mezey Barna DSc., az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetője a Kutatócsoport a 19–20. századi magyar és az európai jogtörténet viszonyrendszerének bemutatását célul tűző Jogtörténeti Értekezések kiadványsorozatának szerkesztője méltatta Kajtár István pécsi jogtörténész professzor tudományos pályáját. Köszönetet mondott Dr. Nagy Janka Teodóra és Dr. Béli Gábor szerkesztőknek, a kötet lektorának Dr. Révész T. Mihálynak, továbbá a technikai szerkesztői munkáért Dr. Megyeri-Pálffi Zoltánnak és Szabó Ernőnek. Mint elhangzott, a kötet megjelenéséhez az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat nyújtott támogatást, a kézbe vett kötet igényes nyomdai munkája a Gondolat kiadót és vezetőjét, Bácskai Istvánt dicséri.

A szerkesztői megszólalásokban Dr. Béli Gábor, a PTE ÁJK oktatási dékánhelyettese Kajtár Istvánra, a jogtörténészek generációit pályájukon elindító pécsi tanszékvezető professzorra emlékezett. Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra a Kutatócsoport elnöke, az MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Munkabizottságának alelnöke Kajtár István a mester, majd kutatótárs, a kutatóműhely alapító tag szerepét méltatta abban, hogy a jogi kultúrtörténet mellett a jogi néprajzi kutatások is a hazai jogtörténettudományban találtak otthonra. Mint kiemelte, a tematikailag sokszínű kötet *Tanulmányok a jog kulturális holdudvarából* fejezetének publikációi a jogi kultúrtörténeti kutatások legújabb hazai eredményeit és azok nemzetközi összefüggéseit mutatják be. *A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusainak kutatója: Kajtár István* fejezet tanulmányai, visszaemlékezései alapján pedig kirajzolódik az európai kitekintéssel művelt jogtörténet-tudomány kiváló professzorának szakmai pályaképe. (A kötet szerzői: *Balogh Elemér, Bánkiné Molnár Erzsébet, Béli Gábor, Bódiné Beliznai Kinga, Bognár Szabina, Falus Orsolya, Frey Dóra, Gelencsér József, Homoki-Nagy Mária, Horváth József, Kajtár István, Kajtár Istvánné, Korsósné Delacasse Krisztina, Marian Malecki, Matla Gabriella, Mezey Barna, László Balázs, Nagy Janka Teodóra, Nánási László, Peres Zsuzsanna, Stipta István, Szabó Ernő, Szabó Géza, Szabó István, Varga Csaba, Völgyesi Levente*.)

Ahogyan a 2019. november 28–29-én a Pécsi Akadémia Bizottság székházában szervezett emlékülés és konferencia résztvevői, a könyvbemutatón megjelent szerzők szakmai és személyes hozzászólásai is az emlékezés ünnepi pillanatainak részeivé váltak. Jelképesnek is tekinthetőek Prof. em. Font Márta, az MTA PAB alelnöke a jelenlévőkkel megosztott gondolatai a társtudományterületek együttműködésének fontosságáról, a kutatói hálózatokban gondolkodó kollégáról. A bensőséges megemléke-

zéssé vált könyvbemutatót a család képviseletében jelenlévő Dr. Kajtár Istvánné „a Kajtár István a professzor, a kolléga és az ember iránt írásban és szóban megnyilvánuló tiszteletet és szeretetet" köszönő szavai zárták.

A könyvbemutató a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, az MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága és a Kutatócsoport szervezésében, Korsósné Dr. Delacasse Krisztina adjunktus moderálásával valósult meg.

*

Sicut aequum est homini – iustum, aequum, bona fide (Ahogyan emberhez méltó: igazsággal, méltányossággal, jó lelkiismerettel) – könyvbemutató Kiskunfélegyházán (2022.10.22.)

Dr. Nánási László szülővárosában, Kiskunfélegyházán a Kiskun Múzeumban emlékeztek családtagok, barátok, kollégák és tisztelők a jogászra, az ügyészre, a jogtörténészre, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kiváló kutatójára. A múzeum nevében *Mészáros Márta* igazgató, a család részéről *Dr. Nánási Gábor* köszöntötte a vendégeket. A *Válogatás a kutató Nánási László gyűjteményéből* emlékkiállítást *Dr. Ibolya Tibor*, a Károli Gáspár Református Egyetem c. egyetemi docense nyitotta meg, a programon az Ében Fúvósegyüttes közreműködött.

A Nánási László szakmai és emberi hitvallásának is tekinthető címmel megjelent emlékkötetet *Dr. Homoki-Nagy Mária*, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára méltatta a tanulmányokból kirajzolódó szakmai és emberi portré felvázolásával. A szerkesztők nevében *Dr. Nagy Janka Teodóra,* a PTE tanszékvezető egyetemi tanára, a Kutatócsoport elnöke és *Dr. Fábián Gyula*, a Kolozsvári BBTE és a Sapientia EMTE egyetemi docense mondott köszönetet mindazoknak, akik hozzájárultak a kolozsvári Forum Iuris Kiadó által gondozott könyv megjelenéséhez.

III. Kutatások

A Kutatócsoport fontos célkitűzése volt, hogy továbbra is szakmai hátteret nyújtson a *Tagányi Károly (1856–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat megvalósításához. Ennek keretei között a legfontosabb feladat a forráskutatás, a feldolgozás, valamint a forrásközlésre előkészítés volt.

IV. Elismerések, díjak

Pro Urbe Szekszárd (2022.08.29.)

Dr. Nagy Janka Teodóra, a Kutatócsoport elnöke, a PTE KPVK tanszékvezető egyetemi tanára a Kutatócsoport székhely városa, Szekszárd szellemi tőkéjének, kulturális, történeti és közösségi értékeinek fejlesztésében vállalt négy évtizedes kimagasló munkáját *Pro Urbe Szekszárd Emlékplakettel* ismerték el. A kitüntetés átadására a Város Napján, 2022. augusztus 29-én Szekszárd Megyei Jogú Város Ünnepi Közgyűlésén került sor.

*

Deák Ferenc-díjban részesült Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária (2022.20.23.)

A Deák Ferenc-díjat az Alkotmánybíróság elnöke, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a Legfőbb Ügyész, a Magyar Jogászegylet elnöke, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnöke, a Magyar Közigazgatási Kar elnöke, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöke, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának elnöke 2004-ben közösen alapították azzal a céllal, hogy minden évben kitüntessék azokat a szakembereket, akik életútjuk alapján kiemelkedő jogászként a deáki hagyományok méltó utódai.

A 2022. év kitüntetettjei között van Kutatócsoportunk alapítótagja, *Prof. Dr. Homoki–Nagy Mária*, aki a jogászi hivatásrendek által alapított rangos elismerést jogtudós kategóriában kapta meg.

*

Matla Gabriella sikeres PhD védése (2022.09.09.)

Kutatócsoportunk tagja, *Matla Gabriella* a PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában 2022. szeptember 9-én sikerrel védte meg *A polgári kor gyermekvédelmi szabályozásának előzményei a magyar és a spanyol jogban, különös tekintettel a XIX–XX. századi jogszokáskutatásokra* című PhD-értekezését. A jelölt témavezetője Kutatócsoportunk elnöke, Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra egyetemi tanár volt.

V. Kommunikáció

Jubileumi számvetés a Pécsi Tudományegyetem kamerái előtt (2022.03.07.)

A PTE UNIVTV a Kutatócsoport eredményeiről beszélgetett megalakulásának 10., a névadó, Tárkány Szücs Ernő születésének 100. évfordulóján a jubileumi év eseményeiről Prof. Dr. Nagy Janka Teodórával, a Kutatócsoport vezetőjével.

2023. év

A *Kutatócsoport* folytatta a széles együttműködés alapján megvalósuló tudományos műhelymunkát: a korábbi évek tudományos és szakmai együttműködései mellett a közös célok új megállapodásban is megfogalmazódtak.

Együttműködési megállapodás ünnepélyes aláírása a PTE KPVK és a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány között a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkájának támogatására (2023.02.22.)

A magyar jogi néprajz és jogi kultúrtörténet első hazai tudományos műhelye a PTE KPVK-n Szekszárdon alakult meg 2011-ben öt magyar egyetem részvételével. A Kutatócsoport a kapcsolódó tudományterületek (jogtörténet, néprajz, történettudomány) kutatói erőforrásainak integrálásán, az interdiszciplináris kutatási terület folyamatos fejlesztésén túl feladatának tekinti Tárkány Szücs Ernő, a jogi néprajz nemzetközileg elismert képviselője szellemi hagyatékának ápolását is. Az elmúlt évtizedben kialakult gyakorlat ünnepélyes megerősítését jelentette a PTE KPVK és a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány közötti együttműködési megállapodás aláírása *Prof. Dr. Szécsi Gábo*r dékán és az Alapítvány kurátora, a Kutatócsoport névadójának fia, *Dr. Tárkány Szücs Attila* részéről. Az aláírók deklarálták, hogy együtt kívánnak működni „1. a Kutatócsoport tudományos céljainak megvalósításában, a kutatási terület és a kapcsolódó szellemi erőforrások folyamatos fejlesztésében. 2. Kifejezték szándékukat a képzések

területén a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet egyetemi képzési formáinak kialakítására, 3. a PTE-hez kötődő Tárkány Szücs Ernő Intézet létrehozására, valamint 4. Tárkány Szücs Ernő tudományos eredményeinek széles körű megismertetésére. Az aláírást követően *Dr. Szili Katalin*, a PTE Universitas Quinqueecclesiensis Alapítvány Kurátora és *Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra*, a Kutatócsoport elnöke az együttműködés eddigi eredményeiről és további lehetőségeiről, az aktuális intézményi és szakmai tervekről adott tájékoztatást. *Dr. Tárkány Szücs Attila* pedig ismertette a 2021-ben a Testamentum Alapítvány, a Kutatócsoport és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont által a jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti kutatások elismerésére alapított *Tárkány Szücs Ernő-díj* 2023. évi felhívását.

I. Tudományos konferenciák, ismeretterjesztő programok

XI. Jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti nemzetközi interdiszciplináris konferencia és a Tárkány Szücs Ernő-Díj átadása a Pécsi Tudományegyetemen (2023.06.01–02.)

A Kutatócsoport immár XI. nemzetközi és interdiszciplináris konferenciáját rendezte meg a *Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, az ELTE-MTA Jogtörténeti Kutatócsoport (HUN-REN), az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság Jogtörténeti Albizottsága, a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet* együttműködésével, a *Miniszterelnökség és a Kulturális és Innovációs Minisztérium* támogatásával.

A 2023. június 1-én Pécsett a PAB Székházban *Dr. Szili Katalin, az Universitas Quinqueecclesiensis Alapítvány kurátora, Dr. Lénárd László, a PAB elnöke és Dr. Nagy Janka Teodóra, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport elnöke* által megnyitott konferenciára a hazai jogtörténészek, jogászok, történészek, néprajzosok mellett Mongóliából, Erdélyből és Eszékről is érkeztek előadók.

A konferencián ismét átadták a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Kutatócsoport által alapított *Tárkány Szücs Ernő-díjat*. A díj alapítását kezdeményező Dr. Tárkány Szücs Attila édesapja tudományos életpályája előtt is tisztelegve kívánta felhívni a tudományos élet és a közönség figyelmét a magyar jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet legkiválóbb kutatóira, a terület új kutatási eredményeire. A *Tárkány Szücs Ernő-díj I. fokozatát 2023-ban Dr. Mezey Barna jogtörténész professzor, a Kutatócsoport társelnöke* vehette át kutatói életműve, a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet kutatása során elért kiemelkedő, a magyar jogi néprajz számára alapvető, értékteremtő tudományos munkája elismeréseként. A *Tárkány Szücs Ernő-díj fiatal kutatók számára adható II. fokozatát 2023-ban Szabó Ernő történész, a Kutatócsoport tudományos munkatársa* vehette át a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet kutatása során elért kiemelkedő teljesítménye, szakmai eredményei alapján. A komoly pénzbeli elismeréssel is járó díjat *Dr. Tárkány Szücs Attila,* a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány kurátora*; Dr. Balogh Balázs,* a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója és *Dr. Nagy Janka Teodóra* a Kutatócsoport elnöke adta át. A díjazottak és a plenáris program előadásait rendkívüli érdeklődés kísérte a szakmai közönség és az egyetemi hallgatók részéről. A külföldi előadók közül *Zeneemyadar Batbayar*, Mongólia volt magyarországi nagykövete, az ELTE volt diákja, ma az ulan batori Shihihutug Egyetem jogi karának tanára a mongol házassági jogszokásokról beszélt. *Dr. Njari Denis*, az eszéki J. J. Strossmayer Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára a 20.

század elején Eszéken a magyar nyelvhasználat joggyakorlatát ismertette előadásában. A Kutatócsoport nemzetközi elismertségének fontos állomását jelentette az *Acta Ethnographica Hungarica jogi néprajzi tematikus száma*. Az MTA angol nyelvű folyóiratát *Dr. Fülemile Ágnes* főszerkesztő mutatta be, a jogi néprajzi számot a vendégszerkesztők (Bognár Szabina–Nagy Janka Teodóra) nevében *Dr. Bognár Szabina* ismertette.

A másnap Szekszárdon folytatódó konferencia előadásai *a családi és öröklési jogszokások* tematikájához kapcsolódtak (pl. a családi kötelék jelképei, a jegyesség, ágytól, asztaltól elválás, bűnbe esett balladahősök, a kiskorú árvákról gondoskodás, az öröklési jog hatása a családszerkezetre, a gyermekek a spanyol jogszokásokban). A konferencia tematikus szekciói a jogszokások jogtudományi és néprajztudományi vizsgálatával és az erdélyi jogszokásokkal foglalkoztak, illetve Tagányi Károly, a magyar jogszokáskutatás 1919-ben megjelent első tudományos programadó tanulmánya szerzőjének munkássága előtt tisztelegtek. A jelenlévők betekinthettek a *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázatban elkészült, a http://jogineprajz.hu honlapon elérhető adatbázisokba is. A konferencia kiváló lehetőséget teremtett a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet nemzetközi és a Kárpát-medence magyarsága körében folytatott kutatások legújabb eredményeinek megismerésére és a tudományközi szakmai párbeszédre.

*

XI. Szegedi Jogtörténeti Napok (2023.11.15–17.)

A Szegedi Tudományegyetem ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszéke és az MTA SZAB Jogtudományi Szakbizottsága által rendezett tudományos program fókuszában a 300 éve életre hívott Helytartótanács állt. A *Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária* által szervezett XI. Szegedi Jogtörténeti Napokon a Kutatócsoport tagjai is előadást tartottak: *Frey Dóra* (A közigazgatás nyelvhasználata a 19. század második felében), *Gedeon Magdolna* (A Helytartótanács tevékenysége a montanisztika területén), *Homoki-Nagy Mária* (Úriszéki bíráskodás a 18–19. században), *László Balázs* (Az 1723. évi törvények és a történeti alkotmány középkori elemei), *Mezey Barna* (A Helytartótanács szerepe a börtönügy kezelésében), *Nagy Janka Teodóra* (A Helytartótanács népvédelmi és rendészeti intézkedései és végrehajtásuk Tolna vármegyében (1725–1839), *Völgyesi Levente* (A Magyar Királyi Helytartótanács törekvése a települési önkormányzatok működésének egységesítése érdekében (1723–1848).

*

Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kuriózumok és egyéb ínyencségek
Tárkány Szücs Ernő-díjasok előadásai a Magyar Tudomány Ünnepén (2023.11.10.)

A Magyar Tudomány Ünnepének Tolna megyei programjaként a Kutatócsoport, a Magyar Jogász Egylet Tolna Megyei Szervezete a Tolna Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület és az MTA PAB IX. Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága *Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kuriózumok és egyéb ínyencségek* címmel szervezett tudományos ismeretterjesztő programot Szekszárdon. Dr. Tárkány Szücs Attila, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány kurátorának köszöntő szavait követően a Kutatócsoport Tárkány Szücs Ernő-díjas kutatóinak előadásait hallhatták a részt vevők.

Prof. Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK, MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, Tárkány Szücs Ernő-díj I. fokozat, 2023) *A halálbüntetés kérdése a reformkorban*; *Szabó Ernő történész* (HUN-REN BTK NTI, PTE BTK TTI, Tárkány Szücs Ernő-díj II. fokozat, 2023) *Az élő jog holt emlékei – a római síremlékek jogi szimbólumai; Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra* tanszékvezető egyetemi tanár (PTE KPVK, Tárkány Szücs Ernő-díj I. fokozat, 2021) *A magyar nyelvű jogi tudományos ismeretterjesztés egyik első erdélyi emléke (Cserei Farkas: A' magyar és székely aszszonyok' törvénye. Kolozsvár, 1800)* címmel osztotta meg gondolatait a nagyszámú szakemberrel és az érdeklődő közönséggel.

A program házigazdája *Dr. Szabó Tamás* elnök (Magyar Jogász Egylet Tolna Megyei Szervezete) és *Dr. Nagy Janka Teodóra* elnök (Tolna Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület) volt, a Márton nap pedig alkalmat adott az asztaltársaságok számára a jó hangulatú beszélgetés folytatására.

*

A Kutatócsoport bemutatkozása a Dzsingisz Kán Örökség és Kultúra Intézete kutatási konferenciáján (2023.11.23.)

Az *Унгар, Монголын Шинжлэх ухааны Академи хоорондын хамтын ажиллагаа* [A Magyar és a Mongol Tudományos Akadémia együttműködése] címmel Ulánbátorban rendezett nemzetközi konferencián a Kutatócsoport eredményeit ismertette Bognár Szabina és Nagy Janka Teodóra. Az online részvétel mellett a Kutatócsoportot, Tárkány Szücs Ernőt és a kutatási területet bemutató filmek is vetítésre kerültek. A mongol kutatók különös érdeklődést tanúsítottak a jogi néprajzi kutatási terület iránt, a *Saruul Nasanbuyan* igazgató vezette *Dzsingisz Kán Örökség és Kultúra Intézete* egyben együttműködési szándékát is jelezte.

II. Kiadványok- idegen nyelvű szakfolyóirat

New Results of Hungarian Legal Ethnography. Az Acta Ethnographica Hungarica 67:1 (2022) Issue 1.

A Bölcsészettudományi Kutatóközponttal közös együttműködés egyik fontos állomása volt a Kutatócsoport nemzetközi ismertségének erősítése céljával az *Acta Ethnographica Hungarica* jogi néprajzi tematikus számának megjelenése. Komoly szakmai elismerésnek tekinthető, hogy a Kutatócsoport tagjai *Fülemile Ágnes* főszerkesztő támogatásával és a szerkesztőség munkatársai segítségével vendégszerkesztőként és szerzőként összefoglalhatták a magyar jogi néprajzi kutatások legújabb eredményeit.

A tematikus szám első része (*New Results of Hungarian Legal Ethnography in the Light of the Oeuvre of Ernő Tárkány Szücs*) – a vendégszerkesztők (Bognár Szabina és Nagy Janka Teodóra) kutatásterületi helyzetértékelését követően – a magyar kutatásokat a nemzetközi tudományos vérkeringésbe bekapcsoló Tárkány Szücs Ernő életművéhez kapcsolódó eredményeket tekinti át (Paládi-Kovács Attila: *The Contribution of Ernő Tárkány Szücs to Hungarian Ethnography*, Nagy Janka Teodóra*: Hungarian Legal Ethnography in the Light of the Oeuvre of Ernő Tárkány Szücs,* Bognár Szabina: *Ernő Tárkány Szücs's Legal Ethnographic Research and International Ethnography [1967–1994],* Tárkány Szücs Ernő*: Administering Justice — without State Courts*, Mezey Barna: *Right of the "Above" and the "Below". On the Border of Customary Law and*

Custom: Legal Customs, Horváth József: *The Last Four Decades of Research on Wills in Hungary*, Varga Csaba: *Hungarian Legal Ethnography from the Perspective of Theoretical Legal Thought*, Fekete Balázs – Mattyasovszky-Német Márton: *Traces of Legal Anthropology in Hungary in the 20th Century. An Attempt to Define the Folk Concept of Law*).

A Kutatócsoport tagjai jegyzik szerzőként a tematikus szám második részében (*Case Studies from Hungarian Legal Ethnography*) közreadott esettanulmányokat, amelyek a lokális jog elsődleges szabályozó szerepét vizsgálják a magyar néprajzi tájegységekben, illetve egyes közigazgatási területeken. (Homoki-Nagy Mária: *The Situation of Orphaned Children in the World of Serfs and Peasants*, P. Szabó Béla: *Legal Reform Efforts and the Legal Traditions of the Transylvanian Saxons up to the End of the 16th Century*, Bárth János: *The Szekler Tizes as an Autonomous Village District and Neighborhood Community*, Bánkiné Molnár Erzsébet (*Legal Customs and Customary Law in the Jászkun District 1682–1876*), Petercsák Tivadar (*District Wardens in the Cities of Northern Hungary in the 18th to 21st Centuries*), Gelencsér József (*Legal Folklore among the Petty Nobility of the Káli Basin*)

A tematikus szám recenziói szintén a Kutatócsoport kutatási eredményeiből adnak ízelítőt: Mikos Éva: *Fejér Tamás – Gálfi Emőke (eds.): A rendtartó történész: Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára. [The Orderly Historian: Studies for the Centenary of the Birth of István Imreh]* / Bognár Szabina: *Gelencsér, József: Népi jogélet a Káli-medencében [Legal Folklore in the Káli Basin]* / Bednárik János: *Jukić, Zita (ed.): „Öszve eskettettek illyen egyezkedés mellett…" Drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági egyezségek. ["Married Under the Following Agreement…" Calvinist Promissory Letters and Marriage Contracts from Drávaszög and Slavonia]* / Matla Gabriella: *Nagy, Janka Teodóra – Bognár, Szabina – Szabó, Ernő (eds.): „Száz plusz tíz" – jubileumi kötet. Tárkány Szücs Ernő (1921–2021) Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021) ["One Hundred Plus Ten" – Jubilee Volume. Ernő Tárkány Szücs (1921–1984) Tárkány Szücs Ernő Legal Cultural Historical and Legal Ethnographical Research Group (2011–2021)]* / Szabó Ernő: *Tárkány Szücs, Ernő: Rechtsgeschichte und Volksbräuche (Ausgewählte Studien). (Herausgegeben von Janka Teodóra Nagy und Szabina Bognár).*

A tanulmányok és könyvismertetések a szélesebb szakmai közönség számára is kézzel foghatóvá teszik a magyar jogi néprajz bizakodásra okot adó eredményeit és azt, hogy a felkínált szakmai kapcsolódási és együttműködési lehetőségek új utakat kínálnak szerzők, illetve a Kutatócsoport számára. Támaszkodva az európai kutatástörténeti-módszertani összegzéseket, programindítókat felvállaló elődökre – elsősorban Tagányi Károlyra és Tárkány Szücs Ernőre – a Kutatócsoport szívesen magára vállalná, az európai jogszokáskutatások támogatását, koordinálását.

*

A Kutatócsoport tagjai nagyszámú jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi publikációt jelentettek meg a tárgyévben, amelyek egy része a Kutatócsoport honlapján is elérhető digitális formátumban.

*

Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 11.) Szekszárd: PTE KPVK, 2023.

Az *Élő jogszokások: jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti tanulmányok* – a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 11. kötete – a kutatási irány elődei (közöttük *Eugen Ehrlich, Tagányi Károly, Tárkány Szücs Ernő, Gernot Kocher)* szellemi hagyatéka előtt tiszteleg a magyar jogi néprajz, jogi kultúrtörténet legújabb kutatási eredményei hazai és nemzetközi megismertetésének szándékával, egyúttal a *Tagányi Károly (1856–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat zárókötete.

III. Kutatások

A Kutatócsoport továbbra is fontosnak tartotta a közös kutatáshoz hozzájárulást, azt, hogy továbbra is szakmai hátteret nyújtson a *Tagányi Károly (1856–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat megvalósításához. Az *Élő jogszokások* címmel tartott konferencia része volt önálló szekcióval és a pályázat kutatóinak kutatási eredményeit összegző előadásaival a projekt zárókonferenciája.

IV. Elismerések, díjak

Tárkány Szücs Ernő-díj 2023 (2023.06.01.)

A *Tárkány Szücs Ernő-díj I. fokozatát* 2023-ban a kutatói életmű, a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet kutatása során elért kiemelkedő, a magyar jogi néprajz számára alapvető, értékteremtő tudományos munka elismeréseként *Prof. Dr. Mezey Barna,* a Kutatócsoport társelnöke vette át.

A *Tárkány Szücs Ernő-díj II. fokozatát* 2023-ban a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet kutatása során elért kiemelkedő teljesítmény, szakmai eredmény elismeréseként *Szabó Ernő*, a Kutatócsoport tudományos munkatársa kapta.

*

Szinnyei József-díj (2023.08.20.)

Dr. Horváth József, a Kutatócsoport alapító tagja, könyvtáros, történész, könyvtörténész, a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár ny. igazgatója a könyvtárügy fejlődését kiemelkedő teljesítményével, tevékenységével, kezdeményezéseivel segítő több évtizedes munkája elismeréseként a szakterület legmagasabb állami kitüntetésében, *Szinnyei József-díj*ban részesült.

*

Pro Ethnographia Minoritatum Emlékérem (2023.05.24.)

A Magyar Néprajzi Társaság *Bárth János* néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, a Kutatócsoport alapító tagja munkáját a *Pro Ethnographia Minoritatum* emlékéremmel ismerte el. A kitüntetés átadására Budapesten a Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésén került sor.

*

Dr. László Balázs sikeres PhD védése (2023.03.03.)

Dr. László Balázs, a Kutatócsoport tagja az PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában 2023. március 3-án állam- és jogtudományok tudományágban sikerrel védte meg *A királyi jog mechanizmusai az Árpád-korban* című PhD-értekezését. A

jelölt témavezetője Kutatócsoportunk alapító tagja, Dr. Béli Gábor tanszékvezető egyetemi docens volt.

*

A PTE 2022. Év Kiemelkedő Publikációja Díja – Halasy-Nagy József Díj

A Pécsi Tudományegyetem a centenárium évében az egyetemen folyó kutató- és alkotómunka elismerése céljából pályázatot írt ki a *2022. Év Kiemelkedő Publikációja Díjra.* A pályázat I. helyezéséért járó *Halasy-Nagy József Díjat Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra* vehette át. A PTE ÁJK Doktori Iskolájában 2022-ben a Kutatócsoport kutatásaihoz kapcsolódó spanyol jogszokáskutatás témájában doktori fokozatot szerzett hallgatójával, *Matla Gabriellával* a chilei Valparaíso Pápai Katolikus Egyetem Jogi Karának Q1-es szakfolyóiratában publikált tanulmánnyal *(Nagy, Janka Teodóra – Matla, Gabriella: Las características de la investigación del derecho consuetudinario en España y en Hungría a la luz de la obra de Joaquín Costa y Martínez y Ernő Tárkány Szücs. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos 44. 257–278. (2022).*

*

Nemzeti érték: Bárth János – Kecel története és néprajza (2023.12.02.)

A Bács-Kiskun Vármegyei Értéktár Bizottság 44/2023. (IX. 26.) számú határozatával *Bárth János: Kecel története és néprajza* címmel megjelent monográfiáját, mint nemzeti értéket, Kulturális örökség kategóriában felvette a Bács-Kiskun Vármegyei Értéktárba.

*

A Kutatócsoport korábbi kiadványai *(Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1–10.)* a megjelent recenziók alapján rendkívül pozitív fogadtatásban részesültek a szűkebb szakmai és a tágabb érdeklődő olvasóközönség részéről egyaránt. A recenziók a Kutatócsoport honlapján elérhetőek: http://jogineprajz.hu/kiadvanyok/recenziok

*

A Kutatócsoport kiemelt figyelmet fordított a nyomtatott sajtóban történő megjelenés mellett az e-tartalmakra a Kutatócsoport honlapján, továbbá a folyamatos jelenlétre a szakmai és a közösségi írott és elektronikus médiában.

Kommunikációs felületek:

- *Youtube csatorna: https://www.youtube.com/@TSZEkutatocsoport*
- *Facebook oldala: https://www.facebook.com/TSZEkutatocsoport*
- *Honlap: http://jogineprajz.hu*

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tagjai

Elnök
Dr. Nagy Janka Teodóra

Társelnök
Dr. Mezey Barna

Tudományos titkár
Dr. Bognár Szabina

Tudományos munkatárs
Szabó Ernő

Külföldi tiszteleti tag:
Dr. Gernot Kocher
Dr. Zalina Kanukova
Dr. Marian Malecki
Dr. Keszeg Vilmos

Alapító tag
Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet
Dr. Bárth János
Dr. Béli Gábor
Dr. Bognár Szabina
Dr. Frey Dóra
Dr. Gelencsér József
Dr. Homoki-Nagy Mária
Dr. Horváth József
Kothencz Kelemen
Dr. Mezey Barna
Dr. Nagy Janka Teodóra
Dr. Petercsák Tivadar
Szabó Ernő
Dr. Tárkány Szücs Attila
Dr. Varga István

Rendes tag
Bódiné Dr. Beliznai Kinga
Dr. Csáji László Koppány
Dr. Deáky Zita
Dr. Domokos Mariann
Dr. Falus Orsolya
Dr. H. Szilágyi István
Dr. Havasi János
Dr. Herger Csabáné
Dr. Horváth Attila
Dr. Kiss Anna
Kováts István
Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna
Dr. László Balázs
Dr. Matla Gabriella
Dr. Örsi Julianna
Dr. Sáryné Dr. Gedeon Magdolna
Dr. Spindler Zsolt
Dr. Újváry Zsuzsanna
Dr. Varga Csaba
Dr. Völgyesi Levente
Dr. Zeneemyadar Batbayar

Elhunyt alapító tag
Dr. Kajtár István †
Dr. Nánási László †
Dr. Szádeczky-Kardoss Irma †
Dr. Tóth Zoltán †

Résumé / Resümee / Resumen

Living Legal Customs Arranged in Volume

The title of the 11th volume of the *Tárkány Szücs Ernő Legal Cultural Historical and Legal Ethnographic Research Group*'s *Legal Ethnography and Legal Cultural History Booklet Series* is: *Living Legal Customs – Legal Ethnographic and Legal Cultural History Studies*. The title *Living Legal Customs* reflects the disciplinary-forming results of joint thinking and mutually reinforcing and complementary research, following the paths trodden by the predecessors of the research direction: above all Ehrlich, Tagányi, Tárkány Szücs and Kocher.

The concept of *living law* was defined by the Austrian legal scholar, *Eugen Erlich*, the father of legal theory and legal sociology, as one of the key concepts of the liberal law school as a unity of law, rules and behaviour that prevails in everyday life, embodied in customs, rules followed, and appears in decisions and behaviours. The title of our volume is also a tribute to the work of *Károly Tagányi* and *Ernő Tárkány Szücs*, who were considered by Péter Takács to be the two followers of the liberal law school in Hungary, closely related to ethnography due to the need for field research as a pragmatic method to learn about living law.

In 1919, Károly Tagányi published the first scientifically pathfinder study of Hungarian legal ethnography entitled *On the Collection of Living Hungarian Legal Customs.* The historian opened a new dimension for Hungarian legal custom research when, in addition to the need for current research, he interpreted historical and legal history sources as part of Erlich's concept of source knowledge. Ernő Tárkány Szücs, as a student of the legal historian György Bónis, became involved in legal customs research between the two world wars, related to legal modernization, but also integrating Savigny's way of thinking, initiated by ethnographer István Györffy with the intention of creating a more "Hungarian" law, which represented a specific meeting of the two scientific fields - based more on the French than on the Austrian antecedents of the history of ideas. The concept of living legal customs lived on in the interpretation formulated by Ernő Tárkány Szücs and was legitimized in Hungarian research after the publication of the monograph *Hungarian Legal Folk Customs* (1981): as a legal system created and applied by autonomous communities "below" - separate from the regulated world of written law "above" - related customs.

After the Second World War, as the legal philosopher professor Csaba Varga analyzes in detail in his works, the sociality of law fundamentally changed within the framework of socialism. In order for the need to examine living law to arise again in Hungary - primarily from the point of view of the history of ideas, within the disciplinary frameworks of legal philosophy, legal theory, legal sociology and legal anthropology -, the legal and institutional system of civil society was once again necessary. Between 1961 and 1984, Ernő Tárkány Szücs was also able to use the results of the legal ethnographic collections between the two world wars and his own further research mainly in international scientific forums.

In Hungary, it was the legal historians who, through the new directions of research in the history of legal culture, recognized the living law and the necessity of its research among the sources of both Hungarian private law and public law in each historical era, primarily as the result of the cooperation of István Kajtár, legal

historian professor from Pécs, and Gernot Kocher, the legal history professor from Graz, who was considered an excellent representative of Rechtsarchäologie. Legal historian professor Barna Mezey, taking the definition of separating and contrasting (contradictory) by Ernő Tárkány Szücs into Hungarian legal history, and the research of legal customs into legal cultural history, in addition to the sources of law, considered legal practice to be decisive in learning about contemporary living law and the social and cultural environment of law. With this, he created the theoretical and methodological basis for joint research for those coming from different disciplines (legal history, legal theory, legal philosophy, legal sociology, anthropology, ethnography, history), and the *Tárkány Szücs Ernő Legal Cultural Historical and Legal Ethnographic Research Group (University of Pécs, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development)* was established as an institutional framework.

For the so far 11th international and interdisciplinary conference of the Reasearch Group, organised in Pécs, on 1 – 2 June, 2023, with the cooperation of the Vásárhely Testament Foundation, the ELTE-MTA Legal History Research Group (ELKH), the Legal History Subcommittee of the Committee on Legal and Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences, the Department of Social Ethnography of the Hungarian Ethnographic Society, HUN-REN Research Centre for Humanities, Institute of Ethnography; and the support of the Prime Minister's Office, the Ministry of Culture and Innovation, and tender NKFIH FK No. 132220 *Károly Tagányi's (1858–1924) programme on collecting living legal customs and the importance of his heritage in the history of science.* In addition to Hungarian legal historians, lawyers, historians and ethnographers, speakers also came from Mongolia, Transylvania and Croatia. The scientific program created an excellent opportunity to learn about the latest results of legal ethnographic and legal cultural history research conducted internationally and among the Hungarians of the Carpathian Basin, and for interdisciplinary professional dialogue.

The twenty-three articles in the volume "Living legal customs - legal ethnographic and legal cultural history studies" are based on the lectures and inter-professional discussions given at the conference, drawing the current scientific situation of the research area. *Csaba Varga*'s study of legal theory, examining the differences between folk law and created law, the circumstances of its origin, and its formalization, on the one hand formulates new tasks for legal philosophy, and on the other hand, by clarifying the concept of folk law, it offers new clues for legal ethnographic and legal cultural history research. (Csaba Varga: *What is Natural and What is Artificial – In the Light of Social Evolution and the Parallel of Folk Law and Created Law*). *Szabina Bognár* reflects on the relationship between legal sociology and legal customs' collections, starting from a priority debate that arose around the work of Eugen Ehrlich and Valtasar Bogišić during the formation of legal sociology as a science. (Szabina Bognár: *Collection of Legal Customs and Legal Sociology. On the International Antecedents of Károly Tagányi's Legal Customs' Collection Program*). *Janka Teodóra Janka Nagy's* study is an attempt to understand the appearance of legal ethnography in Hungarian in an 18th-century collection of legal sources in the course of explaining and interpreting jurisprudence, legal cultural history, and legal provisions with living legal customs. (Janka Teodóra Nagy: *„Making a law for women" - legal cultural history and legal ethnographic data on an 18th century lawbook*). *Erzsébet Bánkiné Molnár*

gives an insight into the "right below", the world of autonomous communities rich in legal customs, drawing a parallel between the norm-making practice of the Jászkun district and the Szekler village communities. (Erzsébet Bánkiné Molnár: *Legislative Activity in the Municipalities of the Jászkun District (1702–1745) and in the Szekler Villages*) In his study, *Njari Denis undertakes a thorough historical-chronological examination of the norms of an ethnic community* (Denis Njari: *The right to use the Hungarian language in Osijek during the time of the Austro-Hungarian Monarchy*).

Erlich stated that "the lawyer does not create law, but must find law". In the researches of the Hungarian legal historians, especially the "Szeged school" and its leading professor, Mária Homoki-Nagy, it is fundamental to apply this from a historical perspective, and as a pragmatic method researching archival sources and getting to know judicial practice in addition to legal texts. The inheritance law studies in the volume are also linked by this approach. *Mária Homoki-Nagy,* based on the sources of wills in the Szentes market town, which she had previously also processed monographically, rephrased a long-ago theme of Hungarian legal history (Mária Homoki-Nagy: *The Guardians' Obligation in the 18–19th century*). From the relationship between guardians and orphans, *József Horváth*'s extremely thorough source research examines the care of orphans (József Horváth: *Caring for Minor Orphans in the Villages of Győr County in the First Half of the 19th Century*) *Dóra Frey* analyzes the specific relationships between inheritance law and family structure in a closed and traditional peasant ethnic community with a special legal culture (Dóra Frey: *Succession law and family structure among the Hungarian and German population of South Transdanubia in the first half of the 20th century*). The publication of Transylvanian archaic legal history, historical and ethnographic sources is a serious professional challenge for the researcher at any stage of his academic career. As an experienced and recognized ethnographic researcher, *János Bárth* approaches historical/legal history topics with an open hand, primarily exploring the legal customs of micro-communities. (János Bárth: *Inherited Commitments and Rights in the Szekler Communities*).

The study volume can be a scientific treat not only because of the varied topic choices that prove the power inherent in the diversity of legal ethnography and legal cultural history, but also because of the interdisciplinary research approaches and methodologies. An excellent example of this is *Barna Mezey*'s study of legal history in relation to the criminal law tools of family protection, which can again be considered a legal historical foundation for ethnographers and historians during their research. (Barna Mezey: *Additional notes to the history of criminal law protection of the family*). *Orsolya Falus* uses the rich material of legal cultural history to place medieval church organizations in a new structure with a study of a special theme and approach. (Orsolya Falus: *"Knightly Family Law" - the medieval Crusader Order as "Extended Family"*). The customs associated with the stages of human life are extremely rich in legal customs. An example of this is *Zita Deáky*'s writing, which opens a genre in the research of the topic (Zita Deáky: *The puerperal period in the context of legal customs*) just like *Batbayar Zeneemyadar*'s study on Mongolian legal customs related to marriage, which is also noteworthy for Hungarian researchers (Batbayar Zeneemyadar: *Mongolian Legal Customs: Marriage and Family*). The classic customs of ethnography are transformed and modified over time. Before the publication of Act

XXXI of 1894 on civil marriage, legal customs played an important role in divorce proceedings. The paper of *Kelemen Kothencz* gives a taste of their rich source material (Kelemen Kothencz: *Legal ethnographic data of the Baja area divorce proceedings in the mid-19th century*). The study of *József Gelencsér* is related to the circle of death and funeral among the turning points of human life, whose sure-handed topic choice provides an opportunity to present the legal customs of a special legal ethnographic phenomenon and research subject. (József Gelencsér: *The Memory of the Heroic Dead on the Family Grave Markers).*

The study volume also includes writings examining the threads that connect law and literature - naturally, finding points of connection in the field of folklore. *Zsuzsanna Lanczendorfer*, continuing her previous research on the topic of legal folklore appearing in folk ballads, investigated negative legal acts related to children (Zsuzsanna Lanczendorfer: *Children-Related Violations of Norms and Crimes in Hungarian Folk Ballads*). *Anna Kiss* examined the ballads of János Arany - in connection with the Research Group's previous studies on popular sense of justice (Anna Kiss: *Fallen Ballad Heroes. The appearance of the popular sense of justice in the ballads of János Arany*). *Mariann Domokos* drew from the rich repository of legal folklore, the pulp fiction. The summary of her conclusions is particularly noteworthy in the light of Erlich and Tagányi's research on living law and legal customs. (Mariann Domokos: *Law and literature in popular readings. Legal consciousness, legal knowledge and legal socialisation at the end of the 19th century*).

The mission statement of the Research Group specifically emphasizes the importance of supporting young researchers. That is why it is important that the volume includes the studies of several young researchers at the beginning of their scientific careers. *Balázs László,* an excellent young representative of Hungarian legal history, undertakes to analyze the legal cultural historical effects of legal customs appearing in a bill. (Balázs László: *The 1811 Transylvanian Penal Code Bill as an Imprint of Legal Cultural History*). *Gabriella Matla* continues the presentation of the results of the Spanish legal custom research, drawing from the extremely rich legal custom material concerning children. (Gabriella Matla: *The results of Spanish legal customs research: the legal customs concerning children*). *Balázs Viktor Rácz* competently enriches the Research Group's source research on wills and their analyzes with historical and legal historical aspects. (Balázs Viktor Rácz: *An Attempt to Interpret a Special Testamentary Provision in the Early Modern Transylvanian Wills*). *Balázs Sallai* examines the appearance in legal practice of the legal custom, the living customary law of marriage, given special attention in social ethnography, through the eyes of a legal historian (Balázs Sallai: *Betrothal in Szatmár Region's Legal Customs in the Light of Margit Luby's Collections and Contemporary Hungarian Legal Practice*). *Ernő Szabó* provides an extremely thorough research-historical and source analysis of the afterlife of two material monuments linked to Roman law in Hungarian religious folk culture (Ernő Szabó: *"Some are reverential, but inexperienced in archaeology however they want to honour the Holy Family in this carving" Popular Interpretation of Two Roman Tombstones in Flóris Rómer's Travel Notes*).

The study volume is concluded with a chapter summarizing the research results and scientific public activities of the Research Group in 2022–2023 and the member

list *(Chronicle)*. The extensive usability of the volume's extremely rich data covering several scientific fields is supported by an index in English, German and Spanish for foreign researchers and partner institutions wishing to learn about the results of the research area.

The study volumes and monographs published in the Research Group's book series provide, on the one hand, the opportunity to publish the latest domestic and international research results and to introduce them to public scientific life, and on the other hand, they are an opportunity for continuous dialogue and workshops. The studies of 11th volume of the *Legal Ethnography and Legal Cultural History Booklet Series* titled *Living Legal Customs – Legal Ethnographic and Legal Cultural History Studies* provide insight not only into the scientific stations of individual professional careers, but also into the promising results of scientific youth education realized within the framework of joint applications, research collaborations and doctoral schools.

13 December, 2023, Szekszárd – Pécs

Janka Teodóra Nagy – Szabina Bognár

Lebende Rechtsgewohnheiten in einem Band

Der 11. Band der Buchreihe von *Tárkány Szücs Ernő Forschungsgruppe der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde*, *Kleine Bibliothek der Rechtsethnographie und der Rechtlichen Kulturgeschichte* trägt den Titel: *Lebende Rechtsgewohnheiten – Studien zur Rechtsethnographie und Rechtskulturgeschichte*. Die dreiundzwanzig Abhandlungen vermitteln ein aktuelles wissenschaftliches Bild dieses Forschungsfeldes.

Csaba Varga untersucht in seiner Studie zur Rechtstheorie die Unterschiede zwischen Volksrecht und gesetztem Recht, die Umstände ihrer Entstehung und ihre Formalisierung. (Csaba Varga: *Was ist natürlich und was ist künstlich? Die gesellschaftliche Entwicklung im Lichte der Parallele zwischen Volksrecht und gesetztem Recht*). *Szabina Bognár* reflektiert über das Verhältnis zwischen der Rechtssoziologie und der Sammlung von Rechtsbräuchen, ausgehend von einer Debatte über den Vorrang der Arbeiten von Eugen Ehrlich und Valtasar Bogišić zur Zeit der Entstehung der Rechtssoziologie als Wissenschaft (Szabina Bognár: *Sammlung von Rechtsbräuchen und Rechtssoziologie. Károly Tagányi zu der internationalen Vorgeschichte seines Programms zur Sammlung von Rechtsbräuchen*). Die Studie von *Janka Teodóra Nagy* ist ein Versuch, des Aufkommens der ungarischsprachigen Rechtsethnographie in einer Rechtsquellensammlung aus dem 18. Jahrhundert zu entdecken (Janka Teodóra Nagy: *Gesetzgebung für Frauen" – Daten der rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtsethnographie in einer Sammlung von Rechtsvorschriften aus dem 18. Jahrhundert*). *Erzsébet Bánkiné Molnár* gibt einen Einblick in die reiche Welt der Rechtsgewohnheiten der autonomen Gemeinschaften. Sie zieht eine Parallele zwischen der Normsetzung im Bezirk Jászkun und den Szekler Dorfgemeinschaften (Erzsébet Bánkiné Molnár: *Satungssetzungstätigkeit in den Dörfern des Bezirks Jászkun (1702-1745) und in den Szekler Dörfern*). *Denis Njari* unternimmt in seiner Studie eine gründliche historisch-chronologische Analyse der Normen einer ethnischen Gemeinschaft (Denis Njari: *Sprachrechte der Ungarn in Osijek während der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*).

Mária *Homoki-Nagy* greift mit ihrer Studie über die Vormundschaftspflicht ein altes Thema der ungarischen Rechtsgeschichte auf (Mária Homoki-Nagy: *Die Pflicht der Erziehungsberechtigten liegt am 18/19. Jahrhundert*), während *József Horváth* in seiner äußerst gründlichen Quellenforschung die Betreuung von Waisen untersucht (József Horváth: *Die Betreuung von minderjährigen Waisen in den Dörfern des Komitats Győr in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*). *Dóra Frey* analysiert die spezifischen Zusammenhänge zwischen Erbrecht und Familienstruktur in einer geschlossenen und traditionellen bäuerlichen ethnischen Gemeinschaft mit einer besonderen Rechtskultur (Dóra Frey: *Erbrecht und Familienstruktur bei der ungarischen und deutschen Bevölkerung Südtransdanubiens in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*). *János Bárth*, ein erfahrener und angesehener Ethnograph, untersucht die Rechtsgewohnheiten von Mikrogemeinschaften in Siebenbürgen (János Bárth: *Vererbbare Verpflichtungen und Berechtigungen in den Szekler Gemeinschaften*).

Barna Mezey befasst sich in seiner rechtshistorischen Abhandlung mit der Regelung des strafrechtlichen Schutzes der Familie (Barna Mezey: *Beiträge zur Geschichte des strafrechtlichen Schutzes der Familie*). *Orsolya Falus* schreibt über die innere

Struktur der mittelalterlichen kirchlichen Organisationen anhand des reichen Materials der Geschichte der Rechtskultur (Orsolya Falus: *„Ritterliches Familienrecht". Der mittelalterliche Kreuzritterorden als „Großfamilie"*). Die mit den Wendungen des menschlichen Lebens verbundenen Bräuche sind äußerst reich an Rechtsbräuchen. Ein Beispiel dafür ist die Abhandlung von *Zita Deáky* über die Rechtsgewohnheiten in den sechs Wochen nach der Geburt eines Kindes (Zita Deáky: *Die Zeit des Wochenbetts im Lichte der Rechtsbräuche*), sowie die Studie von *Batbayar Zeneemyadar* über die mongolischen Rechtsbräuche im Zusammenhang mit der Ehe (Batbayar Zeneemyadar: *Mongolische Rechtsbräuche: Ehe und Familie*). Die klassischen Gebräuche der Ethnographie werden im Laufe der Zeit verändert und modifiziert. Die Rechtsbräuche aus der Zeit vor der gesetzlichen Regelung der Ehescheidung werden im Beitrag von *Kelemen Kothencz* vorgestellt (Kelemen Kothencz: *Rechtsethnographische Daten in Scheidungsverfahren in der Mitte des 19. Jahrhunderts um Baja*). Unter den Wendepunkten des menschlichen Lebens sind der Tod und die besonderen Rechtsbräuche der Bestattung das Thema des Beitrags von *József Gelencsér* (József Gelencsér: *Die Erinnerung an die heldenhaften Toten auf Familiengrabzeichen*).

Zsuzsanna Lanczendorfer berichtet in ihrem Beitrag über Rechtsfolklore über die negativen Rechtshandlungen in Bezug auf Kinder (Zsuzsanna Lanczendorfer: *Die Normverletzungen und Verbrechen in Bezug auf Kinder in ungarischen Volksballaden*), *Anna Kiss* untersucht die Balladen von János Arany (Anna Kiss: *Balladische Helden, die in Sünde gefallen sind. Die Entstehung des Rechtsbewusstseins in den Balladen von János Arany*). Die Quelle der Studie von *Mariann Domokos* ist der reiche Fundus der juristischen Folklore, die Literatur zur Bettdecke. (Mariann Domokos: *Recht und Literatur in den populären Lesestoffen.Rechtsbewusstsein des Volkes, Rechtswissen und rechtliche Sozialisation im späten 19. Jahrhundert*).

Der Band enthält auch Beiträge von mehreren jungen Forschern, die am Anfang ihrer wissenschaftlichen Laufbahn stehen. Als Rechtshistoriker analysiert *Balázs László* den Einfluss der Rechtsgewohnheiten auf die Geschichte der Rechtskultur. (Balázs László: *Der Entwurf des siebenbürgischen Strafgesetzbuches von 1811 als rechtliche kulturhistorische Prägung*). *Gabriella Matla* setzt ihre Präsentation der Ergebnisse der spanischen Rechtsbräucheforschung fort und stützt sich dabei auf den äußerst reichhaltigen Bestand an Rechtsbräuche in Bezug auf Kinder (Gabriella Matla: *Die Ergebnisse der spanischen Rechtsgewohnheitenforschung: Rechtsgewohnheiten in Bezug auf Kinder*). *Balázs Viktor Rácz* bereichert die Recherchen und Analysen der Quellenforschung der Forschungsgruppe zu Testamenten mit historischen und rechtshistorischen Aspekten (Balázs Viktor Rácz: *Versuch einer Interpretation einer testamentarischen Sonderverfügung auf der Grundlage frühneuzeitlicher siebenbürgischer Testamente*). *Balázs Sallai* stellt die Erscheinung des lebendigen Rechtsbrauchs der Verlobung in ethnographischen Sammlungen mit den Augen des Rechtshistorikers dar (Balázs Sallai: *Die Verlobung in den volkstümlichen Rechtsbräuchen von Sathmar im Lichte der Sammlungen von Margit Luby und dem zeitgenössischen ungarischen Rechtsverkehr*). *Ernő Szabó* gibt eine forschungsgeschichtliche und quellenkundliche Analyse des Nachlebens zweier Artefakte in der ungarischen religiösen Volkskultur, die mit dem römischen Recht in Verbindung gebracht werden können (Ernő Szabó: *„Einige Fromme, aber in der Archäologie Unkundige, wollten mit dieser Schnitzerei die*

heilige Familie ehren" - Volkskundliche Interpretation zweier römischer Grabsteine in den Reiseaufzeichnungen von Flóris Rómer).

Der Studienband schließt mit einem Kapitel, das die Forschungsergebnisse und die öffentlichen wissenschaftlichen Aktivitäten der Forschungsgruppe 2022-2023 zusammenfasst, und einer Liste der Mitglieder (*Chronik*). Ein Index trägt dazu bei, den Nutzen der äußerst reichhaltigen multidisziplinären Daten der Veröffentlichung zu erweitern, und Forscher und Partnereinrichtungen, die mehr über die Ergebnisse des Forschungsgebiets erfahren möchten, finden darin sämtliche Informationen auf Englisch, Deutsch und Spanisch.

Las costumbres jurídicas vivas ordenadas en volumen

El título de la serie de libros del Grupo de Investigación de Historia Cultural Jurídica y Etnografía Jurídica Tárkány Szücs Ernő, el undécimo volumen de la Pequeña Biblioteca de Etnografía Jurídica e Historia Cultural Jurídica: Costumbres jurídicas vivas – estudios etnográficos jurídicos e historia cultural jurídica. A partir de los veintitrés artículos surge la situación científica actual del área de investigación.

El estudio de la teoría jurídica de Csaba Varga examina las diferencias entre el derecho popular y el derecho creado, las circunstancias de su creación y su formalización. (Csaba Varga: Lo natural y lo artificial. A la luz del desarrollo social, el paralelismo entre el derecho popular y el creado). Szabina Bognár reflexiona sobre la relación entre la sociología del derecho y la recopilación de las costumbres jurídicas, a partir de un debate prioritario que surgió en torno a la obra de Eugen Ehrlich y Valtasar Bogišić durante la formación de la sociología del derecho como ciencia (Bognár Szabina: Recopilación de las costumbres jurídicas y sociología del derecho. Sobre los antecedentes internacionales del programa de recopilación de costumbres jurídicas de Károly Tagányi (1958-1924). El estudio de Teodóra Janka Nagy es un intento de comprender el surgimiento de la etnografía jurídica en lengua húngara a base de una colección de fuentes jurídicas del siglo XVIII (Teodóra Janka Nagy: "Hacer leyes para las mujeres" – datos etnográficos jurídicos y de historia cultural jurídica de una colección de leyes del siglo XVIII). Erzsébet Bánkiné Molnár ofrece una visión del mundo rico en costumbres jurídicas de las comunidades autónomas. Establece un paralelismo entre la práctica creadora de normas del distrito de Jászkun y las comunidades de los pueblos de Székely. (Erzsébet Bánkiné Molnár: Actividad creadora de normas en los pueblos del distrito de Jászkun (1702-1745) y en los pueblos de Székely.) En su estudio, Njari Denis emprende un exhaustivo examen histórico y cronológico de las normas de una comunidad étnica (Njari Denis: El derecho a utilizar la lengua húngara en Eszék durante la monarquía austrohúngara).

Al examinar las obligaciones de los tutores, Mária Homoki-Nagy reafirmó un tema de gran importancia en la historia jurídica húngara (Mária Homoki-Nagy: Las obligaciones de los tutores en los siglos XVIII y XIX). La minuciosa investigación de fuentes de József Horváth examina el cuidado de los huérfanos (József Horváth: Cuidando a los menores huérfanos en los pueblos del condado de Győr en la primera mitad del siglo XIX). Dóra Frey analiza las relaciones específicas entre el derecho sucesorio y la estructura familiar en una comunidad étnica campesina tradicional y cerrada con una cultura jurídica especial (Dóra Frey: Derecho sucesorio y estructura familiar entre la población húngara y alemana del Sur del Transdanubio en la primera mitad del siglo XX). Como etnógrafo experimentado y reconocido, János Bárth explora principalmente las costumbres jurídicas de las microcomunidades de Transilvania. (János Bárth: Compromisos y derechos hereditarios en las comunidades Székely).

El estudio de historia jurídica de Barna Mezey representa la regulación de la protección penal de la familia (Barna Mezey: Adiciones a la historia de la protección penal de la familia). Orsolya Falus examina la estructura interna de las organizaciones eclesiásticas medievales del material rico de la historia cultural jurídica. (Orsolya Falus: "Derecho de familia de orden de caballería" La orden de caballería cruzada

medieval como "familia extensa"). Las costumbres asociadas a las etapas de la vida humana son sumamente ricas en costumbres jurídicas. Un ejemplo de esto es el escrito de Zita Deáky que detalla las costumbres jurídicas de las seis semanas siguientes al nacimiento de un niño (Deáky Zita: El puerperio a la luz de las costumbres jurídicas), así como, el estudio de Zeneemyadar Batbayar sobre las costumbres jurídicas de Mongolia relacionados con el matrimonio (Zeneemyadar Batbayar: Costumbres jurídicas de Mongolia: matrimonio y familia). Las costumbres clásicas de la etnografía se transforman y modifican con el tiempo. La obra de Kelemen Kothencz da una muestra de las costumbres jurídicas del período anterior a la regulación legal del divorcio. (Kelemen Kothencz: Datos etnográficos jurídicos en los procedimientos de divorcio de mediados del siglo XIX en la vecindad de Baja). Entre las etapas de la vida humana, las costumbres jurídicas especiales de la muerte y el entierro son el tema del estudio de József Gelencsér (József Gelencsér: La memoria de los muertos de guerra en las lápidas familiares).

El estudio de Zsuzsanna Lanczendorfer vinculado al folclore jurídico examina los actos jurídicos negativos relacionados con los niños (Zsuzsanna Lanczendorfer: Violaciones de normas y crímenes relacionados con los niños en las baladas populares húngaras). Anna Kiss examina las baladas de János Arany (Anna Kiss: Héroes de baladas que cayeron en el pecado. La aparición de la conciencia jurídica popular en las baladas de János Arany). La fuente del estudio de Mariann Domokos es el depósito rico del folclore jurídico, la literatura de pacotilla. (Mariann Domokos: Derecho y literatura en el novelón. Conciencia jurídica popular, conocimiento jurídico y socialización jurídica a finales del siglo XIX).

El volumen de estudio también incluye los escritos de varios jóvenes investigadores al inicio de sus carreras científicas. Balázs László, como historiador del derecho, se propone analizar los efectos histórico-culturales jurídicos de las costumbres jurídicas que aparecen en un proyecto de ley. (Balázs László: La propuesta del Código Penal de Transilvania de 1811 como huella histórica cultural jurídica). Gabriella Matla continúa la presentación de los resultados de la investigación sobre las costumbres jurídicas españolas, basándose en el riquísimo material sobre costumbres jurídicas relativas a los niños. (Gabriella Matla: Los resultados de la investigación sobre las costumbres jurídicas españolas: costumbres jurídicas relativas a los menores). Balázs Viktor Rácz enriquece la investigación de fuentes del grupo de investigación sobre testamentos y sus análisis con aspectos históricos y jurídicos. (Balázs Viktor Rácz: Un intento de interpretar una disposición testamentaria especial basada en los primeros testamentos modernos de Transilvania). Balázs Sallai da a conocer la aparición de la costumbre jurídica viva del compromiso en las colecciones etnográficas con ojos de un historiador del derecho (Balázs Sallai: El compromiso en las costumbres jurídicas populares de Szatmár a la luz de las colecciones de Margit Luby y la práctica jurídica húngara contemporánea). Ernő Szabó analiza la historia de investigación y las fuentes de la vida futura de dos recuerdos materiales vinculados al derecho romano en la cultura popular religiosa húngara (Ernő Szabó: "Algunos devotos, pero inexpertos en arqueología, quieren honrar la sagrada familia en esta tall " – Interpretación popular de dos lápidas romanas en las Notas de viaje de Flóris Rómer).

El volumen del estudio se termina con un capítulo que resume los resultados de las investigaciones y actividades públicas científicas del Grupo de Investigación ejecutados a lo largo de 2022-2023, y con una lista de miembros (Crónica). La amplia usabilidad de los datos extremadamente ricos de la publicación que cubren varios campos científicos está respaldada por el índice temático y la guía en inglés, alemán y español para investigadores e instituciones asociadas que quieran conocer los resultados del campo de investigación.

A kötet szerzői

Bánkiné Molnár Erzsébet (történész, levéltáros, ny. múzeumigazgató, Kiskun Múzeum)

Bárth János (etnográfus, történész, ny. múzeumigazgató, c. egyetemi docens SZTE BTK)

Bognár Szabina (néprajzkutató, jogász, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK NTI, adjunktus PTE KPVK)

Deáky Zita (néprajzkutató, ny. egyetemi docens, ELTE BTK Néprajzi Intézet)

Domokos Mariann (néprajzkutató, jogász, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK NTI)

Falus Orsolya (jogtörténész, egyetemi docens, Dunaújvárosi Egyetem TTI)

Frey Dóra (jogtörténész, egyetemi adjunktus, Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem)

Gelencsér József (jogász, ny. c. egyetemi docens, Óbudai Egyetem)

Homoki-Nagy Mária (jogtörténész, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK)

Horváth József (történész, könyvtáros; ny. igazgatóhelyettes, Dr. KPKKT, Győr)

Kiss Anna (szakvizsgázott jogász, tudományos főmunkatárs, OKRI, egyetemi oktató, PPKE JÁK)

Kothencz Kelemen (néprajzkutató, főmuzeológus, Türr István Múzeum)

Lanczendorfer Zsuzsanna (néprajzkutató, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem AK)

László Balázs (jogtörténész, óraadó, PTE ÁJK)

Matla Gabriella (jogtörténész, hivatali főtanácsos, Fejér Megyei Kormányhivatal Igazságügyi Szolgá-lata)

Mezey Barna (jogtörténész, egyetemi tanár SZE DFK, professor emeritus ELTE ÁJK, HUN-REN/ELTE Jogtörténeti kutatócsoport)

Nagy Janka Teodóra (jogtörténész, etnográfus, tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK)

Njari, Denis (történész, tanszékvezető egyetemi tanár, J. J. Strossmayer Egyetem Eszék)

Rácz Balázs Viktor (történész, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI)

Sallai Balázs (jogász, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Doktori Iskola)

Szabó Ernő (ókortörténész, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK NTI / PTE BTK)

Varga Csaba (jogász, jogfilozófus, professor emeritus, HUN-REN TK JTI / PPKE JÁK)

Zeneemyadar, Batbayar (Mongólia volt magyarországi nagykövete, Shihihutug Egyetem ÁJK, Ulan Bator)

A Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár sorozat megjelent kötetei (sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra)

1. Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90.évfordulója tiszteletére.* Szekszárd: PTE IGYK, 2014.
2. Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*. Szekszárd: PTE KPVK, 2016.
3. Bánkiné Molnár Erzsébet: *A jászkun szabadság. A törvényesség helyi sajátosságai a Jászkun kerület népi kultúrájában (1682–1876).* Szekszárd: PTE KPVK, 2017.
4. Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016. augusztus 22–27.) Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium előadásai*. Szekszárd: PTE KPVK, 2018.
5. Homoki-Nagy Mária: *„Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelésemet teszem...": Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentes mezővárosában*. Szekszárd: PTE KPVK, 2018.
6. Nagy Janka Teodóra: *A magyar népi jogéletkutatás (1939–1948) története és forrásai.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 6) Szekszárd: PTE KPVK, 2018.
7. Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai I–II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.* Szekszárd: PTE KPVK, 2018.
8. Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár*. Szekszárd: PTE KPVK, 2018.
9. Jukić Zita (sajtó alá rend.): *„Öszve eskettettek illyen egyezkedés mellett..." Drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági egyezségek.* Eszék: „Zrínyi" Magyar Kultúrkör, 2020.
10. Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet*. Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTI, 2021.
11. Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok.* Szekszárd: PTE KPVK, 2023.

Személy- és tárgyszómutató

adomány 13, 22–23, 27–30, 79, 99, 107–108, 209–210, 248, 251, 276
ágyastartás 210
ágytól és asztaltól válás 153–156, 208
állam/állami 11, 33, 35, 40–41, 53–55, 59–66, 70–71, 83, 92, 97, 112, 154, 158, 170–171, 179–182, 187, 190–191, 205–208, 210–212, 224, 229, 235, 240–241, 286, 292–294, 297, 299
árva 79, 96, 109, 117–124, 127–136, 145, 163–164, 168–169, 193–194, 220, 222–225, 228
asszony 27, 51–55, 84–85, 119, 122–124, 139, 141–148, 156–158, 165, 167, 169–170, 183, 205, 207, 209, 215–226, 228, 246, 249, 251–252, 264–266, 268–270, 278, 298–299
autonómia 9–11, 15, 17–18, 223, 236, 238–240
bíró/főbíró/bíróság 10–17, 23, 25–28, 30, 33, 61, 65–67, 69–70, 91–92, 96, 113, 118, 120–122, 130, 133–134, 146, 153–155, 177, 180–182, 190, 192–194, 203–204, 207–209, 211–212, 219, 222, 246, 253, 261–262, 264–265, 268–269, 285, 294
Bogišić, Baltazar 33–43, 190
Bónis György 205
bűncselekmény 146, 148, 163, 166, 169–171, 177, 179–184, 203, 205–212
büntetőjog 35, 66, 147, 149, 172, 177–180, 182, 184, 203–205, 208–209, 211
büntetőkódex 147, 177–180, 182, 184
Costa, Joaquín 33–34, 40–43, 187–190, 193–194, 197
család/nagycsalád 33, 49–50, 52–54, 56, 63–64, 68, 77, 79, 81–85, 91–94, 98–101, 105–109, 111–115, 119, 128, 135, 142–144, 164–165, 167, 169, 171, 189–199, 203, 205–208, 210, 212, 216, 248–249, 251, 257, 264–266, 268–269, 273, 275–277, 297–299
családi tanács 187, 190–192, 194–199
családjog/családjogi 35–36, 39, 43, 56, 77, 198, 206, 270
családstruktúra 89
csecsemőgyilkosság 166, 171, 183–184
Cserei Farkas, Nagy-ajtai 215–230
egyezség 21, 70, 121–122, 129–131, 196–197, 269
egyházszervezet 21
egyke/egykézés 64, 89–94, 95–98, 100–101
eklézsiakövetés 12
eljegyzés 227, 263–269
élő jog/elő jogszokás 22, 33–37, 40, 42, 188, 207, 225–227, 229
emlékezet 26, 31, 82, 105–106, 141
Erdély/erdélyi 10, 21, 147, 170, 177–184, 215–218, 220, 223–225, 228, 245–246, 248, 255, 264
erkölcs/erkölcsi 12–13, 39, 52, 60, 64–69, 97, 139–140, 148, 154, 156–157, 159, 164–166, 168–169, 171, 190, 204, 206–208, 210–212, 224, 226, 228, 263, 270, 291
Erlich, Eugen 33–34, 40
eszéki magyarok 237–238, 241
fajtalanság 211
faluközösség 17, 21–22, 25–26, 97, 100, 142
falutörvény 15, 17–18
„fent” joga 261–262, 265, 268
földközösség 9, 42
gyám/közgyám 117–124, 128–129, 133, 135, 169, 191, 193–194, 209
gyámság 117–118, 124, 129–130, 133, 191, 193–194, 198, 205, 228–229

gyermek 26, 29–30, 50, 53–54, 56, 69, 77, 79, 82–85, 92–95, 97, 99, 106, 109–111, 117–124, 129–132, 144, 148, 154, 156–158, 163–172, 183, 187, 190–199, 217, 219, 221–225, 228, 245, 252, 275–276, 289, 297–299
gyermekágy 49–56, 225
hagyaték 43, 118, 123–124, 128–129, 134, 218, 246–251, 253, 256, 262, 274
halál 23, 26, 30, 49, 50, 53, 55, 79, 84–85, 92, 94, 96, 105, 107–115, 118–119, 121, 123–124, 129–135, 142, 145, 165–166, 184, 191, 194–195, 198, 205, 207–209, 217–218, 221, 225, 227, 249, 251, 554–526, 267, 269, 275, 276
házasság 53, 78, 85, 94, 112–113, 119, 123, 129, 131–132, 134, 142, 153–154, 157, 163–164, 168, 171, 184, 191, 193–199, 205–212, 217, 221–223, 225–228, 249–252, 261–267, 269–270, 297–299
házassági szerződés 191–198
házasságtörés 142, 170, 181, 204, 207–208, 211, 221–222, 299
házastárs 123, 135, 142, 153–155, 157–158, 184, 190, 191, 193–199, 208–211, 245, 248
házközösség 35, 190
helyi tanács 12, 15–17
helyi törvények 17
hozomány 131, 154, 158, 190–193, 195, 197, 199, 249–251, 256, 298
hősi halál 105, 107–114
íratlan jog 59, 113, 188, 197, 223–224, 261, 263
írott jog 12, 35–36, 39, 59–60, 149, 177, 181, 184, 188, 194, 197–199, 203, 261, 263, 299
jászkun kerület 9–11, 13–14, 16–18
jegyesség/mátkaság 153, 222, 224, 227, 261, 263–270
jegyruha/hitbér/dos 207–208, 222, 227, 247, 249–250, 256
jegyzőkönyv 12–15, 91, 120, 131, 178, 193, 246, 274,
jobbágy 10–11, 16, 21, 85, 118–124, 135–136, 250, 253, 255
jog és irodalom 59–61
jogalkotás 15, 17, 40, 60, 66, 187, 197, 204
jogelmélet 34, 59, 61, 195, 198–199
jogi attitűd 65, 68
jogi ismeretterjesztés 59–61, 63, 70, 215, 228–229
jogi kultúrtörténet 59, 178, 181–182, 184, 215, 220, 229
jogi műveltség 62–63
jogi néphagyományok 146, 223–224, 229
jogi néprajz 34, 59, 153, 155, 159, 215–216, 223, 225, 229–230, 245, 299
jogi népszokások 34, 163, 224, 226, 229
jogi nevelés 60
jogintézmény 39, 59–61, 85, 95–96, 100–101, 118, 182, 187, 189–190, 192, 196–199, 223, 262
jogismeret 59, 61, 68, 70–71, 149, 229
jogszociológia 33–34, 39–40, 59, 67
jogszokás 9, 12–15, 22, 24, 33–37, 40–43, 49, 55–56, 60, 89, 95, 100–101, 112–113, 139–141, 159, 187–190, 192–199, 216, 223–227, 229, 261, 266, 297–299
jogtörténet 35, 38–39, 42, 55, 62, 117, 127, 155, 178, 187, 207, 215, 228, 245–246, 250, 254, 261
jogtudat 59–61, 65, 71, 139–141, 143, 148–149, 268, 270
joggyakorlat 208–209, 211, 223, 250, 261
Kajtár István 178
kaloda 13
káromkodás 12–13, 17
kiváltság 9–11

kódex 36, 41, 60, 67, 147, 177–182, 184, 188, 204, 270, 288
kodifikáció 40–41, 43, 60, 96, 177–178, 184, 188, 189, 203, 212, 289
közösségi norma 50, 53, 84
közvélemény 15, 34, 139, 154, 164, 166–167, 170–171, 235, 240, 242
kutatástörténet 34, 36, 155, 216, 229
különjogok 248–251, 256
lakodalom/lakadalom/menyegző 207, 221–222, 227, 249
leánynegyed 223, 225, 250
leányok 113, 166, 210, 218–226, 228
„lent" joga 178, 261–263, 266–267, 269–270
lovagrend 11, 14–15, 77–80, 82–83, 85
Luby Margit 261–263, 268
magzatelhajtás 64, 94, 97, 163, 165–166, 183–184, 222
Maine, Sumner 35
megszégyenítés 12–14, 164
mérgezés 184
mongol jogszokások 297
nászruha/parafernom/menyegzői ajándék 219, 222–223, 225, 227
népballada 139–143, 145–146, 149, 163, 165, 170–171
népi jog 182, 184, 195, 268, 287, 291, 293–294
népi jogalkotás 15
népi jogélet 153, 156, 195
népi jogéletkutatás 34, 40, 61
népi jogtudat 59, 139–141, 143, 148–149, 268, 270
nyelvhasználati jog 235, 239
önkormányzat 9–12, 15–16
önrendelkezés 18
öröklési jog 10, 35–36, 39, 43, 67–68, 70, 89, 94–97, 101, 123, 164, 192, 245, 247, 255
özvegy 27, 109, 117–119, 122–124, 128, 131–132, 135, 193, 195–196, 199, 208, 217, 219–220, 223, 225–228, 247, 249–252, 256, 276
özvegyi jog 10, 113, 117–119, 123–124, 195, 198, 250
paráznaság 12, 204, 207, 211
pénzhamisítás 66–67
pereskedés 67–68, 252
ponyvairodalom 59–60, 62–71, 167
redemptio 9
regulák/szabályok 16, 18, 33, 49–53, 60, 65, 68, 80, 85, 96–97, 119, 164, 177, 179–180, 197, 206–207, 225, 263–264, 266, 270
rendtartás 9, 227, 230
római sírkő 273, 276
Rómer Flóris 273–279
Savigny, Friedrich Carl 33, 35–36, 39, 40–41
síremlékek 105–107, 109–110, 112, 274–275, 277
spanyol jogszokáskutatás 41–42, 187
statutum 12, 14–17, 35–36, 79, 191, 193, 215–217, 223–224, 229
szabadjogi mozgalom 34
székely 9–10, 12, 16–18, 21, 23–24, 28, 30–31, 91, 140, 145, 147, 170, 181, 215–216, 218–220, 223–226, 228, 230, 246

székely örökség 223, 225
szokás 12, 14–15, 34–36, 39, 41–42, 50–52, 54–55, 85, 97, 101, 105, 109–113, 115, 121, 145–146, 157, 171, 182, 184, 187–189, 194–198, 204, 218, 221, 223–227, 230, 239, 253, 261–262, 264, 266–267, 269–270, 278, 297–299
szokásjog 9, 36, 39–41, 49, 52, 56, 59–60, 95–97, 113, 118, 147, 159, 164, 177, 179, 181, 187–190, 193–199, 204, 209, 215–217, 219, 223–226, 228, 261–262, 297–299
szokásrend 96, 171, 270
születés 49–50, 53–54, 89–90, 92–94, 105, 115, 143, 164–165
Tagányi Károly 33–34, 36–38, 41–43, 59, 127, 187, 206, 215, 223–224, 273
Tárkány Szücs Ernő 34, 77, 127, 134, 163, 164–166, 178, 224, 245, 262–264, 268
temetés 29–30, 79, 90, 107–108, 111–112, 123, 132, 134, 192
törvénykönyv 36, 39, 41–42, 55, 67–68, 81, 147, 154, 169, 204, 217
törvénytelen gyermek 164, 221
válás/válóper 153–158, 163, 207–208
végelszámolás/számvetés 130, 135
végrendelet 68, 70, 96, 118, 131, 223, 245–256
vérfertőzés 182, 204, 206, 297–298
Werbőczy István 118, 147, 217, 219–220, 226, 228–229
zálogjog 248–256

Pillanatképek a Kutatócsoport életéből (2021–2023)

Száz plusz Tíz. Jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia
(Hódmezővásárhely, 2021. szeptember 30–október 1.)
Tárkány Szücs Ernő emlékezete Hódmezővásárhelyen

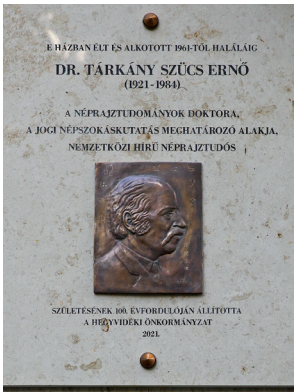
Száz plusz Tíz. Jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia
(Hódmezővásárhely, 2021. szeptember 30–október 1.)
Előadók és Tárkány Szücs Ernő-díjasok

Emléktábla avatása Tárkány Szücs Ernő (1921–1984)
100. születésnapján egykori lakóházánál
(Budapest, Kék Golyó u. 4., 2021. október 13.)

A „fent” és a „lent” joga
Előadás és könyvbemutató a Magyar Tudomány Ünnepén
(Pécs–Szekszárd, 2021. november 23.)

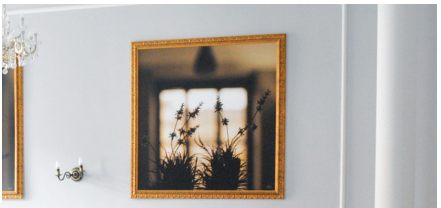

Tagányi-szekció a XV. Tudomány- és Kutatástörténeti Konferencián
(Kolozsvár, 2022. október 6–7.)

A szlavóniai magyarok és a jogi néprajz ünnepe
Könyvbemutató Eszéken
(2022. május 18.)

A jog kulturális holdudvara – In memoriam Kajtár István
Könyvbemutató a PTE ÁJK centenáriumi programsorozatában
(Pécs, 2022. szeptember 8.)

„A Sicut aequum est homini – iustum, aequum, bona fide”
Nánási László emlékkötet bemutatója
(Kiskunfélegyháza, 2022. október 22.)

XI. Jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti nemzetközi interdiszciplináris konferencia és a Tárkány Szücs Ernő-Díj átadása
(Pécs, 2023. június 1.)

XI. Jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti nemzetközi interdiszciplináris konferencia
(Szekszárd, 2023. június 2.)

Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kuriózumok és egyéb ínyencségek
Tárkány Szücs Ernő-díjasok előadásai a Magyar Tudomány Ünnepén
(Szekszárd, 2023. november 10.)

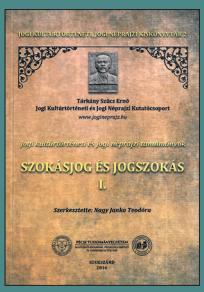

X–XI. Szegedi Jogtörténeti Napok
(Szeged, 2021. október 14–15., 2023. november 15–17.)

Az *Élő jogszokások: jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti tanulmányok* – a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 11. kötete – a kutatási irány elődei (közöttük *Eugen Ehrlich, Tagányi Károly, Tárkány Szücs Ernő, Gernot Kocher)* szellemi hagyatéka előtt tiszteleg a magyar jogi néprajz, jogi kultúrtörténet legújabb kutatási eredményei hazai és nemzetközi megismertetésének szándékával.

Az „élő jogszokások”, amelyek évszázadokon keresztül meghatározták a magyarság életét és ma is nemzeti identitásunk elidegeníthetetlen részei, a magyar nemzeti emlékezet különleges értékei. A „fent” írott, törvények alkotta joga mellett a „lent”, azaz a magyar nép legszélesebb rétegei mindennapjaiban a jogszokások évszázadokon át változó, de ma is eleven világa jelentette és jelenti a nemzeti összetartozás, a nemzeti integritás és a közösségi kohézió alapját.

A szerzők *(Bánkiné Molnár Erzsébet, Bárth János, Bognár Szabina, Deáky Zita, Domokos Mariann, Falus Orsolya, Frey Dóra, Gelencsér József, Homoki-Nagy Mária, Horváth József, Kiss Anna, Kothencz Kelemen, Lanczendorfer Zsuzsanna, László Balázs, Matla Gabriella, Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra, Njari Denis, Rácz Balázs Viktor, Sallai Balázs, Szabó Ernő, Varga Csaba, Zeneemyadar Batbayar)* tanulmányai nemcsak kiváló egyéni kutatói teljesítmények, hanem évtizedes tudományos műhelymunka a fiatal kutató- és jogértő, jogalkotó és jogalkalmazó generációk számára történő továbbadásának szándékával megfogalmazott eredményei.

